

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 21

Sayı / Issue : 3

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Temmuz-30 Eylül 2019/ 01 July-30 September 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 21

Sayı / Issue : 3

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Temmuz-30 Eylül 2019/ 01 July-30 September 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 21 Sayı: 3 Yıl: 2019

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.019.103.1018

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Editörler : Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Prof. Dr. Metin ARIKAN
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 25.09.2019

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbederji@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 21 Issue: 3 Year: 2019

Edition Number: 09.8888.5300.000/BY.019.103.1018

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editors : Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Prof. Dr. Metin ARIKAN

Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 25.09.2019

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Instructor Özlem ABACIOĞLU

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 21 Sayı: 3 Yıl: 2019

Dergi Yayın Komisyonu

Doç. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcubay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 21 Issue: 3 Year: 2019

Publishing Commission of Journal

Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül University
Instructor Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

Typesetting: Instructor Özlem ABACIOĞLU

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 21 Sayı/Issue: 3
01 Temmuz – 30 Eylül 2019 / 01 July – 30 September 2019
İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'nin Güney Sınırında Gerçekleştirilen Kaçakçılık Faaliyetleri

Smuggling Activities Performed in Turkey's Southern Border in The Early Years of the Republic

Alev GÖZCÜ, Fevzi ÇAKMAK

683

BİLGİSAYAR VE ÖĞRETİM TEKNOLOJİLERİ EĞİTİMİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Z Kuşağı İle İlgili Araştırma Eğilimlerinin Analizi ve Eğitime Yönelik Katkıları

Analysis of Research Trends About Generation Z and Their Contributions to Education

Elif TAŞLIBEYAZ

715

ESKİ ÇAĞ TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Pers (Akhaemenid) Bağlamında Sakalar

Sakas in The Context of Persia (Achaemenid)

Muzaffer DURAN

731

HALKLA İLİŞKİLER

Derleme Makalesi/Review Article

Hegemonya Kuramı Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımına İlişkin Bir Değerlendirme

An Assessment On the Corporate Social Responsibility Approach in The Framework of the Hegemony Theory

Mükerrem ÖNLÜ

763

İLETİŞİM ÇALIŞMALARI

Araştırma Makalesi/Research Article

Kam Spiker Türleri Açısından Genel Kanallar ile Haber Kanalları Karşılaştırması

Comparison of Generalist TV and News TV in Terms of TV News Lead Type

Gökmen Hakan KARADAĞ

787

MİMARLIK VE ÇEVRE PSİKOLOJİSİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Ekolojik Yaklaşımlı Çevre-Davranış Araştırmalarının Konular ve Teknikler Açısından İçerik Analizi

Content Analysis of Environment-Behavior Researches with an Ecological Approach in Terms of Subjects and Techniques

Sema MUMCU, Tuğba DÜZENLİ, Emine TARAKÇI EREN

805

SAĞLIK YÖNETİMİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Travma Geçiren Bireylerin Spiritüel İyi Oluşlarının Travma Sonrası Büyümeleri Üzerine Etkisi

The Impact of Individuals' Spiritual Well-Being Who Go Through a Trauma On Posttraumatic Growth

Dilruba UĞURLUOĞLU, Ramazan ERDEM

833

SOSYAL HİZMET

Araştırma Makalesi/Research Article

Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeğinin (SASÖ) Doğrulayıcı Faktör Analizi

Confirmatory Factor Analysis of Social Justice Advocacy Scale (Sjas)

Mehmet KIRLIOĞLU, Hasan Hüseyin TEKİN

859

SOSYAL PSİKOLOJİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Zihinde ve Sanal Mekânda Mahremiyet Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Privacy Perception in Mind and Virtual Space: A Research On University Students

Derya ELMALI ŞEN, Evşen YETİM, Elif ÖZTÜRK

875

SOSYOLOJİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Walter Benjamin ve Diyalektik İmajlar: Sanat ve Sosyal Bilimleri Birleştirmek

Walter Benjamin and Dialectical Images: Unification of Art and Social Sciences

Ömer KÜÇÜK

893

TOPLUMSAL CİNSİYET

Araştırma Makalesi/Research Article

Exposing The Lack of Gender in Climate Change Campaigns: Evidence from The UK and Turkey

İklim Değişikliği Kampanyalarında Toplumsal Cinsiyet Boşluğu: Birleşik Krallık ve Türkiye Bulguları

Rakibe KÜLCÜR, Susan BUCKINGHAM, Nicola ANSELL

923

TURİZM-FİNANS

Araştırma Makalesi/Research Article

Turizm İşletmelerinde İçeriden Öğrenenlerin İşlemleri: New York Borsası Örneği

The Insiders' Trades in Tourism Companies: Evidence From New York Stock Exchange

M. Fevzi ESEN, Ayşegül ACAR, Eda KOCABAŞ

943

ULUSLARARASI İKTİSAT

Araştırma Makalesi/Research Article

Üstel Düzleştirme Yöntemi ile Türkiye'nin Tarım Sektörü Dış Ticaret Dengesi Tahmini (2018-2023)

Estimation of Turkey's Foreign Trade Balance of Agricultural Sector Through Exponential Smoothing Method (2018-2023)

Murat GÜNGÜL, Füsün YENİLMEZ

959

YAKINÇAĞ TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Örnekleimine Göre XV. Yüzyıl Türkmen Devletlerinde Nesep ve Meşruiyet Kurgusu

Emphasis On Lineage and Legitimacy in Turcoman States of XVth Century According to The Sample of Aq-Qoyunlu, Qara-Qoyunlu and Ottoman

Hamidreza SOHRABIABAD

981

YENİ TÜRK EDEBİYATI

Araştırma Makalesi/Research Article

Mağcan Cumabay'ın "Türkistan" ve Yavuz Bülent Bâkiler'in "Büyük Destan" Adlı Şiirleri Üzerine Bir Karşılaştırma

A Comparison On Poems of Mağcan Cumabay's "Türkistan" and Yavuz Bülent Bâkiler's "Büyük Destan"

Ahmet DAŞCILAR

997

Araştırma Makalesi/Research Article

Halit Ziya'nın İzmir Dönemi Uzun Hikâyeleri

Halit Ziya's long stories in Izmir period

Sabahattin ÇAĞIN

1011

Yayın Geliş Tarihi: 16.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 19.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.513739

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 683-714
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'NİN GÜNEY SINIRINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN KAÇAKÇILIK FAALİYETLERİ¹

Alev GÖZCÜ*
Fevzi ÇAKMAK**

Öz

Türk Dil Kurumuna göre kaçakçılık “Bir devletin yasalarına karşı gelerek yapılan ticaret, gizli olarak, sezdirmeden kaçırma işi”dir. Kaçakçı ise yine aynı kurumun yaptığı tanımlamaya göre; “Vergi vermeden, yasalarca alım satımı yasak edilen nesnelere yurda sokma, yurttan çıkarma, gizlice alıp satma ve bundan bir kazanç sağlama” ve ya “yasal olmayan gizli yollardan ve herhangi bir vergi ödemediği ülke dışından ülkeye mal sokulması” eylemini yapan şekilde tanımlanmaktadır. Söz konusu eylem bir ülkeye gayri yasal yollardan bir ticari malın getirilmesi kadar; aynı zamanda insan taşınması şeklinde de olabilmektedir. Kaçakçı insan taşıdığı vakit şüphesiz onun gözünde insan da bir ticari meta haline gelmektedir. İnsanın yasal olmayan tüm eylemleri gibi kaçakçılıkta tarih boyunca dünyada insanın var olduğu hemen her yerde ve dönemde yaygın bir eylem olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde de devam eden bir eylem olmayı sürdürmektedir.

Anadolu yarımadası iki kıtayı birbirine bağlayan bir cazibe merkezi olarak her çeşit ticari faaliyetin merkezi olduğu gibi kaçakçılık açısından da bir merkez olmaktan kurtulamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de tıpkı kendisinden önceki Osmanlı Devleti gibi topraklarında ve sınırlarında kaçakçılığı önleyebilmek için kurulduğundan beri resmi olarak çaba harcamaktadır.

Bu makale de Cumhuriyet'in ilk dönemi resmi belgelerinden hareketle Türkiye'nin güney sınırı ve çevresinde kaçakçılık faaliyetleri ele alınacaktır. Bu süreçte devletin bölgede kaçakçılığı önlemek için aldığı önlemlerden hareketle sözü geçen dönemde Türkiye'de kaçakçılık olgusunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Gaziantep, Kaçakçı, Kaçakçılık, Ticaret.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gözcü, A. & Çakmak, F. (2019). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin güney sınırında gerçekleştirilen kaçakçılık faaliyetleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 683-714.

¹ Bu makale 25-27 Aralık 2017 tarihinde Uluslararası Gaziantep Sempozyumu'nda sunulmuş ancak yayımlanmamış bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş yeni halidir.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID: 0000-0003-1537-6281, alev.gozcu@deu.edu.tr

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-0030-400X, fevzi.cakmak@deu.edu.tr

SMUGGLING ACTIVITIES PERFORMED IN TURKEY'S SOUTHERN BORDER IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC²

Abstract

According to the Turkish Language Institute, smuggling is "a trade done contrary to the law of a state, the act of transferring secretly, surreptitiously". The same institution defines the smuggler as a person who commits "the act of secretly importing, exporting, buying and selling goods illegal to be traded and benefiting the same without paying any tax", or the act of "importing goods into the country through illegal secret routes and without paying any taxes". The act in question can be committed in the form of bringing commercial goods into country illegally or as human trafficking. When the smuggler traffics humans, it is certain that in his eyes, human becomes a commodity. Like all illegal acts of human beings, smuggling has also always been a common practice in almost every place and period in the world where human beings existed throughout history. Today it is still an act committed continuously.

The Republic of Turkey, has been a state where smuggling has been committed throughout its history (and undoubtedly today as well) due to its geography. Being a center of attraction that connects the two continents, Anatolian peninsula could not escape from becoming a center for smuggling as it is a center for any commercial activities. Since the day it was founded, Republic of Turkey has been officially fighting against smuggling on its territory and borders just like its predecessor, the Ottoman Empire.

This paper aims to evaluate the phenomenon of smuggling in Turkey during the early Republican period, on the basis of the official documents from the era in question, the smuggling activities in south of Turkey and its surroundings and the measures taken by the state to prevent smuggling in the region.

Keywords: Turkey, Gaziantep, Smuggler, Smuggling, Trade.

GİRİŞ

Kaçakçılık; bir eylem olarak “yasal olmayan, gizli yollardan herhangi bir vergi ödemeksizin bir ülkeye sınırları dışından mal sokulması” şeklinde tanımlanmaktadır. Kaçakçılıkta vergilendirilmeden ve gizli yollardan ülkeye getirilen mal; yasaklanmasına karşın gizlice alınıp satılmaya devam etmektedir (İktisat Terimleri Sözlüğü, 2011: 185). Kaçakçılık oldukça eski bir suç olup tarihin hemen her döneminde insanın faaliyet gösterdiği bir “iş kolu ve geçim şekli” olmuştur. Kaçakçılığın kapsamı son derece geniştir. Kaçakçılık eylem olarak mal üzerinden yapıldığı gibi, tarihin çeşitli evrelerinde meta olarak görülen insan üzerinden de yapılmıştır.

Gündelik yaşamda yaygın ve sık kullanılan çeşitli gıda maddelerinin kaçakçılığını yapmak en çok karşılaşılan örneklerdendir. Bunun yanı sıra asayişle ilgili silah kaçırma, toplum sağlığını tehdit eden bir unsur olarak her türlü

² This article was presented at the International Gaziantep Symposium on December 25-27, 2017. However, it is a revised and expanded version of the unpublished paper.

uyuşturucu maddenin sınırlar arası yasal olmayan şekilde dolaşımı ve enerji gereksiniminin yansınması olarak akaryakıt madde kaçakçılığı da yapılmaktadır (Kahya, 2015: 160).

Kaçakçılık faaliyet alanı son derece geniş illegal bir insan eylemi olarak kabul edilmektedir. Esasen her çeşit ticari faaliyet kaçakçılık şeklinde kendini gösterebilir. En yaygın kaçaklık türlerinden bir tanesi de şüphesiz insan kaçakçılığıdır. İnsanın yasa dışı yolla bir ülkeden başka bir ülkeye taşınması “*göçmen kaçakçılığı*” kavramını ortaya çıkarmıştır(Kahya, 2015: 160). Göçmen kaçakçılığı kavramı “*doğrudan ya da dolaylı olarak, mali veya diğer bir maddi çıkar elde etmek amacıyla bir kişinin vatandaşlığını taşımadığı veya sürekli ikametgâhının bulunmadığı bir ülkeye yasal olmayan yollardan girişinin sağlanması*” şeklinde açıklanmaktadır(İktisat Terimleri Sözlüğü, 2011: 185). Bu durum insanın metalaşması sonucunda, insan ticaretinin yapılması demektir. Yine canlı varlıklardan elde edilen dokuların ya da organların çeşitli şekillerde elde edildikten sonra bir ülkenin sınırları dışında alınıp satılması “*organ kaçakçılığı*” olarak isimlendirilmiştir(Kahya, 2015: 160). Kaçakçılık çok çeşitli türlerin alınıp satılması, sınırlar arası yer değiştirmesi şeklinde de yapılabilmektedir. Burada özellikle dikkati çeken husus bir bölgeye özgü türlerin gayri yasal süreçler takip edilerek başka bir ülkeye nakledilmesidir. Nesli yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir hayvan veya sadece belli bir coğrafi bölgeye özgü bir bitki (endemik) türü de kaçakçılığın öznesi olabilmektedir. Bu çalışmada ele aldığımız dönem içinde Türkiye'nin güney sınırında farklı bir kaçakçılık türü olarak da küçük veya büyükbaş hayvanların canlı olarak sınırdan geçirilmeleri işlenmiştir. Canlı olmayan nesnelere arasında kaçakçılığı en çok yapılanlar ise tarihi eserler olmuştur. Anadolu'da kaçakçılık oldukça eski bir faaliyet olarak karşımıza çıkmakta olup Osmanlı Devleti'nin bu konu üzerinde önemle durduğu bilinmektedir. İmparatorluğun özellikle denize kıyısı olan yerlerinde kaçakçılık daha yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. Ancak yine de kaçakçılığın ülkenin hemen her yerinde görüldüğünü söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde kaçakçılığın en önemli şekli; en çok İstanbul'un beslenmesi için kente erzak getirilmesi sırasında yaşanmıştır. İstanbul'a et, sebze, meyve temin edilmesinden sorumlu olan civar şehir kadıları aynı zamanda bu malların yabancı gemilere devredilip kaçakçılığının engellenmesi ile karaborsacılığın önlenmesi gibi hususlarda da dikkatli olmak zorundaydılar(Ortaylı, 2012: 72).

Osmanlı Devleti'nin tekel uygulamasının bir ifadesi olan “*Yed-i Vahid*” yürürlükteyken bu uygulamanın yarattığı zorlukların kaçakçılığa neden olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kaçakçılığı önlemede yetersiz kaldığı zamanlar olmuştur(Geç, 2012: 382). Mübahat Kütükoğlu, devlete karşı riayetsiz “*Müste'min tüccar*” tarafından yapılan kaçakçılık yüzünden bir hayli uğraşıldığını belirtmektedir. Sözü geçen grup diğer ülkelere göre daha düşük miktarlarda gümrük vergisi vermesine karşın yine de bu düşük vergiyi dahi ödememek için çeşitli yöntemlere müracaat etmişti(Kütükoğlu, 1988: 539). Kaçakçılık için müracaat edilen yöntemlerden bir tanesini Kütükoğlu şöyle açıklamaktadır: “*Mali*

gümrük memurluğu bulunmayan iskelelere çıkarmak veya oralardan ihraç etmek yanında, büyük iskelelere gelmeden önce Ege adalarından birine uğrayıp küçük bir menfaat karşılığında oranın gümrükçüsünden eda tezkiresi(Kütükoğlu, 2012: 73)³ olarak büyük gümrüğe gelindiğinde bunu gösterip resim ödemedi malı karaya çıkarmak...”(Kütükoğlu, 1988: 539)

Esasında Osmanlı Devleti’nde kaçaklığı yapılan pek çok ürün vardı. Bunun en önemli nedeni “*memnu meta (yasak mallar)*” uygulamasıydı. Anadolu Selçuklu Devleti’nden başlayarak, Anadolu ekonomisinin en önemli dayanağı tarımsal üretimdi. Bu durum Osmanlı Devleti için de böyleydi. Anadolu coğrafyasında üretilen tarım ürünleri ve kimi stratejik öneme sahip malların ancak ülke ihtiyacını karşılaması söz konusu olduğundan ülke dışına satışları devlet tarafından sıkı bir şekilde denetleniyordu. Memnu meta kapsamına giren malların sayısı bir hayli fazla olmakla birlikte özellikle hububat, pamuk, barut, at, silah, deri, balmumu öncelikli olanlardı. Devletin sıkı denetime karşın yine de yasaklar, tüccarlar tarafından deliniyor, kaçakçılık yoluyla gümrüklerden kaçırılıbiliyordu(Arıkan, 1991: 283).

Osmanlıların iç tüketimin ihtiyacına cevap verebilmek için dönem dönem hububat, deri, pamuk ve kimi eşyalar için ihraç etme yasağı getirmesi; tekel ya da bazı ürünlerin iltizamla satışının yapılması engelleri karşında yabancı tüccarları da, genellikle organize bir şekilde kaçakçılık yapmaya yöneltmişti(İnalçık, 2012: 247).

Osmanlı Devleti’nde kaçakçılıkla ilgili en çarpıcı örnek tütün üzerinden 19.yüzyılda yaşanmıştı. Ülkede tütün rejisi kurulunca, tütün üzerinde her türlü denetimden reji idaresi sorumlu hale gelmişti. Osmanlı devletinde tütün üreticisi devletten ziyade öncelikle rejiye karşı sorumlu duruma gelmişti. Reji idaresinden hoşnutsuz olan üretici halk, bu tepkisini göstermek için büyük ölçüde kaçakçılığa müracaat etmişti. Öyle ki reji idaresinin haksız uygulamaları karşısında eli kolu bağlanmış devlet sorumluları dahi ülkede yaygın bir hal alan kaçakçılığa göz yummuşlardı. Devletin üst düzey kimi yöneticileri dahi kaçak tütün tüketimine yönelmişlerdi. Kaçakçılık efkâr-ı umumiye tarafından bir çeşit yasal olmayan meslek haline gelmişti. Kamuoyunda tütün kaçakçıları “*Ayngacı*” olarak biliniyordu. Reji ayıngacıların faaliyetlerini önlemek için çeşitli önlemler alma yoluna gitse de bu oldukça zorlu bir mücadeleydi. Ayıngacıların karşısına çıkarılan “*Kolcular*” ise tütün kaçakçılığıyla mücadele etmenin en başta gelen yoluydu. Zira kolcuların, tütün kaçakçılığıyla mücadele etmek için yetkileri oldukça fazlaydı. Özellikle Ege Bölgesi’nde kolcular ile ayıngacılar arasında geçen mücadele sosyal hayatın dinamiklerinden birini oluşturuyordu(Gözcü & Çakmak, 2014: 226-227).

³ Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı diplomatiğinde sıkça kullanılan “tezkire” kelimesinin çeşitli bürolar ya da şahıslarca kaleme alınan ve ele alınan konunun özet halini açıklayan pek çok türü olan bir belge türü olduğunu yazmıştır. Eda Tezkiresi ise; “*bir borç, mesela mültezimin hazineye olan veya kira gibi bir ödemenin yapıldığını belgelemek üzere alan tarafından verilen bir evrakı*”.

Tütün gibi afyon da Osmanlı Devleti'nde kaçakçılığın yaygın görüldüğü ürünler arasındaydı(Geç, 2012: 382).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA ÜLKE İÇİNDE GÖRÜLEN KAÇAKÇILIK FAALİYETLERİNE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin çözümüne en çok uğraştığı konuların başında kaçakçılık vardı. Kaçakçılık Osmanlı Devleti'nden kalma sorunların başında gelmekte olup ve çoğu zaman toplumsal hayatı çürüten hastalıklı davranışlar gibi engellenmesi bir anda gerçekleşemedi. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede kaçakçılığın görülmesinde şüphesiz asayişsizlik de belirleyici olmuştu. Türkiye, uzun savaşlar sonrasında her alanda yaşadığı yıpranmışlık durumuyla, güvenlik ve asayiş konularında da karşı karşıya kalmıştı. Kaçakçılık uzun süren savaş ve belirsizlik yıllarında bir geçim kaynağı olarak yaygınlaştığı için Cumhuriyet hükümetleri bu durumu ortadan kaldırmakta bir hayli zorlanacaklardı. Cumhuriyet hükümetlerinin 1923 ile 1930 arası dönemde Türkiye'de bir "asayiş savaşı" verdikleri söylenebilir (Aydemir, 1999: 354). Ülkede yaşanan asayiş sorunu kaçakçılığın önlenmesinde ciddi bir sorun olarak belirlemekteydi.

Ülke içindeki kaçakçılık faaliyetlerinde, "Eski Türkiye'de dağda gezen asker kaçağı ve eşkıya, memleketin tıpkı memur gibi, jandarma gibi, eşraf gibi, yerleşmiş bir sosyal unsuru" olan "Şakiler(Haydut)"in etkili olduğu anlaşılmaktadır(Aydemir, 1999: 354). Şevket Süreyya Aydemir, söz konusu dönemde şakiliğin itibarlı bir iş olarak kabul gördüğünden söz etmektedir. Ülkenin hemen her yerinde eşkıyalık yaygın bir hal almış, yalnız dağlarda değil şehir girişlerinde dahi görünür olmuşlardı. Cumhuriyetin ilanı sonrasında devlet bu sosyo-ekonomik sorunla başa çıkabilmek için, 18 Ekim 1923'te *İzale-i Şekavet Kanunu* çıkardı (Resmi Ceride, 1339: 1)⁴. Böylece ülkede mal ve can güvenliği ile emniyetin tesis edilmesi sağlanmaya çalışıldı. 1926 yılında yasalaşan "*Türk Ceza Kanunu*" içinde yer alan "*Yağma, Yol Kesme ve Adam Kaldırma*" başlığı altında, görece eşkıyalık faaliyetlerine son vermeye çalışılmıştı(Resmi Ceride, 1926).

Cumhuriyet'in kurumsallaşma sürecinde ülkede güvenlik ve asayiş problemlerinin olması; kaçakçılığın kısa sürede ortadan kaldırılamamasındaki nedenlerin başında geliyordu. Cumhuriyet hükümetleri, kaçakçılığın önlenmesi için çeşitli yasal düzenlemeler yaptı. Bunların ilki 1927 yılında yasalaşan "*Kaçakçılığın Men'i ve Takibi Hakkında Kanun*"dur(Resmi Ceride, 1927). Hükümet tarafından kanunla ilişkili olarak Meclis'e sunulan mazbatada, kaçakçılık konusunda yasal düzenlemeye neden gerek duyulduğu belirtilmişti. İlgili gerekçede, ülke sınırlarının kuzey ve doğuda uzun ve girintili-çıkıntılı sahillerden oluşması, güneyde çöl

⁴ İzale-i Şekavet Kanunu, çeşitli gasp olayları ile suikast veya emniyeti dahiliyeyi ihlâlinin hane, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahaller basıp tahrip eden veya adam öldüren, adam kaldıran ve bu suretle emniyet ve asayişini ferdi veya topluca tehdit ve işgal eden şakilerin takibine ve haklarında hususi hükümlerin tatbik edilmesine yönelik çıkarılmıştı.

üzerinde giden demiryolu hatlarının bulunması(Yıldırım, 2001: 142-144)⁵ ile gümrük ve inhisar vergilerinin kaçakçılığı cazip hale getirmesi sonrası, ülke içinde kaçakçılık faaliyetlerinde giderek artan ve yayılan bir faaliyetin ortaya çıktığı ifade ediliyordu. Kaçakçılığı önleme konusunda eldeki kara ve deniz vasıtalarının sınırlı oluşu ve ayrıca gümrük ve diğer yasal düzenlemeler, kaçakçılığın boyutları düşünüldüğünde çok yetersiz kalıyordu. Kaçakçılıkla mücadele edecek olan mülki memurlar ile zabıta personeli ve kara ve sahil sınırlarında bulunan kolluk kuvvetlerinin de kaçakçılıkla mücadele konusunda görev tanımları net olarak belirlenmiş değildi. Kaçakçılık takibinde kullanılan deniz araçları çok yetersiz olduğu gibi koruma memurlarının gerekli hallerde kullanmak zorunda oldukları silahları, kaçakçıların, özellikle güney sınırında katile halinde çalışan kaçakçıların kullandıkları silahlardan çok daha zayıf ve değersizdi(TBMM Zabıt Ceridesi, 1927: 577). Tüm bu gerekçeler etrafında kaçakçılıkla ilgili bir yasal düzenlemeye ihtiyaç vardı. Fakat 1927 yılında yasalaşan ve yirmi dokuz maddeden müteşekkil olan bu kanunun pek çok maddesi, cumhuriyet hükümetlerine kaçakçılıkla mücadelede arzu edilen katkıyı sağlamamıştı(TBMM Zabıt Ceridesi, 1929). 1126 sayılı kanun, 1929 yılında yeniden elden geçirilmiş ve yeni bir yasal düzenlemeye gidilerek, “Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun” çıkarılmıştı(Resmi Gazete, 1929). Fakat kaçakçılıkla mücadeleyi desteklemesi beklenen bu yasal düzenlemede beklenen faydayı sağlamaktan uzaktı.

1930 yılı başından itibaren kaçakçılıkla mücadelede, özellikle güney sınırlarımızda askeri önlemler alınması yönünde bir görüş öne çıkmıştı. Avrupa’da, devletler sınır güvenliğinde askeri önlemler alıyordu. Örneğin İtalya hükümeti, sınırlarında, Maliye Bakanlığı’na bağlı “Maliye Muhafaza Kıttaatı Umum Kumandanı” adı altında bir askeri yapılanmaya gitmişti. Buna benzer bir yapılanma 1930 yılından itibaren Türkiye’nin Suriye ve Irak sınırlarında da uygulanmaya konulmuştu. Bu uygulamadan elde edilen fayda sonrası Genelkurmay Başkanlığı ile Gümrükler Umum Müdürlüğü tarafından komisyonlar kurulmuş; hazırlanan kanun teklifi Milli Savunma, Maliye Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun görülerek, Meclis tarafından yasalaşmıştı. “Gümrük Muhafaza Memurlarının Askeri Teşkilata Göre Tensiki Hakkında Kanun” 19 Temmuz 1931 tarihinde yasalaşarak, 27 Temmuz’da yürürlüğe girmişti(Resmi Gazete, 1931). Kanunla, gümrük muhafaza memurları,

⁵ Türkiye’nin güney sınırından geçen demiryolu hatlarının inşa süreci 20. Yüzyılın başlarına dayanmaktadır. “Bağdat Demiryolu” olarak yaklaşık 2000 km olarak planlanan projenin inşası için 5 Mart 1903 tarihinde sözleşme imzalanmıştı. Çeşitli bölümler yabancı şirketler tarafından yapılan hat, Cumhuriyet hükümetleri tarafından zaman içinde millileştirilmişti. Bu demiryolu hattının 346 km’lik Konya-Yenice, 140 km’lik Adana-Fevzipaşa, 35 km’lik Fevzipaşa-Meydan-ı Ekbez, 40 km’lik Toprakkale-Payas, 381 km’lik Çobanbey-Nusaybin ve 24 km’lik Derbesiye-Mardin bölümleri olmak üzere toplam 966 km’si Türkiye sınırları içindeydi. Fransa hâkimiyetinde olan Payas-İskenderun, Meydan-ı Ekbez-Çobanbey ve Nusaybin’den ilerdeki bölümlerin işletmesi Fransız şirketteydi. Fransızlara bırakılan bölümlerin toplam uzunluğu 481 km idi.

asıl vazifeleri değişmemek üzere askeri usullere göre düzenlenip, teşkil, talim ve terbiye edilecekti. Gümrük muhafaza memurları “Gümrük Kıtaları Kumandanı” unvanı ile tugay komutanı yetkisinde bir kişinin emir ve kumandasına bırakılacak; Gümrük Kıtaları Kumandanı Gümrük Umum Müdürü’nün emrinde olacaktı. Bu gümrük kıtaları da, askeri düzende olduğu gibi gümrük alayları veya müstakil tabur veya bölükler bulunacaktı.

1927 yılında çıkarılan kanunla birlikte başlayan, 1929’daki yeniden gözen geçirilen kaçakçılıkla mücadelede mevzuatı, geçen 5 yıllık tecrübe ile ortaya çıkan eksiklikler sonrası yeni bir yasal düzenleme yapma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı. Kaçakçılıkla ilgili yasal düzenleme son halini ise 1932 yılında çıkarılan “*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun*”la almıştı(Resmi Gazete, 1932). Bu son yasal düzenlemeyle kaçakçılığın men ve takip ve tahkik işlemlerinin hızla yapılması ile mahkeme sürecinin hızla tamamlanması adına icap eden yasal mevzuatın oluşturulması yanında devletin her türlü emniyet ve selametini tehlikeye sokan kaçakçılık fiillerinin bir daha yapılmasına imkân verilmeyecek şekilde cezaların daha şiddetli düzenlenmesi ön plana alınmıştı. Bu son değişikliklerle birlikte 1932 yılında yürürlüğe giren 1918 sayılı kanun, maddeleri üzerinde yapılan birkaç değişiklikle birlikte, 2003 yılına kadar yürürlükte kaldı.

ÜLKENİN GÜNEY SINIRINDA (SURIYE) KAÇAKÇILIK

Kaçakçılık, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkenin hemen her yerinde görülen yaygın bir geçim şekline dönüşmüştü. Faaliyet alanı içinde hem kara hem de deniz sınırları bulunuyordu⁶. Dikkat çeken durum, Osmanlı idaresi altında özellikle Ege ve Akdeniz çevresinde deniz üzerinden yapılan kaçakçılık daha etkin ve canlı iken⁷; Cumhuriyet’in ilk yıllarında kaçakçılık kara sınırı üzerinden daha

⁶ Ülkenin sınır bölgelerinde daha yaygın olmakla beraber İstanbul gibi büyük kent merkezlerinde de kaçakçılık yapılmaktaydı. Kent merkezlerinde yapılan kaçakçılığa örnek olabilecek haberlerden bir tanesi gazeteye şöyle yansımıştı: “*Kadıköy’de ve Beyoğlu’nda üç rakı kazanı yakalandı... Son günlerde Balat civarında müteaddit içki kaçakçılıkları meydana çıkarılmış ve bu muntıkada faaliyete geçen bir kaçakçı şebekesi olduğu anlaşılmıştır. Müskirat muhafaza müdürü ile memurini iki günden beri Balat’ta ve civarında bulunan meyhaneler ile içki satılan yerleri kontrole başlamışlardır. Müskirat muhafaza idaresince Kadıköy’de Acıbadem’de Esat Paşa sokağında Nesip Bey’in köşkünde gizli bir rakı fabrikası kurduğu haber alınmış ve imalathane basılarak hali faaliyette yüzer kiloluk iki kazan ile 500 kilo salamura kaçak rakı bulunarak müsadere edilmiştir. Bundan maada Beyoğlu’nda Emin Camii sokağında Dimitri’nin 50 numaralı evinde de büyük bir rakı kazanı 300 kilo salamura, 10 kilo rakı ve konyak bulunmuştur... Bir kaçakçılık daha... Topkapı’da turşucu Şükrü Efendi’nin dükkânında yapılan taharriyat neticesinde bir rakı kazanı, rakı ve cibre bulunmuştur. Kaçakçılar hakkında tahkikat başlamıştır”.* Cumhuriyet, 2 Şubat 1930

⁷ Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin sahil sınırları olan Doğu Akdeniz havzasında kaçakçılıkta hali hazırda devam ediyordu. Pek çok olay dönemin basınına yansiyordu. Örneğin, “Kırlangıç” isimli motorun idaresini yapan Recep Kaptan, Yunanlılar tarafından

etkin bir hale geldi. Türkiye'nin kara sınırının olduğu yerlerde ve özellikle Güney'de kaçakçılığın yaygın bir faaliyet olmasında, sınırdaki belirsizlik ortamı en başta gelmektedir⁸. Türkiye'nin güneyinde bulunan doğal geçiş noktaları kaçakçılık için en önemli geçiş güzergâhlarını oluşturuyordu. İskenderun Körfezinden İran sınırına kadar geniş bir düzlük olan güney sınırı gerçekten de kaçakçılık için çok müsaitti. Fransa'nın hâkimiyetinden olan Hatay[Sancak] bölgesi ve Suriye devleti ile olan sınır uzunluğu nedeniyle en çok sorun bu bölgede yaşanıyordu. Bölgede Gümrük Muhafaza Müdürlüğünün aldığı onca tedbir ve uğraşı kaçakçılığı engelleme hususunda her defasında yetersiz kalmaktaydı.

Türkiye-Suriye sınırında Türkiye'nin topraklarına yönelen çete tecavüzleri nedeniyle yaşanan kaçakçılık faaliyetlerine ilişkin olarak Türkiye, Paris Büyükelçisi aracılığıyla durumu Fransa Hükümetine bildirmiş ve konuya dair Fransa'nın tedbir almasını istemişti(BCA, 030.10.264.783.30). İskenderun sahillerinden motorlarla ve sandallarla yapılan kaçakçılığın Fransız mandasındaki Suriye-Türkiye ilişkilerinde bir gerilime neden olduğu dönemin resmi belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu sınırda gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerinde Fransa'nın etkisi olduğu da anlaşılmaktadır. Fransızlar Türkiye'nin bölgede kalkınmasına imkân verecek gelişmelerden rahatsız olmuşlardır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün hazırladığı raporlardan anlaşıldığı üzere, Fransa, bölgede Türkiye'nin demiryolu yaptırmasından bir hayli rahatsız olmuştu. İnönü raporunda, "*Şark vilayetlerimizde başlıca iktisadi, idari ve askeri irtibatımızı teşkil eden çöl şimendiferi bütün rolünü bize taalluku(ilgi, ilinti) itibari ile kaybetmek üzeredir. Urfa, Antep, Malatya, şimendiferi bir taraftan Urfa, Viranşehir, Mardin muntakası ile Diyarbakır hattı, diğer taraftan yollarla bağlanırsa bizim*

Midilli açıklarında kaçakçılık yaparken yakalanmış ancak sonrasında serbest bırakılmıştı. Böylece Recep Kaptan İzmir limanına gelmişti. Motorda İtalya'ya ait Batos adasından 18 çuval sigara kâğıdı gelmiş ve zabıta tarafından yakalanarak kaçak sigara kâğıtlarına el koyulmuştu. *Akşam*, 29 Mart 1929; Cumhuriyet ilk yıllarında Ege Denizinde gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerinde, sigara, sigara kâğıdı, tütün, ispirotolu mevat... vb. malların kaçakçılığın gözdesi oldukları anlaşılmaktadır. Adalar sahillerinde kaçakçılığın aktif olduğu bu dönemde rüsumat gambotları, Bodrum'a oldukça yakın olan İstanköy adası civarında daha ziyade ispirotolu malzemelerin olduğu motorları kaçakçılık yaparken yakalamıştı. *Akşam*, 13 Mart 1929

⁸ Türkiye-Suriye sınırının ana hatları 1921 yılında Fransa ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile belirlenmiş; sınırın ayrıntıları belirlemek üzere bir ay içinde bir sınır komisyonu kurulması kararı alınmıştı. Komisyon ancak Eylül 1925'de toplanabilmiş, fakat bir karara varamamıştı. Türk tarafı güneyden geçen kervan yolunun sınır alınmasını isterken; Fransa, kuzeyden geçen eski Roma yolunun sınır alınması taraftarıydı. Kuzey yolu kabul edildiğinde Türkiye'nin toprak kaybı sınırın büyüklüğüne göre çok fazla olacaktı. İki ülke arasındaki tartışmalar 1930'ların sonuna kadar devam etti. 30 Mart 1940 tarihinde imzalanan "Türkiye ve Suriye Arasından İyi Komşuluk ve Dostluk Konvansiyonu" ile Türk tarafının görüşüne yakın bir sınır çizilmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Müzehher Yamaç (2018), "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, C 82, S 295, ss. 1153-1174.

mintıkamızın Fransız mintikasına irtibat bakımından muhtaçlığı esasından kalkmış olacaktır”(Öztürk, 2016: 24) ifadesinde bulunur. Türkiye'nin Suriye sınırı o günlerde kaçakçılık yapmak isteyenler için son derece elverişli bir ortam yaratmıştır. İnönü'nün de belirttiği üzere “İskenderun'dan Cizre'ye kadar Suriye hududu hemen hudut üzerinde bulunan birçok kaçakçı merkezleri ile bezenmişti” (Öztürk, 2016: 24). Bu sınırda yapılan kaçakçılık Türkiye ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Fransız sınırında gerçekleşen bu kaçakçılık faaliyetleri, Fransız nüfuzunun ve siyasi gücünün yayılma aracı haline gelmiştir(Öztürk, 2016: 24). İnönü'nün bu hususta dikkat çektiği bir başka nokta ise; “Fransızların hudut ahalisine menfaat temin ederek taraftar peyda etmiş ve ta Karadeniz sahiline kadar hükümetle mücadele edecek haydut kolları yetiştirmiş” olmasıdır(Öztürk, 2016: 24). Türkiye'den Güney'e geçen kaçakçılar, Fransız memurlar tarafından her türlü kolaylığı görüyor, silahlarıyla gezebiliyor ve sınır boyunda yer yer kaçakçılıkla geçinen Ermeni ve Türklerden oluşan zengin ve kuvvetli merkezler meydana getirebiliyorlardı. Türkiye'nin Suriye sınırında Fransızların siyasi dayanak noktaları bu merkezler oluyordu(Öztürk, 2016: 24).

Kaçakçılık faaliyetlerinde ülkeler arasındaki sınırın yapısı, arazi şartları gibi coğrafyadan kaynaklanan nedenler kadar; sosyal ve psikolojik nedenler de uygun ortam hazırlamıştı. Özellikle geçmişin alışkanlıkları ve Türkiye'nin komşularıyla belirsiz olan sınırlarının iki yanındaki akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan alış veriş ticareti, kaçakçılığın en önemli nedenleri arasındaydı. Türkiye'nin zayıf olan güney sınırında yıllarca güvenliği basit bir tel örgü ile çok sık olmayan sınır karakolları sağlayacaktı. Bu tel örgü, iki yakada kalan akraba gruplar arasında karşılıklı gelip gidişi engelleyeme yetmemişti(Özgen, 2011: 3).

Geçmişten bugüne kaçakçılık faaliyetleri üzerine yapılan güncel araştırmalar da göstermektedir ki tarihte olduğu gibi bugün de yer yer hayvancılık ve kaçakçılık arasında bir geçim şekli olarak doğrudan bir ilişki vardır. Bölgede hayvancılıkla uğraşan aşiretler, aileler hayvancılık sayesinde coğrafyanın tüm özelliklerini tanıma fırsatına sahip olduklarından hayvanların otlatılması sırasında her türlü, geçit, gedik, mağara ya da su kaynağının bilgisine sahip olmuşlardı. Gündüzleri hayvanların otlatılacağı güzergâh bilgisi, sınırlar arasındaki doğal geçitleri öğrenmeyi beraberinde getirdiği gibi geceleri dinlenecek korunaklı ve güvenli noktaların bilgisini de hayvancılık yapanlara sağlamıştı. İşte bu noktalar hayvancılıkla uğraşan aşiret ve ailelerin kolaylıkla kaçakçılık yapabilmelerine de imkân tanımıştı(Küçükşahin, 2005: 71).

Son derece girift olan güney sınırını kontrol etmek gerçekten son derece zor bir işti(BCA, 030.10.180.244.6). Kaçak malın geçiş noktaları arasında dere yatakları ve dağ aralarındaki uygun yerler son derece önemliydi(Özgen, 2011: 3). Bu yollar kaçakçıların yakalanmasını engelliyordu. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz üzere, sınırların belirgin olmaması, akrabalar arasında geleneksel olarak çeşitli malların sınırda el değiştirmesi, bölgede yerleşen halkın kaçakçılık konusunda nispeten rahat davranması, kaçakçılığın yaygın bir hal almasında etkiliydi. Bölgede

eski tanışıklıklar son derece önemliydi ve kaçakçılık yapanlar daha önce sınırın Türkiye tarafında oturdukları için geldikleri yerlerde halkın neye ihtiyacı olduğunu da iyi biliyorlardı. Tüm bu etkenler bölgede kaçakçılığın kolaylıkla ve karlılıkla yapılan bir iş haline dönüştürmüştü. Türkiye'nin doğusundaki şehirlerde, kasabalarda kaçak depolar ve satış yerleri de bir hayli yaygındı(BCA, 030.10.116.808.18). Önceden tanınan güvenilir satıcılar ve sürücüler sayesinde kaçakçılar güvenli bir şekilde faaliyetlerini devam ettirebilmişlerdi. Kaçak alışverişin en doğal görünen ve en kolay şimendifer müstahdemleri ve yolcularla gündelik yapılanlardı (BCA, 030.10.180.244.6). Cumhuriyet rejiminin yeni bir devlet olma sürecinde hemen her alanda karşılaştığı bir sorun olan “*halkın eski alışkanlıkları devam ettirme isteği*” kaçakçılığı ortadan kaldırma hususunda da karşısında olan en büyük sorunlar arasında geliyordu(BCA, 030.10.180.244.6).

Kaçakçılık için güvenli görünen bir başka yol ise anlaşmalar gereğince özel olarak Türkiye- Suriye arasında gidip gelen köylüler ve yerliler tarafından kaçak eşyanın taşınmasıydı. 1921 yılında Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'nın 13. Maddesi ile sınır ötesi arazilerin kullanım haklarını düzenlenmişti. “*Pasavan Rejimi*” olarak düzenlenen bu geçiş hakkına göre, sınırın her iki tarafında geçmişten gelen meralar ile arazi ya da emlak sahibi olanlar bu arazilerini kullanmaya devam edeceklerdi. Bu kişiler geçimlerini sağlamak adına hiçbir vergi vermeksizin sınırı çocukları, hayvanları, alet ve edevatları, tohumları ve zirai mahsulleri ile birlikte serbestçe geçebileceklerdi. Buna karşın vergiye tabii olan mallarla sınırı geçmeleri yasak kılınmıştı(Soysal, 2000: 52)⁹. Ayrıca sınır geçişleri sadece gündüzleri olacaktı. Bu geçişlerin en kolay olduğu yerlerin başında Kilis ve çevresi geliyordu. Kilis ve çevresinden Suriye'ye bazen günde beş bin kişinin gelip gittiği olabiliyordu. Zaman içinde her köylünün kuşağında, heybesinde kaçak eşyanın doğal bir şekilde ve kolaylıkla taşınması söz konusu olabilmekteydi (BCA, 030.10.180.244.6).

Bir başka kaçakçılık türü resmi damgalar altında kamyonlarla yapılan hileli kaçakçılıktı. İhraç edilecek ürün kamyonlara yükleniyor ve üzeri gümrükçe mühürleniyordu. Sonrasında kamyon sınırın dışında mühür bozulmadan kaçak eşya ile dolduruluyor ya da yük değiştirilerek sonrasında sahte mühürle mühürlenip satılmadığı için tekrar çıkış noktasına iade olan yerli mallarla yükleniyordu. Genellikle mühürlenmiş çuval ve yük denklemleri sınırı geçmek zahmetine bile katlanmadan boşaltılarak kaçak eşya ile doldurulmakta ve böylece serbestçe şehre kaçak eşya getirilebilmekteydi. “*Tahmiliye Senedi*” sahtekârlığı aracılığıyla sahillerde de kayıklar ve motorlar kolaylıkla kaçakçılık yapabilişlerdi(BCA, 030.10.180.244.6).

⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz: Tahir Öğüt, Erhan Akkaş, “Suriye Toprak Reformunun Türkiye'ye Yansımaları: Pasavan Rejimi Krizi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 71 (2016/2), ss. 127-163.

DOĞU VE GÜNEY BÖLGESİNDEKİ KAÇAKÇILIK GÜZERGÂHLARI

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin güney sınırından ülkeye giren kaçak eşyanın merkezi ve deposu Halep şehriydi. Güneyden kaçak olarak Türkiye'ye getirilen eşya Halep şehrinde toplanarak, oradan yayılmakta ve sınır üzerindeki şubeler ve şebekeler aracılığıyla Türkiye'ye sevk edilmekteydi. Bu dönem içinde Halep şehri, Türkiye'de pek çok şehrin ekonomisine etki eden bir özellik taşımaktaydı. Siirt, Muş gibi Türkiye'nin güney vilayetleri Halep'in "iktisadi ve ticari haraç güzergâhı" olarak kabul edilmekteydi. Öte yandan Fevzipaşa [Gaziantep-Islahiye]-Malatya tren hattı ile Malatya- Elazığ ve kısmen Diyarbakır hatları, bölgeyi kısmen Halep'e bağımlı olmaktan kurtarmıştı. Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu hattının yapımına Haziran 1927 yılında başlanmış, 22 Kasım 1935 yılında tamamlanmıştı(Yıldırım, 2001: 89). Fakat sözü geçen bölgede arazinin ve yolların doğal durumu ve istikameti ile Mersin limanının tesisat ve teşkilat eksikliği ayrıca komisyoncuların ellerinde yeterince sermayelerinin olmaması ve bilgisizlikleri, şimendifer yolunun uzun, pahalı olması bölge ticaretini olumsuz etkilemişti. Bu nedenle koyun, yağ, yapağı, zahire gibi ihracat eşyalarının satılmasına Halep'in tavassut etmesi eski itiyat ve tanışıklık, karşılıklı emniyet ve itimat ve Halep tüccarlarının sermaye ve teşebbüs kuvvetlerindeki üstünlük, kredi ile çalışmaları vb. nedenle Türkiye'nin güneyindeki iktisadi faaliyetleri etkiliyor ve kaçakçılığı teşvik eder bir durum arz ediyordu(BCA, 030.10.180.244.6). Sonuçta Halep'ten Türkiye'ye dönük açık bir kaçakçılık yapıldığı ve bunun "kaçak ihracat" olarak adlandırıldığını söylemek mümkündür(BCA, 030.10.180.244.6).

Halep'ten Türkiye'ye yönelen ticarete, Cizre'den Payas'a kadar sınır üzerinde ve demiryolunun geçtiği ve temas ettiği köy ve kasabalar genelinde yerleşmiş Ermeniler ile kısmen de Suriyeli tüccarlar etkindi. Üstelik Türkiye tebaasından Suriye'ye gidip oraya yerleşenler de olmuştu. Kaçakçılık yapan çetelerin faaliyetlerini devam ettirebilmesinde Suriyeli yerli otoritenin katkı sağladığı açıkça anlaşılmaktaydı. Kaçakçılık yapılan yerlerde önceden üçer beşer damlı köyler varken sonradan bu köylerin nüfusunda artış da olmuştu. Bu kaçakçılığın yarattığı karlılıkla doğrudan ilgiliydi. Resmi belgelere göre; "birçokları kaza ve nahiye merkezi olan ve daha ziyade kaçakçılıkla beslenen büyük kaçakçı yuvaları üç dört senenin mahsulüydü. Bunun açık misalleri iki sene evvelisi üç damlı olarak cenuba terkedilen Andiver köyünün seksen mağazası ve dükkânlı iki yüz haneli ve daha evvel terkedilenlerden Kamışlı'nın birkaç haneli çiftlikten dört yüz elli mağazası ve dükkânlı aynı şekilde dükkânsız ve birkaç evli bir köy iken Arap Pınarı'nın da üç yüz mağaza ve dükkânlı birer kasaba halini" alıvermişti(BCA, 030.10.180.244.6). 1931 yılında kaçakçılıkla ilgili hazırlanan bu raporda dikkati çeken bir başka nokta da Türkiye sınırının hemen ötesinde kaçakçılığın canlandırdığı köy ve kasabalarının nüfusunun Türkiye'den ayrılan Ermeniler ve Süryaniler'den oluşmasıydı. Söz konusu toplumlar daha önce yaşadıkları muhitlere karşı ve komşu yerlere yerleşerek sınırın doğal yapısının yarattığı imkân ve demiryolu işleten otoritenin iltizam göstermesinden kaynaklanan

himaye sayesinde özellikle güvenlik teşkilatının zayıf olduğu noktalardan yararlanarak “kaçak ticareti” kolaylıkla yapabilmişlerdi(BCA, 030.10.180.244.6).

Ülkeye içerden ve dışardan kaçak kervan ve kabileler halinde kâh dağınık, kâh toplu halde getirilen mallar; yaklaşık yirmi ile elli kişilik silahlı korumaların gözetiminde depo ve pazaryerlerine taşınıyordu. Bu kabileler vilayetlerin isimleriyle Erzurum, Sivas, Malatya kabileleri şeklinde isimlendirilmişlerdi. 1930’ların başında bu işe (1931’de) Trabzon, Samsun, Sivas, Erzurum gibi vilayetlerin kaçakçıları da dahil olmuşlardı(BCA, 030.10.180.244.6). Bu kaçakçılığa Suriye’nin yanı sıra Irak da dahildi. Söz konusu dönemde adı geçen yerlerdeki kaçakçılık noktaları, yollar, geçitler, belli başlı yerler Umumi Müfettişlikçe ve vilayetlerce bilinmekteydi(BCA, 030.10.180.244.6). Bu kaçak mal taşıyan kabilelerin Irak sınırının da dahil olduğu güzergahı genel hatlarıyla şöyleydi: Irak’ın İmadiye merkezinden: Gevara, Başkale, Çölemerik, Beytüşşebap, Gevaş, Van. Zaho merkezinden: Şırnak, Erüh, Bervari, Siirt, Bitlis. Suriye’nin Andiver ve Derik merkezlerinden: Şırnak, Bervari, Siirt, Van. Kamışlı merkezinden: Midyat, Savur, Silvan, Sason, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Erzurum. Amude ve Karamaniye merkezinden: Derik, Diyarbakır, Lice Çapakçur, Erzurum, Trabzon. Resulayın merkezinden: Viranşehir, Urfa ve Diyarbakır, Osmaniye, Palo, Kiği, Erzincan. Arap Pınarı’ndan: Urfa, Siverek, Elazığ. Cerablus’tan: Nizip, Behisni, Malatya. Çobanbeyli’den: Gaziantep. Halep ve Azaz’dan: Gaziantep, Adana, Maraş, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun. İskenderun’dan Adana istikametlerine her nevi kaçak mal sevk olunuyordu (BCA, 030.10.180.244.6.4).

Gaziantep vilayetinde kaçakçılığın durumu 1932 yılında devletin resmi raporlarında açık bir biçimde yer almaktaydı. Resmi belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bölgede kurulan ihtisas mahkemeleri ve sınırda askeri teşkilatın kurulduğu ilk aylarda kaçakçılığın bir süre gerilediği ancak sonra yeniden yükseldiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak, muhafız kuvvetinde, gümrük idaresinde ve bununla beraber vilayetin vasıtaları arasında ciddi bir irtibat ve ortak mesai bulunmaması gösterilmekteydi (BCA, 030.10.180.244.10). Antep ve çevresinde yapılan kaçakçılıkta özellikle deniz önemli bir taşıma vasıtası olmuştur. Denizden yapılan kaçakçılık İskenderun limanı üzerinden Karataş veya Burnaz veyahut ta Ceyhan nehrine çıkarılmak suretiyle Adana’ya sevk edilmekteydi. Kaçakçıların deniz taşımacılığı sonrasındaki güzergâhlarını bu hat oluşturmaktaydı (BCA, 030.10.180.243.21). Kara yolunda ise İslahiye mıntıkası içinde Meydan-ı Ekbes’den satın aldıkları kaçak eşyayı Kilis’in Gülgüman (Gözkaya köyü) civarında ve sınır üzerindeki Ökkeş tepesini aşarak Pazarcık ve Maraş üzerinden Kayseri, Sivas, Malatya taraflarına kadar gönderilmekteydi. Bu hat üzerinde kaçakçılık yoğun bir hacimde gerçekleştirilmişti. Kara yolu üzerindeki kaçakçılık faaliyetlerinden çok sayıda insan yararlanmıştı. Bu kısımda kaçakçılar sınırın ıssız ve ormanlık tarafından geçerek kaçak eşyayı iç bölgelere taşımışlardı. Resmi belgeler bu hat üzerinde devletin kaçakçılığı önlemede yetersiz kaldığını göstermektedir. Güvenlik teşkilatı iç bölgelere sarkan kaçakçılığı kontrol edecek düzeyde değildi. Kaçakçılık güzergâhındaki karakollarda görev yapan kişi sayısı en

fazla 4 veya 5 kişi olabiliyordu. Oysa aynı hat üzerinde kaçakçılar ortalama yirmi otuz kişilik gruplar halinde faaliyet gösteriyorlardı. Muhafaza teşkilatların bu kalabalık gruplara herhangi bir şey yapmaları bir kenara genellikle sessiz kaldıkları anlaşılmaktadır (BCA, 030.10.180.243.21).

Kaçakçılık faaliyetlerinde adı geçen yerlerin başında gelenler arasında Dört Yol kazası da mevcuttu. Dört Yol'dan Adana'ya uzanan güzergâh kaçakçılık açısından son derece elverişliydi (BCA, 030.10.180.243.21). Bu hat üzerinde kaçakçılar, ortalama iki ile beş kişilik daha küçük gruplar halinde faaliyet göstermekteydiler (BCA, 030.10.180.243.21). Ülkenin güney sınırında kaçakçıların en çok hareket halinde ve faal oldukları bölgelerden biri de Cizre'ydi. Bu bölgedeki güvenlik zaafı ve denetimin yeterince yapılamaması nedeniyle kaçakçılar bu noktada son derece etkin bir hal almışlardı (BCA, 030.10.180.243.21).

KAÇAKLIKLARLA TAŞINAN MALLAR

1923-1930 arası dönemde sınırdan geçirilen malın daha çok gündelik hayattaki tüketime yönelik, kullanım değeri düşük ancak değişim değeri yüksek olan ürünler üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu mallar arasında tütün başta olmak üzere, palamut, pekmez, kesilmiş ve işlenmiş ağaçların Türkiye'den karşı sınıra geçirilmesi söz konusu olmuştu. Buna karşın sınırın diğer tarafından gaz, tuz, sigara kağıdı, ampul, lamba fitili, kağıt ..vb. mallar Türkiye'ye kaçırılmıştı (Özgen, 2011: 3). Zaman içinde sınırda kaçakçılığı yapılan ürünlerin çoğunu şeker, gaz, kibrit ve sigara kâğıdı ve ipekli ürünler oluşturmuştu. Şekerin okkasında on beş, gazın tenekesinde iki yüz elli, kibrit yarı yarıya ve ipeklinin arşınında yüzde kırk ila elli kuruşun fark ettiği belirlenmişti (BCA, 030.10.180.243.21).

1930 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından üçer aylık raporlarda kaçakçılığın görüldüğü iller ve hangi ürünlerin ne miktar kaçakçılık yapıldığını gösteren listeler açıkça ortaya koymaktadır ki gündelik hayatta en çok ihtiyaç duyulan ürünler, sınırlar arasında gayri yasal yoldan el değiştirmiştir.

Tablo 1: 1930 Yılı Ekim-Kasım-Aralık Ayları İçinde Ülke Genelinde Ele Geçirilen Kaçak Mallar Ve Miktar

Ürün	Miktar	Ürün	Miktar
Sigara Kâğıdı	18.206.747 Varak	Tütün	14457 Kilo
Kereste	10.992 Adet	Rakı	1390 Kilo
İskanbil Kâğıdı	2105 Deste	Asker Sigarası	1378 Paket
Kopya Kâğıdı	10043 Adet	Şeker	207 Kilo
Üzüm	493 Kilo	Pirinç	2 Kilo
Gaz	760 Kilo	Benzin	88 Kilo
Hububat	2026 Kilo	Manifatura	181 Kilo
İpekli Çarşaf	152 Adet	Kumaş	46 Metro
Eski Elbise	122 Kilo	Altın Yüzük	2 Adet
Altın Küpe	2 Adet	İbrişim	32 Yumak
Barut	163 Kilo	Saçma	7 Kilo
Tahrip Fitolü	4 Adet	Tüfek	4 Adet
Hayvan	462 Reis	Odun	3740 Kilo
Afyon	22 Kilo	Sigara Kâğıdı	63 Kilo
Ecnebi Sigarası	140 Paket	Pamuklu Kumaş	8 Kilo
Havan	34 Adet	Havan Bıçağı	31 Kilo

Kaynak: BCA, 030.10.180.243.1/29/01.1930

Çalışma dönemimizde kaçakçılığı en çok yapılan tüketim maddeleri arasında şüphesiz şeker gelmektedir. Şeker kaçakçılığının yaygın olmasında yer yer ülke içinde şeker fiyatlarının yüksek olması da etkili olmuştur¹⁰. 1930'ların başların kaçak yollarından ülkeye giren şekerin çok büyük bölümü Suruç, Kilis'e bağlı kasabalar da satılırken; Mardin, Diyarbakır, Urfa, Antep şehirlerinde piyasada bulunan şekerin yarından fazlası kaçaktı. Bölgede kibrit ve çakmaktaşının kaçak

¹⁰ Dönemin gazetelerinde şeker kaçakçılığıyla ilgili ilginç vakalar yansımıştır. Şeker kaçakçılığı Suriye sınırında yapıldığı gibi Ege Bölgesi'nde Adalar üzerinden de yapılıyordu. İstanbul ve Mersin arasında ticaret yapan bir firma İstanbul ticareti iç gümrüğüne ibraz ettiği bir beyanname ile elli sandık şekeri Antalya'ya göndereceğini bildirmiş ve İstanbul'da iç gümrük müdürü şirketin bu beyanını esas alarak Hasır İskelesi'nde elli sandık şekerin kontrolünü yapmıştı. Söz konusu şeker sandıklarının üzerine "ticareti dahiliye damgası" vurulduktan sonra malların vapura bindirilmesine izin verilmişti. Ancak elli sandık şeker vapura koyulmak yerine yeniden söz konusu firmanın mağazasına götürülmüş ve vapur manifestosuna tahmil edilmiş gibi gösterilmişti. Vapur bu şekilde İstanbul'dan ayrılarak Mersin'e gitmek üzere yola çıkmış ve yolda çeşitli iskelelere sonra da Rodos Adası'na uğramıştı. Rodos Adası'ndan aldığı elli sandık şekeri, Antalya'ya getirmiş ve bu İtalyan şekerleri güya İstanbul'dan yüklenmiş şekerler gibi ticareti dahiliye damgası ile Antalya gümrüğüne çıkarılmıştır. Söz konusu bu kaçakçılık vakası bir ihbar üzerine ortaya çıkmıştı. Üstelik bu olayda bazı gümrük memurlarının da olduğu anlaşılmaktaydı. Şekerlerin kontrolünü yapan memurlara gümrük idaresi tarafından işten el çektirme cezası verilmişti. Bu olay, kaçakçılık söz konusu olduğunda kaçakçıların sınır tanımadıklarına dair önemli bir örnektir. (1931, 30 Mayıs)

oranları aşağı yukarı şekerle aynı seviyelerdeydi. Bu ürünlere nazaran kaçak alkol, rakı ve kolonyanın oranı daha azdı (BCA, 030.10.180.244.6).

Kaçaklığı yapılan ürünlerin içerisinde tuzun, dönemlere göre değişmekle birlikte önemli yeri vardı. Çalışmamıza konu olan dönem boyunca tuz kaçakçılığının yapıldığına dair çok sayıda veri olması bu ürünün kaçakçılar açısından değerini ortaya koymaktadır. Tuz kaçakçılığın yapılmasında önemli gerekçelerden bir tanesinin ülke içinde ürün fiyatlarının zaman zaman yüksekliği olmuştur. Bu durumun çözümü yolunda Başbakan İsmet İnönü, kaçakçılığı engellemek için ürün fiyatlarında indirimle gidilmesini önermiş ve raporunda şu ifadelerle yer vermişti: *“Kendi hududumuzdaki halkın Suriye ile ticaret yapmak ihtiyaçları şiddetlidir. Hayvan ve zahire satmak, Fırat batısı için çok önemlidir. Fırat doğusu içinse bu satış tek çaredir. Tecim(ticaret) bakımından bu ihtiyaç bizi çok sıkıyor. Fransızlara çok kudret veriyor. Zannedirim ki, Fransızlarla yapılacak bir ticaret muahedesinde (anlaşmasında) satışıma kolaylık karşılığı az gümrük resmiyle ve hudut vilayetleri ihtiyaçlarına kâfi gelecek miktarda bez girmesine kabul etmek hem tecim, hem kaçakçılık mücadelesini kolaylaştırabilir. Tedbirin ciddi denemeye değeri vardır. Mümkün olmazsa bir geriden masrafla hudut mıntikasına ucuz bez yollamak ve bu havalı mahsulünü değerlendirmek için ayrıca suni çareler aramak zorunda kalacağız”* (Öztürk, 2016: 26).

Ancak ürünlerin satış fiyatlarında zaman zaman düşmeler gerçekleşse de tuzun da diğer ürünlerde olduğu gibi kaçakçılığı yapılmaya devam etmiştir. Türkiye'nin Güney'in de bulunan illerde tuz kaçakçılığının yapılmasının nedenleri arasında, tuz satış merkezlerinin sınıra yakın bölgelerde oturan aşiretlerin buldukları yerlere uzak olması geliyordu. Aşiret ve göçerlerin hayvanları senenin büyük bir kısmında yaylaya götürmeleri, bu bölgelerin yakınlarında da tuz satışı yerlerinin olmaması, zaruri ihtiyaçları olan tuzun tedariki için onları kaçakçılığa sevk etmişti. Zira hayvancılıkla uğraşan aşiretler için tuz son derece elzem bir maddeydi (BCA, 030.10.180.245.4). Sınır boylarında oturan ve hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin tuz ihtiyacını karşılamak üzere onlara yakın yeni satış noktalarının açılması tuz kaçakçılığının önlenmesinde en önemli çareydi. Tuz kaçakçılığıyla ilgili I. Umumi Müfettişlik(Bulut, 2015: 92)¹¹ tarafından hazırlanan 9 Haziran 1936 tarihli yazıda kaçakçılığa yönelenlerin, kaçakçılığı bir alışkanlık haline getirmiş olduklarından bahsedilerek, tuz kaçakçılığının önlenmesi için sınır boylarında yeni tuz satış yerlerinin açılması üzerinde durulmaktaydı(BCA, 030.10.180.245.4).

¹¹ Cumhuriyet Hükümeti Anadolu'nun belli bölgelerinde asayişin sağlanması, istikrarın korunması, ekonomik ve sosyal kalkınma için atılacak adımların sağlıklı bir şekilde ortaya konması adına 16 Temmuz 1927 yılında “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”u hazırlayıp, yasalaştırmıştı. Bu yasal düzenleme sonrası ilk olarak Birinci Umumi Müfettişlik kuruldu. Birinci Umumi Müfettişlik mıntikası Elazığ, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Siirt, Van, Mardin ve Diyarbakır'dan oluşuyordu.

Türkiye'nin Suriye sınırında yapılan kaçakçılıkla ilgili 1930'lar boyunca devletin değişik kurumları tarafından çeşitli raporlar hazırlanmıştı. Bu raporlardan bir tanesi de Kibrit İnhisar Şirketi tarafından detaylı bir şekilde hazırlanarak Maliye Bakanlığına sunulmuştu. Sözü geçen raporda Türkiye'nin güney sınırındaki gümrük muhafaza teşkilatının yetersizliğinden ve iyi idare edilememesinden söz edilmekteydi. Gümrük İdaresinin İskenderun Körfezine göndermiş olduğu bir motor haftada sadece bir gün sefere çıktığı için burada kaçakçılığı önleme konusunda başarısız olunuyordu. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla özellikle Mardin ve Kilis mintikası ile Islahiye civarında sadece kibrit değil bununla birlikte pek çok eşyanın kaçakçılığı yapılmaktaydı. Kaçak eşya arasında şampanya, şeker, ipeklili kumaşlar ve önemli miktarda Suriye mamulünün Türkiye'ye getirildiği anlaşılmaktaydı (1931, 21 Mayıs).

Kaynaklar ve tanıklıklar hem Osmanlı Devleti zamanında hem de Cumhuriyet dönemlerinde Suriye sınırında kaçakçılığı yapılan maddeler arasında sıtma hastalığının tedavisinde son derece elzem bir madde olan kininin de olduğunu göstermektedir. Kinin özellikle Suriye'nin Fransa yönetimi altında olduğu dönemde buradan kaçak yollardan Türkiye'ye girmişti. Söz konusu bölgeden kaçak yollarla Türkiye'ye giren kinin, kimi memurlar ve subay eşleri aracılığıyla el altından fakir halka dağıtılmıştı (Akçiçek, 2017: 675). Kinin sıtmayla mücadelede en etkili ilaçtı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıtmanın en yaygın olduğu yerlerden biri de Adana'da Ceyhan kasabasıydı. Ceyhan bu dönemde “ *tren yolu üstünde insanlardan çok sivrisineklerinden yerleştikleri bir kasaba, bu yüzden çamuru, batağı da eksik*” olmayan bir yerdii (Öncel, 1983: 137). Ceyhan kasabasında sıtmayla mücadelede çeşitli yöntemlere müracaat edilmişti. Ancak bu savaşta sivrisineklerin yok edilmesi son derece önemliydi. Sivrisineklerin neden olduğu sıtmaya yakalanan hastalara kinin vermek, hastaların tedavisinde kullanılan başlıca yöntemdi. Ceyhan kasabası çevresinde sıtma ile mücadele için sağlık memurları vergi tahsildarları gibi heybelerine kinin koyup atlarına binerek köyleri dolaşıyorlardı. Bu yolla sağlık memurları pek çok köyü dolaşmışlardı. Üstüne üstlük köylüler sürekli dağda ya da tarlada çalıştıklarından dolayı köyde oturup sağlık memurlarını beklemeyi bir külfet saydıkları için kinin dağıtılması bir sorun haline gelebiliyordu. Kimi yerde köylü sıtmanın hakkından gelemeyince sağlık memurları jandarma yoluyla sıtmayla mücadele yasasını hayata geçiriyordu. Doktor Burhan Öncel¹², Ceyhan kasabası civarındaki köylerden birinde kinin dağıttıktan sonra köylünün dağıtılan kinini yutup yutmadıklarını kontrol etmek istemişti. Öncel, yutması için kinin verdiği bir yaşlı kadına hapları ne yaptığını sormuş, yaşlı kadın ise dağıtılan kininin köyün muhtarı tarafından geri toplandığı yanıtını almıştı. Kininleri muhtarın toplaması oldukça ilginç bir olaydı. Gerçekten

¹² Dr. Burhan Öncel, 1903'te Bursa'da doğdu. İlköğrenimini Almanya'da orta ve lise öğrenimini ise İstanbul Erkek Lisesi'nde bitirdikten sonra 1927'de Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1982'de vefat etti. Çeşitli diller bilen Öncel, Jinekoloji alanında uzmanlık yapmıştı. Erken Cumhuriyet yıllarından itibaren Türkiye'nin çeşitli yerlerinde zor şartlar altında görev yapmıştı.

köyün muhtarı kininleri köylünün elinden teker teker toplamıştı. Söz konusu bölge Suriye sınırı oldukça yakın olduğundan ve Araplar da sızmadan kırıldıkları için devletin dağıttığı kininlere oldukça fazla ilgi gösteriyorlardı. Köyün muhtarı biriktirdiği devlet kininlerini değerinden çok fazla bir fiyata hem de altın parayla olmak üzere Suriye'ye satıyor ve aslan payını kendisine aldıktan sonra köylüye birkaç kuruş para veriyordu. Bu durum Suriye sınırındaki diğer köylerde de görülmüştü. Bu kaçakçılık örneği, Ceyhan ve çevresinde sızmayla mücadelede kullanılan kinin için devletin bütçesinde nasıl bir zarar oluşturulduğunun en açık göstergelerinden biriydi(Öncel, 1983: 139).

Ülkenin güney sınırında kaçakçılığı yapılan bir başka üründe pamuklu ve ipekli dokumalardı. İsmet İnönü tarafından hazırlanan raporlar, bez kaçakçılığına ilişkin şu bilgilere yer veriliyordu: *"Şimdi karlı en karlı madde pamuklu ve ipeklidir. Kaçakçılığın yüzde 60'ı bez ve yüzde 10'u ipekli üzerinde oluyormuş. Şimdiye kadar tuz yüzde 15'i tutarmış. Bez kaçakçılığı hakkında bir fikir vermek üzere şu rakamları öğrendim: Mardin İlbay'nın (Vali) dediğine göre Mardin vilayeti nüfus başına bir toptan, yılda 260000 top bez harcarmış. Suriye hududundaki gümrüklerden geçmek üzere verdiğimiz kontenjan 3000 top imiş. Büyük açık kaçak olarak ülkeye giriyor. Demek ki, hudut vilayetlerinin bez ihtiyacı ucuz olarak temin olunmadıkça, kaçakçılıktan kurtulmak imkânsızdır. Ekonomi ve inhisar vekâletlerinin bize bir tedbir bulmaları zaruridir."*(Öztürk, 2016: 25)

Kaçak dokumalar içinde en fazla revaçta olan ürünler arasında Japon kaputbezi ve alaca (renkli bez) ürünleri geliyordu. Adana ve İzmir'de üretilen kaputbezi fiyatları nedeniyle kaçakla rekabet edemezken; kaçak alacaların ise bölgede alternatifi yoktu. Aynı şekilde Bursa ve İstanbul'da üretimi yapılan ipekli kumaşların fiyatlarının yüksek oluşu nedeniyle piyasada satışı hemen hemen hiç olmazken; kaçak olarak ülkeye giren suni ipekli kumaşlara çok fazla rağbet vardı. Hem fiyatlarının dörtte bir ucuz olması, hem de bu malların gösterişli, parlak olmaları ve masa, yatak çarşafı ve örtüsü, mendil, poşu ve elbise olarak kullanılmaları kaçakçılığı cazip kılan nedenler arasındaydı (BCA, 030.10.180.244.6). Kaçak ürünler depolardan, erkek ya da kadınlar tarafından bellerine veya kuşaklarına sarılmakta ya da heybe, torba ve küfeler içinde diğer eşyaların arasına gizlenerek şehirlere sokulmakta ve oradan da evlere satılmaktaydı. Çünkü dokuma ürünlerin kaçak olduklarının kolay anlaşılır olması nedeniyle, bu ürünler dükkân ve mağazalarda tutulmayarak; müşteriye elden ve evden teslim ediliyordu.

Güney sınırında kaçakçılığı yapılan eşyalar arasında dikkati çekenlerden bir diğeri de silahtı. Antakya'nın Karbeyaz köyü ile Ordu kazasının Camii Cedit mahallesinde oturan şahıslar Hatay'a gönderilmek üzere Dörtyol'da marangozluk yapan bir kişinin dükkânına bir elma sandığı içerisinde silah getirdiği güvenlik güçleri tarafından tespit edilmişti. Söz konusu silahlara, marangozun evine sokulacağı bir anda el konulmuştu. Açılan sandıktan 3 adet Alman mavzeri ile çeşitli modellerde tabanca ve muhtelif cinsten 379 mermi çıkmıştı. Bu silahlara 41.

Alay komutanlığı tarafından el koyularak kaçakçılar hakkında soruşturma açılmıştı (BCA, 030.10.180.245.14).

Sınırdaki uyuşturucu ve keyif verici madde kaçakçılığı da Cumhuriyet Türkiye'sinin önemli sorunları arasındaydı. Kaçak mallar arasında şüphesiz en karlı olanları uyuşturucu maddelerdi. Türkiye'nin kara sınırı üzerinden Suriye'ye yapılan afyon kaçakçılığını önleme hususunda Gümrük ve Muhafaza teşekkülleri kimi önlemler almışlar ancak yine de afyon kaçakçılığını tamamen önlemek mümkün olamamıştı. Türkiye'de afyon alım, satım ve nakli kanunen serbest olduğu için sınıra yakın köylere kadar afyonu herkesin rahatça getirmesinde herhangi bir engel olmuyordu. Böylece sınırdaki köylere getirilen afyonun ilk fırsatta Suriye sınırına kaçırılması olanaklı hale geliyordu. Yaklaşık 850 kilometrelik Türkiye- Suriye sınırında muhafaza karakolları 5 ila 15 kilometre aralıklara mevzilenmişti. Bu durum Türkiye dahilinde kanunen alım satımı serbest olan afyonun sınır hattının genişliği ve güvenliğinin yeterince sağlanamaması yüzünden kolayca kaçakçılığının yapılmasına imkan vermekteydi. Bu dönemde afyon kaçakçılığını sınır hattı üzerinde tam olarak önlemenin olanaklı olmadığı anlaşılmaktadır (BCA, 030.10.180.245.17).

Kaçakçılıkla taşınan mallar ülkenin iç bölgelerine kadar uzanıyordu. Konya, Aksaray, Muş, Van, Hakkari, Kars, Ordu, Yozgat, Tokat, Çanakkale, İstanbul resmi belgelerde kaçakçılığın görüldüğü iller arasında yer alıyordu. Yukarıda sözü geçen mallar kadar, rakı, şarap, üzüm salamurası, içki esansı, pirinç, erik, kına, kumaş, odun, kömür, bakır kazan, altın, havan, fiç, öküz, keçi, beygir, eğer takımı, bıçak, kopya kağıdı gibi ürünlerin de kaçakçılığı yapılmaktaydı (BCA, 030.10.180.243.20). Örneğin, İsviçre'den Beyrut'a gelen külçe altınlar Kilis'te sınırdan geçirilerek Kapalıçarşı karaborsasında satışa sunuluyordu (Şenoğuz, 2015: 8).

Gündelik hayatta yaygın olarak geniş kitleler tarafından kullanılan tüketim mallarının yanı sıra gazete manşetlerine taşınan bir kaçakçılık türü de “*kafa ve boğaz kaçakçılığı*” olarak tarif edilen kaçakçılık olmuştur (1934, 21 Kanunisanı). 1934 yılında bu yeni bir tür kaçakçılık olarak kabul edilmekteydi. Kafa ve boğaz kaçakçılığının gerçekleşmesinde Türkiye'nin güney sınırında yer alan tarlaların önemli rol oynadığı görülmekteydi. Sınıra en yakın olan Türk kasabalara ait bir kısım tarla ve bahçeler Suriye tarafında kalmış ve devletler karşılıklı olarak bunların mülkiyet hakkını tanımıştı. *Pasavan Rejimi*” olarak adlandırılan bu geçiş hakkından en fazla Kilis halkı yararlanıyordu. Basın, bu durumun bazı kimselere bir takım avantajlar sağladığı üzerinde durmuştu: “*Tarla ve bahçe sahipleri hududu geçmeden evvel evlerinde eski püskü ne varsa üzerine giyiyor ve bu suretle hududu geçerek bir müddet orada kaldıktan sonra üst baş yepyeni dönüyorlar. Bunlara dikkat edilirse giydikleri paltonun altında bir iki ceket, bir iki yelek ve yün fanila görülüyor. Şehre bu suretle girenler ertesi gün gene partial elbiselerle tarlalarına geçerler ve tekrar döndüklerinde gene üst baş pek muntazamdır. Bir kısım kaçakçılar farkına varmayarak bu şekilde kaçak eşya getirip satmaktadırlar.*”

Bundan başka bu gibiler hududun karşı tarafından sanki memlekette yiyecek ve içecek yokmuş gibi kafaları adamakıllı tütsüleyip karınlarını tıka basa doyurarak dönüyorlar. Halk bu vaziyete 'kafa ve boğaz kaçakçılığı' ismini vermektedir” (1934, 21 Kanunisani).

GÜNEY SINIRINDA GERÇEKLEŞEN KAÇAKÇILIK OLAYLARINDAN BAZI ÖRNEKLER

Türkiye'nin yaygın söylemle Cenuş sınırı oldukça hareketli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Basında ve devletin resmi raporları incelendiğinde bu bölgedeki sınır hareketliliğine işaret eden pek çok olay olduğu tespit edilmektedir. Bu olayların bazılarında ise ciddi yaralanma ve ölümler gerçekleşiyordu. Sınırdaki yaşanan güvenlik sorunları ve hırsızlık olaylarıyla ilgili olarak Türk kamuoyu, Suriye'yi sorumlu görme eğilimindeydi.

Sınırdaki yaşanan olaylardan bir kaçına burada yer vermek gerekirse: 1929'da Suriye'den Türkiye'nin güney sınırına gelen bir çetenin gerçekleştirdiği kaçakçılık faaliyeti, silahlı çatışmayla son bulmuştu. Sınırdan geçmeye çalışan kişilerin eşkıyalık yaptıkları ve jandarma ile aralarında çıkan çatışma sonrasında ikisinin sağ, bir kişinin ölü olarak ele geçtiği belgelerde ifade ediliyordu (Akşam, 20 Şubat 1929). 12.13.1930 tarihli asayiş raporuna göre Urfa'nın Harran kapısı ahalisinden iki kaçakçı yedi yük kaçak şekerle Türkiye'nin sınırından geçerken gümrük muhafaza memurlarıyla yaptıkları çatışma sonrasında yaralanarak güneye kaçmıştı (BCA, 030.10.128.920.7). 17.06.1930 tarihli bir başka asayiş raporuna göre Çapakçur'un Uğruba Yaylasında Kığı Kazasının Karisini köyüne ait olan 104 kaçak davar jandarma tarafından ele geçirilmişti. Fakat söz konusu kaçak hayvanları, maliye tahsil memurları iki jandarma refakatinde Üçkudar Yaylası'na götürmek isterken on beş silahlı kaçakçı önlerini kesmiş ve yapılan çatışma sonucunda silahlı grubun sayısal fazlalığı nedeniyle, kaçakçılar davarları alıp kaçmışlardı (BCA, 030.10.00.00.128.920.9).

Bu örneklerde de görüldüğü üzere güney sınırında gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerinde, kaçakçılar kimi bölgelerde sadece gayri yasal bir ticari faaliyeti sürdürürken ve olay tamamen ekonomik bir çerçevede gerçekleşirken; bazı yerlerde bu faaliyetler devletle silahlı çatışmaya ve kanlı eylemlere dönüşüyordu (BCA, 030.10.105.685.9). Dolayısıyla ilerleyen süreçlerde kaçakçılık sadece ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkarak, ciddi güvenlik ve asayiş problemi yaratır bir durum almıştı. Bunun pek çok örneği mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Siirt'in Eruh kazasında gerçekleşmişti. Eruh kazasında yerleşik olan bir aşirete mensup yaklaşık 30 kişilik bir kaçakçı grup; muhafaza bölgelerinde resmi makamlarla çatışmaya girmişti. Hakkâri Valiliğinden gelen şifreli bir telgrafla durumun detayları açıklanmaktaydı. Buna göre; “*Güyan Muhafaza bölgesine yapılan ihbar üzerine 4/4 936 günü saat 21 de Sekerek köyünün Beyaz ve Meydan köprüleri arasındaki Geligor mevkiinde rastlanan Eruh kazasının Aşiretinden 20 silahlı,*

10 silahsız kaçakçılarla yapılan dört çarpışma neticesinde Kilaban mevkiinde muhafaza memuru 1436 sayılı Kazım sağ kolunun üst pazı kısmından beş santim en ve 3 santim derinliğinde ağır yaralandığı ve Sekerek köyünde misafir olup Muhafaza memurlarına yardıma koşan Ziravik köylü Yusuf oğlu Ali de sağ ayağı incik kemiğinden tehlikeli surette yaralandığı ve kaçakçılardan üç ağır yaralı olup kaçakçıların katır yüklerini bırakarak yaralı kaçtıkları” rapor edilmişti(BCA, 030.10.105.685.9). Belgenin devamından çarpışma sırasında görev yapan muhafaza memurlarının isimleri verilerek, memurlarının kaçakçılardan elde ettiği eşya hakkında malumat verilmekteydi. Kaçakçılar arkalarında 16 denk kaçak eşya bırakmışlardı. Bunların içinde 74 top alaca keten pamuk mensucat, 26 top Amerikan bezi, 58 top ipekli mensucat, 3 top krep birman, 3 parça siyah ve sarı renk mantoluk kadife, 13 top basma, 5 top patiska, 8 top tülbent elde edilmişti. Kaçak eşya gümrüğe teslim edilmişti(BCA, 030.10.105.685.9).

Bu olayların basında da kendine yer bulduğunu belirtmek gerekir. “Cenup hududunda kaçakçılarla bir müsademe” yaşanmıştır (1934, 20 Kanunisanı). Olay Kilis civarında gerçekleşmiştir. Kilis üzerinden sınırı geçerek Suriye’den kaçak eşya geçirmek isteyen bir kaçı silahlı 16 kaçakçı ile hudut muhafızları arasında çatışma olmuş ve kaçakçıların hepsi yakalanmıştır. Ancak çatışma sırasında Mehmet oğlu Ali isimli bir asker kaçakçılar tarafından şehit edilmiştir. Başka bir olayda şu şekilde gerçekleşmiştir: “Suriye’nin Erden havalisinden 20 kişilik Ali Hoca çetesi Ayıntap civarında haydutluk yaptıktan sonra Pazarcık kazasının Nasırlı Köyünü basmış, muhtarın kaza merkezine ihbarı üzerine gelen müfrezeye ile çarpıştıktan sonra kaçmıştı. Aynı çete ertesi günü Malatya-Fevzipaşa hattı üzerinde Eloğlu istasyonundan Maraş’a yolcu götüren posta otomobilini durdurarak yolculardan Gölbaşı bina inşaat grubu servanı M.Valter Zimmerman’ı tehdit ederek 1500 lira parasını ve yanında bulunan refikasının gerdanlığını vesairesini almıştır”(1931, 15 Haziran).

Kaçakçılıkla ilgili başka bir haberde basında şöyle yer alıyordu: “Cenup Hududunda kaçakçılık... Müfrezelerimiz büyük bir kaçakçı kafilesi yakaladı... Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı, Elbistan’ın en azılı kaçakçılarından olan büyük bir kafile bu kış mevsiminde sezilmeden hududu geçeceklerine ve takip edilmeyeceklerine aldanarak cenuptan aldıkları kaçak mallarla 29 Birincikanun gecesi Cerablus garbından birkaç kola ayrılıp hududu geçerken gümrük muhafaza müfrezelerimizin pusularına düşürülerek içlerinden biri ölü olarak yakalanmış ve kaçak yüklü 4 hayvan ele geçirilmiştir. Diğer kaçakçılar karanlığın yardımıyla şimale Nizip istikametine çekilmişlerse de bir taraftan muhafaza müdafaa müfrezesi bunların izleri üzerinden ateşli sıkı takipleri ve diğer taraftan Gaziantep Vilayetinin geride kaçak yollarını tıkamak ve kafileyi bastırmak hususunda aldığı tedbirler neticesi dün kafile Nizip civarında tamamen abluka edilerek üçü öldürülmüş ve on dördü silahlı olmak üzere 24 kaçakçı diri yakalanmış ve kaçak mallarla yüklü 28 hayvan ele geçirilmiştir.”(1934, 1 Kanunisanı).

Kaçakçılık olaylarında sadece siviller yer almıyordu. Aynı zamanda kaçakçılıkla mücadele etmesi gereken sivil ve askeri personel de bu olaylar içinde yer alıyordu. Bu durumda devletin bu sorunla mücadelesi yolundaki en önemli sıkıntılarının biriydi. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Kilis Gümrük Muhafaza Tabur komutanlığının Başvekâlete gönderdiği şifre telgrafta, Karkamış sınır takım komutanı Sıtkı ile Üst Çavuş Reşit'in bir eri sivil giydirerek silahlandırdıkları ve diğer erlerle birlikte köylüleri de Suriye'ye gönderip bir katil vakasına sebebiyet verdikleri ve oradan getirdikleri kaçak eşyayı takım komutanının evinde sakladıkları bildiriliyordu. Bu durumu haber alan haber alan Gümrük Muhafaza Bölük Komutanının vaziyete müdahale ederek takım komutanı ile üst çavuşu nezaret altına aldığı bildirilmişti. Bu hadise sınırda kaçakçılıkla birlikte gelişen asayiş olaylarından sadece bir tanesiydi (BCA, 030.10.180.246.1).

Bu ve buna benzer pek çok kaçakçılık olayına hem resmi evraklarda hem de basında rastlamaktayız. Basit kaçakçılık olayları yanında ciddi güvenlik sorunları yaratan, yaralamalı ve ölümlü pek çok olayında sınırda yaşandığına tanıklık edilmektedir. Basit tel örgü ve karakol düzeniyle korunmaya çalışılan sınır, 1950'li yılların ortalarına kadar bu haliyle devam ederken; Demokrat Parti iktidarında, çeşitli siyasi ve askeri gerekçeler ileri sürülerek mayınlanacaktır.

KAÇAKÇILIKLA MÜCADELEDE YAŞANAN SORUNLAR

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkede kaçakçılıkla mücadele son derece önemli bir iktisadi ve güvenlik sorunu olarak belirmişti. Bu mücadele sürecinde zaman zaman başarılı sonuçlar alındığı da olmuştu; ancak yine de kaçakçılığın tamamen ortadan kaldırılması söz konusu olamamıştı. Zira bugün de söz konu bölgede kaçakçılık bir faaliyet olarak devam etmektedir. Kaçakçılığın önlenmesinde sadece iktisadi tedbirler yeterli olmayıp konunun aynı zamanda bir güvenlik, denetim ve asayiş sorunu olduğu öncelikle anımsanmalıdır. Dolayısıyla Türkiye'de bugün olduğu gibi erken dönem Cumhuriyet hükümetlerinin kaçakçılıkla mücadele süreçlerinde, sınır güvenliği ve kaçakçılıkla ilgili faaliyetlere ülke dışından gelen desteğin üzerinde hassasiyetle durulması gerekir.

1930'ların başında kaçakçılık Ankara'nın gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin İçişleri Bakanlığı, özellikle de Güney vilayetlerinde görülen, kaçakçılıkla mücadele etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. "*Cebelibereket ve Gazi Antep*" vilayetleri çevresinde kaçakçılık faaliyetlerinin yüksek olması devletin ilgisini bu bölgeye yoğunlaştırmıştır 1931 yılında hazırlandığı anlaşılan bir belge de, kaçakçılıkla mücadelenin nasıl yapılacağı, ne tür ürünlerin kaçakçılık faaliyetlerinin konusu olduğu; kaçakçılık yapılan bölgeler ve güzergâhları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (BCA, 030.10.180.243.21). Detaylı hazırlanan pek çok raporda, hangi bölgelerde ve illerde bu faaliyetin ne şekilde yoğunlaştığına dair istatistikler oluşturulmuştur. Bu veriler üzerinden konunun yaygınlığı takip edilebilmektedir. Bu çalışmalara örnek teşkil edecek kapsamlı bir istatistik 1932

yılı için hazırlanmıştı. 1932 yılı boyunca mahkemeler kaçakçılık faaliyetleri ile ilgili toplam 6833 adet karar vermişti (BCA, 030.10.24.136.2).

Tablo 2: 1932 yılı Kaçakçılık Kanunu Uygulaması çerçevesinde mahkemelerin toplam karar sayısının illere dağılımı

Adana	785
İzmir	793
Gaziantep	704
Mardin	445
Sivas	378
Diğer vilayetler	3728
Toplam	6833

Kaynak: BCA, 030.10.24.136.2

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kaçakçılıkla ilgili mahkemelere taşınmış eylemlerin büyük bir kısmı Türkiye'nin Güneydoğu'sunda gerçekleşmiştir. Bu bize Türkiye Cumhuriyeti'nin bu dönemde en çok Suriye'den gelen kaçak eşyadan kaynaklı sorun yaşadığını göstermektedir. Yukarıdaki verilerin yanı sıra İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından, kaçakçılık suçu ile ilgili yargılamalar, mahkûm olan kişi sayısı, verilen cezalar ve türleri, cinsiyet vb. detayları gösteren oldukça kapsamlı bir istatistik hazırlanarak, doğrudan Başbakan İsmet İnönü'ye sunulmuştu Aşağıdaki tabloda bu detaylar gösterilmektedir (Tablo 3).

Tablo 3: İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanıp, Başbakan İsmet İnönü'ye Sunulan 1932 yılına ait kaçakçılık suçlarına ilişkin yargılamaların ayrıntılar

Kararlar	İhtisas Mahkemeleri: 5894 (%86.25)					
	Diğer Mahkemeler: 939 (%13.75)					
Mahkûmlar 6833 Maznundan	3920 tanesi mahkûm olmuştur.			Diğerleri beraat veya sukut kararı almıştır.		
Mahkûmların Aldığı Cezalar	2632	638	305	247	49	Diğer
	Hafif Para ve hapis	Ağır Para ve hapis	Sadece hapis	Hafif Para	Sürgün	Diğer
Para Cezası Miktarları	1000 kişi		684 kişi	136 kişi		112 kişi
	6-25 lira		26-50 lira	500-1000		1000 lira
Hapis Cezası	2164 kişi 4-6 ay			242 kişi 1 yıldan çok		
Mahkûmların cinsiyeti	3626 erkek			294 kadın		
Aile Durumları	1661 kişi çocuksuz			1115 kişi 1-2 çocuklu		
Eğitim Durumları	3422 kişi tahsilsiz		341 kişi okuyazar	Diğerleri yüksek tahsil		
Mahkûmlardan 82 tanesi yabancı uyruklu						

Kaynak: BCA, 030.10.24.136.2

Kaçakçılıkla ilgili bu istatistik incelendiğinde, suça karışmış bu kişiler içinde, erkeklerin oranı ile çocuk sahibi olan ailelerin sayısı fazla görülmektedir. Eğitimli insan sayısı da çok düşüktü. Çocuklu-çocuksuz, eğitimsiz erkek ve kadınların, ailelerin geçimini sağlamak adına kaçakçılığı bir ekmek kapısı olarak gördüklerini bu veriler net olarak ortaya koyuyordu. Kaçakçılıkla etkin bir

mücadele ülke ekonomisi ve güvenliği için son derece önemliydi. 1933 yılında Antep'te kaçakçılık suçundan tutuklanmış ve mahkûm olmuş insan sayısı yaklaşık 500'dü. Bunlar, siyasi kaçakçılığı adeta bir sanat haline getirmiş insanlar olarak görülmektedirler. Bu nedenle genel aften yararlanarak hapislerinden çıkmalarının doğru olmayacağı kanaati vardı. Zira af kapsamına alınırlarsa eski işleri olan kaçakçılığa dönecekleri beklentisi nedeniyle af kapsamı dışında tutulmaları gerektiği düşünülmüştü (BCA, 030.10.105.684.33).

Bölgede gerçekleşen kaçakçılık faaliyetinin engellenmesinde birinci derecede mülki idare amiri yani vali sorumlu kabul edilmekteydi. Kaçakçılık mücadelede muhafaza kıtaatı ve gümrük idaresi valinin doğrudan mücadele araçlarıydı. Valiler, bunların yetersiz olması durumunda ise sahaları dışına çıkan bütün kuvvetleri kullanmak zorundaydı. Antep vilayeti sınırında bulunan Muhafaza Tabur Kumandanlığı, kaçakçılıkla mücadelede Antep valisine karşı sorumlu kabul edilmekteydi. Yine aynı şekilde Gümrük Müdürlüğü de kaçakçılıkla ilgili her türlü iş için valiye karşı sorumluydu (BCA, 030.10.180.244.10).

Kibrit İhhisarları tarafından 1931 yılında hazırlanan raporda Suriye sınırında kaçakçılığa engel olabilmek için mitralyözlerle donatılmış küçük tankların tedarik edilmesi ve o havalideki yerli güvenlik memurlarının değiştirilmesi ve güvenlik teşkilatının gümrük idaresinden ayrı bir şekilde sevk ve idare edilmesi üzerinde durulmuştu (1931, 21 Mayıs). Kaçakçılık yapanların zorunlu göçe tabi tutulması da uygulanan bir başka caydırıcı önlem olarak düşünülmüştü. Örneğin, eşkıyalık ve kaçakçılık yapan ve bu nedenle asayiş ihlal eden Cizre kazasına bağlı bir köyden olan şahsın¹³, ailesiyle birlikte 2510 sayılı kanunun 10. Maddesinin C. fıkrasına tevfikan Tekirdağ vilayetinin Saray kazasına nakil ve iskânına karar verilmişti (BCA, 030.18.01.02.48.64.13).

Kaçakçılıkla mücadelede karşılaşılan sorunların başında yeterince gümrük muhafızı olmaması başta geliyordu. 1931 yılı sonunda kaçakçılık üzerine hazırlanan bir raporda, Cizre'den Cerablus'a kadar olan sınır boyunca dört yüzü piyade ve üç yüz doksan altısı süvari olmak üzere toplam yedi yüz doksan altı muhafaza memuru bulunduğu; bunların yirmi mıntıka memurluğu halinde, Urfa'da bulunan muhafaza müdürlüğüne tabi kılındığı ifade edilmekteydi. 900 kilometrelik mesafede sadece on iki bekçi kulübesi vardı. Cerablus ile Payas hattında ise yaklaşık iki yüz elli kadar muhafız bulunuyordu (BCA, 030.10.00.00.180.244.12-13). Tüm bu rakamlar personel eksikliğinin kanıtı olarak ortaya koyulmuştu.

Dört Yol kazasında kara ve deniz kaçakçılığı yapıldığı ve devletin bunlarla ilgili listeler hazırladığı, yine ayrıca İslahiye kazası mıntıkasında genel olarak sınır civarındaki köylerde yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılamak için fırsat buldukça karşı taraftan yararlandığı ve kaçakçılığa yöneldiği yazılmaktaydı. Ancak bu bölgede kaçakçılığı takip etmekte ve kontrol altına almakta devletin yaşadığı

¹³ Şahsın ismi resmi belgede yer almaktadır. Fakat kişi mahremiyeti göz önüne alınarak burada yazılması uygun görülmemiştir.

güçlükler mevcuttu. Zira kaçakçıların genelinin Suriye'ye ait köylerde bulunması onların takip edilmesi ve haklarında işlem yapılmasını zorlaştırmıştı. Türkiye tarafında yapılan kaçakçılıkla ilgili olarak devletin takibini zorlaştıran en önemli sorun yüksek dağ ve derin vadilerin bulunduğu bölgedeki fiziki ve doğal engellerdi. Zira Türkiye tarafından kaçakçılar dağ yollarını kullanmakta olduklarından sınırın dağlık aksamında ne muhafaza teşkilatı ve nede sınır tabur teşkilatı bulunuyordu. Bu nedenle kaçakçılık eldeki imkanlar dahilinde ancak ihbar olduğu vakit takibi yapılabilen bir suç olmuştur (BCA, 030.10.180.243.21).

Kaçakçılığı önleme konusunda tartışılan bir başka mesele de Türkiye'nin güney sınırına yakın olan Ermeni köylerinin bu kaçakçılığa aracılık etmiş olmasıydı. Resmi makamlar tarafından sınıra yakın Ermeni köyleri adeta kaçak eşya deposu olarak görülmekteydi. Özellikle Suriye ve Türkiye arasında sivillerin kolayca gelip gidebilmeleri kaçak eşyanın taşınması bakımından oldukça elverişli bir ortam sağlamaktaydı. Gümrük teşkilatının yetersizliği kaçakçılara fırsat ve cesaret vermekteydi. Üstelik sivil güvenlik kadrosu da görevini yeterince yapmamaktaydı. Bu nedenle hükümet güvenlik teşkilatının askerleştirilmesini uygun görmüştü. Bu konuda Umum Müfettişliğin raporları da etkili olmuştur (1931, 24 Temmuz). Ayrıca kaçakçılıkla mücadele kapsamında 1932 yılında kabul edilen yasal düzenleme ile kaçakçılıkla ilgili davalara bakmak üzere askeri ve sivil ihtisas mahkemelerinin kurulması öngörülmüştü. Yasanın kabulünden birkaç gün sonra hükümet tarafından hazırlanan bir kararnameyle birlikte askeri ve sivil ihtisas mahkemelerinin isimleri ve kontrol bölgeleri yayınlanmıştı. Kararnameye göre kurulan üç adet askeri ihtisas mahkemesi ve denetim bölgeleri şöyleydi: 1- Cebelibereket (Cebelibereket Vilâyetinin İslahiye, Dört Yol kazaları, Gaziantep Vilayeti, Maraş Vilayetine merkez kazasıyla Pazarcık kazası); 2- Urfa (Urfa Vilayeti); 3- Mardin (Mardin Vilayeti). On altı adet kurulan sivil ihtisas mahkemeleri ise şunlardı: 1- Diyarbakır (Diyarbakır Vilâyeti, Siirt Vilayetine Beşiri kazası, Muş Vilayetine Genç kazası, Çapakçur kazası); 2- Siirt (Beşiri kazasından maada Siirt Vilayeti, Muş Vilayetine Sason, Bitlis, Mutki kazaları); 3- Van (Van ve Hakkari Vilayeti); 4- Kars (Kars Vilayeti, Bayazıt[Ağrı] Vilayetine Iğdır, Tuzluca kazaları); 5- Trabzon (Trabzon, Rize, Gümüşhane, Ordu ve Giresun Vilayeti); 6- Sivas (Sivas ve Tokat Vilayeti); 7- Sinop (Sinop ve Samsun Vilayeti, Kastamonu'nun İnebolu ve Cide kazaları); 8-9- İstanbul (İstanbul Vilâyeti, Zonguldak, Ereğli kazası, Bartın kazası, Kocaeli Vilayeti, Bursa'nın Orhangazi kazası, Mudanya, Karacabey kazaları); 10- Lüleburgaz (Kırklareli, Tekirdağ, Edirne Vilayeti); 11- Balıkesir (Balıkesir ve Çanakkale Vilayeti); 12- İzmir (İzmir Vilayeti, Aydın Vilayetine nefsi Aydın ve Nazilli ve Söke kazaları, Manisa Vilayeti); 13- Muğla (Muğla Vilayeti, Aydın'ın Bozdoğan, Çine, Karacasu kazaları, Denizli Vilayeti); 14- Antalya (Antalya ve Burdur Vilayeti); 15- Adana (İçel, Mersin, Adana Vilayetleri, Cebelibereket'in Ceyhan, Bahçe ve merkez kazaları); 16- Malatya (Malatya Vilayeti) (Resmi Gazete, Sayı: 2012 (26 Kanunusani 1932)). Bu kararnameye göre kaçakçılığın yoğun olduğu güney sınırına yakın olan bölgeler

askeri ihtisas mahkemelerinin görev alanında yer alırken; ülkenin doğu ve kıyı kesimleri ise sivil ihtisas mahkemelerine bırakılıyordu.

Yine bu noktada dikkati çeken eksikliler arasında muharebe ve devriye vasıtalarının yetersizliği öne çıkıyordu. *“Motosiklet ve hatta zırhlı otomobilin devriye için lazım olduğu ve hudut üzerinde daha fazla karakol yapmak icap ettiği”* durumu dönem içinde tutulan raporlarda geçen önlemler arasındaydı. Bir diğer husus ise, çeşitli askeri kıtalarla ve gümrük teşkilatları arasında iş birliği halinde çalışmanın zorunluluğuydu. Başbakan İsmet İnönü tarafından hazırlanan bir raporda, bölgede görev yapan valililerin bu konuyla birinci derece alakadar olması ve Birinci Umumi Müfettişlik ile işbirliğini sağlayacak önlemlerin alınmasının gerekliliğinden bahsediliyordu (Öztürk, 2016: 25). Dönemin resmi belgeleri devletin kendi eleştirisini de içinde barındırmaktadır. Alınan tedbirlere karşın, muhafaza teşkilatının kaçakçılıkla ne kadar mücadele ettiği belirsiz olarak kalmıştı. Muhafaza memurlarının kendilerine verilen sorumluluk bölgelerinde denetimsiz olmaları ve kendilerine verilen görevi hangi dereceye kadar yaptıklarını denetleyecek bir kontrol mekanizmasının eksikliği kaçakçılığın önlenmesinde önemli bir engel teşkil ediyordu (BCA.,030.10.180.243.21). Devletin, kaçakçılıkla etkili mücadele isteğine karşın, etkin bir denetim mekanizması sağlanamamıştı. Kaçakçılıkla mücadelenin yüzde seksenlik bir kısmı memurların denetiminden geçmekteydi. Fakat bu noktada sınırlarda görev yapan memurların kişisel özelliklerinin de önemli olduğu gerçeği öne çıkıyordu. Zira memurların *“evsafaları itibariyle ahlak ve seciyeleri”* nin de kaçakçılığın yaygın olmasında etkili olduğuna yönelik bir yargı belleklerde yer eder olmuştu. Kaçakçılık üzerine kaleme alınan bir raporda, personel hakkında şu tespitlere yer veriliyordu: *“Efrat sicil ve seviye itibariyle seçilmiş olmadığı gibi mesleki talim ve terbiye de tabi değildir. Bilhassa sahipsiz, himayesiz, idaresiz ve düzensiz, münferit zayıf hücrelerden oluşan başıboş bir başıbozuk heyeti. Bu heyeti teşkil eden amir ve memurların ve hudutla alakadar diğer kıtaların efrat ve zabıtlarından bazılarının kaçakçılığa karşı müsamahalaları veyahut kaçakçılarla münasebetleri hakkında işitilen rivayetler, zikredilen vakalar çok acıdır. Ahval de bu rivayetleri teyit eder bir manzara arz etmektedir”* (BCA, 030.10.00.00.180.244.13). Sınır personelinin bu eksiklikleri ortadayken, kaçakçılıkla mücadelede başarı şansı uzaktı.

Kaçakçılık sadece sivil halkın bir geçim faaliyeti değildi. Kaçakçılık süreçlerinde zaman zaman güvenlikten sorumlu kamu görevlileri ya da bazen köy muhtarları bu olaylar içinde yer almıştı. Doğu vilayetlerinde asker ile jandarma kuvvetlerinin kaçak eşyanın nakledilmesi süreçlerinde görev aldıkları devletin yazışmalarında yer almaktadır. Doğu'da görev yapan askeri ve jandarma kıtalarının, terhis ve ikmal dönemlerinde nakilleri sağlanırken, yol güzergâhı üzerinde satın aldıkları önemli miktarda kaçak eşyayı taşıdıkları anlaşılmaktadır. Raporlarda Suriye'den kaçakçılık yapanların bu işi adeta *“itiyad[alışkanlık] ve sanat edindiklerine”* dikkat çekmektedir. Özellikle askeri sevkiyat sırasında kaçakçılığı sanat edinenlerin yoğun bir faaliyet sürecine girdikleri anlaşılmaktadır. Kaçakçılığın engellenebilmesi için asker sevkiyatı esnasında daha dikkatli

olunması gerektiği konusunda dönemin İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya, Başbakanlığa, Milli Müdafaa ve Nafia Vekâletlerine gerekli açıklamalarda bulunmuştur (BCA, 030.10.00.00.180.244.7).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında istihbarat eksikliği kaçakçılığın takip edilmesinde ciddi bir sorundu. 1930'ların başında dönemim İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Başbakan'a yazılan bir yazıda, doğu vilayetlerine yönelik yaptığı seyahati sırasında bazı vilayet ve kazalarda "*haberciler*" sayesinde pek çok kaçak depo ve satış yerinin tespitinin sağlandığı ve bir hayli malzemenin ele geçirildiği ifade ediliyordu. Bu sonuçlara bakarak Bakan Kaya, vilayetlere iyi "*haberciler*" temin edilmesi gerektiğini ve bu konunun ciddi olarak ele alınmasının zorunlu olduğu üzerinde duruyordu (BCA, 030.10.116.808.18). Fakat devletin en üst makamlarının arzularına karşın, istihbarat sağlayacak teşkilat eksikliği devletin kaçakçılıkla etkin mücadele etmesini engellemekte; bu mücadele tamamen tesadüfen yapılmaktaydı. Kaçaklıkla mücadelede "ihbar" mekanizmasının kullanılması gerektiği; istihbarat ağı olmayan ve muhbirleri mükâfatsız kalan bir mücadelenin yalnızca tesadüfe kalacağı raporlarda yer alan bir husustu. Kaçakçılığın ihbarlar yoluyla önlenmesine yönelik "Kaçakçılığın men ve takibi hakkında" çıkarılan kanunlarda çeşitli ikramiye ve ödül miktarları belirlenmişti. Fakat ihbar sonrası ele geçirilen malların yargı işlemlerinin uzun sürmesi; ele geçen kaçak malların çeşidine göre satış imkânlarındaki sınırlılıklar gibi etkenler bu yönde atılan adımlardan yeterli faydanın sağlanması önündeki engellerdi. İhbar mekanizmasının daha faydalı kullanılması adına, yargı süreçlerinin kısaltılması ve kaçak malları ele veren muhbirlerin en kısa zaman içinde ödüllendirilmesini sağlayacak, çok daha pratik uygulamaların yürürlüğe konması gerekliliği raporlarda yer almaktadır (BCA, 030.10.00.00.180.244.6-16).

1930'ların sonlarına doğru CHP Gaziantep mebuslarının seçim çevrelerinde yaptıkları incelemeler sonrası parti için bir rapor hazırladıkları görülmektedir. Bu rapordan anlaşıldığı üzere özellikle Kilis ve çevresinde kaçakçılık faaliyetlerinin fazlalığı dikkati çekmekteydi. Bu durum Gümrük ve İnhisarlar Vekiline bildirilmişti. Ancak özellikle Kilis'in gayri tabii sınırları nedeniyle kaçakçılık için uygun ortam yarattığı anlaşılmaktaydı. Bu çevrede kaçakçılıkla mücadele için Gümrük Muhafaza Teşkilatı, Halkevlerinden yardım isteyerek, Halkevlerinin kaçakçılık konusunda halkı bilgilendirmeleri istenmekteydi (BCA, 490.01.1005.880.4/6.01.1940). Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nden Halkevi reisliğine gönderilen belgede: "*Gümrük Muhafaza teşkilatının bütün dikkat ve tedbir şiddetine rağmen bilhassa cenup hudutlarımızda kaçakçılık hadiselerinin eksik olmadığı anlaşılmaktadır. Kaçakçılıkla mücadele işinde Halkımızın hükümetle elbirliği ederek memleketi bu zararlı akından kurtarma savaşına yardımcı olması bir vazifedir. Bu vazifeyi halkın tenvir edilmesi ve mücadeleye faydalı bir unsur haline getirilmesi işi Halkevlerine düşer*" diyerek halkın her fırsatta tenvir ve irşat edilmesi istenmişti. (BCA,490.01.1005.880.4/6.01.1940).

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü döneminde kaçakçılık en önemli meselelerden biri olarak devletin gündemindeki yerini korudu. Bu nedenle alınan kararnamelerde öncelikle göze çarpan konuların başında kaçakçılıkla mücadele yer alıyordu. Bunlardan bir tanesi 1939 yılının Haziran ayına aitti. Kararnamede, Hatay'a sınırı olan yabancı devletlerden Hatay'a yapılan kaçakçılık işleriyle meşgul olmak üzere Antakya'daki istihbarat amirliğine bağlı birer yuva başı tarafından idare edilmek şartıyla birisi İskenderun'da ikisi Suriye'de ve birisi de Lazkiye sınırları karşısında olmak üzere toplam dört istihbarat yuvası oluşturulması görüşülmüştü. İlaveten söz konusu istihbarat yuvaları tarafından çalıştırılmak üzere ayrıca dokuz muhtelif yerli ajanlık tesisi ve gümrük muhafaza mürettebatı yaya memurlarından 2559 sicil numaralı Medet Lobut ile 493 sicil numaralı Hüseyin Yükselin'de Antakya'da istihbarat şebekesi tesisi işleriyle uğraşan Cemil Ülgen emrine verilmeleri İcra Vekilleri Heyetince 10/6/1939 tarihinde kabul olunmuştu (BCA, 030.18.01.02.87.52.2/10.6/1939).

İkinci Dünya Savaşı gibi uzun süren çatışma ve belirsizlik ortamında Türkiye savaş dışında kalmış olmasına karşın sınırlarında büyük sorunlar yaşadı. Bunların başında hiç şüphesiz kaçakçılık vardı. Türkiye'nin güney sınırlarında kaçakçılık Dünya Savaşı yıllarında yoğun bir şekilde devam etti. Suriye sınırında görülen kaçakçılık özellikle 1941 yılından itibaren daha da artış göstermişti. Güney Gümrük Muhafızlığının her türlü önlemine karşın savaş yıllarında sınırdan en çok canlı hayvan geçişinin önlenemediği anlaşılmaktadır. Canlı hayvan kaçakçılığının önlenememesinde demiryollarında Suriye uyruklular ile Türk yolcuların birlikte seyahat etme serbestliği de etkili olmuştur. Zira yolcular uzun süren yolculuk sırasında birbirleriyle rahatça görüşme imkânına sahip olduklarından, kaçakçılıkla ilgili görüşmeleri ve planlamaları yapmaktaydılar. Aynı şekilde altın kaçakçılığında da tren yolculukları sırasında karşılıklı değişimlerin yapıldığı ve bu alışverişin denetiminin çok zor olduğuna yönelik raporlar yazılmıştı (BCA, 030.10.00.00.180.245.16). Demiryollarından oluşan zafiyetin önlenmesi için Türk Hükümeti, güney demiryollarında yolculuk yapacak Türklerin diğer yolculardan ayrı vagonlara bindirilmeleri gerektiği düşüncesine varmış ve bu hususun sağlanması için 1942'den itibaren Ulaştırma Bakanlığı ile yazışmalar yapılmıştı. Savaş yıllarında Suriye sınırında kaçakçılıkla birlikte dikkati çeken bir başka önemli sorun ise, casusluk ve zararlı propaganda faaliyetleriyle, iki ülke arasında her çeşit haber alma girişimlerinin gayri yasal yollardan yapılması olmuştu (BCA, 030.10.99.641.27/26.11.1945). 1950'lili yıllara kadar daha çok Suriye'den gazyağı, çakmaktaşı, İngiliz ceketleri, kumaşlar ve kahve ülkeye yasadışı yollarla sokulurken; 1950'lilerin ikinci yarısından sonra Demokrat Parti hükümetinin sınırın Türkiye tarafını mayınlamasıyla birlikte afyon, silah ve altın kaçakçılığı gelişme göstermişti. Sınır bölgesinin mayınlanmasında, Soğuk Savaş dönemi ile birlikte Sovyet Rusya'nın Suriye üzerindeki hâkimiyetinin Türkiye'nin güvenlik endişelerini arttırması önemli bir rol oynamıştı. Fakat sınırın mayınlanması da kaçakçılığın önüne geçemedi. 1970'lerde Kilis'in "*Küçük Beyrut*" olduğu yöre halkı tarafından aktarılırken; Beyrut'tan gemilerle İskenderun'a taşınıp pasajları

dolduran son model elektronik eşyalar, radyolar, televizyonlar, saatler, porselen tabakları satın almak için ülke içinden turlar düzenlenir olmuştu. Pasajlarda kaçakçıların kurduğu şirketlere ev sahipliği yaparken; bu kaçak ticaret sadece tüketim malları ile sınırlı kalmayarak, ülkeye döviz ve altının girişinin yasak olduğu 1980 öncesi, Kapalıçarşı'ya kaynak sağlayan bir hal almıştı(Şenoğuz, 2015: 10-11).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Osmanlı'dan devraldığı çok sayıda sorunu çözmek durumundaydı. Ülke savaştan çıkmış, kaynakları tükenmiş, ekonomik olarak oldukça zor bir süreçten geçiyordu. Ağır ve zorlu savaş yılları yüzünden Türkiye asayiş, güvenlik sorunları yaşıyor; bu sorunlara bağlı olarak kaçakçılık ülkenin hemen her yerinde görülüyordu. Ülkenin yaşadığı iktisadi sıkıntılar, kaçakçılığı bir çeşit geçim kaynağı olarak yaygın hale getirmişti. Türkiye coğrafyasında oldukça eski olmakla beraber kaçakçılık, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kara sınırının olduğu yerlerde nispeten daha etkin bir şekilde devam etti. Özellikle yeni ve belirsiz olan Güney sınırında kaçakçılık aktif olarak devam ediyordu. İktisadi kalkınmışlığın sınırlı olduğu, nüfusunun önemli bir bölümünün geçimini kaçakçılıktan sağladığı güney sınırında, "kaçakçılık" yüzyıllardır bölgenin değişmez gerçeği ve kaderiydi.

Suriye yönetimi de Türkiye'nin ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yapan bu sınır kaçakçılığı sürecinde zaman zaman Türkiye aleyhine politikalar takip etmişti. Suriye-Türkiye arasında gerçekleşen kaçakçılık Türkiye'nin bütün güney illerini içine alan bir etkiye sahip olup; bu dönemde kaçakçılığın önlenmesi hususunda devlet yetersiz kalmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin güvenlik güçlerindeki yetersizlik, gelişmiş bir istihbarat ağının olmaması ve toplumun eski alışkanlıklarını devam ettirmek konusundaki ısrarı nedeniyle Suriye sınırında kaçakçılığa engel olunamamıştı. Güney sınırında kaçakçıların yaygın ve rahat şekilde faaliyet göstermelerinde coğrafi şartların sunduğu fırsatlar da etkili olmuştu. Türkiye ve Suriye arasında belirgin olmayan sınırlar ve sınırın iki yakasında devam edegelen akrabalık ilişkileri sayesinde kaçakçılık bu bölgede gayri yasal olmasına karşın tabi görülmeye devam etmişti. Zaten zor şartlar altında olan Türkiye ekonomisine hayli zarar vermiş olmasına karşın kaçakçılar açısından bu durum son derece karlı bir işti. Üstelik bölgede kaçakçılık sadece Cumhuriyetin ilk yıllarında değil sonraki yıllarda da tam anlamıyla engellenemedi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin güneyinde kaçakçılığın önlenbilmesi için devlet pek çok önlem aldı. Gerek yasal düzenlemeler gerekse idari ve askeri alanda alınan önlemler yoluyla ülkenin güney sınırında denetimi sağlamak adına büyük çaba gösterildi. "Kaçakçılığı bir çeşit sanat" edinenlerle özellikle Suriye sınırı etrafında mücadele etmek devletin kaynaklarını bir hayli zorladı. Devlet kaçakçılıkla mücadele için şehirlerde ve kasabalarda haberciler temin ederek bu yolla elde ettiği istihbarat üzerinden sık sık baskın tarzında hareket

edebilmek için çalışmalarda da bulundu. Ancak yine resmi belgeler ortaya koymaktadır ki bu süreçte bölgede devletin resmi denetimi kaçakçılığın önlemesi hususunda yetersiz kalmıştır. En önemli eksiklik ise kaçakçılığı önlemek adına alınan kararları uygulayacak kişi ve kurumlar arasındaki irtibat ve eşgüdüm noksanlığıydı.

Bölgede kaçakçılık beraberinde güvenlik sorununu da meydana getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye-Suriye sınırında kaçakçılık temel bazı tüketim maddeleri üzerinden devam ederken zaman geçtikçe bu durum değişmiş daha tehlikeli boyutlara ulaşmış; yıllar içinde kaçakçılığı yapılan ürün çeşitliliği değişse de, güney sınırında kaçakçılık, gündelik hayatın içinde, kendi ahlakı ve kuralları olan bir meslek olarak algılanır olmuştur.

KAYNAKÇA

Araştırma Eser ve Makaleler

Akçiçek, E.(2017). Sıtma üzerine düşünceler ve anılar. Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak, E. & Akçiçek (Ed), *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma* içinde (ss. 673-678). Ankara: Gece Kitaplığı.

Arıkan, Z.(1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracı yasak mallar(memnu meta), *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. içinde (ss. 279-306). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Aydemir, Ş. S. (1999). *İkinci Adam(1884-1938)*. Remzi Kitapevi.

Bulut, E. Ç. (2015). Devletin taşradaki eli: Umumi müfettişlikler. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (21), 83-110.

Genç, M.(2012). Yed-i Vahid. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43, 378-383.

Gözcü, A. & Çakmak, F.(2014). Osmanlı toplumunda tütün merkezli çatışma alanı: kolcular ve ayıncacılar. Vakıf M., İ.E. Akçiçek (Ed.), *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün* içinde (ss. 217-243). İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

İktisat Terimleri Sözlüğü(2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnancık, H. (2012). İmtiyaz. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22, 245-252.

Kahya, Y. (2015). Suç Teorileri Işığında Türkiye'de Kaçakçılık Olgusu: Toplumsal Nedenleri, Boyutları ve Algısı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (3), 159-178.

Küçükşahin, A. (2005). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1 (2), 63-94.

Kütükoğlu, M. S. (1988). Ahıdname. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1, 536-540.

Kütükoğlu, M. S. (2012). Tezkire. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 41, 73-74.

Ortaylı, İ. (2012). Kadı. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 69-73.

Öğüt, T. & Akkaş, E. (2016). Suriye Toprak Reformunun Türkiye'ye Yansımaları: Pasavan Rejimi Krizi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (71), 127-163.

Öncel, B. (1983). *Bir Beyaz Gömleklinin Dramı*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.

Özgen, H. N. (Aralık 2011). Sınırdaki Kaçakçı Olmanın Antropolojik Tarihi. *NTV Tarih*, 24-27.

Öztürk, S. (2016). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. 7. Bs. İstanbul: Doğan Kitap.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*.1, 3. Bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şenoğuz, P. H. (2015). Sahanın Gölgeleleriyle Baş Etmek: Türkiye-Suriye Sınırdaki Kilis'te Kaçakçılık Anlatıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 1-17.

Yamaç, M. (Aralık 2018). "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940). *Belleten*, 82 (295), 1153-1174.

Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA), 030.10.264.783.30./24.10.1938

BCA, 030.10.105.685.9

BCA, 030.10.116.808.18

BCA, 030.10.180.245.14

BCA 030.10.180.244.6.4

BCA, 030.10.128.920.7/14.6.1930

BCA, 030.10.00.00.128.920.9./17.6.1930

BCA, 030.10.180.243.20/17.06.1931

BCA, 030.10.180.243.21./22.7.1931

BCA, 030.10.180.244.6./5.12.1931

BCA, 030.10.116.808.18/12.12.1931

- BCA, 030.10.00.00.180.244.7./23.12.1931
BCA, 030.10.180.244.10./29.9.1932
BCA, 030.10.24.136.2./19.03.1933
BCA, 030.10.105.684.33/16.10.1933
BCA, 030.18.01.02.48.64.13/20.9.1934
BCA, 030.10.180.245.4./14.07.1936
BCA, 030.10.180.245.17/25.11.1939
BCA, 490.01.1005.880.4/6.01.1940
BCA, 030.10.180.246.1/17.9.1940
BCA, 030.10.99.641.27/26.11.1945
BCA, 030.10.180.243.1/29/01.1930
BCA, 030.10.00.00.180.244.12-13
BCA, 030.10.00.00.180.244.13
BCA, 030.10.00.00.180.244.6-16
BCA, 030.10.00.00.180.245.16
BCA, 030.18.01.02.87.52.2/10.6/1939

Gazeteler

- (1929, 13 Mart), *Akşam*
(1929, 20 Şubat), *Akşam*
(1929, 29 Mart), *Akşam*
(1931, 15 Haziran), *Cumhuriyet*
(1931, 21 Mayıs), *Cumhuriyet*
(1931, 24 Temmuz), *Cumhuriyet*
(1931, 30 Mayıs), *Cumhuriyet*
(1934, 1 Kanunisanı), *Cumhuriyet*
(1934, 20 Kanunisanı), *Cumhuriyet*
(1934, 21 Kanunisanı), *Cumhuriyet*
(1934, 21 Mayıs), *Cumhuriyet*

Resmi Yayınlar

“1126 numaralı kanunun tadilini istilzam eden esbap”, TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 12, 75. Birleşim (2 Haziran 1929).

“Gümrük Muhafaza Memurlarının Askerî Teşkilâta Göre Tensiki Hakkında Kanun”, Kanun No: 1841, Resmi Gazete, Sayı: 1858 (27 Temmuz 1931)

“İzale-i Şekavet Kanunu”, Kanun No: 356, Resmi Ceride, No: 37 (25 Teşrinievvel 1339).

“Kaçakçılığın Men Ve Takibi Hakkında (1/1194) Numaralı Kanun Lâyihası Ve Dahiliye, Maliye, Adliye, Müdafaa-i Millîye Ve Bütçe Encümenleri Mazbataları”, TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 33, 80. Birleşim (22 Haziran 1927).

“Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun”, Kanun No: 1510, Resmi Gazete, Sayı: 1216 (15 Haziran 1929)

“Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkındaki Kanunun 65 inci Maddesine Tevfikan Teşkil Edilecek Askerî ve Adli İhtisas Mahkemelerinin Mıntıkları ile Kaza Daireleri Hakkında Kararname”, Kararname No: 12145, Resmi Gazete, Sayı: 2012 (26 Kanunusani 1932)

“Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun”, Kanun No: 1918, Resmi Gazete, Sayı: 2000 (12 Kanunusani 1932)

“Kaçakçılığın Men’i ve Takibi Hakkında Kanun”, Kanun No: 1126, Resmi Ceride, Sayı: 629 (10 Temmuz 1927)

“Türk Ceza Kanunu”, Kanun No: 765, Resmi Ceride, Sayı: 320 (13 Mart 1926)

Yayın Geliş Tarihi: 31.08.2018
Yayına Kabul Tarihi: 18.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.456533>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 715-729
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

Z KUŞAĞI İLE İLGİLİ ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİNİN VE EĞİTİME YÖNELİK KATKILARININ ANALİZİ¹

*Elif TAŞLIBEYAZ**

Öz

Son yıllarda adını sıklıkla duyduğumuz Z kuşağı, günlük hayatın hemen her noktasında yaygın olarak kullanılan teknolojiler ile iç içe yaşanan bir zaman diliminde doğan ve bunun getirdiği çeşitli özellikleri içinde barındıran bir kuşağı ifade etmektedir. Bu konuda son yıllarda çok çeşitli alanlarda çalışmalar yapılmış ve Z kuşağının özellikleri araştırılmıştır. Bu çalışmada Z kuşağı ile ilgili çalışmalar; farklı yönleriyle –yayınlandığı yıl, konu, yöntem, amaç, Z kuşağı özellikleri, elde edilen sonuçlar, öneriler ve eğitim alanında Z kuşağı- incelenmiştir. İncelemede betimsel içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle yayın başlığında “z kuşağı”, “net-generation”, “i-generation” anahtar kelimeleri bulunan 131 makale elde edilmiş, daha sonra ön analizler yapılarak araştırma amacına uygunluğuna ve elde edilebilirliğine göre makale sayısı 85’e düşürülmüştür. Çalışmalardan elde edilen bulgulara göre; Z kuşağına yönelik olarak yapılan araştırmalarda en çok makale sayısına 2017 yılında ulaşıldığı görülmüş, bu çalışmaların en çok öğrenme profili üzerinde yapıldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmaların amaçlarının genellikle Z kuşağının kritik özelliklerinin belirlenmesine odaklandığı, bu araştırmaların daha çok nicel olduğu ve sonuçlarda Z kuşağında yer alan bireylerin teknoloji kullanma eğilimlerinin diğer dijital yerlilere oranla daha fazla olduğu görülmüştür. Z kuşağının ihtiyaç duyduğu ortamlar tasarlanırken bilgiye hızlı erişme, liderlik ve duyarlılık gibi kendilerine özgü niteliklerinin göz önünde bulundurulması teknoloji tabanlı araçlardan faydalanılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, Ağ Kuşağı, Literatür Taraması, Eğitim, Teknoloji.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Taşlibeyaz, E. (2019). Z kuşağı ile ilgili araştırma eğilimlerinin analizi ve eğitime yönelik katkıları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 715-729.

¹ Bu makaleye esas olan çalışmanın ilk taslağı 13. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu’nda sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Bölümü, ORCID: 0000-0001-9770-6824, etaslibeyaz@erzincan.edu.tr

ANALYSIS OF RESEARCH TRENDS ABOUT GENERATION Z AND THEIR CONTRIBUTIONS TO EDUCATION²

Abstract

The term “Z-generation” defines a group of people born in an era when the daily technologies and certain behavioral patterns are common, and has been mentioned more and more in the literature as well as in media. There are various studies in different fields to seek certain characteristics of Z-generation. In this study, publications about Z-generation are investigated for a number of aspects, primarily; year, subject, method, purpose, findings and recommendations, Z-generation in educational environments. Descriptive content analyses techniques are used in this investigation. The 131 publications are collected from an academic search engine with the key words: “z-generation”, “net-generation”, and “i-generation”. Among them 85 are selected as a pre-analysis, consistent with the purpose of this study and accessibility. According to the findings, the most articles are published in the year 2017 mainly about educational profiling. The studies additionally focus on critical features of Z-generation using quantitative methods. The results show that the individuals in Z-generation tend to more use technology comparing to other digital natives. Some unique features such as fast information processing, leadership and sensitivity should be addressed when designing learning environments needed for Z-generation. It is concluded that technology based tools should be used to reach out this generation.

Keywords: Z-generation, Net Generation, Literature Review, Education, Technology.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze dünya düzeni çeşitli etkenlerle değişmekte ve sanayi toplumları bilgi toplumlarına dönüşmektedir (Çetin & Karalar, 2016). Teknolojinin yaygınlaşmasıyla giderek hızlanan bu değişim; insanların istek, ihtiyaç ve dolayısıyla yaşam ve davranış biçimlerini şekillendirmiştir (Yelkikalan, Akatay, & Altın, 2010). Bu değişime bağlı olarak da her bir yaş grubunun; ortak mekân, ortak inanç ve yaşayış biçimi ile oluşan kendine özgü karakteristik yapısı oluşmuş, bu yapı kuşak kavramı ile tanımlanmıştır (Saritaş & Barutçu). Kuşak, yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntılarını, kaderlerini paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğunu ifade etmektedir (TDK, 2018). Her kuşakta yer alan bireyler, kendi içinde benzer değer yargıları barındırdığından, kendi kuşak grubunun istek ve davranışlarına benzer özellikler gösterirken, diğer kuşaklardan farklı özellikler göstermektedir (Chen, 2010).

Günümüz iş/sosyal hayatında yer alan kuşaklar; bebek patlaması, X, Y ve Z kuşağı şeklinde sıralanmaktadır. Bebek patlaması kuşağı, 1946 – 1964 yılları arasında doğan, iletişim, paylaşılan sorumluluklar ve takım çalışmasına önem

² The first draft of this study was presented at the 13th International Computer and Instructional Technologies Symposium.

veren (Toruntay, 2018) bireyleri ifade etmektedir. X kuşağı, 1965 – 1980 yılları arası doğan, ebeveynlerine göre daha eğitilmiş, daha çalışkan, realist ve kanaatkâr bir yapıya sahip olan ve teknoloji çağından önce doğmalarına rağmen teknolojiyi günlük işleri için kullanabilen bireyleri tanımlamaktadır (Adıgüzel, Batur, & Ekşili, 2014; Altunbay & Bıçak, 2018; Çetin & Karalar, 2016). Y kuşağı ise 1980 – 1990 yılları ortalarında doğan, girişimci, talepkâr, bireyselliğe önem veren ve teknolojiye bağlı, iş ve sosyal yaşamda teknolojik imkânları rahatlıkla kullanabilen nesli ifade etmektedir (Erden Ayhün, 2013; Kavalcı & Ünal, 2016). Dijital bir çağda dünyaya gelen “Z kuşağı” ise yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir süre sonra çalışma yaşamına katılmış olacak olan kuşaktır (Aydın & Başol, 2014). Bu kuşakta yer alan bireylerin, doğru teknoloji kullanımına karşı eleştirel tutumlara sahip olmadıkları ve ihtiyaç duyulandan daha fazla teknolojiyi amaçsızca kullandıkları belirtilmektedir (Thompson, 2013; Jones, Ramanau, Cross, & Healing, 2010).

Özellikle son yıllarda dijital dünyada ve dolayısıyla kuşaklarda yaşanan değişimler, dijital yerliler ve dijital göçmenler kavramları ile tanışmamıza neden olmuştur. Dijital yerliler, günümüz teknolojileri ile hayata başlamış, tüm günlük işlerinde çevrimiçi ortamlardan yararlanan 21. yüzyıl çocukları ve gençlerinden oluşmaktadır. Diğer yandan dijital göçmenler, teknolojilerin ve çevrim içi ortamların kullanıldığı bu ortamlara uyum sağlamaya çalışan ve bu ortamları hayatının bir parçası haline getirmede zorluk yaşayan bireyleri ifade etmektedir (Bilgiç, Duman, & Seferoğlu, 2011; Prensky, 2001). Bu yapıya göre Z kuşağı, dijital yerli kavramının ortaya çıkış sürecinde doğmuştur.

İlk defa Howe ve Strauss, yine kendilerine ait Strauss–Howe kuşak teorisine istinaden milenyum adı verilen kuşaktan sonra bir kuşak daha ortaya çıkacağını öngörmüşlerdir (Howe & Strauss, 1991). Daha sonra Z kuşağı adı verilen bu kuşak, 1990/2000 yıllarında ve tamamen teknolojik bir çağda doğan ve bu nedenle teknoloji ile iç içe yaşayan bireylerin bulunduğu kuşağı ifade etmektedir. Bu nedenle bu kuşağın üyeleri sıklıkla “İnternet Kuşağı” (net-generation), “ağ kuşağı” (i-generation) olarak da adlandırılmaktadır (Aydın & Başol, 2014). Bu kuşakta yer alan bireyler dijital yerli olarak bilgiyi dijital göçmenlerden daha hızlı işleyen ve bilgiyi kullanma, paylaşma özellikleri onlardan farklı olan, basılı kaynaklardan ziyade dijital olanları tercih eden bir nesil olarak dikkat çekmektedir (Bilgiç et al., 2011).

Alan yazına bakıldığında dijital medya ile büyümüş bu yeni nesli tanımaya, davranış ve özelliklerini keşfetmeye yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Z kuşağı ile ilgili olarak yapılan çalışmalar genel olarak altı kategoride incelenmiştir. Bunlar; tüketici olarak Z kuşağı davranışlarını inceleyen, iş hayatında nasıl olabileceklerine ilişkin araştırmalar yapan, eğitim ortamlarında öğrenme stilleri üzerine yoğunlaşan, sosyal medya kullanımlarını inceleyen ve genel olarak Z kuşağı tanımı ve kritik özellikleri üzerinde duran araştırmalardır. Bu çalışmalar ile gelecekte sosyal yaşama ve iş yaşamına hâkim olacak olan neslin kritik özelliklerinin belirlenerek eğitimde ihtiyaç duydukları bilgiye erişim yöntemlerinin

(Jaleniauskiene & Juceviciene, 2015; Prensky, 2001), sosyal alandaki tercihlerinin (Quinn & Oldmeadow, 2013) ve tüketim ihtiyaçlarının ortaya çıkarılması (Thomas, Kavya, & Monica, 2018) ve buna göre yönlendirilmesi mümkün olacaktır.

Bu bağlamda öncelikle şu an öğrenci olan Z kuşağı bireylerinin bulunduğu eğitim ortamlarına ilişkin çalışmalara odaklanılmaktadır. Literatürde de eğitim ortamında Z kuşağına yönelik çok sayıda araştırma yapıldığı ve Z kuşağının eğitim sürecini kendine özgü ihtiyaç ve özellikleriyle değiştirebileceği öngörülmektedir. Araştırmalarda sıklıkla tekrarlanan Z kuşağı, farklı motivasyon ve ihtiyaçlara sahip, aynı anda birden fazla işi yapabilen, motor becerileri gelişmiş, teknoloji ve interneti rahatlıkla kullanabilen bireyleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Altunbay & Bıçak, 2018; Kennedy, Judd, Churchward, Gray, & Krause, 2008). Bu nedenle Z kuşağında yer alan bireylerin bu özellikleri dikkate alınarak, eğitim ortamlarının değiştirilmesi ve yapılandırılması gerektiği düşünülmektedir (Fisher & Newton, 2014). Fakat bu çalışmanın yapıldığı tarihte öğrenci olan Z kuşağı bireylerinin bulunduğu eğitim ortamlarının yukarıda sözü edilen özelliklere göre düzenlenmediği ve ihtiyaçları karşılamadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca bu bireyler, öğretmenleri ile farklı kuşaklarda yer aldığından, öğretmenlerin kullandıkları eğitim/öğretim teknolojileri ve yöntemleri ile bireylerin öğrenme ihtiyaçlarının karşılanamaması problemi ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Literatürde dijital yerliler ve son zamanlarda adını daha sık duymaya başladığımız Z kuşağı ile ilgili çalışmalar giderek daha fazla yer almaktadır. Fakat Z kuşağındaki bireylerin iş yaşamı, sosyal yaşam, tüketim ve özellikle eğitim ortamlarındaki özelliklerine ilişkin çalışmalarda eğilimin hangi yönde olduğuna dair bir çalışmaya yer verilmediği görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmanın birinci amacı, Z kuşağı ile ilgili çalışmaları; tüm yönleriyle –yayınlandığı yıl, konu, yöntem, amaç, Z kuşağı özellikleri, elde edilen sonuçlar ve öneriler- incelemek ve çalışmalarda eğilimi ortaya çıkarmaktır. İkinci olarak da Z kuşağında yer alan bireylerin eğitimine yönelik olarak yapılan çalışmaların eğilimine ve öğrenme ihtiyaçlarına ilişkin fikir sahibi olabilmek amaçlanmaktadır. İncelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar doğrultusunda Z kuşağına yönelik yayınlar ile ilgili eğilimlerin ne yönde olduğu, Z kuşağı ile ilgili hangi özelliklerin daha çok öne çıktığı, eğitim ortamlarında Z kuşağına yönelik olarak yapılan uygulamaların ve bu konuda alan yazındaki potansiyel boşlukların neler olduğunun ortaya çıkarılması planlanmıştır. Bu sayede çalışmaların hangi yönde ilerleyeceği, Z kuşağı özelliklerinin neler olduğu ortaya çıkmış olacaktır. Bununla birlikte Z kuşağında yer alan bireylere verilmesi gereken eğitimin nasıl olması gerektiğini bilmenin, eğitim ortamlarının yeniden yapılandırılmasına ışık tutacağına inanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Z kuşağı ile ilgili bir takım çalışmalar incelenmiş, eğilimler tanımlanmış ve sonuçlar incelenmiştir. Bu araştırmanın araştırma soruları aşağıdaki gibidir;

- 1) Bu çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
- 2) Bu çalışmaların konu eğilimleri ne yöndedir?
- 3) Bu çalışmaların araştırma amaçları ne yöndedir?
- 4) Bu çalışmaların yöntemsel eğilimleri nasıldır?
- 5) Bu çalışmaların sonuçlarında hangi Z kuşağı özellikleri elde edilmiştir?
- 6) Bu çalışmalardan elde edilen öneriler nelerdir?
- 7) Z kuşağının eğitimine ilişkin çalışmalardaki eğilim ne yöndedir?

YÖNTEM

Araştırma deseni

Bu çalışmada sistematik analiz yöntemlerinden betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi'nde belirli bir konuda yapılmış olan yayınların betimsel olarak incelenmesi ve araştırmaların eğiliminin ortaya çıkarılması amaçlanır (Çalık & Sözbilir, 2014).

Örnekleme

Bu çalışma kapsamında son 10 yılda yapılmış Z kuşağı ile ilgili olan çalışmalar alan yazın taraması ile elde edilmiştir. Çalışma kapsamında bu yıllardaki çalışmaların incelenmesinin nedeni, bu kavramın son 10 yıl içerisinde gündeme gelmesidir. Bu çalışmaların genel eğilimleri ve çalışmalarda geçen Z kuşağının karakteristik özellikleri ve bu kuşağın eğitimine ilişkin çalışmaların eğilimi incelenmiştir.

Araştırma Süreci

Bu aşamada ilk olarak konu ile ilgili araştırmaların hangi konu başlıklarına göre kategorize edileceği belirlenmiştir. Bunun için örnek bir çalışma incelenmiş ve elde edilecek olan çalışmalar; yayımlandığı yıl, konu, amaç, yöntem, sonuçlar ve öneriler konu başlıklarına göre kategorize edilmiştir. Bu konu başlıkları, -daha önceki eğilim çalışmaları da incelenerek- bir çalışmanın tüm yönlerinin analiz edilmesini sağladığı için tercih edilmiştir.

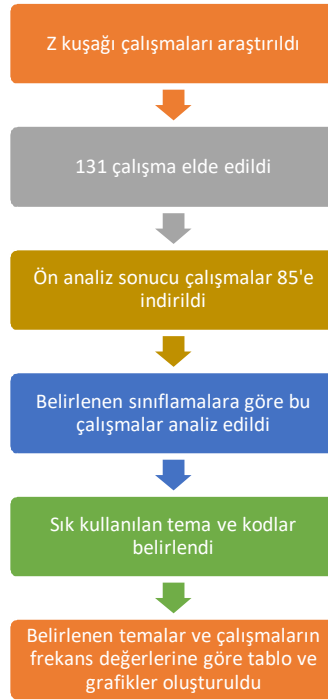
Araştırma sürecine yön verecek olan alan yazın taraması, Google akademik, dergi park ve Web of Science üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veri toplamaya ilk olarak, başlığında “z kuşağı” “net generation” ve “i generation” ifadeleri geçen çalışmaların genel bir taraması yapılarak başlanmıştır. Bunun sebebi, Z kuşağı kavramı ile internet kuşağı kavramlarının aynı anlama gelmesinden kaynaklanmaktadır (Aydın & Başol, 2014). Araştırmalar sonucunda, bu şarta bağlı olarak toplamda 131 çalışma elde edilmiştir. Daha sonra konu kapsamında olduğu varsayılan bu çalışmalar, araştırmacı tarafından ayrı ayrı ön bir analize tabi tutulmuştur. Bu ön-analiz sonucunda, çalışmaların sayısı tam metninin

elde edilememesi, çalışmaların İngilizce veya Türkçe dışında bir dil ile yazılmış olması, çalışmanın incelenen kriterlere uygun olmaması gibi nedenlerle 85'e düşürülmüştür.

Veri Analizi

Çalışmalar konu başlıklarına göre betimsel içerik analizine tabi tutulmuşlardır. Araştırma bulgularıyla ilgili ortak kodlar ve temalar belirlenmiş ve bunlar araştırmacı tarafından ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Daha sonra yapılan analizler karşılaştırılmış ve temaların son hali ortaya çıkarılmıştır. Bulgular için oluşturulan tablolara bu temalar ve frekans değerleri yerleştirilmiştir. Bu çalışmanın araştırma ve veri analizi süreci Şekil 1'de görülebilir.

Şekil 1. Araştırma ve veri analizi süreci

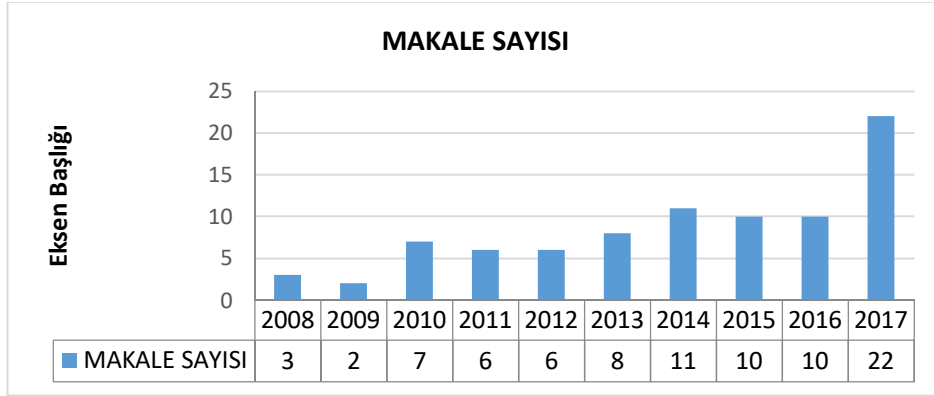
BULGULAR

Bu çalışmanın verileri araştırma soruları ışığında içerik analizi ile analiz edilmiş ve bu sorulara yönelik alt başlıklar halinde aşağıda sunulmuştur.

Çalışmaların yıllara göre dağılımı

Son 10 yıl içerisinde Z kuşağına yönelik olarak yapılan çalışmalara bakıldığında, bu çalışmaların yıllara göre dağılımının aşağıda yer alan grafikteki gibi olduğu gözlenmiştir.

Grafik 1: Çalışmaların yıllara göre dağılımı

Z kuşağına yönelik olarak yapılan çalışmalara yönelik grafik incelendiğinde en çok makale sayısına 2017 yılında ulaşıldığı görülmüştür. Bu yılı 2014, 2015 ve 2016 yılları izlemiştir. Grafikte de görüldüğü üzere çalışma sayısı bazı yıllarda azalsa da genel olarak arttığı görülmüştür. En yüksek sayıya ise son yıllarda erişilmiştir.

Çalışmaların Konulara Göre Dağılımı

Z kuşağına yönelik olarak yapılan çalışmalar, konularına göre incelenmiş ve aşağıdaki tablo elde edilmiştir.

Tablo 1: Çalışmaların konulara göre dağılımı

Çalışmaların Konu Eğilimleri	f	%
Eğitim ortamlarında z kuşağı	22	28
Tüketici olarak z kuşağı	20	25
Z kuşağının kritik özellikleri	15	19
İş ortamında z kuşağı	11	14
Z kuşağını tanımlanması	7	9
Sosyal medyada z kuşağı	4	5

Tablo 1 incelendiğinde, Z kuşağına yönelik olarak yapılan çalışmalarda en çok eğitim ortamlarında Z kuşağının özelliklerine ağırlık verildiği görülmüştür ($f=22$). Bu çalışmaların şu an öğrenci olan bu bireylere eğitim ortamlarında nasıl davranılması gerektiğine ve onların eğitim ihtiyaçlarına yönelik araştırmalar olduğu görülmüştür. Tablo 1'e göre ikinci sırada tüketici olarak Z kuşağı özelliklerinden bahsedildiği dikkati çekmiştir. Bu sonuçtan Z kuşağında yer alan

bireylerin tüketim özelliklerine göre ürünler belirlenmeye çalışıldığı için bu yönde araştırmaların çoğunlukta olduğu çıkarılmıştır. Ayrıca tabloya göre Z kuşağının özelliklerini inceleyen çalışmaların da yer aldığı dikkat çekmiştir ($f=15$).

Çalışmaların Amaçlarına Göre Dağılımı

Bu bölümde çalışmaların hangi amaçlardan yola çıkılarak yapıldığı incelenmiş ve bu anlamda çalışmaların eğiliminin ne yönde olduğu görülmüştür. Sonuçlar Tablo-2'deki gibi kategorize edilmiştir.

Tablo 2: Çalışmaların amaçlara göre dağılımı

<i>Çalışmaların amaçlarına göre dağılımı</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Z kuşağının kritik özelliklerinin belirlenmesi	34	34
Eğitim ortamında Z kuşağı özelliklerinin belirlenmesi	17	17
Z kuşağındaki bireylerin tüketici davranışlarının belirlenmesi	14	14
Z kuşağının dijital teknoloji kullanımının incelenmesi	14	14
Çalışma ortamında Z kuşağı davranışlarının incelenmesi	10	10
Dijital yerlilerin genel olarak tanımlanması	6	6
İnternet ve sosyal medya kullanımlarının incelenmesi	4	4

Tablo-2 incelendiğinde yapılan çalışmaların amaçlarının Z kuşağının kritik özelliklerinin belirlenmesine odaklandığı görülmüştür ($f=34$). Bu amacı, ikinci olarak Z kuşağındaki bireylerin eğitim ortamındaki davranışlarının/özelliklerinin ($f=17$) ve bu bireylerin tüketici davranışlarının belirlenmesi ile dijital teknoloji kullanımının incelenmesine yönelik çalışmalar izlemiştir ($f=14$).

Çalışmaların Yöntemsel Eğilimleri

Bu bölümde ise Z kuşağına yönelik olarak yapılan çalışmaların yöntemleri incelenmiş ve genel olarak yöntemsel eğilimlerine göre Tablo-3 oluşturulmuştur.

Tablo 3: Çalışmaların yöntemsel eğilimleri

<i>Çalışmaların yöntemsel eğilimleri</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Nicel yöntemler	29	36
Nitel yöntemler	25	31
Sistemik analiz	17	21
Belirtilmemiş	9	11

Tablo-3 incelendiğinde Z kuşağına yönelik olarak yapılan çalışmalarda daha çok nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı ($f=29$), bunu nitel yöntemlerin ($f=25$) izlediği görülmüştür. Ayrıca alan yazın taraması veya derleme şeklinde içerik analizi yapılan 17 çalışmaya, yöntemi net şekilde belirtilmeyen 9 çalışmaya da rastlanmıştır.

Çalışmaların Sonuçlarından Elde Edilen Z kuşağı Özellikleri

Tarama sonucunda elde edilen çalışmalar incelendiğinde çalışma sonuçlarının Z kuşağının diğer dijital yerlilerden ayırt edilen kritik özelliklerine yönelik olarak yapılandırıldığı görülmüştür. Bu nedenle bu bölümde çalışma sonuçları yerine ortaya çıkan Z kuşağının kritik özelliklerine yer verilmiştir. Z

kuşağı özellikleri, konunun daha net ve anlamlı şekilde gözlemlenebilmesi için aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

Tablo 4: Çalışmaların sonuçlarında elde edilen Z kuşağı özellikleri

<i>Çalışmaların sonuçlarında elde edilen Z kuşağı bireylerinin özellikleri</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Teknoloji kullanma eğilimi fazla olan	31	24
İnternet kullanma yüzdeleri yüksek olan	18	14
Farklı ihtiyaç ve motivasyon faktörlerine sahip	16	12
1990 ortası/2000'lerde doğmuş olan	16	12
Lider, girişimci, duyarlı olan	14	11
Bilgiyi hızlı yorumlayan	9	7
Bireyselliğe önem veren	7	5
Yaratıcı	5	4
Motor becerileri daha gelişmiş	5	4
Gerçekçi	3	2
Eğlenceye önem veren	3	2
İşbirliği yapabilen	2	2
İyimser, iletişim becerisi yüksek	1	1

Çalışma sonuçları incelendiğinde Z kuşağında yer alan bireylerin teknoloji kullanma eğilimlerinin diğer dijital yerlilere oranla fazla olduğu görülmüştür ($f=31$). Bu sonucu internet kullanma yüzdelerinin yüksek olma sonucu izlemiştir ($f=18$). Bununla birlikte Z kuşağında yer alan bireylerin farklı ihtiyaç ve motivasyon faktörlerine ihtiyaç duyduğu da görülmüştür ($f=16$). Örneğin, eğitime yönelik çalışmalarda bu kuşaktaki bireylerin derse motive olmasında daha yenilikçi, yaratıcılığı besleyen ve yaşam boyu öğrenmeyi destekleyen teknolojik uygulamalara yer verilmesi gerektiği üzerine çalışmalara rastlanmıştır.

Bu kuşak özelliklerinden birinin yaş olması da ilgi çekici bir durum olarak görülmektedir ($f=16$). Kuşaklar genellikle belli bir tarih aralığında doğan ve ortak deneyimlerle kültürel olarak farklılaşan bir sosyal grup şeklinde tanımlanmasına rağmen; literatürde bireyin yaşının o kuşağın özelliklerini taşımada bir ölçüt olmayabileceği yönünde bulgular da mevcuttur ve bu tartışmalı bir konudur. Z kuşağında yer alan bireylerin tüketici davranışlarını ve iş hayatını dikkate alan çalışmaların sonuçlarında lider, girişimci ve duyarlı bireyler olduğu görülmüştür ($f=14$). Lider ve girişimci özelliklerinin iş hayatında daha fazla öne çıktığı, tüketici davranışlarının da daha duyarlı olduğu (örneğin çevre kirliliğine yönelik) dikkati çekmiştir. Bu sonucu, bireylerin lider, girişimci ve çevresindeki olaylara karşı duyarlı olduğuna dair özelliklere sahip olması izlemiştir.

Çalışmalardan Elde Edilen Öneriler

Seçilen makalelerde araştırma bulguları üzerine araştırmacı tarafından yapılan öneriler dört ana kategoride incelenmiştir. Genellikle daha geniş bir örneklem ile çalışmanın tekrarlanması gerektiği öne sürülmüştür. Bazı araştırmalar, araştırmanın kapsamının genişletilerek (farklı parametrelerle, farklı bağlamlar içerisinde vb.) başka değişkenlere de uygulanmasını öneri olarak getirmişlerdir.

Tablo 5: Araştırmalarda yer alan öneriler

Öneriler	f	%
Öneride bulunmayan	35	45
Kuşağın özelliklerine göre strateji belirlenmeli	18	23
Araştırmanın kapsamı genişletilerek tekrar edilmeli	16	21
Örnekleme genişletilmeli	8	10

Genellikle pazarlama ve insan kaynakları alanlarında yapılmış olan araştırmalarda ya açıkça öneride bulunulmamış, ya da incelenen konuda bir strateji değişikliği önerilmiştir ($f=18$). Bunlardan en yaygın pazarlama stratejilerinin Z kuşağı özelliklerine göre geliştirilmesi önerisidir. Bunun dışında araştırmanın değişkenlerinin ya da bağlamının değiştirilmesi önerisi 16 ayrı çalışmada dile getirilmiştir. Bu öneri, ya başka alanlarda da uygulama önerisi olarak, ya da farklı değişkenlerin de işe koşulması önerisi şeklinde görünmektedir.

Eğitime İlişkin Çalışmaların Eğilimi

İncelenen çalışmalarda eğitim ortamlarında Z kuşağı bireylerinin özelliklerine yönelik bir takım çalışmalar yapıldığı dikkati çekmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında, eğitim ortamlarında daha çok teknoloji ile iç içe olmasının öğrenme sürecini olumlu etkilediği hatta durağan görüntülerden çok hareketli ve etkileşimli videoların öğrencilerin daha çok ilgisini çektiği görülmüştür (Hajhashemi, Caltabiano, & Anderson, 2017). Bununla birlikte mobil teknolojilerin daha çok kullanılması gerektiği de çıkan sonuçlar arasındadır (Brown & Czerniewicz, 2010).

Çalışmalarda ayrıca Z kuşağının özellikleri göz önüne alındığında, pek çok işi bir arada yapmaya yönelik öğrenme etkinlikleri düzenlenmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Beyers, 2009). Geleneksel sınıf ortamı yerine Z kuşağının özelliklerine hitap edecek, etkileşimli öğrenme etkinliklerini destekleyecek öğrenme ortamları tasarlanması gerektiği de görülmüştür (Fisher & Newton, 2014). Ayrıca öğrencileri girişimci ve çevresinde olan olaylara karşı daha duyarlı olmaya yönlendirecek, dikkatini çekecek öğelere yer verilmesi gerektiğine yönelik bulgulara rastlanmıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Z kuşağı ile ilgili Google akademik, dergi park ve Web of Science veri tabanında listelenmiş ve çeşitli dergilerde son 10 yıl içinde yayınlanmış bazı çalışmaları; belli yönleriyle –yayınlandığı yıl, konu, yöntem, amaç, Z kuşağı özellikleri, elde edilen sonuçlar, öneriler- incelemek ve çalışmalardaki eğilimi ortaya çıkarmaktır. Ayrıca bu çalışmalar içerisinde Z kuşağında yer alan bireylerin eğitimine yönelik olarak yapılan çalışmaların eğilimine ve öğrenme ihtiyaçlarına ilişkin fikir sahibi olabilmektir. Bu bölümde elde edilen bulgular önceki çalışmalar ışığında tartışılacaktır.

Çalışma bulgularına bakıldığında, Z kuşağına yönelik çalışmaların son yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle 2017 yılında bu konu ile ilgili

araştırmaların sayısı dikkate değer derecede artmıştır. Bu sonuç, günümüz genç bireylerini oluşturan Z kuşağı bireylerinin giderek hayatın çeşitli alanlarında (eğitim, alışveriş, sosyal medya vb.) daha fazla yer alması ve bu alanlardaki ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekliliği ile açıklanabilir. Zira gündelik hayat içerisinde daha fazla yer almaya başlayan bu kuşak bireyleri için eğitim, pazarlama, insan kaynakları gibi alanlardaki mevcut strateji ve yöntemler yerine yeni yaklaşımlar bulma ihtiyacı bulunmaktadır (Somyürek, 2014; Taş, Demirdöğmez, & Küçüköğlü, 2017).

Bulgulara göre, Z kuşağına ait bireylerin eğitim ortamlarındaki özelliklerine ve ihtiyaçlarına yönelik çalışmaların ağırlıkta olduğu dikkati çekmiştir. Şu an öğrenci oldukları düşünüldüğünde, bu bireylerin eğitim ihtiyaçlarının dikkate alınarak buna yönelik uygulamalara yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle eğitime yönelik çalışmalarda özellikle son yıllarda bir artış yaşanmıştır. Bu çalışma sonuçlarında teknolojiye daha fazla faydalanılması gerektiği ortaya çıkmıştır (Brown & Czerniewicz, 2010). Ayrıca sınıf ortamlarının da Z kuşağında yer alan bireylerin motivasyonlarını artıracak, dikkat çekici öğelere yer verilerek tasarlanması, yapılacak olan etkinliklerin etkileşimli olması gerektiği de ifade edilmiştir (Hajhashemi et al., 2017). Fakat çalışmaların önerileri de dikkate alındığında bu tür çalışmalara daha fazla yer verilmesi ve Z kuşağı bireylerinin profili netleştikçe eğitim ihtiyaçları ve gelişmelerine yönelik daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulacağı düşünülmektedir.

Bununla birlikte literatürde Z kuşağı bireylerinin tüketici profillerini incelemeye yönelik olan çalışmaların da yer aldığı görülmüştür. Bunun nedeni, bu bireylerin tüketici özelliklerini ortaya çıkararak, onlara hitap edecek ürünleri ve pazarlama stratejilerini geliştirmektir. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında, Z kuşağının tüketici profillerinin belirlenmesinin, piyasaya sürülen ürünlerin özelliklerini ve pazarlama stratejilerini geliştirmeye yol açtığı görülmüştür (Fettahloğlu & Sünbül, 2015; Hutagalung, 2016; Sarıtış & Barutçu; Yelkikalan et al., 2010).

İncelenen çalışmaların amaçlarının, genellikle Z kuşağının kritik özelliklerini ortaya çıkarmak olduğu ve bunun için nicel çalışmalara yer verildiği de elde edilen diğer sonuçlardandır. Bu durum, 1990 ortalarında/2000'lerde doğan bireylerin özelliklerinin belirlenmeye çalışılarak, pek çok alanda uygun yaklaşımların geliştirilmesi gereğinden ortaya çıkmıştır. Bu özellikler ortaya konulduğunda Z kuşağı bireylerine hitap edebilecek eğitim ortamlarında ne tür değişikliklerin yapılması gerektiği, hangi yöntemlerin ve araçların kullanılacağı tespit edilmiş olacaktır. Önceki çalışmalara bakıldığında da Z kuşağı bireylerinin eğitim ihtiyaçlarına yönelik bazı çalışmaların yapıldığı ve bu çalışmaların sonucu olarak bu bireylere hitap edebilmek için teknoloji ile daha iç içe ve bireysel olarak da öğrenebilecekleri ortamların oluşturulması gerektiği sonucuna varılmıştır (Sarıtış & Barutçu; Somyürek, 2014; Tuncer & Tuncer, 2016). Bu çalışmalarda anket ve ölçeklere yer verilmesi, pek çok bireyden aynı anda veri toplayarak

özelliklerin tespit edilmek istenmesi, Z kuşağı özelliklerinin belirlenmeye çalışılmasının doğal bir sonucu olarak düşünülebilir.

Çalışmalarda yaygın olarak Z kuşağı bireylerinin teknoloji ve internet kullanma eğilimlerinin diğer kuşaklara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, bu bireylerin teknoloji çağı ortasında doğmaları ve teknolojiyi her alanda kullanmaları ile ilgili olabilir. Bu konuda yapılan çalışmalar da genellikle Z kuşağının internet ve teknoloji kullanımı üzerine yoğunlaşmıştır (Giunta, 2017; Quinn & Oldmeadow, 2013; Thompson, 2013). Ayrıca bu bireylerin girişimci ve duyarlı bireyler olduklarına dair sonuçlar da vardır. Bu sonuç, bu bireylerin bilgiye kolaylıkla ulaşabildikleri için kendilerine daha çok güvenen bireyler olmaları ile ilişkilendirilebilir. Bu konuda yapılan çalışmalarda Z kuşağının her konuda kolaylıkla bilgi sahibi olabildiği ve bu bilgileri günlük yaşamına entegre edebildiği görülmüştür (Çetin & Karalar, 2016; G. Kennedy et al., 2008). Bununla birlikte çalışmalarda Z kuşağı bireylerinin farklı güdülenme araçlarına ihtiyaç duyduğu da çıkan sonuçlar arasındadır. Bu araçların teknoloji destekli olmalarının bu kuşağı olumlu etkileyeceği düşünülebilir. Örneğin, tüketim ihtiyaçları daha çok teknolojik araçlara yönelik olduğu için, hayatlarını kolaylaştıracak yeni teknolojik uygulamalar geliştirildiği ve buna yönelik reklamlara yönelme olduğu görülmektedir (Kavalcı & Ünal, 2016; Tuncer & Tuncer, 2016). Ayrıca eğitim ortamlarında güdülenmenin artırılması için bilgisayar temelli veya mobil uygulamalara daha sık yer verilmesi gerektiği de tespit edilmiştir (Altunbay & Bıçak, 2018; Jaleniauskiene & Juceviciene, 2015; Somyürek, 2014).

Sonuçta z kuşağına yönelik olarak yapılan çalışmaların eğitim ve tüketim alanına yoğunlaştığı, sosyal alanlardaki davranışlarına veya sosyal medyaya yönelik çalışmalara ise daha az yer verildiği görülmüştür. Bununla birlikte Z kuşağında yer alan bireylerin motivasyonlarının artırılması ve ihtiyaçlarının karşılanması için etkileşimli ortamlardan ve teknoloji tabanlı araçlardan faydalanılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu bireylerin daha bireysel, bilgiye hızlı erişen ve onu yorumlayan, lider, duyarlı bireyler oldukları da görülmüştür.

Z kuşağı bireylerinin kritik özelliklerine yönelik sosyal alanlarda (sosyal medya, internet veya diğer ortamlardaki davranışlarına dair) daha çok çalışma yapılarak ulaşılabileceği düşünülebilir. Bu bireylerin özelliklerinin farklı değişkenlerle ilişkisi incelenebilir. Z kuşağı bireylerinin dikkatini çekmek, onları motive etmek için etkileşimli, bir anda pek çok işi bir arada yapmaya imkân tanıyan teknolojik araçlardan yararlanılması gerektiği dikkate alınabilir. Ayrıca teknoloji ve internet çağı içerisinde doğan bu bireylerin eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için öğretim teknolojilerinden nasıl yararlanılması gerektiğine yönelik çalışmalara daha çok yer verilmesi de önerilebilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.

Altunbay, M., & Bıçak, N. (2018). Türkçe eğitimi derslerinde “z kuşağı” bireylerine uygun teknoloji tabanlı uygulamaların kullanımı. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 10(1), 127-142.

Aydın, G. Ç., & Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(4), 1-15.

Beyers, R. N. (2009). A five dimensional model for educating the net generation. *Journal of Educational Technology & Society*, 12(4), 218-227.

Bilgiç, H. G., Duman, D., & Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital yerlilerin özellikleri ve çevrim içi ortamların tasarlanmasındaki etkileri. *Akademik Bilişim*, 2(4), 1-7.

Brown, C., & Czerniewicz, L. (2010). Debunking the ‘digital native’: beyond digital apartheid, towards digital democracy. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26(5), 357-369.

Chen, H. (2010). *Advertising and generational identity: A theoretical model*. Paper presented at the American Academy of Advertising. Conference. Proceedings (Online).

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.

Çetin, C., & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.

Erden Ayhün, S. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-112.

Fettahlıoğlu, H. S., & Sünbül, M. B. (2015). Tüketici etnosentrizmi ve tüketici husumetinin X, Y, Z kuşakları açısından incelenmesi. *International Journal of Academic Values Studies*, (1), 26-45.

Fisher, K., & Newton, C. (2014). Transforming the twenty-first-century campus to enhance the net-generation student learning experience: using evidence-based design to determine what works and why in virtual/physical teaching spaces. *Higher Education Research & Development*, 33(5), 903-920.

Giunta, C. (2017). An emerging awareness of generation Z students for higher education professors. *Archives of Business Research*, 5(4), 90-104.

Hajhashemi, K., Caltabiano, N., & Anderson, N. (2017). Net-Geners' perceptions of engagement through online videos. *Journal of Computers in Education*, 4(3), 321-337.

Hutagalung, I. (2016). Selective exposure and consumer behavior-interpretative phenomenological analysis in consumer behavior of z generation adolescent on the ad information of smartphone selection. *International Journal of Organizational Innovation (Online)*, 9(2), 85-85.

Jaleniauskiene, E., & Juceviciene, P. (2015). Reconsidering university educational environment for the learners of generation Z. *Social Sciences*, 88(2), 38-53.

Jones, C., Ramanau, R., Cross, S., & Healing, G. (2010). Net generation or digital natives: Is there a distinct new generation entering university? *Computers & education*, 54(3), 722-732.

Kavalcı, K., & Ünal, S. (2016). Y ve Z kuşaklarının öğrenme stilleri ve tüketici karar verme tarzları açısından karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1033-1050.

Kennedy, G., Dalgarno, B., Bennett, S., Judd, T., Gray, K., & Chang, R. (2008). Immigrants and natives: investigating differences between staff and students' use of technology. In *Hello! Where are you in the landscape of educational technology? Proceedings ascilite Melbourne 2008* (pp. 484-492), Melbourne, Australia.

Kennedy, G. E., Judd, T. S., Churchward, A., Gray, K., & Krause, K.-L. (2008). First year students' experiences with technology: Are they really digital natives? *Australasian Journal of Educational Technology*, 24(1), 108-122.

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 1. *On the horizon*, 9(5), 1-6.

Quinn, S., & Oldmeadow, J. A. (2013). Is the igeneration a 'we' generation? Social networking use among 9-to 13-year-olds and belonging. *British Journal of Developmental Psychology*, 31(1), 136-142.

Sarıtaş, E., & Barutçu, S. Tüketici davranışlarının analizinde kuşaklar: sosyal medya kullanımı üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 3(2), 1-15.

Somyürek, S. (2014). Öğretim sürecinde z kuşağının dikkatini çekme: artırılmış gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(1), 63-80.

Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.

Thomas, M. R., Kavya, V., & Monica, M. (2018). Online website cues influencing the purchase intention of generation z mediated by trust. *Indian Journal of Commerce and Management Studies*, 9(1), 13-23.

Thompson, P. (2013). The digital natives as learners: Technology use patterns and approaches to learning. *Computers & Education*, 65, 12-33.

Toruntay, H. (2011). *Takım rolleri çalışması: x ve y kuşığı üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncer, A. İ., & Tuncer, M. U. (2016). Eğlence reklamlarının viral uygulamaları ve z kuşığı üzerinden bir değerlendirme. *Eğlence Endüstrisi*, 1(1), 210-229.

Yelkikalan, N., Akatay, A., & Altın, E. (2010). Yeni girişimcilik modeli ve yeni nesil girişimci profili: İnternet girişimciliği ve Y, M, Z kuşığı girişimci. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 489-506.

Yayın Geliş Tarihi: 13.12.2018
Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.496567>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 731-761
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

PERS (AKHAİMENİD) BAĞLAMINDA SAKALAR

Muzaffer DURAN*

Öz

Bu çalışmanın amacı Pers (Akhaimenid) döneminde Saka-Pers münasebetlerini incelemektir. Bu hususta öncelikle Sakaların başta Akhaimenid yazılı ve arkeolojik kaynaklarında, Yunan yazarların eserlerinde nasıl tasvir edildiğini açıklamaya çalıştık. Bunu yaparken Akhaimenid dönemine ait olan ve Sakaları tasvir eden en eski Saka görsellerini sunmaya çalıştık. Şimdiye kadar genellikle Saka-Pers savaşları üzerine birçok kıymetli çalışma yapılmıştı. Biz bu makalede Saka-Pers savaşlarının yanında Sakaların Perslerle olan “müttefiklik” ilişkilerini de göstermeyi amaçladık. Yöntem olarak Akhaimenid kitabeleri, bazı Assur vesikaları ve antik Yunan metinleri ile Sakaları betimleyen Akhaimenid rölyeflerini, mezarlar üzerindeki figürleri ve kurganlardan çıkarılan bazı arkeolojik malzemeleri kullandık. Çalışmamızda Sakaları temsil eden birçok grubun olduğunu, Sakaların Akhaimenidlerden önceki dönemlerde İran coğrafyası ile temasa geçtiğini, erken Akhaimenid döneminde Perslerle düşmanca münasebetleri olduğunu, Kserkses ile birlikte Sakalarla Perslerin omuz omuza çarpıştığını belirledik. Son olarak Perslerin gerek Yunan savaşlarında gerek Büyük İskender ile yaptığı savaşlarda mağlup olmasına rağmen Pers ordusundaki Sakaların rakiplerine karşı daima üstünlük sağladığını tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Antik İran, Persler (Akhaimenidler), Sakalar, Askeri Tarih.

SAKAS IN THE CONTEXT OF PERSIA (ACHAEMENID)

Abstract

The aim of this study is to investigate the Saka-Persian relations during the period of Persia (Achaemenid). In this respect, we first tried to explain how the Sakas, particularly the Achaemenid, were depicted in the works in the written and archaeological sources, in the works of Greek writers. In doing so, we presented the oldest Saka images belonging to the Akhaimenid period and depicting the Sakas. Until now, there have been many valuable works on Saka-Persian wars. In this article, we aimed to show the alliance relations between the Sakas and Persians alongside the Saka-Persian wars. As a method, we used the Akhaimenid inscriptions, Assyrian documents and ancient Greek texts and the

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Duran, M. (2019). Pers (Akhaimenid) bağlamında Sakalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 731-761.

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-8209-1759, muzafferduran@sdu.edu.tr

Achaemenid reliefs depicting the Sakas, the figures on the tombs and some archaeological materials extracted from the kurgans. In our study, we found that there were many groups identifying with the Sakas, that the Sakas had met with Iranian geography in the periods preceding the Achaemenids, and that there were some hostile relations with the Persians during the early Achaemenids period; we also determined that, together with Xerxes, the Persians collide with the Sakas. Finally, we found that although the Persians were defeated both in the Greek wars and in the battles with Alexander the Great, the Sakas in the Persian army always have superiority against their rivals.

Keywords: Ancient Iran, Persians (Achaemenids), Sakas, Military History.

GİRİŞ

Antik çağlarda İran’da siyasi manada en eski “devlet” yapılanmasına Elam (Susa) bölgesinde rastlamaktayız. Oldukça uzun yıllar varlıklarını sürdüren Elamlıların, siyasi olduğu kadar kültürel manada da Medlere ve özellikle Akhaimenidlere yol gösterici olduğunu düşünebiliriz. Herodotos’tan anlaşıldığına göre Ekbatana (Hemedan) merkezli Med devleti döneminde Medlerin sınırları batıda Kızılırmak nehrine kadar dayanmıştı. Medlerden başka Ön Asya’nın bir diğer bir başat aktörü Assurlular idi ve bu iki devlet kıyasıya mücadele içindeydi. Bu sırada (MÖ. 7. yüzyıl) Saka/İskit halklarının tarih sahnesine çıktığını ve eski Ön Asya coğrafyasında önemli bir aktör haline geldiğini görmekteyiz. MÖ. 6. yüzyıla geldiğinde İran’daki hâkimiyet Med devletine son veren Büyük Kyros’un (II. Kyros) çabalarıyla Akhaimenid hanedanlığına geçmiştir.

Akhaimenid hanedanlığı MÖ. 6-4. yüzyıllar arasında Asya, Anadolu, Mezopotamya, kısmen Afrika (Mısır, Etiyopya) ve kısmen Avrupa kıtalarında söz sahibi olmuş güçlü bir imparatorluktu. İmparatorluğun bütün kuzey sınırlarında ise Saka/İskit halkları yayılmış vaziyette idi. Dolayısıyla Saka-Akhaimenid münasebetleri kaçınılmaz hale gelmişti.

SAKA HALKLARININ AKHAİMENİD DÖNEMİNDEKİ TASVİRLERİ

Yazılı Metinler

Pers kaynaklarında Saka olarak adlandırılan halk, farklı kaynaklarda farklı isimlerle anılmaktadır. Bunlardan en yaygını olan İskit kelimesi Yunancadan (Σκόθης, Σκόθαι) gelmektedir (Hdt. I.104, 105). Sakalar, Asur kaynaklarında *Asgusai* (Prism B, Col. III, II. 13-28, şurada: Luckenbill 1927: 207); Çin kaynaklarında Sai (Taishan 2014; Taishan, 1998: 1) olarak anılmaktadır¹. Ancak çivi yazılı Pers kitabelerinde tek bir isimle anılmamaktadır. Pers yazılı kaynaklarında geçen Saka grupları şunlardır: *Sakā tyaiy paradraya*, *Sakā tigrakhaudā*, *Sakā haumavargā*, *Sakaibiš tyaiy para Sugdam* (DNa 3, § 25-29; XPh

¹ Taishan (2014), Saka adının ilk olarak Persler tarafından, İli ve Chu Nehirleri vadisinde ve daha sonra Seyhun Irmağı’nın kuzey kıyısındaki vadilerde bulunan Massaget bölgesini belirlemek için kullanıldığını ifade etmektedir.

3, § 26-27; DPh §5-6; DSe § 24-29)². Kserkses yazıtında (XPh § 26) geçen *Dahā* halkı da Saka gruplarına dahil edilmektedir. Söz konusu yazıtta Daha halkının hemen ardından Saka halkları olan haumavarga ve tigrakhauda grupları sayılmaktadır. Strabon'da da Δάαι (Daai) halkından bahsedilmekte ve bunların büyük bir Saka kolu olduğu ifade edilmektedir. Strabon ayrıca *Massagetlerin* de İskit halkından olduğunu ifade etmektedir. Dahai, Massaget ve Saka tanımlamalarının her biri farklı isim almasına rağmen hepsinin İskitlerin genel adıdır. Strabon'dan anlaşıldığına göre İskitler'in büyük bir kısmına Hazar Denizi'nden başlayarak Dahai denmektedir. Ancak bunlardan daha doğuda yer alanlara Massagetae ve Saka denir. Buradaki çoğu göçebe halk için durum böyledir. Bu göçebelerin en iyi bilinenleri, Baktria'yı Yunanlardan alanlar -yani Saka ve Sogdia'ya bitişik olan ve Sakaların ele geçirdiği Seyhun'un diğer tarafından gelen- Asii, Pasiyani, Tokhari ve Sakarauri'dir (Str. XI.8; Taishan, 1998: 11-12). Bu durum buradaki "Saka"ların dört kabileden oluştuğunu göstermektedir: Asii, Pasiyani, Tokhari, Sakarauri. Bu halklar daha önce İli ve Chu nehirlerinin vadilerinde (Çin kaynaklarında Sai Ülkesi) yaşamaktaydı. Dolayısıyla bunlar Herodotus'un tanımladığı ve İskit soyundan olduklarını söylediği İssedon'lar (Hdt. I.201, IV. 13, 32) olabilir (Taishan, 1998: 12).

Strabon'dan çok daha önce Herodotos da Massagetlerin İskit soyundan olduğunu belirtmiştir. Ona göre geniş bir coğrafyada yaşayan Massagetlerin güçlü bir yapısı vardır ve giyinişleri ile yaşam tarzları tıpkı İskitler gibidir (Hdt. I.201, 215; ayrıca Massaget=Saka için Durmuş, 1997: 49-50)³. Son olarak Ktesias'ta *Sakes* ismi ile karşılaşmaktayız ki D. Head bunların Dahā ve Massagetler gibi Saka gruplarından biri olabileceğini ileri sürmektedir (Head, 1992: 48-49).

Pers kaynaklarında geçen *Sakā tyaiy paradraya* Yunanların tanıdığı İskit halkı olmalıdır. Bunlar Karadeniz'in kuzeyinde yaşamaktadır (Cook, 1985: 254). *Sakā tigrakhaudā* (sivri şapkalı) grubunun yaşadığı coğrafya Seyhun Irmağı (Siri Derya, Jaxartes) civarındadır (Durmuş, 2007: 39, 41). İ. Durmuş Massagetlerle Saka tigrakhauda grubunun aynı olduğunu söylemektedir (Durmuş, 1996: 87). *Sakā haumavargā* grubu ise Herodotos'ta geçen Amyrgian İskitleridir⁴ (Haoma⁵ için

² Taishan, Persepolis ve Susa yazıtlarında isimlerinin geçmemesinden yola çıkarak *Sakā tyaiy paradraya* grubunun başlangıçta Persler tarafından Saka olarak tanımlanmadığını, bazen Saka olarak geçseler de tigrakhauda ve haumavarga gruplarından farklı olduğunu ileri sürmektedir (Taishan 2014: http://sino-platonic.org/complete/spp251_Saka_Sacae.pdf).

³ Saka'ların Seyhun Nehri'nin (Siri Derya) kuzey yakasına (Massagetae memleketine) yayıldığı en erken tarih muhtemelen II. Kambyses'in iktidarının başlarıdır. Ondan sonra, Hi Nehri'nden Seyhun'a kadar geniş bir bölgeye sahip olmuşlardır. Massagetler bundan sonra Saka olarak adlandırılmıştır. Zira Massaget'leri fiziksel olarak değiştirmişlerdir (Taishan 1998: 12).

⁴ Amyrgian İskitleri=Saka Tigrakhauda görüşü için bkz. Narain, 1987: 30.

⁵ Haoma (hûm, hôm, soma), bir tür bitkidir. Bu bitkinin dallarının ezilmesiyle ortaya çıkan sıvıya da haoma denmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Darmesteter, 2012: 10; Yıldırım,

Sakalar). *Sakaibiš tyaiy para Sugdam*'ın (Sogdia'nın ötesindeki Sakalar) Saka haumavarga ile aynı grup olduğu düşünülmektedir (Cook, 1985: 254). Dolayısıyla Perslerin kuzeydoğu sınırında ve ötesinde yaşamaktadırlar. Zira Sakaibiš tyaiy para Sugdam ifadesi daha sonraki Akhaimenid kayıtlarında (DSe, DNa, XPh) Saka haumavarga olmuştur (Schmidt, 1970: 112). Haumavarga grubu yoğun olarak günümüz Fergana ve Kaşgar civarında bulunmaktaydı. Persler bunlara “bizim Saka’lar” adını vermiştir. Hasanov bunun nedenini Perslerin Fergana ve Kaşgar’ın çevresini imparatorluklarının bir parçası olarak benimsemelerine bağlamaktadır (Hasanov, 2009: 41)⁶. Dahā grubunun buldukları coğrafyanın ise Hazar Denizi’nin doğusu olduğu düşünülmektedir (Schmidt, 1970: 120). Nitekim Curtius Rufus, bunların Hazar Denizi’nin başlangıcında oturduğunu bildirmektedir (Curt. IV.12.6).

I. Darius’un Mısır seferi sonucunda diktirdiği stelde *bataklık bölgede yaşayan Sakalar* ve *ovalık alanda yaşayan Sakalar* şeklinde bir ayırım yapılmaktadır (DSab 12, Young, 1988: 89’dan; Balcer, 1972: 127). Saka gruplarının bu şekilde ayrılmaları Eski Farsça kralî yazıtların, Akkadca ve Elamca versiyonlarında da görülmektedir. J.M. Balcer ovalık steplerde yaşayan Sakaların Amyrgian Sakaları olması gerektiğini; bataklık bölgede yerleşmiş bulunan Sakaların ise Maiotis Gölünün bataklık alanlarındaki bölgede bulunduğunu ifade etmektedir (Balcer, 1972: 127). D. Head da (1992: 48) bu adlandırmaların muhtemelen Yunan kaynaklarında bahsi geçen Sakaları ifade ettiğini belirtmektedir (Head, 1992: 48). Ancak Yunanlar kuzeyde yaşayan bu halkların farklılıklarını anlayamadıklarından hepsine birden İskit olarak adlandırmışlardır (Hdt. VII.64; Durmuş, 2007: 61).

Gerek Pers gerekse Yunan kaynaklarında tigrakhauda Sakaları için “sivri şapka” betimlemesi ortak görünmektedir. Fakat Persler tarafından sivri şapkalı Sakaların yaşadığı yer olarak görülen bölge Kırım’dan Hazar denizine kadar olan geniş bir alanı kapsamaktadır. Zira söz konusu coğrafyadan elde edilen ve MÖ. 6-4. yüzyıla tarihlendirilen birçok arkeolojik eserde sivri başlıklı Saka figürlerine rastlanmıştır. Buradan hareketle tigrakhauda grubu doğudaki Amyrgian (haumavarga) Sakaları ve batıdaki Karadenizin Ötesindeki Sakalar arasında olmalıdır (Balcer, 1972: 126-127). Böylece Saka tigrakhauda grubu Saka paradraya’nın doğusuna; Saka haumavarga grubu da Saka tigrakhauda’nın doğusuna lokalize edilmektedir. Zira Pers yazıtlarında da bu iki grup daima arka arkaya yazılmıştır. Ancak belirtmeliyiz ki haumavarga’nın adı her zaman daha önce kayda geçirilmiştir. Tarihi olaylar ve gelişmelere de haumavarga grubunun

2008: 387. Firdevsî’nin Şahname’sinde (23815-23940, s. 990-994) Feridun’un soyundan gelen Hüm adında bir İranlıdan bahsedilir.

⁶ Hasanov burada Saka haumavarga grubu ile Perslerin dil yakınlığından da bahseder. Buradan hareketle Karadeniz’in ötesindeki Saka’ların İran dil grubuna mensup olmadığı “ecnebi Sakalar” yorumu yapmaktadır. Bu konuda bakınız dn. 2.

Akhaemenid İmparatorluğu'ndaki rolünün tigrakhauda ile aynı olmadığını düşündürmektedir (Schmidt, 1970: 116).

Arkeolojik Eserler Üzerindeki Saka Betimlemeleri

Kitabelerin dışında Sakaları tasvir eden Akhaemenid dönemine ait birçok arkeolojik eser mevcuttur. Bunlar *Persepolis kral mezarları (Taht Taşıyan Halklar Rölyepleri)*, *Apadana Rölyepleri*, *Behistun Rölyeği*, *Tatarlı mezar odası resimleridir*. Bunların haricinde Oksus hazinelerine ve bazı Saka kurganlarına da değinmek gerekir.

Persepolis Taht Taşıyan Halkların Rölyepleri altı Pers kralının mezarı üzerine tasvir edilen halkları kapsamaktadır. 1. mezar I. Darius, 2. mezar Kserkses, 3. mezar Artakserkses, 4. mezar II. Darius, V. mezar II. Artakserkses, ve 6. mezar III. Artakserkses'e aittir (Schmidt, 1970: 111; Gall, 2009). Mezarlarda otuz halk tasvir edilmiştir (Schmidt, 1970: 110; Gall, 2009]. Schmidt'e göre (1970: 111) burada elbiselerine göre altı halk Sakaları kapsamaktadır. Nakş-i Rüstem yazıtında (DNa) art arda yazılan bu halkları Schmidt şu şekilde sıralamaktadır. Asya Sakaları: No 7=Sugda, No 8=Khorasmia (Uvârazmîş), No 14=Sakâ Haumavargâ, No 15=Sakâ Tigrakhaudâ; Avrupa Sakaları: No 24=Sakâ Paradraya, No 25=Skudra⁷. Bu gruplar Darius'un mezarının facade kısmında kralın tahtını taşıy vaziyettedir. Schmidt (1970: 120) Daha halkının imparatorluğa sonradan katılmış olabileceğini ifade etmektedir.

Taht Taşıyan Halkların Rölyepleri'ndeki bazı figürlerde onurlandırma sembolü olduğu düşünülen süslemelerle karşılaşmaktadır. Bu sembole sahip halklardan ikisinin Saka grubu (No14 Saka haumavarga ve No 24 Saka paradraya) diğeri ise Araplar (No 18) olduğu dikkat çekmektedir (Schmidt, 1970: 111). Herodotos, Büyük Kyros (MÖ. 559-530) ve II. Kambyes (MÖ. 530-522) dönemlerinde Arapların hiçbir zaman Pers buyruğuna girmediğini (Hdt. III. 88), yalnızca II. Kambyes döneminde⁸ Perslerle müttefik olduklarını ifade etmektedir (Hdt. III. 1-9, 88). I. Darius'un (MÖ. 522-486) satraplık vergilerini düzenlediği listede de Arapların oturdukları yerlerin haraç vermediği anlaşılmaktadır (Hdt. III. 91). Buradan hareketle Arapların kendi istekleri doğrultusunda Perslerin emrine girdiği düşünülebilir. Rölyeplerdeki onurlandırma sembolleri üzerinden bir çıkarım yapacak olursak Sakaların durumunun da bunlarla benzerlik göstermiş olduğunu ifade edebiliriz. Yani Sakalar, Pers kralının müttefiki veya istemcisi olmalıdır. Buradan hareketle Pers ordusunda yer alan Saka askerlerinin Pers geleneğinin gereği olan "zorla toplanmış köleler" değil, müttefik ya da paralı askerler olduğunu söyleyebiliriz. Yazıtlarda Saka gruplarından herhangi birine mensup satrap adı ile

⁷ Mezarlar üzerindeki figürlerden Sogdia, Khorasmia ve Skudra grubu ikonografik olarak Sakalara oldukça benzerdir. Bu durum belirgin olarak Saka ceketi ve teçhizatlarında görülmektedir. Bkz. Schmidt, 1970: Taht Taşıyıcı Grup 4, No 7, 8, 25.

⁸ Herodotos'tan anlaşıldığına göre (III.1-9, 88) bu dönemde Araplar, Kambyes'in Mısır seferinde Pers ordusunun çöl şartlarını aşabilmesi için onlara yardım etmişlerdi.

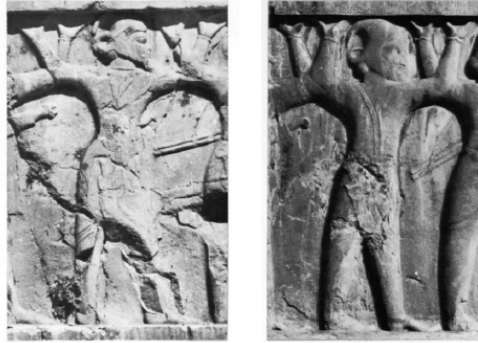
karşılaşılması da bu iddiaya desteklemektedir. Perslerin Saka kabilelerini Pers kökenli memurlar atayarak kontrol etmesi de mümkün görünmemektedir (Head, 1992: 49). Nitekim Behistun kitabesinden anlaşıldığına göre I. Darius, mağlup ettiği Sakalara bir satrap göndermemiştir. Yalnızca eski kralın (Skunkha) yerine yeni bir aday önermiştir (DB. V. 4. § 27; Head, 1992: 49). Netice itibarıyla adı geçen Saka grupları ve Araplar, böylece Pers ve Med soylularının seviyesine yükseltilmiş gibi görünmektedir. Bu durum Sakaların Akhaimenid tarihinde oynadığı rolü bakımından önemlidir (Schmidt, 1970: 111).

Figür 1. Persepolis Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'nde (soldan sırayla I, II, V. mezar) *Sakā Haumavargā* Tasvirleri

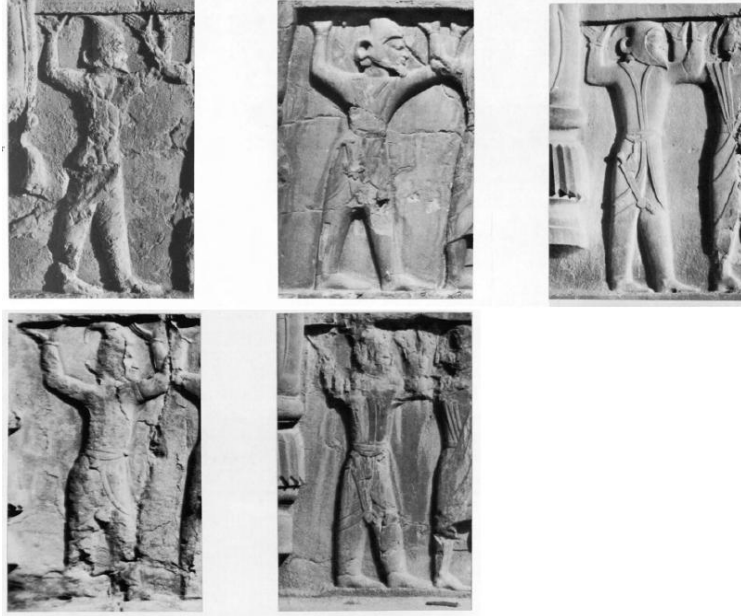
Kaynak: (Schmidt, 1970: Fig. 43). I. mezar oldukça tahrip olmuş vaziyettedir. II. ve V. mezarda akinakes (kısa kılıç) ile teçhizatlanmış ve tipik Saka ceketi giymiş figürler görülmektedir. *Sakā haumavarga* olduğu düşünülen bu figürlerin boyunlarında onur sembolü olan halka (veya gerdanlık) dikkat çekmektedir (Detaylı açıklamalar için bkz. Schmidt, 1970: 120, Taht Taşıyanlar Grup 4, No 14).

Figür 2. Persepolis Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'nde (soldan sırayla II, V. mezar) *Sakā Paradrāya* Tasvirleri

Kaynak: (Schmidt 1970: Fig. 44). Uç kısımları arkaya doğru kıvrımlı bir şekilde görülen sivri başlıklarının yan uçları yanaklardan çeneye doğru uzanmaktadır. Boyun koruyucuları da yukarı doğru kıvrımlıdır. Figürler akinakes ile teçhizatlanmıştır. Kürk süslemeli tipik Saka ceketi dikkat çekmektedir. II. mezardaki figürün boynundaki onur sembolü olan halka net bir şekilde görülürken diğerinde bant şeklinde betimlenmiştir (Schmidt, 1970: 120, Taht Taşıyanlar Grup 4, No 24).

Figür 3. Persepolis Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'nde (No 15) *Sakā Tigrakhaudā* Tasvirleri

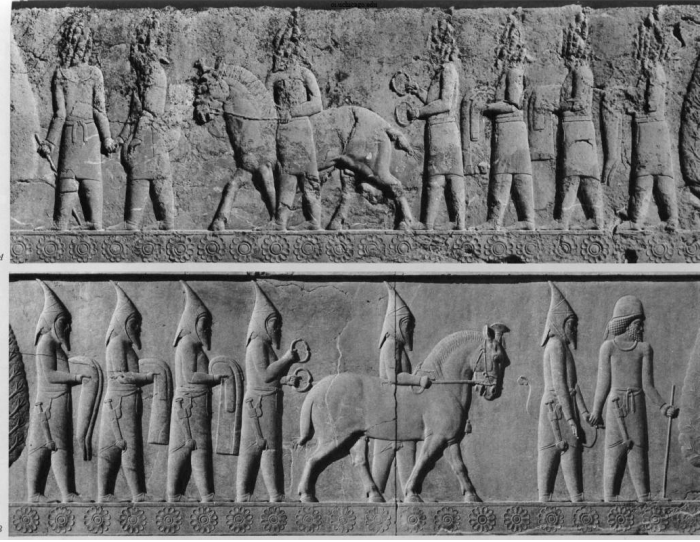
Kaynak: (Schmidt, 1970: Fig. 44). Bütün figürlerin başlıkları sivri, hafifçe yüksek ama geriye eğimli vaziyettedir. Başlığın yanak koruyucu uçları çeneye doğru uzanmıştır. Tipik İskit ceketini giyen figürler akinakes ile teçhizatlanmıştır. Buradaki grubun boyunlarında onu sembolü olan halkalar görülmektedir.

Apadana Rölyefleri'nde ise Perslere haraç/hediye getiren halkların delegasyon üyeleri betimlenmiştir. Bu heyetlerden No 11 Saka tigrakhauda; No 17 Saka haumavarga grubuna aittir. Burada söz konusu Saka gruplarından Saka haumavarga, diğerlerinden farklı olarak silahlarıyla betimlenmiştir. (Schmidt 1970: 115). Fakat Persepolis'teki Tahtı Taşıyan Halklar Rölyefleri'ndeki figürlerin boyunlarında gördüğümüz onur sembolü taşıyan Araplar, Apadana Rölyefleri'nde silahlı gösterilmiştir (Schmidt 1953, Levha 46, Delegasyon No 20). Buradan hareketle Persepolis'te onur sembolü verilmiş Saka grubunun Apadana'da ayrıca silah taşımaları, Sakaların Persler nazarında ne denli önemli olduğunun açık bir göstergesidir diyebiliriz.

Apadana Rölyefleri'ndeki 11. delegasyon genellikle *Sakā tigrakhauda* ile özdeşleştirilmektedir. Ancak Schmidt (1970: 115) tigrakhauda grubunun Saka paradraya'nın (Karadeniz'in kuzeyindeki) batı alt gruplarından birini temsil ettiğini düşünmektedir. Yani bunlar Darius'un Behistun kitabesindeki (DB. V. 4) kayıtlarında bahsedilen Saka grubudur. Buna göre, Darius denizi (Bosphoros) geçmiş, İskitleri mağlup etmiş, İskit şefi Skunkha'yı esir almış, yerine başkasını geçirmiş ve onların topraklarına el koymuştur. Schmidt'e göre bu grup kitabelerde geçen Skudralılar olamaz. Tam tersine Skunkha'nın Behistun'daki olağan dışı

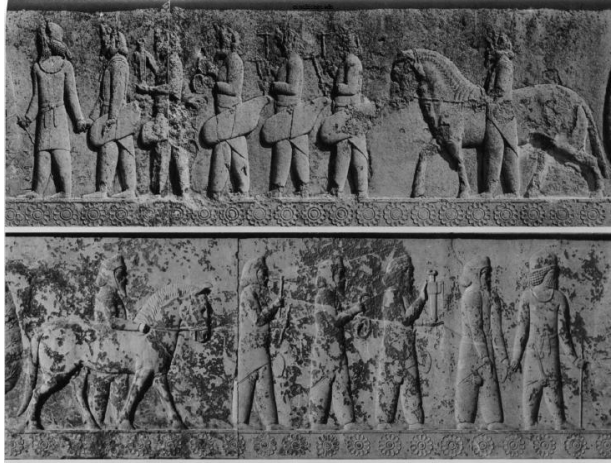
yükseklikteki başlığı ve kitabede geçen olaylar ile Herodotos'un kayıtları Skunkha'nın topraklarının Ister (Tuna) Nehri'nin ötesinde bulunduğuna ve Sakā paradraya'nın alt gruplarından birinin lideri olduğuna işaret etmektedir. (Schmidt, 1970: 115). Yine Schmidt, Herodotos'ta geçen (III.92) Orthocorybantia'lıların Saka paradraya'nın ikinci bir alt grubu olduğunu iddia etmektedir. Bu grubu da Kafkasların doğusuna lokalize etmektedir. Ona göre Sakā paradraya'nın alt grupları tıpkı Sakā tigrakhauda gibi sivri bir başlık takmaktadır ve Tuna'dan Volga'ya belki de Ural Nehri'ne kadar yayılmış vaziyettedir (Schmidt, 1970: 116).

Figür 4. Apadana Rölyefleri'nden 11. Delegasyon, Saka Tigrakhauda Tasviri (Üst: Kuzey Merdivenleri, Alt: Doğu Merdivenleri)

Kaynak: (Schmidt 1953: Levha 37). Schmidt daha sonraki eserinde bunları Sakā tyaiy paradraya'nın batı alt grubu olarak tanımlamaktadır. (Schmidt, 1970: 115). Figürlerin sivri ve dik başlıkları dikkat çekmektedir. Kuzey Merdivenlerindeki figürlerin başlıkları tahrip olmuş olsa da sivri bir başlık taktıkları anlaşılmaktadır. Karakteristik Saka ceketleri giyen heyet üyelerinin cekete asılı vaziyette duran kısa kılıçları (akinakes) dikkat çekmektedir. Ayrıca figürlerin halkalar ve elbiseler getirdiği ve yanlarında iki at bulunduğu görülmektedir.

Figür 5. Apadana Rölyefleri'nden 17. Delegasyon.

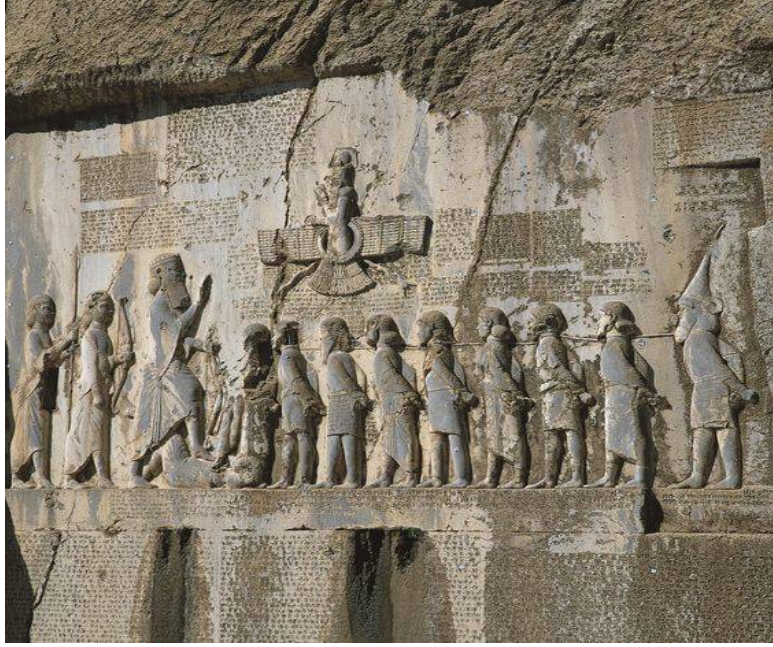
Kaynak: Schmidt, 1953: Levha 43. Schmidt 1953 yılındaki Persepolis I adlı eserinde bu heyeti Sogdialılar (Sugda) ile özdeşleştirmişti. Ancak uzun yıllar yapmış olduğu çalışmaların ardından 1970'deki Persepolis III eserinde Apadana'daki 17. delegasyon ve Persepolis Taht Taşıyıcı Rölyefleri'nden 14 nolu figürün aynı iki halkı tasvir ettiğini, yani her ikisinin de Saka haumavarga olduğunu iddia etmektedir. Onun ifade ettiğine göre delegasyon üyelerinde bulunan çift başlı balta (sagaris) yalnızca 17 numaralı heyetin üyelerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Herodotos'un (VII. 64) da bu silahı Amyrgian İskitleri, yani Sakā haumavarga ile özdeşleştirmesi Schmidt'in bu çıkarımda bulunmasına neden olmuştur. (Schmidt, 1970: 113). Bu rölyefte Sakaların çift başlı balta dışında üstteki grup silah olarak gorytus (sadak) taşımaktadır. Figür 5'teki gibi iki at ve halkalar taşıyan heyet üyelerini görmekteyiz.

Figür 6. Darius heykeli, Susa. Sağ yan 12. Figür. sg?shkš (Saka = İskit)

Kaynak: <http://www.livius.org/pictures/iran/susa/susa-statue-of-darius-the-great/statue-of-darius-the-great-subject-r12-sg-shks-op-saka-scythians/> (Erişim 10.10.2018).

Figür 7. Behistun Rölyefi.

Kaynak:http://www.allempires.com/forum/forum_posts.asp?TID=22148&PN=13 (Erişim: 09.09.2018). Burada I. Darius'a başkaldıran liderlerin esir edilişi betimlenmiştir. Kitabede geçen asi liderlerin isimleri kitabedeki sırası ile burada sahnelenmiş olmalıdır. Sondaki karakteristik başlığı ve ceketi ile bir Sakalı (Skunkha) tasvir edilmiştir. Anlaşıldığına göre I. Darius Saka memleketine en son gitmiştir. Dolayısıyla burada adı geçen Sakaları diğerlerinden sonra mağlup etmiştir. Darius'un I. Saka seferi diyebileceğimiz bu savaş MÖ. 519 yıllarına rastlamaktadır (Wieshöfer, 2003: 36).

Figür 8. Oksus Hazinesinden Silindir Mühür. Pers-Saka Mücadelesi. (MÖ 5. yüzyıl ?)

Kaynak: Francfort, 1988: 193.

Resim 1. Tatarlı Mezar Odası Rekonstrüksiyonu. Pers-Saka Savaşı.

Kaynak: Sümerer 2010: 125. Latife Sümerer (2010: 133) resmin I. Darius dönemindeki Saka savaşlarından bir sahneyi temsil ettiğini düşünmektedir. Sivri şapkalı bir Saka grubu atlı-okçu ve okçu-piyade olarak resmedilmiştir. Ayrıca piyadelerin bellerinde savaş baltası bulunmaktadır. Atlılar ise *gorytus* (sadak) taşımaktadır. Giydikleri zikzak motifli pantolonlar binicilik için oldukça uygundur. En arkadaki atlı grubun atlarının kuyruğunun düğümlü olduğu göze çarpmaktadır. Benzer durumu ve ayrıca ortadaki atın eyer motifini Pazırık halısı üzerindeki atlı figürlerde de görmek mümkündür. Pazırık halısındaki binici figürlerinde de başlık bulunmaktadır. Ancak Pazırık'taki başlıklar yukarı doğru sivri değildir. Pazırık halısı atlı savaşçı figürü karşılaştır Çan Lahti atlı figür.

Resim 2. (Sol) Behistun Rölyefi'nden Saka Kralı Skunkha. (Orta) Esik Kurganından, Altın Elbiseli Adam. (Sağ) Tatarlı Mezar Odasından, Pers-Saka Savaşı Sahnesi

Kaynak: (sol) Bkz. Figür 7 detay; (orta) http://nationalmuseum.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=55&catid=2&Itemid=161&lang=en; (sağ) Bkz. Resim 1 detay. Farklı zamanlara ait olan ve farklı coğrafyalarda bulunan bu eserlerden (aynı zamanda Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri ve Apadana Rölyefleri) anlaşıldığına göre Sakalar uzun ve yukarı doğru sivrilen şapkalar kullanmıştır. Yine -yukarıdaki rölyefler de dikkate alındığında- ellerindeki silahlar ile ceket-pantolon kombini ortak görünmektedir.

Resim 3. Solokha'dan Altın Saka Tarağı Üzerinde Savaş Sahnesi. MÖ. 5. yüzyıl sonları, 4. yüzyıl başları.

Kaynak: <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+Archaeological+Artifacts/879755/?lng=> (Erişim: 09.09.2018).

ERKEN DÖNEMLERDE PERS-SAKA MÜNASEBETLERİ

Assur, Urartu ve Yunan kaynaklarından anlaşıldığına göre Orta Asya'ya yayılmış halde yaşayan Sakalar, Massagetlere mağlup olduktan sonra Kimmerlerin yanına göçmüş, onları buradan kovup kendileri yerleşmiştir. Kimmerleri yurtlarından ettikten sonra peşlerine düşüp, çeşitli nedenlerle Kafkasları aşarak⁹ güneye doğru inen Sakalar (Hdt. I. 104; Durmuş, 1997: 50) Medleri mağlup etmiştir. Herodotos (I.106) Sakaların yirmi sekiz yıl yukarı Asya'ya hükmettiğini söylemektedir. Ancak diğer vesikalardan elde edilen bilgiler, bu olaylar için daha uzun bir süre gerektiğine işaret etmektedir. Söz konusu İskit baskını -aynı zamanda Kimmerler- hakkında en erken kayıt Assur vesikalarındadır. Bu kayıtlarda Sakaların MÖ. 676'larda Assur topraklarına girdikleri, Assur kralı Asarhaddon (MÖ. 681-669) tarafından geri döndürüldükleri ve Saka kralı İşpakai'nin öldürüldüğü anlatılmaktadır (Prism B, Col. III, II 13-28 [517, 533], Şurada Luckenbill, 1927: 207, 213; Sulimirski & Taylor, 1991: 564). Assur vesikalarından anlaşıldığına göre bu yüzyılın başlarında, Assur'un kuzey-doğu sınırındaki siyasi durum karmaşıktır. Nitekim Assur'a karşı Mannalar, Kimmerler ve Medler büyük bir koalisyon oluşturmuştu. Asarhaddon akıllıca bir hareketle Sakalarla iyi ilişkiler kurarak tehlikeyi önlemiştir (Sulimirski & Taylor, 1991: 564). Kral Asarhaddon kızını İskit kralı P/Bartatua ile evlendirerek Sakaları kendilerinden uzak tutmayı başarmış (Kuhrt, 2007a: 33) ve koalisyonu yöneten Kashtaritu'yu (Khshathrita) MÖ. 674'de mağlup etmiştir. Sonraki süreçte Urartu memleketinin Sakaların kontrolüne girdiği ve kısa bir süre sonra (MÖ. 652 ?) Manna ve Media memleketlerinin de Sakalara boyun eğdiği anlaşılmaktadır (Sulimirski & Taylor, 1991: 564).

Assur vesikaları ile Herodotos'un metinleri karşılaştırıldığında Bartatua, Herodotos'ta geçen Protothyas ile özdeşleştirilir. Hatta bu kişi İşpakai'nin ardılı bile olabilir (Sulimirski & Taylor, 1991: 564). Herodotos'a göre İran'da Med krallığının başına Kyaksares (yak. 625-585) geçtiğinde (Phraortes'in oğlu Deiokes'in torunu) babasının öcünü almak için Assur'a yürümüş ve Ninova'yı kuşatmıştı (Hdt. I. 102-103). Bartatua muhtemelen MÖ. 645'lerde ölmüştü ve yerine Assur kralının kızından olduğu düşünülen Madyas geçmişti. Bartatua ile yapılan siyasi evliliğin Assurluları muhtemelen kuzey-batı İran'da çok önemli bir pozisyona sokmuştur (Sulimirski & Taylor, 1991: 565). Bu sırada Bartatua'nın (Protothyas) oğlu kral Madyas¹⁰ önderliğindeki Sakalar Med topraklarına doğru gelmekteydi. Herodotos'a göre Sakalar Med topraklarına yakın bir güzergah olan Maiotis-Phasis-Kolkhis üzerinden değil, daha uzun olan kuzey yolundan, Kafkasları sağ taraflarına alarak inmiştir. Önceleri bu toprakları ele geçirseler de

⁹ Kafkaslardaki Gerusin/Portae, Sarmaticae/Daryal ve Oset geçitleri için bkz. Özgül ve Ceylan, 2017: 37.

¹⁰ Bartatua muhtemelen MÖ. 645'lerde ölmüştür ve yerine Assur kralının kızından olduğu düşünülen Madyas geçmiştir. Bartatua ile yapılan siyasi evlilik Assurluları muhtemelen kuzey batı İran tarihinde çok önemli bir pozisyona sokmuştur. Bkz. Sulimirski & Taylor, 1991: 565.

daha sonra Medler bunları mağlup ederek yurtlarına geri döndürmüştür (Hdt. I.73, 103-106, IV.2-12).

Sakes halkının Sakalar olduğu kabul edecek olursak Ktesias'ta da Saka-Med münasebetlerinden bahsedildiğini ifade edebiliriz. Ktesias'a göre Medler, Parth isyanında Sakeslere şehirlerini ve topraklarını emanet etmişti. Bunun ardından Sakesler ile Medler uzun yıllar savaşmıştır. Bu savaşlar sırasında Zarinae adında cesaretli bir kadın savaşçı ile karşılaşmaktayız. Ktesias, Sakeslerin cesur kadınlara sahip olduğunu ve onların erkeklerle beraber savaşarak, savaşın tehlikelerini paylaştıklarını söylemektedir (Ctes. F5. Diodorus 2.32.4–34.6 [cf. Testmonium 3]).

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Medler uzun yıllar İran coğrafyasında egemen olmuştur. Ancak Medlerin İran'daki hâkimiyeti Büyük Kyros'un (II. Kyros, MÖ 559-530) Perslerin başına geçtiği döneme kadar sürmüştür. Büyük Kyros, Med hâkimiyetine son verip Pers kralı olduğunda öncelikle Lydia'yı ele geçirmiş (MÖ. 547/46) ve Batı Anadolu'ya kadar nüfuzunu yaymıştır. Batı Anadolu'daki işleri düzene koyup komutanlarını orada bıraktıktan sonra geri dönen kral, Mezopotamya ve Yukarı Asya halkları ile mücadele etmeye başlamıştır (Hdt. I. 123-177). Herodotos'un hikâyesine göre, Perslerin Asya'da karşılaştığı ilk halk Massagetlerdir. II. Kyros'un en güçlü olduğu dönemde Massagetlerin başında Tomris adında bir kraliçe bulunmaktaydı. Kyros evvela Tomris ile evlenmek istediğini söylese de asıl amacının Massagetleri ele geçirmek olduğunu bilen Tomris'e bunu kabul ettirememiştir. Bunun üzerine Kyros ordusunu Arax (Aras) Nehri'ne doğru yollayarak ırmak üzerine köprüler yaptırmıştır. Tomris ile daha önce tanıştıkları üzere üç günlük mesafe yol alıp savaşma kararı almışlardı. Ancak Pers kralı Kyros, bir savaş hilesi ile Massaget ordularının üçte birini yok etti. Bunlar arasında orduyu komuta eden Tomris'in oğlu Spargapises de vardı. Son derece öfkelenen Tomris bütün gücüyle Kyros'a saldırdı. Herodotos bu savaşın barbarlar arasında geçen en ağır savaş olduğunu ifade etmektedir. Nitekim iki taraf da uzaktan ok atışlarıyla savaşa başlamış, ardından göğüs göğüseye kargı ve hançerlerle dövüşmüşler ve neticede Massagetler galip gelmiştir (Hdt. I. 205-214). Herodotos'un bu öyküsünü Strabon'da da bulmaktayız. Fakat Strabon farklı bir olaydan da bahsetmektedir. Buna göre, Büyük Kyros bir orduya yetecek kadar tedarik malzemeleriyle dolu (özellikle şarap) kamp kurmuş ve taktik gereği buradan askerlerini çekmiş, Sakalar da burayı bularak zevke dalmıştı. Büyük Kyros daha sonra geri dönerek sızmış ve sersemlemiş Sakaları katletmiştir (Str. XI. 8. 5).

Ktesias ise (Ctes. F9. Photius, 36a9–37a25, §1–8) Büyük Kyros'un Tomris ile savaşından önce onun Sakesler ile mücadelesine değinmektedir. Ona göre II. Kyros, Sakeslerin kralı ve Sparethe'nin kocası Amorges'i ele geçirmiştir. Bunun üzerine kraliçe Sparethe 500.000 kişiden oluşan bir ordu toplayarak Kyros'un ordularını mağlup etmiş ve birçok esir almıştır. Bu esirlere karşılık kocası

Amorges'i takas etmiştir.¹¹ Metinlerden anlaşıldığına göre Saka gruplarında kadınlar da erkekler gibi savaşçıydı. Bu konuda en iyi bilinen şahsiyet kraliçe Tomris'tir. Kralları esir edildikten veya öldükten sonra ordularının başına geçerek zaferler kazanan Zarinae ve Sparethe örnekleri de kraliçe Tomris hikayesine benzemekte ve savaşçı ruhlu Saka kadınlarının özellikleriyle uyumaktadır.

Kyros'un oğlu Kambyzes döneminde Massagetlere veya Sakalara karşı bir sefere çıktığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Taishan, Kambyzes'in babasının intikamı için Massagetler üzerine sefere çıkmış olabileceğini, I. Darius'un tahta çıkmasından önce Seyhun'un kuzeyinde yaşayan Sakalar Pers tabiyetinde olduğundan, yapılan mücadeleyi Perslerin kısa bir sürede kazandığını ileri sürmektedir (Taishan, 1998: 5).

I. DARIÜS'UN SAKA SEFERLERİ

Behistun kitabesinde I. Darius hükümdar olduktan sonra kendisine isyan eden memleketleri, yaptığı savaşları ve yendiği kralları saymaktadır. Anlaşıldığına göre Büyük Kral, on dokuz savaştan başarıyla çıkmış, dokuz kralı esir etmiştir. Buna göre I. Darius'un yendiği ve Behistun Rölyefi'nde (fig. 7) elleri arkadan ve boyunlarından birbirlerine bağlanarak betimlenen krallar şunlardır (DB. IV.2): Gaumata (Bardia olduğunu iddia etmektedir. Darius'un ayağının altındaki), Aθ'ina (Susa Kralı), Nidintu-Bel (Babil Kralı), Martiya (Susa Kralı), Phraortes (Media Kralı; Kyaksares'in soyundan geldiğini iddia etmektedir), Ciθ'a(n)takhma (Sagartia Kralı), Frada (Margiana Kralı), Vahyazdata (Kyros'un oğlu Bardia olduğunu iddia etmektedir), Arkha (Nabu-na'id'in oğlu Nabukhadnezzar olduğunu iddia etmektedir).

Buradaki listede Saka adına ve memleketine rastlamamaktayız. Ancak Behistun Rölyefi'nin en sağında boynundan bağlanmış ve sivri şapkası ile esir edilmiş bir Sakalı ile karşılaşmaktayız. Bu kişi DB V.4'te geçen Skunkha olmalıdır: "Ordumla birlikte İskitya'ya gittim. İskitya'ya doğru....Tigris....denize doğru....sal ile karşıya geçtim; İskityalıları cezalandırdım. Bir kısmını ele geçirdim [ve onları getirdim] kendime bağladım Adı Sku(n)kha idi; onu ele geçirdim....benim istediğim birini kral seçtirdim; daha sonra burası benim oldu." Apadana Rölyefi'ndeki haraç getiren 11. delegasyon (bkz. figür 4 Sakā tigrakhauda), Skunkha'nın liderlik ettiği Saka grubu olabilir. Schmidt'in, Darius'un İskit seferi ve Behistun'daki Skunkha kaydı ile birlikte mezar rölyeflerinden elde ettiği ipuçları, Skunkha'nın Saka paradraya grubunun bir bölümünü temsil ettiğini ileri sürmesine neden olmaktadır¹². I. Darius'un Skunka'nın yerine getirdiği yeni

¹¹Amorges adı haumavarga adı ile ilişkilendirilmektedir, bkz. Head 1992: 48; Omuvargafa=Amrygoi=Haumavarga için bkz. Durmuş 2007, s. 39, 41.

¹² Taishan'a göre I. Darius'un saldırdığı bu grup Massagetler veya Herodotos'ta İskit soyundan oldukları söylenen İssedon'lar olabilir. Zira Massaget ülkesi İssedon'ların karşısında uzanmaktaydı. İssedon'lar, İli ve Chu Nehirleri vadisinden batıya doğru hareket

lider büyük ihtimalle Pers yanlıydı. Görevi de tıpkı Saka haumavarga'nın Perslerin kuzeydoğu sınırlarını koruduğu gibi imparatorluğun kuzeybatı sınırlarının korunması idi (Schmidt, 1970: 115).

I. Darius'un İskitler üzerine ikinci seferini (MÖ. 513/512) Herodotos ve Ktesias'tan takip etmekteyiz. Herodotos'a göre I. Darius sefer için birçok hazırlık yaptırmıştır. Haberciler salıp Pers geleneği olduğu üzere boyunduruğunda bulunan halklardan asker, gemi vs. talep etmiş, Bosphoros üzerine köprü kurmak için emir vermiştir. Darius'un bu savaş için yedi yüz bin asker, altı yüz gemi toplamıştır. Susa'daki sarayından yola çıkarak Khalkedon'a varmış ve gemiye binene kral, Kyanera adaları üzerinden Pontos Euxeinos'u izlemiştir (Hdt. IV. 83-85). Darius Avrupa'ya geçerek İyonyalılara *Istros* (Danube, Tuna) üzerine köprü kurup beklemeleri görevini vermiştir. Kral Istros'a çıktıktan sonra iki gün boyunca yol almış ve Istros'un kollara ayırdığı yönde köprü kurdurmuştur. Ardından Trakya'ya ilerleyerek Teanos ırmağı kaynaklarına varmıştır. Buradan Odrysler ülkesindeki Artiskos ırmağı kıyılarına gelmiştir. Istros'a varmadan önce Getailileri yenmiş, bazı Traklar kabileleri Darius'a teslim olmuştur (Hdt. IV. 89-93).

I. Darius, Istros'taki köprüyü altmış gün boyunca korumaları için İyonyalıları görevlendirmiştir. Bu süre zarfında Persler geri dönmezse köprüyü yıkmaları emredilmiştir. Herodotos'a göre Istros'u geçtikten sonra eski İskitya topraklarına ayak basmış olursunuz. Burası Karkinitis'e kadar uzanır, devamı aynı kıyının devamıdır ve Taurika Khersonesos (Kırım) yarım adasına varmaktadır. Burada Tauriler yaşamaktadır. Tauris'ten sonra tekrar İskitlerle karşılaşmaktadır. Bunlar Tauris'in kuzeydoğusundaki ülkede, Doğu denizi kıyılarında, yani Kimmer Bosphoros'unun ve Palus-Maiotis'in (Azak Denizi) Tanais'e kadar olan batı bölümünde otururlar. Sakalar Perslerle düz bir ovada savaşmak istememiştir. Bir haberciyi komşularına (Tauris, Agathys, Neuri, Androphag, Melankhlenos, Geloni, Sauromat, Budin kralları) göndererek Perslere karşı birleşme teklifinde bulunmuşlardır. Komşularından yalnızca Geloni, Budin ve Sauromat kralları Sakalara yardım etmekten yana olmuşlardır. Herodotos Sakaların bu savaşta iki kola ayrıldığını, başlarında Skopasis, Idanthysos ve Taxakis'in bulunduğunu belirtmektedir. Sakaların temel stratejisi toprak bırakarak çekilmeye dayanmaktaydı. Buna göre Sakalar, Pers ordusunu boş steplerde sürekli gezdirerek aç, susuz bırakmış; uygun gördükleri anlarda uzaktan savaşma tekniği ile Perslerin başlarına bela olmuşlardır. Hatta I. Darius, Saka kralı Idanthysos'a çıkıp savaşması için mektup dahi yazmıştır. Neticede perişan olan Persler geri çekilmek zorunda kalmıştır. I. Darius Trakya'ya gelerek Khersonesos'tan Sestos'a ulaşmış ve gemilerle Asya'ya geçmiştir. Avrupa'da komutanlarından Megabazos'u bir

etmiş ve ardından Darius'un tahta çıktığı zamanda, Massagetlerin bulunduğu Seyhun'un kuzey yakasını işgal etmiş olabilir. Bundan sonra İssedon'lar, Persler tarafından Sakalar olarak adlandırılmıştır. Eğer böyleyse, İssedon'lar Massaget topraklarını işgal ettikten sonra Massagetlerin üzerindeki zaferlerini pekiştirmek için Akhaimenidlere bağlı olmayı kabul etmiş olmalıdır (Taishan, 1998: 5-6).

takım askerle beraber bırakmıştır. Megabazos burada egemenlikleri dışında kalmış olan sitelere boyun eğdirmiştir (Hdt. IV. 97-143).

Ktesias, I. Darius'un ikinci İskitya seferini daha teferruatsız kaleme almıştır. Ona göre Darius, bu sefer için öncelikle Kappadokia satrapı Ariaramnes'i görevlendirmiştir. Satrap 30-50 kürekli gemilerle yola çıkmış, birçok savaş esiri almıştır. Hatta İskit kralının kardeşi Marsagetes'i dahi ele geçirmiştir. Ariaramnes onu, bir aile üyesine kötü davrandığı için kendi kardeşi tarafından zincire vurulmuş halde bulmuştur. İskit kralı Scytharches¹³ bu durum için öfkelenmiş ve Pers kralı Darius'a hakaret içeren bir mektup yazmıştır. Darius da aynı üslupla cevaben bir mektup kaleme almıştır. Darius, 800.000 kişilik bir ordu oluşturarak Boğaz ve Ister'e köprüler kurdurmuş, Saka topraklarına geçerek 15 gün boyunca ilerlemiştir. İki tarafın birbirlerine ok atarak başlattığı savaş İskitlerin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. I. Darius ordusuyla köprüler üzerinden geri dönmüş fakat geride Avrupa tarafında kalan Pers ordusundan 80.000 kişi Scytharches tarafından öldürülmüştür (Ctes. F13. Photius, 37a26–40a5, §20-21; Ayrıca bkz. Ceylan ve Günaşdı 2013: 123-128).

Perslerin Sakalarla bu denli zorlu mücadelelere neden giriştiği meselesi üzerinde de durmak gerekmektedir. Bugüne dek I. Darius'un Saka savaşlarının nedenleri üzerine birçok görüş ileri sürülmüştür. Antik kaynaklar savaşın gerçek nedeninden ziyade görünürdeki nedenlerine vurgu yapmaktadır. Modern çalışmalar da savaşın sebeplerini genellikle ekonomik, ticari ve politik meselelerle bağdaştırmaktadır (Hdt. IV.I, VII. 20; Ctes. F13. Photius, 37a26–40a5 (§20-21); Iustin. II.5.9; Kuhrt 2007a: 194; Özkan Kılıç 2018: 301-316). Bunların haricinde İ. Durmuş (1997: 49-50) Sakaların kuzeyden Kafkaslar tarafından Pers topraklarına girmesini engellemek için böyle bir sefere ihtiyaç duyduklarını; E. Memiş (2005: 48) ise Yunanistan'ın buğday ve kereste gibi ihtiyaçlarını karşılayan İskitya ile Yunanistan'ın bağlantısını kesmek ve böylece Yunanistan'ı daha kolay ele geçirmek düşüncesi olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşlere özellikle ortaçağın karakteristik bir özelliği olan ve kendini güçlü gören devletlerin hayalini süsleyen dünya hâkimiyeti fikrine benzer bir düşünceyi de ekleyebiliriz. Nitekim Büyük Kyros, II. Kambyzes ve I. Darius'un seferleriyle güneyde Mısır, doğuda Hindistan, batıda Trakya ve bazı Yunan adalarına kadar tek hâkim devlet Persler idi. Anlaşılan o ki Persler kuzeyde Karadeniz'e, Kafkaslar'a ve Hazar Denizi'ne dayanmış vaziyeteydi. Perslerin, imparatorluk sınırlarının bütün kuzey hattı boyunca at koşuran Saka topraklarına da sahip olmak istedikleri düşünülebilir. Kitabelerde geçen ifadelerde Pers krallarının dünya hâkimiyeti düşüncesini görebiliriz:

¹³ Marsagetes=Skunkha için bkz. Balcer, 1972: 125; Skytharbes=Idanthrsos için bkz. Özkan Kılıç, 2018: dn.46.

Ben Darius, krallar kralı, Persia kralı, ülkelerin kralı... (DB I.1).

Ahura Mazda bu güzel atlara, iyi insanlara sahip ülkeyi bana verdi (DPd II).

Büyük Kral Ahura Mazda bu dünyayı yarattı, cenneti yarattı, insanoğlunu yarattı, insanlar için refah getirdi, Krsekses'i kral yaptı (XPa I).

Ben büyük kral Kserkses, krallar kralı...dünyanın dört bir köşesinin kralı...(XPa II).

Ahura Mazda'nın isteğiyle Persia'dan uzaktaki bu memleketleri ele geçirdim; onları yönettim; onlar bana haraç getirdi; onlar için kanunlar yaptım; Media, Susa, Parthia, Aria, Baktria, Sogdiana, Khorasmia, Drangiana, Arakhosia, Sattagydia, Ga(n)dara, India, Amyrgian İskitleri, sivri şapkalı İskitler, Babil, Assur, Arabia, Mısır, [Armenia], Kappadokia, Lydia, İyonya, denizin ötesindeki İskitler, Skudra, denizci İyonyalılar, Pu(n)tialılar, Kushialılar, Maksyes, Karkialılar (DNa III).

Ahura Mazda'nın isteğiyle bu ülkeler bana köle oldu, bana haraç verdi; gece ve gündüz onlara ne emrettiysem yaptılar...(DB I.7)

Ahura Mazda'nın isteği ile bu ülkeler kanunlarıma saygı gösterdiler; ne emrettiysem yaptılar (DB I.8).

KSERKSES DÖNEMİNDE SAKALAR

Kserkses dönemi Akhaimenid yazıtlarında Saka grupları, Saka haumavarga ve Saka tigrakhauda ve Dahā olarak anılmaktadır. Burada Saka tyaiy paradraya grubunu göremeyiz. Bunun yerine tihrakhauda grubunun hemen ardından Skudra¹⁴ ismi verilmiştir. Kserkses bu grupların kendisine haraç verdiklerini ifade etmektedir (XPh § 1-19; 26-27; Cameron, 1959: 474). Herodotos'un, Kserkses'in ordusunda Yunanistan seferine iştirak eden halkları verdiği listede de Sakaları görmekteyiz. Burada Sakalar *hafif zırhlı* olarak betimlenmekte, kendilerine özgü yay, balta (sagaris) ve hançer ile tasvir edilmektedir. Herodotos bunlar için, "Sakaların Amyrgia kabilesinden oldukları halde bunlara Sakesler" dendiğini; savaşta Sakesler ve Baktrianların Darius'un kızı Attosa'dan doğan oğlu Hystaspes'in komutasında olduğunu söylemektedir (Hdt. VII.64). Amyrgian Sakaları olan bu grup Kaspialılarla birlikte Perslerin on beşinci eyaletine dahildir. Herodotos'a göre bu eyalet 250 talent haraç ödemekle mükellefi (Hdt. III. 93; Balcer, 1972: 124).

Bu tarz hafif teçhizatlı okçu birliklerini Akhaimenid sanatında görmek mümkündür. Anlaşıldığına göre savaşta Saka askerleri Pers ordusunda yer alan

¹⁴ Skudra'nın (İçkudra, Çkudra) Saka paradraya yani Karadeniz'in ötesindeki Sakalar için kullanıldığı düşünülmektedir, bkz. Durmuş, 2007: 39.

sıradan askerler değildir. Herodotos bunları Persler nazarında ayrıcalıklı yerleri olan Med ve Pers askerlerinin yanında, seçme birliklerin arasında göstermiştir. I. Darius dönemindeki Marathon savaşında (MÖ. 490) Saka piyadesi Pers ordusunun merkezinde seçkin Perslerin yanında konuşlanmış ve Atina hoplitleriyle çarpışmıştı. Savaşın bu noktasında Sakalar ve Persler düşmanlarını püskürtmeyi ve geriye atmayı başarmıştı. Ancak kanatlardaki birliklerin mağlubiyete uğraması sonucu iki kanat arasında sıkışan Saka ve Pers askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştı ve Persler mağlup olmuştu (Hdt. VI. 113). Kserkses'in yenildiği Yunan savaşlarında da Sakaların önemli bir pozisyonda olduğunu görmekteyiz. Kserkses Asya'ya geri dönerken arkasında komutanlarından Mardonius'u bırakmıştı. Mardonius burada yapacağı savaşlar için Pers ordusunda gösterişleriyle ön plana çıkan ve daha önce başarılı olmuş olan birlikleri yanına almıştı. Bu birlikler arasında meşhur Ölümsüzler Birliği, Persler, Medler, Baktrialılar ve Hintlilerin yanında Sakalar da bulunmaktadır (Hdt. VIII. 113). Mardonius'un Plataia'daki savaşında (MÖ. 480) Saka askerleri Amprakia, Anaktorion, Leukas, Pale ve Aiginalıların karşısında savaş pozisyonu almıştı (Hdt. IX. 31). Savaşta Pers ordusu büyük bir hezimetle uğramıştı. Ancak Herodotos bu yenilgiye rağmen Pers cephesinde savaşan birliklerden Saka süvarilerinin Pers piyadesiyle birlikte en göze çarpan birlik olduğunu ifade etmektedir (Hdt. IX. 71). Sakaların ayrıca Yunan seferleri sırasında donanmada da görev yaptığı Herodotos tarafından ifade edilmektedir (Hdt. VII.96).

Herodotos'un Sakalar hakkında söylediği "hafif zırhlı" ifadesi Sakaların Yunan savaşlarındaki pozisyonları, tarihi metinler ve arkeolojik kaynaklar dikkate alındığında daha ağır zırhlı olmaları gerektiği sonucuna varabiliriz (Head, 1992: 49). Nitekim Herodotos başka bir pasajında Saka soyundan olduğunu söylediği Massagetlerin ok ve baltanın yanında mızrak (kargı) kullandıklarını, atlarının da göğüs ve şakaklarını zırhladıklarını ifade etmektedir (Hdt. I. 215, zırhlı atlar için Arr. anab. III. 13.4). Ayrıca Oksus hazinesinden bir parçada Saka piyadesinin elinde mızrak olduğu görülmektedir (Head, 1992: 49, figür 32 f). Yine MÖ. 5. yüzyılın sonlarına, MÖ. 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Solokha'da ele geçirilmiş altın İskit tarağı üzerinde mızrak taşıyan bir atlı Saka figürü ile karşılaşmaktayız (Bkz. Resim 3). Sakaların hasır ve deri kalkanlar kullanması da dikkat çekicidir (Head, 1992: 37). İlhami Durmuş da (2007: 101) Sakaların kılıç ve mızrak kullandığını ifade etmektedir.

Sakaların Kserkses dönemiyle birlikte Pers ordusunda etkin bir şekilde kullanılmasının Pers ordusunun yeni savaş taktikleri ve teçhizatları geliştirmesini sağladığını da söyleyebiliriz (Sekunda, 1992: 8). Yukarıda sunduğumuz yazılı ve arkeolojik kaynaklardan anlaşıldığına göre Saka ordusunun çoğunluğu atlı birliklerden müteşekkildir. Eyer üzerinde savaşmaları onlara hareket kabiliyeti kazandırdığı gibi rakiplerine karşı üstün pozisyon almalarını da sağlamaktaydı. Ayrıca at üzerinde yay kullanmaları, oklarını uzak mesafelere fırlatabilmeleri savaş taktik ve stratejilerinin temelini oluşturmaktaydı (Durmuş, 2007: 98-99). Herodotos, Medlerin yay kullanmayı İskitlerden öğrendiğini veya İskitlerin onlara

bu konuda hocalık yaptığını söylemektedir (Hdt. I.73). Binicilik ve okçuluk maharetleri son derece yüksek olan Sakaların bu meziyetlerinin Persleri etkilediğini ifade edebiliriz (Farrokh, 2007: 34).

Büyük Kyros ve I. Darius dönemlerinde Perslerin Sakalarla mücadeleleri neticesinde Sakaları yakından tanıma fırsatı bulduğu kesindir. Bu savaşlar sırasında iyi savaşçılar olduğu anlaşılan Saka boyları Kserkses döneminden itibaren ücretli asker olarak Pers ordusunda hizmet etmeye başlamıştır. Perslerin daha sonraki dönemlerde savaşçı Saka topluluklarından daha etkin yararlanabilmek amacıyla Pers topraklarında iskân ettirildikleri de düşünülmektedir. Zira bozkır göçebelerinin kullandığı üç uçlu bronz ok uçlarının bütün Pers imparatorluğu topraklarında bulunması, bazı İskit gruplarının imparatorlukta yerleşimci olarak barındırıldığını veya birtakım garnizonlara yerleştirildiğini yansıtır olabilir. Mesela Şiraz yakınlarındaki Sivand adının *Sakavant*'tan türemiş olduğu da ileri sürülmektedir. Kserkses'in Yunan seferinden III. Darius dönemindeki Gaugamela Savaşı'na kadar olan süreçte Saka birliklerinin Pers ordusunda hazır kıta bulunmasına dair yapılan atıflar yine bu durumla ilgili olabilir (Head, 1992: 49; Tuplin, 1987: 188). Nitekim Ksenophon'dan (Ksen. anab. IV.7.18) anlaşıldığına göre Kuzeydoğu Anadolu kıyılarında en azından MÖ. 5. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başlarında Saka yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Babil'deki *askeri tımarlar (hatru)* arasında Kimmer¹⁵ (Saka) grubuna rastlanması da bu konuda önemli bir göstergedir (Head, 1992: 13-14; Kuhrt, 2007: 680, dn. 7.)

SON SAVAŞ GAUGAMELA'DA SAKALAR

III. Darius döneminde Büyük İskender ile yapılan Granikos ve Issos Savaşlarında Sakalar, Yunan tarihçilerin Pers ordu listelerinde yer almamıştır. Ancak son büyük savaş olan Gaugamela'da tıpkı Kserkses döneminde olduğu gibi bazı Saka grupları Perslerin yanında konuşlanmış ve savaşta hazır kıta bulunmuşlardır.

Bu dönemde de Asya'da birden fazla Saka grubuyla karşılaşmaktayız. Arrianos, Asya ve Avrupa İskitlerinden bahsetmektedir. Avrupa İskitleri şüphesiz Herodotos'un andığı Karadeniz'in kıyısındakilerdir. Asya İskitleri ise Abian, Massagetler ve Seyhun'un kuzeyinde bulunan Sakā'lardır (Arr. anab. IV.1,5,16). Massaget grubunun bu dönemde, Sogdiana'ya çok da uzak olmayan Kızıl Kum Çölü'nün sınır bölgesi Seyhun Nehri'nin güney yakasına dağılmış olduğu açıktır. Eskiden Massagetler, Seyhun'un kuzey kıyısında yaşıyordu (Bkz. dn.1). Onların güneye gelmelerinin sebebi muhtemelen doğu komşuları olan İssedon'ların baskısından kaynaklanmıştır. Burada olabilecekleri en erken tarih II. Kyros'un krallığının ilk yılları olmalıdır (Taishan, 1998: 9-10).

¹⁵ Assur metinlerinde geçen Kimmerler, Sakalar ile özdeşleştirilmektedir. Geç Babil metinlerinde de böyle görünmesine rağmen diğer bazı Assur vesikalarında iki ismin ayrı olarak anılması tartışma yaratmaktadır. Bkz. Kuhrt, 2007a: 34 (dn.3).

Curtius Rufus Gaugamela'daki savaş başlamadan önce Babil'de toplanan III. Darius'un ordusunda Sakaların olduğunu söylemektedir ve Sakaların savaşçı ve güçlü özelliklerine atıfta bulunmaktadır (Curt. IV.9.2). Curtius, Makedon komutan Parmenion'un savaş taktiğini belirlemek için yaptığı konuşmada ilk kez Sakalarla savaşacak olan Makedon askerlerinin Sakaların kabarık uzun sakalları, kesilmemiş saçları ve iri bedenlerinden etkilenebileceklerini ifade etmektedir. Bunun yanında geniş bir ovada yapılacak bir saldırıda kalabalık Saka askerlerinin sayıca az olan Makedon birliklerinin etrafını çevirebileceklerinden bahsetmektedir (Curt. IV). Yine Curtius, Massaget grubunun iki bin kişilik atlı, Dahai grubunun da bin kişilik süvari birliği ile savaşa iştirak ettiğini ifade etmektedir (Curt IV.12.6-7)¹⁶. Arrianos ise Gaugamela'da Dahai birliğinin Baktria ve Arakhosialılarla birlikte sol kanatta olduğunu; sağ kanatta ise Sakai ve Sakes'lerin Parthia, Tapuria, Albania askerleriyle birlikte sağ kanatta konuşlandığını bildirmekte ve ardından savaş başladığında İskender'in sağ kanadının karşısında Saka atlıları ile Baktrialı ve yüz oraklı savaş arabasının yer aldığını ifade etmektedir (Arr. anab. III.11.3-6). Arrianos bu savaşta atlı-okçu olarak görev yapan Sakaların başında komutan olarak Mauakes'in bulunduğunu söylemektedir (Arr. anab. III. 8. 3).

Savaşın ilk hareketini Sakalar yapmış görünmektedir. Büyük İskender, ordusunu sağ tarafa doğru açtığı Saka süvarisi de süratli bir şekilde İskender'e doğru yaklaşmıştır. Makedonların ilk yaptığı hücum girişimini de Saka ve Baktria süvarileri püskürtmüştür. Arrianos, Saka süvarilerinin iyi olması ve atlarının zırhlı olmasından dolayı Sakaların savaşın bu bölümünde galip geldiğini ifade etmektedir (Arr. anab. III. 13.4).

SONUÇ

Antik kaynaklarda Sakaları tanımlayan birçok isim olsa da Persler yazıtlarında onları üç grup halinde tanımlamıştır: Saka tigrakhauda (sivri şapkalı), Saka tyaiy paradraya (Karadeniz'in ötesindeki), Saka haumavarga (Hdt.de Amyrgian İskitleri). Ayrıca kitabelerde geçen Dahā halkının da bir Saka grubu olması Yunan metinleriyle paraleldir. Bunların yanında Pers kitabelerinde bahsi geçmeyen ancak Yunan müelleflerin eserlerinde kaydedilmiş ve Saka'ların hakim olduğu bölgelerde yaşayan Massaget, Sakes, İssedon gibi çoğu göçebe halkın da Saka'lar olarak anıldığını söyleyebiliriz.

Saka gruplarının metinlerdeki tanımlanmaları, rölyeflerdeki betimlemeleri ve kurganlardan çıkarılan eserler onların karakteristik dış görüntüsü ve silahlarını tanımlamamıza yardımcı olmaktadır. Buna göre Saka paradraya ve Saka

¹⁶ Taishan (1998, s. 11) burada Saka'ların Perslere mi bağlı, yoksa Perslerin müttefiki mi olduğu konusunda kesinlik olmadığını; bu dönemde burada bahsi geçen Saka'ların Seyhun'un kuzey kıyısında değil Tanais (Don) ötesinde yaşadıklarını; Seyhun'un kuzeyinde sadece tek bir Saka grubunun değil farklı Saka gruplarının da bulunduğunu ifade etmektedir.

tigrakhauda grubunun yukarı doğru sivrilen başlıklar, haumavarga grubunun ise baş bölgesini tamamen kapatan daha küt başlıklar giymektedir. Her iki başlık türünde kulaktan çeneye kadar uzanan uçlar bulunmaktadır. Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'ndeki başlıklar yukarı değil geriye doğru kıvrık durmaktadır ve normal sayılabilecek boyutlardadır. Ancak Behistun rölyefinde ve Altın Elbiseli Adamda karşılaştığımız başlık olağandışı dik ve sivridir. Bu durum beyliği veya krallığı sembolize ediyor olabilir. Yine rölyeflerde (Tahtı Taşıyan Halklar) Saka paradraya ve Saka haumavarga grubunun boyunlarında gerdanlık veya halkalar bulunmaktadır. Aynı durumu Arapları temsil eden grupta da görmekteyiz. Herodotos'tan anlaşıldığına göre Araplar Perslere vergi ödemeyen bir halktır ve onların müttefikidir. Fakat Apadana rölyeflerinde Saka haumavarga grubunun Araplardan farklı olarak silahlar taşınması dikkat çekmektedir. Buradan hareketle bazı Saka gruplarının (özellikle haumavarga) rölyeflerde temsil edilen diğer bütün halklardan ayrıcalıklı olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre silah olarak savaş baltaları, akinakes, ok-yay-sadak; elbise olarak başlık, ceket ve pantolon Sakalar için ortak görünmektedir. Bunlara maharetli bir şekilde kullandıkları atları da dahil edebiliriz. Onların savaş gücü Sakaları Asya'da son derece güçlü bir halk haline getirmiştir. Thukydides'in (Th. II. 97) Asya'da birleşebilecek Saka güçlerine hiçbir kuvvetin karşı duramayacağını ifade etmesi bu durumu net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

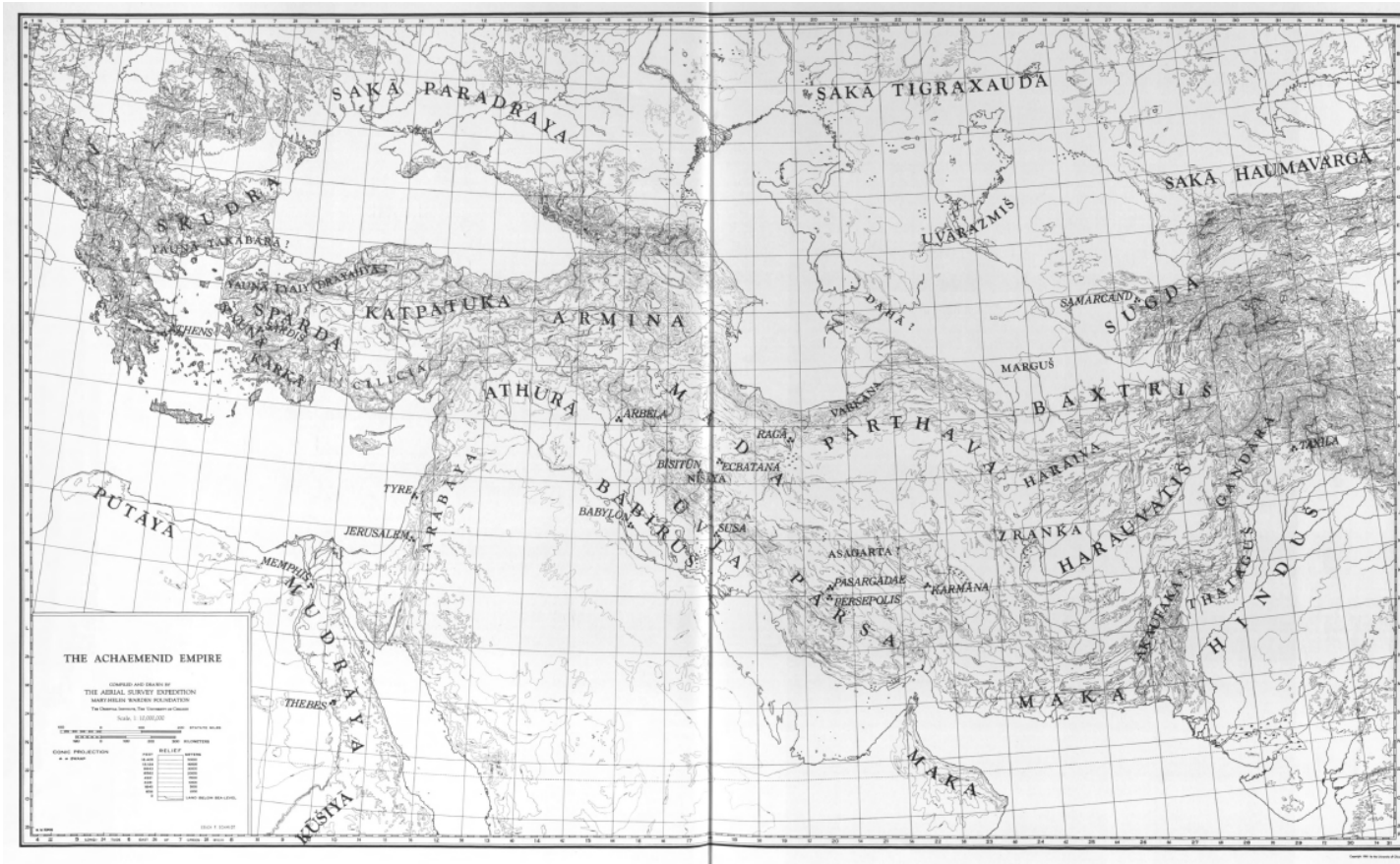
Akhaimenid tarihinin erken dönemlerinde iki halkın (Pers-Saka) münasebetleri düşmanca bir tavır içermektedir. Bu mücadele daha ziyade tigrakhauda ve paradraya gruplarıyla olmuştur. Zira metinlerde söz konusu iki grup ile çetin savaşlar yapıldığından bahsedilmektedir. Bu durum söz konusu Saka gruplarının coğrafi konumu ile ilgili olabilir. Erken dönem savaşları Persler açısından başarılı değildir. Büyük Kyros döneminde, kraliçe Tomris ile yapılan çetin mücadele iki tarafın da birbirini tanımaya imkân tanımıştır. İki tarafın husumet dönemi I. Darius zamanında da devam etmiştir. I. Darius'un krallığını ilan etmesinin ardından ona başkaldıranlardan biri de Saka kralı (Skunkha) idi. Behistun rölyefi ve kitabesinden anlaşıldığına göre I. Darius isyancı krallara boyun eğdirmeyi başarmıştır. Ancak Darius'un ikinci Saka seferi Persler açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Yazılı metinlerden ve rölyeflerden anlaşıldığına göre Sakalar Perslerin "köle" halklarından biri olmamıştır. Zira Perslerin en güçlü oldukları erken dönemlerinde dahi Persler Sakalara karşı üstünlük sağlayamamıştır. Bu mücadeleler neticesinde Persler, Sakaların atlı-okçu taktiklerini, stratejilerini ve silahlarını görmüş ve ne denli güçlü bir halk olduklarını idrak etmişlerdir. Nitekim Kserkses ile birlikte Saka-Pers savaşlarıyla karşılaşmıyoruz. Sakaları artık Pers ordularının içinde Perslerle yan yana savaşırken görmekteyiz. Özellikle Yunan savaşlarında Sakalı birlikler Pers ordusunun elit askerleri arasında yer almıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde de Sakaları Pers ordusunda görmekteyiz.

Arrianos ve Curtius'tan anlaşıldığı üzere güçlü atlı birlikler olarak tasvir edilen Sakalar, Persler için tamam-devam savaşı olan Gaugamela Savaşında Makedonların çekindiği bir askeri birlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem MÖ. 480'lerdeki Yunan savaşlarında hem de MÖ. 331'lerdeki Gaugamela Savaşında Persler hezimete uğramasına rağmen Yunan kaynaklarından Sakaların başarılı bir şekilde savaştığı açık bir şekilde dile getirilmektedir.

Son söz olarak, tarihi olaylar Perslerin Saka askeri gücünün farkına varmış olduğunu göstermektedir. Ancak Sakalar da he ne kadar Perslerin bendesi olmasalar da tarihi metinlerde ve rölyeflerde Perslere haraç/hediye getiren halklar arasında tasvir edilmeleri Sakaların da Perslerin farkında olduğunun bir ifadesi olmalıdır.

Harita 1. Akhaimenid Dünyası. Kaynak: Schmidt 1970: 8.

Harita 2. Ptolemaius'un haritasında Saka Coğrafyası. **Kaynak:** Ptol. Geog. XII. Asie Tabvla Septima

Harita 3. Ptolemaius'un haritasında Saka Coğrafyası. Kaynak: Ptol. Geog. XXIII. Asie Tabvla Octava

Harita 4. Ptolemaius'un haritasında Saka Coğrafyası. **Kaynak:** Ptol. Geog. XVII. Asie Tabvla Secunda

KAYNAKÇA**A. Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar**

Arr. anab. (= Arrianus, Anabasis)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis*. P.A. Brunt (Çev.), Cambridge, 1976-1983. (The Loeb Classical Library) ; *Anabasis Alexandri Book I-IV*. E. Iliff Robson (Çev.), Harvard University Press, 1967.

Ctes. (= Ctesias, Historicus)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*. James Robson, Lloyd Llewellyn-Jones (Çev.), London, 2010.

Curt. (= Curtius Rufus, Historiae Alexandri Magni)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *History of Alexander*. John C. Rolfe (Çev.), 1946 (The Loeb Classical Library).

DB. (= Darius, Behistun)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Tolman, H.C. (1908). *Ancient Persian lexicon and the text of the Achaemenidian inscriptions transliterated...* New York, Cincinnati, Chicago: American Book Company; Kent, R.G. (1950). *Old Persian grammar, texts, lexicon*, New Haven, Connecticut: American Oriental Society; Kent, R.G. (1939). The Nakš-i Rüstam inscriptions of Darius. *Language*, 15 (3), 160-177.

<http://www.livius.org/sources/content/achaemenid-royal-inscriptions/>

(Aşağıda adı geçen yazıtlar için de yukarıda (DB için) verilen söz konusu çeviriler kullanılmıştır)

DNa. (= Darius, Nakş-i Rüstem)

DPd. (= Darius, Persepolis)

DPh. (= Darius, Persepolis 'Apadana Altın ve Gümüş Tabletler')

DSab. *Darius Statue, in Egyptian* (= Darius'un Susa'daki Heykeli)

DSe. (= Darius Susa)

Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Justinus Epitome of Pompeius Trogus' Philippic Histories*. J.S. Watson (Çev.), 1853.

<http://www.attalus.org>

Firdevsî, Şahnâme

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Şahnâme*. Necati Lugal (Çev.), İstanbul: Kabcacı, 2009.

- Hdt. (= Herodotos, Historicus)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tarih*. Müntekim Ökmen (Çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.
- Ptol. Geog. (= Ptolemaius, Geographia)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Claudius Ptolemaios, *Cosmographia: Weltkarten*. Lelio Pagani, Isolde Härth-Ragaller (Çev.), Würzburg: Popp, 1977.
- Str. (= Strabo, Geographus)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Geographica*. H. L. Jones (Çev.), London, 1929. (The Loeb Classical Library).
- Thuk. (= Thukydidēs)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Peloponnessos savaşları*. Furkan Akderin (Çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 2010.
- XPa. (= Kserkses, Persepolis 'Bütün Halkların Kapısı Yazıtı')
- XPh. (= Kserkses, Persepolis 'Daiva Yazıtı')
- Ksen. anab. (= Ksenophon, Anabasis)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis onbinlerin dönüşü*. Oğuz Yarlıgaş (Çev.), İstanbul: Kabalcı, 2011.

B. Modern Kaynaklar

- Balcer, J.M. (1972). The date of Herodotos IV.1 Darius' Scythian expedition. *Harvard Studies in Classical Philology*, 76, 99-132.
- Cameron, G.G. (1959). The 'daiva' inscription of Xerxes: in Elamite. *Die welt des Orients*, 2, (5/6), 470-476.
- Cameron, G.G. (1975). Darius the great and his Scythian campaign, Behsitun and Herodotos. *Acta Iranica*, 4, 75-88.
- Ceylan, A. – Günaşdı, Y. (2013). Balkanlarda İskitler. *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu bildirileri (08-10 Nisan/April 2010 Tiran/Arnavutluk)*, Edirne, 113-139.
- Cook, J.M. (1985). The rise of the Achaemenids and establishment and their empire. I. Gershevitch (Ed.), *Cambridge ancient of Iran II* içinde (ss. 200-292). Cambridge: Cambridge University Press.
- Darmesteter, J. (2012). *Avesta*. Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl (Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Durmuş, İ. (2007). *İskitler*. İstanbul: Karnak Yayınları.

- Durmuş, İ. (2002). İskitlerin kimliği, *Türkler Ansiklopedisi*, 1, 620-627.
- Durmuş, İ. (1997). Saka-Pers mücadelesi. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 49-53.
- Durmuş, İ. (1996). Massagetler, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 86-91.
- Farrokh, K. (2007). *Shadows in the desert: Ancient Persia at war*. Oxford-New York.
- Francfort, H. P. (1988). Central Asia and eastern Iran. John Boardman, N. G. L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (Ed.), *Cambridge ancient history IV Persia, Greece and the western Mediterranean C. 525 To 479 B.C.* içinde (ss. 165-193). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gall, H. V. (2009). *Naqş-e Rostam*. <http://www.iranicaonline.org/articles/naqş-e-rostam> (Erişim Tarihi: 15.11.2018).
- Hasanov, Z. (2009). *Çar İskitler*. İlyas Topsakal (Çev.), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Head, D. (1992). *The Achaemenid Persian army*. Stockport.
- Kuhrt, A. (2007). *The Persian empire: A corpus of sources from the Achaemenid period*. Volume II, London-New York.
- Kuhrt, A. (2007a). *The Persian empire: A corpus of sources from the Achaemenid period*. Volume I, London-New York.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient records of Assyria and Babylonia 2. Historical records of Assyria from Sargon to the end*. Chicago.
- Narain, A.K. (1987). The Sakā Haumavargā and the Ἀμύργιοι: The Problem of Their Identity. *Bulletin of the Asia Institute, New Series I*, (Inaugural Issue), 27-31.
- Özgül, O. & Ceylan, N. (2017). Eskiçağda Kafkasya geçitleri (Daryal ve Derbent). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5, (13), 2017, 24-62.
- Özkan Kılıç, S. (2018). I. Dareios'un İskit seferinin nedenleri üzerine. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5, (16), 301-316.
- Schmidt, E. F. (1970). *Persepolis III: The royal tombs and other monuments*. Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications.
- Schmidt, E. F. (1953). *Persepolis I: Structures, reliefs, inscriptions*. Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications.
- Sekunda, N. (1992). *The Persian army 560-330 BC*. London.

Sulimirski, T. & Taylor, T. (1991) The Scythians. John Boardman, I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *The Cambridge ancient history: The Assyrian and Babylonian empires and other states of the Near East, from the eighth to sixth centuries B.C. III / 2* içinde (ss. 547-590), Cambridge University Press.

Sümmerer, L. (2010). Duvar resimleri. Latife Sümmerer, Alexander von Kienlin (Ed.). *Tatarlı renklerin dönüşü* içinde (ss. 120-185). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taishan, Y. (2014). *The name "Sakā"*. Sino-Platonic Papers 251, Victor H. Mair (Ed.), Philadelphia. http://sino-platonic.org/complete/spp251_Saka_Sacae.pdf (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

Taishan, Y. (1998). *A study of Sakā history*. Sino-Platonic Papers 80, Victor H. Mair (Ed.), Philadelphia. http://www.sino-platonic.org/complete/spp080_saka_sai.pdf (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

Tuplin, C. (1987). Xenophon and the Garrisons of the Achaemenid Empire. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 20, 167-246.

Vogelsang, W. (1993). Dahae: People. *Encyclopaedia Iranica*, VI (6), 581-582. <http://www.iranicaonline.org/articles/dahae> (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Young, T. C. (1988). The Consolidation of the empire and its limits of growth under Darius and Xerxes. John Boardman, N. G. L. Hammond F., D.M. Lewis, M. Ostwald (Ed.), *Cambridge ancient history IV: Persia, Greece and the western Mediterranean C. 525 to 479 B.C.* içinde (ss. 165-193). Cambridge University Press.

C. İnternet Kaynakları

Allempires.com. http://www.allempires.com/forum/forum_posts.asp?TID=22148&PN=13 (Erişim Tarihi: 09.09.2018).

The State Hermitage Museum. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+Archaeological+Artifacts/879755/?lng=en> (envanter no: ДН.1913-1/1) (Erişim Tarihi: 09.09.2018).

Livius.org. <http://www.livius.org/pictures/iran/susa/susa-statue-of-darius-the-great/statue-of-darius-the-great-subject-r12-sg-shks-op-saka-scythians/> (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

Yayın Geliş Tarihi: 12.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 24.02.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.481845

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 763-786
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

HEGEMONYA KURAMI ÇERÇEVESİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK YAKLAŞIMINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME¹

Mükerrem ÖNLÜ*

Öz

Küreselleşmenin etkilerinin giderek daha yoğun olarak hissedilmeye başlandığı günümüz dünyasında işletmeler; yoğun rekabet ortamı içinde rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü elde edebilmek, teknolojinin gelişimiyle birlikte ürün ve hizmet farklılıklarının ortadan kalktığı koşullarda diğer markalar arasından tercih edilebilmek ve farkındalık yaratabilmek adına çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Bu stratejilerin başında ise Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) çalışmaları gelmektedir. KSS anlayışı, işletmelere toplumdaki aldıklarını topluma geri verme, faaliyette buldukları toplumsal sistem başta olmak üzere yerküreye karşı sorumlu davranma, var olan sorunların çözümüne ortak olma imkânı tanımaktadır. İşletmelerin kullandıkları, doğada serbest halde bulunan kaynakların küresel anlamda yaşanan sorunlar nedeniyle git gide azalması ve azalan bu kaynakların canlı hayatını tehdit etmesi, işletmelerin ekosisteme daha duyarlı davranmaları zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Zorunluluk hali dışında, demokratik toplumların temelini oluşturan; örgütlenme, gösteri yapma hakkı gibi unsurlarla birlikte çevre hareketleri ve bilinçli tüketicilerin varlığıyla önemli bir duyarlılık halini alan KSS; günümüzde tüketici ve çalışan sadakatini sağlama, paydaşlarla iyi ilişkiler geliştirme vb. gibi birçok avantajın stratejik anahtarını oluşturmaktadır. Madalyonun diğer yüzünde, KSS çalışmalarının etik bağlamda, hiçbir yarar ve geri dönüş beklemeden yapılması gerekliliği, elde edilen avantajlar nedeniyle çelişkiler yaratmakta ve konunun eleştirel olarak sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Temel varoluş nedeni kâr elde etmek olan işletmelerin, KSS çalışmaları aracılığıyla toplumun beğenisini kazandığı, toplum tarafından onanarak rıza ve dolayısıyla meşruiyet elde ettikleri yadsınamayacak bir gerçektir. KSS anlayışı ile toplumsal rıza ilişkisinin sorgulanması noktasında ise karşımıza hegemonya olgusu çıkmaktadır. Literatür taramasına dayalı bu çalışma; KSS anlayışının eleştirel açıdan irdelenmesini, KSS ile hegemonya ve rıza arasındaki ilişkinin sorgulanmasını içermektedir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Önlü, M. (2019). Hegemonya kuramı çerçevesinde kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımına ilişkin bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 763-786.

¹ Bu çalışma, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nün Yüksek Lisans programına bağlı olarak gerçekleştirilen savunma ile kabul edilen Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Doktora Programı, ORCID: 0000-0001-8486-804X, mkrrm.onlu@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Hegemonya, Rıza.

AN ASSESSMENT ON THE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY APPROACH IN THE FRAMEWORK OF THE HEGEMONY THEORY²

Abstract

In today's world where the effects of globalization are becoming more and more intense, enterprises develop various strategies in order to gain competitive advantage against their competitors in a highly competitive environment, to be preferred among other brands and create awareness in which product and service differences are eliminated with the development of technology. Corporate Social Responsibility (CSR) studies are one of those leading strategies. The concept of CSR enables the opportunity to give back to the society what they have received from the society, to act responsibly to the earth, especially to the social system in which they operate, and to be a partner in the solution of the existing problems. The fact that the resources that are used by enterprises and which are free in nature decrease due to the global problems, threaten the living life and bring about the necessity for enterprises to behave more responsibly to the ecosystem. Apart from the obligations, CSR, forming the basis of democratic societies; has become an important sensibility with the presence of environmental movements and conscious consumers by means of elements such as organization and demonstration right. It acts as a strategic key of many advantages such as providing consumer and employee loyalty, developing good relations with stakeholders and so on and so forth. On the other side of the coin, the necessity of conducting CSR studies in the ethical context, without expecting any benefit and return, creates contradictions due to the advantages achieved and brings about a critical questioning of the issue. It is an undeniable fact that the enterprises, in which the main reason for existence is, to gain profits, have gained the appreciation of the society by means of CSR studies, have been approved by the society and have obtained consent and hence legitimacy. When the relationship between the conception of CSR and social consent is questioned, the case of hegemony comes up us. This study based on the literature review includes a the critical analysis of CSR conception, the questioning on the relationship between CSR with hegemony and consent.

Keywords: Social Responsibility, Corporate Social Responsibility, Hegemony, Consent.

GİRİŞ

Kitlelerin onayını elde etmek için tarihin belirli dönemlerinde fiziksel güç, zorlama ya da baskı tekniklerinin kullanıldığı bilinmektedir. 21. yüzyılda, demokratik toplum yapısı içinde kendisine bir takım anayasal haklar tanınan postmodern bireyin onayını baskı ya da zor yoluyla elde etmek oldukça güç bir duruma gelmiştir. Bu noktada, yöneten ve yönetilen ilişkisinde, yönetilen sınıfların

² This study has been produced from the Master Thesis, which is accepted by the defense which is connected to the Master's program of Ege University Institute of Social Sciences, Department of Public Relations and Publicity.

yöneten sınıfa nasıl tabi olduğu sorusu sorulmakta, cevabında ise “rıza” kavramı ile karşılaşmaktadır. Rıza kavramı, egemen sınıfın gücüne ve iktidarına meşruiyet kazandırmaktadır. Toplum tarafından onanan ve kitlelerin rızasını elde eden egemen erk, alacağı karar ve hayata geçirilecek uygulamalarda herhangi bir krizle karşılaşmamak adına varlığını, rızasını elde ettiği topluma dayandırmaktadır. Hegemonya sorunsalında egemen erki sadece devlet ya da siyasi aktörler oluşturmamakta; uluslararası işletmeler de bu güç alanının merkezinde yer almaktadır. Bugün gelinen noktada birçok uluslararası işletmenin ulus devletlerin sahip olduğu ekonomik güçten daha fazlasına sahip olması; bu kurumları, siyasi süreç başta olmak üzere toplumun düşünce ve isteklerini yönlendiren ve kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendiren bir konuma getirmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde kapitalist sistemin lokomotifini olan uluslararası işletmelerin; küresel güçlerini sürdürebilmek, sistemin devamlılığını sağlayabilmek için faaliyette buldukları merkez ülkenin toplum yapısı başta olmak üzere uluslararası kamuoyunun destek ve rızasını alma durumuyla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu noktada da karşımıza KSS yaklaşımı çıkmaktadır.

KSS yaklaşımı bir yönüyle işletmenin, iç ve dış çevresine vermiş olduğu zararların telafi edildiği ve toplumsal refahın sağlanarak; yaşanılabilir bir dünya amacıyla gerçekleştirilen uygulamalarını kapsamaktadır. Diğer yönüyle ise, işletmeler, kendilerinin de pay sahibi olduğu bir sorunlar demetine yönelik sosyal sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları sayesinde elde edilen yararlar; gerçekleştirilen çalışmaların, salt toplumsal iyinin elde edilmesi ya da yarar beklemeden yapılması temelinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Hegemonya kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, işletmeler başarılı olabilmek ve herhangi bir toplumsal krizle karşılaşmamak adına kamuoyunun rızasını elde etmek durumundadır. Toplumsal rızanın elde edilmesi sürecinde ise, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarından faydalanmaktadır.

Literatür taramasına dayanan bu çalışmada, akademik yazında çoğunlukla iş dünyası açısından ele alınan bir uygulama olan KSS'ye eleştirel açıdan yaklaşarak hegemonya ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada kavramın toplumsal ve siyasal etkileri üzerinde durulmuştur. Genel olarak bakıldığında bu çalışma, serbest piyasa sisteminin kendini KSS aracılığıyla meşrulaştırma çabasını anlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında KSS, hegemonya ve rıza arasındaki ilişki ağının eleştirel açıdan tartışılması amaçlanmaktadır.

STRATEJİK BİR ANAHTAR: KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK

KSS kavramının, yükselen bir değer olarak tartışılmaya başlanması 20. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Pozitivist ya da eleştirel yaklaşıma göre değişik görünümlere sahip olan KSS kavramı akademik yazında genel olarak olumsuz bakış açısıyla işletmelerin insani yüzünü ifade etmektedir. Diğer taraftan eleştirel konumlandırmada KSS, Joel Bakan (2007: 12) tarafından patolojik bir

kurum olarak değerlendirilen şirketlerin, kendilerini topluma yararlı ve toplumsal iyiyi hedefleyen kurumlar olarak konumlandırmaları için bir maskedir. Bu maske, şirketlerin sosyal meşruiyetlerini güçlendirmek için halkla ilişkiler tarafından oluşturulmuş bir imaj çalışmasının ürünüdür. KSS, temel kuruluş amacı kâr elde etmek olan şirketler için gerçekçi bir uygulama alanı değildir. Bu kurumlar toplumsal, sosyal ve çevresel sorunlara çözüm üretmekten ziyade bu alanlardaki sorunlara kaynaklık etmektedir. Bu bağlamda şirket ve KSS arasındaki ilişki, temel çıkış noktasında bir takım tutarsızlık ve çelişkileri barındırmaktadır. Genellikle iş dünyasının bir parçası olarak kabul edilen KSS kavramına ilişkin literatür incelendiğinde konuya pozitivist açıdan yaklaşan çalışmaların baskınlığı görülmektedir. KSS'ye eleştirel yönden yaklaşılan bu çalışmada ise konunun çerçevesinin oluşturulabilmesi için öncelikle pozitivist yaklaşımda KSS'nin nasıl ele alındığı incelenecek ve kavramın olumlayıcı sınırları çizilecektir.

Günümüzde işletmeler açısından stratejik bir üstünlük olarak kabul edilen KSS'yi kavrayabilmek için ilk olarak kavramın dayanağını oluşturan sosyal sorumluluğun ne olduğuna bakılması gerekmektedir. Sosyal sorumluluk kavramı herhangi bir varlığın, faaliyetlerinden dolayı oluşabilecek olumlu veya olumsuz tüm etkilerin bilincinde olarak hareket etmesi temeline dayanmaktadır. Toplumsal yapının temelinde yer alan bireyden başlayan sosyal sorumluluk; insanın, birey olmaktan çıkarak 'sosyal kişilik' sahibi olması ve bir arada yaşamaktan doğan sosyal anlaşmanın gereğini yerine getirmesi ile sorumluluğun sosyalleşmesine karşılık gelmektedir. Bir bilinç ve ruh olarak kabul edilen sosyal sorumluluk, bireysel olarak ele alındığında bireyin toplumsal gelişime katkı açısından kendini sorumlu hissetmesi, içinde yaşadığı doğal ortama duyarlı olması ve her canlının yaşama hakkına saygılı davranması, gönüllü olarak sivil toplum kuruluşlarına üye olması ve bu kuruluşlarda aktif olarak görev alması bilinci olarak kabul edilmektedir (Göztaş & Baytekin, 2009: 2000). Diğer taraftan bireylere atfedilen bu sorumlulukların, bireylerin oluşturduğu bir topluluk olan ve sosyal bir varlık olarak kabul edilen kurumlardan da beklendiği görülmektedir. Nasıl ki bireyler aldıkları kararların ve buldukları eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutuluyorsa, kurumlar da faaliyet gösterdikleri coğrafyada aldıkları kararlardan ve bunların uygulanma şekillerinden toplumsal, ekonomik, siyasal, çevresel vb. etkiler bağlamında sorumlu tutulmaktadır.

İşletmeler sosyal yaşamın bir gereği olarak kurulur ve bu da yaşamlarını bir toplumsal sistem içinde sürdürmelerini beraberinde getirir. Bu durum, içinde yaşadıkları toplumun kendilerine bazı sorumluluklar yüklemesine neden olur. Bir işletme örgütsel faaliyetine başladığı gün, toplum ile somut olarak var olmayan sosyal bir anlaşma imzalayarak sorumluluklarını kabul etmiş olur (Şimşek vd., 2003: 379). Bu noktada karşımıza sosyal sorumluluğun bir alt boyutu olan KSS kavramı çıkmaktadır. Sosyal sorumluluğun temelini bireysel sorumluluklar oluştururken, KSS'nin temelini sosyal bir sistem içerisinde varlık gösteren ve kurumsal vatandaş olarak kabul edilen işletmelerin sorumluluğu oluşturmaktadır. KSS; kurumsal, sosyal ve sorumluluk olmak üzere üç kelimeyi içermektedir. Sosyal sorumluluğa,

kurumsal kelimesinin eklenmesi; işletmeyi, devletin karşılamakta zorlandığı önemli toplumsal gereksinimlerin temin edilmesiyle toplumun içine derin olarak yerleştirmektedir (Hirschland, 2006: 7). Sosyal sorumluluk anlayışının ulaştığı son nokta olan kurumsallaşma süreci; işletme yönetimi tarafından sosyal sorumluluğun profesyonel bir biçimde, belirli kurallar çerçevesinde işin uzmanları tarafından yürütüldüğüne işaret etmektedir. Sosyal sorumluluk anlayışının kurumsallaşarak KSS'ye dönüşme sürecinde; bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin, tüketici profiline değişmesinin, kurumsal imaj ve itibar kavramlarının önem kazanmasının, sivil toplum kuruluşlarının toplum üzerindeki etkilerinin artmasının, küresel anlamda yaşanan çevresel ve insani sorunlarının etkisi olmuştur. Ayrıca KSS'nin kurumsal yönetimin bir parçası olarak kabul edilmesinde; uluslararası kuruluşların sosyal sorumluluk alanındaki çalışmaları ve küresel sözleşmelerin varlığı, bilgi toplumunda işletme için stratejik bir öneme sahip olan, nitelikli iç gücü olarak da tasvir edilen entelektüel sermayenin elde tutulması gerekliliği de önemli tetikleyicilerin başında gelmektedir.

Temel olarak toplumdaki aldığını topluma geri verme anlayışını esas alan, bir iş ve iletişim stratejisi olan kurumsal sosyal sorumluluğun literatürde fikir birliğine varılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Pasquero'e göre, birbirine zıt tartışmaların ve tanımların odak noktasında olan KSS, pazar ekonomisi ve Marksist felsefe taraftarlarına göre şirketlerin temel amacı olan hissedarlarının kârlarını artırma hedefini gizlemek ve meşrulaştırmak için yaratılan bir efsane, başka bir bakış açısına göre ise şirketlerin hızla karmaşıklaşan toplum yaşamında yerlerini almalarına yönelik yeni bir paradigma olarak görülmektedir (Yamak, 2007: 9-10). Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Yeşil Dosyada, yasal bir zorunluluktan ziyade entelektüel sermayenin korunmasının bir ön koşulu olarak kabul edilen KSS; gönüllülük esasına dayalı olarak işletmelerin, sosyal ve çevresel endişeleri, faaliyet ve paydaşlarıyla olan etkileşimlerini bütünleştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Commission of the European Communities, 2001: 6). Mohr, Webb ve Haris'e göre, etik ve sürdürülebilir kalkınma temeline dayanan KSS; kurumun toplum üzerindeki her zararlı etkiyi en aza indireceğinin veya ortadan kaldıracığının ve uzun vadeli yararlı faydaları en üst düzeye çıkaracağını taahhüdü olarak tanımlanmaktadır (Mohr vd. 2001: 47). Yapılan tanımlarda KSS'nin stratejik bir değere dönüşmesinin altında yatan nedenlere ulaşılmaktadır. KSS'nin stratejik bir değer olarak kabul görmesinin en önemli nedeni, uzun vadede iş stratejisinin bir parçası olarak kuruma ve kurumun markalarına katma değer sağlama ve manevi sermayesini artırarak kârlılığa katkıda bulunmasıdır.

KSS, işletme ile paydaşları arasında karşılıklı sosyal anlaşma ve uzlaşma temeline dayanmaktadır (Capriotti & Moreno, 2007: 85). Söz konusu dayanak noktasında ve yapılan tanımlarda değinilen paydaş kavramı, kurumsal sosyal sorumluluğun ayrılmaz bir parçasıdır. En temel anlamıyla paydaş, işletmenin karar ve politikalarından etkilenen ve aynı zamanda işletmenin faaliyetlerini etkileme gücüne sahip olan kişi veya kurumlardır. KSS sürecinde paydaş grupları, iç çevre ve dış çevre olarak sınıflandırılabilir. Şu ana kadar genel bir çerçevesi çizilmeye

çalışılan KSS kavramı, hem iç hem de dış çevredeki paydaşlara karşı sorumluluğu ifade etmektedir. Bu bağlamda işletmelerin sosyal sorumluluklarını işletme içi ve işletme dışı paydaşlara karşı sorumluluk olarak iki ana eksene ayırmak mümkündür. İç çevrede işletmenin sorumlu olduğu paydaş gruplarını; çalışanlar, yöneticiler, hissedarlar, iş ortakları, tedarikçiler oluştururken; dış çevre paydaş gruplarını ise, müşteriler, rakipler, medya kuruluşları, kredi sağlayan kurumlar, kamu kurumları, STK'lar, sendikalar ve toplum oluşturmaktadır. İşletmenin paydaşlarını oluşturan bu gruplar, KSS konsepti içinde, daha iyi bir dünya için iş birliği ve eşgüdüm ile çalışılması gereken birer stratejik ortağa dönüşmektedir.

Daha geniş bir perspektifle bakıldığında; iç ve dış çevredeki paydaşları içinde barındıran, çevre, kültür, eğitim, sağlık gibi bir ekosistem içinde varlık gösteren işletmeler, bu alanlar dâhilinde ortaya çıkabilecek sorunlardan paydaşlarına karşı sorumlu olmakta ve bu sorunların çözüm sürecinde aktif olarak görev üstleneceğine dair paydaşları ile bir sosyal anlaşmaya girişmektedir. Söz konusu anlaşma; kâr elde etmek amacıyla üretim faaliyetlerinde bulunan işletmenin bu ekonomik çabasını içinde bulunduğu toplumdaki gelen birtakım sınırlamalar dahilinde yerine getirme zorunluluğunu doğurmaktadır. Sosyal anlaşmanın temelinde, kamu refah ve mutluluğu için güvenli ürün ve hizmetler, gerçekçi ve az reklam, çalışanlar için güvenli çalışma yerleri ve çalışma koşulları, ekolojik dengeyi bozmayacak, doğal yaşamı tehlikeye düşürmeyecek ve canlı yaşamını koruyacak faaliyetler, herkese eşit yaklaşım ile istihdam ve iş imkânı sağlama çabaları bulunmaktadır (Eren, 2005: 107). Bunlara ek olarak, vergi vermek, hukuka aykırı davranmamak, adil bir ücretlendirme sistemi, çalışanların özel yaşamlarına saygı gösterilmesi, taciz ve mobbinge (psikolojik taciz/yıldırma) karşı korunması, çocukların çalıştırılmaması ve hissedarlara uygun ve adil kâr payı dağıtılması işletmeden beklenen sorumluluk unsurlarını ifade etmektedir. Sosyal anlaşmanın temelini ve paydaşların beklentilerini kapsayan bu çabalar, KSS'nin faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Söz konusu bu alanlarda işletmeler; nakit katkıları, bağış, teşvik sponsorluğu, teknik bilirkişilik, mal ya da hizmet katkıları, gönüllü işçiler ve dağıtım kanallarının kullanılma izni vb. gibi etkinliklerle sosyal sorumluluklarını yerine getirmektedir (Kotler & Lee, 2013: 4). Bu etkinlikler işletmelerin KSS'lerine yönelik çalışma şekilleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma biçimlerini Kotler ve Lee; *Nedene Bağlı Promosyonlar, Sosyal Amaç Bağlantılı Pazarlama, Kurumsal Sosyal Pazarlama, Kurumsal Hayırseverlik, Toplumsal Gönüllülük, Sosyal Açından Sorumluluk Taşıyan İş Uygulamaları* olarak altı kategoride incelemiştir (2013: 23-25). Bu çalışma biçimleri aracılığıyla "toplumsal iyi" için sorumluluklarını yerine getiren işletmeler, son zamanların bir başka stratejik kavramı olan *kurumsal vatandaş* olarak paydaşlarının zihninde yerini almaktadır. KSS düşüncesinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan kurumsal vatandaşlık, işletmelerin de bir toplum üyesi sıfatıyla yerine getirmekle yükümlü oldukları sosyo-ekonomik görevlere vurgu yapan bir kavramdır. Başka bir ifadeyle kurumsal vatandaşlık; "işletmelerin ticari faaliyetleri esnasında tüm yasal, etik ve sosyal kurallara uyması ve toplumla arasındaki kontratın gereği olarak kendisinden

beklenenleri yerine getirmesini ifade etmektedir” (Aktan, 2007: 14). Vurgulanan vatandaşlık metaforu; işletmenin, 21. yüzyıl toplumundaki öneminin ve etkisinin hızla artması nedeniyle bir vatandaş gibi sorumluluk üstlenmesinin zorunlu hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu metaforda, bir görev olarak addedilen sorumluluklar KSS ile kurumsal vatandaşlık kavramlarını birbirine bağlamaktadır. Kurumsal vatandaşlık; bir şemsiye kavram olarak değerlendirildiğinde KSS çalışmalarını kapsamakta, bir halkla ilişkiler anlayışı olarak kurumsal imajı ve itibarı etkilemeye yönelik olarak güven inşa etmektedir (Ustakara, 2016: 10). Başka bir deyişle, küreselleşen dünyada toplumun bu güven temelinde işletmelere yüklediği anlam ve sorumluluk duygusu, işletmelerin de bir vatandaş gibi algılandığının göstergesidir.

Paydaşların ve özellikle müşterilerin kuruma karşı sadakatının artması, kurumun imaj ve itibarının yükselmesi sürecinde KSS, en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Özellikle son zamanlarda, itibar ölçmede kullanılan modellerin içine sosyal sorumluluğun dâhil edilmesi, hem toplumun bu kavrama verdiği değeri hem de işletmeler için başarı elde etmede kavramın stratejik rolünü ortaya çıkarmaktadır. KSS'nin işletmeler için giderek daha da önemli hale gelmesinin sebepleri incelendiğinde; profesyonel yöneticiliğin gelişmesi, işletmelerin çok ortaklı duruma dönüşmesi, çevre kirliliğini önleme, işletmelerin toplumda iyi bir izlenim bırakma zorunluluğu, işçi sendikalarının gelişmesi, doğal kaynakların tükenişe yüz tutması, personelin verimliliği için motive edilmesi, toplumun tercih ve beklentilerine uygun mal ve hizmet üretme ve dünyada yaşanan hızlı demokratikleşme süreci ile karşılaşmaktadır (Eren'den akt. Şimşek vd., 2003: 379). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere işletmelerin yerine getirmesi beklenen sorumlulukları ve uyması gereken etik kodları vardır. Gerek iç gerekse dış paydaşların beklentisi doğrultusunda topluma yarar sağlayan ve faaliyetlerinde etik kodlara uyarak çevreyi koruyan davranışlarda bulunan işletmeler, yarımın ayakta kalan güçlü aktörleri olacaktır. Bu bağlamda KSS'nin uzun vadede işletmeye değer sağlayacak stratejik bir kavram olduğu, rekabetin ve farklılaşmanın anahtarı olarak görüldüğü yadsınamayacak bir gerçektir.

İşletmeler de tıpkı bireyler gibi sosyal bir çevrede faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Bu sosyal çevrede meydana gelen olumlu veya olumsuz her gelişme; işletmenin KSS faaliyetlerinin boyutlarını etkilemektedir. Tarihsel süreç içinde KSS'ye ilişkin çeşitli sınıflandırmalar yapılmış olsa da akademik yazında özellikle Archie B. Carroll'ın 4 boyutlu KSS modeli ile karşılaşmaktadır. Bu model KSS'nin dört boyutunu; *ekonomik, yasal, etik, gönüllü sorumluluklar* olarak ele almaktadır (Carroll, 1991: 40). Carroll'un dört boyutlu KSS piramidinde, her bir basamak önceliklerine göre sıralanmıştır. İşletme, her şeyden önce ekonomik bir birim olarak kâr elde etmek durumundadır. Bu yüzden piramidin tabanını ekonomik sorumluluklar oluşturmaktadır. Piramidin ikinci basamağını yasal sorumluluklar oluşturmaktadır çünkü işletmeler ekonomik faaliyetlerde bulunurken, belli kurallara uymak zorundadır. İşletmelerin faaliyetlerini sürdürürken iş yaptıkları ve faaliyetleriyle etkiledikleri toplum tarafından uymaları beklenen kurallar ise etik

sorumluluklar olarak piramidin üçüncü basamağında yerini almaktadır. Piramidin son basamağında olan dördüncü boyutta ise, herhangi bir zorlayıcı unsur bulunmadan işletmelerin isteğe bağlı olarak yerine getirdikleri gönüllü sorumluluklar bulunmaktadır. Carroll (1991) tarafından oluşturulan dört boyutlu KSS modelinde kategoriler mantıki bir sıralama ile basamaklandırılmıştır. Her bir sorumluluk ayrı bir boyut olarak ele alınsa da boyutlar arasında bir etkileşim vardır. Toplumsal beklentiler ve ihtiyaçlar ile şekillenen işletmelerin sosyal sorumluluk boyutları, bir bütün halinde düşünüldüğünde sinerjik bir güç yaratarak, işletme için artı bir değer ve farklılaşma kriteri oluşturabilmektedir.

KSS'nin boyutlarının dışında işletmelerin sosyal sorumluluk düzeylerinin belirlenmesini sağlamak amacıyla KSS literatüründe işletmenin kendi çıkarlarının yanında toplumsal iyiyi elde etme amacı taşıyan, toplumun refahını koruyan ve yaşam standartlarını yükselten önlemleri niçin ve nasıl aldıklarını tanımlayan varsayımları içeren bazı sosyal sorumluluk modelleri de geliştirilmiştir. Bu modeller kısaca; *Keith Davis'in Sosyal Sorumluluk Modeli*, *R. D. Hay, E. R. Gray ve J. E. Gates'in Sosyal Sorumluluk Alanlarının Sınırlandırılması Modeli*, *Sosyal Performans Modeli*, *Robert W. Ackerman'ın Sosyal Duyarlılık Modeli*, *Lee Preston ve James Post'un Sosyal Sorumluluk Modeli*, *Üç Aşamalı Sosyal Sorumluluk Modeli*'dir (Yamak, 2007; Özüpek, 2013; Top & Öner, 2008; Bayrak, 2001). Bu modellerin bazıları sosyal sorumluluğu tarihsel süreç bağlamında incelerken; bazıları da sorumluluk alanlarından hareketle değerlendirmiştir.

Olumlayıcı bakış açısının sunduğu tanımları, boyutları ve modelleri ile teorik çerçevesi oluşturulmaya çalışılan KSS anlayışı, iki yüzü olan bir madalyona benzemektedir. Madalyonun bir yüzünde herhangi bir çıkar ya da geri dönüş beklemeden yapılması felsefesine dayanan KSS faaliyetleri, kuruma maddi ve manevi çeşitli kazançlar sağlayarak anlayışın kendi içinde çelişmesine ve konunun eleştirel olarak sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır. Madalyonun diğer yüzünü oluşturan bu durumda KSS, "iş dünyasına yönelik eleştiriye yok etmek için yaratılan ve stratejik hedefler vasıtasıyla önemli kamuların iyi niyetini kazanacak ya da satın alacak bir kavram olarak" görülmektedir (L'Etang, 2002: 171). Bu noktada da KSS'nin; işletmelerin toplumsal varlıklarını güçlendirmek, gerçekleştirecekleri faaliyetlerde herhangi bir zorlukla veya tepkiyle karşılaşmamak ve kurumsal kabahatlerin örtbas edilmesi için yerine getirilen faaliyetler bütünü olduğu dikkat çekmektedir. Madalyonun bu yüzünde karşılaşılan bir başka durum ise, KSS faaliyetlerinin şirketlerin kârlılık düzeylerini yükseltme amacına hizmet ettiği oranda önemli sayılmasıdır (Becerikli, 2008: 18). Temel kuruluş mantığı kâr elde etmek olan şirketler için herhangi bir uygulamanın kullanılması şüphesiz ki o uygulamanın şirket için bir getirisi olmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla burada karşılaşılan etiksel ikilem, tanımlarda sıklıkla üzerinde durulan gönüllülük, geri dönüş bekleme gibi söylemlerin uygulamada altının doldurulamamasında yatmaktadır.

KSS yaklaşımı, küreselleşme süreci ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Serbest piyasa mekanizmasının genişlemesi ve sermayenin

vatansızlaşarak sınırları aşması, sistemin yürütücüsü olan işletmelerin güçlenmesini ve toplumsal konularda daha etkin rol oynamasını beraberinde getirmiştir. İşletmelerin küreselleşmeyle birlikte güçlenen ekonomik alt yapıları, bu kurumların KSS gibi uygulamalar ile sosyal politikalarda etkinlikte bulunmalarını gerekli kılmıştır (Bitirim, 2011a: 149). Bu etkinliklerin altında yatan neden şüphesiz ki uluslararası şirketlerin artan faaliyetlerinden doğan sermaye birikimlerini meşrulaştırma ve kapitalist sistemin devamı için gerekli olan ideolojinin ve rızanın üretilmesine dayanmaktadır.

KSS'nin rasyonelleştirilerek uygulanmasındaki en önemli etkenlerden biri, hedef kitlelerden meşruiyet elde edilmesini sağlamasıdır. KSS'nin ayrılmaz parçalarından biri meşruiyetin yani rızanın elde edilmesidir. En genel tanımıyla meşruiyet, "eylemlerin, ilişkilerin ve iddiaların toplumsal kabul görececek hukuki, rasyonel, zorunlu, ahlaki, makul, doğal gerekçelere dayandırılmasıdır" (Çetin, 2003: 67). Meşruiyet kavramı genellikle siyasal alan için kullanılan bir kavram olmasının yanında son zamanlarda küreselleşmenin artan etkisiyle ekonomi alanı için de kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bir fiilin hangi ilkeye veya inanca göre kabul edilebilir olduğunu gösteren (Çetin, 2003: 67) meşruiyet kavramı, özellikle uluslararası işletmeler için sermayelerini rasyonelleştirmek ve varlıklarından doğan eylemlerini haklılaştırmak için ihtiyaç duyulan bir kavram haline gelmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, şirketlerin hedef kitlelerinin onayını alarak meşruiyetlerini elde etmeleri, bir dizi çalışma ile mümkün olmaktadır. Halkla ilişkiler etkinliklerinin devreye girdiği bu noktada KSS çalışmaları, şirketin iyi görünmek için kullandığı bir meşruiyet aracına dönüşmektedir.

Kapitalist sistemin kendini devam ettirmesi, egemen ideolojinin kitlelere aktararak meşruiyetlerinin elde edilmesine dayanmaktadır. Halkla ilişkiler; KSS, imaj, itibar, kriz, etkinlik ve medya yönetimi gibi uygulamaları ile hedef kitlesine egemen sınıfın temel değerlerini aktararak, sistemin devamı için gereken rızanın üretilmesinde bir dünya tasarımı sunmaktadır (Yaylagül, 2013: 114). Başka bir deyişle halkla ilişkiler; medyanın ve görüntülerin gücünü arkasına alarak, gerçekler yerine imajlar yoluyla kurmaca bir gerçeklik inşa etmede sihirli bir güce sahiptir (Bitirim, 2011b: 134). Egemen sınıfın çıkarlarını korumak adına halkla ilişkilerin rıza ve bilinç mühendisliği yapması, bu alanın uygulamalarından biri olan KSS yaklaşımının hegemonya kavramı ile ilişkilendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

HEGEMONYA KAVRAMI VE RIZA İLİŞKİSİ

Tarih; devlet veya devlet topluluklarının, uluslararası kurum/kuruluş ya da işletmelerin, kamuoyu üstünde güç elde etmek ve varlıklarını idame ettirebilmek için giriştikleri çeşitli mücadelelere sahne olmuştur. Gücü elinde bulunduranların, yaptırım erkine de sahip olmaları toplumu şekillendirme sürecinde kitleleri istedikleri gibi yönlendirebilmelerini beraberinde getirmiştir. Bir devlet, uluslararası kurum, kuruluş veya bir işletme kitleleri etkileyebilmek, kendi istediği düşünsel noktaya çekebilmek için, zorlama temeline dayanan bir güç ve baskı

uygulayabileceği gibi toplumsal onanmayı sağlayabilmek adına rızanın elde edilmesine de yönelebilmektedir. Teknolojik gelişmelerin yerküreyi sarması sonucunda ağ toplumu olarak adlandırılan bir çağda yaşayan birey düşünüldüğünde, zorlama veya baskı yoluyla toplumsal meşruiyetin elde edilmesi mümkün görünmemektedir. Ağ yapılanması içinde birey, bilgiye ulaşma ve onu özümseme bakımından çeşitli fırsatlara sahiptir. Bu bağlamda düşünüldüğünde 21. yüzyılın öznesi bilinç seviyesi yüksek, sosyal ve çevresel farkındalığı olan, bu farkındalık ve bilgi donanımıyla da gördüğü yanlışlara tepki gösterebilen bir yapıya bürünmüştür. Bu özelliklere sahip öznenin de içinde bulunduğu günümüz toplumsal yapısında en etkili ve kalıcı meşruiyetin elde edilmesi süreci kitlelerin kendi rızalarıyla, içselleştirilmiş olarak bu sürece dâhil olmaları yoluyla gerçekleşmektedir. Bu noktada toplumsal rızanın nasıl elde edildiği sorusu ile karşılaşmış ve bu soruya ilişkin çeşitli açıklayıcı perspektifler geliştirilmiştir. Hegemonya bu perspektiflerden birini oluşturmaktadır.

Ekonomik sistemdeki eşitsizliğin yarattığı egemen veya bağımlı ilişkisine gönderme yapan hegemonya; “egemen iktidarın kendi yönetimi için, hâkimiyeti altındaki insanların rızalarını kazanmada başvurduğu bütün bir pratik strateji alanını ifade etmektedir (Eagleton, 2011: 158). Gordon Marshall’a (1999: 299) göre, Karl Marx’ın tarihsel materyalizmi bağlamında ele alınabilecek bir kavram olan hegemonya, “yönetici sınıfın çıkarlarının ideal biçimde, evrensel çıkarlar olarak temsil edilmesini” anlatmaktadır. Marksist düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan hegemonya kavramı, öncesinde uzun bir geçmişi olsa da, çağdaş kapitalizmdeki egemen sınıf denetimini açıklamak için, 1930’lu yıllarda İtalya’da Mussolini rejimine karşı eleştirel bir tavır sergileyen Antonio Gramsci tarafından kuramsallaştırılmıştır. Gramsci’ye göre hegemonya olgusu, egemenliğin etkisi altındaki grupların çıkar ve eğilimlerinin göz önünde bulundurulmasını, belli bir uzlaşma dengesinin kurulmasını yani egemen sınıfın ekonomik-korporatif nitelikte özverilerde bulunmasını gerektirmektedir (2014: 274). Bu bağlamda Gramsci için hegemonya, baskın bir sosyal sınıfın diğer gruplar üzerinde kendi çıkarları yönünde kararlar almaktan ve bunları dayatmaktan ziyade, bu grupların etken ve edilgen kalmış arzu ve isteklerini teminat altına almayı ifade etmektedir.

Gramsci, hegemonyayı belirli bir grubun bir birlik oluşturma, diğer gruplar üzerinde tahakküm kurma mücadelesi olarak tanımlamış; yönetici sınıfların tahakkümünün zor kullanma ya da doğrudan denetim dışında ve bunlardan çok daha etkili bir biçimde bağımlı grupların rızasıyla sağlandığını ileri sürmüştür (Çoban, 2012: 3). Bu noktadan hareketle Gramsci’nin hegemonya kuramının önemli bir ayağını tahakküm yani baskı, egemenlik kurma mücadelesi oluşturmaktadır. Tahakküm kurma mücadelesi ise günümüz kapitalist toplumunun sermaye sahiplerinin yani uluslararası işletmelerin en büyük sorunlarından birini oluşturmaktadır. *İmparator* adlı eserlerinde Hardt ve Negri; sermayenin, bir iktidar merkezine bağlı kalmadan, tahakküm ilişkilerinin nakil istasyonları ve ağlar aracılığıyla içkinlik düzleminde etkin konumda yer aldıklarından bahsetmektedir (2012: 327). Başka bir deyişle küresel dolaşım ağları ile birlikte herhangi bir sınıra

takılmayan sermaye, sahiplerinin egemenlik kurma hedeflerini gerçekleştirerek egemen olmalarına hizmet etmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, sermayenin tahakküm kurma gücü başta rıza olmak üzere ideoloji, kültür, medya gibi çeşitli araçların kullanılmasıyla mümkün hale gelmektedir.

Gramsci'nin çalışmaları sayesinde hegemonya kavramı, siyaset, uluslararası ilişkiler, edebiyat, eğitim, sinema, iletişim gibi farklı alanlarda güç ilişkilerini anlatmak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Günümüzde siyasal arenada iktidar elde etme mücadelesinin ifadesinden çıkmış olan hegemonya, uluslararası konjunktürde tüm yapıların diğer grup veya gruplar üzerindeki baskı ya da güç elde etme çabası için kullanılagelen bir kavram olmuştur.

Temel olarak hegemonya, kapitalist bir toplumda belirli bir egemen tabakanın başka sınıflarla ittifaklar kurarak ve siyasal uzlaşmalar gerçekleştirerek egemenliğini topluma kabul ettirmesi yoluyla yönetici pozisyonunu devam ettirebilmesini ifade etmektedir. Bir sınıfın, kapitalist bir toplumda hegemonik konuma gelebilmesi için kendi sınıf kültürünü, fikirlerini ve dünya görüşünü toplumun diğer katmanlarına kabul ettirmesi gerekmektedir. Bu durumda, toplumun tüm katman ve sınıfları söz konusu hegemonyayı doğal, gerekli ve vazgeçilmez olarak algılamaktadır. Bu nedenle de, egemen sınıfın iktidarını sürdürebilmesi için zora başvurmasına ya da baskı uygulamasına gerek kalmamaktadır (Vergin, 2003: 79). Görüldüğü gibi hegemonya kavramının özünü rızanın elde edilmesi ve toplumsal ilişkiler içerisinde yeniden üretilmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda hegemonyanın, rıza temeline dayanan bir sınıf iktidarı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Gramsci'nin hegemonya kuramı yine düşünür tarafından ele alınan yapı-üstyapı, tarihsel blok ve aydın kavramları ile birlikte ele alınmaktadır. Konunun çerçevesinin daha net çizilebilmesi için bu kavramlara kısaca değinilecektir. Özellikle yapı-üstyapı kavramları üzerinde duran ve buradan yola çıkarak, hegemonya kavramını geliştiren Gramsci'de toplum, yapı (altyapı) ve üstyapıdan meydana gelmektedir (2014: 75). Yapı, ekonomik temel üzerinde oluşurken; üstyapı ise aile, eğitim, hukuk, din, siyasal sistem, kitle iletişim araçları ve kültürel örgütler ile devletin baskı araçlarından oluşmaktadır (Erdoğan & Alemdar, 2010: 269). Bu bağlamda düşünüldüğünde hegemonya, kaynağını altyapının ekonomik gücünden almaktadır. Yapı-üstyapı ilişkisinde üstyapının temel rolü, çalışanların sömürülmesinin devamını sağlamak ve aynı zamanda sömürü ilişkileri de olan üretim ilişkilerinin sürdürülmesini yani yeniden üretimi mümkün kılmaktır (Althusser, 2014: 143). Gramsci *Hapishane Defterleri* adlı eserinde, üstyapının özel kurumlar toplamı anlamında 'sivil toplum' ve devlet anlamında 'politik toplum' olarak iki düzeyden oluştuğunu anlatmaktadır. Gramsci'de, sivil toplum ve politik toplumda her iki alana da yerleşmiş bir ilişki ağını işaret eden hegemonya, sivil toplum alanında rıza elde edilerek egemen ideolojinin kabulünü amaçlarken; politik toplumda yani devlette ise egemenlik, baskıya ve zora dayandırılmaktadır (1986:

101-103). Başka bir ifadeyle, Gramsci’de hegemonya sivil topluma, zor ise devlete özgü bir ikna aracı olarak görülmektedir.

Hegemonyanın kavramsallaştırılması sürecinde, üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise tarihsel bloktur. Gramsci’ye göre tarihsel blok, “doğa ile düşünce (yapı ve üstyapı) arasındaki birlik, karşıtlar ve farklılıklar arasındaki birlik” olarak ifade edilmektedir (2007: 246). Başka bir deyişle tarihsel blok; ekonomi ve üretim ilişkileri temeli üzerinde yükselen altyapı ile ideoloji, politika ve kültür üzerinde yükselen üstyapının birlikteliğinden doğan bir kavramdır. Tarihsel bloğun oluşması için altyapıyla üstyapının organik olarak birbirine bağlanması gerekmektedir. Tarihsel blok, temel sınıfın egemenlik sistemi çevresinde kurulmakta ve toplumsal bir sistemin bütünleşmesiyle bir sınıfın idaresinde ve yönetimini aydınlara emanet ettiği bir egemenlik sistemi kurması sonucunda gerçekleşmektedir (Bağla, 1973: 90). Bu noktada da karşımıza aydın kavramı çıkmaktadır. Gramsci’ye göre aydınlara, egemen grubun temsilcileri, başka bir ifadeyle üstyapının memurlarıdır (1986: 310). Hegemonyanın tesis edilmesi sürecinde egemen olmak isteyen her sınıf toplumun rızasını elde etmek, toplumu ideolojik ve ahlaki düzlemde kendi dünya görüşüne uygun olarak biçimlendirmek için aydınlara ihtiyaç duymaktadır (Bağla, 1973: 84). Gramsci’ye göre egemen güçten bağımsız olmayan aydınlara, geleneksel (eski) ve organik (yeni) olarak iki kategoride ele alınmaktadır (1986: 310-311). Geleneksel aydınlara, kendilerini hâkim toplumsal gruptan farklı ve bağımsız olarak gören bir grubu temsil etmektedir (Gramsci, 1986: 313). Geleneksel aydınlara içinde, din görevlileri, adalet görevlileri, siyasi yöneticiler, bilim adamları, akademisyenler ve felsefeciler yer almaktadır. Diğer taraftan organik aydınlara, “ekonomik üretim dünyasında ortaya çıkan her yeni toplumsal grup tarafından organik olarak yaratılır” (Foucault, 2005: 17). Bu yaratım, öncelikli olarak geleneksel aydının özümsemesi ile gerçekleşmektedir. Gramsci, egemenliğe ulaşmaya çalışan her grubun en önemli özelliğinin, geleneksel aydınlara ‘ideolojik olarak’ kendi içinde eriterek özümsemek olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca süreç, özümsemeyi gerçekleştiren grubun kendi organik aydınlara yarattığı ölçüde etkili olacaktır (1986: 316). Hegemonya kuramında geleneksel ve özellikle organik aydınlara; egemen sınıf ile diğer sınıflar arasında egemen ideoloji çerçevesinde uzlaşma yaratarak, altyapıyla üstyapıyı birbirine bağlamaktadırlar. Genel olarak bakıldığında hegemonya kuramı; yapı-üstyapı, tarihsel blok ve aydın kavramları ile bir bütünü oluşturmaktadır.

Hegemonya kavramının; yöneten-yönetilen ilişkisindeki önemini anlamak için, öncelikle onun kitlelere meşru görünen kurumlar, örgütlenmeler ve toplumsal ilişki ağları kurmak yoluyla kitleler üzerinde genel bir rıza yaratabilen ideolojik gücünü anlamak gerekmektedir (Kennedy, 2007: 175). Bu noktadan hareketle hegemonyanın düşünsel art alanını, “ideoloji” ve “iktidar” olgularının oluşturduğu söylenebilir. Kısa bir şekilde değinilecek olursa Gramsci’ye göre ideoloji kavramı, ‘düşünceler bilimi’ yerine kullanılmaktadır. Ona göre ideoloji, “düşüncelerin nereden geldiğinin araştırılması” anlamına gelmektedir (2014: 87). Bu bağlamda düşünülürse, ideolojinin her şeyden önce bir dünya görüşü olduğu çıkarımına

ulaşmaktadır. İdeoloji, bireyin içinde yaşadığı dünyanın nasıl bir yer olduğunu kavramsallaştırmasına yardımcı olmaktadır. Toplumsal gerçeklik, özne için anlaşılması karmaşık olan bir yapıdır ve bireyin kendi başına bu gerçekliği anlamlandırabilmesi, açıklayabilmesi ve neden sonuç bağlantılarını kurabilmesi oldukça güçtür (Örs, 2014: 10). Bu bağlamda ideoloji; bireyin yaşadığı dünya ve çevreyi anlamlandırmada, bilinmeyeni bilmede kullandığı bir araç veya düşünsel bir çıkış noktasıdır. Kavrama anlamsal işlevini kazandıran Louis Althusser'e göre "ideoloji, bir insanın ya da toplumsal bir grubun zihninde egemen olan fikirler, temsiller sistemi" olarak açıklanmaktadır (Althusser, 2014: 64). Althusser'in ideoloji kavramsallaştırmasının çerçevesini, devletin baskı araçları ile devletin ideolojik araçları kategorisi oluşturmaktadır. Devletin baskı aygıtlarını; hükümet, ordu, polis, mahkemeler vb. gibi kurumlar oluştururken; devletin ideolojik aygıtlarını ise eğitim, din, aile, sendikalar, toplumsal çevre-kültürel mozaik ve medya kurumları oluşturmaktadır. Özellikle kapitalizmin gelişmesi ve gücünü arttırmasıyla birlikte devletin ideolojik araçlarının; üretimi toplumsal ilişkilerin varlık alanı olarak yeniden biçimlendirdiği ve bu araçların, bireyin yaşam pratiği içinde önemli bir yer tutarak, onun istenilen yönde düşünmeye yönlendirilmesinde başat aktörler olarak yer aldıkları görülmektedir.

Devletin baskı ve ideolojik aygıtları; Gramsci'nin hegemonyasının, ideolojik temsili kültüre bağlanmasında önemli bir işleve sahiptir. Hegemonik ideoloji, baskı ve ideolojik aygıtlarda belirtilen kurumlar tarafından desteklenip, güçlendirilmekte ve yine bu kurumlar aracılığıyla tüm topluma yayılarak, toplumsal pratiklere dönüşmektedir. Eğitim ve dini kurumlar, siyasal örgütlenmeler, askeri güçler ve ekonomik birimler tarafından sarmalanan ideolojik söylem, medya aracılığıyla egemen söyleme dönüşmekte ve statükoyu desteklemektedir. Devletin baskı ve ideolojik aygıtları, birbirleriyle uyum içinde egemen sınıfın görüşleri doğrultusunda toplumsal bir gerçeklik inşa etmektedir. Ve bu toplumsal gerçeklik içinde sistemin devamlılığını sağlayan nosyonları barındırmaktadır.

Hegemonya kavramının açıklamasında sıklıkla kullanılan ideoloji kavramının; gücü sürdürme ya da gücü elde etme fonksiyonu çerçevesinde kullanılması, kavramın en önemli durak noktalarından birinin 'iktidar' olduğunu göstermektedir. İktidar kavramının anlamlandırılması sürecinde, Fransız düşünür Michel Foucault'nun etkisi oldukça önemlidir. Foucault'ya göre güç ilişkileri çokluğu olan iktidar; sahip olunan, ele geçirilen ve uygulanmayı bekleyen bir şey değil pratiği olan, tecrübe edilebilen, yaşanan bir şeydir. Bir ilişki ve eylem biçimi olan Foucault'nun iktidarı, "bireylerin ya da grupların davranışlarının yönlendirilme biçimi, yani bir yönetim sorunu"dur (2014: 20-21). Foucault *Özne ve İktidar* (2014) adlı eserinde üretken, yaşamı destekleyen, yaşamın sağladığı güçleri arttırmaya yönelik olan yeni bir iktidar anlayışından bahsetmektedir. 'Biy-iktidar' olarak adlandırdığı bu yeni iktidar biçimi, "burjuva toplumunun büyük buluşlarından biridir ve kapitalizmin gelişmesiyle vazgeçilmez bir unsur olmuştur" (2014: 16-17). Bu bağlamda düşünüldüğünde kapitalist sistemin devamlılığı için toplumun üretim gücü

olarak kullanılması gereği; itaat ve uyum zorunluluğunu yani iktidar olgusunu beraberinde getirmektedir.

İktidar için yapılmış pek çok tanım vardır. Bunlardan birine göre iktidar, birey veya grupların başka birey veya belli sosyal gruplar üzerinde güç kullanması ya da denetim sağlamanı ifade etmektedir (Edgar & Sedgwick, 2007: 285). İktidar, egemen sınıfın diğer sınıflar üzerindeki denetimini kolaylaştıran ve ikna edici yapısıyla egemen erkin yönetme gücünü meşrulaştıran bir mekanizmaya sahiptir. Parsons'a göre iktidar, meşrulaştırma sürecine bağlı olarak zor ve baskı uygulayarak bir şeyleri yaptıran değil, aksine otorite tarafından öznenen beklenen davranışların rıza temeline dayanmasını sağlayan mekanizma özelliği taşımaktadır (Parsons'dan akt. Giddens, 2000: 210). Bu ifadeden yola çıkılarak iktidar ve hegemonya kavramlarının ortak imgeler üzerine kuruldukları ve anlamsal olarak birbirine yakınlıkları, iç içe geçmiş bir ilişkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İktidarın, hâkimiyet ve denetimi sağlamanı için mutlak itaate ihtiyacı vardır. Makyavelist bakış açısıyla düşünüldüğünde bu itaatin, baskı yoluyla veya rıza elde edilerek kazanılmış olması bir şey ifade etmemektedir. Burada önemli olan nokta, nihayetinde egemen erkin amacına ulaşmasıdır. Bu bakış açısını destekleyen bir sözünde Machiavelli iktidarın, “tuzaklardan korunmak için tilki, kurtlara karşı koyabilmek için aslan” olması gerektiğini vurgulamaktadır (Machiavelli, 2008: 67). Bu bağlamda düşünüldüğünde, egemen gücün varlığını devam ettirebilmesi, ayrıcalıklı sınıfın çıkarlarının sürdürülmesi, statükonun korunması ve kapitalist sistemin kârının maksimize edilmesi; oluşturulan ideolojik çerçevede, iktidarı ele geçirme ve devam ettirme gayesiyle toplum üzerinde hegemonyanın kurulmasına bağlıdır. Demokratik toplum yapısında hegemonyanın tesis edilmesi, siyasi iktidarın meşruiyetini sağlamanı, karar ve eylemlerini haklılık tabanında ifa edebilmesi ise nihayetinde yönetilenlerin rızasının alınmasına tabidir.

Hegemonya, kullanıldığı akademik alana uygun olarak anlamında genişleme olan bir kavramdır. Fakat perspektifi ne kadar genişlerse genişlesin, hegemonyada değişmeyen nokta, rıza olgusudur. Jean Jacques Rousseau'nun “en güçlü; gücünü hak, boyun eğmeyi de ödev biçimine sokmadıkça hep egemen kalacak kadar güçlü değildir” (Rousseau, 2014: 17) deyişinde belirttiği gibi yönetilen kitlenin nezdinde meşruluk kazanamayan, onanamayan hiçbir iktidar, mevcudiyetini uzun süre koruyamaz. Bu bağlamda düşünüldüğünde, bireysel ve toplumsal bir sürece vurgu yapan rıza kavramı meşruiyet ile birlikte bir bütünü oluşturmaktadır.

Hegemonya kavramı, “tarihsel zorunluluk zincirinde meydana gelmiş bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkmıştır” (Laclau & Mouffe, 2012: 31). Hegemonya kavramının anlamsal bütünlüğü içinde düşünüldüğünde söz konusu boşluk durumunu en iyi ifade eden kelime rızadır. Hegemonyanın bir uzamı olan rıza kavramı, tarihsel zorunluluk olarak ifade edilen sürecin en olası tamamlayıcıdır. Konuya ilişkin önemli çalışmalar yapmış olan Walter Lippman ve Noam Chomsky rıza kavramına iki farklı açıdan yaklaşmışlardır. Lippman, kitleleri razı etmenin demokrasi pratiğinde bir devrim olduğunu vurgularken; Chomsky, rızanın halkın

bilincini yönlendirmek olduğunu savunmaktadır (1997: 56). Chomsky'ye göre rıza kavramının temel argümanı belli bir konuda kamuoyu itirazına rağmen, yönetilenlerin rızası olduğuna yine yönetilenleri inandırmaya ve ikna etmeye çalışmaktır. Başka bir deyişle Chomsky; genel itirazlara rağmen, özellikle ekonomik yapının kendi gündemini dayatabilmesinin altında yatan nedenin, yönetilenlerin rızası olduğu savının 'rızasız rıza' üretiminin bir parçası olduğunu dile getirmektedir (Chomsky, 2014: 39). Etienne de La Boétie'nin (2014) söylemiyle "gönüllü kulluğu" beraberinde getiren 'rızasız rıza durumu', toplumun herhangi bir konuda rızasının olduğuna kendisinin bile inandırılması sürecini kapsayan bir yanılsamadır.

İktidar veya çeşitli güç odakları tarafından ihtiyacı sürekli hissedilen bir kavram olan rızanın toplumsal yapı içinde sürekli üretilmesi gerekmektedir. Rızanın yeniden üretilmesi ise, öznelere ve toplumsal gruplara sosyal gerçekliğin başat söylemlerinin yani egemen ideolojinin kabul ettirilmesi ile mümkün olmaktadır. Bir süreç olarak düşünüldüğünde, rıza imalatının üretilerek yayılmasında ve kitlelerin rıza halinin devam ettiğine dair bir yanılsama yaratmada en etkili araç kitle iletişim araçları yani medyadır. Kitle iletişim araçları, egemen ideoloji çerçevesinde iktidarın çıkarlarına hizmet eden ve onun iktidar olma durumunu devam ettirmesine yardımcı olan ideolojik bir devlet aygıtıdır. Kitle iletişim araçları; kitleleri manipüle ederek, iktidarın propagandasını yaparak, toplumun oluşturulan kalıplara girmesi ve kendinden beklenen belirli davranışları sergilemesi için içerikler üretmektedir. Başka bir deyişle hegemonya, toplumun her alanında hatta siyaset ve devletin müdahalelerine en kapalı ve en mahrem alanlarda dahi mücadele vermektedir. Popüler iletişim araçları da, bu savaşın sürdürüldüğü önemli alanların başında gelmektedir (Mutlu, 2004: 125). Bu bağlamda düşünüldüğünde iletişim araçları, egemen gücün ideolojisinin toplumsal düşünceye yerleştirilmesi ve toplumsal rızanın elde edilmesi sürecinde egemen sınıfa hizmet eden ve onun hegemonyasını kurmasına yardımcı olan kitlesel silahlardır.

Kitle iletişim araçlarının önemli bir görev üstlendiği rızanın yeniden üretilmesi sürecinde, iktidar ve meşruiyeti elde etmek sadece devlete atfedilen bir gereklilik değildir. Günümüzde uluslararası kurum ve kuruluşlar başta olmak üzere, işletmeler de hedef kitleleri üzerinde belirli bir güç ve denetime sahiptir ya da olmak isterler. Bu kurumlar çıkarları için moda, popüler kültür gibi olgularla tüketimi yönlendirebilmekte, hedef kitlelerinin davranış kalıplarını şekillendirebilmektedir. Bu bağlamda incelendiğinde, özellikle işletmelerin denetim mekanizması kurabilmesi, tüketimi ve ihtiyaçları yönlendirebilmesi, organizasyon karar ve eylemlerini uygulayabilmek için öncelikle varlık gösterdiği toplum başta olmak üzere, tüm hedef kitlelerinin rızasını elde etmek yoluyla varlığını meşru kılması gerekmektedir. Meşruiyetin elde edilmesi noktasında günümüzün en önemli değerlerinden biri olarak KSS kavramı ile karşılaşmaktadır. KSS aracılığıyla işletmeler, hedef kitlelerinin beğenisini kazanarak toplumsal tabanda varlıklarını meşru bir zemine oturtmakta ve yapacağı faaliyetlerde toplumun rızasını almaktadır.

MADALYONUN İKİ YÜZÜ: HEGEMONYA ÇERÇEVESİNDE KSS YAKLAŞIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kapitalist sistem ve onun ekonomik, siyasi ve askeri güçlerini elinde bulduran işletmeler için toplumsal rızanın üretilmesi; çoğunluğun çıkarlarını gözetmeyen bir sistem için çoğunluğun desteğinin alınmasına bağlıdır. Tüm insanların eşit olarak kabul edildiği bir dünyada, bazılarının daha eşit olduğu ve bu kişilerin egemen sınıf olarak sistemin azınlığını oluşturduğu muhakkaktır. 21. yüzyılın konjonktürel yapılanması düşünüldüğünde, uluslararası işletmelerin postmodern dünyanın yeni egemen güçleri konumuna yükseldiği görülmektedir. Başka bir deyişle, post-empyralist dönemin yenedünya düzeninde uluslararası işletmeler yeni imparatorluklar olarak adlandırılabilir. Söz konusu bu imparatorluk, “iletişim ağlarından oluşan ve insan, para ve fikirlerin küresel bir akış içerisinde olduğu yenedünyada, politik gücün doğasının radikal” bir değişimini simgelemektedir (Gilbert, 2012: 227). Bu yeni imparatorluk; bilinen anlamdaki ulus devletlerin yerine egemenliğin küresel ölçekte yayıldığı, sınırların anlamını yitirdiği yeni bir merkeziz yönetim biçimini ifade etmektedir (Hardt & Negri, 2012: 16). Küreselleşmeyle birlikte piyasa ekonomisinin genişlemesi, teknoloji, iletişim ve ulaşım olanaklarının artışı, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve küresel sivil toplum örgütlerinin etkinliğinde yaşanan artış yeni bir egemenlik paradigmasını ortaya çıkarmaktadır. İmparatorluk fikrinde yaşanan bu değişimin düşünsel temelini şüphesiz ki modern kapitalizmde yaşanan ekonomik dönüşüm tetiklemektedir. Geçmişin büyük imparatorlukları bugünün çoklu küresel yapılara sahip uluslararası ve hatta uluslar üstü kurumlarıdır. Bu kurumlar, sahip oldukları ekonomik güç aracılığıyla siyasi ve askeri sistemleri etkileyebilmekte ve dahası çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Global Inc. tarafından yapılan bir araştırmaya göre, dünya üzerindeki en büyük 100 ekonomiden 47’si ulus devlet, geriye kalan 53’ü ise çokuluslu şirketlerden oluşmaktadır (Çalışkan, 2011: 249). Uluslararası işletmelerin bir ülke kadar güçlü bir ekonomiye sahip olması ve hatta bu ekonomik güç sayesinde siyasal yapıyı da yönlendirebilmesi, bu kurumların hegemonya sorunuyla karşı karşıya kalmalarını beraberinde getirmektedir. İşletmelerin paydaşları üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle, varlıklarını devam ettirebilmek ve meşruiyet kriziyle karşılaşmamak için toplumsal rızayı elde etmiş olmaları gerekmektedir.

Hegemonya kuramı çerçevesinde, egemen sınıf konumundaki uluslararası işletmeler, faaliyet gösterdikleri toplum veya ülkelerde varlık gösterebilmek için öncelikle o toplum tarafından tanınmak ve toplumun çoğunluğunun rızasını elde etmek durumundadır. Toplumsal sistem çerçevesinde düşünüldüğünde, herhangi bir işletmenin her ne kadar yasal prosedürleri yerine getirirse de toplum tarafından kabul edilmemiş olması, o ülke sınırları içinde rahatlıkla faaliyette bulunmasını engelleyecektir. En basit örneğiyle, toplum tarafından kabul edilmemiş ve rıza gösterilmemiş bir kurumda kimse çalışmak istemeyecek ya da çalışsalar da verimlilikleri düşük olacaktır. Bu noktada işletmeler, hegemonik güç oluşturabilmek, toplum ile olan bağlarını güçlendirmek ve onların desteğini alarak

faaliyette bulunabilmek için halkla ilişkiler başta olmak üzere reklam ve medya çalışmalarına gereksinim duymaktadır. Kapitalist düzenin devamı, sistemin meşruiyet krizi ile karşılaşmadan faaliyetlerini sürdürebilmesine bağlıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, yeni küresel imparatorlukların bir bakıma avukatı olan halkla ilişkiler algı, gündem, ilişki, imaj, itibar, kriz yönetimi ve sosyal sorumluluk gibi uygulama alanlarıyla kitleleri, egemen güç nezdinde etkilemeye ve rızalarını elde etmeye çalışmaktadır.

Rızanın elde edilmesinde özellikle KSS çalışmaları önemli bir ayağı oluşturmaktadır. Hegemonyanın tesis edilmesinde kullanılan araçlardan biri olarak KSS, “neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı boşluğu çokuluslu şirketlerin doldurduğu bir uygulama alanı olarak” karşımıza çıkmakta ve bu boşluk doldurma işlevi kapitalizmin karşılaştığı meşruiyet krizini aşmak için fırsatları da içinde barındırmaktadır (Durna, 2011: 83). Başka bir deyişle, küresel çokuluslu sermaye yapıları; neden oldukları çevre ve sağlık sorunları, insan hakları ihlalleri ve politik sorunlar dolayısıyla karşılaştıkları meşruiyet krizini KSS çalışmaları ile yumuşatmaya ve bu kriz halinden çıkmaya çalışmaktadırlar.

KSS, kapitalist sistemin meşruiyet krizlerini aşmak için kullandığı stratejilerden biri olma işlevini korurken günümüzde bu işleve tüketicileri markalara çeken önemli bir duyarlılık hali de eklenmiştir. Yapılan bir araştırma; tüketicilerin %40'ının sosyal anlamda sorumlu davranmayan işletmeleri cezalandırdıklarını ve ürünlerini tüketmediklerini; %25'inin ise sosyal anlamda sorumlu davranan işletmelerin ürünlerini satın alarak onları ödüllendirdiklerini ortaya çıkarmıştır (Aydede, 2007: 23). Yeni Zelanda'da yapılan başka bir araştırma; tüketicilerin %85'inin kâr amacı gütmeyen kuruluşları destekleyen işletmeleri daha duyarlı işletmeler olarak gördüklerini, %65'inin de bu tür olayları desteklemek için bu kurumların ürünlerine daha fazla ödeyecekleri sonucunu ortaya çıkarmıştır (Odabaşı & Oyman, 2007: 341). Söz konusu veriler, sosyal sorumluluklarını yerine getirerek, daha yaşanılabilir bir dünya gayesine hizmet eden kurumların toplum tarafından tercih edilerek ödüllendirildiğini ortaya koymaktadır.

KSS'nin hegemonya ile ilişkisi incelendiğinde; madalyonun bir yüzünde olumlayan, diğer yüzünde ise eleştiren perspektif yer almaktadır. Olumlayıcı açıdan bakıldığında işletmeler, KSS çalışmalarını toplumsal refahın artırılması ve kurumsal vatandaşlık görevlerini yerine getirmek için gerçekleştirirken; eleştirel kuram perspektifinden, KSS çalışmalarının hiçbir yarar beklenmeden yapılması mantığı, işletmelerin bu çalışmalar aracılığıyla elde ettikleri avantajlar düşünüldüğünde ciddi bir etik sorgulamayı beraberinde getirmektedir. İşletmenin KSS aracılığıyla; marka değeri başta olmak üzere, rekabet avantajı elde ettiğini, çalışanların kurumsal bağlılığını ve verimliliğini, müşteri sadakatini arttırdığını; paydaşlarıyla iyi ilişkiler kurduğunu, devlet kurumları ve kredi sağlayan kurumlar tarafından iş yapılabilir kurumlar olarak görüldüğünü, güçlü imaj ve itibar algısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Burada bahsi geçen etik ikilem, KSS çalışmalarının hiçbir geri dönüş olmadan yapılması gerekliliği temelinden

kaynaklanmaktadır. Kant etiğine göre, KSS bir vazife duygusundan beslenmeyip çıkara dayandığı için ahlaki bir uygulama değildir. Yanlış bir biçimde harekete geçirilmiş olan bu uygulama, şirketin imajını geliştirmek ve güçlendirmek için kullanılabilir (L'Etang, 2002: 168-169). Bu bağlamda düşünüldüğünde işletmeler KSS uygulamalarıyla imaj ve itibar başta olmak üzere birçok avantaj elde etmekte ve bunların toplamında KSS çalışmalarına ayrılan maliyetler fazlasıyla toplum tarafından kuruma geri verilmektedir.

Eleştirel perspektifin ana çalışma konularını da oluşturan teknoloji, kültür, tüketim ve medya gibi gündelik yaşamın ayrılmaz birer parçası haline gelmiş olan kavramlar neoliberal sistem tarafından kitlelerin uyuşturulmasında ve itaat ettirilmesinde kullanılan birer araç haline dönüşmüştür. Bu araçların etkin bir şekilde kullanılması ve toplumsal alanın hegemonik güç tarafından kontrol edilmesinde iletişim ve halkla ilişkiler gibi disiplinler önemli bir konuma sahiptir. Hardt ve Negri'ye göre iletişim, biyo-politik alanın bir unsuru olarak egemen gücün tesis edilerek meşruluğun sağlanmasında hegemonik bir güç olarak varlık göstermektedir (2012: 55-56). İletişimin hegemonik bir güç olarak değerlendirildiği bir ortamda kuşkusuz halkla ilişkiler de bu dengenin bir ayağını oluşturmaktadır. Dil ve söylem, imaj, algı ve itibar gibi unsurların kurularak gerçekliğin yönetilmesinde halkla ilişkiler egemen gücün ya da başka bir deyişle sermaye imparatorluklarının gücünü meşrulaştırarak sistemin lokomotifliğini yapmaktadır. Kitlelerin; ne istediği, neyi seveceği, neyi tüketiceği, neye inanacağı, neyi dinleyeceği, neyi izleyeceği, neyi okuyacağı en önemlisi de ne düşüneceğinin egemen güç tarafından belirlendiği günümüzde, halkla ilişkilerin en etkili stratejik silahlarından biri olan KSS; kitlelerin, egemen sınıfın istek ve beklentilerine uygun noktalara çekilmesi için yürütülen bilinçli bir manipülasyon çalışmasıdır.

21. yüzyılın küresel yapılanması düşünüldüğünde; siyasal, askeri ve ekonomik sistem birbirinden ayrı güç odaklarından değil, uluslararası denetimi elinde tutan 'şirket'lerden oluşan bir üst sınıfın elinde toplanmıştır (Durna, 2011: 81). Bu ilişki ağı içinde çevresinden gelen birçok uyarıcıya ve etkiye açık olan birey, gündelik yaşamın alışkanlık haline gelen pratiğini aşacak güçten yoksun ve bu yaşamı kavrayıp yönetebilecek yetkinlikten uzak bir görüntü sergilemektedir. Böyle bir yapıda özellikle, kitle iletişim araçları ve Gramsci yönelimli söylemle organik ve geleneksel aydınlar; kafası karışık ve güç ilişkilerini kavrayamayan kitleleri, üretilen ürün ya da hizmetlerin potansiyel kullanıcıları olarak kapitalist sistemle uyumlu kılmaktadır. Bu yapıların en güçlü araçlarından biri ise KSS çalışmalarıdır. KSS, egemen gücü elinde bulunduran sınıfın; kitleleri egemen ideolojiyle şekillendirirken faaliyet, karar ve sermayenin haklı ve meşru görünmesini sağlayarak itibarını yapılandırmaktadır.

Postmodern dünya ifadesi altında sürekli gözetilen bir kafeste yaşayan bireyin etrafı kendi çıkarlarını maksimize edecek eylemlere odaklanan şirketler ile çevrelenmiştir. Kapitalizm, kitlelere geniş özgürlük alanları oluşturulduğu algısını yaratarak, onları dar bir kafese mahkûm etmektedir. Eğlence ve medya araçlarıyla

bu kafesin sınırları bulanıklaştırılmakta ve belirginliği yumuşatılmaktadır. Böylelikle birey, bu sınırların ya hiç farkına varamamakta ya da bu sınırları ortadan kaldırma gücünü kendinde bulamamaktadır. Kapitalist hegemonya, gücünü önceleyecek, varlığını güçlendirecek yapıları oluşturmayı amaçlamaktadır. Kârı ve elde edilen çıkarları arttırmayı amaç edinen uygulamalar; yönetsel işleyiş ve olumsuz etkileri olan eylemlerin sonuçlarını sorun etmeyecek kitleler; karar ve eylemleri sorgulamayacak, araştırmayacak, itaatkâr, teslimiyetçi, rıza gösteren, baskılanmış, sindirilmiş, zihni kontrol edilmeye ve yönlendirilmeye hazır bireyler, kapitalist hegemonyanın arzu ettiği bir kitleyi sembolize etmektedir. Bunun dışında gerçekleşecek olan eylemler, sistemin kolluk kuvvetleri tarafından dağıtılmakta ve kitleler pasifize edilmektedir. Bir başka yol olarak da baskı gruplarından gelen tepkiler kapitalist sermaye tarafından, rızanın üretimi için yeni politikaların üretilmesinde kullanılan birer araca dönüştürülmektedir. Başka bir deyişle girilen mücadele, verilen her bir tepki, kapitalist sermayeyi üretim ilişkilerinde iyileştirme yapmaya ve tahakküm ilişkilerini dönüştürmeye zorlamaktadır (Hardt ve Negri, 2012: 216). Bu güç ilişkisi içinde, kapitalist sistemin çarkını döndüren işletmeler; tüketim kültürünün kölesi haline getirilmiş, şirket etkinliklerini ve bu etkinliklerin sonuçlarını sorgulamayan, kendilerine verileni olduğu gibi kabul eden sadece tüketmeye odaklanmış bir toplum yaratmayı amaçlamakta; bunun için de ideolojik söylem ve etkinlikleriyle toplumun beğenisini, sempatisini ve desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Kitlelerin deyim yerindeyse suyuna giderek; çıkarlarını hiçbir tepkiyle karşılaşmadan elde edebileceği toplumsal kalıplara sokulmuş kitleler oluşturabilmek adına, iyi bir kurumsal vatandaş gibi davranan işletmeler, toplum tarafından kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirdiği algısını yaratarak, toplumsal modelleme projesini uygulamaya sokmaktadır. Kapitalizmin hegemonyasını kurma sürecinde KSS çalışmaları, ideolojik hegemonyanın kurulmasında, sistemin gücünün meşrulaştırılmasında, toplumsal adaletsizliğin ve sınıfsal çelişkilerin üstünün örtülmesinde yanlısıcı etkiye sahip bir enstrüman olarak kullanılmaktadır. Şirketler, KSS çalışmaları adı altında, kapitalist sistemin hegemonik iktidarını güçlendiren sempati ve rızayı üretmektedir.

Yerkürede yaşanan çeşitli felaketler ve olumsuzluklardan dolayı kitlelerin yumuşak karnı olan sosyal sorumluluk anlayışı; işletmeler tarafından, güç ilişkilerinde üstünlük elde etmek ve bu gücün toplum tarafından onanmasını sağlamak, bu gücü meşru ve haklı bir temele yerleştirmek için kullanılmaktadır. Şirketlerin, varlıklarının, güçlerinin ve kitleler üzerindeki etkilerinin sorgulandığı bir konjonktürel yapılanma içinde, Lippman'ın işaret ettiği, görülmeyen bir şekilde kitlelerin 'rızasını yaratma' sanatı, sosyal sorumluluk anlayışının kitlelerin meşruiyetini kazanma göreviyle kesişmektedir. Kapitalist sistemin ve onun uzuvları olan şirketlerin bugün en korktukları şey, radikal düşünen, farkındalığı yüksek, sorgulayan, direnen ve karşıt fikirlere sahip, tepkisini dile getiren kitlelerdir. Bu kitlenin varlığına, iletişim teknolojileri sayesinde dünyanın herhangi bir noktasında meydana gelen bir gelişmeden anında haberdar olunabilmesi durumu eklendiğinde, işletmeler için etik dışı faaliyetler büyük bir soruna dönüşebilmektedir.

Bilgi toplumunda, varlığını bilgiye dayandıran birey, çevresinde gerçekleşen her türlü gelişmeyi takip etmekte ve kendisi bir bilgi kaynağına dönüşerek çeşitli içerikler üretmekte ve bu verileri yaymaktadır. Böyle bir konjonktürel yapıda hiçbir gerçeğin saklı kalamayışı ve bilinç seviyesi giderek artan öznenin, küresel boyutta ekolojik dengenin bozulmasına ve insani değerlerin etik dışı uygulamalarla tahrip edilmesine tepkisi kaçınılmaz hale gelmektedir. STK'ların varlığıyla gücüne güç katan bireylerin, seslerini daha yüksek duyurabilmesi, uygulamalarından dolayı çevreye ve paydaşlarına zarar veren, olumsuz etkilerde bulunan işletmeleri de git gide tedirgin etmektedir. Bilinç seviyesi yüksek ve örgütlenen bu kamuoyunu karşısına almaması gerektiğinin farkında olan işletmeler; toplumsal beklentileri karşılayarak, refah seviyesini yükselterek ve toplumsal iyiye ulaşılması için çaba harcayarak, çeşitli sistemlere verdiği zararları telafi etmeye çalışmaktadır. Verdikleri zararı görmezden gelip tepkisiz kalan işletmeler ise, yeni toplumsal yapılanmada tercih edilmemekte dolayısıyla da kaybeden tarafta yer almaktadır.

SONUÇ

Sanayileşmenin ve küreselleşmenin birey ve toplum hayatına kattığı değerlerin yanı sıra bazı olumsuz etkileri de beraberinde getirdiği yadsınamayacak bir gerçektir. Ekonomik gelişmenin en önemli yapı taşı olan işletmelerin bu olumsuz gelişmedeki etkisi, ortaya çıkan sorunların çözümünde işletmelere söz konusu sorunların telafi edilmesinde bazı görev ve sorumluluklar yüklemektedir. İşletmelerin, 'toplumsal iyi' için yerine getirmesi gereken bu görev ve sorumluluklar KSS olarak adlandırılmaktadır. Madalyonun iki yüzünü oluşturan KSS anlayışı pozitivist açıdan incelendiğinde, stratejik bir değere dönüşmüş olan şirket duyarlılığının bir yansıması olarak akademik yazında yerini almaktadır. Madalyonun diğer yüzünde ise, eleştirel kuram bulunmakta ve KSS anlayışına eleştirel perspektiften bakıldığında; etik olmayan uygulamalar bütünü ve çıkardan uzak olması gereken bir olgunun yine çıkarlar temelinde uygulanıyor olması söylemiyle karşılaşılmaktadır. Şirketlerin sahip oldukları güç ve kâra odaklı çıkarlarına bir kılıf olarak görülen bu anlayış, ticari amaç güden kurumların varlıklarını meşrulaştırmak ve toplumun rızasını elde etmek için gerçekleştirilen uygulamalar bütünü olarak görülmektedir. Burada göz ardı edilmemesi gereken nokta; herhangi bir kavrama dair körü körüne bir savunma ya da eleştiri yapılması değil, sadece genelin aksine görünmeyi görme çabasının varlığıdır. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda üzerinde durulması gereken soru şudur: İşletmelerin kendilerinden de kaynaklanan sorunlar neticesinde yürüttükleri KSS faaliyetleriyle çeşitli alanlarda yararlar elde ettikleri bilinen bir gerçektir. Bunun kabul edilmesiyle birlikte, sorunlara katkılarının yanında, işletmeler bunları düzeltmek için hiçbir çaba göstermese ne olurdu?

Bütüncül bir bakış açısıyla pozitivist ve eleştirel kuram perspektifinden konuya yaklaşıldığında; KSS'ye toplum ve işletmenin kazan-kazan ekseninde yaklaşmasının gerekliliği görülmektedir. Yaşadığımız dünya sonsuz kaynaklara sahip değildir. Verilen her bir zarar ekosistemde karşılığını bularak tekrar ve daha

da büyüyerek geri dönmektedir. Gerek toplumsal beklentiler gerekse de işletme çıkarları olsun bu geri dönüşü hafifletmek ve mümkünse de ortadan kaldırmakta birbirine karşı sorumludur. Konuya bu bağlamda yaklaşıldığında, KSS çalışmalarının çevre merkezli etik düzlemde ve şeffaf bir şekilde uygulanması ve taraflar için yaşanılabilir daha iyi bir dünya paradigması yaratması amaçlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. & Börü, D. (2007). Kurumsal sosyal sorumluluk. C. C. Aktan (Edt.), *Kurumsal sosyal sorumluluk* içinde (ss.6-24). İstanbul: İGİAD Yayınları.

Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. Çev: A. Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.

Aydede, C. (2007). *Yükselen trend kurumsal sosyal sorumluluğu*, İstanbul: Mediacat Yayınları.

Bağla, L. (1973). Antonio Gramsci ve aydınların rolü sorunu. *Birikim Dergisi*, 23, 84-92.

Bakan, J. (2007). *Şirket, kâr ve güç peşindeki patolojik kurum*. Çev: R. G. Ögdül. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayrak, S. (2001). *İş ahlakı ve sosyal sorumluluk*. İstanbul: Beta Yayınları.

Becerikli, S. Y. (2008). *...Ve halkla ilişkiler, şeytanın avukatlığından arabuluculuğa; bir disiplinin eleştirel analizi*. Ankara: Karınca Yayınları.

Bitirim, S. (2011a). Uluslararası işletmeler ve sosyal sorumluluk. Mine Saran (Edt.). *Küreselleşme bağlamında uluslararası işletmeler iletişim perspektifinden incelemeler* içinde (139-174). Ankara: Detay Yayıncılık.

Bitirim, S. (2011b). Postmodernizm perspektifinden halkla ilişkilerde etkinlikler & imajlar: Halkla ilişkiler etiğinin değerlendirilmesi. Sema Yıldırım Becerikli (Der.). *Halkla ilişkiler ve reklamın Anatomisi Eleştirel Bir Kavrayış*. içinde (119-148). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Boétie, E. De La (2014). *Gönüllü kulluk üzerine söylev*. Çev: M. A. Ağaogulları. 4. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Capriotti, P. & Moreno, A. (2007). Corporate citizenship and public relations: the importance and interactivity of social responsibility issues on corporate websites. *Public Relations Review*, 33 (1), 84-91.

Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizon*, 34 (4), 39-48.

Chomsky, N. (2014). *Halk üzerinden kazanç neoliberalizm ve küresel düzen*. Çev: S. Evren. İstanbul: Everest Yayınları.

Chomsky, N. (1997). *Demokratik ideallerin çöküşü*. Çev: C. Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları.

Commission of The European Communities (2001). *Green paper: promoting European framework for corporate social responsibility*. Europa.Eu/Rapid/Press-Release_Doc-01-9_En.Pdf, (Erişim Tarihi: 24.04.2014).

Çalışkan, E. N. (2011). *Uluslararası yönetim stratejik bir yaklaşım*. İstanbul: Beta Yayınları.

Çetin, H. (2003). Siyasetin evrensel sorunu: iktidarın meşruiyeti-meşruiyet iktidarı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58 (3), 61-88.

Çoban, S. (2012). "Gramsci, hegemonya ve kapitalizm". *1. International Interdisciplinary Social Inquiry Conference*. https://Www.Academia.Edu/1250610/Gramsci_Hegemonya_Ve_Kapitalizm, (Erişim Tarihi: 13.04.2014).

Durna, T. (2011). Neoliberalizmin bir hegemonya aracı olarak kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve çokuluslu şirketlerin hayattan eksilttikleri. S. Y. Becerikli (Der.). *Halkla ilişkiler ve reklamın anatomisi: eleştirel bir kavrayış* içinde. (ss. 76-102). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Eagleton, T. (2011). *İdeoloji*. Çev: M. Özcan. 3. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Edgar, A. & Sedgwick, P. (2007). *Kültürel kuramda anahtar kavramlar*, Çev: M. Karaşahan. İstanbul: Açılım Kitap.

Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2010). *Öteki kuram*. Yenilenmiş 3. Baskı. Ankara: Erk Yayınları.

Eren, E. (2005). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. Genişletilmiş 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar*. Çev: I. Ergüden, O. Akınhay. 4. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2005). *Entelektüelin siyasi işlevi*. Çev: F. Keskin, O. Akınhay, I. Ergüden. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2000). *Siyaset, sosyoloji ve toplumsal teori toplumsal düşüncenin klasik ve çağdaş temsilcileriyle hesaplaşmalar*. Çev: T. Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Gilbert, J. (2012). *Antikapitalizm ve kültür*. Çev: T. Sağlam, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göztaş, A. & Baytekin, E. P. (2009). Sosyal sorumluluk kampanyaları ile çocukların bilinçlendirilmesi ve eğitimi Türkiye'den bir uygulama örneği: Aygaz

'dikkatli çocuk' kazalara karşı bilinçlendirme kampanyası. *Journal Of Yasar University*, 4 (13), 1997-2015.

Gramsci, A. (2014). *Hapishane defterleri*. Çev: A. Cemgil. 7. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları.

Gramsci, A. (1986). *Hapishane defterleri seçmeler*. Çev: K. Somer. İstanbul: Onur Yayınları.

Hardt, M. & Negri, A. (2012). *İmparatorluk*. Çev. A. Yılmaz. 7. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hirschland, M. J. (2006). *Corporate social responsibility and the shaping global public policy*. First Edition. New York: Palgrave Macmillan Company.

Kennedy, D. (2007). Antonio Gramsci ve hukuk devleti. Çev: K. Akbaş. *Mülkiye Dergisi*, 31 (257), 175-180.

Kotler, P. & Lee, N. (2013). *Kurumsal sosyal sorumluluk*. Çev: S. Kaçamak. İstanbul: MediaCat Yayınları.

Laclau, E. & Mouffe, C. (2012). *Hegemonya ve sosyalist strateji radikal demokratik bir politikaya doğru*. Çev: A. Kardam. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

L'Etang, J. (2002). Kurumsal sosyal sorumluluk ve halkla ilişkiler etiği. J. L'Etang & M. Pieczka (Der.). *Halkla ilişkilerde eleştirel yaklaşımlar içinde* (153-187). S. Y. Becerikli (Edt.). Ankara: Vadi Yayınları.

Machiavelli, N. (2008). *Hükümdar*. Çev: N. Adabağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Çev: O. Akınhay, D. Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Mohr, L. A., Webb, D. J. & Harris, K. E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *The Journal Of Consumer Affairs*, 35 (1), 45-72.

Mutlu, E. (2004). *İletişim sözlüğü*. 4. Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Odabaşı, Y. & Oyman, M. (2007). *Pazarlama iletişimi yönetimi*. 7. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayınları.

Örs, H. B. (2014). *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler*. 7. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özüpek, N. (2013). *Kurum imajı ve sosyal sorumluluk*. 2. Baskı. Konya: Eğitim Kitabevi.

Rousseau, J. J. (2014). *Toplumsal sözleşme*. Çev: C. Karakaya. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şimşek, M. Ş., Akgemci, T. & Çelik, A. (2003). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Yenilenmiş 3. Baskı. Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset.

Top, S. & Öner, A. (2008). "İşletme perspektifinden sosyal sorumluluk teorisinin incelenmesi". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 97-110.

Ustakara, F. (2016). Bir halkla ilişkiler anlayışı olarak kurumsal vatandaşlık. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi E-Dergisi*, 1 (1), 7-15.

Vergin, N. (2003). *Siyasetin sosyolojisi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yamak, S. (2007). *Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının gelişimi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Yaylagül, L. (2013). *Kitle iletişim kuramları*. 4. Baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayına Kabul Tarihi: 06.08.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.590565>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 787-804
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KAM SPİKER TÜRLERİ AÇISINDAN GENEL KANALLAR İLE HABER KANALLARI KARŞILAŞTIRMASI

*Gökmen Hakan KARADAĞ**

Öz

Bu çalışmanın amacı televizyon kanallarının izlenme oranı (rating) yarışının haberlerin sunum şekillerinden biri olarak kam spiker tercihlerine etkisini araştırmaktır. Çalışma, izlenme oranı baskısının televizyon haber editörlerini daha sansasyonel bir tarza sevk edip etmediğini, sevk ediyorsa bunun derecesini ortaya çıkarmak bakımından önem taşımaktadır. TV haberciliği literatüründe kam spiker'ler üç türde sınıflandırılabilir: doğrudan ve sert girişli kam spiker (hard lead), dolaylı girişli ve merak uyandıran kam spiker (soft lead), çarpıcı bir alıntıyla başlayan kam spiker (quote lead). Bu kam spikerlerden hangisinin ne oranda kullanılacağına ilişkin editöryal karar alırken çeşitli kriterler göz önünde tutulur: kanalın türü, yayın kuşağının türü, haberin türü. Çalışmada Türkiye'de genel TV kanalları ile tematik haber kanalları arasında kam spiker türü tercihi ve kullanım ağırlığı karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Genel TV kanalları olarak Show, Star ve ATV; haber kanalları olarak da NTV, Haber Global ve HaberTürk'ün ana haber bültenlerinin içerik analizi yapılmıştır. Görece daha yoğun "izlenme oranı baskısı" altında çalışan genel kanalların ana haber bültenlerinde, tematik haber kanallarının ana haber bültenlerine göre 'dolaylı ve merak uyandıran kam spiker'lerin daha fazla tercih edilmesi beklenebilir. Çalışmanın sonuçları bu varsayımı desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kam Spiker, Genel Kanal, Haber Kanalı, Televizyon Haberi.

COMPARISON OF GENERALIST TV AND NEWS TV IN TERMS OF TV NEWS LEAD TYPE

Abstract

This study aims at research of effects of rating competition of television channels on news lead choices as a news presentation style. The importance of the study is to determine whether rating pressure leads editors to a more sensational style, and if so, how strong this tendency is. In broadcast announcing leads can be classified in 3 types: hard leads, soft leads and quote leads. When making editorial decisions on which of them and how much to use,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karadağ, G. H. (2019). Kam spiker türleri açısından genel kanallar ile haber kanalları karşılaştırması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3),787-804.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, ORCID: 0000-0002-6087-4098, gokmenkaradag@gmail.com

there are some criteria to be considered: type of television channel, type of slot, type of news. In this study news lead choices and use rates are analyzed comparatively between generalist channels and news channels in Turkey. Content analysis of night newscasts of Show, Star, ATV (as generalist channels) and NTV, Habertürk, Haber Global (as news channels) was accomplished. Generalist channels under heavy rating pressure are expected to give more place for soft leads in their newscasts compared to thematic news channels. The results of this study supported this thesis.

Keywords: *Television News Lead, Generalist Channel, News Channel, Television News.*

GİRİŞ

TV yayıncılığının rekabet kulvarlarının önemli bir ayağını haberler oluşturur. Diziler, sabah kuşakları, kadın kuşakları, yarışma programları, eğlence programları ve şovlarda izlenme oranı (rating) yarışına giren kanallar ana haber bültenleri ve haber programlarında da birbirlerine üstünlük sağlamak için haber kadrolarına ve sunucularına (anchor'larına) yatırım yapmakta ve haber sunum şekillerini önemsemektedirler. Özellikle ana haber bültenleri, "prime time"da yani ekran başında en çok izleyicinin bulunduğu bir zaman diliminde yayımlandığı ve bu zaman dilimi reklam veren için büyük önem taşıdığı için kanallar arası rekabet daha da kızışmaktadır. Bu rekabetin haber bültenlerine biçim ve içerik olarak yansıdığı boyutlardan biri de haberin sunum metnidir.

Kam spiker denilen bu metnin tarzı, içeriği ve anlatım yapısı, haberin izleyiciyle kurduğu bağı etkileyebilmektedir. Görece daha yoğun "izlenme oranı baskısı" altında çalışan genel kanalların ana haber bültenlerindeki kam spikerlerin, tematik haber kanallarının ana haber bültenlerindeki oranla daha dikkat çekici ve merak uyandırıcı olması beklenebilir. Bu editoryal tercih genel kanalların tematik kanallara oranla daha sansasyonel bir sunum peşinde olduğunun tezahürü sayılabilir. Ayrıca belli haber türlerinin, merak uyandıran ve dikkat çeken kam spikerler için daha uygun bir materyal oluşturduğu da söylenebilir. Bu çalışmada bu varsayımların Türkiye televizyon yayıncılığı sektöründe fiili duruma ne ölçüde yansıdığı incelenmektedir.

Kullanımlar ve doyumlar kuramına göre televizyon izleyicileri belli psikolojik ihtiyaçlarını televizyon ekranına taşımaktadır (Parsa, 1993: 146). İnsanların kitle iletişim araçlarıyla giderdikleri ihtiyaç grupları içinde enformasyonun yanı sıra zevk alma ve kaçış da bulunmaktadır (Katz vd., 1973: 166). İzleyici tercihleri ve onun doğrudan ifadesi olan rating'ler konusunda belli ölçüde teorik kavrayışa ve büyük ölçüde saha birikimine sahip olan televizyon içerik üreticileri de farkında olarak ya da olmayarak bu ihtiyaçlara hitap eden içerikler üretmektedirler. Televizyon yayıncılığının tarihi içinde haberlerin ve haber programlarının giderek tabloid tarza ve habeglence (infotainment) tarzına dönüşmesi de bu minvalde gerçekleşmiştir (Karadağ, 2000: 76-80).

İzleyicilerin aradıkları doyumları karşılamak için televizyon habercilerinin benimsediği sansasyonel tarz, haberin sunum şeklinde de kendini göstermektedir. Her kam spikerde kaşınan bir merak duygusu, ardından bu merakın giderilmesi ve bu serinin bültendeki pek çok haber için devam etmesi, izleyicileri, bir gerçekler ve olgular bütünü izlemekten ziyade bir gösteri izleme durumuna sokabilir.

Bu çalışma izlenme oranlarını artırabilmek için haberin daha çarpıcı bir şekilde sunumu eğiliminin Türkiye’de genel televizyon kanalları ile tematik haber kanallarına ne ölçüde yansıdığını karşılaştırmalı olarak araştırmaktadır. Bu karşılaştırma izlenme oranı baskısının televizyon haber editörlerini daha sansasyonel bir tarza sevk edip etmediğini, sevk ediyorsa bunun derecesini ortaya çıkarmak bakımından önem taşımaktadır. Karşılaştırma televizyonların ana haber bültenlerindeki kam spiker’lerin içerik analizi üzerinden yapılmaktadır. Türkçe literatürde kam spiker türleriyle ilgili bu yönde bir çalışmaya rastlanmamıştır.

ANA HABER BÜLTENLERİNİN TV KANALLARI İÇİN ÖNEMİ VE İŞLEVİ

Ulusal, uluslararası ve yerel; güncel, toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik olay, konu ve gelişmelerin önem sırası gözetilerek sunulduğu ana haber bültenleri genel olarak, izleyicinin ekran başında en çok bulunduğu saatlerde kapsamlı bir şekilde izleyiciyle buluşur (Uğurlu, 2012: 49). Ana haber bülteni “prime time”da yayımlanan dizi ya da şovlara göre daha düşük maliyetlidir ve haber izleyicisi reklam veren için caziptir (Postman & Powers, 1996: 13-14). Ancak konunun karlılığın ötesinde boyutları da bulunmaktadır. Bir kanalın ana haberdeki izlenme oranı başarısı hem kanalın genel olarak “prime time” performansını etkilemekte hem de etkinliğini ve gücünü artırmaktadır (Uğurlu & Öztürk, 2006: 62). Ana haber bültenleri, televizyonların bayrak gemileridir (Sağnak, 2011: 75). Bu durum en çok genel kanallar için geçerli olsa da haber kanallarını da etkilemektedir.

Genel yayın kanalları ve tematik kanallar için çeşitli tanımlar mevcuttur. Genel kanal, spesifik tematik içeriği olmayan genel eğlence kanalı olarak; tematik kanalsa, belli bir tür programlamada uzmanlaşan spesifik bir türe veya konuya adanmış ve spesifik bir hedef kitleye yönelmiş TV kanalı olarak tanımlanmaktadır (Akt. Karadağ ve Algül, 2018: 709). Ana haber yarışı, genel kanallar arasında çok daha görünür olsa da tematik haber kanalları arasında da sürmektedir. Haber kanalları gün boyu haber vermelerine rağmen ana haber bülteni de hazırlamaktadır.

ABD’de pek çok televizyon kanalı bir kısmı 30 dakika, diğerleri bir saat süren, akşam 10.00 ya da 11.00’de yayımlanan günlük iki veya üç haber program üretir (Hyde & Ibrahim, 2016: 162). Amerikan şebeke kanallarında (CBS, NBC ve ABC) yerleşmiş akşam haberlerine ayrılan süre 30 dakikadır (Kars, 2013: 164). TV akşam haber bültenleri dünyanın her yanında birinci kuşak yayın saatlerinde izleyici sayısının en fazla olduğu saat diliminde yayına girmekte 15 dakika, yarım saat ya da 1 saat süreyle devam etmektedir (Parsa, 1993: 25). Türkiye’de televizyon ana haber

bültenleri “prime time” televizyonlarında, hemen aynı saatte, yaklaşık 45 dakikada, ortalama uzunluğu iki dakikayı bulan birçok haberi kapsamaktadır (Sağnak, 2011: 73).

Televizyon haberlerinde asıl sunum biçim sürekli konuşmadır: spiker haberi okur, karşılıklı görüşmeler yapılır, sorular sorulur, canlı bağlantılar yapılır, stüdyoya konuk çağrılır (Kars, 2013: 155). Ana haber bültenleri haberi hikâyeleştirerek izleyicilerle bir diyalog halinde sunar. Aslında ana haber bülteninde yaşanan şey tarzları, görünüşleri ve kişilikleriyle etki yaratan anchor’lar, muhabirler ve izleyici arasında bir diyalogdur (Cramer vd., 1996: 84).

TV HABER METİNLERİNİN ÖZELLİKLERİ

XX. yüzyılda radyo ve televizyon gibi iki yeni kitle iletişim aracının gazeteler yanında etkinlik kazanması haber dilini değiştirmiş, haber yazma kuralları radyo ve televizyonun yapısal özelliklerine göre uyarlanmıştır (Tokgöz, 1994: 297). Kitle iletişiminin yeni habercilik modeli olan televizyon gazeteciliği; radyo haberciliği, yazılı basının röportaj teknikleri ve film tekniklerinin bir sentezidir (Cereci, 2001: 157). TV metni net ve basit olarak yazılmalıdır ve ifadeler sıradan insanları hedeflemelidir (White & Barnas, 2010: 102). Yazılı ifade anlaşılmadığında tekrar okunabilir ancak videoda izleyicinin kavramak için tek bir şansı olacaktır (Heist, 2013: 179). Dinleyicilerin haberdeki bilgiyi duydukları veya gördükleri anda anlayabilmeleri için metnin, yazılı basında olduğu gibi göz için değil kulak için yazılması gerekir (Telg, 2018: 1). Gözden ziyade kulak için yazmak olarak ifade edilen tarz, konuşma tarzıyla yazarak sağlanır (Stephenson vd., 2009: 150). Radyoda da televizyonda da geçerli olan bu tarz, haberi dinleyen ya da izleyen insanlarla konuşuyormuş gibi yazma temeline dayanır (Vural, 2012: 151). Karmaşık bir cümle yapısı hem metni seslendirecek sunucu için okuma zorluğuna neden olur hem de izleyicinin söylenmek istenen şeyi kavramasını güçleştirir (Kapaklı, 2010: 82). Haber gazetede yazılır, radyoda okunur, televizyonda ise anlatılır (Kaptan, 1999: 79).

Televizyon haberciliğinde bülten süreleri kısıtlı olduğu için haberler geniş ayrıntılarıyla ele alınamaz (Cereci, 2001: 158; Parsa, 1993: 25). Çok fazla olguyu kapsayan bir haberi bir seferde anlamak zor olacaktır (Stephenson vd., 2009: 151). Televizyon haberi çok fazla bilgiyle şişirilmemeli, haber metninin paragrafları ve cümleleri kısa olmalıdır: en fazla 4-5 cümlelik paragraflar ve en fazla 15-16 sözcüklük cümleler (Dilekçen, 2005: 100). Bu limitlerin daha aşağısını savunanlar da vardır: İdeal olarak 6-7 sözcükten, en fazla 8-9 sözcükten ibaret cümleler (Sağnak, 2011: 143).

TV haberlerinde haber içeriğini anlatan metin dili ile olayı gösteren görüntü dilinin birbiriyle tutarlı olması gerekmektedir (Vural, 2012: 150). Üst ses ya da perfore olarak da adlandırılan bu metin, görüntülerin iletmediği bilgi boşluklarını doldurmalı ve programa ek değer katmak için ekstra materyal katkısında

bulunmalıdır (Chapman & Kinsey, 2009: 111). Görüntü sözle tekrar edilmemeli, görüntü olayı anlatmalı, sözcüklerle olay hakkında bilgi vermek için kullanılmalıdır (Kaptan, 1999: 80). İzleyicilere zaten gördüklerini anlatmaktansa görüntülerin ortaya çıkarmadığı veya çıkaramadığı şeyleri anlatarak video desteklenmelidir (White & Barnas, 2010: 207). Metin ekranda gösterilenleri netliğe kavuşturmalı, bir bağlama oturtmalı ve açıklamalıdır (Boyd, 2001: 345). Örneğin haber, kayalıklardaki bir tanker çekimleriyle başlıyorsa, “Gemi kayalıklarda enkaza dönüştü...” yerine “Elli bin ton ham petrol yüklü Panama bandıralı tanker...” diye yazılmalıdır (Thompson, 2005: 128).

Yazılı basında haberlerin piramit tarzında yazılması çok eski bir gelenektir. Televizyon haberinin de piramit tarzında yazılması gerektiğini savunanlar olduğu kadar televizyon haber metnine farklı bakanlar da bulunmaktadır. Televizyon haber metninin de haberin en önemli noktalarını özet bir giriş cümlesiyle sunması ve kalan detayları önemine göre azalan bir düzen içinde sunması gerektiği dile getirilmektedir (Stephenson vd., 2009: 151). Ancak televizyon haberleri doğrusal bir biçimde de düşünülebilir. Haber dikkat çekerek başlar, hızla ilgi yükseltilir, bir kapanışa ya da sonraki bölümde neler olacağıyla ilgili bir soruya doğru ilerler (Thompson, 2005: 113).

TV HABER METİNLERİNİN BÖLÜMLERİ: KAM SPİKER VE PERFORE

Televizyonların haber bültenlerinde temel olarak üç çeşit haber sunumu gerçekleştirilir: 1) Çoğunlukla son dakika haberlerinde kullanılan, görüntüyle desteklenmeyen, sadece sunucunun kameraya okuduğu stüdyo haber (STD); 2) Sunucunun, haberin girişini kameraya okuduktan sonra ekrana gelen görüntü üzerine stüdyoda yayın sırasında seslendirme yaptığı DSF (doğal ses fonda) haber; 3) Sunucunun girişi okumasının ardından haber bandının yayına girdiği paket, beta, VTR veya sesli haber denilen haber (Sağnak, 2011: 150-154). Beta ve VTR terimleri kısaltmalardır: Beta, elektronik haberciliğin önemli bir donanımı olan Betacam ses, görüntü, kayıt formatının kısaltılmışıdır; VTR de Video Tape Recorder’ın (video bant kaydedici) kısaltmasıdır. Televizyon haberinde sunucunun kameraya okuduğu bölüme ise Kam SPK denilmiştir ve bu terim de bir reji komutu olan “Kamera Spikerde”nin kısaltılmışıdır. Paket haberde sunucunun kam spikeri okuduktan sonra yayına giren videonun metnine ise perfore ya da üst ses (V/O yani voice over) denilmektedir.

Gazete, radyo ve televizyon haberlerinin girişi için ortak noktalar olduğu gibi ayırt edici unsurlar da bulunmaktadır. Girişte, tek bir odak noktası, tek bir baskın nokta vurgulanır, sonra giriş onu izleyen cümlelerle desteklenir ve genişletilir (Fang, 1991). Girişler, televizyonda, gazeteler dünyasındaki anlamlarından biraz farklıdır. Amerikan yayıncılık geleneğinde “lead” veya “cue” denilen giriş (bizde kam spiker) bir sunucu tarafından okunur ve bir haberi veya canlı röportajı tanıtır (Thompson, 2005: 101). Yani yazılı basın haberciliğinde okurun haberle ilgilenmesini sağlayan

başlık, üst başlık, alt başlık, spot gibi ifadelerin (Girgin & Özay, 2013: 88-89) işlevini, televizyon haberciliğinde kam spiker ve perforenin ilk kısmı görmektedir.

Her haberin bir giriş bölümü ve bunu izleyen gövde diye adlandırılan diğer bölümleri bulunur (Tokgöz, 1994: 181). Haberin girişi, haberi tanıtan, önem ve ilginçliğini vurgulayan bölümken gövde ise habere ilişkin bilgilerin daha detaylı olarak belirtildiği ve ek bilgilerle geliştirildiği bölümdür (Uyguç & Genç, 1998: 121). Giriş denilince kabul gören anlayış daha çok zaman dizimsel bir anlatımdır oysa televizyon haber metninde zaman dizimsel sürece müdahale edilir (Aslan, 2002: 147-148). Televizyon haberinde bu bölümlenme kam spiker ve perfore olarak adlandırılır. Bu iki metni bir bütün olarak ele almak gerekir. Aksi takdirde kam spiker'i, perfore metninin ilk satırlarında tekrar etmek gibi bir hataya düşülür ki televizyon haberlerinde buna sık rastlanır (Trewin, 2003: 80). İyi yazılmış bir kam spiker haberin özünü yakalamalı, konuşma diliyle yazılmalı ve haberin en önemli gerçeklerini içermelidir (Abrahamsen, 2017). İdeal olarak 3 ila 6 satırlık kam spiker, vurucu ve haberin algılanmasını sağlayacak nitelikte olması gerekir (Sağnak, 2011: 150). Kam spiker izleyiciyi gelmekte olana hazırlamanın yoludur (Boyd, 2001: 343).

Haber girişinin bütün 5N1K sorularına (kim, ne, nerede, ne zaman, neden ve nasıl) cevap vermesi, geçmişi çok eskiye dayanan bir beklenti de olsa hala bazı gazete editörlerince savunulmaktadır. Ancak televizyon yayıncılığında bu kural işlemez. Kam spiker ve perfore bir bütün olarak ele alınır ve soruların tamamı ancak haber bittiğinde yanıt bulur (White & Barnas, 2010: 131). Çoğunlukla haberin flaşında ne sorusunun yanıtı yer almalıdır. Niçin ve nasıl olduğu ise gövde bölümünde yanıtlanarak yazılır (Uyguç & Genç, 1998: 122; Fang, 1991).

KAM SPİKER TÜRLERİ VE KULLANIM ALANLARI

Kam spiker haberin en önemli unsurudur. Gelmekte olanların tonunu belirlemeli, izleyici merakta bırakmak için yeteri kadar bilgi sağlamalı ve değerli saniyeleri çok iyi kullanılmalıdır çünkü izleyici başka bir kanala geçebilir (White & Barnas, 2010: 131). Kam spiker haberi yapılan olayların en önemli unsuruyla açıkça ilişkilendirilecek ayrıntıların en azını içerir. Kam spikeri kısa ve basit tutabilmek için, tarih ve diğer bağlamlar sonraki paragraflara bırakılmalı (Fang, 1991). Klasik veya geleneksel kam spiker 12 ila 20 sözcük uzunluğundaki bir giriş cümlesinden sonra izleyiciyi en çok etkileyecek unsurlarla devam eder ama tüm haberi anlatma girişiminde bulunmaz (Thompson, 2005: 101).

Bir kam spikerin uzunluğu, onu takip edecek haberin uzunluğuyla orantılı olmalıdır. ITN'nin haberlerinde standart olan 1 dakika 40 saniyelik haberin kam spikeri 25 saniye olabilirken BBC Newsnight'taki 6 dakikalık bir videonun kam spikeri yaklaşık bir dakikalık uzunluğa ulaşabilir (Thompson, 2005: 103).

Yazılı basında haber giriş türlerine ilişkin çeşitli sınıflandırmalar vardır. Tokgöz haber girişi sınıflandırmasını şekil bakımından (*tek olaylı giriş / çok olaylı giriş*), 5N 1K kuralı bakımından (*yani bu sorulardan birinin öne çıkarıldığı giriş*)

çeşitleri) ve üslup bakımından (*doğrudan doğru anlatımlı giriş / dolaylı anlatımlı giriş / kapalı giriş / yağma giriş / hikaye girişi / alıntılı giriş / sorulu giriş / olumsuz giriş / flaş giriş*) yapmaktadır (Tokgöz, 1994: 187-195). Televizyon haberlerinin kam spiker türleriyle ilgiliyse literatürde farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Türkçe literatürde en ayrıntılı sınıflandırma Kemal Aslan (2002) tarafından yapılmıştır. Aslan, Kam Spikerleri; 1) şekil bakımından, 2) 6N1K kuralı bakımından, 3) dil bakımından, 4) üslup bakımından sınıflandırır. Şekil Bakımından yapılan sınıflandırmada *tek mesajlı ve açıklamalı kam spiker* vardır (Aslan, 2002: 150-156). 6N1K (Aslan habercilik sorularına “nereden”i de eklemektedir.) kuralı bakımından yapılan sınıflandırmada bu sorulardan birinin öne çıktığı kam spiker türleri (*kim ile yapılan kam spiker, ne ile yapılan kam spiker* vb.) sıralanmaktadır (Aslan, 2002: 162-171). Dil bakımından yapılan sınıflandırmada *geçişli fiillerle, geçişsiz fiillerle, etken fiillerle ve edilgen fiillerle yapılan kam spiker* türleri vardır (Aslan, 2002: 172-173). Üslup bakımından ise *alıntılı, kıyaslamalı, durum odaklı, kaynak odaklı, olay odaklı, atasözüyle yapılan, deyimle yapılan, soru sorarak yapılan, tanımla yapılan ve karma kam spiker* türleri bulunmaktadır (Aslan, 2002: 172-177).

Bu çalışmadaysa bu kadar detaylı bir kam spiker sınıflandırması yerine daha geniş başlıklara dayanan bir sınıflandırma seçilmiştir: “hard lead”, “soft lead” ve “quote lead” (White & Barnas, 2010). “Hard lead” haberin ayrıntılarını izleyiciye derhal söyler. “Soft lead” izleyiciyi ısıtır, haber videosuna ilgi ve merak duymasını sağlar. Bazen de bir alıntı, haber videosu için iyi bir kanca oluşturabilir ve bu durumda “quote lead” yani alıntılı kam spiker seçilebilir (White and Barnas, 2010: 134-135). Hard lead tarzında yazılan kam spikerde dolgulara yer yoktur. Bilgi güçlü etkiyle verilmeli ve ilk cümlesiyle birlikte izleyiciyle bağ kurmalıdır (Boyd, 2001: 68) Quote lead’in Türkçe karşılığı olarak alıntılı kam spiker denilebilir. Hard lead ve soft lead içinse tek sözcüklük Türkçe karşılık bulmak güçtür. Ama sözü edilen kam spiker türlerinin özellikleri dikkate alındığında “hard lead” için “doğrudan ve sert girişli kam spiker”; “soft lead” için “dolaylı ve merak uyandıran kam spiker” denilebilir. Tablo 1’de geçmiş gündemli bir uluslararası politika haberinin sunulabileceği 3 kam spiker örneği yer almaktadır.

Tablo 1: Aynı Habere Farklı Kam Spiker Seçenekleri ve Özellikleri

Haberin Ham Bilgisi	Kam Spiker Türü	Kam Spiker Türünün Özellikleri
İran, Birleşmiş Milletler'den, ABD'nin durmadan İran'a saldırı tehdidinde bulunmasını önlemesini istedi. İran Resmi Ajansı IRNA'nın haberine göre, İran'ın BM Daimi Temsilcisi Cevad Zarif, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a gönderdiği mektupta, ABD'li yetkililerin "yasadışı ve pervasız" tehditlerine karşı derhal önlem alınmasını istediklerini bildirdi. Mektupta, "Birleşmiş Milletler'in geçmişte bu yasadışı ve haksız tehditlere yanıt vermedeki ihmalkarlığı üzüntü vericidir. Bu tutum, üst düzey ABD'li yetkililerin daha da küstah olmalarına ve hatta bir seçenek olarak nükleer silah kullanmayı düşünmelerine yol açmıştır" denildi. Zarif, mektubunda, bazı üst düzey ABD'li yetkililerin, temelsiz bahanelerle İran'a karşı güç kullanma tehdidinde bulunmak suretiyle, uluslararası hukuku ve BM sözleşmesinin temel ilkelerini çiğnediklerini savundu.	Hard Lead (Doğrudan ve sert girişli kam spiker): İran, Birleşmiş Milletler'den, ABD'nin ülkesine yönelik saldırı tehditlerini önlemesini istedi. İran'ın, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'a gönderdiği mektupta, uluslararası hukukun çiğnendiği belirtildi. İran, BM'nin ihmalkarlığıyla, ABD'nin giderek daha küstahlaştığını öne sürdü.	Doğrudan giriş yapıyor. Haberin en önemli kısımlarıyla başlıyor. 5N1K konusunda cömert davranıyor (makul televizyon cümlesi uzunluğunu aşmamak kaydıyla).
	Soft Lead (Dolaylı ve merak uyandıran kam spiker): İran'dan Birleşmiş Milletler'e tepki mektubu... Genel Sekreter Kofi Annan'a gönderilen mektupta, ABD'nin saldırı tehditleri ele alındı. İran'ın eleştirileri okları hem ABD'ye hem de BM'ye yöneldi. (Ya da: Bakın İran, ABD ve BM'yi neyle suçladı?)	Dolaylı giriş yapıyor. 5N1K konusunda cimri davranıyor. Haberi ima ediyor, izleyiciyi ısıtıyor, merak uyandırıyor ve merakın giderilmesini videoya bırakıyor.
	Quote Lead (Alıntılı kam spiker): "Birleşmiş Milletler'in tutumu ABD'nin daha da küstah olmasına yol açıyor." İran'ın Birleşmiş Milletler'e gönderdiği mektupta bu ifade yer aldı. İran, Birleşmiş Milletler'den, ABD'nin saldırı tehditlerini önlemesini istedi.	Çarpıcı bir alıntıyla başlıyor, hemen ikinci cümlede bu sözlerin kime ait olduğunu belirtiyor ve son bir cümleyle bitiriyor

Thompson, 'dolaylı ve merak uyandıran kam spiker'e yakın bir tanımlamayla nitelendirdiği kam spiker türünü davetkar kam spiker olarak adlandırır. Haberin daha ilk cümlede özetlendiği klasik kam spikerlere göre daha yaratıcı bir yaklaşım sergileyen, daha sohbete dayalı ve davetkar olan bu eğilim daha çok ABD yayıncılığına yöneliktir (Thompson, 2005: 101). Davetkar kam spikerde bazen dikkat çekmek ve izleyici ile haber arasında bağ oluşturabilmek için sorular işe yarayabilir. Örneğin "*Çocuklarınızın uyuşturucu kullanıyor olabilecekleri sizi endişelendiriyor mu? Gençlerle yapılan bir araştırmaya göre ergenlik çağındaki her üç çocuktan ikisi uyuşturucuyla karşılaşılıyor...*" (Thompson, 2005: 106) şeklindeki bir kam spiker ebeveynlerin habere olan ilgisini daha ilk cümleden yükseltmiş olur.

Boyd ise 'dolaylı ve merak uyandıran kam spiker'e yakın bir girişi "feature opener" olarak tanımlar: Haberin özünün ilk cümlede verilmesi yerine izleyicinin duygularına hitap ederek, onları haberin içine çeken bir üslup (Boyd, 2001: 73). Örneğin: "*Eğer ürkütücü sürüngenlerle ilgili korkunuz varsa ve bir yılanın üstüne basma düşüncesi bile sizi hasta ediyorsa, o zaman Canberra'dan Jeb Winston için bir an durun ve düşünün. Jeb'in etrafı yılanlarla sarılacak ... Bunların birçoğu zehirli ... Bunu iki hafta boyunca sürdürecektir. Jeb, dünya yılanlarla oturma rekorunu kırmaya hazırlanıyor.*" (Boyd, 2001: 73).

Hangi türde kam spikerin kullanılacağına kararını bir dizi faktöre bağlıdır: Özel bir haber mi flaş bir haber mi; haber üzücü mü sevindirici mi; insanlarla mı

yoksa bir olayla mı ilgili; haber, siyasetle mi, savaşla mı yoksa tıbbi bir gelişme veya bir çocuğun kaçırılmasıyla mı ilgili; haber yeni bir gelişme mi devam eden bir gelişme mi (White & Barnas, 2010: 131)? Hangi durumda hangi tür kam spikerin kullanılacağına dair kesin ve belirleyici bir kural arayışına girmek editoryal karar süreçlerinin doğasına aykırı kaçabilir. Yine de belli durumlarda hangi kam spiker türünü kullanma eğiliminin daha öne çıkabileceğine ilişkin tespit ve öngörülerde bulunulabilir.

Flaş bir gelişmeyi aktarırken ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanılması mantıklıdır. Örneğin trajedilerle ilgili haberler: “*Meksika’daki depremde ölenlerin sayısının 50’yi aştığı belirtiliyor.*” Ancak insani ilgi haberlerinde ve son dakika niteliği taşımayan gelişmelerde kam spiker seçiminde daha esnek davranılabilir (White & Barnas, 2010: 133-134). Haber bülteninde bir muhabirin canlı bağlantıyla aktaracağı haberin kam spikerinde sunucular çoğunlukla ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanır: “*Yeni futbol stadyumunun nereye yapılacağıyla ilgili haftalar süren görüşmeler bugün öğleden sonra sona erdi. Ayrıntılar Bill Winter’da...*” (Fang, 1991). Hangi kam spiker türünün kullanılacağı bazen de haberin bültendeki ya da haber programındaki sırasına göre bile değişebilir. Programın başındaki ciddi, trajik veya endişe veren haberlerin kam spikerleriyle çok fazla oynanamazken sonlara doğru editörler izleyiciyi daha angaje eden bir tarz kullanabilir (Thompson, 2005: 105-106). Bu bölümde yer alan haberler için daha rahat ve gayriresmi bir yaklaşım sergilenebilir (Boyd, 2001: 73).

Kam spiker türlerinin bir bülten içinde ne oranda kullanılacağı televizyon kanalının türüne de bağlı olabilir. Genel televizyon kanallarındaki izlenme oranı yarışı, haber kanallarındaki göre daha sert geçer. Ayrıca genel televizyon kanallarının izleyici kitlesinin sosyoekonomik statü grupları haber kanallarınınkinden farklılık gösterebilir. Genel televizyon kanalları haberi aktarırken haber kanallarına göre hikayeletirmeye daha çok başvurabilirler. Bu ve benzeri unsurlar nedeniyle genel televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde tematik haber kanallarınıninkine oranla daha fazla ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanımı görülebilir.

YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de genel TV kanalları ile tematik haber kanalları arasında kam spiker türü tercihi ve kullanım ağırlığı, nicel içerik analizi yöntemiyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın evreni Türkiye’de ulusal çapta yayın yapan ve ana haber kuşağı rekabetinde varlık gösteren genel TV kanalları (Fox, atv, Show, Star, Kanal D, TRT1) ve ulusal çapta yayın yapan ve Digitürk ve D-Smart gibi popüler yayın platformlarında izlenebilen haber kanallarıdır (Habertürk, CNNTürk, NTV, ahaber, TRT Haber, TGRT Haber, Ülke TV, TV Net, Haber Global). Çalışmanın sınırlılıkları açısından bu evren içinden 3 genel ve 3 haber kanalı seçilmiş ve bu kanalların 3 günlük ana haber bültenleri incelenmiştir. Genel TV kanalları olarak Show, Star ve atv; haber kanalları olarak da NTV, Haber Global

ve Habertürk'ün 7 Ocak – 9 Ocak 2019 arasındaki 3 günlük ana haber bültenlerinin içerik analizi yapılmıştır. Bültenlerdeki bütün haberlerin kam spikerleri, türlerine göre (hard, soft veya quote) sınıflandırılmıştır. Ayrıca bu kam spikerlerle duyurulan haberler de türlerine göre tasnif edilmiş ve belli türdeki haberlerin belli türde kam spikerlerle duyurulduğu yönünde editoryal bir eğilim olup olmadığı araştırılmıştır.

BULGULAR

Örneklemedeki kanalların Habertürk hariç hepsinde ana haber bülteni 19.00'da başlamakta ve içindeki reklamlarla birlikte yaklaşık 1 saatlik bir yayın dilimini doldurmaktadır. Habertürk ana haber bülteni ise 19.00'da başlamakla birlikte içinde reklam ve başka yayın kuşaklarıyla birlikte yaklaşık 2 saat sürmektedir. Bültenin 20.00'de başlayan kısmında ilk dilimde yayımlanan bazı haberler (çok az sayıda da olsa) aynen veya değiştirilerek tekrar yayımlanmaktadır. Örneğin 7 ve 8 Ocak'ta Habertürk ana haber bülteninin ilk diliminde (19.00-20.00) yayımlanan 5'er haber, bültenin ikinci diliminde de (20.00-21.00) yayımlanmıştır. Örneklemedeki kanalların 3 günlük ana haber bültenlerinin analizinde 259'u genel kanallarda 331'i haber kanallarında olmak üzere toplam 590 haber incelenmiştir. Bu sayının kanallara göre dağılım Tablo 2'de görülmektedir. Habertürk ana haber bülteninin sadece 19.00-20.00 arası olan kısmı dikkate alınsaydı bu kanalın üç günlük toplam haber sayısı 90 olacaktı.

Tablo 2: Örneklemedeki Kanalların Ana Haber Bültenlerindeki Haber Sayısı

		7 Ocak	8 Ocak	9 Ocak
Genel Kanallar (259)	Show (117)	39	41	37
	Atv (64)	22	19	23
	Star (78)	25	28	25
Haber Kanalları (331)	NTV (91)	30	26	35
	Habertürk (147)	49	51	47
	Haber Global (93)	30	29	34

590 haberin kam spikerleri türlerine ayrılmıştır. Bazı kam spikerler için bu ayırım çok net yapılabilmektedir. Bazı kam spikerlerinse bu sınıflandırmadaki kam spiker türlerinin herhangi birinin bütün karakteristiklerini yansıtmadığı görülmüştür. Bu durumda en yakın durdukları kategoriler tercih edilmiştir. Kam spiker türlerine tipik olarak uyan ve yakın duran metin örnekleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Kam Spiker Türü Sınıflandırması: Tipik ve Yakın Örnekler

Hard (Doğrudan ve sert girişli kam spiker)	
Tipik	Yakın
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ MECLİS BAŞKANLIĞINA 18 MADDE LİK TORBA KANUN TEKLİFİ SUNDU. TEKLİF, PERSONEL SAYISI 500'ÜN ÜZERİNDE OLAN İŞ YERLERİNE 150, ÜSTÜNDE OLANLARAYSA 100 LİRA ASGARİ ÜCRET DESTEĞİ VERİLMESİNİ ÖNGÖRÜYOR. EV KADINLARININ ÜRETİP SATTIĞI ÜRÜNLERE DE VERGİ MUAFİYETİ GETİRİLİYOR (Habertürk TV Ana Haber Bülteni, 9 Ocak 2019)	SOSYAL MEDYAYA BAKINIRKEN TEHLİKE VAR AMA SOSYAL MEDYA İÇİN BAKINIRKEN DAHA BÜYÜK TEHLİKE VAR! DENİZLİ'DE SEYİR TEPESİNE ÇIKAN BİR GENÇ, SELFİE ÇEKMEK İSTERKEN AŞAĞI DÜŞTÜ. BACAĞI KIRILAN TALİHSİZ GENÇ, DONMAK ÜZEREYKEN KURTARILDI. (Show Ana Haber Bülteni, 8 Ocak 2019)
Soft (Dolaylı ve merak uyandıran kam spiker)	
Tipik	Yakın
MECLİS ÇATISI ALTINDA BUGÜN DE KAVGA VARDI. CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN ŞEREF HOLÜNDE PARTİLİLERLE SOHBET EDERKEN KORUMALARI GİRİŞLERİ KAPATTI. TAM O SIRADA DA HDPLİ VEKİLLER GRUP TOPLANTISINI TAMAMLAMIŞ, HOLE ÇIKMIŞTI. İŞTE O AN ORTALIK KARIŞTI. (Star Ana Haber Bülteni, 8 Ocak 2019)	İNATÇI TÜKETİCİ, BOZULAN BULAŞIK MAKİNESİ İÇİN MAHKEMEDEN EMSAL BİR KARAR ALDIRDI. FİRMA, "GARANTİ SÜRESİ DOLDU" DİYEREK TAMİRE YANAŞMAMIŞTI ANCAK MAHKEME, "MAKİNEİNİN PARASI FAİZİYLE BİRLİKTE ÖDENSİN" DEDİ. DEDİĞİMİZ GİBİ KARAR HERKESİ ÇOK YAKINDAN İLGİLENDİRİYOR, BAKIN HANGİ GEREKÇEYLE? (atv Ana Haber Bülteni, 7 Ocak 2019)
Quote (Ahntılı kam spiker)	
Tipik	Yakın
"ÖLEN KADINLARDAN BİRİ OLMAK İSTEMİYORUM". BU İÇ ACITAN CÜMLEYİ KURAN KADIN YILLARCA ŞİDDET GÖRDÜ. SONUNDA DAYANAMAYIP BABASININ EVİNE SİĞİNDİ. AMA EŞİM, ÇOCUKLARIMIN BABASI DEDİĞİ ADAM, ORADA DA RAHAT BIRAKMADI. HAYATINI CEHENNEME ÇEVİRDİ. (Show Ana Haber Bülteni, 8 Ocak 2019)	ABD BAŞKANI DONALD TRUMP SURİYE'DEN ÇEKİLMEYLE İLGİLİ YENİ BİR AÇIKLAMA YAPTI. TRUMP, "ÇEKİLME PLANINDA DEĞİŞİKLİK YOK " DEDİ. (Haber Global Ana Haber Bülteni, 7 Ocak 2019)

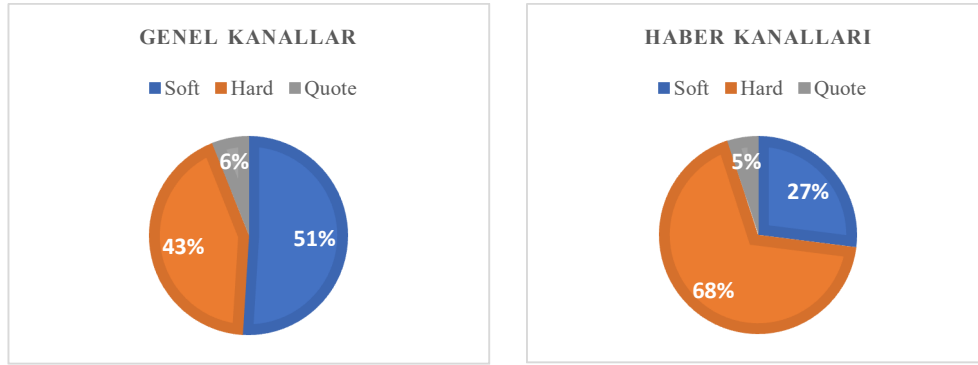
Tablo 3'teki gibi bir yol izlenerek 590 haberin kam spikeri sınıflandırılmış ve hangi kam spiker türünün ne ağırlıkta kullanıldığı yüzde olarak hesaplanmıştır. Çıkan sonuçlar Tablo 4'te listelenmektedir. Tablo 4'teki veriler bir de genel kanallar/haber kanalları olarak oluşturulmuştur. Bu yapılırken her iki kategoriye giren 3'er kanalın bültenlerindeki kam spiker türü ağırlığının ortalamaları hesaplanmıştır. Çıkan sonuçlar Grafik 1'de yer almaktadır.

Tablo 4: Örneklemdaki Kanalların Ana Haber Bültenlerindeki Kam Spiker Türü Oranları

		7 Ocak			8 Ocak			9 Ocak		
		Hard	Soft	Quote	Hard	Soft	Quote	Hard	Soft	Quote
Genel Kanallar	Show	%28	%72	-	%22	%63	%15	%38	%51	%11
	Atv	%46	%50	%4	%21	%58	%21	%36	%55	%36
	Star	%76	%24	-	%54	%43	%3	%64	%36	-
Haber Kanalları	NTV	%70	%30	-	%50	%50	-	%60	%34	%6
	Habertürk	%72	%20	%8	%82	%8	%10	%72	%21	%7
	Haber Global	%82	%18	-	%59	%34	%7	%62	%29	%9

Örneklemede en yüksek ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanım oranı %62 ortalamayla Show televizyonunun ana haber bültenindedir. Bu sayı atv ana haber bülteni için %54, Star ana haber bülteni için %34’tür. Genel kanalların ortalama ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanım oranı %51 iken haber kanallarında bu oran %27’ye düşmektedir. Buna karşılık haber kanallarında ortalama ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanım oranı %68 iken genel kanallarda bu oran %43’e düşmektedir. Alıntılı kam spiker kullanımı oranı açısından genel kanallar ile haber kanalları arasında belirgin bir fark yoktur.

Grafik 1: Örneklemedeki Genel Kanalların ve Haber Kanallarının Ana Haber Bültenlerinde Kullandıkları Kam Spiker Türleri Oranları

Çalışmada haber türleri ile kam spiker türleri arasındaki ilişki de incelendi. Aslında her türlü haber 3 farklı kam spiker türünden herhangi birinde sunulabilir. Ama editörlerin belli haber türlerinde daha çok yöneldikleri bir kam spiker türü olabilir. Böyle bir eğilim olup olmadığını ortaya çıkarmak için örneklemedeki 590 haber, türlerine göre sınıflandırıldı. Örneklemedeki 590 haber incelendikten sonra yapılan sınıflandırmanın detayları Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5: Haber Türleri Sınıflandırması ve Türlerin Kapsamları

Haber Türü	Türün Kapsama Alanı
İç siyaset	Partilerin faaliyetleri, seçim kampanyaları, seçimle ilgili gelişmeler, siyasilere yönelik davalar, grup konuşmaları, siyasilerin demeçleri ve polemikleri, siyasi davalar, ifade özgürlüğü davaları vb.
Dış siyaset	Türk dış siyaseti, Türkiye’yi ve yakın coğrafyasını doğrudan ilgilendiren uluslararası siyaset vb.
Polis adliye	Güvenlik operasyonları, cinayet, hırsızlık, soygun, şiddet, hayvanlara kötü muamele, trafik kazaları, yangınlar, çökme, enkaz, kurtarma çalışmaları vb.
Ekonomi	Makroekonomik kararlar, bütçe idaresi, teşvik paketleri, mikroekonomik gelişmeler, yakıt, enerji, konut, gıda fiyatları, ev kiralari, köprü geçiş ücretleri, kredi kartı borçları, tüketici hakları, çalışma hayatı, kıdem tazminatı, iş başvuruları, grev vb.
Dünya	Dünyanın çeşitli noktalarında yaşanan gelişmeler, eylemler, çatışmalar, darbeler, festivaller, ilginç insan öyküleri vb.
Sağlık	Halk sağlığı, obezite, sağlık skandalları, bebek ölümleri, grip, zayıflama, gıda güvenliği vb.
Hava	Kar, sağanak gibi olumsuz hava koşullarının yaşam üzerindeki etkileri.
İnsani ilgi	Teknoloji, örnek yardımlaşmalar, köpeği kaybolan bir turist, çarpıcı organ nakli hikayeleri, kedi besleyen öğrenciler, ev kiralayan köpekler, ilginç bilgisayar oyunları, ilginç sosyal medya vakaları, hayvan kurtarma operasyonları, kardan adama saldıran adamlar, annesinin sesini ilk kez işiten bebek, ünlülerin dünyası, vizyona giren filmler vb.
Haber türü	İçte ve dışta çeşitli haberlerden derlenen turlar.

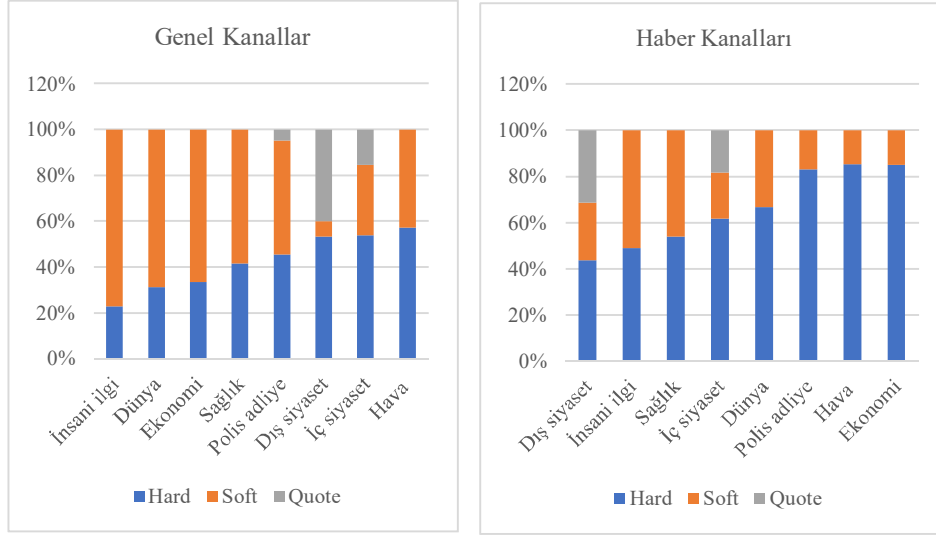
Bu sınıflandırmanın ardından örneklemdaki bütün kanalların toplam 590 haberi için, hangi haber türünde hangi kam spiker türünün ne oranda kullanıldığı Tablo 6'da yer almaktadır. 590 haber içinde sadece 7 adet var olan ve hepsi 'dolaylı ve merak uyandıran kam spiker'le duyurulan haber turları bu tabloya dahil edilmemiştir. En yüksek 'dolaylı ve merak uyandıran kam spiker' kullanımı %65'le insani ilgi haberlerinde, en yüksek 'doğrudan ve sert girişli kam spiker' kullanımı %76'yla hava koşulları haberlerinde ve en yüksek 'alıntılı kam spiker' kullanımı %34'le dış siyaset haberlerinde görülmüştür. 'Dolaylı ve merak uyandıran kam spiker'in %60'ın üzerinde baskın kullanıldığı başka bir haber türü yoktur. 'Doğrudan ve sert girişli kam spiker'in ise %60'ın üzerinde baskın kullanıldığı diğer haber türleri ekonomi ve polis adliyedir. Tüm haber türleri içinde kullanım oranı nispeten çok düşük olan 'alıntılı kam spiker' en çok dış ve iç siyaset haberlerinde kullanılmıştır. Bu da, bu kam spiker türünü etkin bir şekilde kullanabilmek için eldeki haber materyalinde çarpıcı bir beyan olması gerekliliğiyle uygun çıkmıştır.

Tablo 6: Örneklemdaki Tüm Kanalların, Haber Türleri Sınıflandırmasına Göre Ana Haber Bültenlerinde Kullandıkları Kam Spiker Türlerinin Oranı

Haber Türü	Hard	Soft	Quote
İnsani ilgi	%35	%65	-
Dış siyaset	%47	%19	%34
Sağlık	%48	%52	-
Dünya	%56	%44	-
İç siyaset	%59	%24	%17
Polis adliye	%63	%34	%3
Ekonomi	%71	%29	-
Hava	%76	%24	-

Örneklemdaki genel kanalların ve haber kanallarının hangi haber türlerinde hangi kam spiker türünü ne oranda kullandığına dair bir karşılaştırma da yapılmıştır. Sonuçlar Grafik 2'de görselleştirilmiştir. 590 haber içinde sadece 7 adet var olan ve hepsi 'dolaylı ve merak uyandıran kam spiker'le duyurulan haber turları bu grafiğe dahil edilmemiştir.

Grafik 2: Haber Türlerine Göre Örneklemdaki Genel Kanalların ve Haber Kanallarının Ana Haber Bültenlerinde Kullandıkları Kam Spiker Türleri Oranları

Genel kanalların ortalama ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanım oranı %51’dir. Bu ortalama değer üzerinde bir oranla ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanılan haber türleri şöyle sıralanmaktadır: insani ilgi (%77), dünya (%69), ekonomi (%67) ve sağlık (%58). Haber kanallarında ortalama ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanım oranı %27’dir. Bu ortalama değer üzerinde bir oranla ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanılan haber türleri şöyle sıralanmaktadır: insani ilgi (%51), sağlık (%46) ve dünya (%33).

Genel kanalların ortalama ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanım oranı %43’tür. Bu ortalama değer üzerinde bir oranla ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanılan haber türleri şöyle sıralanmaktadır: polis adliye (%46), dış siyaset (%53), iç siyaset (%54) ve hava koşulları (%57). Haber kanallarında ortalama ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanım oranı %68’dir. Bu ortalama değer üzerinde bir oranla ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanılan haber türleri şöyle sıralanmaktadır: ekonomi (%85), hava koşulları (%85) ve polis adliye (%83).

SONUÇ

Kullanımlar ve doyumlar kuramına göre yapılan pek çok araştırma insanların televizyonda hangi ihtiyaçlarını doyuma ulaştırdıklarına dair sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu konuda belli ölçüde teorik kavrayışa ve büyük ölçüde saha birikimine sahip olan televizyon içerik üreticileri de farkında olarak ya da olmayarak bu ihtiyaçlara hitap eden içerikler üretip izlenme oranı rekabetinde öne çıkmaya çalışmaktadırlar. TV yayıncılığının rekabet kılvarlarının önemli bir ayağını haberler oluşturur. Bu rekabetin haber bültenlerine biçim ve içerik olarak yansıdığı boyutlardan biri de haberin sunum metnidir. Bu çalışma izlenme oranlarını

artırabilmek için haberin daha çarpıcı bir şekilde sunumu eğiliminin Türkiye’de genel televizyon kanalları ile tematik haber kanallarına ne ölçüde yansıdığını karşılaştırmalı olarak araştırmaktadır. Karşılaştırma, televizyonların ana haber bültenlerindeki kam spiker’lerin içerik analizi üzerinden yapılmaktadır.

İzleyicilerin aradıkları doyumları karşılamak için televizyon habercilerinin benimsediği sansasyonel tarz kam spiker türü tercihinde de kendini göstermektedir. Her kam spikerde kaşınan bir merak duygusu, ardından bu merakın giderilmesi ve bu serinin pek çok haber için devam etmesi, izleyicileri, bir gerçekler ve olgular bütünü izlemekten ziyade bir gösteri izleme durumuna sokabilir. Konu televizyon haberciliğinin kalitesi ve haberin izleyicilerle kurduğu ilişkinin nesnellik ve rasyonellik boyutuyla da yakından ilgilidir.

Kam spiker türleriyle ilgili çeşitli detaylı sınıflandırma biçimleri vardır. Ancak bu çalışmada, çalışmanın ortaya çıkarmaya çalıştığı sonuca daha yalın bir şekilde ulaşılmasına katkısı olacağı için White ve Barnas’ın (2000) üçlü sınıflandırması kullanılmıştır: “hard lead” (doğrudan ve sert girişli kam spiker), “soft lead” (dolaylı ve merak uyandıran kam spiker), “quote lead” (çarpıcı bir alıntıyla başlayan kam spiker). “Hard lead” haberin en önemli kısmını ilk cümlede verir, makul televizyon cümlesi uzunluğunu aşmamak kaydıyla 5N1K yanıtları konusunda cömert davranır. “Soft lead” habere dolaylı giriş yapar, 5N1K konusunda cimri davranır, haberi ima eder, izleyiciyi ısıtır, merak uyandırır ve merakın giderilmesini videoya bırakır. “Quote lead” ise çarpıcı bir alıntıyla başlayarak izleyiciyi şaşırtır, bu sözlerin kime ait olduğunu gecikmeli olarak bildirir.

Genel televizyon kanallarındaki izlenme oranı yarışı, haber kanallarındakine göre daha sert geçer. Ayrıca genel televizyon kanallarının izleyici kitlesinin sosyoekonomik statü grupları haber kanallarınınkinden farklılık gösterir. Genel televizyon kanalları haberi aktarıırken haber kanallarına göre hikayeleşirmeye daha çok başvurabilirler. Bu ve benzeri unsurlar nedeniyle genel televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde, tematik haber kanallarınıninkine oranla daha fazla ‘dolaylı ve merak uyandıran’ kam spiker kullanımı görülebilir. Çalışmanın sonuçları bu varsayımı desteklemiştir. Genel TV kanalları olarak Show, Star ve atv; haber kanalları olarak da NTV, Haber Global ve Habertürk’ün 7 Ocak – 9 Ocak 2019 arasındaki 3 günlük ana haber bültenlerindeki toplan 590 haberin içerik analizi yapılmıştır.

Genel kanalların ortalama ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanım oranı %51 iken haber kanallarında bu oran %27 çıkmıştır. Buna karşılık haber kanallarında ortalama ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanım oranı %68 iken genel kanallarda bu oran %43 olarak gerçekleşmiştir. Alıntılı kam spiker kullanımı oranı açısından genel kanallar ile haber kanalları arasında belirgin bir fark bulunmamıştır.

Çalışmada ayrıca belli haber türlerinde belli kam spiker türü tercih etme yönünde editoryal bir eğilim olup olmadığı da araştırılmıştır. Böyle bir eğilim,

editörlerin ana haber bültenleri için haber seçimi yaparken, merak uyandıran sunum şekillerine uygun -sansasyonel sunum potansiyeline sahip- türdeki haberleri tercih etmesinin bir işareti olarak da yorumlanabilir. Genel kanallarda ortalama ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanımının üzerinde bir oranla bu kam spiker türünün tercih edildiği haber türleri; insani ilgi, dünya, ekonomi ve sağlık haberleridir. Haber kanallarında ortalama ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanım oranının üzerinde bir oranla bu kam spiker türünün tercih edildiği haber türleri; insani ilgi, sağlık ve dünya haberleridir. Genel kanallar ile haber kanallarında ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanma eğiliminin güçlendiği haber türleri büyük ölçüde örtüşmektedir.

Genel kanallarda ortalama ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanımının üzerinde bir oranla bu kam spiker türünün tercih edildiği haber türleri; polis adliye, dış siyaset, iç siyaset ve hava koşulları haberleridir. Haber kanallarında ortalama ‘doğrudan ve sert girişli kam spiker’ kullanımının üzerinde bir oranla bu kam spiker türünün tercih edildiği haber türleri; ekonomi, hava koşulları ve polis adliye haberleridir. Genel kanallar ile haber kanallarında ‘dolaylı ve merak uyandıran kam spiker’ kullanma eğiliminin güçlendiği haber türleri yarı yarıya örtüşmektedir.

Tüm haber türleri içinde kullanım oranı nispeten çok düşük olan ‘alıntılı kam spiker’ en çok dış ve iç siyaset haberlerinde kullanılmıştır. Bu da, bu kam spiker türünü etkin bir şekilde kullanabilmek için eldeki haber materyalinde çarpıcı bir beyan olması gerekliliğiyle uygun çıkmıştır.

Bu çalışma, sektördeki kam spiker türleri kullanımının oranları ile televizyon kanallarının ve haberlerin türleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlaması itibarıyla literatüre bir katkı sunmaktadır. Ancak sonuçlarda 7-9 Ocak 2019’daki Türkiye gündeminin ve seçilen kanalların etkisi görülmüş olabilir. Bu ve benzeri çalışmaların farklı tarihlerde farklı kanallarla da yapılması, farklı gündemlerde ve farklı kanallarda da benzer sonuçların ortaya çıkıp çıkmayacağına dair önem taşımaktadır. Ayrıca televizyon haber editörleriyle sormaca ya da görüşme yöntemleriyle yapılacak çalışmalar da kam spiker türü kullanımındaki editöryal eğilimleri daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abrahamsen, J. (10 Ağustos 2017). *Lead writing for broadcast news*. <https://jeanetteabrahamsen.com/2017/08/10/lead-writing-for-broadcast-news/> (Erişim Tarihi: 25.11.2018).

Aslan, K. (2002). *Haberin yol haritası*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Boyd, A. (2001). *Broadcast journalism: Techniques of radio and television news (fifth edition)*. Oxford: Focal Press.

Cereci, S. (2001). *Televizyonda program yapımı*. İstanbul: Metropol.

Chapman, J. & Kinsey, M. (2009). *Broadcast journalism: A critical introduction*. Oxon: Routledge.

Cremer, C. F., Keirstead, P. O. & Yoakam, R. D. (1996). *ENG: Television news (third edition)*. New York: McGraw-Hill.

Dileklen, T. (2005). *5N-1K: Televizyon haberciliği*. İstanbul: Okumuş Adam.

Fang, I. (1991). *Writing style differences in newspaper, radio, and television news*. Minneapolis: University of Minnesota.

Girgin, A. & Özay, S. (2013). *Haber yazmak (dördüncü basım)*. İstanbul: Der Yayınları.

Heist, S. (2013). Writing a script. K. Kobre (Ed.), *Videojournalism: multimedia storytelling* (ss. 173-186). Burlington: Focal Press.

Hyde, S. & Ibrahim, D. A. (2016). *Television and radio announcing (twelfth edition)*. Oxon: Routledge.

Kapaklı, K. (2010). *Televizyon programcılığı*. Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Kaptan, A. (1999). *Radyo TV haberciliği ve metin yazma-röportaj teknikleri*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Karadağ, G. H. (2000). *TV haber programcılığı ve bir örnek: 32.Gün*. İstanbul: Etika Yayınevi.

Karadağ, G. H. & Algül, A. (2018). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında genel televizyon/tematik televizyon izlenme alışkanlıkları. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 8(4), 708-724. doi: 10.7456/10804100/010

Kars, N. (2013). *Radyo televizyon haberciliği (üçüncü baskı)*. İstanbul: Derin Yayınları.

Katz, E., Gurevitch, M. & Haas, H. (1973). On the use of the mass media for important things. *American Sociological Review*, 38(2), 164-181. doi: 10.2307/2094393

Parsa, S. (1993). *TV haberciliği ve kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Postman, N. & Powers, S. (1996). *Televizyon haberlerini izlemek*. (A. Tunç, Çev.) İstanbul: Kavram Yayınları.

Sağnak, M. (2011). *Son dakika: Haberin televizyonlaştırılması*. İstanbul: TB Yayıncılık.

Stephenson, A. R., Reese, D. E. & Beadle, M. E. (2009). *Broadcast announcing worktext: A media performance guide (third edition)*. Burlington: Focal Press.

Telg, R. (2018). *News writing for television and radio*. Florida: Department of Agricultural Education and Communication. <https://edis.ifas.ufl.edu/wc193> (Erişim Tarihi: 11.12.2018)

Thompson, R. (2005). *Writing for broadcast journalists*. Oxon: Routledge

Tokgöz, O. (1994). *Temel gazetecilik*. Ankara: İmge.

Trewin, J. (2003). *Presenting on TV and radio: An insider's guide*. Oxford: Focal Press.

Uğurlu, E. G. (2012). Televizyon yayıncılığında program türlerinin sınıflandırılması. E.G. Uğurlu (Der.), *Radyo ve televizyon programcılığının temel kavramları* (ss. 44-71). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Uğurlu, F. & Öztürk, Ş. (2006). *Türkiye'de televizyon haberciliği: Özel TV kanallarının getirdikleri*. Konya: Tablet.

Uyguç, U. & Genç, A. (1998). *Radyo televizyon haberciliği (2. baskı)*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Vural, İ. K. (2012). Radyo ve TV haberciliği. E. Yüksel (Ed.) *Haber yazma teknikleri* (ss. 144-163). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

White, T. & Barnas, F. (2010). *Broadcast news: Writing, reporting and producing (fifth edition)*. Burlington: Focal Press.

Yayın Geliş Tarihi: 30.05.2018
Yayına Kabul Tarihi: 25.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.428613

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 805-831
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EKOLOJİK YAKLAŞIMLI ÇEVRE-DAVRANIŞ ARAŞTIRMALARININ KONULAR VE TEKNİKLER AÇISINDAN İÇERİK ANALİZİ¹

Sema MUMCU*
Tuğba DÜZENLİ**
Emine TARAKCI EREN***

Öz

Mekânsal tasarım alanında 1960'lı yıllardan itibaren önem kazanmaya başlayan çevresel psikolojinin bir dalı olan ekolojik psikoloji ya da yaklaşımlar ekoloji biliminden ve temel ilkelerinden faydalanarak insan ve çevresi arasındaki koparılamaz bağdan, her ikisini bir bütünün parçaları olarak ele almaktan bahseder. Araştırmalarda giderek yaygınlaşan Davranış Konumu Kuramı ve Olanaklılık Kuramı ekolojik yaklaşıma örnek verilebilir. Türkiye’de ve dünyada yapılmış olan ekolojik yaklaşımli çevre-davranış araştırmalarının hangi konuları hangi tekniklerle ele aldığı bu çalışmada incelenmiştir. Sonuçlar, bu çalışmalarda ele alınan konuların çok çeşitli olduğunu ve kullanılan tekniklerin de çeşitlilik ve esneklik sergilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca ekolojik yaklaşımların araştırmacılara hem sayısal veriler elde etme imkânı sağlarken hem de toplumsal, sosyal, kültürel boyutlarda da yorum yapabilme imkânı sağladığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Mekânsal Tasarım, İnsan-Çevre İlişkisi, Ekolojik Yaklaşımlar, Davranış Konumu Kuramı, Olanaklılık Kuramı.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Mumcu, S., Düzenli, T. & Tarakçı Eren, E. (2019). Ekolojik yaklaşımli çevre-davranış araştırmalarının konular ve teknikler açısından analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 805-831.

¹ Bu çalışma, IV. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi’nde sözlü olarak sunulan “Çevresel Psikolojide Ekoloji Biliminin İzleri: İnsan-Çevre İlişkisinin Araştırılmasında Ekolojik Yaklaşımlar” adlı bildirden geliştirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, ORCID: 0000-0002-5198-9117, semamumcu@ktu.edu.tr

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, ORCID: 0000-0001-6957-3921, tduzenli@ktu.edu.tr

*** Dr., ORCID: 0000-0002-5595-9505, eminem_tarakci@hotmail.com

CONTENT ANALYSIS OF ENVIRONMENT-BEHAVIOR RESEARCHES WITH AN ECOLOGICAL APPROACH IN TERMS OF SUBJECTS AND TECHNIQUES²

Abstract

Ecological approach and ecological psychology as a branch of environmental psychology which is gaining an increasing importance in the field of environmental design till 1960's, deal human and environment as parts of a whole and accept their interrelatedness by adopting ecology science and its basic principles. "Behavior Setting Theory" and "Affordance Theory" are examples of ecological approach to human-environment relationship. In this study environment and behavior studies with an ecological approach conducted in Turkey and other parts of the world were examined in terms of their research subjects and techniques. The results showed that the research subjects dealt with in these studies have a rich variety, and the techniques are also various and flexible. Also it was determined that studies adopted ecological approach enables both gathering numeric data and commenting on social and cultural dimensions at the same time.

Keywords: *Spatial Design, Human-Environment Relationship, Ecological Approaches, Behavior Setting Theory, Affordances Theory.*

GİRİŞ

Çevre ve insan ilişkisinin araştırılması geçtiğimiz 50 yılda katlanarak hızlanmış ve zenginleşmiştir. İnsan davranışı ve çevre arasındaki ilişkinin incelenmesi sosyal bilimlerden (psikoloji, sosyoloji, coğrafya ve antropoloji gibi) ve çevresel/mekânsal tasarım (peyzaj mimarlığı, mimarlık, iç mimarlık, şehir ve bölge planlama gibi) disiplinlerinden araştırmacıların ilgi alanına girmektedir. Multi-disiplinli bu karakteri, çevre ve davranış/insan araştırmalarının yaklaşım ve araştırma tekniklerinde çeşitlilikle sonuçlanmıştır. Çevre ve davranış ilişkisi, mekânsal tasarım disiplinlerinde çevresel psikoloji bilim dalı içinde ele alınmaktadır.

Tasarlanan mekânlar aracılığıyla insanın çevresiyle ilişkisinde uyumu sağlamayı hedefleyen mekânsal tasarım disiplinleri, ağırlıklı olarak Aydınlanma Çağı ve pozitivistimin getirdiği iki kutuplu, parçalanmış insan-çevre ilişkisi yaklaşımını benimsemiş; bu nedenle amacına ulaşamamış, tasarımcıları ve araştırmacıları yeni yaklaşımlar ve anlayışlar geliştirme göreviyle karşı karşıya bırakmıştır. Modernizm ve Sanayi Devrimi etkisiyle yapısal ve doğal çevrelerde yaşanan hızlı ve çoğunlukla olumsuz gelişmeler 1960'lı yıllardan itibaren çevresel psikoloji bilim alanının hızla gelişmesine ve getirdiği bulguların mekânsal tasarım disiplinlerinde giderek önem kazanmasına neden olmuştur. Tasarım

² This study was developed from the paper entitled "Following the Footprints of Ecology in Environmental Psychology: Ecological Approaches to Human-Environment Relationship" which was presented at International Congress on Afro-Eurasian Research IV.

disiplinlerindeki yaygın dünya görüşünün göz ardı ettiği insan ve çevresi arasındaki koparılamaz bağ, çevresel psikoloji bilim dalının gelişimi ile tekrar vurgulanmaya başlamıştır. Çevresel psikolojinin bir dalı olan ekolojik psikoloji ya da yaklaşımlar, laboratuvar ortamı gibi yapay koşullarda insan-çevre ilişkisini ele almayı reddeder. Bu yaklaşım, ekoloji biliminden ve temel ilkelerinden faydalanarak insan ve çevresi arasındaki koparılamaz bağdan, her ikisini bir bütünün parçaları olarak ele almaktan bahseder. Bu çalışma kapsamında ekolojik yaklaşımın oluşmasına zemin hazırlayan iki kutuplu/ikili insan-çevre ilişkisi anlayışı, aldığı eleştiriler ve doğurduğu tepkiler; bunlar doğrultusunda ekolojik yaklaşımın kabulleri, ekoloji biliminden benimsediği ilkeler, bunların mekânsal tasarım disiplinlerine dair araştırmalarda hangi kuramlarla ele alındığı, hangi araştırmalarda nasıl kullanıldığı irdelenecektir.

NEDEN EKOLOJİK YAKLAŞIM? TASARIM DİSİPLİNLERİNDE İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİSİNE YAYGIN YAKLAŞIM VE YENİ BİR YAKLAŞIM İHTİYACI

Tekno-bilimsel mantık ve iki kutuplu insan-çevre ilişkisi, çevresel tasarım disiplinlerinde giderek artmakta olan dünya görüşünü karakterize eder. Bu görüş açısı, insan ve çevreyi iki ayrı varlık olarak kabul edip, fiziksel mekânın teknik ve biçimsel amaçlar doğrultusunda üretimine odaklanırken, mekânın insanlar tarafından deneyimlenmesi boyutunu arka plana atmıştır. Bu nedenle özellikle insanların gündelik hayatı içinde kullandıkları mekânlara atfettikleri anlamlarının anlaşılmasını sınırlandırmıştır. Bunun sonucunda tasarımlar artık matematiksel-ekonomik olarak etkili olurken sosyal olarak ilişkisiz, ekolojik olarak duyarsız bulunmakta ve kullanıcı gruplarını dışlamakla eleştirilmektedirler (Thwaites & Simkins, 2007). Sonuç olarak kullanılmayan, insanların sakındığı mekânlar, modern tasarım yaklaşımının sıklıkla karşımıza çıkardığı manzaralardan biri olmuştur.

Aydınlanma Çağı kökenli öğretilerden, özellikle Descartes'in çalışmasından gelişen görüşle saf yöntem ve tekniğe dayalı bir mimarlık teorisi gelişmiştir. Bilimin analitik somutluğunu destekleyen yöntemler kullanılırken, mekânsal tasarım disiplinlerinin öncelikli amacı insan-çevre ilişkilerini tasarım sürecinde bölme ve ayırma ile karakterize edilen analitik yöntemleri kullanmak olmuştur (Thwaites & Simkins, 2007). Ittelson (1976) da insan-çevre ilişkisini ele alan yaklaşımlardaki boşluğun kaynağını bölme ve ayırmaya dayalı anlayışta görmüştür. İnsan davranışı ile çevre iki farklı yöne ayrılmıştır. Davranış, davranış bilimlerinin/psikolojinin düşünce alanı olmuşken; insanın ürettiği çevre, çevresel tasarımın ilgi alanı içinde kalmıştır.

Aynı şekilde psikoloji bilimi de bu ayrılma ve bölme anlayışına dayalı olmakla eleştirilmiştir. Barker (1968) psikoloji biliminin ağırlıklı olarak deneysel olduğunu dile getirerek, belirli deneysel koşullar altında ve klinik süreçler içinde

insanların nasıl davrandığını bilebileceğini, ancak laboratuvar ve klinikler dışında bu koşulların ve davranışsal sonuçlarının nasıl olacağı konusunda çok az bilgi sahibi olduğunu belirtir. Psikolojide çevreyi dışlayarak insan davranışını ele alan bu yaklaşıma karşılık çevresel tasarım disiplinlerinde de pozitivist etki altında insanı dışlayıp fiziksel çevreye odaklanan tasarım anlayışı eleştirilere hedef olmuştur (Thwaites & Simkins, 2007). Gündelik hayatı içinde insanın çevresini nasıl deneyimlediği, ne gibi anlamlar yüklediği gibi deneyimsel konuları ve bunlar yanında sosyal ve kültürel boyutları da tasarım sürecine dâhil eden bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu yaklaşım fiziksel dünya ile psikolojik alandaki olguları koordine ederek, insanlar ve çevresel koşullar arasındaki ilişkileri ele alabilmelidir. Çevre ve insanın karşılıklı bağımlılığının vurgulanması ekolojik yaklaşımın temel özelliğidir. Bu bağlamda hem mekânsal tasarım araştırmaları hem de insan davranışına ilişkin araştırmalar için kullanışlı bir teorik katkı sağlar.

EKOLOJİK YAKLAŞIM VE EKOLOJİK PSİKOLOJİ

Ekolojik psikoloji insan davranış ve deneyimlerinin günlük çevreleriyle nasıl ilişkili olduğunu ele alır. Sosyoloji ve psikolojide ekolojik düşünce, ekoloji biliminden esinlenir. Ekolojinin yönlendirici temel ilkesi “yaşam mücadelesi içinde tüm organizmaların diğer organizmalar ve cansız varlıkları da içeren çevre ile sürekli bir etkileşim içinde oldukları ve ona uyum sağlamaya çalıştıklarıdır”. Ekolojiciler ve insan davranışını ekolojik düşünceyle araştıran bilim insanları dünyaya ve nasıl araştırılması gerektiğine ilişkin bazı temel varsayımları paylaşırlar. Bazıları (Wicker, 1984): (1) Organizmalar (bitkiler ve hayvanlar, insanlar da dâhil) birbirinden bağımsız/izole halde var olamaz ve davranamazlar. (2) Bütün organizmalar örneğin açlık ya da genetik yapıları gibi iç güçler tarafından etkilendikleri gibi diğer türlerin bireylerinin davranışları ya da iklimsel koşullar gibi dış güçler tarafından da etkilenirler. (3) Canlı organizmalar adapte olur/uyum sağlar- yani çevreleri ile uyumlu bir şekilde işleyen bir ilişkiyi kurmaya çalışırlar. Çevrelerine karşı seçicidirler; ihtiyaçlarına uygun olan ve olmayan özellikler arasında ayrımlar yaparlar.

1944'te ‘psikolojik ekoloji’ çalışmasını yayımlayan Kurt Lewin’in öğrencilerinden Roger Barker ve Herbert Wright, insan davranışı ve deneyiminin araştırılmasında ekolojik bir yaklaşımın hem pratik hem de bilimsel değeri olacağını savunmuşlardır. Biyologların yaptığı bitki ve hayvanların habitatlarına ilişkin haritalarından yola çıkarak, insanları çevreleyen ve davranışlarına, algılarına ve duygularına etki eden günlük sosyal/fiziksel çevreleri kapsayan psikolojik habitatlar için de haritalar yapılabileceğini öne sürmüşlerdir (Wicker, 1984). Ekolojik yaklaşım en basit haliyle, davranışsal ve ekolojik değişkenlerin (insanın günlük çevresiyle etkileşiminin kapsadığı unsurlar) sistematik bir şekilde etkileşim gösterdiğini kabul eder (Berry,1976). Doğal olarak (kendiliğinden) oluşan çevrelerin işleyiş şekillerinin araştırılması için ekolojik psikologlar deneysel tasarımları bir kenara bırakmışlar ve gözlem, görüşme gibi doğa bilimcilerin

yöntemlerini benimsemişlerdir (Georgiou & Carspecken, 2002). Psikoloji “bireyi” ele almak zorundadır ancak ekoloji “organizma ile çevresi arasındaki ilişkidir”. Ekoloji ve psikolojinin bir arada ele alınması, insan ve çevresi arasında bağ kurma ya da bağı kırma hakkında fırsatlar sunarlar (Thompson, 2003). Karşılıklı etkileşim ve alışverişi içeren bu ilişkinin esasları ekolojik psikolojiyle ortaya koyulur. Çevre ve davranış, tek ve birbirleriyle iç bağlantılı bir ünite olarak ele alınır (Scott, 1980).

Barker’a (1968) göre ekolojik psikoloji, ekolojik çevrenin (laboratuvar ya da simülasyon ile oluşturulan yapay ya da sanal çevreler değil; insanın günlük yaşamının içinde geçtiği doğal çevresi) nesnelere ve olaylarıyla insanların davranışını birleştiren ve birbirlerine bağımlı birimleri ele almalıdır. Genel anlamda ekolojik konuların insan davranışının araştırılmasına uygulanması, belirli etkileşim durumlarının belirlenmesi için insan davranışının gündelik yaşamın gerçekleştiği konumlarda gözlemlenmesini içerir (Hesse, 1977). Ekolojik psikoloji denilince öncelikle akla gelen iki isim ve çalışmaları vardır;

(1) Roger G. Barker, “Ecological Psychology; Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior” (1968) ve

(2) James J. Gibson, “The Ecological Approach to Visual Perception” (1986).

Bu iki çalışma temelde aynı kavram (ekolojik yaklaşım) üzerine kurulmuş olmakla birlikte ortak oldukları yönler yanında farklılıklar da içerirler. İnsan-çevre etkileşimine dair bir analiz birimi ortaya koymaları temel ortak noktalarıdır. Barker “davranış konumları”nı Gibson ise “olanaklılık” kavramını birer analiz birimi olarak ileri sürmüştür. Bu çalışmalar kendi alanlarında öncü olmuştur.

Psikoloji –fizyolojik, sosyal ya da gelişimsel olsun– kişilere ilişkin süreçleri araştırmada yararlı olan çevresel elemanlarla ilgilenir. Ancak psikoloji, deneysel tasarım ilkeleri doğrultusunda çevresel elemanları kontrollü koşullar altında laboratuvar ortamında, gerçek hayattaki konumlarda oluşabilen karmaşıklıklardan izole ederek ele alır (Schoggen, 1989). Günlük yaşamımızda sıradan olan bazı durumları laboratuvar ortamında hazırlamak çok zor olabilir ancak doğadaki deneyler (insanların günlük yaşam çevreleri) her gün oluşmaktadır ve Barker’a göre bunları kaydedip analiz edecek teknikler mevcutsa bu durumlar yol gösterici olabilirler (Barker, 1968). Bu amaç doğrultusunda Barker ve Wright araştırmalarına Kansas’ta Midwest kod adını verdikleri küçük bir kasabada başlamış, sıradan bir gün boyunca bir çocuğun davranışları ve hangi objelerle nasıl etkileşimde bulunduğunu kaydetmişlerdir (Barker, 1968; Orzek, 1987). Barker ve Wright bu araştırması sırasında pek çok umulmadık ancak önemli ve birbirleriyle ilişkili keşiflerde bulunmuşlardır ve bunlar daha sonrasında Barker için “Davranış Konumu Kuramı”nın temelini oluşturmuşlardır (Schoggen, 1989).

Ekolojik psikoloji denilince akla gelen diğer isim J. Gibson’dur. Görsel algıyı ekolojik bir yaklaşımla açıklamaya çalışan Gibson’a (1986) göre çevreden

alınan bilgi davranışın yönlendirilmesinden sorumludur. Eğer davranışın çevre tarafından nasıl yönlendirildiğini tanımlayan kurallar bilinirse, çevre içinde organizmanın davranışını öngörüp açıklayabilen bir çatkı geliştirilebilir (Gibson, 1986). Gibson'un buna ilişkin çabası "Olanaklılık Kuramı (Affordances Theory)"dir. Gibson ve Barker'ın ekolojik psikolojisi problemlerin bilimsel çatkısını oluşturma şekilleri bakımından benzerdirler. Davranışı açıklayabilmek için her ikisi de ekolojik çevreyi, belirli kişilerle kesişimi noktasında ele almışlardır.

Ekolojiciler ve insan davranışını ekolojik düşünceyle araştıran bilim insanları benzer yöntemleri de kullanmışlardır. Organizmalar ve çevreleri arasındaki ilişkileri, olayların doğal akışını gözlemleyip kaydederek ortaya koymaya çalışırlar. Araştırmacılar çalıştıkları olaylar ve süreçler üzerindeki etkileri en aza indirgenmiş yöntemleri seçmektedirler (Wicker, 1984). Scott (1980) ekolojik psikoloji alanındaki araştırmaların ortak özelliklerini şöyle sıralamıştır: (1) Araştırma alanı olarak doğal habitatlara (laboratuvar dışı, insanın günlük hayatının içinde geçtiği insan yapımı çevresi) odaklanma, (2) araştırma amaçlarının betimsel yapıda olması, (3) bu amaçlara ulaşmak için doğrudan gözlem gibi betimsel yöntemlerin kullanılması, (4) olayların doğal akışını mümkün olan en az şekilde etkilenmesi. Özetle Ekolojik psikoloji çevre ve insanı koparılamaz bir bütün olarak ele alırken, ekoloji biliminin temel ilkeleri ve araştırma yaklaşımlarından faydalanarak davranışını içinde gerçekleştiği insanın günlük çevreleri içinde, akışını bozmadan ve gözlem tekniği ile anlamaya çalışır. Bu doğrultuda adı geçen Davranış Konumu ve Olanaklılık Kuramlarının temel ilkeleri ve hangi araştırmalarda nasıl kullanıldıkları ele alınacak, mekânsal tasarım disiplinlerinde insan-mekân ilişkisinin anlaşılmasında nasıl bir araç olabilecekleri irdelenecektir.

Davranış Konumu Kuramı

Barker, 1968 yılında yayımladığı çalışmasında "Davranış Konumu Kuramı"ni ve "davranış konumu sörveyi"ni ortaya koymuştur. İngilizcesi "behavior setting" olarak adlandırılan kavram dilimize davranış konumu, davranış ortamı, davranış seti, davranış sahnesi ya da davranış dizgisi olarak çevrilebilir. Davranış konumunun yeri ve zamanı kesin bir şekilde saptanabilir ve davranış konumu salt bir yer değil, bir yer içindeki etkileşimler kümesidir. Davranış konumunun insan olan ve olmayan öğeleri vardır. Çevrenin hem fiziksel hem de sosyal elemanları bu kavramla bir ünite içinde bir araya getirilir. Bu nedenle insan davranışı üzerindeki etkileri güçlüdür. İnsanlar, konuma seçim yaparak girerler, bir kere girdiklerinde genellikle kısıtlamalarına uyarlar. Kişilerin davranışını yöneten bireylerin kişilikleri değil konumun kendisidir. Eylemler ve nesnelere bir arada eşgüdüm halindedirler. Davranış konumlarının kullanıcıları değişir ancak konumlar süre gider. (Öymen Gür, 1996; Moos, 1976; Scott, 2005). Gump (1971) davranış konumlarının insanın günlük yaşantısı içindeki yerini şöyle ifade eder: "İnsanlar, bir dizi çevresel birim içinde yaşamlarını sürdürürler. Bu birimlerde neler yaptıkları ve onlara nelerin yapıldığı hayatın kendisidir."

Davranış konumunun başlıca özellikleri şöyle detaylandırılabilir: Bir davranış konumu katılımcılar değiştiğinde sabit kalan/değişmeyen bir ya da daha fazla sayıda davranış (kalıbı) örüntüsünden ve ortam parçalarından oluşur (Barker, 1968, 1976). Ortam ve davranış bağdaştırıcıdır; ortam davranışı çevreler, kuşatır, sarar. Ortam davranışa sinomorfiktir. İngilizcesi “synomorphy” olarak adlandırılan bu kavram yapısal açıdan benzer demektir, bu nedenle yapısal benzerlik ya da eşgüdüm olarak da adlandırılabilir. Davranış ile davranış konumunun ortamı arasındaki ilişkinin önemli bir özelliğini tanımlar. Hem fiziksel hem de davranışsal özellikleri olan davranış konumları, yapısal olarak sinimorfların topluluğudur ve sinimorflar belirli derecelerde birbirlerine bağımlıdırlar (Barker, 1968, 1976).

Barker'ın davranış konumu sörveyi insan davranışının araştırılmasında fiziksel ve sosyal bağlamı psikolojik yöntemlerle bir araya getiren ilk önemli girişim olarak nitelendirilmiştir (Georgiou & ark., 1996). Öymen Gür (1986) davranış konumu kavramının tasarlanmış çevrelerin değerlendirilmesinde rahatlıkla kullanılacak en iyi yöntemlerden birisi olduğunu bildirmiştir. İnsanın çevresel deneyimi ya da insan-çevre etkileşimini ele alan çeşitli araştırmalar, davranış konumu kavramından ve araştırmacılara sağladığı avantajlardan bahsetmiştir (Bechtel, 1987; Fuhrer, 1990; Gump, 1971, LeCompte, 1974). Gump (1971) da davranış konumlarının ekolojik sorguyla “Burada neler oluyor?”u irdelediğini belirtir. Fuhrer (1990) davranış konumlarının hem sosyo-fiziksel çevreye hem de zamansal çevreye ve tek bir bireye ya da gruba odaklanabilmeyi olanaklı kıldığını, davranış konumları formatı altında toplumsal yaşam alanlarındaki psikolojik davranışsal süreçlerin ortaya çıkarıldığını belirtir. LeCompte (1974), davranış konumlarının psikologlar ve çevresel tasarımcıların yöntemlerindeki eksikliklerin kapatılmasına ve insan davranışı-çevre ilişkisine daha sağlıklı bir perspektiften bakılmasına yarar sağlayacak bir yöntem olduğunu belirtir. Davranış konumu sörveyi; yöntemleri kesin olan, kıyaslanabilir ve nicel göstergeler bağlamında çevrenin sistematik bir tanımını sağlar (LeCompte, 1974). Bechtel (1982), davranış konumu verilerinin, kullanıcıların çevreleri hakkında ne düşündükleri, çevrelerini nasıl değerlendirdiklerini değil de konumun içinde nasıl hareket ettiklerini kapsadığını belirtir. Yine başka bir nokta fiziksel çevrenin kalitesinin doğrudan ölçülemezdir. Ancak bunlar davranış konumu sörveyleri bünyesindeki anketlere kolaylıkla eklenebilecek sorularla veri haline dönüştürülebilirler (Bechtel, 1982). Bechtel (1982) ayrıca açık davranışın çevresel kaliteyi fiziksel ölçümlerden daha iyi ifade ettiğini ileri sürer.

Olanaklılık Kuramı

Gibson (1986), “Görsel Algıya Ekolojik Yaklaşım” (“The Ecological Approach to Visual Perception”) adlı çalışmada görsel algıyı ekolojik perspektifle irdelemiş ve klasik algı kuramlarından oldukça farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Gibson'un Olanaklılık Kuramının temelinde iki görüş yatar: (1)

Organizmanın çevresiyle ayrılmaz bir bütün olduğu ve (2) organizmanın bir çevre içindeki bilgiyi, tek başına zihinsel süreçler olmadan doğrudan algıladığı.

Bu kuram, insanlarla çevreleri arasındaki ilişkide birbirine bağımlı olma durumuna, başka bir deyişle ekolojik perspektife dayanır (Heft, 2001). “Çevrenin sağladığı olanaklar, organizmaya sunduğu faydalı ya da zararlı şeylerdir. Bu kelimeyle hem bireye hem de çevreye gönderimde bulunan bir şeyden bahsedilir. Birey ve çevrenin birbirlerini tamamlayıcılığını kasteder ” (Gibson, 1986 s. 127). Çevresel özellikler bireye bir eylem için bazı potansiyeller sağlarlar, olanaklılıklar bu potansiyellere karşılık gelir. Stroffgen (2000, 2003) olanaklılığı çevre ile birey arasında davranışa ilişkin sonuçları olan ilişkiler olarak tanımlar. Başka bir ifadeyle olanaklılıklar bireyin çevresinin, bireyin davranışı için sonuçları olan özellikleridir. Heft’e göre (2007) olanaklılıklar bireyin nesnelere ve diğer insanlarla ilişkilerinden kaynaklanırlar, ayrıca mekânlardan da kaynaklanırlar. Olanaklılık kavramını özellikle çocuk çevreleri içinde sıklıkla ele almış olan Kytta (2004) bir organizmanın belirli bir konumda bulunurken algıladığı fiziksel fırsatlar ya da tehlikeleri olanaklılıklar olarak tanımlamıştır. Greeno (1994) sağlanan olanakları “etkinlikler için ön koşullar” olarak tanımlar. Gibson’a göre “bir şeyi görmek onunla ne yapılabileceğini görmektir”. Gibson olanaklılık terimini; çevreyi, etkinliklerle ilişkili terimlerle açıklamanın bir yolu olarak tanıtmıştır. Ancak organizmanın özelliklerine uyan-destekleyen çevresel özellikler “olanaklılık” olarak tanımlanırlar. Bu nedenle küçük bir çocuk için dar bir açıklık geçişi olanaklı kılarken ve “olanaklılık” olarak tanımlanırlar, bir yetişkin için geçişe olanak sağlamaz (Fajen & Turvey, 2003); bir çocuk için bir oyun donatısını oluşturan şey bir yetişkin için oturma donatısı olabilir. Özetle bireyler çevrenin sağladığı olanaklılıklardan tümünü değil, kendileri için işlevsel önemi ve uygunluğu olan bir olanağı algırlar. Başka bir deyişle olanaklılıkların varlığı çevre ile organizma arasında eşgüdüm olmasına dayanır (Withagen & Michaels, 2005).

Tasarımla doğrudan ilişkilendirmese de Gibson (1986, s.130) “neden insan çevresindeki biçimleri ve maddeleri değiştirir? Sağladığı olanaklılıkları değiştirmek için” şeklinde bir yorumda bulunur. Böylece insan kendisine faydalı olan şeyi daha erişilebilir kılarken, kendine zarar veren şeylerin baskısını azaltır. Lang (1994) de insan yapımı çevrenin istenilen davranışlara imkân sağlayacak şekilde adapte edilebileceğini yani sağladığı olanakların değiştirilebileceğini belirtir. Eğer düzgün bir şekilde yapılandırılırsa, yapay çevrenin insan etkinlikleri için destek ve korunma sağlayacağını da belirtir. Herhangi bir olanaklılıklar kümesinin, insanların etkinlikleri ve estetik beğenileri için potansiyel çevreyi oluşturduğunu bildirir. Etkin çevre ise insanların dikkat ettikleri, onlar için anlamı olan olanaklılıkları ortaya koyan çevredir.

Tablo 1: Çeşitli araştırmacıların olanaklılık kavramına ilişkin sınıflandırmaları

Araştırmacı	Olanaklılık Kavramının Tanımlı Türleri
Gibson (1986)	<ul style="list-style-type: none">• Pozitif olanaklılıklar• Negatif olanaklılıklar
Kyttä (2004)	<ul style="list-style-type: none">• Potansiyel olanaklılıklar• Gerçekleşen olanaklılıklar → Aktif olanaklılıklar → Pasif olanaklılıklar
Lang (1994)	<ul style="list-style-type: none">• Mevcut olanaklılıklar (bunlardan) → Potansiyel çevre• Dikkat edilen (anlamli) olanaklılıklar → Etkin çevre
Zang & Patel (2006)	<ul style="list-style-type: none">• Biyolojik olanaklılıklar• Fiziksel olanaklılıklar• Algısal olanaklılıklar• Bilişsel olanaklılıklar <p>• Karmaşık olanaklılıklar</p>
Yılmaz & ark. (2017)	<ul style="list-style-type: none">• Objektif olanaklılıklar• Subjektif olanaklılıklar
Bærentsen & Trettvik (2002)	<ul style="list-style-type: none">• İşlemsel/eylemsel olanaklılıklar• Araçsal olanaklılıklar• İhtiyaca dayalı olanaklılıklar
Pucillo & Cascini (2014)	<ul style="list-style-type: none">• Deneyim olanaklılıkları• Yarar olanaklılıkları• Etki olanaklılıkları• Kullanım olanaklılıkları

Olanaklılık kavramı çeşitli araştırmalarda alt sınıflandırmaları yapılarak ele alınmıştır (Tablo 1). Bunlar olanaklılıkların faydalı ya da zararlı olmasına (Gibson, 1986), gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş olmasına (Kyttä, 2004; Lang, 1994), bireyin hangi özelliğiyle ilişkilendiğine (Zang & Patel, 2006), tasarımcının tanımladığı ya da bu tanımın dışında kullanıcının özgün tanımı olup olmadığına (Yılmaz & ark., 2017), eylemin hangi düzeyiyle ilişkili olduğuna (Bærentsen & Trettvik, 2002; Pucillo & Cascini, 2014) göre sınıflandırma yapmışlardır.

YÖNTEM

Davranış Konumu Kuramı ve Olanaklılık Kuramının hangi alandaki araştırmalarda, hangi konularda ve hangi teknikleri ele alarak kullanıldığı bu çalışma kapsamında içerik analizi aracılığıyla incelenmiştir. İçerik analizi yazılı ya da sözlü materyallerin içerik ve biçimlerinin sistematik olarak tanımlanmasını içeren bir tekniktir (Sommer & Sommer, 2002). Araştırmacılar nitel bir yaklaşım benimsemiş; böylelikle içerikteki tanımlayıcı ya da ayırt edici karakteristikleri ortaya koymayı hedeflemişlerdir (Harper & Rayner, 2010). Bu çalışma bağlamında araştırmaların konuları ve kullandıkları araştırma teknikleri ele alınmıştır. Yurtdışı araştırmaları için “Sciencedirect” ve “Sagepub” veri tabanlarında Davranış Konumu Kuramı için “behavior setting”, “behavior settings” ve “behavior setting theory” anahtar kelimeleriyle araştırmalar yapılmıştır. Tarama sonucu çıkan

makalelerden Barker'a (1968) atıf yapanlar seçilmiş, diğerleri "behavior setting" terimiyle sadece isimsel benzerlik sergilemeleri nedeniyle incelenmemişlerdir. Türkiye'de ise "Dergipark" ve "YÖK Tez Merkezi" veri tabanlarında "davranış konumu", "davranış konumu kuramı", "behavior setting", "behavior settings" ve "behavior setting theory" anahtar kelimeleriyle araştırmalar yapılmıştır. Olanaklılık Kuramı da benzer şekilde yurt içi ve yurt dışı veri tabanlarında taranmıştır. Yurtdışı araştırmaları için "Sciencedirect" ve "Sagepub" veri tabanlarında "affordance", "affordances" ve "affordance theory" anahtar kelimeleriyle araştırmalar yapılmıştır. Tarama sonucu çıkan makalelerden Gibson'a (1986) atıf yapanlar seçilmiştir. Türkiye'de ise "Dergipark" ve "YÖK tez merkezi" veri tabanlarında "olanaklılık", "affordance", "affordances" ve "affordance theory" anahtar kelimeleriyle araştırmalar yapılmıştır.

BULGULAR

Davranış Konumu Kuramına Dayalı Araştırma Konuları ve Teknikler

Yurtdışında yürütülen çalışmalarda araştırmacıların mimarlık, psikoloji, sosyoloji, eğitim, kriminoloji, turizm gibi çok çeşitli alanlardan oldukları; davranış konumu kavramını ele aldıkları durumlar ve tekniklerin oldukça çeşitlilik sergilediği görülmüştür. Davranış konumunun Türkiye'de yürütülen araştırmalarda ise yurtdışına göre oldukça kısıtlı sayıda ve alanda kullanıldığı saptanmıştır. Araştırmacılar genellikle peyzaj mimarlığı, mimarlık ve şehir bölge planlama kökenli iken ele aldıkları konular ağırlıklı olarak açık mekân kullanımları üzerinde durmuştur (Tablo 2).

Tablo2. Davranış Konumu Kuramını ele alan yurtiçi-dışı araştırmalar, konuları ve teknikleri

	Konu											Araştırma Tekniği														
	Popülasyon	Sanal Çevreler	Çocuk çevreleri	Yapı/iç mekân	Doğal çevreler	İyileştirici çevreler	Sokaklar	Parklar/Açık mekân.	Genç çevreleri	Yaşlı çevreleri	Suç Çevreleri	Öğrenme çevreleri	Çevresel Farkındalık	Turizm	Davranış gözlemi	Davranış haritası	Anket	Biliş haritası	Görüşme	Mekânsal analiz	Sosyal medya verileri	Fotoğraf	İnternet Oyunu	Belge-İçerik analizi	Mekân Etkileşim Oyunu	Literatür Taraması
Türkiye	İnan (1996)						■							●					●							
	Yıldız (2004)						■							●	●	●			●							
	Mumcu (2009)						■							●	●	●			●							
	Mumcu & ar. (2013)						■							●					●		●					
	Çalışkan (2015)						■												●							
	Albayrak (2016)			■											●	●	●									
Yurt Dışı	Charlop & ar. (1983)		■								■			●	●											
	Fridgen (1984)											■		●											●	
	Moore (1986)		■											●												
	Georgiou & ar. (1996)			■										●				●								
	Norris-Baker (1999)	■													●				●				●			
	Scheidt & Norris-Baker (1999)								■																●	
	Kounin & Sherman (2001)		■									■													●	
	Monforte Tisot & Thurman (2002)		■									■							●							
	Blanchard (2004)	■																								●
	Kyttä & ar. (2004)		■		■										●		●					●				
	Liu (2012)						■								●	●			●							
	Wicker (2012)			■																				●		
	Bernasco & ar. (2013)							■								●			●							
	Hart & Miethe (2015)										■									●				●		
	von Lindern (2015)				■	■		■								●										
	Collado & ar. (2016)		■		■											●						●				
	Smith & ar. (2016)		■									■				●										
Wu & ar. (2016)									■															●		
Caplan & ar. (2017)										■									●				●			

mekânsal tasarım disiplinlerinin davranış gözlemi, mekânsal analiz, anket ya da görüşme tekniklerinin bir arada ele alındığı karmaşık yöntemlere ağırlık verdiği görülmüştür. Anketler aracılığıyla davranış konumlarını mekânsal olarak tanımlamak mümkün olmuştur ancak diğer tekniklerin de kullanılmasıyla insan ve mekân etkileşimini çeşitli boyutlarıyla (hangi davranış, kimler, hangi mekânsal özellik kullanıldı, süre vb. gibi.) ele almak imkânı doğmuştur. Yapılan taramada gözlemlenen bir diğer durum da ekolojik psikolojinin vurguladığı insanın gündelik çevresi kavramında yaşanan değişimdir. Gündelik çevresi içindeki davranışın doğal akışını bozmadan ele almak ilkesini benimseyen ekolojik psikolojiye dair araştırmaların “gündelik çevre” kavramını sanal ortamları da içerek şekilde ele almaya başladığı ya da verilerin toplanmasında farklı teknikleri gündeme getirmeye başladığı gözlemlenmiştir.

Olanaklılık Kuramına Dayalı Araştırmalar

“Affordance” kavramının bu çalışmada “olanaklılık” olarak kabul edilen Türkçe karşılığına karşın çalışmalarda pek çok farklı karşılığının olduğu tespit edilmiştir. Mekânsal tasarım alanında “olanaklılık” ya da “sağlanan olanak” olarak karşılık bulan “affordance” teriminin, endüstriyel tasarım alanında “karşılama”, bilgisayar mühendisliği alanında ise “sağlarlık” olarak ele alındığı tespit edilmiştir. Olanaklılık Kuramının Davranış Konumu Kuramına göre daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Türkiye’de yürütülen Olanaklılık Kuramına dayalı tez ve makale çalışmaları; konuları ve ele aldıkları teknikler

	Konu											Araştırma Tekniği													
	Öğrenme Çevreleri	Keşif Davranışı	Çocuk Çevreleri	Robot Teknolojisi	Doğal Çevreler	Mekânsal Tasarım	Sokaklar	Parklar /Açık Mekân.	Genç Çevreleri	Yaşlı Çevreleri	Endüstriyel Tasarım	Yapı/Ç. Mekân	Görsel Analiz	Davranış Gözlemi	Davranış Haritası	Anket	Biliş Haritası	Görüşme	Mekânsal Analiz	Alan Çalışması	Kullanıcı Temelli Fotoğraf.	Yapay Gerçeklik-Oyunu	Fotoğraf	Robot/Simülator Tekno.	Literatür Taraması
Tez Çalışmaları	İnan (1996)					■							●					●							
	Mirza (1996)					■									●										●
	Yıldız (2004)					■	■						●	●				●							
	Eren (2006)			■																				●	
	Uğur (2006)			■																				●	
	Çakmak (2007)			■																				●	
	Elçioğlu (2009)										■														●
	Mumcu (2009)					■	■						●	●	●	●		●							●
	Dağ (2010)			■																				●	
	Dönmez (2010)									■											●				●
	Düzenli (2010)												●		●				●		●				
	Uğur (2010)			■																				●	
	Selçuk Kirazoğlu (2012)			■										●											
	Şalgamcıoğlu (2014)								■		■		●					●	●						
	Alparslan Kardeş (2016)	■														●									
	Yüctürk (2016)	■																					●		
	Yılmaz (2017)			■												●									
Makale	Bayrakçı (2003)									■		●													
	Elçioğlu & Tarakcı (2009)									■															●
	Mumcu & ar. (2013)									■			●					●					●		
	Düzenli & ar. (2016)					■	■		■									●	●	●			●		
	Yılmaz & ar. (2017a)	■		■		■							●			●		●							
	Yılmaz & ar. (2017b)					■	■						●						●				●		

Çocuk çevreleri (Selçuk Kirazoğlu, 2012; Yılmaz, 2017), genç çevreleri (Düzenli, 2010) ya da yaşlı çevreleri (Şalgamcıoğlu, 2014; Düzenli & ark., 2016) gibi belirli kullanıcılara odaklanma yaklaşımı olanaklılık kavramında da gözlemlenmiştir. Bunun dışında çalışma alanına yönelik daha genel başlıklar

altında kavramın ele alınması eğilimi de gözlemlenmiştir; endüstriyel tasarım (Elçioğlu, 2009; Dönmez, 2010; Bayrakçı, 2003; Elçioğlu & Tarakçı, 2009), robot tasarımı (Eren, 2006; Uğur, 2006; Çakmak, 2007), mekânsal tasarım (İnan, 1996; Mirza, 1996; Yıldız, 2004; Yılmaz & ark., 2017) gibi. Kullanılan teknikler geniş bir çeşitlilik göstermişken mekânsal tasarım disiplini dışındaki araştırmalar genellikle tek teknikle yürütülmüştür. Mekânsal tasarım (peyzaj mimarlığı, mimarlık vb. gibi) alandaki çalışmalar mekânın deneyimlenmesi ve kullanımına aynı anda odaklanabildiklerinden farklı verilerin farklı tekniklerle sağlanması ve bir arada değerlendirilmesi eğilimini sergilemişlerdir. En sık kullanılan teknikler davranış gözlemi, anket, mekânsal analiz olmuşken, diğer bir sık kullanılan teknik, simülasyon teknolojileri, bilgisayar mühendisliği alanına özgü bir teknik olarak gözlemlenmiştir.

Yurt dışında yapılan olanaklılık temelli araştırmalar yapıma sıklıkları, çalışma alanları ve kullandıkları teknikler bakımından daha zengin çeşitlilik sergilemişlerdir (Tablo 4). En yaygın çalışma alanı, çocuk çevreleri olmuştur. Bu araştırmalar bilişsel gelişim, oyun, öğrenme çevreleri ya da kentsel tasarım gibi diğer konularla birlikte ele alınmış; bilişsel gelişimle ilişkili olarak olanaklılıkların algılanması (Neldner & ark., 20017), oyun çevrelerinin sunduğu olanaklılıkların riskli davranışlarla ilişkisi (Cordovil & ark., 2015), mahallelerin kentsel tasarım özellikleri ve çocuklara sunduğu olanaklılıklar (Kyttä, 2004; Jamme & ark., 2018), çocukların tercih ettiği çevrelerin özelliklerinin sunduğu olanaklılıklar (Kyttä & ark., 2004) gibi çeşitli şekillerde ele alınabilmiştir. Bunun dışında günümüzde değişen yaşam tarzlarının ve önem kazanan çeşitli kavramların ele alınmasında da olanaklılık teriminin önemli bir kavramsal araç olabildiği tespit edilmiştir; sürdürülebilirlik (Mehan, 2017), geri dönüşüm (Duffy & Verges, 2009) gibi çevresel farkındalık konularında ele alınması ya da insan yaşantısının ayrılmaz bir parçası haline gelen sanal çevrelerin sağladığı çeşitli olanaklılıkların değerlendirilmesi gibi. Gelişen teknolojinin sağladığı imkânlar doğrultusunda arkeoloji çalışmalarında eski yerleşim alanlarının yaşayanlarına sunduğu olanaklılıkların değerlendirilmesi gibi farklı yaklaşımlarda da kavramsal araç olarak kullanılabilmektedir (Wernke & ark., 2017). Ekolojik psikoloji kapsamında insan ve çevresinin karşılıklılığı-birbirine bağlılığı kabulüne dayalı olarak ortaya koyulan olanaklılık kavramının en sıra dışı kullanım alanı Türkiye’de yürütülen araştırmalarda da karşımıza çıkan robot teknolojisi olmuştur (Yürüten & ark., 2013; Vallverdu & Trovato, 2016) (Tablo 4).

Tablo 4. Yurt dışında yapılan araştırmaların taranması; araştırma konuları ve kullanılan teknikler

	Konu														Araştırma Tekniği														
	Öğrenme Çevreleri	Doğal Çevreler	Çocuk Çevreleri	Bilişsel Süreçler	Oyun	Kentsel Tasarım	Arkeoloji	Sürdürülebilirlik	Geri Dönüşüm	Aile	Robot Teknolojisi	Sanal Çevre/ Sosyal Medya	Mekânsal Tasarım	İnternet Oyunu	Davranış Gözlemi	Davranış Haritası	Anket	Sosyal Medya Verileri	Görüşme	Mekânsal Analiz	Alan Çalışması	Çizim/Resim Yaptırma	Fiziksel İz Ölçümü	Sayısal Veri Tabanı/GIS	Deney	Literatür Taraması	Robot/Simülasyon Tekno.	Katılımcı Temelli Video/Foto.	
Read & ar. (1999)			■	■								■		●											●				
Talen & Coffindaffer (1999)			■			■																●							
Kyttä (2004)			■														●		●										
Kyttä & ar. (2004)		■	■											●			●		●										
Loebach (2004)	■	■	■	■																						●			
Lapintie (2007)						■																				●			
Mehta (2007)						■						■		●	●						●	●							
Stamps III (2007)						■						■				●									●				
Duffy & Verges (2009)								■															●						
Wineman & Peponis (2010)	■											■		●	●					●									
Said (2012)		■	■	■										●					●		●								
Yürüten & ar. (2013)										■															●	●			
Koles & Nagy (2014)											■															●			
Cordovil & ar. (2015)			■	■																						●			
Ellison & ar. (2015)											■															●			
Prieske & ar. (2015)			■	■										●											●				
Fusco (2016)						■																	●						
Vallverdu & Trovato (2016)										■																●			
Wernke & ar. (2017)						■																	●						
Wokke & ar. (2016)				■																					●				
Aladvani (2017)											■																		
Choi (2017)	■	■							■			■		●				●	●		●								●
Hoffman (2017)				■							■							●											

Tablo 4'ün devamı

	Öğrenme Çevreleri	Doğal Çevreler	Çocuk Çevreleri	Bilişsel Süreçler	Oyun	Kentsel Tasarım	Arkeoloji	Sürdürülebilirlik	Geri Dönüşüm	Aile	Robot Teknolojisi	Sanal Çevre/ Sosyal Medya	Mekânsal Tasarım	İnternet Oyunu	Davranış Gözlemi	Davranış Haritası	Anket	Sosyal medya verileri	Görüşme	Mekânsal Analiz	Alan Çalışması	Çizim/Resim Yapıtırma	Fiziksel İz Ölçümü	Sayısal Veri Tabanı/GIS	Deney	Literatür Taraması	Robot/Simülasyon Tekno.	Katılımcı temelli video/Fot.
Neldner & ar. (20017)				■																								
Laaksoharju & Rappe (2017)		■	■		■										●				●		●							
Mehan (2017)						■		■																		●		
Raymond & ar. (2017)						■																				●		
Costa (2018)												■			●		●	●										
Jamme & ar. (2018)			■			■											●		●	●	●		●					
Kleppe (2018)	■		■		■										●													
Kyttä & ar. (2018)			■			■											●							●				
Valadi & ar. (2018)			■	■								■					●											

Ele alınan araştırma tekniklerinden çeşitlilik ve yaratıcılık olduğu görülmüştür. Klasik davranış gözlemi-haritası, anket gibi tekniklerin yanında gelişen teknolojinin ortaya koyduğu imkânlar, araştırmalarda uygun verilerin ele edilmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin sayısal veri tabanları/GIS gibi sistemler çok çeşitli veriye kolaylıkla ulaşılabilmesini ve aynı çalışma içinde karmaşık bir şekilde değerlendirilebilmesi imkânını sağlamıştır (Fusco, 2016; Wernke & ark., 2017; Jamme & ark., 2018; Kyttä & ark., 2018). Yine teknolojinin yaşam tarzlarında yarattığı dönüşüm araştırmalarda veri kaynağı olmuştur; örneğin günlük tutmak davranış araştırmalarında karşılaşılan tekniklerden birisidir, bunun akıllı telefonlarla video ve fotoğraflar aracılığıyla yapılması (Choi, 2017) tekniği geliştirilmiştir. Sosyal medyada paylaşılan fotoğraflar, yer etiketlemeleri, çeşitli platformlarda yürütülen tartışmaların içerik analizlerinin yapılması, internet oyunlarının kullanılması gibi günümüzde teknoloji ve insanın günlük yaşamının ara kesitinde pek çok veri araştırmalarda bilgi kaynağı olarak kullanılabilmiştir (Kyttä & ark., 2004; Hoffman, 2017; Costa, 2018). Böylece “insanın günlük hayatı” vurgusunu yapan ekolojik psikolojide artık sanal çevrelerin de insanın günlük hayatının önemli bir bileşeni olduğu, insanların bu çevrelerdeki etkileşimlerinin anlaşılmasının giderek önem kazanmaya başladığı ortaya çıkmaktadır.

Araştırmalarda kullanılan tekniklere dair diğer bir bulgu da davranış konumu araştırmalarına benzer şekilde mekânsal tasarım disiplinlerinden

araştırmaların ağırlıklı olarak birden fazla tekniği bir arada kullanma eğilimi olmuştur. Böylece mekânın fiziksel, sosyal ve deneyimsel yönlerinin aynı anda ele almak ve anlamak amaçlanmıştır. Olanaklılık kavramının sıklıkla bir konuya ilişkin yeni bir kavramsal katkı geliştirmeyi ya da kavramsal bir eksikliği telafi etmeyi amaçlayan araştırmalarda kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bu tür araştırmalar olanaklılık kavramı ve ele aldıkları konular bağlamında kapsamlı bir literatür taraması tekniğini kullanmış ve kavramlar arasında ilişkilendirmeler yaparak teorik katkıları oluşturmaya çalışmışlardır.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında insan ve çevresi arasındaki koparılamaz bağa ve bunun araştırılmasında laboratuvar ortamı yerine insanın gündelik hayatına vurgu yapan ekolojik psikoloji temelli kavramlar olan davranış konumu ve olanaklılık kavramları ele alınmıştır. İnsan ve çevrenin ilişkisinin çeşitli açılardan anlaşılmasını hedefleyen araştırmalarda bu kavramların hangi konu kapsamında, hangi tekniklerle ele alındıkları üzerinde durulmuş; böylece bu kavramların ortaya koyuldukları tarihten bu yana nasıl geliştikleri ve kullanım alanlarını anlamak amaçlanmıştır. Bu kavramların mekânsal tasarım disiplinlerindeki önemine ve geçerliliğine vurgu yapan bu araştırmada, bu kavramların kullanım alanların mekânsal/kentsel tasarım, endüstriyel tasarım, psikoloji, sosyoloji, eğitim, sağlık, kriminoloji, arkeoloji, bilgisayar teknolojileri vb. gibi pek çok alanda ve bunların birbirleri ile ara kesitlerinde kullanılabildikleri gözlemlenmiştir. Özellikle çarpıcı olan durum araştırmaların kronolojik olarak listelendiği tablolarda yakın zamanlı araştırmalarda değişen yaşam tarzlarını yansıtan konuların gözlemlenmesi, gelişen teknolojinin ve yaşantımızda açtıkları kullanım alanlarının veri toplanmasında yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkması olmuştur. Bu durum mekânsal tasarım disiplinlerine de yansımıştır. Sanal çevrelerin, örneğin oyunlar, filmler gibi yapay gerçekliklerin özellikleri, bunların gerçek çevrelerin özelliklerinin tasarlanmasına katkıları, akıllı telefon uygulamalarının insan-mekân etkileşimine etkisi gibi konuların yanı sıra, araştırma tekniklerine dair gündelik hayatımızdaki mekânların deneyimlenmesinin daha iyi anlaşılmasında sosyal medya verilerinin önemi, sayısal veri tabanların karmaşık veri değerlendirmelerinde sağladığı imkânlar da bu araştırmanın önemli sonuçlarından olmuştur.

Türkiye’de yapılan araştırmaların, özellikle davranış konumu kavramına yönelik araştırmaların çok kısıtlı olduğu saptanmıştır. Mekânsal tasarım disiplinlerine dair eğitim veren bölümlerde lisansüstü, hatta lisans programları seviyesinde öğrencilerin bu kavramları öğrenmeleri sağlanmalıdır. Son olarak bu çalışma kapsamında taranan araştırmalar gerek Türkiye ve gerekse yurt dışı veri tabanlarının kısıtlı bir kısmını içermiştir. Daha geniş kapsamlı bir araştırma, bu kuramların kullanım alanlarının ve araştırma tekniklerinin aydınlatılmasında daha güvenilir olacaktır.

KAYNAKÇA

Aladwani, A. M. (2017). Compatible quality of social media content: conceptualization, measurement, and affordances. *International Journal of Information Management*, 37(6), 576–582.

Albayrak, G. E. (2016). *Aktarma merkezlerinde mekânsal davranışlar: Üsküdar örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Alparslan Kardeş, G. (2016). *Davranış-mekân uyumu: Bilişsel esneklik düzeyleri farklı öğrencilere göre, okul ortamında olanaklılıkların (affordances) incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bærentsen, K. B. & Tretvik, J. (2002). An activity theory approach to affordance. *Proceedings of the Second Nordic Conference on Human-Computer Interaction* içinde (ss. 51-60). Aarhus, Denmark: ACM.

Barker, R. G. (1968). *Ecological psychology; concepts and methods for studying the environment of human behavior*. California, Stanford: Stanford University Pres.

Barker, R. G. (1976). On the nature of the environment. H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, L. G. Rivlin (Der.), *Environmental psychology; people and their physical settings* içinde (ss. 12-26). Holt, Rinehart and Winston, Inc. Second Edition.

Bayrakçı, O. (2003). The theory of categorization in the determination of product semantic profile and an example on its use in product design. *Tasarım+Kuram*, 2(3), 67-79.

Blanchard, A. L. (2004). Virtual behavior settings: An application of behavior setting theories to virtual communities. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 9(2). <http://www.blackwell-synergy.com/doi/full/10.1111/j.1083-6101.2004.tb00285.x>

Bechtel, R. B. (1982). Contributions of ecological psychology to the evaluation of environments. *International Review of Applied Psychology*, 31, 153-167.

Bechtel, R. B. (1987). Ecological psychology. R. B. Bechtel, R. W. Marans, W. Michelson (Der.), *Methods in environmental and behavioral research* içinde (ss.191-215). Van Nostrand Reinhold Company Inc.

Bernasco, W., Bruinsma, G. JN., Pauwels, L. JR. & Weerman, F. M. (2013). Adolescent delinquency and diversity in behavior settings. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 46(3), 357–378.

Berry, J. W. (1976). Ecological and cultural factors in spatial perceptual development. H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, L. G. Rivlin (Der.), *Environmental psychology; people and their physical settings* içinde (ss.125-133). Holt, Rinehart and Winston, Inc. Second Edition.

Caplan, J. M., Kennedy, L. W., Barnum, J. D. & Piza, E. L. (2017). Crime in context: utilizing risk terrain modeling and conjunctive analysis of case configurations to explore the dynamics of criminogenic behavior settings. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 33(2), 133–151.

Charlop, M. H., Schreibman, L., Mason, J. & Vesey, W. (1983). Behavior-setting interactions of autistic children: A behavioral mapping approach to assessing classroom behaviors. *Analysis and Intervention in Developmental Disabilities*, 3(4), 359-373

Choi, K. WY. (2017). Habitus, affordances, and family leisure: Cultural reproduction through children's leisure activities. *Ethnography*, 18(4), 427–449.

Collado, S., Staats, H. & Sorrel, M.A. (2016). A relational model of perceived restorativeness: Intertwined effects of obligations, familiarity, security and parental supervision. *Journal of Environmental Psychology*, 48(C), 24-32.

Cordovil, R., Araújo, D., Pepping, G-J. & Barreiros, J. (2015). An ecological stance on risk and safe behaviors in children: The role of affordances and emergent behaviors. *New Ideas in Psychology*, 36, 50-59.

Costa, E. (2018). Affordances-in-practice: An ethnographic critique of social media logic and context collapse. *New Media & Society*, 20(10), 1–16. DOI: 10.1177/1461444818756290

Çakmak, M. (2007). *Robot planning based on learned affordances*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çalışkan, E. (2015). *Fiziksel çevrenin kamusal alan kullanımına olan etkisinin davranış örüntüleri kavramı üzerinden sosyal medya aracılığıyla incelenmesi: caddebostan sahili alan çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Dağ, N. (2010). *Emergence of verb and object concepts through learning affordances*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Dönmez, C. (2010). *Karşılama kuramının endüstri ürünleri tasarımında anlam çalışmaları bağlamında konumlandırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Duffy, S. & Verges, M. (2009). It matters a hole lot perceptual affordances of waste containers influence recycling compliance. *Environment and Behavior*, 41(5), 741-749.

Düzenli, T. (2010). *Kampüs açık mekân olanaklarının gençlerin psikososyal yapısına bağlı olarak incelenmesi: K.T.Ü Kanuni Kampüsü örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Düzenli T., Özkan D.G. & Alpak E.M. (2016). Kent parklarının yaşlılara sunduğu olanaklar açısından incelenmesi: Trabzon kenti örneği. *Asos Journal*, 4(37), 141-154

Elçioğlu, M. (2009). *Endüstri tasarımında karşılama kavramı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Elçioğlu, M. & Bayrakçı, O. (2009). Endüstri tasarımında karşılama kavramı. *Tasarım+Kuram*, 5(8), 81-94.

Ellison, N. B., Gibbs, J. L. & Weber, M. S. (2015). The use of enterprise social network sites for knowledge sharing in distributed organizations: The role of organizational affordances. *American Behavioral Scientist*, 59(1), 103 –123.

Eren, S. (2006). *Towards learning affordances: Detection of relevant features and characteristics for reachability*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Enformatik Enstitüsü, Ankara.

Fajen, B. R. & Turvey, M., T. (2003). Perception, categories, and possibilities for action. *International Society for Adaptive Behavior*, 11(4), 274–278.

Fridgen, J. D. (1984). Environmental psychology and tourism. *Annals of Tourism Research*, 11(1), 119-39

Fuhrer, U. (1990). Bridging the ecological-psychological gap: Behavior settings as interfaces. *Environment and Behavior*, 22(4), 518-537.

Fusco, G. (2016). Beyond the built-up form/mobility relationship: Spatial affordance and lifestyles. *Computers, Environment and Urban Systems*, 60, 50–66

Georgiou, D., Carspecken, P. F. & Willemsan, E. P. (1996). Expansion of Roger Barker's behavior setting survey for an ethno-ecological approach to person–environment interactions. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 319–333.

Georgiou, D. & Carspecken, P. F. (2002). Critical ethnography and ecological psychology: conceptual and empirical explorations of a synthesis. *Qualitative Inquiry*, 8(6), 688-706.

Gibson, J. J. (1986). *The ecological approach to visual perception*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Greeno, J. G. (1994). Gibson's affordances. *Psychological Review*, 101(2): 336-342.

Gump, P. V. (1971). The behavior setting: A promising unit for environmental designers. *Landscape Architecture*, January, 130-134.

Öymen Gür, Ş. (1996). *Mekân örgütlenmesi*. Gür Matbaacılık.

Harper, G. & Rayner, J. (2010). Introduction-cinema and landscape. G. Harper & J. Rayner (Der.), *Cinema and landscape* içinde (ss. 13-28). Bristol: Intellect.

Hart, T. C. & Miethe T. D. (2015). Configural behavior settings of crime event locations: Toward an alternative conceptualization of criminogenic microenvironments. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 52(3), 373-402.

Heft, H. (2001). *Ecological psychology in context: James Gibson, Roger Barker and the legacy of William James' empiricism*. Mahwah, NJ: L. Erlbaum.

Heft, H. (2007). The social constitution of perceiver-environment reciprocity. *Ecological Psychology*, 19(2), 85-105.

Hesse, B. E. (1977). *An examination of the ecological psychology literature with respect to school size, behavioral psychology and cultural survival*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan.

Hoffman, K. M. (2017). Social and cognitive affordances of two depression-themed games. *Games and Culture*, 1-21. DOI: 10.1177/1555412017742307

Ittelson, W. H. (1976). Some issues facing the theory of environment and behavior. H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, L. G. Rivlin (Der.), *Environmental psychology; people and their physical settings* içinde (ss.51-59). Holt, Rinehart and Winston, Inc. Second Edition.

İnan, C. (1996). *Kamusal çevrelerde insan-çevre davranış etkileşim sistemi: Bir alan çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Jamme, H-T. W., Bahl, D. & Banerjee, T. (2018). Between "broken windows" and the "eyes on the street:" Walking to school in inner city San Diego. *Journal of Environmental Psychology*, 55, 121-138

Kleppe, R. (2018). Affordances for 1-to 3-year-olds' risky play in early childhood education and care. *Journal of Early Childhood Research*, 1–18. ps://doi.org/10.1177/1476718X18762237

Koles, B. & Nagy, P. (2014). Virtual worlds as digital workplaces: Conceptualizing the affordances of virtual worlds to expand the social and professional spheres in organizations. *Organizational Psychology Review*, 4(2), 175–195

Kounin, J. S. & Sherman, L. W. (2001). School environments as behavior settings. *Theory into Practice*, 18(3), 145-151.

Kyttä, M. (2004). The extent of children's independent mobility and the number of actualized affordances as criteria or child-friendly environments. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 179–198.

Kyttä, M., Kaaja, M. & Horelli, L. (2004). An internet-based design game as a mediator of children's environmental visions. *Environment and Behavior*, 36(1), 127-151

Kyttä, M., Oliver, M., Ikeda, E., Ahmadi, E., Omiya, I. & Laatikainen, T. (2018). Children as urbanites: Mapping the affordances and behavior settings of urban environments for Finnish and Japanese children. *Children's Geographies*, DOI:10.1080/14733285.2018.1453923

Laaksoharjua, L. & Rappe, E. (2017). Trees as affordances for connectedness to place—a framework to facilitate children's relationship with nature. *Urban Forestry & Urban Greening*, 28, 150–159.

Lang, J. (1994). *Urban design: the American experience*. USA: John Wiley & Sons, Inc.

Lapintie, K. (2007). Modalities of urban space. *Planning Theory*, 6(1), 36–51.

LeCompte, W. F. (1974). Behavior settings as data generating units for the environmental planner and architect. J. Lang (Der.), *Designing for human behavior* içinde (ss.183-193). Dowden: Hutchinson & Ross Inc.,

Liu, C-W. (2012). Challenges of tourism upon the local community: Behaviour settings in an old street in Tamsui, Taiwan. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 68, 305 – 318.

Loebach, J. (2004). *Designing learning environments for children: An affordance-based approach to providing developmentally appropriate settings*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dalhousie University, Halifax.

Maki, A. & Rothman, A. J. (2017). Understanding proenvironmental intentions and behaviors: The importance of considering both the behavior setting

and the type of behavior. *The Journal of Social Psychology*, 157(5), 517-531. DOI:10.1080/00224545.2016.1215968

Mehan, A. (2017). An integrated model of achieving social sustainability in urban context through theory of affordance. *Procedia Engineering*, 198, 17–25.

Mehta, V. (2007). Lively streets determining environmental characteristics to support social behavior. *Journal of Planning Education and Research*, 27, 165-187.

Mirza, S. (1995). *Çevre tasarımında kalitenin yönlenme ve çeşitlilik açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Monforte Tisot, C. & Thurman, S. K. (2002). Using behavior setting theory to define natural settings: A family-centered approach. *Inf. Young Children*, 14(3), 65–71

Moore, G. T. (1986). Effects of the spatial definition of behavior settings on children's behavior: A quasi-experimental field study. *Journal of Environmental Psychology*, 6(3), 205-231.

Moos, R. (1976). Conceptualizations of human environments. H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, L. G. Rivlin (Der.), *Environmental psychology; people and their physical settings* içinde (ss. 37-51). Holt, Rinehart and Winston, Inc. Second Edition.

Mumcu, S. (2009). *Açık mekânlardaki davranış konumları: Oturma davranışının değişiminin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Mumcu, S., Yılmaz, S. & Özbilen A. (2013). Ekolojik yaklaşımlar doğrultusunda çevresel tercih modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A*, 14, 143-151.

Neldner, K., Mushin, I. & Nielsen, M. (2017). Young children's tool innovation across culture: affordance visibility matters. *Cognition*, 168, 335–343.

Norris-Baker, C. (1999). Aging on the old frontier and the new: A behavior setting approach to the declining small towns of the Midwest. *Environment and Behavior*, 31 (2), 240–258.

Orzek, A. M. (1987). Innovations in ecological psychology: Conversations with Roger and Louise Barker. *Journal of Counseling and Development*, 65, 233-237.

Prieske, B., Withagen, R., Smith, J. & Zaal F. (2015). Affordances in a simple playscape: Are children attracted to challenging affordances? *Journal of Environmental Psychology*, 41,101-111.

Pucillo, F. & Cascini, G. (2014). A framework for user experience, needs and affordances. *Design Studies*, 35,160-179.

Raymond, C. M., Kyttä, M. & Stedman, R. (2017). Sense of place, fast and slow: the potential contributions of affordance theory to sense of place. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-14.

Read, M., A., Sugawara, A. I. & Brandt, J., A. (1999). Impact of space in the physical environment on preschool children's cooperative behavior. *Environment and Behavior*, 31(3), 413-428.

Said, I. (2012). Affordances of nearby forest and orchard on children's performances. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 38, 195–203.

Scheidt, R. J. & Norris-Baker, C. (1999). Place therapies for older adults: conceptual and interventive approaches. *Int'l. J. Aging and Human Development*, 48(1), 1-15.

Schoggen, P. (1989). *Behavior settings; a revision and extension of Roger G. Barker's ecological psychology*. Stanford, California: Stanford University Press.

Scott, M. (1980). Ecological theory and methods for research in special education. *The Journal of Special Education*, 14 (3), 279–294.

Scott, M. M. (2005). A powerful theory and a paradox; ecological psychologists after Barker. *Environment and Behavior*, 37 (3), 295–329.

Selçuk Kirazoğlu, F. (2012). *Fiziksel çevre-çocuk ilişkileri, açık oyun mekânları ve çocuk dostu çevre kriterleri üzerine bir değerlendirme; Bakırköy ve Beylikdüzü örnekleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Smith, W. R., Moore, R., Cosco, N., Wesoloski, J., Danninger, T., Ward, D. S., Trost, S. G. & Ries, N. (2016). Increasing physical activity in childcare outdoor learning environments: The effect of setting adjacency relative to other built environment and social factors. *Environment and Behavior*, 48(4), 550–578.

Sommer, R. & Sommer, B. (2002). *A practical guide to behavioral research; tools and techniques*. New York: Oxford University Press.

Stamps III, A. E. (2007). Mystery of environmental mystery: Effects of light, occlusion, and depth of view. *Environment and Behavior*, 39(2), 165-197.

Stoffregen, T. A. (2000). Affordances and events. *Ecological Psychology*, 12(1), 1-28.

Stoffregen T. A. (2003). Affordances as properties of the animal-environment system. *Ecological Psychology*, 15(2), 115-134.

Şalgamcıoğlu, B. K. (2014). *Body cleaning of older women living alone in turkey: An Ethnographic exploration of the affordances and constraints of sanitary ware products*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Talen, E. & Coffindaffer, M. (1999). The utopianism of children: an empirical study of children's neighborhood design preferences. *Journal of Planning Education and Research*, 18, 321-331.

Thompson, B. J. (2003). Architectural hermeneutics V: Harry and the Philosopher's Stone. *Environment and Behavior*, 35(4), 478-485.

Thwaites, K. & Simkins, I. (2007). *Experiential landscape; an approach to people, place and space*. London: Routledge.

Uğur, E. (2006). *Direct perception of traversibility affordance on range images through learning on a mobile robot*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Uğur, E. (2010). *A developmental framework for learning affordances*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Valadi, S., Gabbard, C., Arabameri, E., Kashi, A. & Ghasemi, A. (2018). Psychometric properties of the affordances in the home environment for motor development inventory for use with Iranian children aged 18-42 months. *Infant Behavior and Development*, 50, 1-11.

Vallverdu, J. & Trovato, G. (2016). Emotional affordances for human-robot interaction. *Adaptive Behavior*, 24(5), 320-334.

von Lindern, E. (2015). Setting-dependent constraints on human restoration while visiting a wilderness park. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 10, 29-37.

von Lindern, E. (2017). Perceived interdependencies between settings as constraints for self-reported restoration. *Journal of Environmental Psychology*, 49, 8-17.

Wernke, S. A., Kohut, L. E. & Traslavina, A. (2017). A GIS of affordances: Movement and visibility at a planned colonial town in highland Peru. *Journal of Archaeological Science*, 84, 22-39.

Wicker, A. W. (1984). *An Introduction to ecological psychology*. USA: Cambridge University Press.

Wicker, A. W. (2012). Perspectives on behavior settings: With illustrations from Allison's ethnography of a Japanese hostess club. *Environment and Behavior*, 44(4), 474-492.

Wineman, J. D. & Peponis J. (2010). Constructing spatial meaning spatial affordances in museum design. *Environment and Behavior*, 42(1), 86-109.

Withagen, R. & Michaels, C., F. (2005). On ecological conceptualizations of perceptual systems and action systems. *Theory & Psychology*, 15(5), 603-620.

Wokke, M. E., Knot, S. L., Fouad, A. & Ridderinkhof K. R. (2016). Conflict in the kitchen: Contextual modulation of responsiveness to affordances. *Consciousness and Cognition*, 40, 141-146.

Wu, Y-S., Chang, T-W. & Datta, S. (2016). HiGame: improving elderly well-being through horticultural interaction. *International Journal of Architectural Computing*, 14(3), 263-276.

Yıldız, D. (2004). *A multi-factor analysis model to determine the use value of enclosed outdoor spaces*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, S. (2017). *Investigation of 5-year old preschool children's biophilia and children's and their mother's outdoor setting preferences*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz S., Düzenli T. & Özkan D.G. (2017a). Affordances primary school gardens provide to children with 6-7- year-old. *Journal of the International Scientific Researches/Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 2, 130-141.

Yılmaz, S., Mumcu, S. & Çiğdem, A. (2017b). Determining the affordances provided by urban open spaces to different age groups. *Gazi University Journal of Science Part B: Art, Humanities, Design and Planning*, 5(3), 1-12.

Yüçetürk, Ö. (2016). *Keşfe yönelen davranışlar: Olanaklılık teorisine bir katkı*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yürüten, O., Şahin, E. & Kalkan, S. (2013). The learning of adjectives and nouns from affordance and appearance features. *Adaptive Behavior*, 21(6), 437-451.

Zamani, Z. (2017). Young children's preferences: What stimulates children's cognitive play in outdoor preschools? *Journal of Early Childhood Research*, 15(3): 256-274.

Zang, J. & Patel, V. L. (2006). Distributed cognition, representation, and affordance. *Cognition & Pragmatics*, 14(2), 333-341
<http://acad88.sahs.uth.tmc.edu/courses/hi6301/affordance.html>

Yayın Geliş Tarihi: 03.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 11.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.507731>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 833-858
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TRAVMA GEÇİREN BİREYLERİN SPİRİTÜEL İYİ OLUŞLARININ TRAVMA SONRASI BÜYÜMELERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Dilruba UĞURLUOĞLU*
Ramazan ERDEM**

Öz

Bireylerin kendilerinin yahut yakınlarının yaşadığı sağlık sorunu, kaza, ölüm, boşanma, aldatılma, taciz, tecavüz vb. travmatik olaylar bireylerde olumlu veya olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Travma sonrası büyüme, bireylerin başlarından geçen travmatik olaylar sonrası kişilerarası ilişkilerinde, kendilik algılarında, yaşam felsefelerinde yaşadıkları olumlu değişim ve dönüşümleri ele alan bir kavramdır. Bireylerin travmatik olay sonrası yaşayacakları dönüşüm kişilik özellikleri, manevi duygular, hayata bakış açısı, kültür vb. unsurlardan etkilenmektedir. Bu bağlamda bireylerin hayatı anlamlandırmasında ve geliştirdiği davranışlarda etkili olan, bireyin değer yargıları üzerinde rol oynayan spiritüel iyi oluş kavramının travma sonrası büyüme üzerinde etkisinin olup olmadığı merak uyandıran bir konu olmuştur. Çalışma kapsamında travmatik bir olay yaşamış bireylerin travma sonrası büyüme ve spiritüel iyi oluş düzeyleri tespit edilerek, bireylerin spiritüel iyi oluşlarının travma sonrası büyümleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda spiritüel iyi oluş düzeyinin bireylerin travma sonrası büyümleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin doğaya saygı duyma, uyumla yaşama ve aşkın bir gücün varlığına inanma durumlarının yaşadıkları travmatik olay sonrası gelişim gösterme düzeyleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu neticesine varılmıştır. Yine çalışma sonucunda sağlık problemi yaşayan bireylerin diğer travmatik olaylara maruz kalan bireylere kıyasla duygularını ifade etme, kişilerarası ilişkilerinde olumlu tavırlar sergileme ve yaşamın kıymetini anlama noktalarında daha fazla gelişme gösterdiği tespit edilmiştir. Son olarak, bireylerin yaşadıkları travma sonrasında en çok inanç sistemlerinde değişim ve gelişim gösterdikleri çalışma kapsamında ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Travma, Travma Sonrası Büyüme, Spiritüel İyi Oluş.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Uğurluoğlu, D. & Erdem, R. (2019). Travma geçiren bireylerin spiritüel iyi oluşlarının travma sonrası büyümleri üzerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 833-858.

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-6938-8854, dilrubaizguden@sdu.edu.tr

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-6951-3814, ramazanerdem@sdu.edu.tr

THE IMPACT OF INDIVIDUALS' SPIRITUAL WELL-BEING WHO GO THROUGH A TRAUMA ON POSTTRAUMATIC GROWTH

Abstract

Traumatic events such as health problems, accidents, death, divorce, deceit, harassment, rape etc. of individuals or their close relatives can lead to positive or negative effects on individuals. Posttraumatic growth is a concept that deals with the positive changes and transformations that individuals experience in their relationships, self-perceptions, and life philosophies after the traumatic events that have passed through their heads. The transformation of the individual after the traumatic event is influenced by personality traits, spiritual emotions, perspective on life, culture etc. In this context, it has been a wonder that the concept of spiritual well-being, which plays an important role in the value judgments of the individual, which is influential on behavior and meaning of life of the individuals, has an effect on post-traumatic growth. In this study by determining the levels of post-traumatic growth and spiritual well-being of individuals who experienced a traumatic event, the effects of spiritual well-being of individuals on post-traumatic growth were investigated. As a result of the study, it was found that the level of spiritual well-being affected the posttraumatic growth of individuals. It has been concluded that individuals' respect for individuals, living in harmony and believing in the existence of a transcendent power have a positive effect on the level of development after the traumatic event. As a result of the study, it has been determined that individuals who have a health problem show more development in terms of expressing their feelings, exhibiting positive attitudes in interpersonal relations and understanding the value of life compared to individuals who are exposed to other traumatic events. Finally, after the trauma experienced by individuals, it has been revealed that they show development and change in the belief system the most according to the study.

Keywords: Trauma, Posttraumatic Growth, Spiritual Well-being.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze bireyler yahut toplumlar ölüm, doğal afetler, savaş, ölümcül hastalıklar, yakınlarının kayıplarını yaşama vb. pek çok kötü olayla karşı karşıya gelmiştir (Tedeschi vd., 1998: 1; Schaefer & Moos, 1998: 105-106; Wortman, 2004: 81). İlk etapta bu türden kötü olayların sonuçlarının, bireylere yansımalarının sadece olumsuz yönde olabileceği düşünülmekteydi (Tedeschi vd., 1998: 1; Wortman, 2004: 81). Bireylerin yaşadıkları bu türden acı verici olayların psikolojik-davranışsal bozukluklara, karamsar bir ruh haline sahip olma vb. olumsuz sonuçlar doğurduğu düşünülmekteydi (Calhoun & Tedeshi, 1999: 5-10). Günümüzde ise bu türden felaketlerin olumsuz sonuçlarının yanı sıra bireylerin bu kötü olayların üstesinden gelebileceği, bunlarla mücadele edebileceği sonucu da bilinir hale gelmiştir (Tedeschi & Calhoun, 1996: 456; Tedeschi vd., 1998: 1). Böylece bireylerin bu tür kötü olayların etkisinden nasıl kurtulduğu ile birlikte bu olaylar bireylerde ne tür davranış değişikliklerine yol açıyor vb. konuları ele alınmaya başlamıştır (Tedeschi vd., 1998: 1). Collicut ve Linley (2006) ve Holgersen ve arkadaşları (2010) vb. araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalarda yaşanan kötü olayların negatif sonuçlarının olabileceği gibi pozitif sonuçlarının da

olabileceği görülmüştür. Aslına bakılırsa eski düşünürler, yazarlar ve dini görüşler de çekilen acılardan sonra iyi şeylerin geleceğinden bahsetmektedir (Calhoun & Tedeschi, 1999: 10). Bu kapsamda bireylerin yaşamları boyunca karşılaştığı olumsuz olayların bireylerde olumlu geri dönütler yaratabileceğine dair Tedeschi ve Calhoun'un üzerinde yoğunlaştığı 'travma sonrası büyüme' kavramı bu çalışma çerçevesinde inceleme konusu olacaktır. Bu bağlamda öncelikli olarak travma dediğimizde akla neyin gelmesinin gerektiği, travmanın neyi ifade ettiği, travma sonrası büyümenin ne olduğu ve bireylerin yaşadığı travmatik olaylar sonucunda ne tür değişim ve dönüşümler yaşadığı konuları ele alınacaktır.

Travma kavramı literatürde sıklıkla Amerikan Psikiyatri Birliği (APA, 1994)'nin ifade ettiği üzere; ölüm veya ölüm tehdidinin mevcut olduğu, ağır yaralanmanın ya da fiziksel bütünlüğe yönelik bir tehdidin ortaya çıktığı ve kişinin kendisinin deneyimlediği veya tanık olduğu hadiseler (yakınının vefatı, geçirilen kazalar, ölümcül hastalıklar vb.) olarak tanımlanmaktadır (İnci & Boztepe, 2013: 80; Haselden, 2014: 1; Dürü, 2006: 2). Travma; kendini beklenmeyen anlarda bireylerde şok etkisi yaratır şekilde, aniden göstermektedir. Bu özelliklerinden dolayı da bireylerin psikolojilerini etkiler niteliktedir (Tedeschi & Calhoun, 1995: 16; Calhoun & Tedeschi, 1999: 3). Travmatik olayların içerisine tecavüz, rehin alınma, şiddete maruz kalma gibi bireylerin yaşadığı yıkıcı olayların yanı sıra çocuk kaybı, doğal afetler sonucu (depresyon, yangın vb.) evini kaybetme, bireye ya da bir yakınına kanser teşhisi konması, aldatılma, boşanma, cinsel saldırıya uğrama, aniden terk edilme, yıllarını verdiği şirketten aniden atılma, intihar etme yahut bir yakınının intihar etmesi vb. olaylar da girmektedir (Schaefer & Moos, 1998: 101-106; Calhoun & Tedeschi, 1999: 2-3; Wortman, 2004: 82). Bireyler yaşamları boyunca en az bir kere kendilerinde izler bırakacak olan kayıplar, hastalıklar vb. travmatik olay yaşamaktadırlar (Calhoun & Tedeschi, 1999: 1). Calhoun ve Tedeschi (1999: 2) kitabında, travmatik olayların bireylerde, bireylerin psikolojilerinde, duygularında meydana getirdiği çalkantıları, sarsılmaları sismik etki ibaresini kullanarak ele almıştır. Depremle ve onun yeryüzünde meydana getirdiği patlama, yayılım ve sarsıntılarla ilgili olan sismik kelimesi ("tdk", 2018; "sismik", 2018; Calhoun & Tedeschi, 1999: 2) bu bağlamda travmatik olayların da bireylerde ne tür sarsıcı etkilere yol açtığını anlatma açısından bir metafor olarak kullanılmıştır (Calhoun & Tedeschi, 1999: 2).

Daha önce de ifade edildiği üzere travmatik olaylar bireylerde olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bunlar olumsuz psikolojik etkiler (duygusal ve zihinsel manada, depresyon, stres, anksiyete oluşumu vb.) ve bireyin davranışlarındaki olumsuz değişimler (alkol-sigara kullanımına başlama, uyuşturucu kullanma, insanlardan uzaklaşma yahut onlara kötü davranma vb.) şekillerinde görülebilmektedir (Tedeschi & Calhoun, 1995: 19-25). Yaşanan bu travmatik olaylar bireylerin akıl sağlığı üzerinde etkili olabildiği gibi psikolojik anlamda strese de yol açabilmektedir (Calhoun & Tedeschi, 1999: 3). Bireylerin yaşadıkları travmatik olaylar sonucu bahsi geçen olumsuz sonuçlar meydana gelebileceği gibi olumlu bir

takım sonuçlar da meydana gelebilecektir. Bu minvalde travma sonrası büyüme, bireylerin başlarından geçen zorlu yaşam krizleriyle mücadelelerinin sonucu ortaya çıkan olumlu değişimin ve dönüşümlerdir (Tedeschi & Calhoun, 2004: 1). Friedrich Nietzsche'nin "Was mich nicht umbringt, macht mich stärker (Beni öldürmeyen şey güçlü kılar)" (1889) sözü travma sonrası büyümeyi ortaya koyan sözlerden biridir (Colville & Cream, 2009: 919). Travma sonrası büyüme bir taraftan bir taraftan da sonuçtur. Travmatik olaylarla başa çıkmak hem bilişsel hem de duygusal bileşenlere sahiptir (Tedeschi vd., 1998: 1-2). Yaşanan travmatik olaylar sonucu bireyin kendini daha iyi tanıması, kendine güvenmesi, duygularını daha rahat ifade etme, daha merhametli olma, ruhsal-manevi anlamda gelişme vb. bireyin hem psikolojik olarak kendisiyle hem de kişilerarası ilişkilerinde olumlu yönde değişimlerin meydana gelmesi söz konusu olacaktır (Tedeschi & Calhoun, 1995: 30-40; Tedeschi vd., 1998: 10-14). Toparlanacak olursa travma sonrası büyüme kavramı bağlamında bakıldığında, travma sonrasında bireylerin bakış açılarında ve algılarında, kişiler arası ilişkilerinde ve yaşam felsefelerinde olumlu değişimler meydana gelebilmektedir (Tedeschi & Calhoun, 1996: 456).

Travma yaşayan bireylerin yaşayacakları değişim kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Travma sonrası bireyler hayattan zevk almayı bırakma, yaşam umudunu kaybetme, kendini güvende hissetmeme, çevresindekilerin yahut kendisinin sürekli tehlikede olduğunu düşünme, mutlu günlerde dahi kötü şeylerin aklına gelmesi, umudunu kaybetme vb. durumlar yaşayabilmektedir (Wortman, 2004: 82). Bunun yanı sıra bireyler travma sonrası büyümenin kapsamına giren; benlik saygılarında ve kendilerine güvende artış yaşama, zorluklarla baş etme becerilerinde gelişme, hayata bakış açısında olumlu gelişmeler elde etme, merhamet duygusunun artması, maneviyatın gelişmesi vb. olumlu değişimler de yaşayabilmektedir (Tedeschi vd., 1998: 11-14; Aldwin & Sutton, 1998: 56-57). Travma sonrası meydana gelen değişimlerin bu denli farklı olmasının altında kişilik unsuru yatmaktadır. Bireyden bireye farklılık gösteren kişilik özellikleri yine bireylerin yaşamış olduğu travma sonrasındaki değişim ve dönüşümde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda bireyin yaşamında bir rehber niteliği gören ve kişilik özelliklerinin şekillenmesinde önemli roller oynayan bireyin dini görüşü, maneviyatı travma sonrası yaşanan değişim ve dönüşüm konusunu açıklamada da bizlere yardımcı olacak önemli bir faktör olarak kendini göstermektedir (Tennen & Affleck, 1998: 67-90). Bireylerin dini görüşleri, inançları zorluklarla başa çıkma konusunda kullanılan başat aktörlerden birisidir. Yanı sıra birey inançları doğrultusunda hayata daha olumlu bakarak, hayatı anlamlandırabileceği için karşısına çıkacak zorluklarla mücadelede daha güçlü olabilecektir (Tedeschi & Calhoun, 1995: 64-68). Hayatı anlamlandırma, yaşamın bir amacının olduğunu düşünme bireylerin travma yaşama süreçlerini ve bu süreç sonucu birey üzerinde oluşacak çıktıları da etkilemektedir. Hayatın bir anlamı olduğunu düşünen, yaşamın boş olmaktan ziyade her şeyin bir varoluş nedeninin olduğuna inanan bireyler travmatik olaylar yaşasalar dahi bu görüşlerini kaybetmeyerek (Tedeschi & Calhoun, 1995: 71-72) hayata daha kolay

tutunabilmekteyken, hayatın boş ve anlamsız olduğunu düşünen bireyler yaşadıkları travma sonrasında hayattan kopma noktasına dahi gelebileceklerdir.

Bu noktada bireyin değer yargıları doğrultusunda hayatını anlama ve anlamlandırma konularıyla ilgili olan spiritüel iyi oluş kavramı (Ekşi & Kardaş, 2017: 73), bireylerin yaşadıkları travmalardan ne yönde etkileneceği, travmatik olayların bireylerdeki sonuçları konularında bizlere ipuçları verebilecek bir kavramdır. Spiritüellik kavramı dini inançlarla çok karıştırılan bir kavram olmakla birlikte örtüşen yönlerine rağmen tam olarak aynı manaya gelmemektedir. Spiritüellik din pratiklerine anlam katmaktayken, din ise spiritüelliği derinleştirmektedir (Adams, vd., 2000: 166; Ingersoll, 1994: 105). Spiritüellik din kavramına göre daha geniş kapsamlı olup, din bireyleri toplumsal bir kimlik altına alırken, spiritüellik bunu yapmamakta, spiritüellikte din kavramına göre bireylerin davranışlarının şekillenmesinde daha belirleyici bir rol oynamaktadır (Ingersoll, 1994: 105). Bu ayrımın da doğrultusunda spiritüel iyi oluş kavramından önce spiritüel kavramının ne olduğunu açıklamakta fayda vardır. Spiritüellik kavramı sağlık kavramıyla da ilişkili olan kapsamlı ve tanımlanması güç bir kavramdır. Spiritüellik kavramı spiritüel, spiritüel sağlık ve spiritüel iyi oluş kavramlarını da içerisine alarak çok boyutlu şekilde kullanılmaktadır (Patneau, 2006: 16). Spiritüel iyi oluş bireyleri fiziksel, ruhsal ve duygusal boyutlarda etkilemektedir. Spiritüel iyi oluş bağlamında zayıf olan bireyler ruhsal iyilik hallerinde sorunlar, umutsuzluk duygusu, hayatın anlamsız gelmesi, depresyon vb. durumları yaşayabilmektedirler (Westgate, 1996: 26-27). Spiritüel iyi oluş bireyin kendisine, çevresine ve her şeyin üzerinde olan bir gücün varlığına olan bağlılığını da içermektedir (Kitko, 2001: 310). Daha önce de belirtildiği üzere travma sonrası büyüme ile ilişkili olduğu düşünülen spiritüel iyi oluş kavramı, buradan da anlaşılacağı üzere bireylerin hayata tutunmaları, kendilerini, doğayı sevmelerini, üst bir gücün varlığına inanarak travmatik olaylar karşısında daha dirayetli durmalarını ve hayata daha bağlı olmalarını sağlayabilmektedir. Yanı sıra spiritüellik düzeyi yüksek olan bireyler aşkın bir gücün varlığına inandıklarından travmatik olayları atlatmada bu aşkın güçten destek alarak bu olaylar sonrasında hayrın geleceğini düşünme eğiliminde olabileceklerdir. Kitko (2001: 310) da çalışmasında bireylerin hayatlarında meydana gelen anlam veremedikleri inişli çıkışlı dönemlerinde dini inançlarının, aşkın bir güce inanma durumunun bu dönemleri atlatma konusunda bireylere yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Westgate (1996: 33) da yapmış olduğu çalışmada spiritüel iyi oluş bağlamında görülen zayıflıkla depresyon arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Anlaşılmaktadır ki, spiritüelliği yüksek olan bireyler hayatı anlamlandırma, hayata daha umutlu bakma noktalarında kendilerini geliştirerek depresyona olan meyillerini azaltmaktadırlar.

Daha önce de ifade edildiği üzere her bireyin travma sonrası verdiği tepki, geçirdiği değişim ve dönüşüm birbirinden farklı olabilmektedir. Yine ifade edildiği üzere buradaki önemli unsurlardan biri Tennen ve Affleck (1998: 67-90)'in çalışmalarında belirttikleri üzere kişiliğin, bireylerin dini görüşlerinin, hayata

bakışlarının birbirinden farklılık göstermesinden kaynaklanabilmektedir. Spiritüel iyi oluş ruhsal sağlık üzerinde etkili olan, değer yargılarının oluşmasında önemli rol oynayan, bireyin yaşamının tüm boyutlarının bütünüyle alakalı olan aşkın bir durum halidir. Spiritüellik bireylerin hayatı anlamlandırabilme, zorluklarla daha kolay mücadele edebilme vb. yönlerden hayatlarında bir amaç edinebilmeleri konusunda ve yanı sıra bireyin kendini gerçekleştirmesi ve geliştirmesi açılarından da önem arz eden bir husustur. Bireylerin spiritüel kimlikleri bu minvalde yaşamlarında sergiledikleri davranışların, olaylara karşı geliştirdikleri tutumların, hayata bakış açılarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Westgate, 1996: 27; Baldwin, 2003: 24-32). Kitko (2001: 310) da çalışmasında spiritüelliğin bireylerin değer yargılarına, ahlaki tutumlarına, etik değerlerine ve diğer insanlara, çevreye karşı olan tutumlarına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda anlaşılmaktadır ki, bireylerin kişilik özellikleri, değer yargıları vb. spiritüel iyi oluşlarıyla etkileşim içerisinde olmakta ve bu durum da bireylerin başlarına gelen travmatik olaylar sonucu yaşayacakları değişim ve dönüşüm üzerinde de etkili olabilmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında yaşamlarında en az bir kere travmatik olay yaşamış olan bireylerin spiritüel iyi oluş düzeylerinin travma sonrası büyümeleri üzerindeki etkisi araştırmacılar tarafından inceleme konusu olarak ele alınmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Amaç

Bu araştırma; travma yaşamış bireylerin travma sonrası yaşadıkları büyümede spiritüel iyi oluşlarının etkisinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla kurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışmada travma yaşamış bireylerin travma sonrası büyüme ve spiritüel iyi oluş düzeyleri tespit edilecek ve bireylerin spiritüel iyi oluşlarının travma sonrası büyümeleri üzerindeki etkisi incelenecektir.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Isparta ilinde ikâmet eden ve hayatlarında en az bir kere travmatik olay yaşamış olan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme kullanılarak, kişisel beyanata dayalı olarak travmaya uğramış 258 bireye ulaşılmış ve yüzyüze anket yöntemi ile veriler toplanmıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada veriler, Tedeschi ve Calhoun (1996) tarafından geliştirilen ve Işıklı ve Dürü (2006) tarafından Türkiye’de çalışılarak Türkçe’ye uyarlanmış, 21 maddeden oluşan “Travma Sonrası Büyüme Ölçeği” ve Ekşi ve Kardaş (2017) tarafından geliştirilen 29 maddelik “Spiritüel İyi Oluş Ölçeği” aracılığıyla toplanmıştır. Travma Sonrası Büyüme Ölçeği’nde kişilerarası ilişkilerde olumlu, kendiliğin algılanmasında değişiklikler, yaşamın değerini anlama, yeni seçeneklerin fark edilmesi, inanç sistemindeki gelişim olmak üzere 5 alt faktör bulunmaktayken,

Spiritüel İyi Oluş Ölçeği'nde ise aşkınlık, doğayla uyum ve anomi olmak üzere 3 alt faktör yer almaktadır. Veri toplama aracındaki ifadeler 5'li Likert tipi ölçekle cevaplandırılmış olup, ankete cevap verenlerin ifadelerine katılma düzeyi hiç katılmıyorsa "1", tamamen katılıyorsa "5" puan aralığında ölçeklendirilmiştir. Anketin başında ise demografik sorular ve "Şu ana kadar başınızdan geçen en travmatik olay nedir?" açık uçlu sorusu yer almaktadır.

Analiz Yöntemi

Araştırmada kullanılan formlar aracılığıyla elde edilen veriler Sosyal Bilimler İçin İstatistik paket Programı (SPSS-16.0) kullanılarak bilgisayara aktarılmış ve veriler analizi bu program aracılığıyla yapılmıştır. Analizde, katılımcılara dair demografik bilgiler ve açık uçlu sorular için sıklık ve yüzdelik hesaplamalar yapılmıştır. Anket formunda travma sonrası büyüme ve spiritüel iyi oluş alt faktörleri içerisinde yer alan maddelerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanmış, istatistikî değerlendirmeler bu puanlar temel alınarak yapılmıştır.

Veriler normallik testine tabi tutularak, her bir boyutun basıklık ve çarpıklık değerleri bulunmuş, travma sonrası büyüme alt boyutları ve spiritüel iyi oluş alt boyutlarının normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Bu doğrultuda boyutların demografik değişkenlere göre karşılaştırmaları yapılırken parametrik testler kullanılmıştır. İkili grupların karşılaştırılmasında parametrik testlerden olan 'iki bağımsız ortalama arasındaki farkın önemlilik testi (t testi)' ve üç ve üzeri grubun karşılaştırılmasında ise parametrik testlerden olan 'varyans analizi (ANOVA) (F testi)' kullanılmıştır. İki'den fazla değişkenli grupların karşılaştırılması sonucunda gruplar arasında fark bulunduğunda, farkın kaynağını tespit etmek üzere izleme (post-hoc) testlerinden 'Tukey's-b testi' kullanılmıştır. Ayrıca bireylerin spiritüel iyi oluşlarının travma sonrası büyümeleri üzerindeki etkisini incelemek üzere regresyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılım gösteren travma geçiren bireylerin seçilmiş bazı demografik değişkenlere göre dağılımları Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Travma Geçiren Bireylerin Demografik Özellikleri

Değişkenler	Sıklık	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	126	49.2
Kadın	130	50.8
Medeni Durum		
Evli	127	50.6
Evli Değil	124	49.4
Yaş (Yıl)		
-29	120	48.2
30-39	53	21.3
40+	76	30.5
Eğitim Durumu		
İlköğretim	21	8.1
Lise	62	24
Ön lisans	27	10.5
Lisans	122	47.3
Lisansüstü	26	10.1
Travma		
Ölüm	103	43.5
Sağlık Problemleri	30	12.7
Kaza	60	25.3
Diğer Problemler	44	18.6
Toplam	258	100

Tablo 1’den anlaşılır ki; katılımcıların cinsiyet, medeni durum dağılımları gruplar arasında hemen hemen eşit seviyelerdedir. Yanı sıra yaş gruplarının yarıya yakını 29 yaş altındaki bireyler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında örnekleme 18 yaş ve üzerindeki travma geçiren bireyler dahil edilmiştir. Eğitim durumu dağılımlarına bakıldığında da ağırlığın lisans seviyesinde olduğu görölmektedir. Demografik değişkenlerin altında yer alan “*Şu ana kadar başınızdand geçen en travmatik olay nedir?*” açık uçlu sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise araştırmaya katılan bireylerin yaşamları boyunca yaşadıkları en travmatik olayın ölüm, kaza, sağlık problemleri ve diğer problemler şeklinde bir sıralamaya sahip olduğu görölmüştür.

Tablo 2: Travma Geçiren Bireylerin Travma Sonrası Büyüme ile İlgili İfadelerden Aldıkları Puanların Dağılımları

No	İfadeler	\bar{X}	Ss
1	Yaşamda önem verdiğim şeylerin öncelik sırası değişti.	3.88	1.333
2	Kendi hayatıma verdiğim değerde büyük bir artış oldu.	3.62	1.354
3	Yeni ilgi alanları keşfettim.	2.88	1.385
4	Kendime güven hissinde artış oldu.	3.15	1.469
5	Manevi konuları daha iyi anlamaya başladım.	4.07	1.242
6	Başım sıkıştığında insanlara güvенеbileceğimi daha iyi anladım.	2.90	1.560
7	Yaşamım için yeni bir yön belirledim.	3.40	1.449
8	Kendimi diğer insanlarla çok daha yakın hissetmeye başladım.	2.78	1.434
9	Duygularımı ifade etmeye daha çok istekliyim.	3.12	1.465
10	Zorlukları göğüsleyebileceğimi daha iyi anladım.	3.95	1.296
11	Yaşamımda daha iyi şeyler yapabiliyorum.	3.68	1.285
12	Her şeyi olduğu gibi, daha çok kabullenebiliyorum.	3.76	1.288
13	Her günümü daha iyi değerlendirebiliyorum.	3.38	1.310
14	Daha önce var olmayan yeni olanaklara kavuştum.	2.72	1.344
15	Diğer insanlara karşı daha şefkatliyim.	3.82	1.338
16	İlişkilerime daha çok emek sarf etmeye başladım.	3.69	1.282
17	Değişmesi gereken şeyleri değiştirebilmek için daha çok çaba harcıyorum.	3.81	1.202
18	Daha güçlü bir inanca sahibim.	3.85	1.368
19	Düşündüğümde çok daha güçlü olduğumu keşfettim.	3.91	1.278
20	İnsanların ne kadar mükemmel olabildiklerine dair çok şey öğrendim.	2.84	1.456
21	Başkalarına ihtiyaç duyuyor olmayı daha çok kabullendim.	2.92	1.466

Tablo 2'deki Travma sonrası büyüme anketinde yer alan her bir ifadenin aritmetik ortalamasına ve standart sapma dağılımlarına yer verilmiştir. Genel olarak ölçekte yer alan ifadelerin aritmetik ortalamalarına bakıldığında, orta nokta olan 3.00 ve üzerinde olan ortalamalar, katılımcıların o ifadelerle katılma eğilimi içerisinde olduklarını göstermektedir. Tabloya bakıldığında, “*Manevi konuları daha iyi anlamaya başladım.*” ifadesi (4.07) travma geçiren bireyler tarafından katılım düzeyi en yüksek ifade ve “*Daha önce var olmayan yeni olanaklara kavuştum.*” ifadesi (2.72) travma geçiren bireyler tarafından katılım düzeyi en düşük ifade olduğu görülmüştür. Anlaşılmaktadır ki; bireyler yaşadıkları travma sonrası manevi konularda daha çok olgunlaşma yaşamaktadır.

Tablo 3: Travma Geçiren Bireylerin Spiritüel İyi Oluş ile İlgili İfadelerden Aldıkları Puanların Dağılımları

No	İfadeler	\bar{X}	Ss
22	İlahi bir güce bağlı olmak bana güven verir.	4.25	1.218
23	Doğaya saygı duyulması gerektiğini düşünürüm.	4.51	0.993
24	Hayata dair bir hoşnutsuzluk duygusu hissedirim.	2.80	1.389
25	Bir problemle karşılaştığımda Allah'ın yardımını hissedirim.	4.34	1.109
26	Allah'ın gizli ve açık tüm duygu ve düşüncelerimi bildiğine inanırım.	4.46	1.107
27	Bütün canlıların saygıyı hak ettiğini düşünürüm.	4.70	0.865
28	Hayatımda büyük bir boşluk var.	2.63	1.549
29	Günlük hayatta Allah'ın kudretine şahit olurum.	4.34	1.188
30	Allah'ın beni sevdiğine ve önemseddiğine inanırım.	4.33	1.156
31	Yeryüzündeki tüm canlılara iyi davranırım.	4.37	1.013
32	Hayattan zevk almam.	2.31	1.428
33	Hayatımın her anında Allah'ın varlığını hissedirim.	4.31	1.153
34	Daha güçlü bir varlığa sığınma duygusu beni rahatlatır.	4.09	1.345
35	Kendimi doğanın bir parçası olarak görürüm.	4.19	1.178
36	Hayatımın amacını halen bulabilmiş değilim.	2.46	1.510
37	Yaşadığım her olayda bir hayır olduğuna inanırım.	4.28	1.170
38	İnancım, nasıl bir hayat süreceğime dair bana yol gösterir.	4.07	1.313
39	Yeryüzündeki bütün canlıların hakları benim için önemlidir.	4.58	0.904
40	Sorunlarımı çözmeye nereden başlayacağımı bilemem.	2.54	1.357
41	Yalnız kaldığımda Allah'ı ve yarattıklarını düşünürüm (tefekür ederim).	4.02	1.291
42	İnanç ve değerlerim, zorluklar karşısında dayanabilme gücümü artırır.	4.25	1.141
43	Doğayla uyum içinde yaşarım.	4.27	0.968
44	Zorluklar yaşadığımda bunalmış hissedirim.	3.45	1.324
45	İnancım, yaşadığım sıkıntılarda dahi olumlu tarafların olabileceğini görmemi sağlar.	4.11	1.170
46	Hayatta hiçbir şey sebepsiz değildir.	4.44	0.963
47	Hayatın beni mutsuz eden olaylardan ibaret olduğunu düşünürüm.	2.25	1.384
48	Her şeyin elimde olmadığını bilmek üzüldüğüm olaylar karşısında bir teselli kaynağıdır.	3.65	1.248
49	Yeryüzündeki her doğal varlığın eşsiz olduğuna inanırım.	4.37	1.067
50	Dünya hayatının geçici olduğuna inanmak beni hırslarımdan arındırır.	3.94	1.284

Tablo 3'te Spiritüel iyi oluş anketinde yer alan her bir ifadenin aritmetik ortalamasına ve standart sapma dağılımlarına yer verilmiştir. Spiritüel iyi oluş anketindeki ifadeler arasında en düşük ortalamaya sahip olan ifade “*Hayattan zevk almam.*” ifadesi (2.31) olmakta iken, “*Bütün canlıların saygıyı hak ettiğini düşünürüm.*” ifadesi ise (4.70) travma geçiren bireyler tarafından katılım düzeyi en yüksek ifade olmuştur. Tablo 3 incelendiğinde anomi boyutuna giren ifadelerin aritmetik ortalamalarının 3'ün altında değerlere sahip olduğu ve doğa ile uyum ve aşkınlık boyutuna giren ifadelerin aritmetik ortalamalarının ise büyük çoğunluğunun 4'ün üzerinde değerlere sahip olduğu fark edilmektedir. Buradan anlaşılır ki katılımcılar aşkın bir gücün varlığına inanarak ve doğayla uyum içinde yaşama anlayışına sahipken, hayatın olumsuzluklardan ibaret olduğunu, boş ve anlamsız olduğunu düşünme gibi bir anlayıştan uzak oldukları görülmüştür.

Tablo 4: Travma Sonrası Büyüme Boyutlarının İstatistiksel Değerleri

Boyutlar	İfade Sayısı	Max/ Min	Cronbach Alfa	\bar{X}	Ss
Kişilerarası İlişkilerde Olumlu Değişim	6	1-5	0.737	3.345	0.878
Kendiliğin Algılanmasında Değişiklikler	4	1-5	0.763	2.858	1.136
Yaşamın Değerini Anlama	4	1-5	0.691	3.571	0.970
Yeni Seçeneklerin Fark Edilmesi	4	1-5	0.808	3.673	1.055
İnanç Sistemindeki Gelişim	3	1-5	0.723	3.896	1.036

Travma sonrası büyüme alt boyutlarının güvenilirliğini ölçmek amacıyla cronbach alfalarına bakıldığında; Kişilerarası İlişkilerde Olumlu Değişim boyutunun cronbach alfası 0.737, Kendiliğin Algılanmasında Değişiklikler boyutunun cronbach alfası 0.763, Yaşamın Değerini Anlama boyutunun cronbach alfası 0.691, Yeni Seçeneklerin Fark Edilmesi boyutunun cronbach alfası 0.808 ve İnanç Sistemindeki Gelişim boyutunun cronbach alfası ise 0.723 olduğu görülmüştür. Travma sonrası büyümenin tüm alt boyutlarının cronbach alfası 0.70'in üzerinde olduğu görülmüş ve güvenilir bulunmuştur.

Katılımcıların travma sonrası büyüme alt boyutlarından aldığı puanlar kendiliğin algılanmasındaki değişiklikler boyutu (2.858) hariç 3'ün üzerinde ortalamaya sahip olmuştur. Ayrıca travma sonrası büyüme alt boyutları arasında inanç sistemindeki gelişim boyutu 3.896 ortalamayla katılımcıların en yüksek değere sahip olduğu boyut olmuştur. Buradan bireylerin genel manada yaşadıkları travmatik olay sonrasında gelişim yaşamakla birlikte yaşadıkları bu gelişimin en çok inanç sistemlerinde görüldüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Spiritüel İyi Oluş Boyutlarının İstatistiksel Değerleri

Boyutlar	İfade Sayısı	Max/ Min	Cronbach Alfa	\bar{X}	Ss
Aşkılık	5	1-5	0.959	4.192	0.931
Doğa ile Uyum	5	1-5	0.754	4.429	0.624
Anomi	5	1-5	0.855	2.636	0.981

Spiritüel iyi oluş alt boyutlarının cronbach alfalarına bakıldığında; Aşkılık boyutunun cronbach alfası 0.959, Doğa ile Uyum boyutunun cronbach alfası 0.754 ve Anomi boyutunun cronbach alfası ise 0.855 bulunmuştur. Anlaşılmaktadır ki, spiritüel iyi oluşun tüm alt boyutları güvenilir bulunmuştur.

Spiritüel iyi oluş alt boyutlarından aşkılık (4.192) ve doğa ile uyum (4.429) alt boyutları 4'ün üzerinde ortalamaya sahipken, anomi boyutu (2.636) ise 3'ün altında ortalamaya sahiptir. Anlaşılır ki, katılımcıların spiritüel iyi oluşları daha çok doğaya saygı, doğayla uyum içerisinde yaşama ve her şeyin üzerinde yer alan ilahi bir gücün varlığına inanma unsurlarından geçmektedir. Ayrıca bireyler hayattan zevk almama, hoşnutsuzluk duyma gibi duygulara ortalamanın altında bir katılım göstermişlerdir.

Tablo 6: Kişilerarası İlişkilerde Olumlu Değişim Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	124	3.322	0.918	t=-0.316	0.753
Kadın	129	3.357	0.833		
Medeni Durum					
Evli	125	3.527	0.851	t=3.375	0.001
Evli Değil	123	3.158	0.872		
Yaş (Yıl)					
-29	120	3.161	0.866	F=7.522	0.001
30-39	53	3.310	0.824		
40+	73	3.645	0.818		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	3.777	0.811	F=2.999	0.019
Lise	62	3.523	0.872		
Ön lisans	27	3.376	0.951		
Lisans	119	3.205	0.836		
Lisansüstü	26	3.178	0.918		
Travma					
Ölüm	101	3.361	0.824	F=2.570	0.055
Sağlık Problemleri	30	3.671	0.832		
Kaza	60	3.194	0.934		
Diğer Problemler	44	3.166	0.910		

Tablo 6'daki kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim boyutuna katılım puanları açısından bireyler medeni durumlarına göre kıyaslandığında, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($t=3.375$, $p<0.05$). Buradan hareketle evli bireylerin evli olmayan bireylere göre travmatik olay sonrasında kişilerarası ilişkilerinde daha çok olumlu gelişim gösterdiği söylenebilir.

Kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim boyutunun katılımcıların eğitim durumlarına ($F=2.999$, $p<0.05$) göre karşılaştırılması yapıldığında gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ileri analizler sonucunda ortaya çıkan farklılığın ilköğretim mezunu bireylerin travma sonrası kişilerarası ilişkilerindeki olumlu gelişimin lisans ve lisansüstü eğitim seviyesindeki bireylere kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan genel manada bireylerin travma sonrası kişilerarası ilişkilerindeki olumlu gelişiminin eğitim seviyesine ters oranlı olarak geliştiği söylenebilir. Yanı sıra, travma geçiren bireylerin yaş grupları kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim boyutu puanları açısından karşılaştırıldığında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($F=7.522$, $p<0.05$). Farkın 40 yaş ve üzerindeki bireylerin yaşadıkları travmatik olay sonrası kişilerarası ilişkilerindeki olumlu değişim düzeyinin 30-39 yaş ve 29 yaş ve altındaki bireylere kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Denilebilir ki; travma sonrası kişilerarası ilişkilerde olumlu gelişmeler kişiler olgunlaştıkça daha çok görülmektedir. Medeni durum, yaş ve eğitim durumu dışındaki cinsiyet ve travma türü değişkenleri anlamlı bir farklılığa neden olmamaktadır.

Tablo 7: Kendiliğin Algılanmasında Değişiklikler Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	125	2.955	1.154	t=1.421	0.157
Kadın	129	2.753	1.104		
Medeni Durum					
Evli	126	3.144	1.126	t=4.170	0.000
Evli Değil	123	2.563	1.071		
Yaş (Yıl)					
-29	120	2.587	1.054	F=11.394	0.000
30-39	53	2.731	1.131		
40+	74	3.341	1.102		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	3.666	1.022	F=5.354	0.000
Lise	62	3.104	1.166		
Ön lisans	27	2.925	1.266		
Lisans	120	2.603	1.040		
Lisansüstü	26	2.721	1.077		
Travma					
Ölüm	102	2.801	1.157	F=7.405	0.000
Sağlık Problemleri	30	3.611	1.059		
Kaza	60	2.887	1.038		
Diğer Problemler	44	2.409	0.995		

Kendiliğin algılanmasında değişiklikler boyutunun katılımcıların eğitim durumlarına ($F=5.354$, $p<0.05$) göre karşılaştırılması yapıldığında istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ikili karşılaştırmalarda farklılığın ilköğretim mezunu bireylerin travma sonrası kendiliğin algılanmasında değişiklikler bağlamında ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim seviyesindeki bireylere kıyasla daha yüksek düzeyde olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan genel manada bireylerin travma sonrası kendilik algılarında yaşadıkları değişimin bireylerin eğitim düzeyi azaldıkça artış gösterdiği söylenebilir.

Tablo 7'deki kendiliğin algılanmasında değişiklikler boyutundan katılımcıların aldıkları puanlar medeni durumlarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu bulunmuştur ($t=4.170$, $p<0.05$). Buradan hareketle evli bireylerin evli olmayan bireylere göre travmatik olay sonrasında kendilik algılarında yaşadıkları değişimin daha yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Travma geçiren bireylerin yaş grupları kendiliğin algılanmasında değişiklikler boyutu puanları açısından karşılaştırıldığında da istatistikî anlamda önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir ($F=11.394$, $p<0.05$). Farkın 40 yaş ve üzerindeki bireylerin yaşadıkları travmatik olay sonrası kendiliğin algılanmasındaki değişim düzeyinin 30-39 yaş ve 29 yaş ve altındaki bireylere kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Denilebilir ki; travma sonrası kendiliğin algılanmasındaki değişim düzeyi kişiler olgunlaştıkça daha yüksek seviyede görülmektedir.

Ayrıca bireylerin geçirdikleri travma türlerinin travma sonrası büyümeleri üzerinde anlamlı bir farklılığa yol açıp açmadığı konusunda yapılan analizler sonucunda; bireylerin yaşadıkları travmatik olayın ne olduğunun kendiliğın algılanmasındaki değişiklikler ($F=7.405$, $p<0.05$) boyutunda anlamlı bir farklılığa yol açtığı görülmüştür. Bu farklılıklarda, sağlık problemleri yaşayan bireylerin kaza geçiren, yakını ölen ve diğer problemleri yaşayan bireylere göre yaşadıkları bu kötü olaylar sonucu kendilik algılarındaki değişim daha yüksek düzeyde görülmüştür.

Tablo 8: Yaşamın Değerini Anlama Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	125	3.482	1.000		
Kadın	129	3.652	0.933	t=-1.404	0.161
Medeni Durum					
Evli	126	3.692	0.901		
Evli Değil	123	3.453	1.015	t=1.966	0.050
Yaş (Yıl)					
-29	120	3.383	1.004		
30-39	53	3.556	0.864	F=6.401	0.002
40+	74	3.880	0.884		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	3.726	0.941		
Lise	62	3.668	1.014		
Ön lisans	27	3.944	0.891	F=2.001	0.095
Lisans	120	3.439	0.923		
Lisansüstü	26	3.432	1.096		
Travma					
Ölüm	102	3.642	0.848		
Sağlık Problemleri	30	3.958	1.010		
Kaza	60	3.327	1.161	F=3.129	0.026
Diğer Problemler	44	3.511	0.880		

Travma geçiren bireylerin yaş grupları yaşamın değerini anlama boyutu puanları açısından karşılaştırıldığında istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir ($F=6.401$, $p<0.05$). Yapılan ileri karşılaştırmalarda farkın 40 yaş ve üzerindeki bireylerin yaşadıkları travmatik olay sonrası kendiliğın algılanmasındaki değişim düzeyinin 29 yaş ve altındaki bireylere kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8'deki yaşamın değerini anlama boyutu puanları açısından katılımcılar medeni durumlarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t=1.966$, $p=0.050$).

Ayrıca bireylerin geçirdikleri travma türlerinin travma sonrası büyümeleri üzerinde anlamlı bir farklılığa yol açıp açmadığı konusunda yapılan analizler sonucunda; bireylerin yaşadıkları travmatik olayın ne olduğunun yaşamın değerini anlama ($F=3.129$, $p<0.05$) boyutunda anlamlı bir farklılığa yol açtığı görülmüştür. Yine sağlık problemi yaşayan bireylerin kaza geçiren bireylere kıyasla yaşamın değerini anlama oranlarının yüksek seviyede seyrettiği görülmektedir.

Tablo 9: Yeni Seçeneklerin Fark Edilmesi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	N	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	124	3.592	1.092		
Kadın	129	3.757	1.000	t=-1.249	0.213
Medeni Durum					
Evli	125	3.774	0.928		
Evli Değil	123	3.559	1.156	t=1.616	0.107
Yaş (Yıl)					
-29	120	3.501	1.123		
30-39	53	3.528	0.938	F=7.012	0.001
40+	73	4.044	0.905		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	4.166	0.859		
Lise	62	3.905	0.959		
Ön lisans	27	3.833	1.069	F=3.619	0.007
Lisans	119	3.445	1.076		
Lisansüstü	26	3.596	1.097		
Travma					
Ölüm	101	3.676	0.982		
Sağlık Problemleri	30	4.038	0.934	F=2.163	0.093
Kaza	60	3.494	1.093		
Diğer Problemler	44	3.477	1.267		

Travma geçiren bireylerin yaş grupları yeni seçeneklerin fark edilmesi boyutu puanları açısından karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğu tespit edilmiştir (F=7.012, p<0.05). Yapılan ileri karşılaştırmalarda farkın 40 yaş ve üzerindeki bireylerin yaşadıkları travmatik olay sonrası yeni seçeneklerin fark edilmesi düzeyinin diğer yaş gruplarındaki bireylere kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Anlaşılır ki, yaş ile travma sonrası yeni seçeneklerin fark edilmesi şeklinde gelişme doğru orantıya sahiptir.

Yeni seçeneklerin fark edilmesi boyutunun katılımcıların eğitim durumlarına (F=3.619, p<0.05) göre karşılaştırılması yapıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ileri analizlerde farklılığın travma geçiren ilköğretim mezunu bireylerin travma sonrası yeni seçeneklerin fark edilmesi bağlamında lisans mezunu bireylere kıyasla daha yüksek düzeyde olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Tablo 10: İnanç Sistemindeki Gelişim Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	n	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	124	3.837	1.059	t=-0.913	0.362
Kadın	129	3.956	1.009		
Medeni Durum					
Evli	125	4.156	0.860	t=4.223	0.000
Evli Değil	123	3.617	1.129		
Yaş (Yıl)					
-29	120	3.641	1.121	F=7.907	0.000
30-39	53	4.047	0.985		
40+	73	4.205	0.792		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	4.619	0.474	F=10.274	0.000
Lise	62	4.150	0.873		
Ön lisans	27	4.456	0.648		
Lisans	119	3.553	1.072		
Lisansüstü	26	3.692	1.210		
Travma					
Ölüm	101	4.042	0.932	F=3.558	0.015
Sağlık Problemleri	30	4.155	0.912		
Kaza	60	3.633	1.184		
Diğer Problemler	44	3.625	1.121		

Tablo 10'daki inanç sistemindeki gelişim boyutundan katılımcıların aldıkları değerler medeni durumlarına göre kıyaslandığında, gruplar arasında istatistikî olarak önemli bir fark olduğu bulunmuştur ($t=4.223$, $p<0.05$). Buradan hareketle evli bireylerin travmatik olay sonrasında evli olmayan bireylere kıyasla inanç sistemlerinde daha fazla gelişim görüldüğü söylenebilecektir.

Travma geçiren bireylerin yaş grupları inanç sistemindeki gelişim boyutu puanları açısından karşılaştırıldığında istatistikî olarak önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir ($F=7.907$, $p<0.05$). Yapılan ileri karşılaştırmalarda farkın 29 yaş ve altındaki bireylerin travma sonrası inanç sistemlerindeki gelişimin 30-39 yaş ve 40 yaş ve üzerindeki bireylere kıyasla daha düşük seviyede olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

İnanç sistemindeki gelişim boyutunun katılımcıların eğitim durumlarına ($F=10.274$, $p<0.05$) göre karşılaştırılması yapıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ileri analizlerde farklılığın ilköğretim ve ön lisans mezunu bireylerin travma sonrasında inanç sistemindeki gelişim düzeyinin lisans ve lisansüstü eğitim seviyesindeki bireylere kıyasla daha yüksek düzeyde olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Ayrıca bireylerin geçirdikleri travma türlerinin travma sonrası büyümeleri üzerinde anlamlı bir farklılığa yol açıp açmadığı konusunda yapılan analizler sonucunda; bireylerin yaşadıkları travmatik olayın ne olduğunun inanç sistemindeki gelişim ($F=3.558$, $p<0.05$) boyutunda anlamlı bir farklılığa yol açtığı görülmüştür. Yakınıni kaybedenlerin ve sağlık problemi yaşayan bireylerin, kaza geçiren ve diğer

problemlere maruz kalan bireylere kıyasla yaşadıkları bu travma sonrasında inanç sistemlerinde daha fazla gelişme olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 11: Aşknlık Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	n	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	126	4.089	1.029	t=-1.652	0.100
Kadın	129	4.282	0.821		
Medeni Durum					
Evli	127	4.447	0.708	t=4.794	0.000
Evli Değil	123	3.901	1.064		
Yaş (Yıl)					
-29	120	3.914	1.043	F=12.537	0.000
30-39	53	4.280	0.815		
40+	75	4.564	0.658		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	4.783	0.218	F=5.739	0.000
Lise	62	4.363	0.840		
Ön lisans	27	4.476	0.745		
Lisans	121	3.948	1.023		
Lisansüstü	26	4.147	0.886		
Travma					
Ölüm	102	4.361	0.944	F=3.160	0.025
Sağlık Problemleri	30	4.379	0.855		
Kaza	60	3.979	1.000		
Diğer Problemler	44	4.015	0.782		

Tablo 11'deki aşknlık boyutu puanları açısından katılımcılar medeni durumlarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (t=4.794, p<0.05). Buradan hareketle evli bireylerin aşknl bir gücün varlığına olan inançlarının evli olmayan bireylere kıyasla daha yüksek seviyede olduğu söylenebilecektir.

Bireylerin yaş grupları aşknlık boyutu puanları açısından karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=12.537, p<0.05). Yapılan ileri analizlerde farkın 29 yaş ve altındaki bireylerin aşknl bir gücün varlığına olan inançlarının 30-39 yaş ve 40 yaş ve üzerindeki bireylere kıyasla daha düşük seviyede olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Denilebilir ki, bireylerin yaşları büyüdükçe her şeyin üzerinde olduğu düşünülen aşknl bir gücün varlığına inanma seviyeleri de artmaktadır.

Aşknlık boyutunun katılımcıların eğitim durumlarına (F=5.739, p<0.05) göre karşılaştırılması yapıldığında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ileri analizlerde farklılığın ilköğretim mezunu bireylerin aşknl bir gücün varlığına olan inançlarının lisans ve lisansüstü eğitim seviyesindeki bireylerinkine kıyasla daha yüksek düzeyde olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Bireylerin geçirdikleri travma türlerinin spiritüel iyi oluşun aşknlık alt boyutu bağlamında karşılaştırılması yapıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=3.160, p<0.05). Yakınıni kaybedenlerin ve sağlık

problemi yaşayan bireylerin, kaza geçiren ve diğer problemlere maruz kalan bireylere kıyasla aşkın bir gücün varlığına olan inançlarının daha yüksek düzeyde olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 12: Doğa ile Uyum Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	n	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	126	4.367	0.663		
Kadın	129	4.490	0.580	t=-1.575	0.117
Medeni Durum					
Evli	127	4.571	0.505		
Evli Değil	123	4.282	0.692	t=3.773	0.000
Yaş (Yıl)					
-29	120	4.281	0.679		
30-39	53	4.393	0.672	F=9.859	0.000
40+	75	4.676	0.400		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	4.816	0.286		
Lise	62	4.298	0.723		
Ön lisans	27	4.439	0.707	F=2.847	0.025
Lisans	121	4.416	0.560		
Lisansüstü	26	4.483	0.668		
Travma					
Ölüm	102	4.511	0.655		
Sağlık Problemleri	30	4.500	0.512		
Kaza	60	4.351	0.632	F=1.220	0.303
Diğer Problemler	44	4.355	0.601		

Bireylerin yaş grupları doğa ile uyum boyutu puanları açısından karşılaştırıldığında istatistikî anlamda önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (F=9.859, p<0.05). Yapılan ileri kıyaslamalarda farkın 40 yaş ve üzerindeki bireylerin aşkın bir gücün varlığına olan inançlarının 30-39 yaş ve 29 yaş ve altındaki bireylere kıyasla daha yüksek seviyede olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 12'deki doğa ile uyum boyutundan alınan puanlar katılımcıların medeni durumları açısından karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistikî olarak önemli bir fark olduğu bulunmuştur (t=3.773, p<0.05). Buradan hareketle evli bireylerin doğa ile uyum içerisinde yaşama düzeylerinin evli olmayan bireylere kıyasla daha yüksek seviyede olduğu söylenebilecektir.

Doğa ile uyum boyutunun katılımcıların eğitim durumlarına (F=2.847, p<0.05) göre karşılaştırılması yapıldığında da istatistikî olarak önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ileri karşılaştırmalarda farklılığın ilköğretim mezunu bireylerin doğa ile uyumlarının lise ve lisans mezunu bireylerinkine kıyasla daha yüksek düzeyde olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Tablo 13: Anomi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırması

Değişkenler	n	\bar{X}	Ss	t/F	p
Cinsiyet					
Erkek	126	2.722	1.115	t=1.482	0.140
Kadın	129	2.540	0.828		
Medeni Durum					
Evli	127	2.544	0.972	t=-1.511	0.132
Evli Değil	123	2.733	1.009		
Yaş (Yıl)					
-29	77	3.451	0.948	F=2.477	0.086
30-39	97	3.343	0.965		
40+	104	3.325	0.927		
Eğitim Durumu					
İlköğretim	21	2.390	0.981	F=1.967	0.100
Lise	62	2.895	0.959		
Ön lisans	27	2.585	1.086		
Lisans	121	2.615	0.934		
Lisansüstü	26	2.364	1.067		
Travma					
Ölüm	102	2.625	1.001	F=0.201	0.896
Sağlık Problemleri	30	2.681	0.890		
Kaza	60	2.576	1.088		
Diğer Problemler	44	2.721	0.962		

Anomi boyutu puanları açısından değişkenler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir.

Tablo 14: Spiritüel İyi Oluş Boyutlarının Kişilerarası İlişkilerde Olumlu Değişim Üzerine Etkisinin Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	Adj R ²	F	p	β	t	p
Aşkınlık	Kişilerarası İlişkilerde Olumlu Değişim					0.239	3.841	0.000
Doğa ile Uyum		0.403	0.152	16.219	0.000	0.241	3.733	0.000
Anomi						-0.022	-0.371	0.711

Regresyon analizi sonucunda kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim boyutundaki değişimin %15'İ (Adjusted R²=0.152) bağımsız değişkenler (aşkınlık, doğa ile uyum, anomi) tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir problem olmadığı görülmüştür (F=16.219, p=0.000). Yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerden aşkınlık ($\beta=0.239$, t=3.841, p<0.05) ve doğa ile uyum ($\beta=0.241$, t=3.733, p<0.05) boyutlarının kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim boyutu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve bu sonucun da istatistikî olarak önemli olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden anomi boyutunun ise kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim boyutu üzerinde negatif etkisinin olduğu ancak istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmıştır ($\beta=-0.022$, t=-3.371, p>0.05). Buradan travma geçiren

bireylerden doğa ile uyumlu yaşayan, çevreye saygı duyan ve doğada her şeyin üzerinde olan aşkın bir gücün varlığına inanların travma sonrası yaşayabilecekleri kişilerarası ilişkilerindeki olumlu değişimin daha fazla olabileceği söylenebilir.

Tablo 15: Spiritüel İyi Oluş Boyutlarının Kendiliğin Algılanmasında Değişiklikler Üzerine Etkisinin Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	Adj R2	F	p	β	t	p
Aşkınlık	Kendiliğin Algılanmasında Değişiklikler					0.227	3.637	0.000
Doğa ile Uyum		0.395	0.146	15.566	0.000	0.238	3.689	0.000
Anomi						-0.039	-0.653	0.515

Regresyon analizi sonucunda kendiliğin algılanmasındaki değişiklikler boyutundaki değişimin %14'ü (Adjusted R²=0.146) bağımsız değişkenler (aşkınlık, doğa ile uyum, anomiy) tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir problem olmadığı görülmüştür (F=15.566, p=0.000). Regresyon analizi ile bağımsız değişkenlerden aşkınlık (β =0.227, t=3.637, p<0.05) ve doğa ile uyum (β =0.238, t=3.689, p<0.05) boyutlarının kendiliğin algılanmasındaki değişim boyutu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve bu sonucun da istatistikî olarak önemli olduğu bulunmuştur. Buradan travma geçiren bireylerden doğa ile uyumlu yaşayan, çevreye saygı duyan ve doğada her şeyin üzerinde olan aşkın bir gücün varlığına inanların travma sonrası yaşayabilecekleri kendiliğin algılanmasındaki değişimin daha fazla olabileceği söylenebilir.

Tablo 16: Spiritüel İyi Oluş Boyutlarının Yaşamın Değerini Anlama Üzerine Etkisinin Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	Adj R2	F	p	β	t	p
Aşkınlık	Yaşamın Değerini Anlama					0.194	3.076	0.002
Doğa ile Uyum		0.376	0.131	13.804	0.000	0.229	3.513	0.001
Anomi						-0.080	-1.316	0.189

Regresyon analizi sonucunda yaşamın değerini anlama boyutundaki değişimin %13'ü (Adjusted R²=0.131) bağımsız değişkenler (aşkınlık, doğa ile uyum, anomiy) tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir problem olmadığı görülmüştür (F=13.804, p=0.002). Regresyon analizi sonucunda önceliklere benzer şekilde bağımsız değişkenlerden aşkınlık (β =0.194, t=3.076, p<0.05) ve doğa ile uyum (β =0.229, t=3.513, p<0.05) boyutlarının kendiliğin algılanmasındaki değişim boyutu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve bunun da istatistikî olarak önemli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 17: Spiritüel İyi Oluş Boyutlarının Yeni Seçeneklerin Fark Edilmesi Üzerine Etkisinin Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	Adj R2	F	p	β	t	p
Aşkınlık	Yeni Seçeneklerin Fark Edilmesi					0.212	3.346	0.001
Doğa ile Uyum		0.371	0.137	13.336	0.000	0.151	2.300	0.022
Anomi						-0.167	-2.747	0.006

Regresyon analizi sonucunda yeni seçeneklerin fark edilmesi boyutundaki değişimin %12'si (Adjusted R²=0.137) bağımsız değişkenler (aşkınlık, doğa ile uyum, anomiy) tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir problem olmadığı görülmüştür (F=13.336, p=0.000). Regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerden aşkınlık (β =0.212, t=3.346, p<0.05) ve doğa ile uyum (β =0.151, t=2.300, p<0.05) boyutlarının kendiliğinden algılanmasındaki değişim boyutu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve bunun da istatistikî olarak önemli olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden anomiy boyutunun ise yaşamın değerini anlama boyutu üzerinde negatif etkisinin bulunduğu ve bu etkinin de istatistikî olarak önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (β =-0.167, t=-2.747, p<0.05). Buradan daha çok olumsuzluklar üzerinde duran, hayattan zevk almama gibi durumları anlatan anomiy alt boyutunun bireylerin travma sonrasında hayata dair yeni seçeneklerin olduğunu fark etme bağlamında gösterecekleri travma sonrası gelişim sürecini ters yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 18: Spiritüel İyi Oluş Boyutlarının İnanç Sistemindeki Gelişim Üzerine Etkisinin Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	Adj R2	F	p	β	t	p
Aşkınlık	İnanç Sistemindeki Gelişim					0.501	8.732	0.000
Doğa ile Uyum		0.537	0.280	33.890	0.000	0.081	1.367	0.173
Anomi						-0.001	0.014	0.989

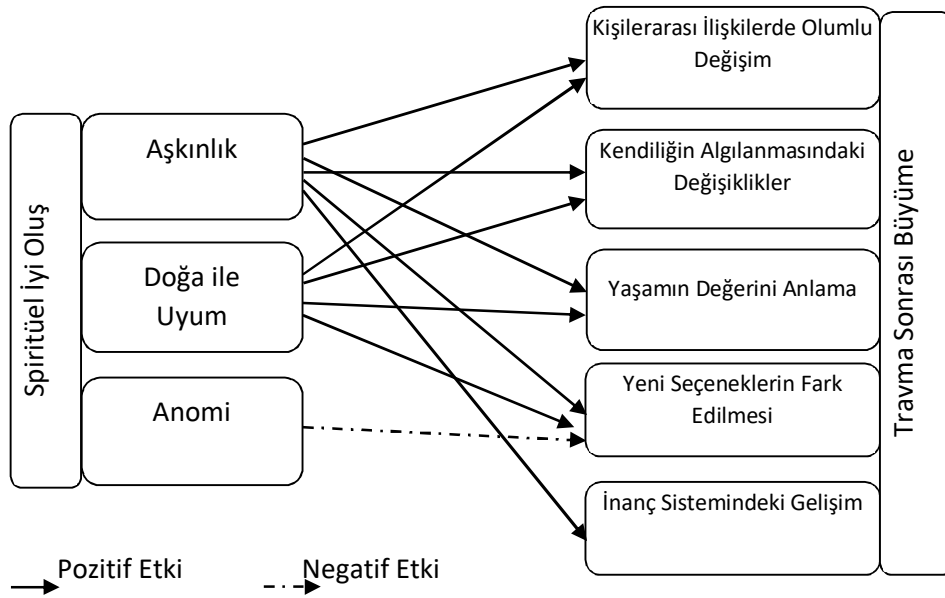
Regresyon analizi sonucunda inanç sistemindeki gelişim boyutundaki değişimin %28'i (Adjusted R²=0.280) bağımsız değişkenler (aşkınlık, doğa ile uyum, anomiy) tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir problem olmadığı görülmüştür (F=33.890, p=0.000). Regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerden aşkınlık (β =0.501, t=8.732, p<0.05) boyutunun inanç sistemindeki gelişim boyutu üzerinde pozitif bir etkisinin bulunduğu ve bu etkinin istatistikî olarak önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan, aşkın her şeyden üst bir gücün varlığına inanan bireylerin geçirdikleri

travma sonrasında inanç sistemlerinde gelişim görülebileceği, maneviyatlarını daha da geliştirebilecekleri söylenebilecektir.

Yapılan regresyon analizlerinin sonuçları toparlanacak olursa; spiritüel iyi oluş alt boyutlarından anomi ve doğa ile uyum boyutunun, travma sonrası büyüme alt boyutlarından kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim, kendiliğin algılanmasındaki değişiklikler ve yaşamın değerini anlama boyutlarını olumlu yönde ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği görülmüştür. Ek olarak yeni seçeneklerin fark edilmesi boyutunu anomi negatif yönde etkilerken diğer spiritüel iyi oluş alt boyutları ise pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği ortaya konulmuştur. Son olarak aşkınlık boyutunun inanç sistemindeki gelişim boyutunu da anlamlı ve pozitif yönde etkilediği ortaya çıkarılmıştır.

Analiz sonuçları özet olarak Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Spiritüel İyi Oluş Boyutlarının Travma Sonrası Büyüme Boyutlarına Etkisi

SONUÇ

Bireyler yaşamları boyunca kendileri yahut çevresindekiler yoluyla pek çok travmatik olaya tanıklık etmektedirler. Yaşanan bu travmatik olaylar da bireylerde olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Birey yaşadığı travma sonucu travma sonrası stres bozukluğu, depresyon vb. olumsuz ruhsal değişimler yaşayarak hayattan kopma noktasına kadar gelebileceği gibi travma sonrası büyüme diye nitelendirilen olumlu değişimler de yaşayabilecektir. Bahsi geçtiği üzere travmatik olayların bireyler üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkileri de

gözlemlenebilmektedir. Bireyler başlarından geçen travmatik olay sonucunda olgunlaşma sürecine girerek, hayata daha olumlu bakabilir hale gelebilecektir. Travmatik olayın birey üzerindeki bu tür farklı etkileri bireyin kişiliği, dini görüşü, kültürü vb. faktörler yoluyla değişim gösterebilmektedir. Spiritüel iyi oluş kavramı da bireylerin hayata bakış açıları, davranışları, tutumları, zorluklarla mücadele konusunda kendilerini güçlü hissetmeleri, doğaya saygı duymaları, yeryüzünde her şeyden üstün bir gücün varlığına inanmaları vb. konular üzerinde etkili olduğundan bireylerin travmatik olay sonrası yaşayacakları değişim üzerinde de etkisinin olup olmadığı merak konusu olmuştur. Bu minvalde yapılan araştırma sonucunda bireylerin spiritüel iyi oluşlarının travma sonrası gelişim süreçleri üzerinde etkili olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan analizler sonucunda görülmüştür ki, aşkın bir gücün varlığına inanan, inançları olan, dünya hayatının geçici olduğunu düşünen ve doğaya saygı duyarak onunla uyum içerisinde yaşama felsefesinde olan bireyler yaşadıkları travma sonrası diğer bireylere oranla kişilerarası ilişkilerini daha çok geliştirmiş, iletişim güçlerini arttırmış ve diğer bireylere daha çok güvenerek daha paylaşımcı, daha merhametli birer birey halini almış ayrıca yine bu bireyler travma sonrasında kendilik algılarında yani güçlüklerle mücadele, kendine güvenme konularında da diğer bireylere oranla daha fazla gelişim yaşayarak, yaşamın değerini anlama noktasında da aldıkları her nefesin, her anın kıymetini bilen, yaşamlarının bir amacı olduğunu düşünen bireyler haline gelmişlerdir. Ek olarak aşkınlık (dünya hayatının geçiciliğine inanma, inançların bireye yaşamında yol göstermesi, ilahi bir gücün varlığına inanma ve ondan güç alma) durumunun travma sonrası bireylerde inanç sistemindeki gelişim üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Yeryüzünde aşkın bir gücün varlığına inanan, manevi yönü kuvvetli olan bireyler travmatik olaylar sonrasında inanç sistemlerinde gelişim gösterebilmekte ve bu şekilde bir olgunlaşma sürecine girebilmektedir. Spiritüel iyi oluş alt boyutlarından olan, daha çok olumsuzluklar üzerinde duran, hayattan zevk almama gibi durumları anlatan anomi ise bireylerin travma sonrasında hayata dair yeni seçeneklerin olduğunu fark etme bağlamında gösterecekleri travma sonrası gelişim sürecini ters yönde etkilemektedir.

Çalışmada katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda anlaşılmıştır ki, bireyler yaşadıkları travma sonrası en çok inanç sistemlerinde bir değişim ve gelişim göstermektedirler. Bireyler yaşadıkları travmatik olaylar sonrasında maneviyata yönelerek, sabretmeyi ve şükretmeyi daha çok öğrenir hale gelmişlerdir. Bu bağlamda bakıldığında spiritüelliği yüksek olan bireylerin travma sonrasında olgunlaşma süreci yaşamaya daha yatkın olmaları da makul bulunan bir sonuçtur. Spiritüel iyi oluşu yüksek olan yani yaşamın bir amacı olduğunu düşünen, yeryüzünde her şeyin üstünde yer alan aşkın bir gücün varlığına inanan, kendine zorluklarla mücadele konusunda güvenen, doğaya ve çevresindekilere saygıyla yaklaşan bireyler yaşadıkları travma sonrasında öncelikli olarak manevi anlamda, inanç sistemlerinde bir gelişim göstermekle birlikte, yaşadıkları bu travmatik olay sonrasında yaşama daha kıymet veren, çevresindeki bireylerle ilişkisinde empati gücü daha yüksek davranarak bir gelişim sağlayan, zorluklarla mücadele konusunda

kendine daha fazla güvenen bireyler halini alarak, travma sonrası büyüme gösterirler denilebilecektir.

Ayrıca çalışmada görülmüştür ki, sağlık problemi yaşayan bireyler diğer travmatik olaylara nazaran yaşadığı olayları paylaşma isteği duyarak kişilerarası ilişkilerinde olumlu dönüşümler yaşayabilmekte, çevresindekilerin desteğini görebilmekte ve onlara olan güveni bu yolla artabilmekte, birey hayata dair büyük öğretiler sağlayarak kötü şeylerin, acı verici olayların varlığını kabul edecek ve bunlarla mücadele edebilme gücünü kendinde bulur hale gelebilmekte ve yaşadığı bu travma sonucu yaşamın aslında ona sunulmuş bir fırsat, bir şans olduğunu düşünerek aldığı her nefesin, her anının kıymetini bilerek, yaşamını hakkını vererek sürdürebilmektedir. Son olarak araştırma kapsamında görülmüştür ki; katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça travma sonrası gelişim düzeyleri azalmaktayken, katılımcıların yaşları büyüdükçe travma sonrası gelişim düzeyleri de artmaktadır. Denilebilir ki, eğitim seviyesi yüksek bireyler travmatik olaylar sonucu olumsuz olayların etkisinde daha fazla kalarak gelişim noktasında sıkıntı yaşayabilmektedir. Ek olarak daha olgun, orta yaş ve üzerindeki bireylerin travmatik olaylar karşısında daha fazla olumlu yönde bir gelişim gösterme eğiliminde oldukları söylenebilecektir. Bunun altında yatan pek çok neden olabileceği gibi, olgunlaşma sürecinde bireylerin çeşitli zorluklar yaşayarak bu tür olaylarla başa çıkabilme yeteneklerini geliştirdikleri ve travmatik olaylar karşısında nasıl daha güçlü durabilecekleri, nasıl mücadele edecekleri konularında daha bilinçli ve manen hayata daha bağlı şekilde travma sonrası sürecini olumlu yönde yönetebilecekleri sonucu çıkarılabilmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, T. B., Bezner, J. R., Drabbs, M. E., Zambarano, R. J. & Steinhardt, M. A. (2000). Conceptualization and measurement of the spiritual and psychological dimensions of wellness in a college population. *Journal of American College Health*, 48(4), 165-173.

Aldwin, C. M. & Sutton, K. J. (1998). A developmental perspective on posttraumatic growth. R. G. Tedeschi, C. L. Park and L. G. Calhoun (Ed.), *Posttraumatic growth: positive changes in the aftermath of crisis* içinde (ss. 43-63), Routledge.

Baldwin, D. C. (2003). *Spiritual identity: Evaluating a seminar on spiritual identity on spiritual wellness*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Southern Christian University, Oklahoma.

Calhoun, L. G. & Tedeschi, R. G. (1999). *Facilitating posttraumatic growth: a clinician's guide*. Charlotte: Routledge.

Collicutt McGrath, J. & Linley, P. A. (2006). Post-traumatic growth in acquired brain injury: A preliminary small scale study. *Brain Injury*, 20(7), 767-773.

Colville, G. & Cream, P. (2009). Post-traumatic growth in parents after a child's admission to intensive care: Maybe Nietzsche was right?. *Intensive Care Med*, 35, 919-23.

Dürü, Ç. (2006). *Travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyümenin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi ve bir model önerisi*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ekşi, H. & Kardaş, S. (2017). Spiritual well-being: Scale development and validation. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(1), 73-88.

Elkins, D. N., Hedstrom, L. J., Hughes, L. L., Leaf, J. A. & Saunders, C. (1988). Toward a humanistic-phenomenological spirituality: Definition, description, and measurement. *Journal of Humanistic Psychology*, 28(4), 5-18.

Haselden, M. (2014). *Üniversite öğrencilerinde travma sonrası büyümeyi yordayan çeşitli değişkenlerin Türk ve Amerikan kültürlerinde incelenmesi: bir model önerisi*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Holgersen, K. H., Boe, H. J. & Holen, A. (2010). Long-term perspectives on posttraumatic growth in disaster survivors. *Journal of Traumatic Stress*, 23(3), 413-416.

“TDK (Türk Dil Kurumu)”.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ad9ab2c37eac7.56611409 (Erişim Tarihi: 20.04.2018).

“Sismik”. <https://www.turkcebilgi.com/sismik> (Erişim Tarihi: 20.04.2018).

Ingersoll, R. E. (1994). Spirituality, religion, and counseling: dimensions and relationships. *Counseling and Values*, 38(2), 98-111.

İnci, F. & Boztepe, H. (2013). Travma sonrası büyüme: Öldürmeyen acı güçlendirir mi?. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(2), 80-84.

Kitko, C. T. (2001). Dimensions of wellness and the health matters program at penn state. *Home Health Care Management & Practice*, 13(4), 308-311.

Patneude, A. B. (2006). *Spiritual wellness among undergraduate college students*. (Doctoral Dissertation). Colorado State University, Colorado.

Schaefer, J. A. & Moos, R. H. (1998). The context for posttraumatic growth: Life crises, individual and social resources, and coping. R. G. Tedeschi, C. L. Park and L. G. Calhoun (Ed.), *Posttraumatic growth: positive changes in the aftermath of crisis* içinde (ss. 99-125), Routledge.

Tedeschi R. G. & Calhoun L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.

Tedeschi, R. G. & Calhoun, L. G. (1995). *Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Tedeschi, R. G. & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 455-471.

Tedeschi, R. G., Park, C. L. & Calhoun, L. G. (1998). Posttraumatic growth: Conceptual issues. R. G. Tedeschi, C. L. Park and L. G. Calhoun (Ed.), *Posttraumatic growth: positive changes in the aftermath of crisis* içinde (ss. 1-22), Routledge.

Tennen, H. & Affleck, G. (1998). Personality and transformation in the face of adversity. R. G. Tedeschi, C. L. Park and L. G. Calhoun (Ed.), *Posttraumatic growth: positive changes in the aftermath of crisis* içinde (ss. 65-98), Routledge.

Westgate, C. E. (1996). Spiritual wellness and depression. *Journal of Counseling & Development*, 75(1), 26-35.

Wortman, C. B. (2004). Posttraumatic growth: Progress and problems. *Psychological Inquiry*, 15(1), 81-90.

Yayın Geliş Tarihi: 25.12.2018
Yayına Kabul Tarihi: 22.02.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.502282

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 859-874
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SOSYAL ADALET SAVUNUCULUĞU ÖLÇEĞİNİN (SASÖ) DOĞRULAYICI FAKTÖR ANALİZİ

Mehmet KIRLIOĞLU*
Hasan Hüseyin TEKİN**

Öz

Bu çalışmanın amacı yurt dışında geçerlilik ve güvenilirliği yapılmış olan Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanmasıdır. Dean (2009) tarafından geliştirilen 43 madde ve dört faktörden oluşan "Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği"nin birçok çalışmada kullanılmasına rağmen bu çalışmalarda ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)'nin yapılmadığı tespit edilmiştir. Ölçeğin geçerliliği için öncelikle çeviri çalışması, yapı geçerliliğini değerlendirmek üzere Kaiser Meyer Olkin (KMO) Testi, Barlett's Testi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Güvenirlik yöntemlerinden madde istatistikleri, testi yarılama ve Cronbach Alpha Katsayısı'ndan yararlanılmıştır. Zamana karşı değişmezliğini test etmek için ölçek dört hafta arayla aynı örnekleme uygulanmıştır. KMO değerinin .958; Barlett değerinin 10539.5360 ve $p=.000$ olduğu tespit edilmiştir. 43 madde ve dört alt faktörden oluşan SASÖ'ye ilişkin yapılan Birinci Düzey DFA sonucunda iki madde ölçekten çıkarılmıştır. 41 madde ve dört alt faktörden oluşan SASÖ'ye ilişkin yapılan Birinci ve İkinci Düzey DFA sonuçları incelendiğinde X^2/Sd model uyumunun ve CFI, IFI, RMSEA, RMR, SRMR, PNFI ve PGFI model uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu bulunmuştur. Tüm maddelerin madde ölçek toplam korelasyon değerleri .30'un üstünde bulunmuştur. SASÖ'nün Cronbach Alpha değeri .94 ve alt boyutların Cronbach Alpha değeri .74 ile .94 arasında değişmektedir. SASÖ'nün iki yarı güvenilirlik katsayısı .89 olup alt boyutların ise .73-.90 arasında değişmektedir. SASÖ'nün zamana karşı değişmezliğini belirlemek amacıyla yapılan ön test-son test ölçümleri arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r=.83$; $p=.000$). Sonuç olarak SASÖ'nün geçerli ve oldukça güvenilir olduğu, zamansal olarak değişim göstermediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: DFA, Geçerlilik, Güvenirlilik, Sosyal Adalet, Uyarlama.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kırlıoğlu, M. & Tekin, H. H. (2019). Sosyal adalet savunuculuğu ölçeğinin (SASÖ) doğrulayıcı faktör analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 859-874.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0003-0130-0841, drkirioglu@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-6300-4098, drhhtekin@gmail.com

CORFIRMATORY FACTOR ANALYSIS OF SOCIAL JUSTICE ADVOCACY SCALE (SJAS)

Abstract

The aim of this study is to adapt the Social Justice Advocacy Scale, which has been validated and proved reliable abroad, to the Turkish culture. Although the Social Justice Advocacy Scale, which consists of 43 items and four factors, was used in many studies by Dean (2009), it was found that no confirmatory factor analysis (CFA) was performed in the these studies. For the validity of the scale, it was first translated and for the evaluation of the structure validity, Kaiser Meyer Olkin (KMO) Test, Barlett's Test and Confirmatory Factor Analysis (CFA) were performed. Among the reliability tests, material statistics, test-half and Cronbach's alpha coefficients were used. In order to test the invariance of time, the scale was applied to the same sample at four weeks intervals. KMO value of .958; Barlett value was determined to be 10539.5360 and $p=.000$. Two items were excluded from the scale as a result of the first level CFA concerning SJAS which consists of 43 items and four sub-factors. When results of 41 items and four sub-factors were examined, it was found that X^2/Sd , CFI, IFI, RMSEA, RMR, SRMR, PNFI and PGFI model fit indices were in good level. The item-scale total correlation values of all items were above .30. The Cronbach's alpha value of the SJAS was .94 and the Cronbach's alpha of the sub-dimensions ranged from .74 to .94. The SJAS has a semi-reliability coefficient of .89, with sub-dimensions ranging from .73 to .90. A positive directional linear relationship was found between pre-test and post-test measurements to determine the invariance of SJAS ($r =.83$; $p=.000$). As a result, it was determined that SJAS was valid and highly reliable and did not show any change in time.

Keywords: *CFA, Validity, Reliability, Social Justice, Adaptation.*

GİRİŞ

Zimmerman (1979) tarafından kamusal bütün faaliyetler şeklinde tanımlanan sosyal politikalar, sosyal adalet ve sosyal adalet savunuculuğunun çatısı konumundadır. Bu çatı mevcut kaynakların adil dağılımını ve bu dağılımın insanların refahını olumlu yönde etkilemesine odaklanır (Dear, 1995).

Sosyal adalet bu güne kadar birçok araştırmacı (Sen, 2011; Nietzsche, 2008; Locke, 1998; Clment, 1996) tarafından farklı şekillerde tanımlanmış bir kavramdır. Sosyal adalet, bir toplumu oluşturan bütün bireylerinin aynı düzeyde korunmaya, eşit fırsatlara, yükümlülüklere, eşit ve adil bir şekilde sosyal yardımlara ulaşmalarına imkân sağlayan yani tüm yurttaşlarına temel hak ve fırsatlar noktasında adil ve eşit olma durumudur (Barker, 1999; Craig, 2002). Sosyal adalet, bireylerin, kurumların ve toplumların verdikleri sosyal refah odaklı kararlarla elde edilebilir. Bu özelliğinden de anlaşılacağı üzere, sosyal adalet insanlar tarafından yapılır ve sürdürülür. Bu nedenle tüm süreçlerine itiraz edilebilir ve alınan kararlar bozulabilir (Todd, 2015).

Sosyal hizmet mesleğinin temel misyonu, tüm insanlar için sosyal, ekonomik ve politik adaletin teşvikidir. Bu misyon gereği sosyal adalet ve sosyal

adalet savunuculuğu sosyal hizmet disiplini için oldukça önemlidir (Colby, 2003). Hagen (2000)'e göre sosyal hizmet uzmanları müracaatçılarına daha etkin hizmet verebilmek için sosyal adaleti savunmak zorundadırlar. Sosyal hizmet uzmanlarının, baskı gördükleri ve ayrımcılığa uğradıkları için mağdur olan bireyler için sosyal adaletin desteklenmesine dönük yükümlülükleri vardır (Burke & Harrison, 2009).

Tüm bireyler için daha adil ve eşit bir topluma ulaşmak istiyorsak sosyal adalet sürecini tıkayan engellerin farkında olarak sosyal ve ekonomik adaletin geliştirilmesi sürecinde bilgiyle birlikte mesleki değerler ve uygulama becerilerine de sahip olmalıyız (Duyan, 2010). Savunuculuk rolü sosyal hizmetin hukuk disiplininden almış olduğu ve aktif olarak kullandığı bir roldür. Bu rolün amacı herhangi bir kurum ya da kuruluşu aşışlamak değil, sosyal adaleti sağlamak için müracaatçıların haklarını gözetmek ve savunmaktır (Zastrow, 2017). Bir sosyal hizmet uzmanı tarafından savunuculuk sürecinde sergilenmesi gereken temel yetkinlikler; müracaatçıların güçlendirilmesi, müracaatçıların savunuculuğu, toplumsal işbirliği ve sistem savunuculuğudur (Dean, 2009). Sosyal hizmet mesleğindeki savunuculuk, birey kadar bireyi saran çevreye yapmış olduğu vurgu nedeniyle savunuculuk rolünü üstlenen diğer mesleklerden ayrılır (Sosin & Caulum, 1983).

Sosyal hizmet mesleği sosyal adalet savunuculuğu sürecinde çoğu zaman sosyal adaletle ilgili güncel görüşleri zorlayan bir meslektir. Bu süreçte gözlemlendiği sosyal hareketler neticesinde sosyal adalet unsurlarının yeniden değerlendirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunur (Lundy, 2011). Farklı kültürleri birleştirecek yeni refah ve sosyal hizmet uygulamalarının üretilebilmesi için sosyal refahı artırmaya ve sosyal adaleti sağlamaya yönelik fikir üretme ve hizmet geliştirme süreçlerine, hükümet karşıtı olsalar bile, sosyal hizmet uzmanları dahil edilmelidirler (Colby, 2003).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı yurt dışında geçerlilik ve güvenilirliği yapılmış olan Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'ni Türk kültürüne uyarlayarak Doğrulayıcı Faktör Analizi'ni (DFA) yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda ölçek ile ilgili geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi

Dean (2009) tarafından geliştirilen, 43 madde ve dört faktörden oluşan Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin birçok çalışmada kullanıldığı görülmektedir (Avolio, 2014; Bayoğlu-Serpen vd., 2014; Decker, 2013; Lewis, 2014; Linh & Arpana, 2018; Linh, 2016; Streufert, 2012). Ancak bahsedilen bu çalışmalarda ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmamıştır. Fietzer & Ponterotto (2015) Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'ni DFA analizi yapılmadığı için eleştirmektedirler. Bu araştırma, Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin DFA'sının yapıldığı ilk çalışma olması açısından önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin maddeleri öncelikle dört farklı çevirmen tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Çevirmenlerden gelen çeviri ifadeleri alt alta koyularak beş sosyal hizmet akademisyenine gönderilmiştir. Akademisyenlerin değerlendirmeleri bağımsız olarak yapılmıştır. Akademisyenlerden gelen öneriler dikkate alınarak araştırmacılar ve Türk Dili okutmanı tarafından ifadeler orijinali ile karşılaştırılmıştır. Karar verilen nihai ölçek maddeleri sosyal adalet ve savunuculuk konularında yayınları olan en az doktora düzeyinde beş akademisyene daha gönderilmiştir. Akademisyenlerden ölçeğin İngilizce ve Türkçe maddelerini karşılaştırmaları ve her bir ölçek maddesini 1-100 puan arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Akademisyenlerden arasındaki uyuşum çok farklı alanlarda da kullanılabilen Kendall Uyuşum Katsayısı (Wa) (Kendall Coefficient of Concordance) korelasyon testi (Holmes & Rahe, 1967; Sale vd., 1984; Willinek vd., 2002) ile analiz edilmiştir.

Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin yapı geçerliliğini belirlemek için DFA yapılmıştır. DFA, 408 sosyal hizmet uzmanı üzerinde gerçekleştirilmiştir (%66.4 kadın, %33.6 erkek; yaşlar \bar{x} =32.99±8.00). Literatürde faktör analizi için örneklemin belirlenmesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bir tarafta ölçek madde sayısının 5 ya da 10 katının uygun olacağı (Alpar, 2016; Bryman & Cramer, 2001; Everitt, 1975) diğer taraftan en azından 100 kişilik bir örnekleme çalışması gerektiği ifade edilmektedir (Gorsuch, 1983; Kline, 1994). Bir başka görüşe göre 50 sayısının çok yetersiz, 100 sayısının yetersiz, 200 sayısının vasat, 300 sayısının iyi, 500 sayısının çok iyi, 1000 sayısının ise mükemmel olduğu belirtilmektedir (Comrey & Lee, 1992). Tüm ölçütler birlikte değerlendirildiğinde DFA için tercih edilen katılımcı sayısının yeterli olduğu söylenebilir.

Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin güvenilirlik analizleri için DFA çalışmasına katılmayan 300 kişilik farklı bir örneklem tercih edilmiştir.

Son olarak sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin zamana karşı değişmezliği dört hafta ara ile Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Konya Şubesi'ne üye 60 sosyal hizmet uzmanı ile test edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Türkçe'ye Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği (SASÖ) olarak çevrilen Social Justice Advocacy Scale (SJAS), Dean (2009) tarafından geçerlilik ve güvenilirliği yapılmış bir ölçektir. Ölçeğin DFA'sını yapabilmek için ölçek sahibinden gerekli izinler alınmıştır.

Tablo 1: SASÖ'e Ait Alt Boyutlar ve İlgili Maddeler

Collaborative Action	1, 4, 5, 8, 9, 10, 13, 15, 19, 20, 21, 22, 25,
Ortak Çalışmaya Dayalı Eylem	27, 28, 29, 34, 37, 40, 42
Social/Political Advocacy	3, 6, 7, 11, 14, 24, 36,
Sosyal ve Politik Savunuculuk	
Client Empowerment	2, 18, 23, 26, 30, 32, 33, 35
Müracaatçının Güçlendirilmesi	
Client/Community Advocacy	12, 16, 17, 31, 38, 39, 41, 43
Müracaatçı ve Topluluk Savunuculuğu	
Ters Maddeler	4, 6, 11, 12, 16, 17, 24, 38, 39, 41, 43

Dean (2009) yapmış olduğu Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ile 4 faktörlü bir yapı ortaya koymuştur. Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin Tablo 1'de görüldüğü üzere toplam madde sayısı 43'tür. Bu maddelerin dağılımı ile ilgili gerekli bilgiler tabloda yer almaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0.94 olup alt boyutlara ilişkin Cronbach Alpha katsayısı sırasıyla 0.92; 0.91; 0.76 ve 0.76'dır. 7'li likert tipi bir ölçektir. 1 “Kesinlikle Doğru Değil” anlamına gelirken 7 “Kesinlikle Doğru” anlamına gelmektedir. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe sosyal adalet savunuculuğu becerilerin de arttığı belirtilmektedir. Diğer bir ifade ile daha yüksek puanlar, sosyal adalet savunuculuğu davranışlarının daha fazla onaylandığını göstermektedir.

İŞLEM

Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin Geçerlilik Çalışmaları

Dil geçerliliği

SASÖ'nün Türkçe uyarlamasını yapabilmek için ölçek sahibi olan Dean'den gerekli izin alınmıştır. Aksayan & Gözüm (2002) dil uyarlaması için en iki bağımsız çevirmen olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Çalışma kapsamında ölçeğin dört bağımsız çevirmen tarafından çevrilmesi uygun görülmüştür. Üstte orijinal ifade altta çeviri ifadeler olacak şekilde bir form hazırlanmış ve bu form beş sosyal hizmet akademisyenine verilmiştir. Çeviriyi en iyi yansıttığı düşünülen maddeyi işaretlemeleri, en iyi yansıtan ifade yoksa kendilerinin çeviri yapması istenmiştir. Akademisyenlerden gelen öneriler tek tek incelenmiş ve son olarak çevirideki ifadeler araştırmacılar ve Türk Dili okutmanı tarafından orijinal İngilizce ifadeler ile karşılaştırılmış ve söz konusu maddeyi en iyi ifade ettiği düşünülen çeviriler benimsenmiştir.

Dil uyarlaması tamamlandıktan sonra kapsam geçerliliğini yapabilmek adına sosyal adalet ve savunuculuk konuları ile ilgili yayınları olan doktora düzeyinde beş akademisyenin görüşüne sunulmuştur. Akademisyenlerden ölçekteki her bir maddenin ölçme derecesini 1-100 puan arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Akademisyen görüşlerinin sonuçları doğrultusunda Kendall Uyuşum Katsayısı (Kendall Coefficient of Concordance-Kendall's W) korelasyon testi

uygulanmış ve uzmanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Kendall's $W=.035$, $p=.204$; $p>.05$, ki-kare: 5.935). Bu bulgu bağımsız gözlemciler arasındaki uyum olduğunu göstermektedir.

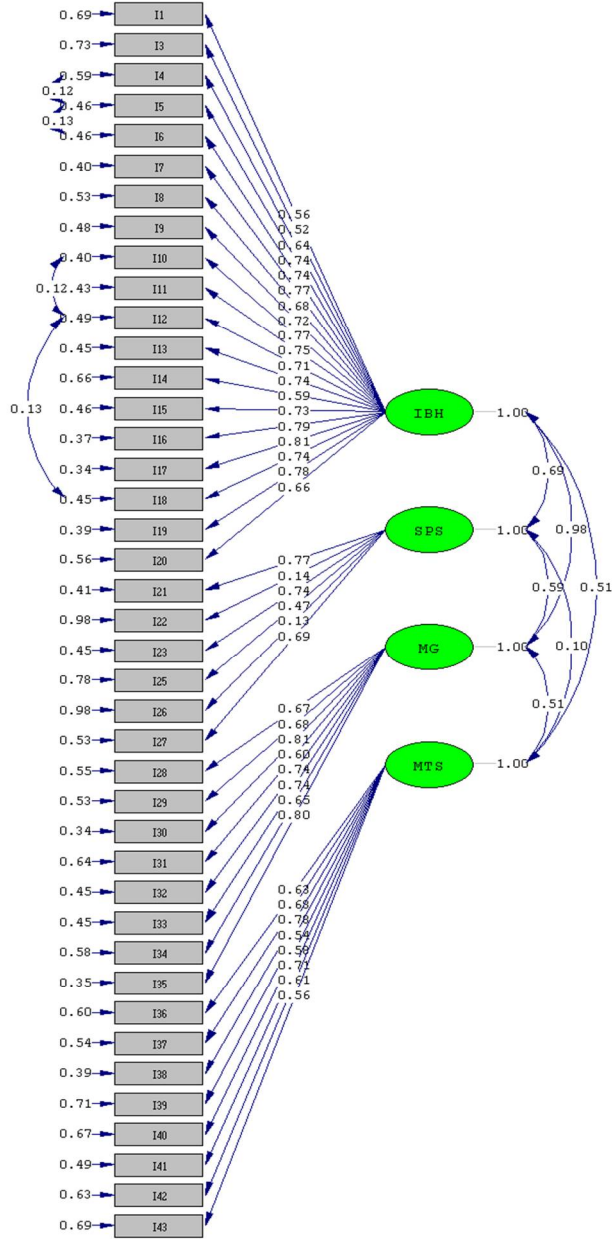
Doğrulatory faktör analizi

DFA, veriler ile teorik yapı arasındaki uyumun analizini gerçekleştirmekle beraber başka kültürlerde geliştirilen ölçüm araçlarının uyarlanmasında kullanılmaktadır (Seçer, 2015, 2017; Çapık, 2014). DFA için ya kuramsal bir temel ya da önceden belirlenmiş bir yapı bulunması gerekmektedir (Sümer, 2000). Bu kapsamda Dean (2009) tarafından geliştirilen yapının uygunluğunun test edilmesi amacıyla DFA yapılmıştır. Dean (2009) tarafından geliştirilen 4 faktörlü 43 maddelik SASÖ'nün Türk kültüründe doğrulanıp doğrulanmayacağını belirlemek üzere birinci ve ikinci düzey DFA yapılmıştır. Alanyazında DFA sonuçlarının değerlendirilmesinde hangi uyum indekslerinin kullanılacağına ilişkin ortak bir görüş bulunmamaktadır (Şimşek, 2007; Munro, 2005; Crowley & Fan, 1997). Çalışma kapsamında örneklem büyüklüğü ve parametre tahminlerinden etkilenmeyen χ^2/Sd , CFI, IFI, RMSEA, RMR, SRMR, PNFI ve PGFI değerlerine bakılmıştır (Boomsma, 2000; Hayduk, vd., , 2007; Hooper vd., 2008; Hu & Bentler, 1999; McDonald & Ho, 2002). İyi uyum değerlere ve kabul edilebilir değerlere karar verebilmek için çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır (Hoe, 2008; Hooper vd., 2008; Munro, 2005; Schreiber vd., 2006). CFI, IFI indeksleri için kabul edilebilir uyum değeri .90 ve mükemmel uyum değeri 0.95 olarak kabul edilmektedir. RMSEA için ise kabul edilebilir uyum değeri .10 ve mükemmel uyum değeri .5 olarak kabul edilmektedir. RMR için kabul edilebilir uyum değeri 1.0 ve mükemmel uyum değeri .08 olarak kabul edilmektedir. SRMR için kabul edilebilir uyum değeri .05-.10 ve mükemmel uyum değeri .00-.05 olarak kabul edilmektedir. PNFI, PGFI indeksleri için kabul edilebilir uyum değeri ve mükemmel uyum değeri $>.50$ kabul edilmektedir.

DFA'ya geçilmeden önce ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmek üzere Kaiser Meyer Olkin (KMO) Testi, Barlett's Testi yapılmış ve analiz sonucunda KMO değerinin .958, Barlett değerinin 10539.5360 ve $p =.000$ olduğu tespit edilmiştir.

Doğrulatory faktör analizinde SASÖ'ye Türkçe formunun dört faktörlü modelinin uyum indeksleri incelenmiştir. Birinci Düzey DFA'ya ilişkin veriler Şekil 1'de görüldüğü gibidir.

Şekil 1: Dört Faktörlü ve 43 Maddelik SASÖ'ye İlişkin Birinci Düzey DFA Sonuçları

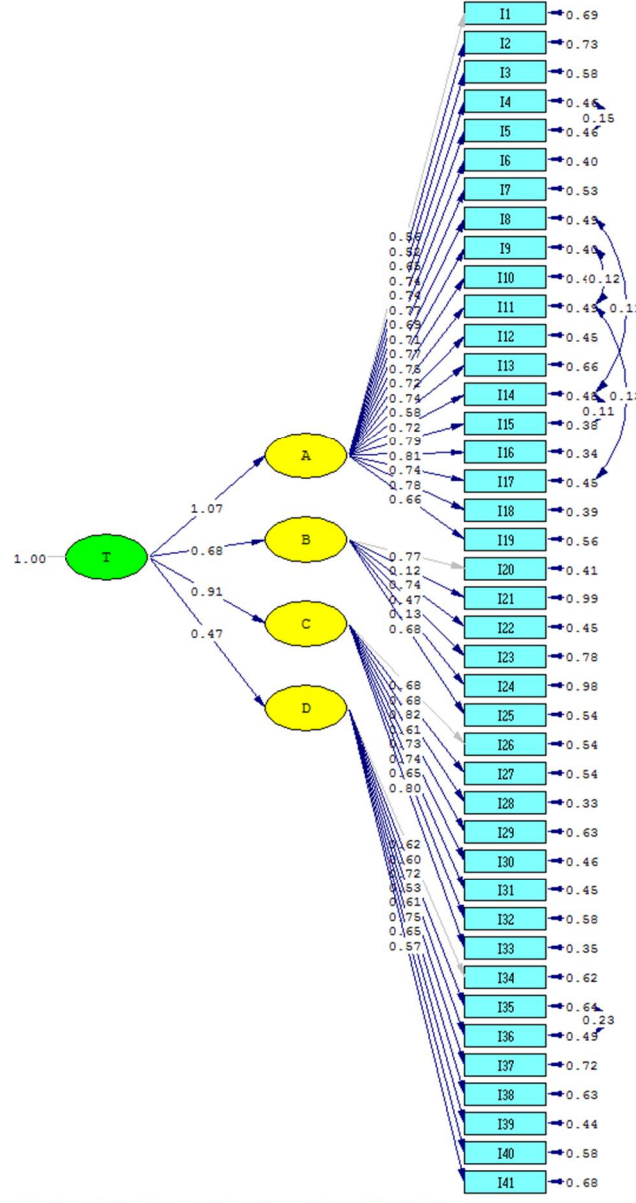
Her bir maddeye ait gizil değişkenlerin gözlenen değişkeni açıklama durumlarına ilişkin t değerleri incelenmiştir. Bir path diyagramındaki t değerleri 1.96'yı aşarsa .05; 2.56'yı aşarsa .01 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna varılmaktadır (Jöreskog & Sörbom, 1996). Modeldeki path diyagramındaki t değerleri incelendiğinde iki maddenin t değerinin 1.96'yı aşmadığı görülmüştür. Bu maddeler, orijinal ölçekteki madde 4 ve 11'dir. Sırasıyla "Karşıma çıkma olasılığı olan farklı nüfus gruplarıyla ilgili yasalar ve politikalar konusunda bilgim azdır" ile "Yasa yapıcılarla veya diğer politika yapıcılarla lobi faaliyetleri yürüten herhangi bir danışman tanımıyorum" ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır.

Tablo 2: SASÖ'ye Ait Birinci Düzey DFA Analizine İlişkin Model Uyum İndeksleri

Uyum Ölçütleri	Değer	Referans Değerler	
		Kabul Edilebilir Değerler	İyi Uyum Değerleri
χ^2 (Ki-Kare)	2910.51	-	-
Sd (Serbestlik Derecesi)	769	-	-
χ^2/Sd	3.78	<5	<2
CFI	0.96	>0,90	>0,95
IFI	0.97	>0,90	>0,95
RMSEA	0.08	<0,10	<0,08
RMR	0.20	<1,0	<0,5
SRMR	0.09	0,05-0,10	0,00-0,05
PNFI	0.89		>0,50
PGFI	0.66		>0,50

Ölçeğin faktör yapısına ilişkin olarak elde edilen 41 madde ve dört faktörlü yapının model uyumunun ($\chi^2=2910.51$, $sd=769$, $\chi^2/sd=3.78$) ve model uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu görülmektedir (RMSEA=.08, RMR= .20, SRMR= .09, CFI=.96, IFI=.97, PNFI= .89, PGFI= .66). Literatürde maddeler arasında kovaryans oluşturabilmek için iki kriter sunulmaktadır (Hooper vd., 2008; (Seçer, 2015, 2017). Birincisi yüksek ilişki içerisinde olan maddeler arasında kovaryans oluşturulması önerilmektedir. İkincisi bu iki maddenin aynı alt boyut altında olması önerilmektedir. Diğer bir ifade ile aynı alt boyut altında olmak üzere yüksek ilişki içerisinde olan maddeler arasında modifikasyon yapılmıştır. Böylece Birinci Düzey DFA analizinde 4 ile 5, 5 ile 6, 10 ile 12 ve son olarak 12 ile 18 maddeleri arasında modifikasyon önerileri doğrultusunda modifikasyon yapılmıştır.

Şekil 2: Dört Faktörlü ve 41 Maddelik SASÖ'ye İlişkin İkinci Düzey DFA Sonuçları

Chi-Square=2814.35, df=769, P-value=0.00000, RMSEA=0.081

Modeldeki path diyagramındaki t değerleri incelenmiştir. Modeldeki path diyagramındaki t değerlerinin 1.96'yı aştığı ve en az .05 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: SASÖ'ye Ait İkinci Düzey DFA Analizine İlişkin Model Uyum İndeksleri

Uyum Ölçütleri	Değer	Referans Değerler	
		Kabul Edilebilir Değerler	İyi Uyum Değerleri
X ² (Ki-Kare)	2814.35	-	-
Sd (Serbestlik Derecesi)	769	-	-
X ² /Sd	3.66	<5	<2
CFI	0.97	>0,90	>0,95
IFI	0.97	>0,90	>0,95
RMSEA	0.08	<0,10	<0,08
RMR	0.21	<1,0	<0,5
SRMR	0.09	0,05-0,10	0,00-0,05
PNFI	0.89		>0,50
PGFI	0.67		>0,50

Ölçeğin faktör yapısına ilişkin olarak elde edilen 41 madde ve dört faktörlü yapının model uyumunun ($X^2=2814.35$ $sd=769$, $X^2/sd=3.66$) ve model uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu görülmektedir (RMSEA=.08, RMR= .21, SRMR= .09, CFI=.97, IFI=.97, PNFI= .89, PGFI= .67). Ayrıca İkinci Düzey DFA analizinde 4 ile 5, 8 ile 14, 9 ile 11, 11 ile 17 ve son olarak 35 ile 36 maddeleri arasında modifikasyon önerileri doğrultusunda modifikasyon yapılmıştır.

Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin Güvenirlik Analizi

SASÖ'nün güvenirliliğini incelemek için iç tutarlılık, iki yarı güvenirliliği ve test-tekrar-test güvenirlilik analizleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3 ve 4'de verilmiştir.

Tablo 4: SASÖ'nün İç Tutarlık ve İki Yarı Güvenirlilik Yöntemiyle Hesaplanan Güvenirlilik Katsayıları (n=300)

	İç Tutarlılık	İki Yarı Güvenirlilik
SASÖ	.94	.89
Ortak Çalışmaya Dayalı Eylem	.94	.90
Sosyal ve Politik Savunuculuk	.74	.74
Müracaatçının Güçlendirilmesi	.88	.86
Müracaatçı ve Topluluk Savunuculuğu	.83	.73

SASÖ'nün Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .94 ve Sperman Brown iki yarı güvenirlilik katsayısı ise .89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarında ise ortak çalışmaya dayalı eylem alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .94, iki yarı güvenirliliği .90 olarak bulunmuştur. Sosyal ve politik savunuculuk alt boyutunda iç tutarlılık katsayısı .74 ve iki yarı güvenirlilik katsayısı .74 olarak bulunmuştur. Müracaatçının güçlendirilmesi alt boyutunda ise iç tutarlılık katsayısı .88 ve iki

yarı güvenilirlik katsayısı .86'dır. *Müracaatçı ve topluluk savunuculuğu* alt boyutunda iç tutarlılık katsayısı .83 ve iki yarı güvenilirlik katsayısı .73'tür.

Tablo 5: SASÖ'nün Ön Test-Son Test Sonuçlarına İlişkin Bilgiler (n=60)

Ölçme Araçları	Ön Test	Son Test
Ort ± SS	226.28±37.10	217.77±38.89
r		.83
p		.000

Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin zamana karşı değişmezliğini belirlemek amacıyla dört hafta ara ile yapılan ön test – son test ölçümleri arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu ve bu ilişki istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($r=.83$; $p=.000$).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Sosyal adaleti gerçekleştirmek gibi bir amaca sahip olan sosyal hizmet uzmanları başta olmak üzere bu amaçla çalışan diğer meslek elemanlarına yönelik sosyal adalet savunuculuğu ile ilgili olabilecek değişkenlerin incelenmesi amacıyla geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış bir ölçme aracını Türk kültürüne kazandırmak için yapılan bu araştırmada öncelikle ölçeğin dil geçerliliği sağlanmıştır. DFA'ya geçmeden önce verilerin faktör analizi için uyumlu olup olmadığına karar verebilmek adına KMO ve Barlett's Testi uygulanmıştır. KMO değerinin .90'ın üzerinde olması durumunda verilerin mükemmel olduğu ve ki-kare test istatistiğinin anlamlı ($p<.05$) çıkması durumunda verilerin normal dağılım özelliğine sahip olduğu söylenebilmektedir (Burns & Grove, 2001). Çalışmamızda elde edilen KMO (.958) ve Barlett test sonuçlarının (10539.5360 ve $p =.000$) literatürde belirtilen değerleri karşıladığı tespit edilmiştir. Daha sonra ise Dean (2009) tarafından geliştirilen 43 madde ve dört faktörlü yapının Birinci ve İkinci Düzey DFA'sı yapılmıştır. Birinci Düzey DFA, gözlenen değişkenlerin birden fazla birbiri ile bağlantısız faktörler altında toplanması durumunda yapılırken, İkinci Düzey DFA ise faktörlerin daha geniş ve kapsayıcı bir faktör altında birleşmesi durumunda yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile ölçeğin toplam puanı söz konusu ise mutlaka ikinci düzey DFA'nın yapılması gerektiği belirtilmektedir (Karagöz, 2016; Seçer, 2015). Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus uyarılma çalışmalarında Açıklayıcı Faktör Analizi'nin (AFA) değil de DFA'nın yapılması gerektiğidir. AFA ile orijinal ölçeğin yapısı bozulabilmektedir. Ancak DFA var olan yapının uygunluğunun test edilmesi için kullanışlı bir analizdir (Seçer, 2015, 2017; Çapık, 2014; Sümer, 2000). Yapılan Birinci Düzey DFA sonucunda path diyagramındaki iki maddeye ait t değerinin 1.96'yı aşmadığı ve .05 düzeyinde anlamlı olmadığı (Jöreskog & Sörbom, 1996) belirlenmiş ve bu nedenle ilgili maddeler modelden çıkarılmıştır. Böylece 41 madde ve 4 faktörden oluşan ölçeğin model uyumunun ve uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu bulunmuştur. Ardından İkinci Düzey DFA yapılmıştır. İkinci Düzey DFA sonucunda ölçeğin model uyumunun ve uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu bulunmuştur. Bu

sonuçlar neticesinde ölçeğin model uyum indekslerinin yeterli düzeyde olduğu ve ölçeğin yapı geçerliğine sahip olduğu söylenebilir (Hoe, 2008; Hooper vd., 2008; Munro, 2005; Schreiber vd., 2006).

SASÖ, *ortak çalışmaya dayalı eylem, sosyal ve politik savunuculuk, müracaatçının güçlendirilmesi, müracaatçı ve topluluk savunuculuğu* olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puan hesaplanmasına ek olarak ölçeğin geneline ilişkin olarak toplam puan hesaplanabilmektedir. Ölçekteki maddelerin faktörlere göre dağılımına bakıldığında; 1-19 aralığındaki maddeler “*ortak çalışmaya dayalı eylem*” alt boyutunda, 20-25 aralığındaki maddelerin “*sosyal ve politik savunuculuk*” alt boyutunda, 26-33 aralığındaki maddeleri “*müracaatçının güçlendirilmesi*” alt boyutunda ve 34-41 aralığındaki maddeler de “*müracaatçı ve topluluk savunuculuğu*” alt boyutunda yer almaktadır.

Madde analizi sonucunda ölçeğin madde-toplam korelasyonlarının .33 ile .73 arasında değiştiği görülmüştür. Madde toplam korelasyonlarının .30'nin üzerinde olması gerektiği belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2017; Şencan, 2005).

SASÖ'nün güvenilirliğini belirlemek amacıyla iç tutarlık ve iki yarı güvenilirlik yöntemleri kullanılmıştır. Güvenirlik düzeyinin .70'in üzerinde olması verilerin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Büyüköztürk 2017; Pallant, 2010). Ayrıca SASÖ'nün zamana karşı değişmezliğini belirleyebilmek için ön test-son test yapılmıştır. İki uygulama arasında iki hafta (Baş, 2010) olmasına dikkat edilmiştir. Ön test – son test ölçümleri arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu ve istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($r=.83$; $p=.000$). Korelasyonun .60 ve üstü olması korelasyonun derecesinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Karasar, 2016; Öner, 1997; Tavşancıl, 2005).

Sonuç olarak, Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği'nin sosyal hizmet uzmanları başta olmak üzere, sosyal adalet savunuculuğunu ilke edinen diğer meslekler ve bilim insanları tarafından güvenle kullanılabilir etkili bir ölçüm aracı olduğu, Türk kültürünü kapsayacak çalışmalar için geçerli ve oldukça güvenilir bir ölçüm aracı olduğu, zamansal olarak değişim göstermediği bilimsel veriler ışığında gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Alpar, R. (2016). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Avolio, C. D. (2014). *Political advocacy: Beliefs and practices of registered nurses*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Windsor, Windsor, Kanada.

Baş, T. (2010). *Anket*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bayoğlu-Serpen, A. S., Duyan, V. & Uğurluoğlu-Aldoğan, E. (2014). Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25 (1), 21-34.

Barker, R. L. (1999). *The social work dictionary*. Washington DC: NASW Press.

Boomsma, A. (2000). Reporting analyses of covariance structures. *Structural equation modeling*, 7(3), 461-483.

Bryman, A. & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows*. London: Routledge Press.

Burke, B., & Harrison, P. (2009). Anti-oppressive approaches. *Critical practice in social work*, 2, 209-219.

Burns, N. & Grove, S. K. (2001). *The practice of nursing research: Conduct, critique, & utilization*. Philadelphia, PA: W.B. Saunders Company111

Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Clment, G., (1996). *Care, autonomy, and justice: Feminism and the ethic of care*. Boulder: Westview Press.

Comrey, A. L. & Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Crowley, S. L. & Fan, X. (1997). Structural equation modeling: Basic concepts and applications in personality assessment research. *Journal of personality assessment*, 68(3), 508-531.

Craig, G. (2002). Poverty, social work and social justice. *British Journal of Social Work*, 32, 669-682.

Çapık, C. (2014). Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196-205.

Dean, J. K. (2009). *Quantifying social justice advocacy competency: Development of the Social Justice Advocacy Scale*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Georgia State University, Atlanta, ABD.

Decker, K. M. (2013). *A study of relationships between counselor education, social justice advocacy competence, and likelihood to advocate*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Capella University, Minneapolis, ABD.

Dear, R. B. (1995). Social welfare policy. R. L. Edwards & J. G. Hobbs, *Encyclopedia of social work* içinde (ss. 2226– 2237). Washington, DC: NASW Press.

Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet temelleri yaklaşımları, müdahale yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayın No: 16.

Everitt, B. S. (1975). Multivariate analysis: The need for data, and other problems. *British Journal of Psychiatry*, 126, 237–240.

Fietzer, A. W. & Ponterotto, J. (2015). A psychometric review of instruments for social justice and advocacy attitudes. *Journal for Social Action in Counseling & Psychology*, 7(1), 19-40.

Gorsuch, R. L. (1983). *Factor analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc

Hagen, J. (2000). Critical perspectives on social welfare: Challenges and controversies. *Families in Society*, 81, 555–556.

Hayduk, L., Cummings, G., Boadu, K., Pazderka-Robinson, H. & Boulianne, S. (2007). Testing! testing! one, two, three–Testing the theory in structural equation models! *Personality and Individual Differences*, 42(5), 841-850.

Hoe, S. L. (2008). Issues and procedures in adopting structural equation modeling technique. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 3(1), 76-83.

Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of psychosomatic research*, 11(2), 213-218.

Hooper, D., Coughlan, J. & Mullen, M. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.

Jöreskog, K.G., & Sorbom, D. (1996). *LISREL 8.54 reference guide*. Lincolnwood, IL: Scientific Software International.

Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. İstanbul: Nobel Yayınevi.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.

Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. New York: Routledge

Lewis, D. R. (2014). *Influence of school counselors' social justice advocacy and multicultural counseling competencies on counselor engagement in school-family-community collaboration*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Florida, Florida, ABD.

Linh, L. P. (2016). *Counseling Trainees' Advocacy: Investigating the Role of Race, Gender Beliefs, Exposure to Injustice, and Diversity Experiences*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Lehigh University, Bethlehem, ABD.

Linh, P. L. ve Arpana, G. I. (2018). Feminist identity and program characteristics in the development of trainees' social advocacy. *Counselling Psychology Quarterly*, 31 (1), 1-24

Locke, J. (1988). *Two treatise of government*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lundy, C., (2011). *Social Work, social justice and human rights: A structural approach to practice*. Toronto: University of Toronto Press.

McDonald, R. P. ve Ho, M.-H. R. (2002). Principles and practice in reporting structural equation analyses. *Psychological methods*, 7(1), 64-82.

Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.

Nietzsche, F., (2008). *The portable Nietzsche*. London: Penguin Books.

Öner, N. (1997). *Türkiye'de kullanılan psikolojik testler: Bir başvuru kaynağı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Pallant, J. (2010). *SPSS: Survival manual*. Berkshire, England: McGraw-Hill.

Sale, P. F., Doherty, P. J., Eckert, G. J., Douglas, W. A., & Ferrell, D. J. (1984). Large scale spatial and temporal variation in recruitment to fish populations on coral reefs. *Oecologia*, 64(2), 191-198.

Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A. & King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research*, 99(6), 323-338.

Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Seçer, İ. (2017). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi analiz ve raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Sen, A., (2011). *The idea of justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University.

Streufert, S. R. (2012). *Social justice, white racial identity, and multicultural competency among white master level trainees in counselor education and counseling psychology*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Western Michigan University, Kalamazoo, ABD.

Sosin, M. & Caulum, S. (1983). Advocacy: A conceptualization for social work practice. *Social Work*, 28 (1), 12-17.

Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulama. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3, 6, 49-73.

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: SeçkinYayıncılık.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.

Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi SPSS veri analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Todd, S. (2015). Social justice and social action: Organizing for change. L. Dominelli (Der.), *Social work subsection International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences* içinde. London: Elsevier

Willinek, W. A., Gieseke, J., Conrad, R., Strunk, H., Hoogeveen, R., von Falkenhausen, M. & Schild, H. H. (2002). Randomly segmented central k-space ordering in high-spatial-resolution contrast-enhanced MR angiography of the supraaortic arteries: initial experience. *Radiology*, 225(2), 583-588.

Zastrow, C. (2017). *Sosyal hizmete giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.

Zimmerman, S. L. (1979). Policy, social policy, and family policy. *Journal of Marriag and the Family*, 41, 467-495.

Yayın Geliş Tarihi: 04.07.2018
Yayına Kabul Tarihi: 25.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.440701

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 875-891
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ZİHİNDE VE SANAL MEKÂNDA MAHREMİYET ALGISI: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Derya ELMALI ŞEN*
Evşen YETİM**
Elif ÖZTÜRK***

Öz

Günümüzde kitle iletişim aracı olarak yoğun bir kullanıma sahip olan internet ortamı, aynı zamanda gerçek mekândan kopuk sanal bir mekândır. Birey bu mekânda, sosyal medya araçları vasıtasıyla gerçek yaşamına paralel bir sanal yaşam inşa edebilmekte; belki de gerçek yaşamda gösteremediği varlığı, sanal yaşamda gösterebilmektedir. Bu nedenle, sanal mekânla kurduğu ilişkilerde bilinçli veya bilinçsiz olarak gündelik yaşantısı, yaşam alanı, ailesi, inancı, siyasi görüşü, duygu ve düşünceleri gibi bazen mahrem olarak tanımlanan birçok değerine dair izler bırakabilmektedir. Mahremiyet, esasında temel bir insan gereksinimidir ve yeterli düzeyde sağlanamadığı takdirde, anti sosyal davranışlara ve davranış bozukluklarına yol açabilmektedir. Zihinlerde mahremiyet kavramına karşılık gelen ifadenin ne olduğu ve sosyal medya kullanımında bunun dikkate alınıp alınmadığı bu çalışmanın konusudur. Diğer bir ifadeyle kullanıcıların sosyal medya paylaşımlarında mahremiyet kaygısı taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Bu amaçla Karadeniz Teknik Üniversitesi İngilizce hazırlık sınıfı öğrencilerine (118 kadın, 230 erkek) bir anket uygulanmıştır. Ankette öncelikle üniversite öğrencilerinin mahrem ve mahremiyeti nasıl tanımladıkları sorgulanmıştır. Ardından sosyal medya paylaşımlarına bağlı olarak sanal ortamda mahremiyet farkındalıkları cinsiyet değişkeni bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle öğrencilerin teoride mahrem olarak tanımladıkları değerlerin, sosyal medya için de geçerli olup olmadığı sorgulanmıştır.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Elmalı Şen, D., Yetim, E. & Öztürk, E. (2019). Zihinde ve sanal mekânda mahremiyet algısı: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 875-891.

¹ Bu makale daha önce ASOS Congress 2017: 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (26-28 Ekim 2017, Kahramanmaraş) sözlü bildiri olarak sunulmuş olup, özeti "Zihinde ve Sanal Mekânda Mahremiyet Algısı" başlığı ile elektronik özet kitapçığında yayımlanmıştır.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ORCID: 0000-0003-1931-8927, d_elmali@ktu.edu.tr

** Y. Mimar, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ORCID: 0000-0001-9778-4275, evsen_yetim101@hotmail.com

*** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ORCID: 0000-0001-6643-7852, elifozturk@ktu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Üniversite Öğrencileri, Mahremiyet, Algı, Sosyal Medya, Cinsiyet.

PRIVACY PERCEPTION IN MIND AND VIRTUAL SPACE: A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS²

Abstract

Today, Internet environment which has an intensive usage as mass communication medium, in the meantime, is a virtual space disconnected from real one. An individual is able to build a virtual life that is parallel to real life in this virtual space, through social media tools; perhaps he can show presence in virtual life that he cannot be in real life. For this reason, at the relationships he establishes with the virtual space, he may leave conscious or unconscious traces of many values that are sometimes defined as private, such as daily life, living space, family, belief, political opinion, emotion and thought. Privacy is, in essence, a basic human need and can lead to anti-social behaviour and behavioural disorders if it is not adequately provided. What the equivalent of the concept of the privacy is in minds and if this is taken into account in the usage of social media are the subjects of this work. In other words, it has been researched if users are carrying privacy concerns in social media exchanges. For this purpose, a questionnaire was applied to the English Preparatory Class students (118 women, 230 men) of Karadeniz Technical University. In the questionnaire, it was firstly questioned how university students describe private and privacy. Then, depending on the social media sharing, their privacy awarenesses in the virtual space were tried to be evaluated in the context of gender. Thus, it was questioned if the values that students defined as private in theory are valid for social media in practice.

Keywords: University Students, Privacy, Perception, Social Media, Gender.

GİRİŞ

En yalın tanımıyla gizlilik anlamına gelen mahremiyet kavramı, kültürden kültüre ve aynı toplum içerisinde de zamandan zamana farklılık gösteren bir yapıya sahiptir. Hem doğu hem de batı kültürlerinde antik dönemden beri var olan mahremiyet; felsefe, sosyoloji, psikoloji, hukuk, mimarlık, siyaset ve son zamanlarda da bilişim gibi farklı bilim dallarının ilgi alanında yer alan disiplinler arası bir kavramdır. Literatüre bakıldığında, mahremiyetin bir değer olduğu konusunda tüm disiplinler hemfikirdir. Felsefecilere göre mahremiyet, insanın varoluşunun bir parçasıdır. Psikologlar ego gelişimi ve devamlılığı için mahremiyetin önemine vurgu yapmaktadırlar. Sosyologlar, insani ilişkileri sağlamada genelde mahremiyet ve özelde samimiyet kavramlarına dikkat çekmektedirler. Hukukçular ve siyaset bilimciler ise mahremiyeti temel bir insan hakkı olarak görmektedirler (Newell, 1995:87; Elmalı Şen vd., 2017:360).

² This article was previously presented as an oral presentation at the ASOS Congress 2017: 3rd International Symposium on Social Sciences (26-28 October 2017, Kahramanmaraş) and its summary was published in the electronic conference abstracts book with the title "Privacy Perception In Mind and Virtual Space".

Mahremiyet, kavram olarak ilk kez 1890'da Amerikalı yargıç Brandeis tarafından "insanların yalnız kalma hakkı" ve "özgür insanlar tarafından en değer verilen hak" olarak tanımlanmıştır (Brandeis & Warren, 1890:195). Brandeis, mahremiyet kavramını tanımlarken birey olmanın bir gerekliliği olarak "özgürlük" kavramına da vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Lyon, birey olma ile özgürlük; özgürlük ile de mahremiyetin doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.

Çevrenin fiziksel ve sosyal boyutlarının, insanın psikolojik, bireysel varoluşu ile birleştiği bir yerde oluşan mahremiyet deneyiminin kapsayıcı bir tek tanımını yapmak oldukça zordur. Mahremiyetin, bireyin o anda içinde bulunduğu durum, mekânın niteliği, belli bir süreç, bir hedef, birey ya da grup tavrı, kişiler arası iletişimin bir boyutu veya gözlemlenebilir bir davranış olup olmadığına dair bir fikir birliği bulunmamaktadır (Göregenli, 2011:59). Literatürde mahremiyetin birçok farklı tanımı yer almaktadır. Newell (1995), tanımları tabloda vererek çeşitliliği gözler önüne sermiştir (Tablo 1).

Günümüzde dijital teknolojilerin gelişmesi, dünyayı tek bir düzleme taşıyabilmesi ve coğrafi olarak uzak noktalara dahi erişimin sağlanması, küreselleşme sürecini daha da hızlandırmıştır. Küreselleşme sürecinde, özel ve kamusal alanlar arasındaki sınırlar giderek erimeye, silikleşmeye ve birbiri içine geçmeye başlamıştır. Bu da mahremiyet olgusunun tanımının ve sınırlarının farklı boyutlarda tartışılması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Dijital çağ nesli; diğer bir ifadeyle 1980 ve sonrası doğanlar, literatürde dijital yerli olarak adlandırılmaktadır. Bu neslin çocukları dijital teknolojileri kullanma becerisini küçük yaşlarda kazanmakta; kendilerine ait bilgileri, fotoğrafları ve kişisel verileri çeşitli paylaşım sitelerinde başkalarıyla paylaşmayı tabii olarak görmekte ve bir sakınca bulmamaktadır. Hatta bu paylaşımlara bazen tanımadığı kişileri de dahil edebilmektedir. Başkasına ait veriyi izinsiz kullanırken; bunun o kişinin temel / mahremiyet hakkının gaspı anlamına geldiğinin farkında olarak ya da olmayarak yapmaktadır (Kakırman Yıldız, 2012: 530-532). Tüm bunlar yeni neslin, kişinin kendine ait olan hayatı hakkında "fısıldama hakkı" olan mahremiyeti nasıl tanımladıkları ve konumlandıkları konusunda merak uyandırmaktadır.

Tablo 1. Literatürde yer alan mahremiyet tanımları (Newell, 1995:88)*

Mahremiyet;	
(a)	prensip olarak herkes tarafından aynı şekilde algılanabilir değildir (Bailey, 1979).
(b)	aktivitelerin kaynağıdır (Weiss, 1983).
(c)	kendini kanıtlamada bireysel hedeflere ulaşmada bir araçtır (Westin, 1967).
(ç)	geri çekilme, kendine güven, yalnızlık, odaklanma ve konsantrasyonun bileşimidir (Chermayeff & Alexander, 1963).
(d)	mekana ait bir özelliktir (Webster, 1979).
(e)	varoluşun ifadesidir (Fischer, 1971; Bailey, 1979; Weiss, 1983; Schoeman, 1984).
(f)	bir insan ile bir grup arasındaki en az ilişkidir (Kelvin, 1973).
(g)	bireyin kimle, ne zaman, ne şekilde iletişim kuracağını seçme özgürlüğüdür (Westin, 1967; Proshansky vd., 1970).
(h)	kişisel bilgi üzerindeki bireysel denetimdir (Westin, 1967; Greenawalt, 1971).
(i)	potansiyel güç ilişkileri eksikliğidir (Kelvin, 1973).
(ı)	yalnız kalma hakkıdır (Cooley, 1880; Brandeis & Warren, 1890).
(j)	kişisel mekan kontrol mekanizmasıdır (Hall, 1969; Canter & Canter, 1971; Canter, 1975; Gold, 1980; Fisher vd., 1984; Duvall-Early & Benedict, 1992).
(k)	temel düzenleyici süreçtir (Altman, 1975).
(l)	kamusal alandan gönüllü ve geçici olarak ayrılma durumudur (Newell, 1992).
(m)	değerli bir sahipliktir (Loo & Ong, 1984).
(n)	insanların benliklerini bulabildikleri bir konumdur (Velecky, 1978).
(o)	yasal kararları alırken dikkat edilmesi gereken bir değerdir (Gavison, 1984).

*Tablo 1'de Newell (1995)'in kullandığı kaynaklar için bakınız Ek 1.

Mahremiyet her şeyden önce iletişimle ilgilidir ve sınırları doğal olarak iletişim yoluyla çizilmektedir. Günümüzde kitle iletişim aracı olarak yoğun bir kullanıma sahip olan internet ortamı, aynı zamanda gerçek mekândan kopuk sanal bir mekânı ifade etmektedir. Birey bu mekânda, sosyal medya araçları vasıtasıyla gerçek yaşamına paralel bir sanal yaşam inşa edebilmekte; belki de gerçek yaşamda gösteremediği varlığı, sanal yaşamda gösterebilmektedir. Erişim ve kullanım açısından dijital mekânı gerçek mekândan daha rahat bir ortam olarak gören birey, paylaşımlarında kendini özgür hissetmektedir. Bu nedenle, sanal mekânla kurduğu ilişkilerde bilinçli ya da bilinçsiz olarak gündelik yaşantısı, yaşam alanı, ailesi, inancı, siyasi görüşü, duygu ve düşünceleri gibi bazen mahrem olarak tanımlanan birçok değerine dair izler bırakabilmektedir. Bunda şüphesiz; sosyal medyanın bireye sağladığı, iletişimde yüz yüze olmamanın verdiği rahatlık etkilidir. Öte yandan insan mahrem ve güvenli hissettiği mekânda, tüm çıplaklığı ve yalınlığıyla var olur, kendini rahat ve özgür hisseder. Bu noktada sanal mekânın özgürlüğü bireyin mahremiyet algısında bir yanığı mı yaratmaktadır sorusu akla gelmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Mahremiyet, esasında temel bir insan gereksinimidir ve yeterli düzeyde sağlanamadığı takdirde, anti sosyal davranışlara ve davranış bozukluklarına yol açabilmektedir. Mahremiyet kavramını ilginç kılan ise herkes için aynı anlama gelmemesi ve belli bir sınırının olmamasıdır. Zihinlerde mahremiyet kavramına karşılık gelenin ne olduğu ve sosyal medya kullanımında bunun dikkate alınıp alınmadığı bu çalışmanın konusudur. Diğer bir ifadeyle kullanıcıların sosyal medya

paylaşımlarında mahremiyet kaygısı taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler;

H1. Öğrenciler mahremiyeti kişisel ve bedensel bir kavram olarak tanımlamaktadırlar.

H2. Öğrencilerin mahremiyet algısında cinsiyetler arasında algısal açıdan farklılık vardır.

H3. Öğrenciler mahrem olarak tanımladıkları değerlerine ait görselleri sosyal medya platformunda rahatlıkla paylaşmaktadırlar.

H4. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre sosyal medyada daha çok paylaşım yapmaktadırlar.

H5. Sanal mekânın yarattığı özgürlük hissi, öğrencilerin mahremiyet algısında yanılığa neden olmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Hipotezleri sınamak amacıyla açık ve kapalı uçlu sorular içeren bir anket formu düzenlenmiş ve 2015-16 Eğitim-Öğretim Dönemi Bahar Yarıyılında, Karadeniz Teknik Üniversitesi lisans ve lisansüstü düzeyindeki İngilizce hazırlık sınıfı öğrencilerinden sosyal medya hesabı olanlara (118 kadın, 230 erkek) uygulanmıştır. Ankette öncelikle üniversite öğrencilerinin mahrem ve mahremiyeti nasıl tanımladıkları sorgulanmıştır. Ardından sosyal medya paylaşımlarına bağlı olarak sanal ortamda mahremiyet farkındalıkları cinsiyet değişkeni bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında Çapraz Tablo uygulanarak analiz edilmiştir. Hipotezler cinsiyetler arası farklılığı da sorguladığı için tablo ve grafiklerde kadın (%33,9) ve erkeklerin (%66,1) toplamı örneklem grubunu (%100) temsil edecek şekilde analizler yapılmıştır.

BULGULAR

Genel Bulgular

Demografik veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların %33,9'u kadın, %66,1'i erkek olup; %73,9'u lisans, %26,1'i ise lisansüstü programlarına devam etmektedir (Tablo 2, 3). Yaş dağılımlarına göre, katılımcıların %46'sı 18-19; %16,4'ü 20-21 ve %12,4'ü 24-25 yaş aralığındadır (Tablo 4). %98,6'sı TC vatandaşı olan öğrencilerin %14,7'si kayıtlı oldukları fakülteyi belirtmezken; %50'si mühendislik, %13,5'i iktisadi ve idari bilimler ile %10,1'i tıp fakültesine kayıtlı öğrencilerdir (Tablo 5, 6). Katılımcılara hayatlarının en uzun dönemini geçirdikleri yer sorulduğunda; %38,5'i büyük şehir; %34,2'si ise şehir yanıtını vermiştir (Tablo 7). Katılımcılara sosyo-ekonomik durumları sorulduğunda; %74,4'ü orta; 18,4'ü ise ortanın üstü gelir düzeyine sahip olduklarını belirtmiştir (Tablo 8).

Tablo 2. Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı

	n	%
Kadın	118	33,9
Erkek	230	66,1
Σ	348	100,0

Tablo 3. Katılımcıların cinsiyetlerine göre eğitim durumları

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Lisans	64	18,4	193	55,5	257	73,9
Lisansüstü	54	15,5	37	10,6	91	26,1
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Tablo 4. Katılımcıların cinsiyetlerine göre yaşları

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yanıtsız	11	3,2	28	8,0	39	11,2
18-19	47	13,5	113	32,5	160	46,0
20-21	12	3,4	45	12,9	57	16,3
22-23	13	3,7	17	4,9	30	8,6
24-25	25	7,2	18	5,2	43	12,4
26 ve üzeri	10	2,9	9	2,6	19	5,5
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Tablo 5. Katılımcıların cinsiyetlerine göre uyrukları

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
TC	117	33,6	226	64,9	343	98,6
Diğer	1	0,3	4	1,1	5	1,4
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Tablo 6. Katılımcıların cinsiyetlerine göre bölümleri

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yanıtsız	20	5,7	31	8,9	51	14,7
Mühendislik F.	30	8,6	144	41,4	174	50,0
İkt. ve İdari Bil. F.	27	7,8	20	5,7	47	13,5
Tıp F.	17	4,9	18	5,2	35	10,1
Eğitim F.	7	2,0	3	0,9	10	2,9
Edebiyat F.	6	1,7	4	1,1	10	2,9
Fen F.	4	1,1	3	0,9	7	2,0
Mimarlık F.	3	0,9	3	0,9	6	1,7
Güzel Sanatlar F.	1	0,3	3	0,9	4	1,1
Diğer	3	0,9	1	0,3	4	1,1
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Tablo 7. Katılımcıların cinsiyetlerine göre hayatlarının en uzun dönemi geçirdikleri yer

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yanıtsız	0	0,0	1	0,3	1	0,3
Köy	13	3,7	23	6,6	36	10,3
Kasaba/ilçe	17	4,9	40	11,5	57	16,4
Şehir	53	15,2	66	19,0	119	34,2
Büyük Şehir	35	10,1	99	28,4	134	38,5
Yurtdışı	0	0,0	1	0,3	1	0,3
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Tablo 8. Katılımcıların cinsiyetlerine göre gelir düzeyleri

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yanıtsız	0	0,0	3	0,9	3	0,9
Alt gelir	1	0,3	3	0,9	4	1,2
Ortanın altı	4	1,1	10	2,9	14	4,0
Orta	84	24,1	175	50,3	259	74,4
Ortanın üstü	29	8,3	35	10,1	64	18,4
Üst gelir	0	0,0	4	1,1	4	1,1
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Mahrem ve Mahremiyet Tanımlarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Mahrem nedir?” sorusuna verdikleri yanıtlar cinsiyet değişkeni bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre kadın öğrencilerin verdikleri yanıtlar; özel/kişisel (%12,6), gizli şeyler/sır (%5,7), özel alan (%3,4), özel hayat (%3,2), gizli olma durumu/gizlilik (%2) ve hak (%1,7) sıralamasını takip ederken; erkek öğrencilerin yanıtları ise özel/kişisel (%20,7), gizli şeyler/sır (%18,1), özel hayat (%4,6), özel alan (%3,7), gizli olma durumu/gizlilik (%3,2), dini kavram (%2) ve hak (%1,7) şeklinde sıralanmaktadır. Kadın ve erkek öğrencilerin mahrem tanımlarında beden sırasıyla % 0,3 ve 0,9 oranlarıyla en son sırada gelmektedir. Bu sıralama, kadınların mahremi tanımlamada özel alan ve hak kavramlarını erkeklere göre daha ön planda tuttuklarını göstermektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Kullanıcıların cinsiyetlerine göre mahrem tanımları

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yanıtız	8	2,3	22	6,3	30	8,6
Özel/kişiyeye ait/kişisel	44	12,6	72	20,7	116	33,3
Gizli şeyler/sır	20	5,7	63	18,1	83	23,9
Özel hayat	11	3,2	16	4,6	27	7,8
Özel alan	12	3,4	13	3,7	25	7,2
Gizli olma durumu/gizlilik	7	2,0	11	3,2	18	5,2
Hak	6	1,7	6	1,7	12	3,4
Dini kavram	3	0,9	7	2,0	10	2,9
Değerli şey	3	0,9	4	1,1	7	2,0
Özgürlük	2	0,6	4	1,1	6	1,7
Beden	1	0,3	6	1,7	7	2,0
Değer	1	0,3	3	0,9	4	1,1
Diğer	0	0,0	3	0,9	3	0,9
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Katılımcıların “Mahremiyet nedir?” sorusuna verdikleri yanıtlar cinsiyet değişkeni bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre kadın öğrencilerin verdikleri yanıtlar; özel/kişisel (%8,3), gizli olma durumu/gizlilik (%6,0); özel alan (%4,3); gizli şeyler/sır (%3,2); hak (%2,9); özel hayat (%1,4) ve değer (%1,1) şeklinde sıralanırken; erkek öğrencilerin sıralaması ise gizli olma durumu/gizlilik (%13,5); özel/kişisel (%10,9); gizli şeyler/sır (%10,1); özel hayat (%4,6); özel alan (%4,0); hak (%2,9) ve değer (%2,6) şeklindedir. Kadın ve erkek öğrencilerin mahremiyeti tanımlarken en az kullandıkları kelime ise her iki grupta da aynı oranda (%0,3) bedendir (Tablo 10).

Tablo 10. Kullanıcıların cinsiyetlerine göre mahremiyet tanımları

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yanıtız	18	5,2	52	14,9	70	20,1
Özel/kişiyeye ait/kişisel	29	8,3	38	10,9	67	19,3
Gizli olma durumu/gizlilik	21	6,0	47	13,5	68	19,5
Özel alan	15	4,3	14	4,0	29	8,3
Gizli şeyler/sır	11	3,2	35	10,1	46	13,3
Özel hayat	5	1,4	16	4,6	21	6,0
Hak	10	2,9	10	2,9	20	5,7
Değer	4	1,1	9	2,6	13	3,7
Değerli şey	2	0,6	3	0,9	5	1,4
Dini kavram	2	0,6	1	0,3	3	0,9
Beden	1	0,3	1	0,3	2	0,6
Özgürlük	0	0,0	1	0,3	1	0,3
Diğer	0	0,0	3	0,9	3	0,9
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Cinsiyet değişkeni bağlamında mahrem olduğu düşünülen kavramların sıralamasına bakıldığında; kadın öğrencilerin 1. sıraya beden (%24,4), 2. sıraya inanç (%8,6), 3. sıraya aile (%11,8), 4. sıraya duygu ve düşünceler (%10,6), 5. sıraya yaşam alanı (%9,2) ve 6. sıraya bilgi (%22,7) yazdıkları görülmüştür. Erkek

öğrenciler ise 1. sıraya beden (%32,2), 2. sıraya aile (%21,3), 4. sıraya duygu ve düşünceler (%17,2) ile inanç (%15,8), 5. sıraya yaşam alanı (%15,5), 6. sıraya ise bilgi (%33) yazmışlardır. Erkekler 3. sıraya hiçbir değer yerleştirmezken, duygu-düşünceler ile inancı eşdeğer bularak 4. sıraya koymuşlardır. Kadınlarda inanç kavramı aileden daha mahrem olarak kabul görüp 2. sırada öne çıkarken, erkeklerde aile daha mahrem sayılmış ve inanç 4. sırada yer almıştır (Tablo 11 ve 11a).

Tablo 11. Sıralama Özet Tablosu: Kullanıcıların cinsiyetlerine göre mahrem olduğunu düşündükleri kavramları en mahremden en az mahreme sıralaması

	1. sıra	2. sıra	3. sıra	4. sıra	5. sıra	6. sıra
Kadın	Beden	İnanç	Aile	Duygu ve düşünceler	Yaşam alanı	Bilgi
Erkek	Beden	Aile	-	Duygu&düşün İnanç	Yaşam alanı	Bilgi

Tablo 11a. Kullanıcıların cinsiyetlerine göre mahrem olduğunu düşündükleri kavramları en mahremden en az mahreme sıralaması

		Duygu ve düşünceler		İnanç		Bilgi		Beden		Yaşam alanı		Aile	
		kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek
yanıtsız	n	3	9	3	9	3	9	3	9	3	9	3	9
	%	0,9	2,6	0,9	2,6	0,9	2,6	0,9	2,6	0,9	2,6	0,9	2,6
1.sıra	n	7	31	11	28	4	2	85	112	6	5	2	43
	%	2,0	8,9	3,2	8,0	1,1	0,6	24,4	32,2	1,7	1,4	0,6	12,4
2. sıra	n	21	33	30	25	2	8	16	47	25	34	21	74
	%	6,0	9,5	8,6	7,2	0,6	2,3	4,6	13,5	7,2	9,8	6,0	21,3
3. sıra	n	21	37	22	37	2	14	6	29	23	49	41	55
	%	6,0	10,6	6,3	10,6	0,6	4,0	1,7	8,3	6,6	14,1	11,8	15,8
4. sıra	n	37	60	18	55	9	32	2	12	14	34	35	28
	%	10,6	17,2	5,2	15,8	2,6	9,2	0,6	3,4	4,0	9,8	10,1	8,0
5. sıra	n	26	45	23	44	19	50	2	16	32	54	13	12
	%	7,5	12,9	6,6	12,6	5,5	14,4	0,6	4,6	9,2	15,5	3,7	3,4
6. sıra	n	3	15	11	32	79	115	4	5	15	45	3	9
	%	0,9	4,3	3,2	9,2	22,7	33,0	1,1	1,4	4,3	12,9	0,9	2,6
Σ	n	118	230	118	230	118	230	118	230	118	230	118	230
	%	33,9	66,1	33,9	66,1	33,9	66,1	33,9	66,1	33,9	66,1	33,9	66,1

*1: en mahrem; 6: en az mahrem

Sosyal Medya Kullanımlarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların sosyal medyada fotoğraf paylaşım durumları değerlendirildiğinde; kadın (%27,9) ve erkeklerin (%58,9) büyük çoğunluğunun fotoğraf paylaştıkları belirlenmiştir (Tablo 12).

Tablo 12. Kullanıcıların cinsiyetlerine göre sosyal medyada fotoğraf paylaşım durumları

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yanıtsız	0	0,0	1	0,3	1	0,3
Evet	97	27,9	205	58,9	302	86,8
Hayır	21	6,0	24	6,9	45	12,9
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Katılımcıların paylaştıkları fotoğrafların içerikleri cinsiyet değişkeni bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre kadınların %4,9'u ile erkeklerin %5,7'si hiçbir içerikle fotoğraf paylaşmadığını belirtmiştir. Kadınlar çoğunlukla içerik olarak diğer (%10,1), ev+aile+tatil (%7,2), tatil (%3,4), aile (%2,6) gibi seçenekleri işaretlerken; erkeklerde de durum pek değişmemiş; çoğunlukla seçilen içerikler diğer (%26,7), ev+aile+tatil (%12,6), tatil (%6,9) ve ev+aile+tatil+siyasi görüş (%4) olmuştur. Her iki grupta da en az işaretlenen seçenek aynı oranlarla (kadın %0,3; erkek %0,9) siyasi görüş ve inanç olmuştur (Tablo 13).

Tablo 13. Kullanıcıların cinsiyetlerine göre paylaştığı fotoğrafların içerikleri

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yorumsuz	0	0,0	2	0,6	2	0,6
Evim	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Tatilim	12	3,4	24	6,9	36	10,3
Ailem	9	2,6	8	2,3	17	4,9
Siyasi Görüşüm	1	0,3	3	0,9	4	1,2
İnancım	1	0,3	3	0,9	4	1,2
Hiçbiri	17	4,9	20	5,7	37	10,6
Hepsi	6	1,7	8	2,3	14	4,0
Ev+Tatil+Aile	25	7,2	44	12,6	69	19,8
Ev+Tatil+Aile+siyasi gör.	3	0,9	14	4,0	17	4,9
Ev+Tatil+Aile+inanç	7	2,0	6	1,7	13	3,7
Siyasi görüş+inanç	2	0,6	5	1,4	7	2,0
Diğer	35	10,1	93	26,7	128	36,8
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

Katılımcıların paylaştıkları fotoğraflara tanımladıkları erişim izinleri cinsiyet değişkeni bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre kadınların %1,1'i ile erkeklerin %1,4'ü fotoğraflarını hiç kimsenin erişimine açmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra kadınların ezici bir çoğunluğu ile (%30,5); erkeklerin yarıdan fazlasının (%46,6) en çok arkadaşlarının erişimine izin verdikleri belirlenmiştir. Kadınların çok az bir kısmı (%1,1) paylaşımını için herkese erişim hakkı tanırken, erkeklerde bu değer (%11,5) kadınlara oranla oldukça yüksektir (Tablo 14).

Tablo 14. Kullanıcıların cinsiyetlerine göre fotoğraflarına erişim izinleri

	Kadın		Erkek		Σ	
	n	%	n	%	n	%
Yorumsuz	0	0,0	4	1,1	4	1,1
Hiç kimse	4	1,1	5	1,4	9	2,6
Arkadaşlarım	106	30,5	162	46,6	268	77,1
Arkadaşlarımın ark.	4	1,1	19	5,5	23	6,6
Herkes	4	1,1	40	11,5	44	12,6
Σ	118	33,9	230	66,1	348	100,0

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Üniversite öğrencilerinin sosyal medyada görünüm anksiyetesi üzerine yapılan bir araştırmada, öğrencilerin sosyal medyayı etkin olarak kullandıkları ve kendilerini ifade etme alanı olarak önemli gördükleri belirlenmiştir (Altındış ve ark., 2017:228). Coğrafi sınırların kalktığı dijital/sanal dünyanın; bireyi, gerçek hayatta karşılaşamayacağı kişilere ve gruplara erişilebilir kılması bu platformun popülerlik kazanmasına sebep olmaktadır. Artık kişi sosyal paylaşım sitelerinden hiçbir zorluk yaşamadan dünyanın farklı bir noktasındaki bilgiye ulaşabilmekte ve oradaki kişilerle yeni arkadaşlıklar kurabilmektedir. Ancak bu etkileşim, iletişim kurma ve bilgilenme süreci çift taraflıdır. Bu nedenle kişisel hak ihlaline açık bu durum, hızlı ilerleyen teknolojiye yavaş ayak uyduran yasal düzenlemelerin ötesinde önlem gerektirmektedir. Sosyal medya kullanımı ile kullanıcıların duygu ve düşünceleri, beğenileri, yaşam tarzları, karakterleri ve davranışları depolanabilir ve sömürülebilir bilgiye dönüşmektedir. Üstelik bu bilgilerin kimler tarafından nasıl kullanıldığı belirsizliğini korumaktadır. Bu nedenle, hızlı bilgi akışının gerçekleştiği dijital dünyanın temel koruyucusu aslında kişilerin kendi mahremiyet algısı olmaktadır.

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin teoride mahrem olarak tanımladıkları değerlerin, sosyal medya için de geçerli olup olmadığı üzerine odaklanmıştır. Çalışmada ele alınan örneklem grubunun mahremiyeti nasıl algıladığı ve tanımladığı bu çalışmanın sorularından biridir. Bunun yanı sıra sosyal medya kullanımında yapılan mahremiyet tanımına uyulup uyulmadığı, diğer bir ifadeyle mahremiyet sınırının nasıl çizildiği de çalışmanın diğer bir sorusudur. Bu aşamada başta ortaya konan hipotezler bulgular açısından değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

H1. Öğrenciler mahremiyeti kişisel ve bedensel bir kavram olarak tanımlamaktadırlar.

Her iki grup da mahremi tanımlarken çoğunlukla özel/kişisel ve gizli şeyler/sır kavramlarını kullanmış ve yine her iki grupta da beden kavramı en az sayıda kişi tarafından anılmıştır. Bu anlamda mahrem tanımlamasında kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık yoktur, aksine her iki grup da uyum içindedir. Yalnız sıralamada, kadınların mahremi tanımlamada özel alan ve hak kavramlarını erkeklere göre daha ön planda tuttukları farklılık olarak belirlenmiştir. Buna ilaveten, her iki grubun da beden tanımını, beklenenin aksine öncelikli düzeyde önemsememesi dikkat çekicidir (Tablo 9).

Mahremiyet tanımında ise kadınlar mahremiyeti; mahrem kelimesinde olduğu gibi en çok özel/kişisel tanımla; erkekler ise en çok doğrudan kelimenin sözlük anlamı olan gizlilik ile ifade etmişlerdir. Buna ilaveten sonraki tanımlar; benzer ifadeler içermekle birlikte kullanım yoğunlukları cinsiyete göre değişmektedir. Ayrıca kadınlar, mahrem tanımında olduğu gibi özel alan ve hak kavramlarına yine öncelik vermişlerdir. Yine her iki grubun da beden tanımını en az sayıda vurgulaması mahrem tanımla uyumludur (Tablo 10).

Mahrem olduğu düşünülen duygu ve düşünceler, inanç, bilgi, beden, yaşam alanı ve aile gibi kavramlar sıralamasında ise her iki grupta da en mahrem görülen değer beden, en az mahrem görülenlerse yaşam alanı ve bilgi olarak yer almıştır (Tablo 11).

Katılımcılara açık uçlu soru yöneltildiğinde beden kelimesi pek akla gelmezken, kapalı uçlu soruda doğrudan kavramın kendisi verildiğinde beden, birinci sırada yer almıştır. Bu durumda H1 hipotezi doğrulanmış, öğrenciler mahrem ve mahremiyeti kişisel ve dolaylı da olsa bedensel bir kavram olarak tanımlamışlardır. Ancak, her iki grubun da mahrem ve mahremiyeti kendileri tanımlarken **beden** kelimesinin en son akıllarına gelmesi, buna karşılık mahrem olduğunu düşündükleri kavram sıralamasında da **bedenin** en mahrem değer olarak öne çıkması çelişkili bir durumdur ve çalışmanın ilginç bir sonucudur.

H2. Öğrencilerin mahremiyet algısında cinsiyetler arasında algısal açıdan farklılık vardır.

Yapılan araştırmalarda, mahremiyet tercihleri açısından cinsiyetler arasında farklılık bulunduğu belirlenmiştir. Örneğin; kadınlar erkeklere oranla izole olmaktan daha çok arkadaşlarla samimiyet derecesindeki mahremiyeti tercih etmişlerdir. Bu durum doğrudan cinsiyet özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Erkekler daha bağımsız, mesafeli ve yalıtılmış olmayı tercih ederken kadınlar daha arkadaş canlısı olup kolay iletişim kurabilmektedirler (Broverman (1972)'den aktaran Rüstemli ve Kökdemir, 1993: 813).

Bu çalışmada da cinsiyetler arasında farklılıklar saptanmıştır. Kadın ve erkekler arasında kavramları tanımlama ve ilişkili kavramları sıralamada benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da mevcuttur. Kadınların mahrem ve mahremiyeti tanımlamada “özel alan” ve “hak” kavramlarını erkeklere oranla daha ön planda tuttukları saptanmıştır. Yine kadınlar mahremiyeti ilk sırada “özel/kişisel” olarak tanımlarken, erkekler “gizlilik” ile ifade etmişlerdir. Mahrem olduğu düşünülen kavram sıralamasında ise “inanç” kavramı kadınlarda 2., erkeklerde ise 4. sırada öne çıkmıştır. Benzer şekilde “aile” kavramı ise erkeklerde 2. sırada öne çıkarken kadınlarda 3. sırada yer almıştır. Bu sonuç kadın ve erkeklerin mahremiyeti tanımlamada benzerlik gösterdiklerini fakat öncelikleri söz konusu olduğunda farklılaştıklarını göstermiştir. Bu durumda H2 hipotezi doğrulanmıştır.

H3. Öğrenciler, mahrem olarak tanımladıkları değerlerine ait görselleri sosyal medya platformunda rahatlıkla paylaşmaktadırlar.

Hem kadın hem de erkek öğrencilerin paylaştıkları fotoğraflar; en çok “diğer” başlığı altında kendi fotoğrafları da dahil olmak üzere “ev+aile+tatil” ve “tatil” içerikli olmuştur. Mahrem ve mahremiyet tanımlamalarında yer alan “özel/kişisel” (kendisi, ailesi ve tatiline ait fotoğraflar), “özel alan” (evine ait fotoğraflar), “özel yaşam” (ev, aile ve tatil fotoğrafları) değerleri ile paylaştıkları fotoğraf içerikleri örtüşmektedir. Aynı şekilde mahrem olduğunu düşündükleri kavram sıralamasında da “beden” (kendisi ve tatil fotoğrafları) ve “aile” (aile

fotoğrafları) şeklinde erkeklerde ilk iki, kadınlarda ilk üçte yer alan değerlere ait fotoğrafları da yoğun olarak paylaşmaktadırlar. Bu sonuç da H3 hipotezini doğrulamıştır.

Öte yandan kadın ve erkek öğrencilerin paylaşımlarına tanımladıkları erişim izinleri değerlendirildiğinde; paylaşımlarını herkese açmadıkları, çoğunlukla arkadaşları ile sınırlı tuttukları belirlenmiştir. Bu durum sosyal medyada rahat paylaşımında bulunmalarına rağmen bunu belli bir kesimle sınırlamaları kısmen bir mahremiyet kaygısı taşıdıkları şeklinde yorumlanabilir.

H4. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre sosyal medyada daha çok paylaşım yapmaktadırlar.

Çalışma sonucunda kadınların %82,2'si ile erkeklerin %89,13'ünün sosyal medyada fotoğraf paylaştığı tespit edilmiştir. Oranlar birbirine yakın olmakla birlikte erkek öğrencilerin kadınlara göre sosyal medyada daha çok paylaşım yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ise H4 hipotezini çürütmektedir.

H5. Sanal mekânın yarattığı özgürlük hissi, öğrencilerin mahremiyet algısında yanlıya neden olmaktadır.

H1 ve H3 hipotezlerinin sonuçlarına göre, sosyal medya kullanıcısı olan katılımcıların zihinlerinde yer alan mahremiyet imajı ile sosyal medya kullanımında sergiledikleri tavır birbiriyle çelişmektedir. Bu durum bireylerin iletişimde yüz yüze olmamanın verdiği rahatlıkla sanal mekânı özgür bir ortam olarak algıladıkları düşüncesini akla getirir. Çünkü birey mahremiyet duygusunu hissettiği oranda özgürleşir ve rahat davranır. Dolayısıyla sanal ortamın birey üzerinde yarattığı özgür mekân algısı, ilk etapta bireyde mahremiyetine sahip olduğu hissi yaratmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında; katılımcıların zihinlerinde mahrem olarak tanımladıkları fotoğraf içeriklerini sosyal medyada paylaşımları algıda gerçekleşen bir yanlıy sonuçudur ve doğaldır.

Öte yandan siyasal bilgilenmede medyanın rolü ve etkinliği üzerine yapılan bir araştırmaya göre, örneklem grubunu oluşturan üniversite öğrencilerinin en çok güven duydukları medya; internet, gazete ve televizyon iken; Facebook ve dergiler, siyasal bilgilenmede en az güvendikleri iletişim araçları olmuştur. Özellikle Facebook aracılığıyla farklı kimlikler altında insanların, doğruluğunu kontrol etmeden özgürce her türlü bilgi paylaşımında bulunmasının, katılımcıları böyle algılamaya sevk ettiği düşünülmüştür (Balcı ve ark., 2016: 120-121). Zira sosyal medya, bireylerin gerçek kimliklerini açıklamak zorunda olmadıkları bir platformdur. Dolayısıyla bireyler arası etkileşim sürecinde “anon” olarak nitelendirilen, kimliği tamamen gizli kişiye dönüşebilmek mümkündür (Çelik ve Tekin, 2015:344).

Bunun yanı sıra konuya bir de kuşaklar açısından yaklaşmak gerekirse; en genç ve sayıca fazla olan kesimi 1998 doğumlu olan örneklem grubu üyeleri, Y kuşağının son temsilcileri konumundadırlar. Zira Y kuşağı; 1978 ile 2000 arasında

doğanlara verilen ortak isimdir. Bu kuşak aynı zamanda internet kuşağı, echo-boomers, millennial ve nexters olarak da anılmaktadır. Y kuşağı üyeleri; teknolojiyi yakından takip eden, sosyal bilince sahip, geleceği düşünmektense şimdiye odaklanmayı tercih eden bir nesildir (Yüksekbilgili, 2013:346-347). Dolayısıyla teknoloji konusunda farkındalıkları yüksek olan Y Kuşağı, esasında sosyal platformları daha önceki nesillere göre çok daha aktif ve son derece bilinçli kullanan bir kuşaktır. Katılımcıların paylaşımlarına tanımladıkları erişim izinlerinin arkadaşları ile sınırlı olması da bu fikri desteklemekte, söz konusu platformların bilinçli kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca 2012’de Amerika’da yapılan bir araştırma, yeni neslin popüler olmak adına bilinçli olarak bu tür paylaşımlarda bulunduğunu ortaya koymuştur (Öz, 2014:6251). Bu açıdan, paylaşımların sanal mekânın yarattığı özgür ortamdan kaynaklı bir yanlgı sonucu değil aksine son derece bilinçli olarak yapıldığını söylemek mümkündür.

Tüm bu veriler ışığında elde edilen sonuç; kullanıcıların zihinlerinde sahip oldukları mahremiyet tanımının, sosyal medya paylaşımlarında pek de dikkate alınmadığı yönündedir. Y kuşağı mensubu olan üniversite öğrencileri, mahrem gördükleri değerleri, belli bir düzeyde sosyal medyada paylaşmakta sakınca görmemekte, mahremiyet sınırlarını bilinçli olarak alışıldan daha esnek çizmekte ve kolektif bir düzleme taşımaktadırlar. Zira Petronio’nun da (Margulis, 2011:13) ileri sürdüğü gibi özel bilgi bir kez paylaşıldığında kolektif mahremiyet sınırı oluşur ve özel bilgiyi alan diğerleri de bu bilginin ortak sahibi haline gelir.

KAYNAKÇA

Altındış, A., Altındış, S., Aslan, F. G., Aşıcı, N., İnci M.B., Ekerbiçer, H.Ç. & Tokaç, M. (2017). Sosyal medya ağları ve sosyal görünüm anksiyetesi, *JASSS-The Journal of Academic Social Science Studies*, (64), 227-236. https://www.jasstudies.com/Makaleler/363247447_18-Uzm.%20Ferhat%20G%C3%BCrkan%20Aslan.pdf, (Erişim tarihi: 14.09.2017).

Balcı, Ş., Dumlupınar, Z., Pınarbaşı, T. E. & Astam, F. K. (2016). Siyasal bilgilenmede medyanın rolü ve etkinliği: Üniversite öğrencileri araştırması, *JASSS-The Journal of Academic Social Science Studies*, (53), 111-126. https://www.jasstudies.com/Makaleler/369892492_8-Do%C3%A7.%20Dr.%20%C5%9E%C3%BCkr%C3%BC%20BALCI.pdf, (Erişim tarihi: 15.09.2017).

Brandeis, L. & Warren, S. D. (1890). The right to privacy. *Harvard Law Review*, (4), 193-220. <http://www.cs.cornell.edu/~shmat/courses/cs5436/warren-brandeis.pdf>, (Erişim tarihi: 15.05.2016).

Çelik, T. & Tekin, Y. (2015). Sosyal medyanın bireyler üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin bir örnek: Siber zorbalık, *JASSS-The Journal of Academic Social Science Studies*, (36), 343-355. https://www.jasstudies.com/Makaleler/475706288_24-Yrd.%20Do%C3%A7.%20Dr.%20Tolga%20%20C3%87EL%C4%B0K.pdf, (Erişim tarihi: 14.09.2017).

Elmalı Şen, D., Yazıcı, F. & Yetim, E. (2017). Privacy perception of university students. H. Arslan, C.S Duse & M.A İçbay (Ed.), *Research on education içinde* (ss. 360-366). Bialystok: E-Bwn.

Göregenli, M. (2010). *Çevre psikolojisi- İnsan mekân ilişkileri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Kakırman Yıldız, A. (2012). Sosyal paylaşım sitelerinin dijital yerlilerin bilgi edinme ve mahremiyet anlayışına etkisi, *Bilgi Dünyası*, 13 (2), 529-542. <http://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/83>, (Erişim tarihi: 16.09.2017).

Margulis, S.T. (2011). Three theories of privacy: An overview. S. Trepte & L., Reinecke (Ed.), *Privacy online içinde* (ss. 9-17). Heidelberg Berlin: Springer.

Newell, P.B. (1995). Perspectives on privacy, *Journal of Environmental Psychology*, (15), 87-104. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0272494495900187?via%3Dihub>, (Erişim tarihi: 02.05.2016).

Öz, M. (2014). Changes in use and perception of privacy: Exploring facebook users' privacy concerns and awareness of privacy implications, *Journal of Yasar University*, 9 (35), 6099-6260. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jyasar/article/view/5000066371/5000061877>, (Erişim tarihi: 04.05.2016).

Rüstemli, A. & Kökdemir, D. (1993). Privacy dimensions and preferences among Turkish students, *The Journal of Environmental Psychology*, 133 (6), 807-814. <http://www.kokdemir.info/docs/Privacy.pdf>, (Erişim tarihi: 04.05.2016).

Yüksekbilgili, Z. (2013). Türk tipi Y kuşağı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (45), 342-353. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000068606>, (Erişim tarihi: 16.09.2017).

Ek 1. Mahremiyet Tanımları İçin Newell (1995)'in Yararlandığı Kaynaklar Listesi

Altman, I. (1975). *The environment and social behavior*. Monterey, CA: Brooks/Cole.

Bailey, G. W. S. (1979). *Privacy and The mental*. Amsterdam: Rodopi N.V.

Brandeis, L. & Warren, S. D. (1890). The right to privacy. *Harvard Law Review*, (4), 193-220.

Canter, D. & Canter, S. (1971). Close together in Tokyo. *Design and Environment*, (2), 61-63.

Canter, D. (1975). *Environmental interaction*. London: University of Surrey Press.

Chermayeff, S. & Alexander, N. Y. (1963). *Community and privacy: Toward a new architecture of humanism*. New York: Doubleday.

Cooley, T. (1880). *Law of torts* (2nd edition).

Duvall-Early, K. & Benedict, J. D. (1992). The relationships between privacy and different components of job satisfaction. *Environment and Behavior*, (24), 670-679.

Fischer, C. T. (1971). Toward the structure of privacy: Implications for psychological assessment. A. Giorgi, W. G. Fisher & R. Von Eckartsberg (Ed.), *Duquesne studies in phenomenological psychology* içinde. Pittsburgh: Duquesne University Press.

Fisher, J. D., Bell, P. A. & Baum, A. (1984). *Environmental psychology* (2nd edition). New York: Holt, Rinehart & Winston.

Gavison, R. (1984). Privacy and the limits of law. *Philosophical dimensions of privacy: An anthology* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Gold, J. R. (1980). *An introduction to behavioural geography*. Oxford: Oxford University Press.

Greenawalt, K. (1971). The right to privacy. N. Dorsen. (Ed.), *The rights of Americans: What they are – what they should be* içinde. New York: Pantheon.

Hall, T. (1969). *The hidden dimensions*. New York: Doubleday & Co.

Kelvin, P. (1973). A socio-psychological examination of privacy, *British Journal of Social and Clinical Psychology*, (12), 248-296.

Loo, V. & Ong, P. (1984). Crowding perceptions, attitudes and consequences among the Chinese, *Environment and Behavior*, (16), 55-87.

Newell, P. B. (1992). *The meaning and use of privacy: A study of young adults*, (Ph.D. Thesis). University of Arizona.

Proshansky, H. M., Ittelson, W. H. & Rivlin, L. G. (1970). Freedom of choice and behavior in physical setting. H.M. Proshansky, W.H. Ittelson & L. G. Rivlin (Ed.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* içinde. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Schoeman, F. D. (1984). Privacy: Philosophical dimensions of the literature. F.D. Schoeman (Ed.), *Philosophical dimensions of privacy: An anthology* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Velecky, L. C. (1978). The concept of privacy. J. B. Young (Ed.), *Privacy* içinde. Chichester: Wiley.

Webster, N. (1979). Webster's new twentieth century unabridged dictionary, J. L. McKechnie (Ed.). United States: William Collins.

Weiss, P. (1983). Privacy. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press

Westin, A. F. (1967). Privacy and freedom. New York: Atheneum.

Yayın Geliş Tarihi: 22.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 17.05.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.516377

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 893-922
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

WALTER BENJAMİN VE DİYALEKTİK İMAJLAR: SANAT VE SOSYAL BİLİMLERİ BİRLEŞTİRMEK¹

Ömer KÜÇÜK*

Öz

Bu makalede, Benjamin'in külliyatının tarihsel ve sosyal çözümleme ile sanatsal yaratımı birleştirme girişimi olarak ele alınabileceği ileri sürüldü. Benjamin'in, bu kendine özgü sentezi, diyalektik imajlar inşa etme fikri aracılığıyla gerçekleştirdiği ortaya kondu. Diyalektik imaj kavramı ayrıntılı olarak incelendi; Benjamin'in kavramı teorik olarak nasıl konumlandığı ve diyalektik imajların pratikte nasıl oluşturulduğu ele alındı. Diyalektik imajlar hermeneutikteki anlama (verstehen) kavramıyla, Hegel diyalektiğindeki spekülasyonla ve Spinoza'nın ortak mefhumlarıyla karşılaştırılarak kavramın daha derinlikli bir kavranışına ulaşıldı. Diyalektik imajların arkasındaki mesiyani zaman kavrayışının Baudelaire ve Proust'un eserlerinde bulunan estetik zaman deneyimine dayandığı ortaya kondu. Son olarak, görsel ve sözel imajlar dünyasından Benjamin'in diyalektik imaj kavramını tecrübe ettirdiği düşünülen örnekler verildi. Böylece, Benjamin üzerine literatürdeki diyalektik imajların teorik doğası ve daha somut özelliklerine yönelik sorgulamaya özgün bir katkıda bulunuldu. Ayrıca Benjamin'in külliyatının, sanat ve sosyal bilimleri makul ve meşru bir şekilde birleştiren beşeri disiplinlere ait bir girişim olduğu ortaya konarak bu konudaki mevcut kafa karışıklığı giderilmiş oldu.

Anahtar Kelimeler: Walter Benjamin, Diyalektik İmajlar, Ortak Mefhumlar, Mesiyani Zaman.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Küçük, Ö. (2019). Walter Benjamin ve diyalektik imajlar: Sanat ve sosyal bilimleri birleştirmek. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3),893-922.

¹ Bu makale, 2017 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda savunduğum "Romantik Geleneğin Sosyoloji ve Sosyal Teoriye Etkileri" başlıklı yayımlanmamış doktora tezimin Walter Benjamin üzerine olan bölümü esas alınarak yazılmıştır.

* Araş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-3912-3206, omerkucuk@balikesir.edu.tr

WALTER BENJAMIN AND DIALECTICAL IMAGES: UNIFICATION OF ART AND SOCIAL SCIENCES²**Abstract**

In this article, it is argued that Benjamin's corpus can be seen as the unification of sociohistorical analysis with artistic creation. It is asserted that Benjamin had realized this distinctive synthesis through the idea of constructing dialectical images. The concept of dialectical image is examined in detail; it is discussed how Benjamin situated it theoretically and how dialectical images could be constructed in practice. A broader understanding of dialectical images is reached by comparing them with the hermeneutical concept of understanding (verstehen), speculative element of Hegel's dialectic, and Spinoza's common notions. It is revealed that the concept of messianic time, which lies behind the dialectical images, bases upon the aesthetical experience of time that is found in the works of Baudelaire and Proust. Finally, some examples from the world of visual and verbal images which embody the concept of dialectical image are given. Thus, a distinctive contribution is made to the examination in the literature on Benjamin about the theoretical nature and concrete peculiarities of dialectical images. Also, the existing confusion about the disciplinary place of Benjamin's corpus is cleared up by situating it as an attempt in humanities that plausibly and legitimately unifying art and social science.

Keywords: *Walter Benjamin, Dialectical Images, Common Notions, Messianic Time.*

GİRİŞ

Diyalektik imajların, Benjamin'in bütün düşünsel tasarısının metodolojik köşe taşı olduğu, bununla birlikte Benjamin'in düşüncesinin bu merkezi kavramının karanlık bir yön taşıdığı daha önce ifade edilmiştir (Pensky, 2004, s. 178). Bu makalede, diyalektik imajların doğası, nasıl yaratıldıkları ya da Benjamin'in tabiriyle "montajlandıkları" ve hangi özelliklerle nitelendikleri inceleme konusu yapılacaktır. Benjamin'in sanattan felsefeye, sosyal ve tarihsel çözümlemeye kültürel eleştiriye uzanan kapsamlı külliyatı, ilk etapta, alışıldık düşünce yordamlarımız çerçevesinde kolayca sınıflandırılmaya direnir. Bunun temel nedeni, belki de, diyalektik imajların çetrefilli ve çok katmanlı doğasında yatmaktadır: Benjamin, kendine özgü zengin tarihsel ve sosyokültürel çözümleme pratiğini, "bilimsel" araçlarla değil, sanatsal alana ait görünen "imajlarla" yürütmeye çalışmıştır. Bu nedenle Benjamin'in eserleri bilimle sanat arasındaki alışıldık sınırları bulanıklaştırmaktadır. Peki onu hangi disiplin içerisinde konumlandırabiliriz? Başlangıçta bu soruya kısa bir cevap aramak yerinde olacaktır.

Benjamin'in eserlerinin kafamızı karıştırmasının nedeni, belki de, C. P. Snow'dan beri meşhur olan adıyla "iki kültür" arasında, yani bilim ile edebiyat ya

² This article is based on Walter Benjamin section in my unpublished PhD thesis, "Influences of Romantic Tradition to Sociology and Social Theory", which I have presented in Ege University Social Sciences Institute, Department of Sociology in 2017.

da fen bilimleri ile beşeri disiplinler arasında çizilmiş yanlış ve katı sınırlarda; bu alanlara ilişkin zihnimizde oluşmuş dar kalıplarda yatmaktadır. Bilim ile sanatın ve sanatla ilgili alanları kendisine konu edinen *beşeri disiplinlerin* (İngilizce adıyla *humanities* ya da Alman geleneklerindeki adıyla *geisteswissenschaften*) birbirinden çok keskin sınırlarla ayrıldığını düşünmeye eğilimliyiz.³ Oysa Rens Bod, *A New History of the Humanities: The Search for Principles and Patterns from Antiquity to the Present* [Beşeri Disiplinlerin Yeni Bir Tarihi: Antik Çağ'dan Günümüze İlke ve Örüntü Arayışı] (2013) adlı ufuk açan yakın tarihli çalışmasında, dilbilimi, tarihyazımı, filoloji, müzikoloji, sanat teorisi, mantık, retorik ve poetika gibi beşeri disiplinlerin, Antik Çağ'daki köklerinden itibaren, belirli bir açıdan bilim düşüncesine hiç de uzak olmadığını ortaya koyar: Beşeri disiplinler, başlangıçtan beri, bilime benzer bir şekilde, olaylar ve olgular arasında az çok düzenli bir şekilde tekrar eden “örüntüler” keşfetmeyi hedeflemekteydiler. İnceledikleri materyalde bu tür örüntüleri keşfetmek içinse, beşeri disiplinler kimi zaman açıkça ifade edilmiş, kimi zamansa örtük kalan fakat kolayca çıkarsanabilecek *metodolojik ilkeleri* devreye sokar. Bu anlamda beşeri disiplinler de bilim gibi genelleme arayan bir boyuta sahiptir (5-7).

Bod, “örüntü” terimiyle, “kesin olmayan düzenliliklerle kesin yasalar arasında kalan her şeyi kapsamayı” hedeflediğini belirtir (9). Dolayısıyla, bilimsel pratiğin, nesnesine ilişkin “açıklama” (İng. *explanation*; Alm. *erklären*) hedefine ulaşabilmek için ille de pozitivist anlayıştaki gibi tümdengelim yapılabilecek kesin bir “yasa” mefhumuna dayanması gerektiği doğru değildir. Keza Max Weber’in de, beşeri bilimleri sosyal bilimlerle sentezlemeye dönük kendi büyük girişiminde, sosyal ve tarihsel bilimlerin nomolojik değil idiografik olduğunu, yani genel yasalardan çok tikellerle ilgilendiğini kabul ettiğini biliyoruz. Weber bu doğrultuda tarihsel ve sosyal bilimler pratiğinde pozitivist yasa mefhumunu reddeder; fakat nedensellik fikrini alıkoyar: Yasa kavramına alternatif olarak da, nedensellik isnadında kullanılabilecek olan “ideal tipler” kavramını geliştirir.⁴ Bu açıdan Benjamin bir adım daha ileri gider; o, nedensellik fikrini, hatta meşru bilim dili olarak mantıksal önerme biçimini –sırasıyla 4. ve 2. bölümlerde ayrıntılı olarak göreceğimiz nedenlerle– kısıtlayıcı bularak reddeder.

³ Immanuel Wallerstein ve Richard E. Lee'nin derlediği *İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı* (2007) adlı derleme, hem iki kültürün tarihsel olarak nasıl inşa edildiğine ilişkin incelemeler barındırmakta (bilhassa kitabın ilk yarısını oluşturan Birinci Bölüm) hem de iki kültür arasındaki ayrımın nasıl aşılabileceği ve niçin aşılması gerektiğiyle ilgili ipuçları içermektedir (özellikle Sonuç bölümü).

⁴ Weber'in bilimsel girişimini kültür bilimleri ya da beşeri bilimler ile sosyal bilimleri sentezleme çabası olarak yorumlayan, onun bilimsel gelenekteki yasa kavramını kabul etmediğini fakat nedensellik fikrini dönüştürerek devraldığını açıklayan yetkin bir çalışma için bkz.: (Ringer, 2006).

Peki geriye ne kalır? Benjamin, rasyonel gidimli (*discursive*) dilin ve nedensellik yoluyla açıklama anlayışının yerine, makale boyunca gösterilmeye çalışılacağı üzere, imajlar montajlama tasarısını geçirmeye çalışır. Benjamin, sosyokültürel ve tarihsel alanı imajlar montajlayarak analiz etmeyi dener. İmajların, olaylar ve olgular arasında yeni ilişkileri ve “örüntüleri” açığa çıkardıkları sürece, beşeri disiplinler bakış açısından makul araçlar olduğu teslim edilebilir. Aslında beşeri disiplinler adı, özellikle Alman düşünsel geleneklerindeki kapsamlı biçimiyle, Benjamin’inki gibi sanattan kültüre, toplumdan siyasete her konuyla bağlantılar kuran bir külliyatı adlandırmak için eldeki tek makul çerçevedir. George Steiner da, Benjamin’in *Alman Yas Oyununun Kökeni* kitabına yazdığı önsözde, Benjamin’in “fikirlere ve hedeflere itibarıyla çok katlı” olan ve İngilizce okur için bağlamı karanlık kalabilecek eserini, İngilizce okur için belki yine bir başka karanlık kelimeyi devreye sokarak, Benjamin’in bir “*Geisteswissenschaftler*” yani “tin bilimci” ya da “beşeri bilimci” tarzında çalıştığına işaret ederek takdim etmeyi denemiştir (Benjamin, 1928/2009: 12).

Bu girişteki açıklamalarla, hem beşeri disiplinlerin neyle uğraştığına – “ilke” ve “örüntüler” keşfetmek– hem de Benjamin’in örüntüler bulmaya yönelik temel metodolojik ilkesine –diyalektik imajlar montajlamak– bir parça değinerek bu meseleyi biraz daha açık kılmış olmayı ümit edebiliriz.

Benjamin, diyalektik imajların ne doğrudan doğruya sosyal bilimlerin alanına ne de sanatın alanına sığmaması açısından da bir *Geisteswissenschaftler*’dir. Bu makalede, diyalektik imajların nasıl sanat ve bilim arasındaki bir bölgede, beşeri disiplinlere ait olduğu söylenebilecek muğlak bir bölgede konumlandığını göstermeyi deneyeceğim. Öncelikle, diyalektik imajların, tin bilimlerinden türeyen diğer yaklaşımlar olan hermeneutik ve fenomenolojiden nasıl farklılaştığını ortaya koymaya çalışacağım. Tin bilimlerinin başka bir mirasçısı olan hermeneutik, Gadamer’le birlikte geldiği aşamada, 1. bölümde açıklanacağı üzere, kendisini bir felsefe olarak ortaya koyar ve fenomenolojik özlerle ilgilenir. Hermeneutik, ampirik tarihsel alana ve yöntem fikrine mesafe alır ve saf felsefi bir söylem haline gelir. İmajlar yaratımı tasarısı, Benjamin’i hermeneutikten ayrı bir patikaya götürecektir. Benjamin, imajlarla birlikte ampirik tarihsel alanda örüntüler yakalama pratiğine temas eder. Benjamin’in hermeneutik “anlama” (*verstehen*) yerine romantik “gözlem” fikriyle birlikte nasıl fenomenolojik özlerden imajlar yaratımına doğru ilerlediğini izah etmeye çalışacağım.

Daha sonra, diyalektik imajların “diyalektik” yönlerine odaklanmak için, Benjamin’i modern diyalektiğin yaratıcısı Hegel’le karşılaştırarak ondan neleri devraldığını ve nasıl farklılaştığını irdeleneceğim. Benjamin, Hegel’in diyalektiğinin bilinci *geriye, kendine* döndüren ve nesnesine içeriden katılmaya olanak tanıyan spekülative ögesini, Kavram’dan İmaj’a aktarmayı tasarlar. Bu açıdan diyalektik imajlar spekülative imajlardır denebilir. Burada da Benjamin’in, kendi pratiğini Kavram’a odaklanan saf felsefi bir faaliyetten, kültürel ve sosyal

alandaki imajları nesne edinen beşeri disiplinlere nasıl yaklaştırdığı ortaya çıkmış olacak. Bununla birlikte, Benjamin'in diyalektik imajları eski özlerden, "idea"lardan bir şeyler taşımaya sürdürür; bu nedenle onlar halen bilimsel alanla eşitlenmeye direnen "metafizik" bir yön taşımaya da devam ederler. Diyalektik imajların ontolojik bakımdan ampirik-tarihsel düzeyle aşkınsal düzey arasındaki bu paradoksal statülerini daha yakından tanımak için, onları Spinoza'nın imajlar teorisiyle kıyaslayacağım. Diyalektik imajları Spinoza'nın "ortak mefhum" adını verdiği imajlarla karşılaştırmak, diyalektik imajların nasıl inşa edildiğini ve konumlarını daha iyi anlamamıza vesile olacak.

Son olarak, diyalektik imajların zamansal ve tarihsel boyutlarını ortaya koymak için, onların Benjamin'in "mesiyanik tarihsel zaman" adını verdiği zamanın ifadeleri olduğunu ileri süreceğim. Benjamin, kendi tarihsel metodolojisinde önemli bir yeri olan "mesiyanik tarihsel zaman" kavrayışını, Baudelaire ve Proust'un edebi yaratılarında keşfettiği "zamanın yeğinlikli kavranışı" üzerinde kurmuştur. Diyalektik imajların metafizik yönleri; onların estetik tecrübeye temellenişleri ve mesiyanik tarihsel zamanın ifadeleri oluşları çerçevesinde daha anlaşılır ve "hissedilir" hale gelecek.

ROMANTİK EPİSTEMOLOJİNİN MİRASI: HERMENEUTİK "ANLAMA" YERİNE "TAHAYYÜL GÜCÜ"

Benjamin, doktora tezi olan *Alman Romantizminde Sanat Eleştirisi*'nde (1919/2012) romantik bilgi teorisini ayrıntılı olarak inceler. Romantik epistemolojinin temel fikri, "her nesne bilgisinin, nesnenin özbilgisine bağımlı olduğu" tezidir (109). Burada "şeyin kendi tarafından bilinmesi ile bir başkası tarafından bilinmesi arasındaki sınır" ortadan kalkacaktır. Bilgi, bir nesnenin bir özne tarafından bilinmesi değildir; çünkü "nesne" mefhumu, "bilgideki bir ilişkiyi değil bir ilişkisizliği imler ve bilgi ilişkisinin ortaya çıktığı her yerde anlamını yitirir" (111).

Romantikler için bilgi, nesnesinin yansız bir betimlemesi ya da açıklaması olma hedefindeki bilimsel bilgi anlayışına karşıt olarak, nesneye dışsal bir öznenin işlemi değil, özneye içsel bir şeyin kendi kendisini ortaya koyuşu olmalıdır. Alman düşünsel geleneklerini uzun süre bilimsel anlayışa kuşkuyla bakmaya iten epistemolojik tutumun kalbi işte buradadır. Her tür nesneleştirme, gerçekliği şeyleştirme tehlikesi olarak görülür; beşeri alan söz konusu olduğunda, bilimsel nesneleştirme mekanist, determinist, zorunlulukçu ve özgür iradeyi hiçe sayan bir dünya görüşüne ait olduğu gerekçesiyle reddedilir. Weber'in "anlama" gibi temel unsurlarını nedenselci bir anlayışa dahil ederek bu gelenekten bilimsel anlayışa doğru bir kırılma yarattığını belirtmişim. Romantik epistemolojinin talebini daha uzlaşmaz bir şekilde devralan Gadamer'in hermeneutiği ise saf bir felsefe olmaya doğru dümen kırar. Hermeneutikteki anlama kavramı, romantik bilgi teorisinden yola çıkarak geliştirilmiştir. Romantik mirası devralan Gadamer, bilimsel

metodolojinin nesnesine dışsal kalan işleyişi karşısındaki temel ve köklü eleştirisini, romantik epistemolojinin nesneye içeriden katılıma ve içsel ilişkileri yakalamaya dayalı anlayışı çerçevesinde gerçekleştirir. Onun temel eseri *Hakikat ve Yöntem*'de Hegel'in diyalektiğinden yola çıkarak anlama tecrübesini betimleyişi, bilgiye ilişkin romantik tezin mükemmel bir açılımını verir:

“[B]u olayın [anlama olayı] aslında şey üzerindeki kendi eylemimiz değil, şeyin kendi eylemi olduğunu söylemek doğrudur. [...] Araştırmamız modern metodoloji kavramından memnuniyetsizliğimizden yola çıkıyordu. Fakat bu memnuniyetsizlik en anlamlı/önemli doğrulamasını Hegel'in Greklerin metodoloji kavramına açık başvurusunda bulur. O, şeylerle meşgul, ancak onlara yabancı yöntem kavramını, 'dışarıdan refleksiyon' diye adlandırarak eleştirir. Doğru yöntem şeyin bizatihi kendisinin eylemidir. [...] [D]üşünme sürekli olarak araştırma nesnesinin kendisinden doğan şeyi ifşa etmek anlamına gelir. [...] [H]ermeneutik tecrübeye diyalektiği andıran bir şey vardır: şeyin kendi aktivitesi, modern bilimin metodolojisinin aksine, maruz kalınan bir tutku, bir anlama, bir olay durumunda bir eylem. [...] Yorumun kendi kendisini iptal etmesi şeyin kendisinin –metnin anlamının– kendisini göstermesini mümkün hale getirir” (1960/2009, s. 282-84) [köşeli parantez bana ait].

Nesneye kulak vermek, onunla kendi düzleminde içeriden ilişkilenecek; ta ki o kendisini bizim sesimizle dillendirene ve bilgi aynı zamanda bir öz bilgi haline gelene dek. Görüldüğü üzere, Gadamer nesnesini şeyleştirmeye karşı çıkan temel romantik epistemolojik fikri Hegel dolayısıyla devralıyor ve anlama tecrübesini bu tezle uygun bir şekilde inşa ediyor. Gadamer ayrıca Schleiermacher'den Dilthey'e dek romantik ve tarihsel hermeneutiğin anlama kavramını inşa ettiği “yeniden yaşama” (*nacherleben*) ve “duygudaşlık” gibi nesnelcilik hatasına götüren unsurları Heidegger'in yeni formülasyonları ışığında gözden geçirir ve tasfiye eder. Fakat onun düşüncesi, yine bu gelenekler içinde şekillenen fenomenolojik özler araştırması ile sınırlı kalır. Benjamin bambaşka, kendine özgü bir patika takip edecektir. Benjamin şeyleştirme karşıtı romantik epistemolojiyi yine romantiklerden gelen bir “gözlem” ve/veya “deney” anlayışıyla ilişkilendirerek onu beşeri disiplinler açısından hermeneutikteki anlama mefhumundan çok daha verimli hale getirir. Romantik “gözlem” ve “deney” anlayışlarının bilimsel metodolojiden tanıdığımız yansız gözlem ve tekrar edilebilir deney anlayışlarından çok farklı bir anlama sahip olduğunu göreceğiz; bunlar, nesnesiyle içeriden ilişkilenen bir tahayyül gücünü devreye sokacaklar ve bu tahayyül gücü sayesinde imajlar kurma tasarısı mümkün hale gelecektir. Hermeneutik olarak tin bilimleri, anlama kavramı doğrultusunda soyut bir fenomenolojik özler incelemesi düzeyinden öteye gidemez; tarihsel ve kültürel formlarla doğrudan bağlarını büyük oranda koparır. Hermeneutik, felsefe olmanın yanısıra sosyabilimsel bir pratik de olmayı kabullenmez ya da başaramaz.

Benjamin, romantik gözlem ve deney kavramları aracılığıyla, özler incelemesinin yerine imajlar incelemesini ve yaratımını koyar. Şöyle der: “İmajları fenomenolojik ‘özler’den ayırt eden şey, onların tarihsel içerikleridir (Heidegger nafiye yere ‘tarihsellik’ aracılığıyla tarihi fenomenoloji için kurtarmaya çalışır)” (1982/1999: s. N3,1)⁵ [parantez orijinalde]. Benjamin, özlerin yerine onları ete kemiğe büründüren tarihsel imajları koymakla, felsefeyle sosyal ve tarihsel çözümlemeyi tek bir hamlede gerçeğe dökmenin bir yolunu bulmuş olur.

Benjamin, romantiklerde sık sık eşanlamı olarak kullanıldığını belirttiği “gözlem” ve/veya “deney” mefhumlarının, onların bilgi teorileri açısından temel önemde olduğunu belirtir (1919/2012: 112). Gözlem ya da deney, romantiklerde, nesnesini canlı olarak ve kendi etkinliği içerisinde yakalayacak yeti olarak tasarlanır.

“Bu deneyin temelinde, doğaya sorulan bir soru yatmaz. Gözlem daha ziyade nesnedeki filizlenen özbilgiyi görür, ya da daha ziyade, gözlem filizlenen nesne bilincinin kendisidir. Dolayısıyla, haklı olarak buna ironik bir gözlem denilebilir, çünkü bilmeyişte –seyredişte– daha iyi bilir, nesnesiyle özdeşdir. Bir nesneye ilişkin her bilgi, eşzamanlı olarak, bizzat bu nesnenin oluşumudur” (114).

Benjamin doktora incelemeleri sırasında karşılaştığı romantik gözlem ya da deney fikrine her zaman sadık kalacaktır. Doktora tezini yazdığı yıllarda kaleme aldığı fakat hayattayken yayımlanmayan *Algı Üzerine* (2002b) adlı yazısında bu etkinliğe “algı”; on yıl sonra, 1930 civarında yazdığı ve yine hayattayken yayımlanmayan *Tecrübe* (2005b) adlı yazısında ise “tecrübe” adını verir ve onun “yaşanmış benzerlikler” dediği şeyi yakalayabilecek temel araç olduğunu belirtir: “Tecrübeler yaşanmış benzerliklerdir. [...] Tecrübe ve gözlemin özdeş oldukları gösterilmelidir. Doktora tezindeki ‘romantik gözlem’ kavramına bakınız—Gözlem, kendini derinden vermede/nesnenin içine batmada (*self-immersion*) temellenir” (553). Gözlem, algı, ya da deney; tıpkı hermeneutik anlamının bir tecrübe olması gibi, o da tecrübenin bütünü içerisinde kök salar ve öznenin nesneyle birleşerek dönüşümünü öngörür.

İşte diyalektik imajların, bu romantik gözlem ya da algıyla yakalanan “yaşanmış benzerlikler” olduğunu göreceğiz. Ancak diyalektik imajların, geleneksel felsefedeki “öz” kavramının yerini aldığını unutmamak gerekir; bu nedenle onlar her ne kadar tarihsel ve ampirik olana gömülü olsalar da bir yönüyle özü ifade edici ve tinsel bir boyut taşırlar. Tarih meleği gibi, bir yüzleri tarihe, diğer yüzleri tinsel özlere dönüktür. Diyalektik imajlar, bu açıdan, sıradan ampirik imajlar değildir; onlar bütünüyle edimsel olmayan bir boyut taşırlar. Onlar özler ya

⁵ Benjamin, başyapıtı olan *Pasajlar*’ı bitirememiş; eserden “rulo”lar (*convolutes*) adı verilen alfabetik düzene konmuş ve paragrafları numaralandırılmış tematik parçalar kalmıştır. Burada bu yapıta referans verirken, tematik düzenin fark edilmesi açısından ilgili rulonun harfini ve içindeki ilgili paragrafın sıra sayısını vereceğim.

da idealar dünyası ile fenomenler dünyası arasında arabuluculuk yaparlar ve tinsel ve maddi düzeyler arasında iletişim sağlarlar. Ne ampirik ve tarihsel alana ne de tinsel alana indirgenemez üçüncü bir ontolojik düzeyde konumlanan diyalektik imajların bu garip ve paradoksal metafizik statülerini adım adım aydınlatmayı deneyelim.

İDEALAR VE TAKIMYILDIZLAR: SPEKÜLATİF ÖĞEYİ KAVRAM'DAN İMAJ'A AKTARMAK

Benjamin'in diyalektik imajlar fikrinin ilk hali, *Alman Yas Oyununun Kökeni*'nde (1928/2009) geliştirdiği “takımyıldızlar” (*konstellation*) teorisinde saklıdır; onun burada, sonradan diyalektik imajlar adını vereceği takımyıldızlara, idealarla ilişkili bir erim verdiğini gözden kaçırmamalıyız. Benjamin'in zihni halen romantiklerin form ve idea kavramlarıyla dolu gibidir. “İdealar sonsuz, özerk, her daim kendi içerisinde devingen ve kutsal düşüncelerdir” (Schlegel'den akt. Lacoue-Labaerthe & Nancy, 2015: 248). Benjamin, Schlegel'in bu tanımına hakkını verecek şekilde, ideaları yıldızlara benzetir. İlk etapta, Benjamin, idealar dünyası ile fenomenler dünyası arasında Kantçı bir ontolojik ayırım ya da süreksizlik fikrini benimser; bununla birlikte, idealarla fenomenler dünyası arasında ilginç, karanlık bir ilişki türünü de gündeme getirir. *Alman Yas Oyununun Kökeni*'ndeki meşhur fakat karmaşık bir pasajda bu fikirlerini şu şekilde ifade eder:

“[F]enomenler idealara dahil edilemez. Onlarda kapsanmaz. İdealar, daha ziyade fenomenlerin tarafsız, virtüel düzenlemesi, tarafsız yorumudur. [...] Dolayısıyla idea, kavradığı dünyadan temel olarak ayrı bir dünyaya aittir. Kavradıklarını cins kavramının türleri kapsaması tarzında kapsayıp kapsamadığı sorusu, onun varoluş ölçütü olamaz. İdeada hedef bu değildir. Bunun önemi bir analogiyle açıklanabilir. Takımyıldızlar yıldızlara göre neyse, idealar da nesnelere göre odur. Bu öncelikle onların ne kavramlar ne de onların yasası olduğu anlamına gelir. Fenomenlerin bilgisine katkıda bulunmazlar ve bu bilgi de hiçbir şekilde ideaların varlığını yargılamanın ölçütü olamaz. [...] İdealar, zaman-üstü takımyıldızlardır ve öğelerin bu takımyıldızlarda noktalar olarak görülmeleri sonucunda fenomenler alt bölümlere ayrılır ve aynı zamanda kurtulur...” (1928/2009, s. 34).

Benjamin, Kant'ı andıran bu ayrımla, idealara ilişkin “hakikat” düzeni ile fenomenlere ilişkin “bilgi” düzenini de ayırır: “Hakikat, temsil edilmiş ideaların dansında şekillenmiş olması bakımından, hangi araçlarla olursa olsun bilgi alanına yansıtılmaya direnir” (29). Hakikat düzeni bilgi düzeninden ayrılır, çünkü idealar bilinçten daima taşan bir yöne sahiptir: “Bilgi, sahip olmaklıktır. Onun nesnesi, –aşkınsal bir anlamda bile olsa– bilinçte mülk edinilme olgusu tarafından belirlenir. [...] Fakat hakikat sözkonusu olduğunda tam tersi geçerlidir. Bilgi için yöntem, nesnesini elde etme yoludur” (30). Oysa idealar bütünüyle elde edilemez; bilince

bütünüyle içsel hale gelmez ve kesin bir bilgiye dönüştürülemez. Yine de, aralarındaki radikal ontolojik süreksizliğe ve ayrıma karşın, idealarla fenomenler arasında bir karşılık düşme, anlık da olsa bir çakışma mümkün görünmektedir Benjamin'in nazarında. Şöyle der: “[İ]dealar kendilerinde temsil edilmez, ancak ve sadece, kavramdaki somut öğelerin düzenlenişleriyle; bu öğelerin kümelenmesiyle (*configuration*) temsil edilebilir. İdeanın temsiline yardım eden kavramlar kümesi, ona bu tür bir kümelenme olarak bir edimsellik verir” (34). İşte bu “kümelenme” ya da “takımyıldız”, ideayı ya da özü bir anlığına ve geçici olarak, Benjamin'in tabiriyle bir *parıltı* olarak da olsa ifade edecek ya da kısmi olarak edimselleştirecektir. Diyalektik imajlar, ideaların fenomenler dünyasına bir sızıntı ve parıltı yoluyla ışıdıkları takımyıldızlardır.

Yine de Benjamin, yukarıdaki uzun pasajında, ideaların kavramlarla karıştırılmaması gerektiğini; onların fenomenlerle ilişkisinin cins-tür ayrımları olmadığını ve genel kavram altına alma yoluyla şekillenmediğini vurguluyor. Benjamin, ideaların anlık bir ışınmasını sağlayacak bir kümelenmenin rasyonalist araçlarla, sözgelimi çıkarımsal önerme zincirlerinin ördüğü gidimli bir üslupla mümkün olamayacağına inanır. Benjamin, ideaların süreksizliğine uygun şekilde, kesme, iç blokaj ve duraksamalarla (*caesura*) işleyen, şok edici bir etki yaratan yan yana getirmelerden oluşan bir üslup tasarlar. Bu yolla, aralarında görünür bir benzerlik olmayan unsurlar arasında içsel ilişkilerin keşfedilmesi, öz benzerliklerine ulaşılması tasarlanır. Benjamin'in yeni üslup ve sunum tarzı önerisi, diyalektik imajlar tasarısı için merkezi önemdedir:

“Konuşmacı bireysel cümleleri desteklemek için nasıl ki kendi başlarına ayakta duramadıkları yerde bile sesi ve mimikleri kullanıyor, onlardan –çoğu kez belirsiz ve kırılğan bir biçimde– bir fikirler/idealar silsilesi oluşturuyorsa, yazar da tek bir girişimde belirgin bir eskiz üretmiş gibi *duraklamalı* ve her cümlede yeniden başlamalıdır” (29) [italik benim].

İşte bir diyalektik imaj bu şekilde, birbirini kesen öğelerin bir araya toplandığı, duraklamalarla bitştirilmiş, fenomenlerin aralarından geçen ışınmayı, hareketi yakalatmaya çalışacak bir üslupla ortaya çıkarılabilir.

Böyle şok edici etkilerle donatılmış bir üslubun hedefi, okuru düşünmeye itmek için, *bilinci geriye, kendine çevirmektir*. Diyalektik imajların ve onlara uygun üslubun amacı “okuru yalnızca heyecanlandırmak ve coşturmak değil, aynı zamanda duraksayıp düşünmeye” sevk etmektir. “[F]elfsefi soruşturmaya uygun tek üslup, bu tür ayık bir düzyazıdır” (29). Benjamin'in son kertede *Pasajlar*'da ifadesini bulacak olan tarihsel hakikatlere uygun yeni bir üslup geliştirme çabası, bütün bir modernist sanat tarihiyle yankılanmaktadır; en başta da Sürealistlerin (ve pek tabii ki Dadacıların), görünürde alakasız ve ayrı düzlemlere ait öğeleri bir araya getirdikleri kolaj ya da montaj teknikleriyle. Düşünceye ve fikre uygun yeni bir dil ve biçim oluşturmaya yönelik bu modernist duyarlılığın öncüsü olarak

karşımıza yine Hegel çıkar ve Benjamin'in onunla derin yakınlığını ve ayrılığını da bu minvalde soruşturmaya açabiliriz.

İdealara anlık da olsa edimsel bir ifade kazandırmayı tasarlamakla, aslında Benjamin'in konumu, Kant'ın ardından numenleri de bilgi nesnesi haline getirerek mutlak bilgiye erişmeyi hedefleyen; mutlaklığı ya da özü, yeryüzüne indirerek Kavram'da içermeye ve iki dünya ayrımına son vermeye çalışan Hegel'in konumuna yaklaşmış oluyor. Yine Benjamin'e benzer biçimde, Hegel de analitik araçların spekülâtif hakikatleri ifade etmeye yetmeyeceğini düşünüyordu. Hegel, Gadamer'den yukarıda yaptığımız alıntıda söz edildiği üzere, dışsal refleksiyonun şeyin iç hareketini ifade etmediğini düşünüyordu. Gidimli üslubun *bilinci geriye, kendisine* döndürecek diyalektik hareketi iletmede başarılı olamayacağını ilkin Hegel fark etmişti. O gidimli üslubun temel işlemcisi olan analitik önerme biçiminin karşısına spekülâtif önerme biçimi adını verdiği yeni bir ifade aracıyla çıktı.

Analitik önerme, yüklemeleri özneye atfeden bir yargıdır. Üç bileşeni vardır; özne, yüklem ve koşaç (*copula*) [-dir]: “Sokrates insandır”, “gül kırmızıdır”. Hegel'e göre, analitik önermede, yüklemeler özneye tabi hale gelir, fakat içselleşmez. Dolayısıyla özne ile yüklemeleri ayrı kalmaya devam eder; spekülâtif birliğe yükselemez. Analitik önermenin gramatik öznesi, sabit ve durağan bir temel işlevi görür. Hegel analitik önermenin “anlamı” ile “söylediği şey” arasında bir gerilim olduğunu belirtir: Yargı, özne ile yüklem özdeş olduğunu “söyler” (A, B' dir); fakat önerme cümlesinin biçimi, kuruşul şekli, onları ayırık olarak sunmaya devam eder (A, B...). Analitik yargı bu nedenle sahici özdeşliğe yükselemez (Pahl, 2006: 235-37).

Hegel, hakiki özdeşliğe yükselmek için, öznenin yüklemelerin hareketine bizzat katıldığı spekülâtif bir önerme biçiminin inşa edilmesini talep eder. Böylece özne artık yüklemeleri taşıyan sabit bir temel, değişmez bir dayanak noktası olmaya son verecek; yüklemelerinin hareketi içerisinde kendi özoluşumunu yaşayacak; buna karşılık olarak yüklemeler de özneye dışsal kalmayı bırakarak onun sahici özmalı, bilincinin öğeleri haline gelecektir. Fakat spekülâtif önerme kavramı bir paradoksa yol açar; çünkü birçok yorumcuya göre, dilde spekülâtif önerme adı verilebilecek cümleler gösterilemez. Olağan dilde spekülâtif önermeler inşa etmek mümkün değildir; çünkü dil, yapısı itibarıyla özne ve yüklemi ayırık gramatik unsurlar olarak sunar. Buna karşın, Slavoj Žižek gibi bazı yorumcular, sözcülemi “tin bir kemiktir” türündeki görünüşte absürt, fakat zihinsel voltağı yükselten cümlelerin, spekülâtif önermeye örnek olabileceğini belirtir (2004: 220).

Hegel'in üslubunun spekülâtif önerme türünde yeni bir adı mı hak ettiği, yoksa analitik önerme biçiminin zorlanması anlamına mı geldiği sorusu bir yana, Hegel okumak özneyi kendi dışına çıkararak kendisine geri döndüğü zihinsel bir tecrübeye zorlar ve bunda başarılı olur. Benjamin için bilgi ve hakikat düzlemleri nasıl ayrılmalı, diyalektik tecrübenin özünde de bu tür bir hakikat tecrübesi yatar. Biçimsel dil bu tecrübeyi iletme için zorlanır; üslup, bu açıdan, modernist bir

şekilde, düşüncenin içeriğine içseldir ve zorunludur. Katrin Pahl, spekülative önermenin, okuma edimi sırasında kendini gösteren bir hareket olduğunu ileri sürer (2006: 28-31). Özne ve yüklemi ortak bir hareket içerisinde, tek bir akıma yakalanmış olarak sunan spekülative hareket, özne ve nesnenin karşılıklı olarak bir yaşam kazandıkları güçlü bir ritim oluşturur. Spekülative üslubun biricik hedefi, Benjamin'in takımyıldızlar tasarısında da olduğu gibi, rasyonel bilincin ve sabit, durağan öznenin altındaki zemini yerinden etmek, onu hakikate içeriden katılmaya zorlamak ve aynı zamanda geriye, kendisine döndürmektir.

Hegel'in üslup tasarısının, spekülative önerme biçiminin nasıl işlediğini, yani *modus operandi*sinin ne olduğunu sormak, Benjamin'le temel bir ortaklık daha yakalamaya yardımcı olur. *Kesme*, *engel* ya da *durakla(t)ma* ögesi, spekülative üslubun merkezi noktası olarak karşımıza çıkar. Mantıksal önerme biçimi, sabit bir özne temelinde yüklemden yükleme ilerleyerek çıkarımsal süreklilik zincirleri kurar: "Sokrates bir insandır. Her insan ölümlüdür. Öyleyse Sokrates ölümlüdür." Burada her şey anlama yetisi açısından doğal bir geçiş halindedir, ama yüklem daima öznenin ötesine düşer. Spekülative önermede ise, Gadamer'in deyişiyle, düşüncenin "öznenin ötesinde doğal hareketi önlenir ve deyim yerindeyse, öznenin dışında hareket 'başarısızlığa uğrar'". Özne bir engelle karşılaşarak adeta kendi iradesi dışında, doğal olmayan, zorlamalı bir harekete tabi hale gelir:

"Düşüncenin, önermenin içeriği, düşünceyi idrak alışkanlıklarını terke zorladığında maruz kaldığı alışılmadık *blokaj*, aslında her felsefenin spekülativeitesini oluşturur. [...] Hegel için önemli olan şey düşüncenin, düşüncelere kapılıp sürüklenme alışkanlığını kavram kesintiye uğrattığında maruz kaldığı *iç blokajı açıkça takdim etmektir*" (Gadamer, 1960/2009: 286-87) [*iç blokajın altını ben çizdim; diğer italik orijinalde*].

İç blokaj, *duraklatma* ya da *kesinti/kesme*: Benjamin diyalektik imajlar oluşturma konusunda bu ögenin altını sürekli çizmiştir.⁶ Benjamin'in takımyıldızlar olarak imajlar kavramıyla diyalektik spekülative momentinin hakkını nasıl derin bir biçimde teslim ettiğini görürüz. O bu yüzden onlara *diyalektik imajlar* adını verir; aslında bu imajlara *spekülative imajlar* adı da verilebilirdi. Diyalektik ya da spekülative imajlar, ani bir *iç blokaj* yoluyla, kendisine maruz kalanı *geriye*, *kendine* döndüren ve eşzamanlı olarak hakikatle içsel olarak özdeşleşmesini sağlayan asli bir spekülative yöne sahiptir. Böylece romantik epistemolojinin nesneyle içsel ilişkiler kurma talebi karşılanır. Fakat bu güçlü spekülative özdeşleşme hareketinin hakiki bir tecrübe olduğu, hakikatin tecrübesi olduğu ve onun bilgi alanına indirgenemeyeceği unutulmamalıdır; işte bu yön, diyalektik imajlara idealarla ya da özlerle ilgili bir erim kazandıran, onları tinsel bir şey haline getiren yöndür: Diyalektik imajlar, spekülative ve bir yönleriyle de *tinsel imajlar*dır.

⁶ Benjamin'deki kesme/duraklama (*caesura*) kavramına 4. Bölümde yeniden döneceğiz.

Benjamin'in Hegel'le arasındaki farka gelirse: Hegel spekülâtif hareketi, görünüşe göre, aslen kendisine uygun bir ifade aracı olmayan mantıksal önerme biçimine dayatmayı sürdürür ve spekülâtif ögenin *Kavram*'da takdim edilmesi gerektiğini düşünür. Bu bambaşka sorunlara neden olur: Hegel'in felsefesinde gerçeklik ile kavram özdeş hale gelir ve panmantıkçı bir felsefe vücut bulur. Hegel kavramla gerçekliğin özdeşleşme sürecini tarihsel bir tamamlanma süreci olarak ortaya koymayı dener. Benjamin, bilimin ve mantığın dili olan önerme biçimi yerine, hakiki içsel ilişkileri yakalamaya daha elverişli olan, analogilerden, mecazlardan, metaforlardan oluşan edebi bir dili ve imajların sanatsal dilini geçirir ve spekülâtif harekete *Kavram* yerine *İmaj* içerisinde ifade vermeye girişir. O böylece kavramın bilgi üzerindeki mutlakiyet talebini de savuşturmuş olur. İdealar yeryüzünde diyalektik imajlar aracılığıyla ışığıacaktır; ancak bu özdeşleşme mutlak ve nihai bir tamamlanma değil, kısa bir an, bir *parıltı* ya da devrim anıdır.

DİYALEKTİK İMAJLARIN İLK DÜZEYLERİ: ORTAK MEFHUMLAR OLARAK DİYALEKTİK İMAJLAR

Bir yüzleri ampirik olana temas eden, diğer yüzleriyle idealarla bağlantılı olan; hem diyalektik hem de imaj olan bu gizemli varlıkları anlamak için, Hegel yerine, özgün bir spekülâtif imajlar teorisi üretmiş olan Spinoza ile Benjamin arasında bağ kurmak çok daha aydınlatıcı olur. Spinoza'nın bilgi teorisi, ki daha sonra romantikleri de hayli etkileyecektir, imajlara temel bir yer verdiği kadar, dışsal bilgi yerine içsel bilgiyi hedeflemesiyle de Benjamin'i tasarıya uymaktadır. Spinoza için, tıpkı romantiklerin ve Benjamin'in de olmasını istedikleri gibi, “[b]ilgi öznenin bir işlemi değil, ama ruhtaki bir fikrin olumlanmasıdır: ‘Bir şeyi olumlayan ya da yadsıyan asla biz değiliz. Ama, bizde kendindeki bir şeyi olumlayan ya da yadsıyan şeyin bizzat kendisidir’” (Spinoza'dan aktaran Deleuze, 1970/2005: 53). Burada “ortak mefhumlar” kavramı temel bir yer tutar; şeyin kendisini bir başka şeyde olumlaması temel olarak ortak mefhumlarda ifade bulur; dolayısıyla onlar şeyler arasındaki içsel ilişkileri ifade ederler. Ortak mefhumların tahayyül gücüyle ilişkilerine ve onların imajlarla idealar arasındaki garip konumlarına dönmeden önce, Benjamin'in bazı metinlerine bakalım.

Benjamin'in diyalektik imajlar kurma tasarısının, romantiklerde bulunduğu içine-gömülücü (*self-immersive*) bir gözlem türüyle ilişkili olduğunu belirtmiştik. Bu ipuçlarını takip edelim. İmajlara ilişkin bulmacanın bir parçasını, romantik gözlem kavramıyla ilgili metinlerde karşımıza çıkan “benzerlik”, “duyumsanabilir olmayan benzerlik” ve “analoji” gibi kavramlar verecektir aslında. Benjamin *Tecrübe* adlı yazısında “Tecrübeler yaşanmış benzerliklerdir” (2005b: 553) demekteydi. Öyleyse diyalektik imajlar, “yaşanmış benzerlikleri” ifade etmelidir. Fakat Benjamin'in, yeni fikirlere uygun bir dil geliştirmek için zorlandığını hesaba katarak, “benzerlik” kavramının da başka bir bulmaca sunduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu bulmacanın çözümü için bakmamız gereken metinler, Benjamin'in

“benzerlik” kavramını incelediği *Analoji ve İlişki* (2002a), *Benzerlik Öğretisi* (2005a) ve *Mimetik Yeti Üzerine* (2005c) adlı üç ayrı yazısıdır.

“Benzerliğin algılanması, her halükarda bir parıldamaya bağlıdır” demektedir Benjamin *Benzerlik Öğretisi*’nde (2005a: 695). Bu hiçbir şeyi aydınlatmayan cümle, yine de doğru iz üzerinde olduğumuzu gösterir; çünkü parıldamanın diyalektik imajların asli bir boyutu olduğunu biliyoruz. *Benzerlik Öğretisi*’nden on dört sene önce, 1919’da kaleme aldığı *Analoji ve İlişki* (2002a), her ne kadar benzerlik kavramını doğrudan tartışmasa da, benzerlik kavramını anoloji ve ilişki kavramlarıyla ilişkilendirir: “Analoji, muhtemelen metaforik bir benzerliktir; yani, ilişkilerin bir benzerliği. Halbuki gerçek (metaforik olmayan) manada yalnızca tözler benzer olabilir.” Tözlerin benzerliği ise ancak şeylerin “ortak olarak sahip oldukları belirli ilişkilerin özdeşliğinde (benzerliğinde değil!)” tezahür edebilir (207) [parantezler ve ünlem orijinalde]. Dolayısıyla, *ortak ilişkilerin benzerliği* anolojiyi, *ortak ilişkilerin özdeşliği* ise Benjamin’in daha sonraki metinlerinde “duyumsanabilir olmayan benzerlik” (*nonsensuous similarity*) adını vereceği hakiki benzerliği, yani tözlerin benzerliğini vermektedir.

Diyalektik imajlar, şeyler arasındaki ortak ilişkilerin özdeşliğini ifade eden duyumsanabilir olmayan benzerlikler olmalıdır. Ancak Benjamin’in metinleri bu konuyu çok fazla aydınlatmaz. Yine de, tözlerin benzerliği ile yakın bir şekilde formüle edilen analogik benzerliklerle ilgili örnekler mevcuttur. Öyle görünür ki Benjamin anoloji yoluyla kurulmuş imajları yeterince derin ve nüfuz edici bulmaz ve bu yüzden hakiki benzerliğin gerisine koyar: “Analoji bilimsel, rasyonel bir ilkedir” (208). Kendi örneğiyle, “bir geminin kış dümeni” ile “bir kuşun kuyruğu” arasında analogik bir ilişki vardır. Benjamin bu tür bir analoginin kötü bir şair için bir fikir, bir mühendis içinse araştırma konusu olabileceğini söyler. Analoginin fazlasıyla formel kalan ve ilişkilendirdiklerini –tıpkı önerme biçiminde olduğunu gördüğümüz gibi– birbirine dışsal bırakan benzerlikler olduğu söylenebilir. Bu açıdan anoloji fazlasıyla *görülebilir* ve *duyumsal* bir benzerliktir; anoloji yoluyla kurulan imajlar, yüzeysel ve aşık ampiriklikte ikamet eder. Dolayısıyla analogik benzerlikler banalleşmeye meyil verir ve şeylerin kökensel birliğini, özü ya da ideayı duyurmaya muktedir değildir.

Yine de hakiki benzerliği düşünebilmek için elimizdeki tek araç analogik benzerliktir. Aslında Benjamin’in kendisinin de diyalektik imajlar montajlamak için analogik benzerliklerden yararlandığı söylenebilir. Bunlar yine de “şok” edici karakterdeki analogik imajlardır. *Pasajlar*’da edebi formlar, mimari yapılar, kıyafetler, davranışlar, sosyal tipler, kültürel metalar; kısacası her şeyle her şey arasında kurulmuş analogik ilişkiler dokusu ile karşılaşırız. Sözelimi Baudelaire’in şiir kitabı *Fleurs du mal*’le (Kötülük Çiçekleri) dedektif öyküsünün formel yapıları arasında bir anoloji tesis edilir: “*Fleurs du mal*’de, dedektif öyküsünün temel öğelerinden üçü, dağınık bir konumda olmak üzere, vardır: Kurban ve olayın geçtiği yer (‘Une martyre’), katil (‘Le vin de l’assassin’) ve kitle (‘Le crépuscule du soir’)” (Benjamin, 1969/2001: 137) [parantezler orijinalde]. Burada anoloji, iki

ayrı formu içsel olarak ilişkilendiren üç açık seçik ögenin bileşiminden doğuyor ve görece yüzeysel kalıyor. Baudelaire'in şiirinin dize yapısıyla büyük kentin planı arasında tesis edilen analogi daha çarpıcıdır; çünkü iki formu birbirine daha fazla içsel kıldığı ölçüde daha belirsiz, karanlık ve yeğin bir yapı arz ediyor:

“Baudelaire'in dize yapısı bir büyük kentin planına benzetilebilir; insan bu kentin bina bloklarının, büyük kapılarının ya da avlularının koruması altında, kimsenin dikkatini çekmeksizin hareket edebilir. Bu planda, tıpkı bir ayaklanmadan önce komplocular tarafından yapıldığı gibi, sözcüklere yerleri tam olarak gösterilmiştir. Baudelaire, doğrudan dille bir komploya girer. Dilin etkilerini adım adım hesaplar. Baudelaire'in kendisini okura açık etmekten hep kaçınmış olduğu en yetkili gözlemcilerce saptanmıştır. Gide, imge ile nesne arasında ince hesap ürünü bir uyumsuzluktan söz eder. Rivière, Baudelaire'in nasıl sapa sözcükten yola çıktığını, bu sözcüğü nesneye dikkatle yaklaştırarak ona yavaşça ortaya çıkmayı nasıl öğrettiğini vurgulamıştır. Lemaître, tutkunun patlamaya dönüşmesini engeller yapıdaki biçimlerden söz eder. Laforgue ise Baudelaire'in, hem lirik kişiyi yalancılıkla suçlayan, hem de bir huzur bozucu niteliğiyle metne giren benzetmesine yer verir [...]” (192).

Burada aralarında analogi tesis edilen öğeler –şair ile komplocu, kent planı ile dize yapısı, mimari yapılar ile söz sanatları– o denli zengin, benzeşimler o denli karşılıklı ve kaygan ki sonunda analitik bir şekilde ayrıştırılıp çözümlenemez hale gelmekte. Benzeşen öğeler sanki tamamıyla ufanıp içiçe geçmişlerlerdir; öyle ki, kent hayatına ait fenomenlerle edebi forma ait fenomenlerin alt belirlenimlerini değiş tokuş ettiği bir değişim bölgesi, hareketli bir oluş bloğu kurulmuştur. Buna benzer imajlarda analoginin artık duyumsanabilir ya da ayırt edilebilir olmayan daha derin bir benzerliğe doğru; benzeşen öğelerin ayrımlarının da ortak ilişkilerin rezonansında daha derin bir özdeşliğe doğru aşılması söyleyemez miyiz? İmajın içerisinden özsel bir birlik kendisini duyurmaya başlar: Bir yüzüyle tarihsel ve ampirik gerçekliğe gömülü olan imaj, diğer yüzüyle özsel bir birliği; mimarisi, kolektif hayatı, sosyal tipleri ve şiirsel biçimleriyle 19. yüzyıl toplumsal yapısının birliğini sezdirecek derinliğe ulaşmıştır. İşte bir *parıltı* böyle bir şey olmalıdır.

Özetlemek gerekirse; Benjamin analogi ile hakiki benzerliği birbirinden ayırt etmekteydi. *Ortak ilişkilerin benzerliği* analogiyi, *ortak ilişkilerin özdeşliği* ise hakiki benzerliği vermekteydi. Ortak ilişkilerin özdeşliği ile neyi kast ettiği kapalı kalmaktadır. Yine de bütün metinler bizi ortak ilişkilerin benzerliği ile özdeşliği arasında bir geçişkenliğin mümkün olabileceği fikrine sevk etmektedir. Formel analogilerden başlayarak derece ve yeğlilik farklarıyla tözlerin benzerliğinin anlak bir parıltısına ulaşılabilceği izlenimini ediniriz. Töz benzerliği ya da ilişki özdeşliği ne anlama geliyor? Temel soru budur. Bu gizemli ilişki bizi ampirik tikellerden yükseğe, şeylerin içsel ilişkilerine yükseltmeli, ama ne kaotik bir belirlenimsizliğe ne de boş ve genel soyutlamalara dek ilerlemeli; ampirik

gerçeklikle bağlantısını korumalı: Bir ara-bölge açmalı. Diyalektik imajlar, kaosun sınırında durmakla birlikte ne şeylerin birbirlerinin içinde eridiği bir belirlenimsizliğe düşmeli, ne de soyutlamalara. Analojiden hakiki benzerliğe giden yolda imajların büsbütün birbirine karıştığını, Spinoza'nın tabiriyle zihnin "bütün nesnelere bulanık bir şekilde, hiçbirinin ayırdına varamadan" tahayyül ettiğini ve sonunda hepsini "Varlık, Şey ya da benzer bir sığata" atfettiğini düşünmemeliyiz (Çev. Dürüşken, 2011: 261). Diyalektik imajlar, ne durağan soyutlamalar ya da boş ve yalın özler, ne de bütünüyle ampirik tikeller olmayan *mekansal-zamansal dinamikler* olmalıdır. Bu noktada Spinoza'nın ortak mefhumlar kavramına ve bunun Deleuze yorumuna müracaat edebiliriz.

Spinoza'da ortak mefhumlar, şeyler arasında içeriden bir ilişkilenemeyi ifade ederler. Ortak mefhumlar, "öncelikle cisimlere ortak olan bir şeyi temsil ettikleri için böyle adlandırılmışlardır: İster tüm cisimlere (uzam, hareket ve durağanlık), ister bazı cisimlere (en azından iki tane, benimki ve bir diğeri) ortak" (Deleuze, 1970/2005: 89) [parantezler orijinalde]. Ortak mefhumlar tam olarak bireyler ya da şeyler arasındaki "gerçek *ilişkilerin bileşimini* temsil ederler" [italik bana ait]. Bu açıdan onlar, "gerçeğin ya da somutun bir matematiğini oluştururlar" (91). "*İlişkilerin bileşimi*"—Benjamin'in *ilişki benzerliği* olarak analogi kavramıyla *ilişki özdeşliği* olarak hakiki benzerlik kavramı arasında arabuluculuk yapabilecek ve geçişkenliği mümkün kılacak terim işte budur.

İlişkilerin bileşimi fikri, içerdiği *dinamik* ile özdeşlik kavramının durallığını aşmada yardım edebilir. Ortak mefhumların "somutun matematiği" olması, yani şey ya da şey grupları arasında lokal bağlantılar tesis etmesi de, benzerlik kavramının tümel ve boş bir soyutlama olarak anlaşılmasının önüne geçebilir.

Önce, ortak mefhumların dinamik doğasını ele alalım. Deleuze, ortak mefhumların "birbirlerini kateden iki hareketi uyum içinde bileşime soktukları"nı söylüyor. Onlar en az iki bedeni ya da şeyi "ilişkilerini bileşime soktukları görüntü altında, kesin olarak kavrar" (44). Şeylerin birbiri içinde erimesi değil, iç ilişkilerinin arasında *ortak bir ritim* kurulmasıdır söz konusu olan; ve bu bir "görüntü altında", yani bir imaj olarak belirmelidir. Ortak mefhumların sorusu şudur: "Nasıl bir varlık bir başkasını, ona ait ilişkileri ve dünyayı gözeterik kendi dünyası içine alabilir?" (136). Şeylerin bir başka şeyde kaybolması değil, bir ortak-yaşam düzlemine yükselmeleri hedeflenir. Benjamin'in *Pasajlar*'ından verdiğim imaj örneklerinin –özellikle ikincisinin– bu tür bir dinamizme ve ortak ritme sahip olduğunu söylemek mümkün.

Ortak mefhumların Spinoza'nın bilgi düzeni içerisinde tuttuğu yere bakmak, Benjamin'le aralarındaki daha da şaşırtıcı örtüşmeleri fark etmemizi sağlayacaktır. Ortak mefhumlar, her şeyden önce, tahayyül gücüyle ilişkilidirler; yani imajlar oluşturma yetisiyle. Öncelikle Spinoza'da üç tür bilgi bulunduğunu hatırlayalım; ilki bulanık ve sıradan imajların, ikincisi ortak mefhumların ve

üçüncüsü de öz idealarının sağladığı bilgidir. Ortak mefhumlar, ara konumda bulunmakla, iki düzeye de temas halindedir. Deleuze, asıl kopukluğun yine de birinci ve ikinci tür bilgi arasında olduğunu, Tanrı fikrinin eklenmesiyle ortak mefhumlardan öz idealarına gidileceğini belirtir. Tıpkı Benjamin’de bir yüzleri ampirikliğe gömülü diyalektik imajların diğer yüzleriyle özleri ifade etmesi gibi, ortak mefhumlar da bir yüzleriyle sıradan duygulanış imajlarıyla ilişkilidir ve tahayyül gücüne dayanmayı bırakmaz; fakat diğer yüzleriyle de özleri ifade etmeye dönüktür ve idealar dünyasına götürür (54).

Ortak mefhumların tahayyül gücüyle ilişkileri gerilimlidir. Onlar, varolan somut şeylere uygulandıkları ölçüde tahayyül edilebilen şeylerle ilgilidir ve temsil ettikleri ilişkilerin bileşimleri de imajlar düzenine aittir. Fakat ortak mefhumlar şeyler arasındaki uyuşumların iç kavranışına ulaştıkları ölçüde artık imajlar olmayı bırakır ve kavrayışlar haline gelir. Tahayyül gücü, “bizimkiyle uyuşan bir cismin üstümüzdeki etkisini ifade ettiği zaman, uyuşumu içerden ve upuygun olarak kavrayan ortak mefhumun oluşumunu mümkün kılar.” Fakat yine de, “ortak mefhumun içsel kurucu ilişkiler yoluyla açıkladığı şeyi, cisimlerin birbirleri üstündeki dışsal etkileri olarak kavrar.” Son kertede Deleuze, “hayalgücünün ve ortak mefhumun nitelikleri arasında zorunlu olarak temellenmiş bir uyum vardır, bu da öncekinin, sonrakinin özelliklerine dayanmasını sağlar” sonucuna varır (92-93). Dolayısıyla imaj olarak bilginin, yani soyut değil yaşamsal bir bilginin üretiminde tahayyül gücünün rolü merkezîdir. Benjamin’in hedefi de tam olarak budur: Tarihin ve toplumun bilgisini imajlar aracılığıyla edinmek. Şimdi son olarak diyalektik imajların tarihsel ve zamansal yönlerine bakalım.

DİYALEKTİK İMAJLARIN İKİNCİ DÜZEYLERİ: ESTETİK TECRÜBEDEN MESİYANİK TARİHSEL ZAMANA (ZAMANDA KESİNTİ YA DA CAESURA)

Benjamin, yalıtılmış bilimsel deneye karşı romantik gözlemi ve iç benzerlik algısını, rasyonalist gidimli üsluba karşı takımyıldızsı üslubu, kavrama karşı imajları koyduğu gibi, ortakduyusal zaman kavrayışının yerine de mesiyanik tarihsel zamanı koyacaktır. Zamanın ortakduyusal kavranışı, zamanın birbirine dışsal kalan (*partes extra partes*) şimdilerin ardışıklığından oluştuğuna inanır. Fakat zaman, eğer onların tek tek hiçbirinde değilse, birbirine dışsal, atomsu şimdilerin ardışıklığından nasıl oluşabilir? Ortakduyusal kavrayış, zamanı uzamın genişleyebilirlik ya da yayılgenlik (*extension/extensiveness*) niteliği çerçevesinde düşünür ve yalın mekânsal atomlar haline getirdiği simdi’ler arasında bir dışsallık olduğuna inanır. İşte Benjamin’in mesiyanik zaman kavramı, zamanın bu genişleyebilir ya da yayılgen (*extensive*) kavranışına karşı büzüşmüş, gergin ya da yeğin (*intensive*) bir kavranışını çıkarır.⁷ Bu bambaşka bir zamansallık

⁷ Deleuze de Bergson’un süre kavramından yola çıkarak zamanın genişleyebilir ve yeğin kavranışları arasında bir ayrıma gider: bkz. Deleuze, 1966/2006.

kavrayışıdır. Ekstensif olana karşı intensif olanı savunmak, Benjamin'in düşüncesinin temel bir niteliğidir: Aslında analitik önerme biçimi de, sürekli ve ardışık çıkarım zincirleriyle genişleyebilir bir düşünsel üslup formudur. Şeylerin içsel ilişkilerini ve içsel benzerlikleri yakalamayı hedefleyen diyalektik imajlar, dışsal, ayrık ve genişleyebilir formlara karşı yeğinlikli formlardır. Diyalektik imajlar, şeylerin içsel ilişkilerinin de ötesinde, zamanın içsel ilişkilerini, yani mesiyani zamanı ifade eder.

Mesiyani zaman, zamanın yeğinlikli bir kavranışını ifade eder. Bu kavrayışa göre, zamanın farklı anlarının ya da farklı şimdilerin birbirleri içinde erimeksizin birbirlerine içsel hale geldikleri yeğin anlar olmalıdır. Benjamin, zamanın bu yeni formülünü Baudelaire'in ve Proust'un estetik tecrübelerinde yakalamıştır. Benjamin'in çok etkilendiği ve iki cildini Almanca'ya çevirdiği *Kayıp Zamanın İzinde*'nin başlarında, anlatıcı bu yeğin anlardan birini rastlantı eseri çaya batırdığı madlenin ruhunda yarattığı sarhoş edici çalkantı vesilesiyle yaşar. Çay damağına değdiği anda, "harikulade bir hazzın" benliğini sardığını, onu "değerli bir özle doldurduğunu" hisseder, fakat bunun nedenini ilk etapta kavrayamaz:

"Bu yoğun mutluluk nereden gelmiş olabilirdi bana? [...] Sonra ansızın o hatıra karşımda beliriverdi. Bu tat, Combray'de Pazar sabahları (pazarları Missa saatinden önce evden çıkmadığımdan), Léonie Hala'mın günaydın demeye odasına gittiğimde, çayına ya da ıhlamuruna batırıp bana verdiği bir parça madlenin tadıydı. [...] Ve tıpkı Japonların, suyla dolu porselen bir kâseye attıkları silik kâğıt parçalarının suya girer girmez çözümlenip şekillenerek, renklenecek belirginlik kazandığı, somut, şüpheye yer bırakmayan birer çiçek, ev, insan olduğu oyunlardaki gibi, hem bizim bahçedeki, hem M. Swann'ın bahçesindeki bütün çiçekler, Vivonne Nehri'nin nilüferleri, köyün iyi yürekli sakinleri, onların küçük evleri, kilise, bütün Combray ve civarı şekillenip hacim kazandı, bahçeleriyle bütün kent çay fincanımdan dışarı fırladı" (Proust, 2014: 49-52).

İrade dışı hafızanın zamanın olağan akışında yarattığı kırılma ve kesinti anlarında, zamansal dizinin farklı kesitleri arasında beklenmedik eşlenmeler meydana gelir; işte bu bir kümelenme, yeğinlikli bir takımyıldızdır. Proust'tan da evvel, Baudelaire bu tür yaşantılara *correspondances* adını vermiştir; müteakabiliyetler, uyuşumlar, benzeşimler ya da eşlenmeler. *Correspondance*'larda her şey kaynaşma içinde titreşmeye başlar. Benjamin, *Kötülük Çiçekleri*'nde *Correspondances* adını taşıyan ilk soneyi alıntılar örnek olarak. Son dördümlük şöyledir: "Uzaklardan gelen yankılar / Karışmakta derin ve karanlık bir bütünde, / Gece ya da gün ışığı kadar engin / Kokular, renkler ve sesler kaynaşmakta birbirleriyle" (1939/2001: 231). Proust, Baudelaire'in *correspondance*'larından etkilenmiş, "bir kadının kokusunda, saçlarının ve göğüslerinin rahiyasında anlamlı uyumların izini süren, sonra da bu uyumlarda 'uçsuz bucaksız gök kubbenin

maviliklerini' ya da 'direklerle ve alevlerle dolu bir limanı' bulan" Baudelaire'den derin bir şekilde ilham almış, fakat bu esrarlı uyum ya da *correspondance*'lara yepyeni zamansal bir ufuk kazandırmıştır (Proust'tan aktaran Benjamin: 233).

İrade dışı hafızanın verdiği uyuşumlar, tıpkı Spinoza'nın ortak mefhumlarındaki gibi, iki farklı zamansal dizinin onda üst üste binmeye çabaladığı ortak tat ya da koku mefhumunda düğümlenir. Deleuze bu anı Spinoza'nın ortak mefhumları temelinde şu şekilde betimler:

"Eski bir duygulanım, şimdiki duygulanımla üst üste gelmeye, birleşmeye çalışır ve bu duygulanımı birkaç döneme yayar. Fakat bu üst üste gelişin sevincinin, önceki duygulanımın kendisini kayıp zamanın derinliklerine itilmiş bulunduğu bir kaçış duygusuna, onarılmaz bir kayıp duygusuna yerini bırakması için, şimdiki duygulanımın önceki duygulanıma 'maddiliğini' karşı koyması yeter [...] mutluluk hemen yerini ölümün ve hiçliğin kesinliğine bırakır" (1976/2004: 28).

Correspondance'larda, edimsel "maddiliği" aşmaya ve özler alemine yükselmeye çalışan bir yön vardır; fakat onlar yine de ampirik dünyaya gömülü kalmayı sürdürürler. *Correspondance*'lar, zamanı akıp giden bir şey olarak değil, kalıcı ve ebedi bir geçiş olarak duyururlar; tekil şimdilere indirgenemez ve onların art arda dizilmesinden türetilemez Zamansal özü ifade ederler. Ardışık şimdilerin birbirlerine dışsal kaldığı genişleyebilir zaman kavrayışı burada aşılır:

"İstemdışı bellek her şeyden önce iki duygulanım, iki an arasındaki benzerliği temel alıyormuş gibi görünür. Ama daha derin olarak benzerlik bizi kesin bir *özdeşliğe* gönderir: iki duygulanımda ortak olan bir niteliğin ya da iki anda –şimdiki ve eskisi– ortak olan bir duygulanımın *özdeşliği*. Böylece tadın, onu iki ana birden yayan sürenin hacmini içerdiğini söyleriz. [...] [İ]şte istemdışı belleğe özgü olan da budur: bağlamı içselleştirir, geçmiş bağlamı şimdiki duygulanımdan ayrılmaz kılar. [...] Bu nedenle anımsama sanata ve istemdışı bellek de eğretilmeye benzer: 'iki farklı nesneyi', tadıyla madleni, renk ve ısı nitelikleriyle Combray'i alır; birini diğeriyle kuşatır, ilişkilerini içsel bir şeye dönüştürür" (66-67) [italik orijinalde].

İstemdışı bellekle gelen *correspondance*'lar, Benjamin'in *duyumsamabilir olmayan benzerlik* dediği ilişki özdeşliklerinin tam da yaşanmış tecrübede ve canlı algıda yakalandığı imajlardır. Saf Zaman'ın yeğinlikli bütünlüğü onların içerisinden bir anlığına parıldar. *Proust İmgesi* adlı yazısında şöyle der Benjamin:

"Benzeşimler haline geçmiş bir dünyadır bu, *correspondance*'ların alanıdır. İlk kez romantikler görmüş, sonra da Baudelaire tutkuyla açmıştı kendini bunlara; ama yaşanmış deneylerimizdeki paylarını sadece Proust gösterebildi. *Correspondance*'lar, gayri iradi

hatırlamanın karşı konulmaz yaşlanma sürecine denk olan o gençleştirici, yenileyici gücün ürünüdür. Geçmiş, çiğ damlası tazeliğinde bir ‘an’da yansıdığında, gençleşmenin acı veren şokuyla kaçınılmaz olarak bir kez daha geri gelir” (1929/2012: 111).

Benjamin, tarihsel metodolojisini ortaya koyarken temel aldığı mesiyaniğin tarihsel zaman kavrayışını, en yetkin haliyle Baudelaire ve Proust’un estetik tecrübelerinde örneklenen yeğinlikli zaman kavrayışı üzerinde kuracaktır. O, tarihsiciliğin boş ve homojen şimdiler silsilesinden oluşan tarihsel zaman kavrayışına karşı, mesiyaniğin tarihsel zaman kavrayışını temel metni olan *Tarih Kavramı Üzerine*’de açılar. Bu metinde Benjamin’in Baudelaire ve Proust’ta keşfettiği yeğinsel zaman kavrayışını geliştirdiği kolayca fark edilir: “Geçmiş, gizli bir zaman dizini taşır; ona kurtulma kapısını açan budur. Eskileri kuşatmış olan havanın soluğu bize deşip geçmez mi? *Kulak verdiğimiz seslerde, artık susmuş olanların yankısı yok mudur?*” (1950/2012: 40) [italik bana ait]. “Kulak verdiğimiz seslerde, artık susmuş olanların yankısı”: *Olmuş olanın şimdi* içerisinde yuvalanışı yeğinlikli zamanın temel özelliğidir ve Benjamin’in diyalektik imajları tam olarak bu şekilde tanımladığını göreceğiz.

Mesiyaniğin tarihsel zaman, tıpkı *correspondance*’larda olduğu gibi, zamanın farklı anlarının soluklarını birbirlerine iletmesi iç içe geçme ve yankılanma bölgelerinde ortaya çıkar. Bunlar yeğinlik bölgeleridir. Tarih Meleği’ni şöyle tarif eder o sözcüğü: “*Bize* bir olaylar zinciri gibi görünenleri, *o* tek bir felaket olarak görür” (43) [italikler orijinalde]. Ardışık şimdilerin tekdüze zinciri değil; zamanın farklı kesitleri arasında hakiki benzerliklerin yakalandığı eşlenmeler, yeğinlikler... Benjamin bu yeğinlikli zamana Mesiyaniğin zaman adını verecektir: “Mesiyaniğin zamanın bir modeli olarak, tüm insanlık tarihini muazzam bir kısaltmayla içinde taşıyan şimdi’nin zamanı...” (48-49). Tarihsel zamanın doruk noktası olarak *şimdi*’nin zamanı, yeğinseler tek bir şimdi’de toplanmış insanlık tarihidir:

“[M]adeci tarih yazımı kurucu bir ilkeye dayanır. Düşünme sadece düşüncelerin akıp gitmesi değil, aynı zamanda akışın durdurulup düşüncelere el konmasıdır. Düşünce birdenbire gerilimlerle yüklü bir kümelenmede durduğunda, onu şiddetle sarsar, kendisi de bu sarsıntıyla kristalize olur, bir monada dönüşür. [...] Bu yöntem sayesinde yapıtın *içinde* tüm bir ömür, ömrün *içinde* dönem, dönemin *içinde* tüm tarih akışı hem korunmuş hem de yadsınarak aşılmış olur” (48) [italikler orijinalde].

Benjamin’in nedensellik kavramını eleştirmesi de bu zaman kavrayışından kaynaklanacaktır. Birbirlerine dışsal ve ardışık şimdilerden oluşan sürekli ve homojen zaman kavrayışı yerine, zamanın farklı kesitlerinin kırılma ve kesilmelerle başka kesitlere bağlandığı ve eşlendiği yeğinlikli bir zaman kavrayışı konduğunda, nedensellik kavramı çöker. Çünkü klasik anlamıyla nedensellik,

birbirine dışsal ve ayırık atomlar arasındaki dışsal ilişkilere dayanır. Neden, zamansal açıdan sonuçtan önce gelen ve ondan yalıtılabilir olan etkidir. Oysa bu şekilde anlaşılan nedensellik, hakiki tarihselliğin hakkını veremez:

“Historisizm, tarihin çeşitli anları arasında bir nedensellik ilişkisi kurmakla yetinir. Ama hiçbir olgu sırf bir neden oluşturduğu için tarihsel sayılmaz. Bir olgu ancak sonradan, binlerce yıl uzağındaki olaylar aracılığıyla tarihsellik kazanır. Bundan yola çıkan tarihçi, *olaylar dizisini tespah çeker gibi peşpeşe sıralamaktan vazgeçecektir*. Bunun yerine, yaşadığı dönemin çok belli bir dönemle oluşturduğu *kümenin* farkına varır. Böylece kurulan bugün kavramı, içinde Mesihyanik zamanın kırıntılarının uçuştugu ‘şimdi’nin zamanı’dır” (49) [italikler benim].

Diziye karşı küme; nedenselliğe karşı imaj... Benjamin, olayları nedensel bağlantılara göre dizen bir tarihten, zamansal takımyıldızlar montajlayan bir tarih pratiğine geçmeyi savunur. Bu yeni pratik, gidimli dile, klasik önerme biçimine ve nedensellik inşasına değil, imajlara dayanacaktır; bilimsel değil, sanatsal teknikleri kullanma alacaktır. Amaç bilimsel pratikte aşına olunduğu gibi “nesnel”, iletilebilir, yansız ve rasyonel bir bilgi bütünü inşa etmek değil, sanatsal pratiğe daha yakın bir şekilde, içsel hakikatleri ifşa eden, pathos’la dolu, angaje imajlar montajlamaktır.

“Geçmişin gerçek imgesi *uçucudur*. Geçmiş ancak bir daha görünmemek üzere kendini gösterdiği an, birden parlayıp aydınlanıveren bir resim olarak yakalanabilir. [...] Geçmiş tarihsel olarak kurmak, ‘onu gerçekten olmuş olduğu gibi’ tanımak değil, tehlike ânında birden parıldayıveren amıyı ele geçirmektir. Tarihsel maddeciliğin meselesi, tehlike ânında tarihsel öznenin karşısında beklenmedik şekilde beliriveren geçmiş imgesini alıkoymaktır” (41) [italik orijinalde].

Bütün hedefimiz bu imajlar montajlama pratiğinin biraz daha içine girebilmek, diyalektik imajlar oluşturma sanatını yakından incelemek. Öyleyse bir açıdan teknik bir soru, yani üsluba ilişkin bir soru sormalıyız: Diyalektik imajlar nasıl oluşturulur? Artık bu sorunun, zamanın nasıl yeğinleşeceği, ayrı anların nasıl bir araya toplanarak tek bir imaj haline geleceği sorusuyla aynı anlama geldiğini söyleyebilecek durumdayız. Zaman, nasıl imaja içsel hale gelir? Zamanın akışını sekteye uğratan *kesme ya da durakla(t)ma (caesura)* burada temel bir işlem olarak karşımıza çıkar:

“Geçmiş olan mevcut olana ya da mevcut olan geçmiş olana ışık tutuyor değildir; imaj daha ziyade, olmuş olanın bir takımyıldız şekillendirmek için bir parıltıda şimdi ile bir araya geldiği şeydir. Diğer bir deyişle, imaj durağan hâldeki diyalektiktir. [...] İlerleyiş

değil, aniden beliriveren imaj. –Yalnızca diyalektik imajlar has imajlardır” (Benjamin, 1982/1999, N2a,3).

Sıradan imajların ilerleyişi, sıradan akış, bir kesmeyle, akışta bir iç-blokaj oluşturacak şekilde durdurulmalıdır. Diyalektik imaj bu ani kesme işleminde beliriverecektir:

“Düşünmek, düşüncelere el koymak kadar hareketle de ilgilidir. Düşüncenin gerilimlerce doygun bir takımııldızda bir duraklama noktasına geldiği yer—işte diyalektik imaj orada ortaya çıkar. Bu, düşüncenin hareketindeki kesme’dir (*caesura*). Bu kesmenin konumu elbette rastgele seçilmiş değildir. O, bir kelimeyle, diyalektik karşıtlar arasındaki gerilimin en yüksek olduğu yerde bulunmalıdır” (N10a,3).

Benjamin bu kesme kavramını Brecht’in epik tiyatrosu üzerine yazılarında inceler. Ona göre epik tiyatronun temel niteliği, eylemin kesintiye uğratılması ve “durum”ların ortaya çıkarılmasıdır (2014, 17). Benjamin “durum”u şöyle betimler:

“En kabasından bir örnek: Bir aile kavgası, aniden içeriye bir yabancının girdiği bir kavga. Anne kızına fırlatmak üzere bronz bir büst almış, baba ise polis çağırmak üzere pencereyi açmıştır. Tam bu anda yabancı kapıda görünür. 1900’lerin deyimiyile bir *tableau*. Yani yabancı, bir durumla karşı karşıyadır. Allak bullak suratlar, açık pencere, karmakarışık bir oda. Ancak öyle bir bakış açısı vardır ki, oradan bakıldığında burjuva yaşamının daha olağan manzaraları bile bu karmaşadan pek de farklı görünmez” (31).

Olaylar ve eylemler gerginlik yönünden en yoğun noktaya ulaştığı anda kesintiye uğratılır; işte bir durum, *tableau* ya da imaj bu şekilde elde edilir: Geçmiş, *olmuş olan*, bu gergin anda, kendi geleceğiyle el ele vermiştir. Bir hareket, en yoğun noktasında frenlendiğinde, arkadan gelen anlar onun üzerine düşer; artık akıp gitme ya da art arda dizilme düzeni aşılmıştır, anlar yeğin bir şekilde üst üste binişir.

Kesme, zorlamalı bir hareket etkisi yaratır; olağan akışa getirilmiş bir olumsuzlama karakteri gösterir ve bu açıdan onda spekülâtif bir yan vardır: “Gerçek yaşamın akışına set çekilmesi, akış durduğu anda kendini bir geri tepme olarak hissettirir: Şaşırmadır bu geri tepme, ve asıl konusu dingin diyalektiktir” (27). Hegel’de spekülâtif önermenin, bilinci geriye, kendine döndürmek için kavrama iç blokaj yaptıran zorlanmalı bir hareketten yararlandığını görmüştük. Benjamin diyalektik için özsel olan bu iç blokajı ve onun yarattığı bilinç genişlemesini, kavrayış artırıcı yönü derin bir biçimde fark etmiştir. Benjamin’in düşüncesinde önemli bir yer tutan “ayılma” anı işte diyalektik imajın bu yönünden kaynaklanır.

“Epik tiyatro, bir film şeridindeki görüntülere benzer biçimde kesik kesik yol alır. Temel biçimi, oyundaki ayırık ve belirgin durumların birbirleri üzerinde oluşturduğu şok etkisidir. Şarkılar, başlıklar, jeste dayalı ortak tavırlar durumları birbirinden ayırır. Sonuç olarak seyircideki yanılısamayı kırmaya yönelik aralıklar oluşturur” (34).

Kesme ve yarattığı aralıklar, yarattıkları yabancılaştırıcı etkiyle seyircinin oyunla ve kahramanla özdeşleşme yatkınlığını felce uğratar. Böylece sanatsal yanılısamının önüne geçilir ve sanat, sanat yoluyla politik olana doğru aşılır. Benjamin’in diyalektik imajlar projesi de, hedeflediği ayılma momentiyle bu tür bir politik ufka doğru uzanmış olur.

BAROK SANATTAN PASAJLAR’A DİYALEKTİK İMAJLAR

Diyalektik imajlara ilişkin teorik sorgulamamızı belki görsel ve sözel imajlar dünyasından birkaç örnek sunarak somutlaştırmak faydalı olacaktır. Benjamin *Alman Trauerspiel’inin Kökleri* (1928/2009) gibi erken bir çalışmasında Barok sanata odaklanmıştı. Peki Barok’ta Benjamin’i çeken şey neydi? Öncelikle 17. yüzyıl Barok resmine kısa bir bakış atmak gerçekten de diyalektik imajlar konusunda bize ilginç görümler kazandırabilir.

17. yüzyıl Barok sanatının en kapsamlı incelemesini, onu 16. yüzyıl klasik Rönesans sanatıyla sistemli bir şekilde karşılaştıran sanat tarihçisi Heinrich Wölfflin’in *Sanat Tarihinin Temel Kavramları* (1915/2000) adlı temel eserinde buluruz. Wölfflin’in görsel imajlar okumasında, Klasik sanatın, tıpkı mantıksal önerme formu gibi, şeylerin dış biçimlerini ve dışsal ilişkilerini; Barok sanatınsa, şeylerin içsel ilişkilerini ve şeyler arasındaki ilişki bileşimlerini yansıttığını, bu ilişki bileşimleri içerisinden de “öz”ü, yani yaşamı ve yaşamsal dinamizmi ifade etmeye adandığını, dolayısıyla Benjamin’in üslup tasarısıyla derin bir yakınlık taşıdığını şaşkınlıkla fark ederiz. Bu derin benzerlik, Barok’un içsel ilişkileri yakalamak için önerdiği kesintili üslup tekniğine dek sürmektedir.

Wölfflin’e göre, Rönesans ve Barok, ayrı görme kategorilerine sahiptir ve iki ayrı optik şema sunar. Wölfflin, Rönesans ve Barok optik şemalarını beş karşıtlık çifti temelinde ele alır: Çizgisel-gölgesel, düzlemsel-derinlikli, kapalı form-açık form, çokluklu birlik-bölünmez birlik, mutlak belirlilik-görelilik. Bu karşıtlık çiftlerinden bazılarını bakalım. Rönesans sanatının çizgisel üslubunda, çizgiler kontur olarak kullanılır, yani çevrelediği nesneden ayrılmaz. Burada çizgi gözü “sınırlar boyunca ve kenarları izleyerek görmeye” yöneltir. Bu görme biçiminde, ortaya çıkan imaj apaçık ve plastik bir görünüme sahiptir; sert kontur çizgisi sayesinde şeyler diğer şeylerden katı bir biçimde ayırt edilmiş, yalıtılmış, kendi içlerine kapatılmıştır. Barok’la birlikte çizgisellik yerini gölgeselliğe bıraktığındaysa, imaj adeta şeylerden ve yerçekiminden özerkleşir ve uçuşan bir nitelik kazanır. Barok resim sanatında, “şekiller, az ışıklı atmosferde erirler ve

birtakım tek tek cisimler görülecek yerde, ortak bir musiki meydana getirmek üzere akıp birleşen belirsiz, aydınlık ve karanlık kitleler görülür” (39). Artık Klasik sanattaki –klasik mantıksal önerme formunda da karşımıza çıkan– kendi başına nesne ve bu nesnelere arasındaki dışsal ilişkiler ortadan kalkmış, “ilişkileri içindeki nesne” ortaya çıkmıştır (41). Göz, şeylerin katı ayrıklıklarından kurtulup ilişkilerin bileşimlerini yakalamaya odaklandığında, görüntü ağırlığı olmayan, askıda bir şeye dönüşür ve kendisine has bir tinsellik kazanır (42). İlişki bileşimlerinin yakalandığı yeğinlikli bir dünyanın imajlarıdır bunlar. Wölfflin, gölgesel Barok üslupta imajı ampirik varoluşun üzerine yükselten kendiliğinden bir hareket izleniminin doğduğunu söyler (51). İmaja dinamizm ve tinsellik kazandıran işte bu hareket izlenimidir.

Wölfflin, Barok resmin temsilcilerinden Jan van Goyen’in *Manzara*’sında bu hareket izlenimini analiz eder; su üzerindeki gemiler, kıyadaki ağaç ve evler, hepsi tek bir çizgiler dokusu içerisinde örülmüşlerdir ve “aynı hareketle titreşirler” (55). Burada Spinoza’nın ortak mefhum, Benjamin’in diyalektik imaj adını verdiği varoluş düzleminin görüntüleriyle karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Barok sanatın dışsallıktan içsellige, genişleyebilirlikten yeğinliğe ulaşma ve imajları tinsel bir aleme doğru yükseltme ideali, Klasik sanatın düzlemselliğini aşarak kesintisiz bir derinlik etkisi yaratma tarzında da ortaya çıkar. Klasik sanatta, nesnelere birbirinden net sınır çizgileriyle ayrılması gibi, resim kompozisyonu da dışsal ve art arda sıralanmış düzlemlere bölünmüştür. Barok, hareketli bir derinlik izlenimini verebilmek için, düzlemlerin ayrıklığını ortadan kaldırmaya, resmin ön ve arka kısımlarını bir bütün halinde birleştirmeye çalışır. Derinlemesine Barok kompozisyonda göz, ayrık düzlemleri görmek yerine, derinliğe doğru spekülative bir harekete kapılır (93-94). Wölfflin, Palma Vecchio’nun *Adem ile Havva*’sını Tintoretto’nun *Adem ile Havva*’sıyla karşılaştırarak düzlemsellikten derinliğe geçişi örnekler. Vecchio’nun tablosunda Adem ve Havva tek bir düzlemde yan yana dururken, Tintoretto’da Adem’den Havva’ya bir köşegen çizgisi uzanır ki bakış bu köşegen boyunca hızla derinliklere doğru akar (95). Bu kendiliğinden hareket bütün nesnelere birleştirilerek canlandırır adeta. Bu imajda düzlemler arası ilişkiler içselleşmiş, ayrı düzlemler bölünemez kılınmış ve yeğinleşmiştir.

Barok sanat, Benjamin’de merkezi yerini gördüğümüz kesme işlemini de kullanımına almaktadır. Wölfflin, Dürer’in *Aziz Hieronymus’un Hücresi* ile Pieter Janssens’in *Kitap Okuyan Kadın* tablolarının sade bir betimlemesi üzerinden bu Barok kesilmeler ve örtüşerek iç içe geçmeler düzenini şöyle anlatır:

“Dürer’in Hieronymus gravüründe uzay sağa doğru alabildiğine açıktır ve birkaç önemsiz kesişten başka bir şey görülmez, tüm olarak resim tamamıyla kapalı etkisi yapar: solda resmi bir yan direk çerçeveler, yukarda da aynı işi bir tavan kirişi görür, öndeki basamaklar da resmin alt kenarına paraleldir; tam olarak gösterilmiş iki hayvan da, enlemesine olarak sahneye tam tamına

uyarlar, üst sağ tarafta her şeyi kapatarak ve doldurarak, tamamıyla görünecek gibi resmedilen kabak asılıdır. Bununla Pieter Janssen'in Münih Pinakothek'indeki enteriyörünü karşılaştıralım: görüntü (ters yüz olarak) Dürer'inkini andırır, bunun da bir yanı açık bırakılmıştır. Ama her şey atektoniğe çevrilmiştir. Resim ve sahnenin kenarına uyan bir tavan kirişi yoktur; tavan kısmen kesilmiştir. Yan direk yoktur; köşe tamam olarak görülmez, öteki tarafta da üzerine bir elbise parçası konmuş bir sandalyeyi bir sandık kesivermiştir. Ötekinde kabağın asılı olduğu yerde (tabii bunda sol taraf) resim, yarıdan kesilmiş bir pencereyle tuvalin kenarından kurtulur..." (158) [yuvarlak parantezler orijinalde].

Şeylerin kaskatı, donmuş ayrılıkları ortadan kaldırılmıştır. Barok sanatın kesintiye dayalı tekniğiyle, ayrışık şeyler netameli bir hareketle canlılık kazanmakta; tek tek figürlerin ayrık varoluşlarının ortadan kalktığı yeni bir birlik türü, hareketli, takımıyıldızsı bir toplaniş ortaya çıkmaktadır.

Benjamin, yıkıntı halindeki başyapıtı *Pasajlar*'da, sözel alanda diyalektik imajlar montajlamaya girişmişti. Hedefi, 19. yüzyıl Paris'ini ve onun da ardında *kapitalist uygarlığı*, bütün fantazmagorisi ve harabemsi görüntüsü içerisinde bir bütün olarak ifade edecek imajlar montajlamaktı. Düşünsel olduğu kadar, edebi bir tasarıydı bu. Şöyle diyordu: "Bu tasarının yöntemi: Edebi montaj. Hiçbir şey söylememe gerek yok. Sadece göstermeliyim" (1982/1999, N1a6). Bu tasarım heterojen maddi ve kültürel öğeleri bir imajda bir araya, ortak bir zemine getirmeye dayanıyordu; bir imaj olmak bakımından her şey eşitti: "Meta, kendi başına böyle bir imajı sağlar: Fetiş olarak. Cadde olduğu kadar ev de olan pasajlar böyle bir imajı sunar. Tek bedende satıcı ve meta olan fahişe de böyle bir imajı sunar" (10). Bu imajlar, karşıt uçları aynı anda ve tek bedende taşıdıkları için, diyalektik ve şok edici bir yöne sahiptir. Ama karşıtlıklar ilişkilerin içsel bir benzerliği aracılığıyla belirir: Caddeyle ev, yani kamusal yaşamla özel alan karşıtlığı, ikisinden de bir şeyler taşıyan ve dolayısıyla ikisini de harabeye çeviren pasajlarda yoğunlaşır ve bir imaja dönüşür. Hegel ile Spinoza birleşmiştir adeta. Benjamin, diyalektik karşıtlıkların her zaman "büyük karşıtlıklar" değil, bazen nüanslar da olabileceğini vurgular (N1a4).

Benjamin *Pasajlar*'da sosyal tipler teşhis ederek ilerler. Kapitalizmin fantazmagorik dokusuna ait bu sosyal tiplerin her biri özgün imajlar yayar: Paçavracı, *flâneur*, *bohème*, *dandy*, kabadayı, müptela, komplocu ve daha onlarca tip; ve hepsinin arasında, karşımıza sürekli farklı kılıklarda çıkan edebiyatçı: Baudelaire. Benjamin'in döneme havasını verdiğini düşündüğü bütün bu sosyal tipler, bir takımıyıldız oluşturacak şekilde yan yana getirilmişlerdir. Fakat bu ilginç yan yana getiriş amaçsız değildir. Giderek, her şey birbiri içinde titreşmeye başlar ve edebiyatçıdaki fahişe ile, *bohème*'deki paçavracı ile, *flâneur*'deki komplocu ile karşılaşırız. Benjamin, bütün bu sosyal tipler ve imajlar arasındaki şaşırtıcı benzerlikleri yakalamıştır ve bu benzeşimlerin arasından parlayan ışıltıda, 19.

yüzyıl burjuva uygarlığının temel sosyal yapısı, yıkımın eşiğindeki bir varlık olarak bütünlüğü içinde beliriverir: “[E]debiyatçıdan, meslekten komplocuya varana değin, *bohème*’den olan herkes, paçavracıda kendinden bir parça bulabiliyordu. Herkes, topluma yönelik, şu ya da bu ölçüde, ama henüz bulanık bir karşı çıkış atmosferini paylaşmaktaydı –ve nasıl olacağı bilinmeyen bir yarınla karşı karşıyaydı” (Benjamin, 1969/2001: 116). Benjamin’in karşıt uçları bu şekilde yan yana getirmesi, modern kapitalist uygarlığın belirli bir anının gerilimli ve öz-yıkımın eşiğindeki bir imajının ortaya çıkmasına imkan verir. Diyalektik imajlar, içinde her şeyin kendi karşıtına dönüştüğü öz-devinimli varlıklardır.

Pasajlar’da diyalektik imajlar, belirli bir tarihsel dönemi oluşturan bütün sosyal tiplerin, kültürel metaların, edebi ve mimari formların birbiriyle içsel ilişkilere girdiği ve titreştiği görüntüler sunar. Sözelimi *flâneur*, farkında olmaksızın metanın konumunu paylaşmaktadır. Edebiyatçı, *flâneur* kılığında, tıpkı elden ele dolaşan bir meta gibi, istediği zaman bir başkasının kişiliğine girmektedir. “Burada dile gelen, malın kendisidir” (149). “Ruhun bu dönemde ortaya serilen kutsal fahişeliği, metanın ruhunun fahişeliğinin bir ifadesidir” (150). Edebiyatçı, daha sonra paçavracı kılığında ortaya çıkar; ikisi de, Benjamin’in analojisine göre, büyük kent neyi fırlatıp atmışsa, neyi ezip geçmişse hepsinin bir dökümünü yapar, süprüntülerle ilgilenir. Paçavracı da şair de, zanaatlarını normal insanların uyudukları saatlerde icra eder. Benjamin, sosyal tipler arasındaki ilişkileri tamamıyla içsel kılar ve ortak ritimler yakalar: Baudelaire sıçrar gibi yürümektedir sözelimi, “bu, kentte uyak avına çıkmış şairin yürüyüşüdür; önüne çıkan süprüntüleri toplamak için ikide bir duran paçavracı da aynı adımlarla yürümek durumundadır” (173-74). Şair ve paçavracı, ayrı kalmalarına karşın birbirlerinden ayırt edilemez hale getirilinceye değin iç içe geçirilmişlerdir.

Sonunda Baudelaire, bütün kenti yankılayan bir monada dönüşür: “Herhangi bir inancı bulunmadığından, hep yeni tiplere büründü. *Flâneur*, Apache, Dandy ve paçavracı, Baudelaire için oynadığı roller gibiydi[...].” (190-191). *Pasajlar*’da Baudelaire, on dokuzuncu yüzyıl Paris’inin tüm sosyal tipleri ve mimari formlarının arasından geçerek hepsini birbirine bağlayan ve farklı düzlemleri ilişkilendiren bir şimşek gibidir. Bu şimşegın parıltısında, sosyal yapının karmaşık ve gergin bütünlüğü bir anlığına aydınlanır. İdea, öz, bu kez sosyal yapı halini almıştır.

Benjamin, en umulmadık yerlerden bile diyalektik imajlar devşirmeyi başarmıştır. *Tek Yön*’deki “Pulcu” başlıklı fragmanda sözelimi, Proust’un çay fincanından geçmişe gömülmüş yıllarını ve çocukluğunun Combray’ini çıkarması gibi, Benjamin de üzerine damga vurulmuş küçük bir pulda tarihe gömülmüş yüzyılları, coğrafyaları ve yaşamla ölümün içiçe kaynaşıp durduğu diyalektik karşıtlık ve nüansları bulur (1928/2016: 68-69). İşte bu sosyo-coğrafi-tarihsel-kozmolojik-mikroskobik fragman bir diyalektik imajdır. Diyalektik imajları başka nerelerde aramak gerekir peki? Belki ileriki bir soruşturmada, bu makalede üzerinde durma fırsatı bulamadığımız, Benjamin’in devrimci potansiyeline çok

önem verdiği fotoğrafa daha fazla odaklanmak gerekecektir; Benjamin'in imajlar üzerine fikirleri en çok çağdaş fotoğrafçılar üzerinde etkili olmuştur çünkü. Sözgelimi 1970'lerde doğuşuna tanıklık edilen, sanatsal yaratımla sosyolojik bakışı kendi açısından sentezleyen *Yeni Toplumsal Belgesel* hareketinin içinde yer alan feminist sanatçı Martha Rosler'in diyalektik fotomontajları, Benjamin'i imaj idealine yepyeni ve etkileyici bir boyut getirir.⁸ Rosler'in 1967-1972 yılları arasında gerçekleştirdiği *Güzel Ev: Savaşı Eve Getirmek (House Beautiful: Bringing the War Home)* adlı fotomontaj serisi, Vietnam Savaşı'ndan fragmanları Amerikan orta sınıflarına has mutluluğun içine montajlar. Heterojen zaman-mekanlar arasındaki bu çarpıcı eşleşmelerle Rosler Amerikan orta sınıflarını durup düşünmeye sevk etmeyi hedefler. Rosler'in fotomontajlarının diyalektik karakterine Jacques Rancière de değinir. Fakat Rancière, heterojen öğeleri çarpıştıran diyalektik tarzla, yabancı unsurlar arasında "daha temelli bir ortak aidiyet ilişkisine" yer açmaya çalışan simgeci tarzı birbirinden farklılaştırmaya eğilimlidir (2008: 60, 61). Oysa biz diyalektik tarzla simgeci tarzın, bir başka deyişle Hegelci yolla Spinozacı yolun birleşebileceğini Benjamin'den öğrendik: Rosler'in diyalektik fotomontajında, bir Vietnam Savaşı fragmanı ile orta sınıf ev içi mutluluk fragmanı karşılaştığında, bu iki karşıt ucu mümkün kılan ortak dünya olarak *Amerika Birleşik Devletleri fikri* de bir parıltı gibi arkalarından geçmektedir. Benjamin'in külliyyatının sosyal bilimsel analizle sanatı birleştirdiğini ileri sürmüştüm; öyle görülüyor ki sanatsal bir teknik olarak fotomontaj, virtüel sosyal yapıyı duyurduğu ölçüde, kendine özgü bir sosyoloji pratiği halini alabilmektedir.

SONUÇ

Benjamin'in eserleri, sosyal ve tarihsel çözümleme pratiği ile sanatsal yaratımı birleştirmektedir. Benjamin bu iki alan arasındaki sentezi, diyalektik imajlar montajlama fikriyle gerçekleştirmiştir. Diyalektik imajlar, bilimsel araçlar olmaktan ziyade sanatsal yaratımlardır. Nitekim Benjamin bilimsel araçlar olan söylemsel dili, klasik önerme biçimini, nedensellik kuran düşünce tarzını eseri boyunca çeşitli nedenlerle reddetmektedir. Bununla birlikte, diyalektik imajlar, sosyal ve tarihsel olay ve olgular arasında çeşitli benzerlik ve örüntüleri keşfetmektedir. Bu anlamıyla Benjamin'in geleneksel beşeri disiplinler çerçevesinde değerlendirilebilecek bir figür olarak ele alınması gerektiğini önerdim.

Diyalektik imaj kavramının teorik arka planını daha iyi anlayabilmek için, Romantizm'den başlamak üzere Benjamin'in etkilendiği felsefi anlayışlara göz attık. Romantizm'den heremeutiğe dek süregelen temel epistemolojik talebin, yani nesnesiyle içeriden birleşen bir bilgi fikrinin, diyalektik imajlarda da merkezi

⁸ Martha Rosler'in fotomontajlarına ve Benjamin'in diyalektik imajlar fikriyle çarpıcı paralelliğine dikkatimi çeken anonim hakemime aydınlatıcı yorumları için çok teşekkür ederim.

önemde olduğunu gördük. Aynı epistemolojik talepten hareket eden hermeneutik, içsel ilişkileri “anlama” (*verstehen*) edimi ile yakalamaya çalışıyor ve soyut özler düzleminde kalıyordu. Benjamin, romantiklerden aldığı içine-gömülücü gözlem fikri sayesinde bambaşka bir patika açar kendisine. Gözlem ve tahayyül gücü kavramları sayesinde, soyut özlerden tarihsel ve kültürel imajlara doğru ilerler. Fakat bu imajlar yine de salt ampirik ve tarihsel değildirlere; özler aleminden bir şeyler taşımaya devam ederler.

Diyalektik imajların teorik arka planını anlamada ikinci durağımız Hegel ve onun diyalektiği oldu. Diyalektik imajlar, Hegelci diyalektiğin iç blokaja dayalı spekülütif ögesini imajlara aktarmışlardır. Bu nedenle onlar aynı zamanda diyalektikteki gibi bilinci geriye, kendine döndürme momenti taşırlar. Diyalektik imajların bu spekülütif yönleri, onların özler dünyasıyla temas eden yanlarını oluşturur.

Hegel karşılaştırmasının ardından diyalektik imajları Spinoza'nın spekülütif imajlar teorisiyle karşılaştırmanın yararlı olacağını ileri sürdüm. Diyalektik imajlar tam da Spinoza'nın ortak mefhumlar adını verdiği imaj türüne tekabül etmektedir. Bu imajlar, şeylerin dinamik bileşimlerini ifade etmektedirler. Benjamin bu imajlara ulaşmak için analoji ve mecazları işe koşmayı denemiştir.

Ardından diyalektik imajların Benjamin'in asli tarihsel kavramı olan “mesiyanik zaman”ı ifade eden imajlar olduğunu ortaya koymayı denedim. Benjamin mesiyanik zaman kavramını Baudelaire ve Proust'un estetik zaman tecrübelerinden yola çıkarak oluşturmuştur. Mesiyanik zaman, ortakduyusal zaman kavramının aksine, ardışık ve birbirine dışsal şimdiler silsilesinden değil, şaşırtıcı benzerliklerle ilişkilendirilen zamanın ayrı anlarının kümelenmesi ve yeğınleşmesinden oluşur. Mesiyanik zamanın ortaya çıkışı, zamanın olağan düzçizgisel akışında bir kopuş ya da kesme oluşmasına neden olur. Kesme (*caesura*) ögesinin zamanın mesiyanik sentezinde, dolayısıyla diyalektik imajların oluşturulmasında ne kadar merkezi bir yere sahip olduğunu da bu vesileyle gördük.

Son olarak diyalektik imajlara görsel ve sözel imajlar aleminden örnekler getirmeyi denedim. Klasik Rönesans sanatıyla karşıtlık içerisinde Barok resim sanatının bize diyalektik imajların asli boyutlarını gösterebileceğini ileri sürdüm. Bunun dışında Benjamin'in *Pasajlar*'ında sözel diyalektik imajların nasıl montajlandığını göstermeyi denedim. Ayrıca ileriki çalışmalarda çağdaş fotoğraf sanatında diyalektik imaj örnekleri aranabileceğine işaret ettim. Benjamin üzerine literatürde, diyalektik imajların teorisi ve pratiğinin çok iyi aydınlatılmış olmadığı yönünde bir gözlem vardır. Bu makaleyle bu eksiği bir ölçüde gidermeyi denedim.

KAYNAKÇA

Benjamin, W. (1919/2012). *Sanatta ve edebiyatta eleştiri. Alman Romantizminde Sanat Eleştirisi Kavramı* (2. Bs.). (Çev.: E. Gen & M. Tüzel) İstanbul: İletişim Yayınları.

Benjamin, W. (1928/2009). *The o of German Tragic Drama*. (3. Bs.). (Çev.: J. Osborne) New York: Verso.

Benjamin, W. (1928/2016). *Tek yön*. (7. Bs.). (Çev. T. Turan) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Benjamin, W. (1929/2012). Proust imgesi. W. Benjamin, *Son Bakışta Aşk* içinde (Çev.: O. Koçak, 6. Bs., s. 101-115). İstanbul: Metis Yayınları.

Benjamin, W. (1939/2001). Baudelaire'de bazı motifler üzerine. W. Benjamin, *Pasajlar* içinde (Çev.: A. Cemal, 3. Bs., s. 202-252). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Benjamin, W. (1950/2012). Tarih kavramı üzerine. W. Benjamin, *Son Bakışta Aşk* içinde (Çev.: N. Gürbilek & S. Yücesoy, 6. Bs., s. 39-50). İstanbul: Metis Yayınları.

Benjamin, W. (1969/2001). Charles Baudelaire: Kapitalizmin Yükseliş çağında bir lirik şair. W. Benjamin, *Pasajlar* içinde (Çev.: A. Cemal, 3. Bs., s. 108-201). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Benjamin, W. (1982/1999). *The Arcades project*. (Çev.: H. Eiland & K. McLaughlin) Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Benjamin, W. (2002a). Analogy and relationship. M. Bullock & M. W. Jennings (Der.), *Selected Writings Volume I 1913-1926* içinde (Çev.: R. Livingstone, 5. Bs., s. 207-209). Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Benjamin, W. (2002b). On perception. M. Bullock & M. W. Jennings (Der.), *Selected Writings Volume I 1913-1926* içinde (Çev.: R. Livingstone, 5. Bs., s. 93-96). Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Benjamin, W. (2005a). Doctrine of the similar. H. E. Michael & W. Jennings (Der.), *Selected Writings Volume 2, Part 2* içinde (Çev.: M. Jennings, s. 694-698). Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Benjamin, W. (2005b). Experience. H. E. Michael & W. Jennings (Der.), *Selected Writings Volume 2, Part 2* içinde (Çev.: R. L. vd., s. 553). Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Benjamin, W. (2005c). On the mimetic faculty. H. E. Michael & W. Jennings (Der.), *Selected Writings Volume 2, Part 2* içinde (Çev.: E. Jephcott, s. 720-722). Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Benjamin, W. (2014). *Brecht'i anlamak*. (5. Bs.). (Çev.: H. Barışcan & G. Işısağ) İstanbul: Metis Yayınları.

Bod, R. (2013). *A new history of the humanities. The Search for Principles and Patterns from Antiquity to the Present*. New York: Oxford University Press.

Deleuze, G. (1966/2006). *Bergsonculuk*. (1. Bs.). (Çev.: H. Yücefer) İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Deleuze, G. (1970/2005). *Spinoza. pratik felsefe*. (Çev.: U. Baker) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Deleuze, G. (1976/2004). *Proust ve göstergeler*. (1. Bs.). (Çev.: A. Meral) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gadamer, H.-G. (1960/2009). *Hakikat ve yöntem*. Cilt II (1. Bs.). (Çev.: H. Arslan & İ. Yavuzcan) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Lacoue-Labaerthe, P. & Nancy, J.-L. (2015). *Edebi mMutlak. Alman romantizmi edebiyat kuramı*. (1. Bs.). (Çev.: S. T. Teyseyre) İstanbul: İnsan Yayınları.

Lee, R. E. & Wallerstein, I. (Der.) (2007). *İki kültürü aşmak. modern dünya sisteminde fen bilimleri ile beşeri bilimler ayrılığı*. (1. Bs.). (Çev.: A. Babacan) İstanbul: Metis.

Pahl, K. (2006). Speculative rhythm. K. Thompson, C.-F. v. Lau & J. O. Surber (Der.), *Hegel and Language* içinde (s. 233-48). New York: State University of New York.

Pensky, M. (2004). Method and time: Benjamin's dialectical images. D. S. Ferris (Der.), *The Cambridge Companion to Walter Benjamin* içinde (s. 177-198). The Cambridge University Press.

Proust, M. (2014). *Kayıp zamanın izinde. Swann'ların tarafı*. (13. Bs.). (Çev.: R. Hakmen) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rancière, J. (2008). *Görüntülerin yazgısı & duyulurun paylaşımı*. (Çev.: A. U. Kılıç) İstanbul: Versus Kitap.

Ringer, F. (2006). *Weber'in metodolojisi. Kültür Bilimleri ile Sosyal Bilimlerin Birleşimi*. (2. Bs.). (Çev.: M. Küçük) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Spinoza, B. d. (2011). *Ethica. geometrik yöntemle kanıtlanmış ve beş bölüme ayrılmış ahlak*. (1. Bs.). (Çev.: Ç. Dürüşken) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Wölfflin, H. (1915/2000). *Sanat tarihinin temel kavramları*. (5. Bs.). (Çev.: H. Örs) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Žižek, S. (2004). *İdeolojinin yüce nesnesi*. (2. Bs.). (Çev.: T. Birkan) İstanbul: Metis Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 16.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 02.04.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.471017

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 923-942
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EXPOSING THE LACK OF GENDER IN CLIMATE CHANGE CAMPAIGNS: EVIDENCE FROM THE UK AND TURKEY¹

Rakibe KÜLCÜR*
Susan BUCKINGHAM**
Nicola ANSELL***

Abstract

While the implications of climate change on women have been documented in the Global South, gender differentiated impacts of climate change in the Global North and in Turkey are relatively ignored on the political agenda. Here it is argued that this is partly due to invisibility of gender in Environmental Non-Governmental Organisations (ENGOS) and their failure to acknowledge the importance of gender sensitivity in their policies. ENGOS' role in shaping environmental policies have been recognised. This article reports on the research conducted on ENGOS in the United Kingdom and Turkey. Comparative case study research, applying qualitative methods were adopted to collect information. This paper aims to explore the gendered nature of ENGOS' campaigns and discuss the reasons of the invisibility of differential impacts of climate change on women and men by the ENGOS.

Keywords: Climate Change, Environmental Non-Governmental Organisations (ENGOS), Feminist Research, UK, Turkey, Gender.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Külcür, R., Buckingham, S. & Ansell, N. (2019). Exposing the lack of gender in climate change campaigns: Evidence from the UK and Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 923-942.

¹ This paper is based on the Ph.D research conducted at Brunel University, London: Külcür, R. (2013). *Environmental injustice? An analysis of gender in environmental non-governmental organisations (ENGOS) in the United Kingdom and Turkey*. Unpublished PhD Dissertation. London: Brunel University

* Dr., Independent Researcher and Consultant, Izmir, Turkey ORCID: 0000-0003-1874-2822, rakibe.k@gmail.com

** Prof., Independent Researcher and Consultant on Gender and Environmental Issues, Cambridge, UK, ORCID: 0000-0002-3632-2592, susanbuckingham07@gmail.com

*** Prof., Brunel University, Human Geography, ORCID: 0000-0002-6129-7413, nicola.ansell@brunel.ac.uk

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KAMPANYALARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET BOŞLUĞU: BİRLEŞİK KRALLIK VE TÜRKİYE BULGULARI²

Öz

İklim değişikliğinin cinsiyet bağlamındaki farklı etkileri az gelişmiş ülkeler (Küresel Güney) için yeterince araştırılmıştır, fakat bu konu, Türkiye ve gelişmiş ülkelerdeki siyasi gündemde büyük ölçüde gözardı edilmiştir. Bu çalışmada, bu durumun nedenleri arasında, çevre alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının (ÇSTK) çevre politikalarında, cinsiyet faktörünün önemini gözardı etmelerinden kaynaklandığı savunulmaktadır. ÇSTKlar, siyasi ajandayı etkileyen baskı grupları arasındadır. Bu nedenle de toplumları etkilemede önemli görevleri bulunmaktadır. Bu makale İngiltere ve Türkiye’de ÇSTKlar üzerine karşılaştırmalı kalitatif araştırma yöntemi kullanılarak yapılan bir araştırmaya dayanmaktadır. Makale, ÇSTKların iklim değişikliği ile ilgili çevre kampanyalarını inceleyerek, iklim değişikliğinin kadınlar ve erkekler üzerindeki farklı etkilerinin ÇSTKlarca gözardı edilmesinin nedenleri üzerinde düşünmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Çevre Sivil Toplum Kuruluşları (ÇSTK), Feminist Araştırma, İngiltere, Türkiye, Toplumsal Cinsiyet.

INTRODUCTION

Cross-national research suggests that Environmental Non-Governmental Organisations (ENGOS) contribute significantly to the improvement of environmental situations (Shandra, Shor and London, 2008; UNDP, 2016). They can build and increase awareness, mobilise public action, and inform, influence, monitor and evaluate policies as their success in the adoption of the UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) demonstrates. ENGOS’ influence on climate negotiations has also been recognised (Climate Policy, 2018; Rietig, 2016). Given the influence of ENGOS and their claims, it is important to examine and question how ENGOS address gender within their climate change programmes and campaigns, as well as more broadly in their organisations.

The purpose of this paper is to explore the gendered nature of campaigns of British and Turkish ENGOS when it comes to selecting and lobbying issues and to explore why they might have neglected gender in their climate change campaigning. We argue that the deficit of understanding of the role gender plays in the construction, production and resolution of environmental issues by ENGOS may be one of the factors behind the neglect of the gender differentiated impacts of climate change in these countries. By revealing the failure of ENGOS to understand and

² Bu makale, Brunel Üniversitesi’nde yapılan doktora tezi araştırmasına dayanmaktadır: Külcür, R. (2013). *Environmental injustice? An analysis of gender in environmental non-governmental organisations (ENGOS) in the United Kingdom and Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. London: Brunel University

integrate women's perspectives in environmental campaigns, we aim to contribute to a greater understanding of environmental lobbying and gender-informed climate justice. To this end, comparative case study research, applying qualitative methods (semi-structured in-depth interviews and participant observation) were adopted to collect information that lead to gendered practices.

Just as MacGregor (2009: 124) argues that 'any attempt to tackle climate change that excludes a gender analysis is insufficient, unjust and unsustainable', we explore the role of ENGOs in challenging, or reinforcing, hegemonic white middle class masculinity to reveal how this shapes environmental policies. We use the term hegemonic masculinity here to refer to a practice embedded in social environments, including organisations, to enable collective dominance of men over women (Connell and Messerschmidt, 2005). There has been little research on how hegemonic masculinities impact environmental policies (although see Hultman & Anshelm, 2017) particularly in ENGOs that have been at the forefront of raising climate change as a prominent political issue.

ENGOs claim on their websites and in their strategy documents that they are transformative, attain high levels of accountability and transparency, and act for public good. We might therefore expect that they would act differently to the corporate world, striving for gender equality and having gender sensitive campaigns. However, our research conducted in ENGOs in the United Kingdom (UK) and Turkey challenges this. We revealed that gender differentiated impacts of climate change and climate related vulnerabilities of women in the Global North are poorly understood by ENGOs in the UK, while the Turkish ENGOs were blind to the issue. Moreover, ENGOs displayed resistance to integrate gender related perspectives when deciding environmental campaigns.

THE POLITICS OF PRESENCE AND INTERSECTIONALITY AS LENSES ONTO GENDER RELATIONS IN ENGOs

While aware of the complexity of the debate on gender and environment, where claims to speak for all women have been criticised for being authoritarian and undemocratic (Sandilands, 1999), we argue that it is vital to analyse gender since the effects of climate change are not gender neutral (UNFCCC, 2017). This paper draws on the insights of the feminist theory of the politics of presence - also known as self-representation (Phillips, 2000) along with the concept of intersectionality to understand the representation of women in decision making. Moreover, intersectionality analysis is valuable when addressing vulnerability and response to climate change since climate change policies can have impacts on power patterns (Kaijser & Kronsell, 2014).

Despite differences between them, many women have common interests and experiences including violence, unpaid caring roles and unequal pay and job

opportunities, which cross cultural and ethnic boundaries. Women can best represent women's interests, because such shared experiences provide insights into the lives of other women. Self-representation (women representing women) is especially important where women are historically underrepresented and disadvantaged in decision-making, as it can shape policies and decisions that may affect them (Fritsch, 2014; Mansbridge 1999). Since the 'subjectivity of the oppressed is less distorted than that deriving from the dominant group' (Lennon & Whitford, 1994: 3), a view shared with feminist standpoint theory, 'gender sensitivity in consultation and decision-making is essential for effective mitigation and adaptation responses to climate change' (Brody, Demetriades & Esplen, 2008: 2). It can be argued that gender balanced decision-making is more likely to address women's interests than gender unbalanced structures. For instance, women's presence in senior party positions was found to be an important factor leading to the adoption of gender equality measures in political representation (Caul, 2001) and gender balanced decision-making in local governments seems to increase the likelihood of pro-environmental policies (Buckingham, Reeves and Batchelor, 2005). However, in some cases having more women present seem not to make a difference. Magnusdottir & Kronsell (2014) in Sweden found in climate change planning departments, even where a 'critical mass' of staff were women, the masculinist structures of planning offices had a strong grip on attitudes of both women and men. In such environments, men as the dominant group determine the group culture and policies (Simpson & Lewis, 2007) and masculine behaviours and values are accepted as the norm.

Although it has been used little in the area of gender and climate change, the concept of intersectionality can be a useful tool when addressing vulnerability and adaptive capacity to climate-associated disaster risks. Intersectionality aims to address how certain interlinkages such as gender, class, race, nationality, parental status, place and age cause inequalities and unbalanced power relations that play a crucial role in response and adaptation to climate change (Djoudi, Brockhaus & Locatelli, 2013). Persons who are most exposed and vulnerable to the consequences of environmental problems and injustices are people who have less political, economic and organisational capacity to adapt. Gender is one of the key elements in this respect. While consequences of climate change for women living in the Global South have been recognised (Goh, 2012; UN, 2014), those for women in the Global North have received relatively little attention both in public policy analysis and literature (Cohen, 2017). On the other hand, Turkey is highly vulnerable to climate change since the Mediterranean region is identified as one of the primary climate change hotspots (Turco, Palazzi & von Hardenberg, 2015). Despite the fact, gendered implications of climate change absent in policy discussions in Turkey. Impacts of climate change in relation to gender is only briefly mentioned in context with agricultural drought in the Turkish National Adaptation Strategy and Action Plan (TNCCASAP, 2011).

We argue this lack of attention in public policy analysis, which is also repeated in ENGOS' policies and expressed by their staff, may be caused in the UK by the assumption that there is greater equality in the Global North than in the South, and the idea that the wealth can solve climate change related risks in the UK. In Turkey, it may be due to the conservative policies. Moreover, the lack of attention to gender may also be contributed by privileged white middle-class domination in key roles and decision-making in ENGOS. Different characteristics intersect to place different groups into more or less disadvantaged relations, in the Global North as well as the Global South. Hence, introducing intersectionality into discussions of climate change can help to explore differentiated vulnerability to climate change and contribute to the inclusion of gender analyses in both countries. Taking into account different factors including place, socio-economic and parental status, nationality and race in addition to gender, could make it easier to identify vulnerabilities as well as power structures shaping the decision-making of women as well as men compared to focusing on individual variables such as gender or place (Kaijser & Kronsell, 2014).

The following section will present the methodology, and examine the invisibility of gender in ENGOS, possible reasons for this neglect and how ENGOS' neglect of this dimension contributes to a wider failure to engage in gender/environmental injustice, along with why ENGOS and their policies are an important focus for research.

METHODS

Nine ENGOS operating in the UK and ten ENGOS based in Turkey were examined for how they were gendered both in terms of their staffing and organisational practices, and in their campaigns (Kulcur, 2013). Since we aim to explore the gendering of ENGOS, and reveal and challenge male dominated structures and gender inequalities, qualitative methods, including semi-structured in-depth interviews and participant observation, were applied. This allowed us to gain in-depth understanding of people's life experiences, and the reasons behind gender inequalities as well as empower and give voice to research participants.

The ENGOS that were contacted to participate in the research were selected on the basis of their size (number of staff, membership and budget). Since it is important to obtain information related to the research from various sources (Merkens, 1997), our aim was to include a range of ENGOS to explore whether any differences exist between them in terms of gender structures in senior management level and their practices. In the UK, 38 semi-structured in-depth interviews and one focus group interview were undertaken senior managers and employees in the ENGOS. The research included nine large, middle and smaller sized ENGOS in the UK (Table 1).

Table 1. British ENGOS interviewed

ENGO No. & Size ³	Type	Activity
UK1 - Medium	National	Conservation
UK2 - Small	National	Improvement of quality of life including the environment
UK 3 - Small	National	Improvement of quality of life including the environment
UK 4 - Large	International	Mainly conservation
UK 5 - Large	International	Conservation
UK 6 - Large	International	Mainly conservation
UK 7 - Large	National	Conservation
UK 8 - Large	National	Conservation
UK 9 - Large	International	Mainly conservation

Source: Annual reports of the ENGOS and interview data

In Turkey, 40 interviews were conducted in 10 ENGOS (Table 2) with senior managers and employees.

Table 2. Turkish ENGOS interviewed

ENGO No. & Size ⁴	Type	Activity
TR 1 Medium	Representative of a national ENGO	Conservation
TR 2 Small	Local	Mainly conservation, non-professional
TR 3 Small	Local	Mainly conservation, non-professional
TR 4 Small	Local	Conservation
TR 5 Large	National	Conservation
TR 6 Large	International	Mainly conservation
TR 7 Medium	National	Mainly conservation
TR 8 Large	International	Conservation
TR 9 Small	National	Mainly conservation
TR 10 Medium	National	Mainly conservation

Source: Annual reports of the ENGOS and interview data

Parallel with the interviews, participant observation was undertaken in a British and a Turkish ENGOS for five months for one or two days per week. This was done to gain access to everyday experiences and perceptions of women as well as of men as a dominant group, on organisational practices ‘to give insights into gendered social existence that would otherwise not exist’ (Ramazanoglu & Holland, 2004: 147). This provided a detailed understanding of how everyday work practices and decision making were gendered, and how the ENGO determined the organisation’s campaigning strategies. In this research ‘triangulation’, which involved making observations, interviewing (formal and informal) and using other information sources such as ENGOS’ websites, publications and strategy documents, was designed to get as full a picture as possible.

³ ‘Large ENGO’ means an organisation with 50 or more employees. A ‘medium’ ENGO is defined as having between 11 and 49 employees and ‘small’ means 10 or fewer employees.

⁴ ‘Large’ means part of an international organisation and/or it had relatively more employees in comparison to the other ENGOS (since one of the significant ENGOS in Turkey has fewer than 30 employees). ‘Medium’: organisations with 10-20 employees. Small: local organisations with 10 or fewer employees, including non-professional ENGOS (organisations with no paid employees).

Interviews were conducted face to face and all were transcribed verbatim. The names of the ENGOs have been anonymised throughout this research as it was requested by the participants. The interview material was thematically coded to identify similarities and differences as well as emerging trends and themes. The field notes and research diary kept during the interviews and participant observation process to verify the data gathered were also coded and analysed in the same way.

GENDERED CLIMATE CHANGE CAMPAIGNS

NGOs are mostly involved in values-driven activities (Lewis, 2003). Moreover, ENGOs underline in their policy documents that impacts of climate change are not gender neutral (FoE 2011, Greenpeace 2016). Therefore, ENGOs might be expected to carry out gender impact analyses before launching their policies and campaigns. However, many ENGOs appear to ignore the growing evidence on the link between gender and climate change and gendered impacts of environmental pollution. A recent examination of ENGOs' websites shows that the lack of attention to gender in environmental campaigns continues (as at June 2019).

Although a senior manager (UK1), who sat on the steering committee which designed and initiated campaigns, argued that targeting certain groups may be effective, in many cases the research participants expected the interviewer to justify and provide examples of campaigns that may take gender into account. In addition to unawareness of the gender related effects of environmental issues, the research participants were mostly unwilling to understand why they would need a gender analysis in their policies. Most of the interviewees wondered how it would be relevant. This lack of attention to gender was highlighted in the research diary of the interviewer. For example, the male CEO of UK7 answered '*no, how would it be, what does it mean?*' However, this negative response was not confined to male respondents, with the female CEO of UK4 stating '*No. In what sense? I don't know what you mean by that... what do you mean?*' (UK4, CEO-M), and a senior female policy campaigner at UK7 did not '*think we have designed campaigns to specifically target different groups of people*'.

Similarly, many research participants in Turkey misunderstood the question 'do you take gender into account when designing campaigns?' and responded that

'We don't have such a thing. We don't have any gender discriminatory practices' (TR10, members and volunteers' responsible-F).

'We definitely don't see gender. Never seen' (TR2, spokesperson-M).

Most of time, the ENGOs' policies were argued to be based on the premise that no discrimination should be made concerning campaigning issues as is also pointed out in their policy documents. It was understood by many research participants that taking into account gender for campaigns would imply positive

discrimination which they did not think was needed. However, some ENGOs used certain gender-stereotyped images in their campaigns, with women seen as responsible for the running of households and childcare including gender-specific attributes including pregnancy and motherhood to increase public attention and achieve successful campaigns. Although many interviewees stated that environmental problems would concern everyone indiscriminately, the differential impacts of environmental degradation on women were not acknowledged by the research participants. The male CEO of a large British branch of an international ENGO (UK4) argued that the priority issues for the organisation, including climate change, were not gender related. A senior manager of UK1 argued that there was no rational argument to launch a campaign with gender component:

'What do we need target to women for?.....Women are consumers, men are consumers, women have carbon prints, men have carbon footprints. I don't see the point targeting women. I don't I don't [sic] see any particular value to the type of work that we do like in terms of the campaigns to target any particular gender' (UK1, CEO-M).

Women in the global North can also be seen as unavoidably implicated in causing climate change simply due to the consumption patterns and lifestyle choices in an industrialised country. However, it is known that women's carbon footprints are lower than men's due to income, lifestyles and consumption and economic production patterns (Räty & Carlsson-Kanyama, 2010; WECF, 2018).

Moreover, it appears that certain policies are not adopted because there is a desire not to alienate men. The male policy officer for example, commented that if the organisation had a campaign targeting gender:

'It would also damage the campaign I think, you know, you would lose other guys who felt like oh, this is women things, I am not gonna deal with it' (UK7).

There were similar responses in the Turkish ENGOs who rather argued that gender is not within the scope of their work and that other organisations including those focusing on human rights were responsible for women issues. When it was asked if they thought it may be possible to have a campaign related to gender in the future, the responses provided reflect that gender was not regarded as within the scope of the ENGOs' working areas.

'No, maybe organisations that are involved in human rights have gender campaigns such as the Amnesty International, but it is a very different topic certainly than environment' (TR6, PA to the CEO and HR-F).

In only one Turkish ENGO (TR7) it was indicated that when obtaining finance from international funds, there is normally a condition to include a gender component in projects, because it is believed that women's empowerment benefits not just themselves or their families, but also communities (ICRW, 2016). These examples show that the issue of gender in campaigning policies was not

acknowledged as a key factor for the ENGOs. Furthermore, almost none of the ENGOs believed that there should be a campaign including gender component. Therefore, the ENGOs appear to neglect the disproportionate impacts of environmental issues on women, and more importantly appear to be unwilling to do so.

Given the scale of the potential externalities of climate change, many of the ENGOs in both countries had a climate change campaign which differed according to the aims and objectives of the ENGOs. However, we found that while there was no awareness of the linkages between gender and climate change in the Turkish ENGOs, the ENGOs in the UK overlooked the link between gender and climate change in the Global North. We argue that this undermines the ENGOs' role as challengers of the status quo. While gender was understood by UK ENGOs only in relation to women in the Global South, as the response of a female senior external affairs officer of a large ENGO, who described her main responsibility as being 'in the area of managing climate change issues and keeping the organisation up-to-date with relevant external policy development and leading the organisation to lobbying on energy and climate change related policy', shows. She argued that there was no need to take gender into account, and women in the UK were not differently affected to men by climate change:

'From my understanding, it is partly sometimes women's role in developing countries, they sometimes do a lot of the work and the kind of work they have to do is gonna be made more difficult if it is having to gather water or things like that. I cannot remember, I have just read something about it. So, that may not be correct' (UK8, senior external affairs officer-F).

In the Turkish ENGOs, no consciousness on the differential impacts of climate change on women and men was identified. During the participant observation and interviews, a resistance, even among women, to understand why gender should be taken into account and why campaigns should be gender sensitive, could be perceived.

This research established that although ENGOs had a climate change campaign they absolutely ignored the gendered impacts of climate change when launching and implementing their campaigns. As a result of the impacts of climate change including flooding and coastal change, higher temperatures, shortage of drinking water risk, risks related to food security and climate-change induced disasters (IPCC, 2018), women face increased health consequences including stress-related illnesses, an increased vulnerability to infectious diseases, and risk of malnutrition (WHO, 2014).

It has been recognized that 'environmental organisations have a particularly significant role to play in implementing gender mainstreaming into environmental policy' (Wolf, 2004, p. 3). However, none of the ENGOs based their policies and

decisions on a gender analysis, and gender had not been taken into account when designing and launching their campaigns. Therefore, environmental issues linked to gender appear to be totally unaddressed both in the British and Turkish mainstream ENGOs. This may contribute to the persistent invisibility of gender concerns in environmental policies in particular in relation to climate change.

Explaining Gender Invisibility in ENGOs' Campaigns

White middle class and men dominated decision-making

The United Nations has recognised that it is crucial to involve women in decision-making so that mitigation and adaptation strategies take gender perspectives into account (United Nations, 2017). However, simply increasing the numbers of women is not enough: a diversity of women (and of men) need to be involved, representing an 'intersectionality' of characteristics whereby a range of gendered experiences can inform decision making (Buckingham and Kulcür, 2017). Although many governments and international organisations committed themselves to the United Nations' gender mainstreaming strategy, women are still under-represented in decision-making both in the UK and Turkey which renders them less able to influence policies, decisions and programmes that impact them directly.

Climate change policy has not been gender sensitive over the years, and is arguably masculinised' (MacGregor, 2010: 128) if measured by the domination of men occupying senior roles in the institutions responsible for climate change policy making, and the absence of women in related scientific roles. The UN has committed itself to gender mainstreaming in all policies and programmes, but it was not until the UNFCCC's eighteenth Conference of the Parties (COP 18) in 2012 that a process was formally initiated to ensure gender balanced decision making in climate change negotiations. However, the average percentage of women in constituted bodies established under the Convention and its Kyoto Protocol is still 27% (UNFCCC, 2017a).

Similar male dominated decision making was also found to be present in ENGOs in both countries. It is these post holders who tend to have the final say in which campaigns are activated. In the UK, the majority of the board members were male. Only two of the nine ENGOs had female CEOs (UK3 and 8). In Turkey, gender structures at senior management level were also male dominated. Apart from one ENGO (TR9) the boards of the ENGOs were dominated by men and, in terms of CEOs there were only two female CEOs in medium and large ENGOs (TR7 and 8). A recent analysis of the ENGOs websites in both countries reveals that top decision-making positions in these organisations are still a male domain (Kulcür, 2018).

While women dominate and often lead environmental grassroots movements and volunteer work (Kulcür, 2013), they are largely absent in decision-making of ENGOs. The proportion of women in influential positions in ENGOs rarely met the rather low ambition of The Davies Report (2015) for the FTSE 350 companies in the

UK to achieve 33% female board members by 2020, and falls well below EU targets of 40% women's representation in non-executive board member positions in publicly listed companies by 2019 (EU 2015). It is argued that when 'the relative percentage of women in organisations reaches the critical mass (30%), women begin to influence the work culture and organisation (Joecks, Pull and Vetter, 2013).

Moreover, intersectional analysis can help to reveal unbalances in power structures on the institutional level, namely in addition to gender, age and parental status could also explain the male domination in decision-making in ENGOs. In this research we also found that the majority of the lower level staff was young single female. Many female employees were anxious about having children because of the culture of long working hours, the limited future prospects due to the project-based funding, low wages in the sector and the expensive cost of childcare in both countries. We found that the number of female staff with children was very small and male senior managers were more likely to have children than their female counterparts.

Viewed through a lens of intersectionality, it seems that gender responsive campaigns are more likely to be linked to environmental justice (EJ) issues where the concerns of other subordinated groups are apparent. The EJ movement emerged as a reaction to environmental injustices resulting from social inequalities and poor and non-white people's lack of access to environmental and political decision-making (see exceptions Di Chiro, 1998; Nightingale, 2006). During the participant observation, the equal opportunity forms completed by the job applicants in the UK ENGOs, were analysed. These showed that, similar to the other ENGOs that were researched, black people and those of non-British nationalities were substantially underrepresented. The lack of acknowledgement of the relevance of gender in ENGOs' campaigns may be the result of the dominance of white middle-class men in senior paid and governance positions and overall white middle-class domination among both genders.

As Magnusdottir & Kronsell (2014) observed, increasing the number of women alone may be not be sufficient to change organisational policies since hegemonic power relations are embedded in organisations. While it is important to have female managers in more strategic positions such as chairs or key committee members, it may be questioned whether only those who adapt to these settings climb up the organisational hierarchy or whether female managers are not able to change organisational structures/practices as they are bound by higher-level management who are predominantly male. The latter was evident during this research, where a female senior manager in one of the large British ENGOs reported that they experienced exclusion and devaluation. Moreover, it appears that those who do not fit into this culture tend to leave. This was particularly noticeable in ENGOs where staff in senior positions were reported as being less than sympathetic to considering gender issues in campaigns. Thus, it can be argued that gender unawareness in

campaigns could be the result of the hegemonic masculine decision-making in ENGOs as was pointed by a former manager in a large ENGO:

'I think if there were more women involved in the early days when the climate science was coming to be an issue, [it could have helped our] understanding of how to get people on board, how to link the impacts on people in developing countries, how to link the impacts on families in the North who are going to lose their land when it gets flooded out. I think if we had done more about that far earlier on and engaged women, I think we could have been a little further. But it's been dominated by men, the top science, and you know, the corporate lobby would argue about that and it is disconnecting rather than actually engaging people' (UK9, ex-manager-F).

The explanation for this lack of awareness of the lives of those with low incomes was hinted at by a woman who had worked for two ENGOs:

'You would be surprised at the number of men who have been to private schools, you know the kind of boarding schools background in these organisations and I do feel sometimes that this leaves a big legacy...' (UK2 and 4, head of external affairs-F)

The dominance of privileged white men in management positions in ENGOs in both countries would thus appear to partially explain the lack of priority attached to issues of social justice in general, as well as the specific neglect of gender policy priorities.

Narrow priority areas

The most important factors when launching campaigns and policies were reported to be the working priorities and objectives of the organisations, which were mainly based on environmental conservation issues. For only very few ENGOs such as Turkish ENGO 2, could any environmental threat lead to the initiation of a campaign.

'If it is harmful for life, this is an impulsive force for us to take a decision' (TR 2, spokesperson-M).

In some ENGOs it was stated that the campaigns were decided according to (environmental and other) needs (TR 2 and 10, UK 6 and 8). However, it appears that the organisations have mainly concentrated on conservation and natural resources protection and only 'the needs' around environmental protection were prioritised.

'There are number of factors...the first factor is....the need for it, you know, we act on things that have got huge impact problems affecting major conservation, so we only do things when there is a big problem, we don't do things just for the sake of doing things or to maintain our existence. We try to solve problems. Whenever

there is a problem, whenever there is a natural resource being destroyed in a place, we act' (UK5, policy officer-M).

It has been found that mainstream ENGOs tend to neglect issues around environmental justice and mostly concentrate on narrowly focused 'environment first policies' (Agyeman & Angus, 2003; Shandra et al., 2008). For mainstream environmental organisations, the environment is limited to natural resources, plants and animals. Many ENGOs' policies focus on conservation-related goals including wildlife protection and deforestation; environmental justice issues by contrast are mostly related to social justice and public health issues (so called urban issues) (Seager, 1993; Taylor, 2002, 2016), even though 'most environmental issues involve both human and non-human-issues' (Plumwood, 2006: 59). ENGOs' working priorities were self-defined as limited to conservation of natural resources within the scope of the ENGOs' objectives.

In similar with the findings of Di Chiro (1998) that pointed to the narrowness of the environmental movement's agenda in the USA, the ENGOs in both countries appear to mainly focus on conservation and protection of environmental resources including 'wilderness preservation, wildlife and habitat protection, and outdoor recreation issues' (Taylor, 2002: 1) and environmental justice issues seem to be neglected. There is growing evidence that there is a link between poverty and environmental injustices as well as disproportionate consequences of poverty on women (Donohoe, 2003). Across all OECD countries, women are more likely to be poor than men (OECD, 2017). Moreover, while a link was made between poverty and gender in the Global South by a global ENGO, at the national level in the UK and Turkey this link was neglected and none of the organisations had any campaigns taking into account the relationship between poverty and women.

Thus, ENGOs appear to have relatively restricted working areas. This was true of both case studies' campaigns which were narrowly focused on 'environment-first policies' and concerned primarily with conservation and the protection of natural resources, habitat and countryside. Mainly, only 'the needs' around environmental protection were prioritized rather than issues that directly affect disadvantaged people and therefore interlink with the environmental justice issues of race, class, nationality and gender.

Funding

Another critical factor determining campaigns was found to be the ability to attract funding: a limitation for most of the ENGOs. The majority of the ENGOs reported that funding was one of the most important issues when deciding campaigns since they did not have the capacity to run a campaign without funds.

'One of the key things is whether or not we can find funding for it, because if we cannot find any money for it, more or less, there is no campaign. Although we

do have some things on a kind of ad hoc basis, but we try not to do that, because that tends to stretch too much' (UK2, CEO-F).

It has been confirmed that the capacity and resources of ENGOS, especially Turkish ENGOS, are limited and the ENGOS seem to be increasingly relying on corporate funding. The data collected suggests that the ENGOS in both countries determine the policies and campaigns that are chosen as priority areas on the basis of where they may be able to receive some funding.

'Our revenues are not much. The organisation survives with donations and we also know the budget, nobody hides anything from us, it is very difficult to do the things that I suggest now' (TR4, officer-M).

Some ENGOS admitted that *'We tend to chase the funding a bit...'* (UK1, Policy Officer-F); and that they needed *'to think about fundraising, and how we are going to make the campaign attractive to the funders'* (UK6, senior campaigner, F).

Depending on the working area of the organisation, certain ENGOS and topics such as protection of wildlife and countryside are supported more easily and they receive more donations than others.

'It's actually been quite stressful in securing relatively long, sort of three, four years for a number of projects where many other charities have seen a drop in their donations... I think while [the organisation] has been lucky because [the priority area of work of the organisation] seems to be important within the public agenda so there is more funding out there for [these] projects, so [the organisation] has been able to benefit from that' (UK3, campaigner-F).

During the fieldwork in Turkey, one of the Turkish ENGOS was preparing to move to another location where the rents were cheaper, although the new location was far less convenient for employees and volunteers. In addition, this ENGO was trying to merge with another to be stronger in terms of financial resources. In Turkish ENGO 9, the research participant reported that there were around 18 people when she started working for the organisation, but two years later although the work levels remained the same, the number of employees had to be reduced to four. Thus, the remaining people had to takeover the workload.

As a result of this, ENGOS seem to be involved in some project work where funding was available, rather than campaigns that could be seen as more relevant and urgent by the organisations. Connections and relationships between NGOs and businesses are increasing and civil society organisations are increasingly funded by corporations which extend their influence over the environmental movement (GPF, 2018; Kopnina, 2017). Although most of the research participants did not believe that gender should be taken into account when launching campaigns, the data collected suggests that campaigns also follow funding sources, and donors play an increasingly important role in determining campaigns.

CONCLUDING COMMENTS ON THE GENDER BLINDNESS OF ENGOS

This paper explores the reasons of gender blindness in environmental campaigns in the UK and Turkey. Gender inequalities cause major challenges for women even in advanced industrialised countries since power inequalities also exist in these countries and at the same time women can be powerful agents of change using their knowledge and skills. Considering the importance of ENGOS in environmental policies and mobilising mass public opinion, it is concerning that ENGOS appear to be unaware of, or to ignore, the growing evidence on the linkages between gender and climate change in the Global North and even at times in the Global South.

This research revealed that the ENGO sector is dominated by young female employees with no childcare responsibilities while the senior positions (CEOs, board members) are occupied by white middle-class men, many of whom have children. This clearly demonstrates that it is important to consider intersectionality and examine different factors when questioning power structures and women's positions in organisations. Moreover, the data collected from the ENGOS also suggest that there is a lack of acknowledgement of the relevance of gender for their campaigns, and arguably, this undermines their role as challengers of the status quo and misses an opportunity to pressure government to mainstream gender. We argue that this has impacts on the likelihood that climate change policies will take account of gender in these countries. There may be a number of reasons for this, including the ENGOS' narrow focus on conservation and the protection of natural resources and dominance of white middle-class men in senior paid and governance positions. This lack of gender balance had been noted by a few interviewees, but a further reason for a lack of consideration of gender may be related to ignorance of interrelated factors including gender, race, class, parental status and nationality since research participants were mostly unwilling to understand not only why they would need a gender analysis in their policies, but also they seemed to be resistant towards environmental justice issues that impact mostly poor and marginalised people where gender, race and class play a role. Finally, it can be surmised that the need to follow funding possibilities gives donors an increasingly important role in campaigns, and that a focus on gender is seen as something which might frighten off the funders.

This research clearly demonstrates that the links both between climate change and gender, and poverty and gender were seen exclusively as a problem in the Global South by a significant proportion of UK ENGOS, while Turkish ENGOS were blind to the links. It is this failure to connect with gender as well as other intersectional factors, which lead us to suggest that one of the reasons why gender considerations in the Global North and Turkey may remain widely unaddressed is that most of the key actors in environmental lobbying in these countries seem to neglect the issue.

REFERENCES

Agyeman, J., & Angus, B. (2003). The role of civic environmentalism in the pursuit of sustainable communities, *Journal of Environmental Planning and Management*, 46 (3), 345-363.

Brody, A., Demetriades, J., & Esplen, E. (2008). *Gender and climate change: Mapping the linkages: a scoping study on knowledge and gaps*, BRIDGE, UK: Institute of Development Studies (IDS).

Buckingham, S., Reeves D., & Batchelor, A. (2005). Wasting women: Gender mainstreaming as a potential tool for environmental justice to local environment, *Local Environment*, 10 (4), 427-444.

Buckingham, S., & Kulcur, R. (2017). It's not just the numbers, challenging masculinist working practices in climate change decision-making in UK government and non-governmental organizations, in M. Cohen (Ed.), *Climate change and gender in rich countries: Work, public policy and action* (pp.35-51), London: Routledge.

Caul, M. (2001). Political parties and the adoption of candidate gender quotas: A cross-national analysis, *The Journal of Politics*, 63 (4), 1214 - 1229.

Climate Policy Info Hub. (2018). Observer NGOs and the international climate negotiations <https://climatepolicyinfohub.eu/about> (Accessed: 31.05.2018)

Cohen, M. G., (2017). *Climate change and gender in rich countries: Work, public policy and action*, London: Routledge.

Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity rethinking the concept, *Gender and Society*, 19 (6), 829-859.

Davies report (2015). *Women on boards* (Ref: BIS/15/585). UK: Department for Business, Innovation & Skills <https://www.gov.uk/government/collections/women-on-boards-reports> (Accessed: 28.11.2017).

Di Chiro, G. (1998). Environmental justice from the grassroots: Reflections on history, gender, and expertise. In: Daniel Faber (Ed.), *The Struggle for ecological democracy: environmental justice movements in the United States* (pp.104-136), New York: Guilford.

Djouidi H., Brockhaus, M. & Locatelli, B. (2013). Once there was a lake: Vulnerability to environmental changes in Northern Mali, *Regional Environmental Change*, 13, 493–508.

Donohoe, M. (2003). Causes and health consequences of environmental degradation and social injustice, *Social Science and Medicine*, 56(3): 573-587.

EU (2015). Strategic engagement for gender equality 2016-2019, justice and consumers http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/document/files/strategic_engagement_en.pdf (Accessed: 28.11.2017).

Friends of the Earth (2011). Women speak out on climate change, demand climate justice https://www.foe.co.uk/sites/default/files/downloads/bangkok_04April2011_climate_women.pdf (Accessed: 18.08.2018).

Fritsch, N-S. (2014). Contagious representation: women's political representation in democracies around the world, *Journal of Gender Studies*, 23(3): 323-325.

Goh, A. H. X. (2012). A literature review of the gender-differentiated impacts of climate change on women's and men's assets and well-being in developing countries, CAPRI working papers 106, International Food Policy Research Institute (IFPRI).

GPF (2018). Funding for NGOs <https://www.globalpolicy.org/ngos/introduction/31508-funding-for-ngos.html> (Accessed: 31.05.2018)

Greenpeace (2016). Why climate change is a gender equality issue <http://energydesk.greenpeace.org/2016/03/08/why-climate-change-gender-equality/> (Accessed: 25.08.2018).

Hultman, M., & Anshelm, J. (2017). Masculinities of global climate change, exploring ecomodern, industrial and ecological masculinity, In M. Cohen, M. (Ed.), *Climate Change and Gender in Rich Countries: Work, Public Policy and Action* (pp.19-34), London: Routledge.

ICRW (2016). Empowered women and girls transform societies <https://www.icrw.org/news/empowered-women-and-girls-transform-societies-an-interview-with-melinda-gates/> (Accessed: 31.05.2018)

IPCC (2018). Intergovernmental Panel on Climate Change <http://www.ipcc.ch/> (Accessed: 17.06.2018)

Joecks, J., Pull, K., & Vetter, K. (2013). Gender diversity in the boardroom and firm performance: What exactly constitutes a “critical mass?”, *Journal of Business Ethics*, 118 (1), 61-72.

Kaijser, A., & Kronsell, A. (2014). Climate change through the lens of intersectionality, *Environmental politics*, 23, 417-433.

Kopnina, H. (2017). Sustainability: new strategic thinking for business, *Environment, Development and Sustainability*, 19 (1), 27–43.

Kulcur, R. (2018). Genderedness in ENGOs: A comparative institutional analysis of the United Kingdom and Turkey, *Alternatif Politika*, 10(3), 457-483.

Kulcur, R. (2013). *Environmental Injustice? An analysis of gender in environmental non-governmental organisations (ENGOs) in the United Kingdom and Turkey*, (Doctoral dissertation). Brunel University: London.

Lennon, K. & Whitford, M. (1994). *Knowing the difference: Feminist perspectives in epistemology*, Oxon: Routledge.

Lewis, D. (2003). Theorizing the organisation and management of non-governmental development organisations: Towards a composite approach, *Public Management Review*, 5 (3), 325-344.

MacGregor, S. (2010). Gender and climate change: From impacts to discourses, *Journal of the Indian Ocean Region*, 6(2): 223-238.

MacGregor, S. (2009). A stranger silence still: The need for feminist social research on climate change, *The Sociological Review*, 57 (supplement S2), 124-140.

Magnusdottir, G. L. & Kronsell, A. (2014). The (in)visibility of gender in Scandinavian climate policy, *Making International Feminist Journal of Politics*, 17(2): 308-326.

Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent "yes", *The Journal of Politics*, 61 (3), 628-657.

Merkens, H. (1997). Stichproben in qualitativen studien, in: Friebertshäuser, R. and Prengel, A., *Handbuch qualitative forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft*, Weinheim: Juventa, 97-106.

Nightingale, A. (2006). The nature of gender: work, gender, and environment, *Environment and Planning D: Society and Space*, 24 (2), 165-185.

OECD (2017). *Understanding the socio-economic divide in Europe* <https://www.oecd.org/els/soc/cope-divide-europe-2017-background-report.pdf> (Accessed: 31.05.2018).

Phillips, A. (2000). *Democracy and the representation of difference and the politics of presence: Problems and developments*, Aalborg: Aalborg University http://vbn.aau.dk/files/49900648/GEP_Tesktserie_No4_2000.pdf (Accessed: 15.06.2018).

Plumwood, V. (2006). Feminism, in: A. Dobson & R. Eckersley (Eds.), *Political theory and the ecological challenge* (pp.51-74), Cambridge: Cambridge University Press.

Ramazanoglu, C. & Holland, J. (2004). *Feminist methodology: Challenges and choices*, London: Sage.

Räty, R. & Carlsson-Kanyama, A. (2010). Energy consumption by gender in some European countries, *Energy Policy*, 38 (1), 646–649.

Rietig, K. (2016). The Power of Strategy: Environmental NGO influence in international climate negotiations, *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 22 (2), 268-288.

Sandilands, C. (1999). *The good-natured feminist: ecofeminism and the quest for democracy feminism and ecological communities: An ethic of flourishing*, Minnesota: University of Minnesota Press.

Seager, J. (1993). *Earth follies: feminism, politics and the environment*, London: Earthscan.

Shandra, J. M., Shor, E., & London, B. (2008). Debt, structural adjustment, and organic water pollution: A cross-national analysis, *Organisation and Environment*, 21, 38-55.

Simpson, R., & Lewis, P. (2007). *Voice, visibility and the gendering of organisations*, London: Palgrave Macmillan.

Taylor, D. E. (2002). *Race, class, gender, and American environmentalism* (Report No. PNW-GTR-534). U.S.: Department of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station

Taylor, D. E. (2016). *The Rise of the American conservation movement: Power, privilege, and environmental protection*, Durham: Duke University Press

Turco, M., E. Palazzi, J. von Hardenberg, & A. Provenzale, A. (2015), Observed climate change hotspots, *Geophysical Research Letters*, 42, 3521–3528.

TNCCASAP (2011). Turkey's national climate change adaptation strategy and action plan, Ankara: Ministry of Environment and Urbanisation. Retrieved from <http://www.dsi.gov.tr/docs/iklim-degisikligi/turkeys-national-climate-change-adaptation-strategy-and-action-plan.pdf?sfvrsn=2> (Accessed: 24.5.2018)

UN (2014). Women, gender equality and climate change http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/ (3.3.2018)

UNDP (2016). Promoting sustainable development through more effective civil society participation in environmental governance: a selection of country case studies from the EU-NGOs project http://ec.europa.eu/environment/international_issues/pdf/EU_NGOs_publication_20161219.pdf (Accessed: 31.5.2018)

UNFCCC (2017). Introduction to gender and climate change http://unfccc.int/gender_and_climate_change/items/7516.php (Accessed: 28.08.2018).

UNFCCC (2017a). Report on gender composition
<http://unfccc.int/resource/docs/2017/cop23/eng/06.pdf> (Accessed: 10.08.2018).

United Nations (2017). Women in power and decision-making
<http://beijing20.unwomen.org/en/in-focus/decision-making> (Accessed: 4.4.2018)

WECF (2018). Men's and women's different impact on climate
<http://www.wecf.eu/english/articles/2011/02/gender-climateimpact.php> (Accessed: 31.05.2018)

WHO (2014).
http://www.who.int/globalchange/publications/reports/gender_climate_change/en/
(Accessed: 31.05.2018).

Wolf, M. (2004). Address by parliamentary secretary of state, In Röhr, U. (Ed.) *Towards Gender Justice in Environmental Policy*, LIFE e.V./Frauen weltNetz.

Yayın Geliş Tarihi: 30.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 28.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.490985>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 943-958
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TURİZM İŞLETMELERİNDE İÇERİDEN ÖĞRENENLERİN İŞLEMLERİ: NEW YORK BORSASI ÖRNEĞİ

*M. Fevzi ESEN**
*Ayşegül ACAR***
*Eda KOCABAŞ****

Öz

Finansal piyasalarda yatırımcıların güvenini sarsan ve piyasa işleyişini değiştiren içeriden öğrenenler ticareti, son yıllarda beyaz yakalıların karıştığı ve en çok artış gösteren finansal suçların başında gelmektedir. Bu çalışmada, turizm literatüründe içeriden öğrenenler ticareti ilk defa ele alınmış olup; turizm alt endüstrilerinde faaliyet gösteren ve borsaya kote olmuş işletmelerin yönetici ve çalışanlarına ilişkin hisse senedi alım ve satım işlemleri betimsel olarak incelenmiştir. Bu kapsamda, Ocak 2008 ile Aralık 2016 arasında New York borsasına (NYSE) kote olmuş konaklama, seyahat, rekreasyon ve yiyecek- içecek alanında faaliyet gösteren toplam 227 işletmede, 1891 içeriden öğrenen tarafından gerçekleştirilen 35.205 adet hisse senedi alım ve satım işlemi tanımsal olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, turizm işletmelerindeki içeriden öğrenenlerin yüksek hacimli işlemler gerçekleştirdikleri, NYSE yıllık getirisinin en yüksek olduğu yılı takip eden 2014 yılında içeriden öğrenenlerin toplam işlem sayısının en yüksek seviyeye ulaştığı; en yüksek miktarda ve hacimde gerçekleştirenlerin konaklama işletmelerindeki içeriden öğrenenler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, çeşitli yönetici sınıflarında içeriden öğrenenlerin işlem özelliklerinin farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İçeriden Öğrenenler Ticareti, Finansal Piyasalar, Turizm İşletmeleri, Finansal Suçlar.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Esen, M. F., Acar, A. & Kocabaş, E. (2019). Turizm işletmelerinde içeriden öğrenenlerin işlemleri: New York Borsası örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 943-958.

* Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0001-7823-0883, fevzi.esen@medeniyet.edu.tr

** Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-1871-4904, aysegulacar@karabuk.edu.tr

*** Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0001-7272-8381, eda.kocabas@medeniyet.edu.tr

THE INSIDERS' TRADES IN TOURISM COMPANIES: EVIDENCE FROM NEW YORK STOCK EXCHANGE

Abstract

Insider trading, that harms trust in financial markets and changes the market mechanisms, is one of the most committed financial crimes by the white collars in recent years. In this paper, insider trading has been studied for the first time in tourism literature. Stock purchases and sell transactions of the directors and managers as well as personnel who works in tourism companies listed on New York Stock Exchange (NYSE) were descriptively studied. Within this framework, 32.205 purchases and sales by 1891 insiders who work at 227 tourism companies (containing accommodation, travel, recreation, food and beverage sectors listed on NYSE, spanning January 2008 – December 2016. As a result, insiders trade high volume of stocks and total number of transactions was at the highest level in the period following the year 2014 which has the highest average annual return in NYSE and the highest number and volume of shares were traded by the insiders in accommodation companies. The characteristics of the insiders' trades also differ among various managerial positions.

Keywords: *Insider Trading, Financial Markets, Tourism Companies, Financial Crimes.*

GİRİŞ

Ekonomik sistemlerde para ve sermaye piyasalarının etkinliği, kaynakların birimler arasındaki dağılımı, sermaye birikimi ve büyüme ile doğrudan ilişkilidir. Finansal piyasaların işlevlerinden birinin piyasalarda fon transferini gerçekleştirmek olduğu göz önüne alınırsa, bir ülkenin hızlı ve etkin bir şekilde büyümesine katkı sağlayacak en önemli unsurun, ekonomik birimden bir diğerine gerçekleşecek fon transferinin hızlı, güvenilir ve etkin olması gerektiği bir gerçektir.

Etkin çalışan finansal bir sistemde, bireylerin fayda maksimizasyonunun sağlanması amaçlandığı için, alıcıların ve satıcıların üretim, yatırım veya harcama kararlarını verirken piyasa fiyatlarının ne derecede doğru bilgi içerdiği önem arz etmektedir. Temel olarak, ekonomik olaylar, şirketlere ilişkin gelişmeler, yatırımcı davranışlarına etki eden iç ve dış politik olaylar gibi finansal varlık fiyatlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilecek tüm bilginin finansal varlık fiyatlarına yansıdığı varsayımına dayalı olarak geliştirilen “etkin piyasalar hipotezi (EPH)”, piyasaların fonksiyonel ve operasyonel etkinliğinin tartışıldığı çalışmaların odak noktası haline gelmiştir. EPH'ye göre, piyasalara yeni bir bilgi ulaştığı anda finansal varlık fiyatlarına yansımakta ve bu bilgiler tüm yatırımcılara tam ve doğru şekilde en kısa sürede ulaşmaktadır.

EPH'yi test eden birçok çalışmada, asimetrik bilgi, kötü seçim ve aracılık problemleri, ahlaki riziko, mevsime bağlı etkenler ve anomaliler gibi birçok faktöre değinilmektedir. Fon akışını bozarak piyasaları etkinlikten uzaklaştıran faktörlerin başında asimetrik bilgi gelmektedir (Hiller, 1998). Aynı piyasa koşullarında, yatırımcılar arasında bilginin eşit olarak dağılmaması, bilgi asimetrisini

oluşturmakta; bilginin avantajından yararlanılarak kişinin kendi lehine veya diğerlerinin aleyhine işlem gerçekleştirebilmesine imkân sağlamaktadır. Sonuç olarak, fiyatların bilgi taşıma fonksiyonu bozulmakta ve fiyat oluşumu olumsuz olarak etkilenmektedir.

Kamuya açıklanmamış ve finansal varlık fiyatlarına etkisi olan bilgi, “ayrıcılık” olarak kabul edilmektedir (Dolgoplov, 2012). Bunlar, piyasada işlem yapan şirketlere ilişkin bilgiler olduğu gibi, işlem gerçekleştirilen finansal varlıklara veya piyasaya, dış faktörlere ilişkin bilgiler de olabilir. Piyasada ayrıcalıklı bilgiye dayalı işlem gerçekleştirenler, bilgiye sahip olmayanlara göre avantaj elde etmekte olup; normalin üzerinde getiri sağlamakta veya muhtemel bir zarardan kaçınmaktadır (Easley & O’Hara, 1987). İçeriden öğrenenler ticareti olarak adlandırılan bu durum, piyasalarda asimetrik bilgi problemlerinden biri olarak gösterilmektedir. ABD Sermaye Piyasası Kurulu’na (SEC) göre içeriden öğrenenler ticareti, kamuya açıklanmamış fakat menkul kıymet fiyatlarına etki edebileceği düşünülen ayrıcalıklı ve özel bilgilerin, şirket içerisinde çeşitli pozisyonlarda olan yönetici ve çalışanlar tarafından öğrenilmesi ve bu bilgiye dayalı olarak işlem gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (SEC, 2018).

İçeriden öğrenenler ticareti son yıllarda hem akademik çevrelerin hem de piyasayı düzenleyici kurum ve kuruluşların dikkatini çeken bir konudur. Bu dikkatin nedeni, içeriden öğrenenlerin kamuya henüz paylaşılmayan ayrıcalıklı bilgiye tekeli erişimleridir. Bir diğer nedeni ise, içeriden öğrenenlerin diğer yatırımcılara göre daha fazla ayrıcalıklı bilgiye sahip olduğu ve bunları kullanarak piyasa ortalaması üzerinde anormal bir kazanç sağladığı gerçeğidir. Yatırımcılar, içeriden öğrenenlerin işlemlerini takip ederek piyasa ortalaması üzerinde getiri sağlamakta ve bu durum dışarıdaki yatırımcılar için (outsiders) yatırım kararlarında içeriden öğrenenler ticaretinin takip edilmesi gereken önemli bir parametre olduğuna işaret etmektedir (Tavakoli vd., 2012).

Küresel Ekonomik Suçlar Raporu’na göre, hileli beyanlardan sonra sermaye piyasalarının işlerliğini en fazla tehdit eden piyasa dolandırıcılığı suçlarından biri olan içeriden öğrenenler ticareti, son yıllarda en fazla artış gösteren beyaz yaka suçlarından biri olarak gösterilmektedir (PwC, 2018; AGA, 2019). PwC Küresel Ekonomik Suçlar Araştırması’na göre, hileli yönlendirme, kara para aklama, ponzi ve piramit şemaları ve içeriden öğrenenler ticareti gibi güven bozucu ekonomik- mali suçlarda ilk sırayı finansal servisler sektörü oluştururken, dördüncü sırada %29 risk oranıyla turizm endüstrileri bulunmaktadır (PwC, 2016).

ABD başta olmak üzere Avrupa Birliği ve gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların düzenlenmesi konusunda içeriden öğrenenlerin piyasalardaki işlemlerine ilişkin temel standartların belirlenmesi amaçlanmış olsa da, söz konusu düzenlemelerin içeriden öğrenenlerin anormal kazançlarını engellemediği sonucuna ulaşılmıştır (Gebka vd., 2017).

İçeriden öğrenenler ticaretini test eden çalışmalarda, içeriden öğrenenlerin menkul kıymet alım satımını gerçekleştirdikleri işlem gününü takip eden dönemlerde piyasa getirisinin üzerinde anormal getiri sağlayıp sağlamadıklarının, getiri tahminlemesi yöntemi ile test edildiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, içeriden öğrenenlerin gerçekleştirdikleri işlemlerin piyasa getirisinin ne kadarını açıkladığı, kamuya açıklama dönemlerinde yapılan işlemlerin ayrıcalıklı bilgi içerip içermediği konusu da incelenmektedir.

Finansal piyasalarda en önemli ekonomik suçlardan biri olarak nitelendirilen içeriden öğrenenler ticaretinin turizm uygulama alanına ilişkin, literatürde gerek kavramsal gerekse ampirik çalışmaya rastlanmamıştır. NYSE’de işlem gören turizm işletmeleri verisi kullanılarak yapılan bu betimsel çalışmada amaç, turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yönetici ve çalışanlarından oluşan ve yaptıkları işlemleri yasal olarak borsa kuruluna bildirmek zorunda olan içeriden öğrenenlerin işlem özelliklerinin değerlendirilmesidir. Çalışmayla, turizm sektöründeki içeriden öğrenenler konusunda çalışma yapılmamış olması sebebiyle, çalışma sonucunda borsaya kote olmuş turizm işletmelerindeki içeriden öğrenenlerin işlem özelliklerinin belirlenmesi ve tanıtılması amaçlanmaktadır.

İçeriden öğrenenler ticareti konusunda yapılan çalışmaların dayandığı nokta, finans alanının önemli teorilerinden biri olan EPH’dir. Fama (1970) menkul kıymetlerin gelecekteki fiyatlarının tahminlenmesinde geçmiş fiyatların kullanılamayacağını savunan rassal yürüyüş teorisini geliştirerek EPH’yi literatüre kazandırmıştır. Hipotezde, borsada işlem gören menkul kıymet fiyatları ile piyasada dolaşımda olan bilgi arasında doğrusal bir ilişki bulunduğu ve bilginin tümüyle fiyatlara yansıdığı; piyasaya yeni bilgi girişinde fiyatların güncellendiği belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle, etkin piyasa koşullarının hâkim olduğu piyasalarda menkul kıymet fiyatlarının rassal olarak hareket ettiği, ardıl fiyat değişimlerinin birbirinden bağımsız olduğu ve fiyat tahminlemesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

Etkin bir piyasada, yatırımcılar mal, piyasa koşulları ve fiyatlar konusunda tam bilgi sahibidir. Teoride, piyasadaki tüm bilgiye yatırımcılar kolayca ve şeffaf olarak erişebiliyorsa, ayrıcalıklı bilgi dahi anormal getiri elde edilmesinde kullanılamamaktadır. Bu durumdaki bir piyasanın güçlü formda etkin olduğundan söz edilebilir. Piyasalarda içeriden öğrenenler işlem maliyetleri hariç, diğer piyasa katılımcılarına göre daha yüksek getiri elde ediyorlarsa veya içeriden öğrenenlerin yaptıkları menkul kıymet işlemlerinin kamuya açıklandığı gün fiyat oynaklığında artış gözleniyor, anormal getiriler oluşuyorsa, etkin bir piyasadan bahsetmek doğru olmayacaktır.

İçeriden öğrenenler çalışmalarında, kişilerin ayrıcalıklı bilgiye sahip olduğu ve gerçekleştirdikleri işlemler neticesinde anormal getiriler sağladığı bilinmektedir (Aktas vd., 2008; Seyhun, 1998). Başka bir deyişle, menkul kıymet ihraç eden şirkete, finansal varlığa veya piyasalara ilişkin ayrıcalıklı bilgiye ulaşım imtiyazına sahip olan yatırımcılar, getiri üzerinde son derece önemli etkisi olan bilgilere

kolaylıkla ulaşarak daha fazla kâr elde edilmesi veya muhtemel bir zarardan kaçınma sağlayabilmektedir.

İçeriden öğrenenler ticareti ilk olarak 1934 tarihli SEC kanununda ele alınmış olup, kanunun 10b-5 maddesinde, içeriden öğrenenler, hileli yönlendirme gibi yatırımcıları yanlış yönlendirecek, aldatma amaçlı tüm piyasa uygulamaları yasaklanmıştır. Aynı kanunun 16. maddesiyle içeriden öğrenenler ticaretinin tanımı anlaşılır hale getirilmiş, işletme içerisindeki yönetici, çalışan ve %10 ve daha fazla şirket hissesine sahip olanların yaptıkları menkul kıymet alım ve satım işlemlerinin SEC'ye bildirimleri zorunlu hale getirilmiştir. Türkiye'de ise 2013 yılında kabul edilen 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre, içeriden öğrenenlerin gerçekleştirdikleri işlemlerin Kamuyu Aydınlatma Platformu'na (KAP) bildirimini zorunlu kılınmıştır.

Piyasaları bozucu işlemlerden biri kabul edilen içeriden öğrenenler ticareti, bir kısım yatırımcıların erişemediği ve etki unsuru içeren içerideki bilginin kullanılarak menkul kıymet alım-satım işleminin gerçekleştirilmesidir. Yatırımcıların güvenini ve işletmelere, kişilere olan sadakatini zedeleyen içeriden öğrenenler ticareti, beyaz yakalıların en çok işledikleri finansal suçlardan biri olup, piyasalarda likidite ve etkinliği düşürmektedir (Leap, 2007; Sjödın, 2006).

Menkul kıymet ihraç eden bir işletmeyle güvene dayalı ilişkisi olan, işletmenin henüz kamuya açık olmayan fiyata duyarlı bilgisinin farkında olan ve bu bilgiye direkt / indirekt ulaşabilen kişiler içeriden öğrenenler olarak nitelendirilmektedir. Bu kişiler, işletmede çalıştıkları pozisyonlar sebebiyle bilgiye kolayca ulaşabilen yöneticiler ve çalışanlar başta olmak üzere, işletmenin menkul kıymetlerinin belirli kısmını elinde bulunduran hissedarlar, işletmeye şahsiyle sorumlu ve görevlerini ifa etmekle yükümlü olan kurul üyeleri, denetçiler ve avukatları da kapsamaktadır. Sarbanes Oxley Yasasının 403. maddesine göre menkul kıymetlerinin %10'dan fazlasına sahip olanların içerideki bilgiye ulaşabilecekleri varsayılmış ve söz konusu kişilerin işlem bildirimleri zorunlu olan içeriden öğrenenler grubundan olduğu belirtilmiştir (SOX, 2002).

Bu çalışmada amaç, turizm işletmelerinde faaliyet gösteren içeriden öğrenenlerin işlem özelliklerini turizm alanına tanıtmak ve içeriden öğrenenler ticareti konusunda teorik / ampirik yeni çalışma konularını ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple çalışmada, içeriden öğrenenlerin işlemleri boylamsal olarak tablolar halinde sınıflandırılmış ve aylara, yıllara, işlem türüne ve yönetici sınıfına göre işlem karakteristikleri verilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

İçeriden öğrenenler ticareti konusunda yapılan ilk çalışmalarda, içeriden öğrenenlerin işletmelerine karşı güven yükümlülüğü taşıdıkları ve bu sebeple işletme yöneticilerinin gerçekleştirecekleri ticari işlemlere sınırlama getirilmesi gerektiğine

temas edilirken, içeriden öğrenenlerin menkul kıymet alım ve satım işlem hacimlerinin menkul kıymet fiyatlarına etkileri tanımsal istatistik ölçütleriyle incelenmektedir (Esen, 2017).

İçeriden öğrenenler ticareti konusunda yürütülen çalışmalar beş farklı kategoride sınıflandırılmaktadır (Bajo & Petracci, 2004). Şirket satın almaları (Agrawal ve Nasser, 2012), menkul kıymet ihraçları ve fiyatlara etkileri (Tavakoli vd., 2012), kâr payı dağıtım ve bütçe açıklamaları (Cheng vd., 2011), kurumsal yapı ve yönetici değişiklikleri (Dai vd., 2016; Klein vd., 2017) gibi şirketleri ilgilendiren olayların meydana geldiği dönemlerde, içeriden öğrenenlerin menkul kıymet getirileri ve kârlılıklarını inceleyen çalışmalar ilk kategoride bulunmaktadır. Eksik veya yanlış bilgilendirmenin menkul kıymet fiyatlarına etkisi ve içerideki bilginin içeriği (Ahern, 2017; Chauhan vd., 2016) ikinci kategorideki çalışmaları oluşturmaktadır. İçeriden öğrenenler ticareti düzenlemeleri hukuki boyutu ve etkileri (Hauser vd., 2018; Macey, 1988) üçüncü kategorideki çalışmalar içerisindedir. İçeriden öğrenenler ticaretinin etik, kurumsal ve sosyal refah boyutunu inceleyen çalışmalarla birlikte (Gao vd., 2014; Kaplan vd. 2009; Manne, 1966) likidite, piyasa derinliği ve fiyat oluşumuna etkisinin incelendiği çalışmalar (Baruch vd. 2017; Cheng vd., 2006; Jain & Mirman, 2002) diğer kategorilerdeki çalışmaları oluşturmaktadır.

ABD borsalarına kote olmuş şirket verileri ile yapılan birçok çalışma birbirisiyle benzer nitelikte olup; içeriden öğrenenlerin diğer yatırımcılara oranla işlem yaptıkları şirket hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğunu ve yaptıkları işlemler sonucunda anormal getiriler sağladıklarını göstermektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda, yüksek işletme sermayesine sahip şirketlerin ihraç ettikleri menkul kıymetlerin, düşük işletme sermayesine sahip işletmelere kıyasla yatırımcılar tarafından daha etkin olarak fiyatlandırıldığı ve içeriden öğrenenlerin anlamlı derecede fazla miktarda hisse senedi satım işlemi gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir (Aktas vd., 2008; Lakonishok & Lee, 2001). Meulbroek (1992) içeriden öğrenenlerin işlem günündeki işlem miktarının, öncesi ve sonrası günlerdeki işlemlerden farklılaştığı ve işlem gerçekleştirdikleri günde beklenenden daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, içeriden öğrenenlerin işlemlerini gerçekleştirdikleri tarihte söz konusu menkul kıymete ilişkin fiyat hassasiyetinin arttığı; piyasa işlemlerinde ortaya çıkan anormal artışın önemli bir bölümünün içeriden öğrenenlere ait olduğu saptanmıştır. Ayrıca, içeriden öğrenenlerin ayrıcalıklı bilgi tarafından motive edildiği, yatırımcıların söz konusu işlemleri takip ederek anormal getiriler elde edebilecekleri belirtilmektedir (Lakonishok & Lee 2001; Jeng vd., 2003; Lee vd., 2014).

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmaya konu olan içeriden öğrenenlerin işlem verisi, Thomson Reuters Insiders Filings veri tabanından alınmıştır. Çalışmada, Ocak 2008 ile Aralık 2016 arasında NYSE'ye kote olmuş konaklama, seyahat, rekreasyon ve yiyecek-içecek

işletmeleri alanında faaliyet gösteren toplamda 227 işletmede, 1891 içeriden öğrenen tarafından gerçekleştirilen 35.205 adet alım ve satım işlemi değerlendirilmiştir. Hisse sembolü, şirket ismi ve CUSIP kodu her iki veri tabanında da rastlanmayan ve hisse bilgileri eşleştirilemeyen değerler ile fiyat, hacim ve piyasada bulunan hisse senedi miktarı bilgisi girilmeyen işlemler veri setinden çıkarılmıştır. İçeriden öğrenenlerin gerçekleştirdiği işlemin değeri, nakit temettü ve hisse senedi bölünmelerine göre ayarlanmış hisse fiyatının ayarlanmış işlem miktarı ile çarpımından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri, temizleme, birleştirme ve dönüştürme gibi ön-işleme süreçlerinden geçirilmiş olup; eksik veriler, veri setinden çıkarılmıştır. İçeriden öğrenenlerin işlem fiyatları, alım satım miktarı ve hacimlerinde rastlanan çok büyük değerler, EDGAR Filings – Open Insider veri kaynaklarıyla karşılaştırılarak kontrol amaçlı doğrulama işlemi yapılmıştır. Veri seti içerisindeki değişkenlerin içerdiği bilginin özetlenmesi ve yeni bilgilerin keşfedilmesi amacıyla tablo, grafik ve özetleyici ölçüler kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada, Tavakoli vd. (2012) yönetici sınıflandırması izlenerek, NSYE'ye kote olmuş turizm işletmelerinde görev yapan üst düzey yöneticiler (top executives), orta düzey yöneticiler (senior management) ve diğer düzeylerde görev alan kişiler olarak üç yönetici grubuna ayrılmış olup, gruplara ilişkin alım ve satım işlem özellikleri belirlenmiştir. Tablolar, içeriden öğrenen pozisyonu, işlemin gerçekleştiği yıl ve ay, işlem türü (alım, satım), işlem hacmi ve şirket türüne göre oluşturulmuştur.

Tablo 1: En Büyük Hacimli İçeriden Öğrenenler İşlemleri

İçeriden Öğrenen ID	TICKER	İşletme	İçeriden Öğrenen Pozisyonu	İşlem Tarihi	Menkul Kıymet Fiyatı (\$)	İşlem Miktarı (milyon adet)	İşlem Türü
1x29xx0x	HLT	Hilton Worldwide	Gerçek Lehdar	15/03/2017	54,57	72,42	Satım
1x00xx4x	H	Hyatt Hotels	Direktör	10/11/2009	23,72	38,00	Satım
1x08xx5x	RCL	Royal Caribbean	Direktör	03/11/2014	67,45	7,00	Satım
1x22xx7x	SIX	Six Flags Recreational	Gerçek Lehdar	20/05/2010	33,40	3,96	Alım
1x2xx	WYNN	Wynn Resorts	CEO	14/08/2009	56,21	1,40	Satım

Tablo 1’de Hilton Worldwide gerçek lehdarları tarafından 15/03/2017 tarihinde 54,57\$ menkul kıymet fiyatı ile 74,42 milyon adet menkul kıymet satışı yapılarak en yüksek hacimli içeriden öğrenen işlemi gerçekleştirildiği görülmektedir. En büyük hacimli içeriden öğrenen alım işleminin ise Six Flags gerçek lehdarları tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Tablo 2’de, her yıl ortalama 104 turizm işletmesinin çalışanının borsada işlem gerçekleştirdiği; borsada en az bir işlem gerçekleştiren içeriden öğrenen

sayısının en yüksek 2014 yılında gözlemlenmiş olup; bu sayının S&P 500 yıllık ortalama getirisinin en yüksek olduğu (%32,39) yılı takiben izlenmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, 2014 yılında içeriden öğrenenlerin toplam işlem hacmi ve işlem sayısının en yüksek seviyeye ulaştığı; satış işlemleri sayısının diğer yıllara göre en yüksek seviyede izlendiği gözlemlenmektedir. Aynı yıl içerisinde alım işlemleri sayısında da yaklaşık altı kat artış yaşandığı tespit edilmiştir. Yıllık ortalama getirinin en yüksek olduğu 2013 yılını takip eden 2014 yılında, borsada işlem gerçekleştiren içeriden öğrenenler ve işletme sayısındaki artışa rağmen, içeriden öğrenenlerin satım işlemleri sayısının alım işlemlerinden fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, işlem hacmindeki artışla birlikte, içeriden öğrenenlerin hisse senedi piyasalarında olumsuz haber / beklentinin ortaya çıkışıyla mı yoksa içerideki bilginin satım sinyali içerdiğinden hareket ederek mi gerçekleştirildiğinin araştırılmasını gerektirmektedir.

Turizm işletmelerindeki içeriden öğrenenlerin gerçekleştirdikleri işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatları değerlendirildiğinde, 2013 yılında alımlar için ortalama işlem fiyatının 0,06 \$ olduğu, aynı yıl satışlar için söz konusu fiyatın 14,5 \$ olduğu tespit edilmiştir. 2010 yılında ise, ortalama işlem fiyatının 9,12 \$ alım işlemleri için; 17,37 \$ ise satım işlemleri için gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durum ayrıca, alım-satım fiyat marjının 2013 yılında en yüksek; 2010 yılında ise en düşük seviyede gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 2: İçeriden Öğrenenler Alım-Satım İşlemi Portföyü İstatistikleri

Yıl	İşleme Sayısı	İçeriden Öğrenen Sayısı	ALIM İŞLEMLERİ			SATIM İŞLEMLERİ			Toplam İşlem Sayısı	Toplam İşlem Miktarı (milyon adet)	Toplam İşlem Hacmi (milyar \$)	S&P 500 Yıllık Getiri Oranı (%)	İşlem Günü Sayısı
			Toplam İşlem Sayısı	Ortalama Miktar (milyon adet)	Ortalama Hacim (milyon \$)	Toplam İşlem Sayısı	Ortalama Miktar (Milyon adet)	Ortalama Hacim (Milyon \$)					
2008	127	503	3087	0,29	0,29	1900	0,03	0,35	4,987	141,82	1,57	-37,00	254
2009	114	382	1185	0,60	0,36	2005	0,24	1,76	3,190	1.200,98	3,97	26,46	253
2010	94	393	397	0,16	1,46	2158	0,08	1,39	2,555	242,18	3,58	15,06	237
2011	99	438	1650	2,42	0,25	1272	0,42	4,23	2,922	4.541,41	5,80	2,11	248
2012	94	437	421	1,66	0,19	1679	0,09	2,10	2,100	862,75	3,62	16,00	249
2013	97	514	363	4,00	0,25	1846	0,08	1,16	2,209	306,32	2,24	32,39	249
2014	110	628	1902	0,06	0,09	5776	0,09	2,33	7,678	685,75	13,63	13,69	249
2015	108	590	1116	0,20	0,27	3414	0,13	3,24	4,530	676,15	11,38	1,38	243
2016	99	476	590	0,77	1,23	2656	0,22	5,63	3,246	1.0527,66	15,69	11,96	236

Açıklama: Tabloda verilen “işleme sayısı”, yıl içerisinde en az bir içeriden öğrenenin işlem yaptığı işletme sayısını vermektedir. Menkul kıymet alım - satım miktarı (menkul kıymet adedi) toplulaştırılarak toplam işlem miktarı sütununda verilmiştir. Yıl içerisinde gerçekleştirilen menkul kıymet alım - satım miktarının, menkul kıymetin emrin gerçekleştiği tarihteki dolar cinsinden düzeltilmiş kapanış fiyatının çarpımıyla toplam işlem hacmi hesaplanmıştır. Ortalama işlem hacmi ve miktarı, toplam işlem hacmi ve işlem miktarının toplam işlem sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. İçeriden öğrenenlerin yıl içerisinde işlem gerçekleştirdikleri toplam gün sayısı ise “işlem günü sayısı” sütununda belirtilmiştir.

Tablo 3: Aylara göre Menkul Kıymet Alım-Satım İstatistikleri

Aylar	İşlem	Ort. İşlem Miktarı (milyon adet)	Ort. İşlem Hacmi (milyon \$)	Toplam İşlem Sayısı	Toplam			
					Ort. İşlem Miktarı (milyon adet)	Ort. İşlem Hacmi (milyon \$)	Hisse Senedi Ort. Fiyatı (\$)	Toplam İşlem
Ocak	Alım	0,76	1,03	504	0,25	0,99	3,96	1798
	Satım	0,06	0,97	1294				
Şubat	Alım	0,13	0,12	1152	0,11	1,83	16,64	3391
	Satım	0,11	2,70	2239				
Mart	Alım	0,06	0,16	1279	0,05	0,82	16,40	3930
	Satım	0,04	1,13	2651				
Nisan	Alım	0,09	1,02	631	0,08	1,42	17,75	2092
	Satım	0,07	1,59	1461				
Mayıs	Alım	0,07	0,71	746	0,08	1,64	20,50	3945
	Satım	0,08	1,86	3199				
Haziran	Alım	0,25	0,25	408	0,17	4,08	24,00	2114
	Satım	0,14	5,00	1706				
Temmuz	Alım	0,68	0,63	409	0,65	5,38	8,27	1485
	Satım	0,64	7,18	1076				
Ağustos	Alım	0,50	0,22	1411	0,24	1,16	4,83	3747
	Satım	0,09	1,73	2336				
Eylül	Alım	0,08	0,07	1145	0,08	1,20	15,00	2394
	Satım	0,10	2,24	1249				
Ekim	Alım	0,24	0,21	1093	0,20	1,21	6,05	2233
	Satım	0,17	2,18	1140				
Kasım	Alım	0,93	0,32	1058	0,41	2,06	5,02	3856
	Satım	0,22	2,47	2798				
Aralık	Alım	5,65	0,35	575	1,49	1,70	1,14	2432
	Satım	0,20	2,12	1857				

Açıklama: İşlemler gerçekleştirildikleri aya göre toplulaştırılarak, ilgili aylar içerisindeki toplam alım ve satım işlem sayılarına bölünerek ortalamaları hesaplanmıştır.

İçeriden öğrenenlerin satım işlemleri hacmi Haziran ve Temmuz aylarında en yüksek seviyede gerçekleşmiş olup; hisse senedi ortalama fiyatları en yüksek Şubat-Haziran dönemini kapsayan aylarında izlenmektedir (Tablo 3). Alım ve satım işlemi sayıları Eylül ve Ekim aylarında ise benzer seviyelerde gerçekleşmiştir. Ayrıca ortalama işlem hacminin en yüksek Temmuz aylarında gerçekleştiği görülmektedir.

Thomson Reuters içeriden öğrenenler veri tabanındaki yönetici pozisyonları kodlamasından yararlanılarak içeriden öğrenenler, üst düzey yöneticiler (yönetim kurulu ve icra komitesi başkanı ve başkan yardımcıları, CFO, genel müdür), orta düzey yöneticiler (direktörler, kontrolörler, müdürler) ve işlemleri SEC'e bildirmesi zorunlu olan diğer çalışan grupları (şirket hisselerinin %10 veya daha fazlasına sahip olan gerçek lehdarlar, genel kurul üyeleri, denetim, kurumsal yönetim ve diğer komite üyeleri, şirket avukatları, sekreterler, danışmanlar, dolaylı hissedarlar, genel ortaklar, temsilciler, yetki devredilenler ve diğer şirket çalışanları) olarak üç farklı yönetici grubunda incelenmiştir. 2008-2016 yıllarında işlem gerçekleştiren içeriden öğrenenlerin ortalama %54'ü orta düzey yöneticileri oluştururken, %21'i üst düzey yönetici grubunu oluşturmaktadır. İçeriden öğrenenlerin %25'i diğer çalışan grubu olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4’de, yönetici gruplarına göre işlemlere bakıldığında ise üst düzey yöneticilerin en yüksek ortalama alım işlem hacminin 2010 yılında gerçekleştiği, orta düzey yöneticiler ve diğer çalışan gruplarının ise 2016 yılında ortalama alım işlem hacminin en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Satım işlemlerinde ise, üst düzey yöneticilerin 2015 yılında en yüksek ortalama işlem hacmine ulaştıkları; orta düzey yönetici ve diğer çalışan gruplarında 2016 yılında en yüksek rakama ulaşıldığı tespit edilmiştir. 2011 ve 2012 yıllarında üst düzey yönetici grubunun çok yüksek miktarda fakat düşük hacimlerde alım işlemi gerçekleştirmesi, ilgili yıllarda likit olmayan hisse senetlerinin piyasalardan toplandığı yorumunu da beraberinde getirmektedir. Ayrıca, yüksek işlem hacminin yüksek likiditeyi işaret ettiği gerçeği, üst düzey yönetici ve diğer çalışan grubunun, orta düzey yöneticilerine kıyasla, likit piyasası olan hisse senetlerine rağbet ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda işlem hacminin yüksek olması hisse senedi fiyatlardaki oynaklığın da düşük olduğunun bir göstergesidir. Yüksek işlem hacmi, likidite açısından iyi bir performans göstergesi olmasına rağmen, piyasa derinliği ve alım-satım niteliği hakkında kesin bir fikir beyan etmemektedir. İşlem hacmine katkıda bulunan içeriden öğrenen sayısı ve bu kişilerin net alıcı veya satıcı olup olmadıkları konusu, işlem özelliklerinin belirlenmesi açısından aynı derecede önemlidir. Ayrıca, bir piyasada aktif yatırımcı sayısının fazla olması, hisse senedi fiyat oluşum mekanizması etkinliğinin de bir göstergesidir.

Alıcı (hisse senedi alan içeriden öğrenenlerin fazla olması) veya satıcı (hisse senedi satan içeriden öğrenenlerin fazla olması) pozisyonunda olan içeriden öğrenenlerin sayısına bakıldığında, S&P 500 yıllık ortalama getirisinin negatif olduğu 2008 yılı hariç üst düzey yönetici grubu içerisinde satıcı pozisyonda olanların sayısının alıcı pozisyonda olanlardan daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Negatif getirinin olduğu 2008 yılı için diğer çalışanlar grubunda hisse senedi alıcıları sayısının satıcıların sayısının yaklaşık iki katı olduğu; bu oranın üst düzey yöneticiler grubunda 1,24 kat olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, hisse senedi getirisinin olmadığı ve kayıpla sonuçlandığı 2008 yılında üst düzey yöneticiler ve diğer çalışan gruplarının büyük çoğunluğunun hisse senedi alıcısı olduğu görülmektedir. Aynı yıl içerisinde orta düzey yöneticiler grubunun çoğunluğu satıcı pozisyonunda, diğer çalışanlar grubunun ise alıcı pozisyonunda olduğu; tüm yıllara bakıldığında ise üst ve orta düzey yönetici gruplarının satıcı pozisyonunda olup benzerlik gösterdiği, diğer çalışanlar grubunun ayrıştığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: Yönetici Gruplarına göre İçeriden Öğrenenlerin Alım ve Satım İşlemleri

Yıl	İşlem	Üst Düzey Yöneticiler					Orta Düzey Yöneticiler					Diğer				
		İşlem Sayısı	Ortalama İşlem Miktarı (Yüz bin adet)	Ortalama İşlem Hacmi (Milyon \$)	Alıcı-Satıcı Sayısı	Alıcı / Satıcı Oranı	İşlem Sayısı	Ortalama İşlem Miktarı (Yüz bin adet)	Ortalama İşlem Hacmi (Milyon \$)	Alıcı-Satıcı Sayısı	Alıcı / Satıcı Oranı	İşlem Sayısı	Ortalama İşlem Miktarı (Yüz bin adet)	Ortalama İşlem Hacmi (Milyon \$)	Alıcı-Satıcı Sayısı	Alıcı / Satıcı Oranı
2008	Alım	325	0,13	0,10	63	1,24	682	0,05	0,04	124	0,98	2080	0,39	0,40	93	2,11
	Satım	880	0,10	0,20	51		667	0,15	0,29	127		353	0,93	0,85	44	
2009	Alım	274	17,75	0,17	37	0,84	294	5,04	0,02	84	0,62	617	1,30	0,61	28	0,52
	Satım	413	6,42	0,90	44		593	1,28	1,26	135		999	1,44	2,00	54	
2010	Alım	67	0,67	3,90	23	0,47	220	1,64	0,14	39	0,23	110	2,34	0,12	17	0,17
	Satım	507	0,38	0,78	49		1079	0,41	0,62	167		572	2,03	3,38	98	
2011	Alım	180	20,88	0,15	43	0,83	1124	1,95	0,12	94	0,58	346	0,46	0,75	30	0,54
	Satım	196	0,87	1,32	52		603	0,52	1,08	163		473	10,52	9,44	56	
2012	Alım	108	59,87	0,09	32	0,49	131	3,49	0,11	59	0,28	182	0,47	0,32	15	0,26
	Satım	389	0,34	1,18	65		907	0,32	0,61	209		383	3,09	6,57	57	
2013	Alım	59	0,06	0,08	15	0,19	75	16,59	0,10	39	0,14	229	0,89	0,32	54	1,02
	Satım	446	0,35	1,18	80		1168	0,14	0,40	273		232	5,53	4,97	53	
2014	Alım	576	0,20	0,02	38	0,39	246	3,32	0,06	62	0,20	1080	0,34	0,13	55	0,77
	Satım	1904	0,52	1,75	97		3086	0,14	0,68	305		786	5,29	10,22	71	
2015	Alım	278	0,26	0,50	30	0,37	350	5,33	0,08	79	0,29	488	0,73	0,27	63	1,02
	Satım	1098	0,36	1,56	82		1846	0,25	0,91	274		470	7,68	16,32	62	
2016	Alım	118	0,11	0,25	27	0,42	262	15,85	0,89	69	0,31	210	2,03	2,21	21	0,30
	Satım	688	0,27	1,03	64		1288	0,24	1,35	225		680	7,99	18,38	70	

Açıklama: Alım ve satım portföyleri için ortalama işlem miktarı ve ortalama işlem hacmi, toplam işlem hacmi ve miktarının toplam işlem sayısına bölünmesinden elde edilmiştir. Tabloda, yönetici gruplarına göre alıcı ve satıcı olan içeriden öğrenenler sayısından faydalanılarak alıcı / satıcı sayısı hesaplanmıştır. Örneğin, bir yöneticinin sene içerisinde gerçekleştirdiği menkul kıymet alım miktarı (işlem miktarı) satım miktarından fazla ise söz konusu yönetici “alıcı” olarak; aksi durumda ise “satıcı” olarak etiketlenmiştir. Alım ve satım miktarı eşit olan içeriden öğrenenler değerlendirmeye alınmamıştır.

İşletme türlerine göre işlemler incelendiğinde, konaklama işletmeleri sayısının işlem gerçekleştiren tüm turizm işletmelerinin yaklaşık %70'ini oluşturduğu; konaklama işletmelerindeki içeriden öğrenen ve işlem gerçekleştiren işletme sayısının, ortalama işlem sayısı ve işlem hacminin, ulaştırma, rekreasyon ve yiyecek – içecek gibi diğer kategorideki turizm işletmelerden daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

SONUÇ

İçeriden öğrenenler ticareti finansal piyasalarda menkul kıymet fiyatlarının doğru olarak konumlandırılmasını engelleyen bir risk primi ve yatırımcıların piyasaya olan güvenini sarsan en önemli finansal suçlardan biridir. Birçok ülkede hukuki düzenlemeler ve teknolojik tedbirlere rağmen, içeriden öğrenenler ticaretinin piyasalarda önemi artan bir suç olarak kalması, bu konudaki çalışmaların güncelliğini korumaktadır. Bu sebeple, yatırımcıların piyasaya olan güvenini sağlayacak ve yeni yatırımcıları piyasaya çekecek, içeriden öğrenenler ticaretini önleyici uygulamaların gerçekleştirilmesi önem kazanmaktadır. Söz konusu uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için, piyasa mikro yapısının, piyasa araçlarının, işlem yöntemleri ve emir-işlem esaslarının göz önünde bulundurulması gerektiği gibi; içeriden öğrenenlerin faaliyet gösterdiği işletmelerin kurumsal yapısının, faaliyet gösterdiği sektörün ve içeriden öğrenenlerin işlem özelliklerinin ele alınması gerekmektedir. İçeriden öğrenenler ticaretinin turizm alan yazınında daha önce çalışılmamış olması, bu konuda öncelikli olarak turizm sektörü ve içeriden öğrenenler ticareti ilişkisinin tanımlayıcı olarak çalışılması konusundaki gerekliliği ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, turizm endüstrilerinde faaliyet gösteren ve borsaya kote olmuş işletmelerin yönetici ve çalışanlarının piyasalardaki işlem özelliklerinin belirlenmesi amacıyla tanımlayıcı bir yöntem izlenmiş olup; yıllara, yönetici gruplarına ve işletmelerin faaliyet alanlarına ilişkin istatistikler verilmiştir.

Çalışma sonucunda, turizm işletmelerinde görev yapan içeriden öğrenenler ve işletme sayısının 2014- 2016 yıllarını kapsayan periyotta yükseldiği ve hisse senedi alım- satım hacminin arttığı tespit edilmiştir. Bu durum yüksek likidite ve piyasa derinliği konusunda olumlu bir gösterge olduğu kadar, içeriden öğrenenlerin ayrıcalıklı bilgiye dayalı olarak işlem gerçekleştirip gerçekleştirmediğinin test edilmesini gerekli kılmaktadır. Söz konusu dönemdeki yüksek işlem hacminin satım işlemlerinden kaynaklandığı görülmektedir. 2008-2016 yıllarını kapsayan dönemde, hisse senedi ortalama fiyatının en yüksek Şubat- Haziran aylarını kapsayan periyotta gerçekleştiği; Haziran ve Temmuz aylarında ise satım işlem hacminin en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Ayrıca, içeriden öğrenenlerin Haziran ayında yüksek fiyattan yüksek hacimde satım işlemleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Aralık ve Ocak aylarında hisse senedi alım işlemi miktarının artması takip eden aylarda hisse senedi ortalama fiyatlarına da artış olarak yansımaktadır.

İçeriden öğrenenlerin turizm işletmeleri içerisindeki pozisyonları değerlendirildiğinde, direktör, kontrolör ve müdürlerden oluşan orta düzey

yöneticilerin içeriden öğrenenlerin yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Üst ve orta düzey yöneticiler 2008 yılı hariç tüm yıllarda satıcı pozisyondayken (hisse senedi satan içeriden öğrenenlerin fazla olması), gerçekleştirilen ortalama işlem hacmi ve miktarı benzerlik göstermektedir. 2008 yılında yıllık ortalama piyasa getirisinin negatif gerçekleştiği dikkate alındığında; tüm yönetici gruplarında bulunan içeriden öğrenenlerin alıcı pozisyonunda (hisse senedi alan içeriden öğrenenlerin fazla olması) olması, her ne kadar içeriden öğrenenlerin piyasaların yükseleceğini düşünerek düşük fiyattan hisse senedi alımı gerçekleştirdiği manasına gelebiliyor olsa da, ortalama işlem hacminin çok düşük kalması bu tezi desteklememektedir. Ayrıca, konaklama işletmelerinin turizm işletmeleri içerisinde, borsaya kote olmuş işletme sayısı, gerçekleştirilen alım- satım işlem sayısı, işlem hacmi ve işlem gerçekleştiren içeriden öğrenen sayısı bakımından en yüksek paya sahip olduğu tespit edilmiştir. İçeriden öğrenenlerin turizm sektörünü ilgilendiren veya hukuki düzenlemeler, siyasi, politik, ekonomik olaylar ile işletmelerin iflas, birleşme, finansal raporların veya özel durumların kamuya açıklanması öncesi veya sonrasında işlem özelliklerinin, yönetici grupları veya alt sektörlerle göre işlem özelliklerinin tespiti ayrı bir çalışma konusudur.

Sermaye piyasalarında içeriden öğrenenler ticareti önem teşkil eden ve hız kesmeyen suçlardan biri olarak düşünülmektedir. Bu durum içeriden öğrenenler ticaretini düzenleyen ülkelerde söz konusu suça ilişkin cezai yaptırımlar artırılmasını sağlamıştır. ABD'de 1993-1999 yılları arasında içeriden öğrenenler ticareti mahkûmları ortalama bir seneden az hapis cezasına çarptırılırken, bu rakamın, 2010 - 2015 yılları arasında ortalama 30 aya kadar çıktığı bilinmektedir (Esen, 2016). Ayrıca ABD'deki sermaye piyasaları başta olmak üzere birçok ülkede sermaye piyasasını düzenleyici kurumların mahkemeye intikal eden davaları ve sonuçlarını tüm piyasa oyuncularıyla paylaşması şeffaflık, yatırımcının güvenini sağlama ve kamu yararını gözetme ilkesiyle yürütülürken; yaklaşık 35 senelik borsa tecrübesi olan ülkemizde şimdiye kadar detayları kamuya açıklanmış içeriden öğrenenler ticareti davası bulunmamaktadır. Bu noktada, mevcut yasaların iyi işletilmesi ve mahkemeye yansımış davalar konusunda yatırımcıların bilgilendirilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Agrawal, A. & Nasser, T. (2012). Insider trading in takeover targets. *Journal of Corporate Finance*, 18 (3), 598-625.

Ahern, K. R. (2017). Information networks: Evidence from illegal insider trading tips. *Journal of Financial Economics*, 125 (1), 26-47.

Association of Government Accountants (AGA). (2019). Fraud statistics report. <https://www.agacgfm.org/>, (Erişim Tarihi: 06.03.2019).

Bajo, E. & Petracci, B. (2004). Do what insiders DO: Abnormal performances after the release of insiders' relevant transactions. (*Araştırma Notları*), Bologna Üniversitesi.

Baruch S., Panayides M. & Venkataraman K. (2017). Informed trading and price discovery before corporate events. *Journal of Financial Economics*, 125 (3), 561-588.

Chauhan, Y., Kiran, Kumar, K. & Chaturvedula, C. (2016). Information asymmetry and the information content of insider trades: Evidence from the Indian stock market. *Journal of Multinational Financial Management*, 34, 65-79.

Cheng L. T.W., Davidson W. N. & Leung T. Y. (2011). Insider trading returns and dividend signals. *International Review of Economics & Finance*, 20 (3), 421-429.

Cheng, L., Firth, M., Leung, T.Y. & Rui, O. (2006). The effects of insider trading on liquidity. *Pacific-Basin Finance Journal*, 14 (5), 467-483.

Dai L., Fu R., Kang J.K. & Lee I. (2016). Corporate governance and the profitability of insider trading. *Journal of Corporate Finance*, 40, 235-253.

Dolgoplov, S. (2012). Insider trading, informed trading, and market making: liquidity of securities markets in the zero-sum game. *William & Mary Business Law Review*, 3 (1), 12.

Esen, M.F. (2017). İçeriden öğrenenler ticaretine yaklaşımlar. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (4), 70-82.

Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *Journal of Finance*, 25 (2), 387-417.

Gao, F., Lisic, L. L. & Zhang, I. X. (2014). Commitment to social good and insider trading. *Journal of Accounting and Economics*, 57 (2-3), 149-175.

Gebka, B., Korczak, A., Korczak, P. & Traczykowski, J. (2017). Profitability of insider trading in Europe: A performance evaluation approach. *Journal of Empirical Finance*, 44, 66-90.

Hauser F. & Schredelseker K. (2018). Who benefits from insider regulation?. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 68, 203-210.

Jaffe, J.F. (1974). Special Information and Insider Trading. *The Journal of Business*, 47 (3), 410-428.

Jain, N. & Mirman, L. J. (2002). Effects of insider trading under different market structures. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42 (1), 19-39,

Jeng, L.A., Metrick, A. & Zeckhauser, R.J. (2003). Estimating the returns to insider trading: A performance-evaluation perspective. *The Review of Economics and Statistics*, 85 (2), 453-471.

Kaplan, S. E., Samuels, J. A. & Thorne, L. (2009). Ethical norms of CFO insider trading. *Journal of Accounting and Public Policy*, 28(5), 386-400.

Klein, O., Maug, E. & Schneider C. (2017). Trading strategies of corporate insiders. *Journal of Financial Markets*, 34, 48-68.

Lakonishok, J. & Lee, I. (2001). Are insider trades informative?. *The Review of Financial Studies*, 14(1), 79-111.

Lee, I., Lemmon, M., Li Y. & Sequeira, J.M. (2014). Do voluntary corporate restrictions on insider trading eliminate informed insider trading?. *Journal of Corporate Finance*, 29, 158- 178.

Macey, J.R. (1988). Ethics, economics and insider trading: Ayn Rand meets the theory of the firm. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 11(1), 727-784.

Meulbroek, L.K. (1992). An empirical analysis of illegal insider trading. *The Journal of Finance*, 47(5), 1661-1699.

PricewaterhouseCoopers (PwC) (2016). Global economic crime and fraud survey. <http://www.pwc.com>, (Erişim Tarihi: 13.08.2018).

PricewaterhouseCoopers (PwC) (2018). Global economic crime and fraud survey. <http://www.pwc.com>, (Erişim Tarihi: 05.03.2019).

SEC (2018). Insider trading. <http://www.sec.gov>, (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

Seyhun, N. (1998). *Investment intelligence from insider trading*, MIT Press.

Tavakoli, M., McMillan, D. & McKnight, P. J. (2012). Insider trading and stock prices. *International Review of Economics & Finance*, 22 (1), 254-266.

SOX (2018). Sarbanes- Oxley Act Section 806, Whistleblower protection. <http://www.sox-online.com>, (Erişim Tarihi: 17.07.2018).

Yayın Geliş Tarihi: 13.12.2018
Yayına Kabul Tarihi: 27.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.496966>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 959-980
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÜSTEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ İLE TÜRKİYE’NİN TARIM SEKTÖRÜ DİŞ TİCARET DENGESİ TAHMİNİ (2018-2023)

Murat GÜNGÜL*
Füsün YENİLMEZ**

Öz

Tarım her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de büyük öneme sahiptir. Özellikle tarımsal üretimde ürün verimliliği ve çeşitliliğinin sağlanmasını ve buna göre dış ticarete üstünlük sağlanması çok önemlidir. Türkiye’nin tarımsal dış ticaretine bakıldığında bir dalgalanma söz konusu olmasına rağmen bugüne kadar ağırlıklı olarak tarımsal dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. Ancak bu fazlalığın ne kadar ülkenin tarımsal potansiyeline yakın olduğu ve gelecek dönemlerde sağlanıp sağlanamayacağı tartışılmaktadır.

Türkiye’de tarım sektörü dış ticaretini konu alan bu çalışmada TÜİK’ten alınan 1998-2018/4 tarımsal dış ticaret verileri yardımı ile Türkiye’nin 2018-2023 yılları arası tarımsal dış ticareti aylık bazda tahmin edilmeye çalışılmıştır. Tahmin yöntemi olarak üstel düzleştirme yöntemi ve bu yöntemin mevsimsel etkilerini de göz önünde bulunduran holt-winter metodu kullanılmıştır. Türkiye’nin tarımsal dış ticaretine konu dört ana kalem ve bu kalemlere ilişkin 1998-2018/4 yıllarını kapsayan 256 dönem tahmin yönteminin veri setini oluşturmuştur. Çalışma sonucunda 2023 yılına gelindiğinde Türkiye’nin tarımsal dış ticaretinden ihracatın ithalatı karşılama oranı hesaplanmış ve buna göre yıllar içinde ihracatın ithalatı karşılama oranının düşüş göstereceği tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Tarım, Tarımsal Dış Ticaret, Tarımsal İhracat, Tarımsal İthalat, Üstel Düzleştirme Yöntemi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Güngül, M., & Yenilmez, F. (2019). Üstel düzleştirme yöntemi ile Türkiye’nin tarım sektörü dış ticaret dengesi tahmini (2018-2023). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 959-980.

* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Nevşehir Defterdarlığı, Gelir Uzmanı, ORCID: 0000-0003-2407-6395, muratgungul@hotmail.com

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-7619-8621, yenilmez@ogu.edu.tr

ESTIMATION OF TURKEY'S FOREIGN TRADE BALANCE OF AGRICULTURAL SECTOR THROUGH EXPONENTIAL SMOOTHING METHOD (2018-2023)

Abstract

Agriculture has also a great importance in Turkey as in every country. The providing product efficiency and diversity especially in agricultural production and accordingly TO gain advantage over foreign trade is very important. Although there is no fluctuation in Turkey's agricultural foreign trade, foreign trade surplus has been predominantly had until today. But, to which extend this surplus reflect actual agricultural potential of the country and whether it can be obtained in next periods are controversial.

The agricultural foreign trade of Turkey covering the period of 2018-2023 was tried to be estimated on a monthly basis through the agricultural foreign trade data of the period of 1998-2018/4 obtained from TSI in this study which is about foreign trade of agricultural sector. Exponential smoothing method and holt-winter method that considers the seasonal effects of exponential smoothing method were used as an estimation method in the study. Four main items of agricultural foreign trade of Turkey and 256 terms covering 1998-2018/4 years concerning these items constituted the data set of the estimation method. In consequence of the study, the import coverage ratio of export in 2023 was calculated from Turkey's foreign trade rate, and accordingly, it was estimated that import coverage ratio of export will decline over years.

Keywords: *Agriculture in Turkey, Agricultural Foreign Trade, Agricultural Export, Agricultural Import, Exponential Smoothing Method.*

GİRİŞ

Tarım sektörü dolaylı ya da doğrudan ekonominin hemen hemen her alanına tesir eden bir sektördür. Türkiye'de dahil Dünya'nın her yerinde bu durum değişmemektedir. Tarihsel sürece bakıldığında tarım sektörünün ekonomi ile ilişkisinde özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen tarımsal üretim düşüklüğü ve özellikle kıtlıkların baş göstermesi ile tarımsal verimlilik çok düşük seviyelere gerilemiştir. Dolayısıyla savaştan sonra tarım reformları ile eski verimli potansiyel tekrardan sağlanmaya çalışılmıştır. Bu reformlar, ekonomilerin büyümesinden, tarımın farklı bir katma değer oluşturması ile, GSMH içerisinde tarım sektörünün katkısını yükseltmiştir. Tarımsal üretimde gerçekleşen yükseliş, daha sonra artarak yükselişi sürdürmüş ve "Yeşil Devrim" sıfatıyla bir değere sahip olmuştur. Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründeki kalkınma bu şekilde gerçekleşmiştir. Devamında sanayi ve hizmetler gibi başat sektörlerin de aynı sürecin tetiklemesi ile etkinliğini artırması, bu sefer tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalarak artmasına ve nihayetinde bugünkü seviyeye gelmesine neden olmuştur (Türkeç & Çakıcı, 2016: 1). Gelişmiş ülkelerde gerçekleşen bu durumun gösterdiği şekilde, gelişme sürecinin başlangıç aşamalarında ekonominin

ana sektörlerinden tarım sektörü, gelişmenin devam eden evrelerinde zamanla ikincil hatta çok daha alt sektör konumuna gelmektedir. Aynı şekilde günümüzün gelişmekte olan ülkelerinde de bu dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm süreci ekonomilerin yapısal fonksiyonunun kaçınılmaz bir sonucudur (Doğan, 2009: 365-366). Her ne kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik gelişmelerden kaynaklı tarım sektörünün ekonomide başat sektör konumu yok olsa da, aralarında ciddi farklar mevcuttur. Şöyle ki gelişmiş ülkelerde, tarımda çok dar alanda yüksek verimlilik mümkün ve katma değeri yüksek ürünler elde edilme potansiyeli yüksekken, gelişmekte olan ülkelerde bu durum çok fazla görülmemektedir. Türkiye açısından bu duruma bakıldığında, Türkiye'nin tarımsal ürün verimliliğinin Avrupa Birliği ortalamasına göre çok geride kaldığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ekilebilir toprak kapasitesi Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde birinci olan Fransa'dan çoktur. (Türkeç & Çakıcı, 2016: 3).

Türkiye'de tarım sektörü gelişmiş ülkelere göre daha düşük seviyede bulunsa da, ekonomik açıdan kapasitesi yüksek bir yapıya sahip olup ülkenin ekonomik büyüme sürecine farklı sektörlerde dahil olmak üzere bir çok alanda fayda sağlamaktadır. Bu faydalar beslenme için gerekli gıda ürünlerinin üretimi, iş gücüne istihdam sağlamada, sanayi sektörüne ham madde tedarik etme ve talep yaratmada, dış ticarete ihracatı artırmada ve milli gelire önemli bir katkı sağlamaktadır (Doğan, 2009: 366).

Tarım sektörü sadece kendi tabiatının verdiği ürünlere bağlı bir sektör değildir. Ayrıca ekonominin birçok alanıyla ilişki içinde olan bir sektördür. Özellikle tekstil, deri, gıda ve giyim ile tütün ve tütün mamulleri sanayilerine girdi sağlamak ve kredi kuruluşları, kendine girdi sağlayan şirketler, işleme sanayi işletmeleri, taşıma firmaları, toptancılar, lokantalar, oteller ve perakendeciler gibi çok sayıda ajanla ilişki kurmaktadır. Bu sayede tarım sektörü çalışanları ile diğer ilişkili sektörler arasında işbirliği artmaktadır. Bu iş birliğine bağlı olarak ilişkili sektörler arasında gerçekleşecek ortak çalışma, üretim miktarı, pazar ve kalite sorunlarının aşılmasını kolaylaştıracak ve tarım ekonomisi ilişkisinde ülke ekonomisine artı değer sağlayacaktır (Erbaş, 2016:213).

Tarım sektörü; nüfus, işgücü, toplumun beslenmesi, sanayi, GSYH ve dış ticaret konularında ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. (Uzundumlu, 2012: 34). Ancak tarımı sadece tek bir sektör ve bu sektöre bağlı ekonomik bir veri olarak algılamak yanlış olur. Özellikle üretim faktörü etkisi ekonomi üzerinde tüm ekonomik göstergeleri etkileyen bir ana değişkendir.

Tarım sektörünün üretim faktörüne katkısı, tarımdan tarım dışına, emek ve parasal sermaye transferi şeklinde gerçekleşmektedir. Tarım sektörünü diğer sektörlerin eksik kaldığı düşük maliyetli iş gücü ve emek ihtiyacını sağlamaktadır. Tarım sektöründeki istihdam fazlası sanayi sektörüne aktarıldığı sürece, sanayinin işgücü maliyeti aynı oranla azalacak ve ekonomik büyüme aynı derecede artacaktır (Erbaş, 2016:214). Tarım sektörü, iş gücünün yanında sanayi sektörünün

hammadde ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Tarım sektörü iş gücü ve hammadde ile sanayi sektörünü beslerken aynı şekilde diğer sektörler için de talep oluşturmaktadır. Dolayısıyla, tarım ve sanayi sektörleri birbirlerini etkileyen yani etkileşim içerisinde olan sektörlerdir (Kıral & Akder, 2000:9). Sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu en temel üretim faktörü sermaye de tarım sektörü kaynağı ile birikmektedir. Tarım sektörü gelişimi ile ortaya çıkan sermaye birikimi bazen dolaylı bazen de dolaysız araçlarla tarım dışı alanlara aktarılmaktadır (Erbaş, 2016:214). Buda dolaylı olarak diğer üretim faktörü göstergelerine olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Daha açık bir ifade ile sektör sektörü tetiklemekte ve ekonomi içinde bir domino etkisi yaratmaktadır. Bu da tarım ekonomi ilişkisini daha güçlü kılmaktadır. Aynı şekilde sektörler arası etkileşim ters etki de oluşturabilmektedir. Bir ekonomik sektördeki sorun, diğer ekonomik sektörler ile iç içe büyümektedir (Güneş, 1994: 47). Bu sebeple tarım ekonomi ilişkisi analizinde tüm ekonomik sektörlerin birbiri ile ilişkisi iyi değerlendirilmelidir.

Genel anlamda tarım sektörü, başat sektör olma açısından uğradığı dönüşüme rağmen, özellikle kırsal alandaki halkın ihtiyaçlarını karşılama konumunda olup ülke ekonomisinin büyümesinde kayda değer katkı sağlamaktadır (Doğan, 2009: 366). Özellikle tarımsal sanayi aracılığıyla daha çok yerli hammadde kullanılarak ülke dışı ticaret dengesinde katma değeri daha yüksek çıktılar elde etme avantajı sağlamaktadır (Ege, 2011:4). Tarım sektörünün gerek ithalat gerekse ihracat değerlerindeki büyük etkisi nedeniyle tarımsal dış ticaret dengesi ve dolayısıyla ülkenin genel dış ticaret dengesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı en önemli sorunun ihracat yetersizliği olduğu düşünüldüğünde bu durum daha çok önemli olmaktadır (Yayar & Karkacier, 2003:89).

Türkiye’de tarımsal alanda ki dönüşümle beraber tarım sektörünün yıllar itibari ile GSMH içerisinde ki payının düştüğü görülmektedir. Tabi bu düşüş tarımsal dış ticareti de etkilemekle beraber yine yıllar itibari ile tarımsal dış ticarete ihracat ve ithalat rakamlarını ve dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranına da etki etmektedir. Türkiye bir tarım ülkesi olarak farklı bölgelerden, farklı zamanlarda, farklı ürün çeşitleri elde edebilmektedir. Ancak Türkiye’nin potansiyeline rağmen bu çeşitliliğin tarımsal dış ticarete çok yansımadağı görülmektedir. Bu husus çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmuş olup çalışma içerisinden tarımsal dış ticarete mevcut durum değerlendirilerek geleceğe yönelik tahmin yapılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’nin tarımsal dış ticaretine yönelik literatür taramasında pek çok çalışma yer almaktadır.

Yayar & Karkacier (2003) çalışmalarında Türkiye’nin tarım sektörü dış ticaretinin 1985-2000 dönemindeki gelişimini incelemişlerdir. Box-Jenkins tahmin yöntemi kullanarak gelecek yıllar için salt tarım ürünleri ihracatının dalgalanma göstereceğini ve azalış trendinin devam edeceğini değerlendirerek çalışma sonucunda buna ilişkin uygun tedbirler sunmuşlardır.

Peker (2014) doktora tezi olan çalışmasında iki analiz yapmıştır. Birinci analizde tarım sektörünün Avrupa Birliği pazarında rekabet düzeyinin belirlenmesi için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi kullanılmıştır. İkinci analizde ise seçilmiş bazı makroekonomik değişkenler aracılığıyla tarım sektörü arasındaki ilişki panel eş bütünleşme analizi yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonuçlarında en dikkat çekici olan AB pazarında özellikle meyve sektöründe Türkiye'nin yüksek rekabet gücüne sahip olduğunun tespit edilmesidir

Demirdöğen & Olhan (2014) çalışmalarında Türkiye ile Rusya arasında tarımsal dış ticaret incelenmiştir. Bunun yanında ülkeler arasında gerçekleşen politikaların tarımsal dış ticareti nasıl etkilediği araştırılmıştır. Türkiye ve Rusya'nın tarımsal dış ticaretinde ürünler açısından yoğunlaşma seviyelerine bakılmış ve her dört ihracat kaleminin birini domates üzerinden gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. CR(2) ile turunçgil ürünleri dahil edildiğinde 2006 yılında 50 den fazla bir yoğunlaşma tespit edilmiştir. İthalatta ise buğday ürünü yıl içerisinde yoğunlaşma 86 seviyesine kadar yükselmiştir. Sonuç olarak tarım mahsulleri yoğunlaşma seviyesinin yüksek olan birkaç ürünle Türkiye ile Rusya arasında gerçekleşen tarımsal dış ticaretin genelinin açıklanabileceği sonucuna varmışlardır.

Erol (2015) çalışmasında Türkiye tarımsal dış ticaretinin yapısını, farklı dış ticaret veri sınıflamalarına göre, seçilen dönem verileri üzerinden ortaya koyarak dış ticaretin yapısal durumunu ve sorunlarını çeşitli endeksler yoluyla analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmada yapılan analizler sonucunda tarımsal dış ticaret verileri değerlendirilirken seçilen sınıflamanın önem arz ettiği, endüstri içi ticaret analizlerinin dış ticaret değerlendirmesinde dikkate alınması gereken bir husus olduğu, sektör dış ticaretinde, bitkisel üretim alt sektörleri ve bunlara dayalı işlenmiş gıda sanayine bağımlı bir ihracat yapısının mevcut olduğu, tarımsal hammaddelerde önemli oranda dışa bağımlılığın söz konusu olduğu ve AB sürecinin sektör üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Gündüz, Kalaycı ve Avşar (2017) çalışmalarında tarım mahsulleri ve tarım mahsullerini etkileyen koşullar incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak tarımsal mahsuller ve bağımsız değişkenler olarak döviz kuru ve petrol fiyatları seçilmiştir. Araştırmada döviz kuru ve petrol fiyatlarının tarımsal mahsulleri etkileme derecesinin tespiti için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bunun yanında, değişkenler arası uzun zamanlı ilişkiyi analiz etmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular sonucu petrol fiyatları ve döviz kurları tarım mahsullerini etkilediği ve aralarında uzun vadeli ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

Aydın & Aydın (2018) çalışmalarında Philip McMichael'ın üçlü gıda rejimi yaklaşımı temel alınarak, Türkiye'nin tarımsal ürün ticaretinde yaşadığı dönüşümü analiz etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda Türkiye'nin tarımsal ürün

ticaretinde yaşadığı dönüşüm, yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde yaşanan dönüşüm ile paralellik arz ettiği gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada ise 1998-2018/4 dönemlerinden elde edilen tarımsal dış ticaret verileri kullanılarak 2018-2023 yılları arası tarımsal dış ticaret tahmin edilmeye çalışılmış ve 2023 hedeflerine ne kadar yakın olduğumuz incelenmiştir. Yöntem olarak üstel düzleştirme yöntemi ve metot olarak ta mevsimsel etkileri göz önünde bulunduran holt-winter yöntemi kullanılmıştır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümü ile çalışmanın amacını oluşturan tarım sektörü üzerinde genel değerlendirmelerde bulunularak çalışmanın ortaya çıkış amacı belirtilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde çalışmanın materyal ve metodu tespit edilmeye çalışılmış ve hangi verilerin ve yöntemlerin neden kullanıldığı ve nasıl uygulanacağı açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise kullanılan veriler ve yöntem sonucu elde edilen bulgular tasnif edilip tasnif sonucu ortaya çıkan sonuçlar analiz edilmiş ve son bölümde çalışma ile ilgili elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirilip öneriler sunulmuştur.

MATERYAL VE METOT

Materyal

Türkiye'nin 1998 yılından itibaren tarımsal dış ticaretine bakıldığında ihracatın ithalatı karşılama oranının genelde %100'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Tablo 1'e bakıldığında bu durum daha çok netlik kazanmaktadır. Söz konusu tabloda Türkiye'nin tarımsal dış ticaretine konu dört ana ve yirmi dört ara kalemin ihracat ve ithalat rakamları yıllar itibari ile hesaplanarak toplam sonuç oluşturulmuştur. Veriler aylık bazda TÜİK'ten alınmış olup uluslararası standart ticaret sınıflandırmasına (SITC, rev. 3) göre derlenmiştir.

Tablo 1: Tarım Ürünleri Dış Ticareti 1998-2018 SITC (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracat Değişim%	İthalat Değişim%	İhracatın İthalatın Karşılama Oranı %
1998	5.052	4.322	-	-	116,8
1999	4.441	3.398	-12,1	-21,4	130,6
2000	3.855	4.156	-13,2	22,3	92,7
2001	4.349	3.079	12,8	-25,9	141,2
2002	4.052	3.995	-6,8	29,7	101,4
2003	5.257	5.265	29,7	31,8	99,8
2004	6.501	6.059	23,7	15,1	107,3
2005	8.308	6.480	27,8	6,9	128,2
2006	8.633	7.286	3,9	12,4	118,5
2007	9.769	9.813	13,1	34,7	99,6
2008	11.474	13.037	17,5	32,9	88
2009	11.195	9.630	-2,5	-26,1	116,3
2010	12.664	12.880	13,2	33,7	98,3
2011	15.279	17.574	20,7	36,4	86,9
2012	15.994	16.364	4,7	-6,9	97,7
2013	17.739	16.916	10,9	3,4	104,9
2014	18.747	18.060	5,7	6,8	103,8
2015	17.444	16.447	-6,9	-8,9	106,1
2016	16.856	16.013	-3,4	2,6	105,2
2017	17.589	18.730	4,3	16,9	93,9
2018*	6.174	6.979	-	-	-
Ortalama			-	-	106,8

Kaynak: Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC, Rev.3) göre TÜİK ve Tarım Köy İşleri Bakanlığı sitesinden derlenmiştir. Hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

*2018 yılının ilk dört ayın toplam verisidir

Tablo 1 değerlendirildiğinde Türkiye'nin tarımsal dış ticaretinde ihracatın ve ithalatın bazen düşüş göstermesine rağmen kademeli olarak arttığı gözlenmektedir. Ancak değişim oranları açısından ithalat oranlarındaki artış ve azalışın ihracat oranlarına nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak da ihracatın ithalatı karşılama oranı %88'den %140'lara kadar değişim göstermektedir. Tablonun genel değerlendirmesinde ihracatın ithalatı karşılama oranının özellikle 2009 yılından itibaren eski yüksek oranları yakalayamadığı ve hatta ihracatın ithalatı karşılayamayacak seviyeye düştüğü görülmektedir.

Türkiye'nin tarımsal dış ticaretine konu veriler TÜİK'te Endüstri Sınıflaması Uluslararası Standartı (ISIC) ve Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC) olmak üzere iki varyasyonda mevcuttur. ISIC tarımsal dış ticarete ilişkin ana kalemler üzerinden analiz yapmayı sağlayacak verileri sunsa da ara kalemlerin de analiz edilmesi için gerekli verileri sunamamaktadır. Buna rağmen SITC hem ana kalemleri hem ara kalemleri ve özellikle ISIC içinde yer alamayan tarımsal kalemleri veri seti olarak kullanmaya olanak sağlayan bir varyasyon olarak kullanılmaktadır (Aydın, 2009:2). Bu bağlamda veri setini oluşturacak materyallerin elde edilmesi için TÜİK'ten Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC, Rev.3) göre derlenen veriler kullanılmıştır. SITC'ye göre

Türkiye'nin tarımsal dış ticaretine konu ve tablo 1'in veri setini oluşturan ana ve ara kalemler aşağıda sıralanmıştır;

0: Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri

00-Canlı hayvanlar

01-Et ve et ürünleri

02-Süt, süt ürünleri ve yumurtalar

03-Balıklar ve diğer deniz ürünleri

04-Hububat, hububat ürünleri

05-Meyve ve sebzeler

06-Şeker, şeker ürünleri ve bal

07-Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri

08-Hayvanlar için gıda maddeleri

09-Çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb.)

1:İçki ve tütün

11-İçkiler

12-Tütün ve tütün mamülleri

2:Yenilmeyen tarımsal hammaddeler (Akaryakıt Hariç)

21-İşlenmemiş kösele, deri ve kürk

22-Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler

23-Ham kauçuk (tabii ve sentetik)

24-Mantar, odun ve kereste

25-Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt

26-Dokuma elyafı ve bunların artıkları

27-Hayvansal ve bitkisel gübreler, tuz, kükürt, toprak, alçı gibi mineral maddeler

29-Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ver bitkisel menşeli hammaddeler

4:Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar

41-Hayvansal sıvı ve katı yağlar

42-Bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları (rafine edilmiş olsun olmasın, kmyasal işlem görmemiş)

43-İşlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar

Sonuç olarak çalışmada tahmin yapılırken Türkiye'nin tarımsal dış ticaretine konu yukarıda ki söz konusu ana ve ara kalemler 1998-2018/4 zaman aralığı, aylık bazda ve 256 dönem olarak incelenmiş ve hesaplamalara dahil edilmiştir.

Metot

Günümüzde birçok alanda farklı konular ve veriler geleceğin planlanması açısından tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle bazı organizasyon işlemleri için kısa ve uzun dönem hedefleri, talep ve envanter hedeflemesi, kapasite planlaması, pazarlama stratejileri ve bütçeleme gibi faktörlerin tahmin edilebilmesi çok önemlidir(Kourentzes vd., 2013:3).

Tahminler yapılırken de gerek matematiksel ve gerek istatistiksel birçok yöntem, formül ve veriden faydalanılmaktadır. Yarım asırdan uzun zaman aralığının akabinde üstel düzleştirme yöntemi en çok tercih edilen tahmin yöntemlerinden biri olmuştur. Bunun sebebi pratik ve kullanımının nispeten diğer tahmin yöntemlerine göre daha anlaşılır, açık ve kombinasyonlar karşısında uyum yeteneğidir (Yağimli & Ergin, 2017:120). Üstel düzleştirme yönteminde tahmin yapılırken elde edilen geçmiş dönem verilerin yakın dönemde elde edilen verilere göre yüksek ve veriler eskidikçe de üstel olarak azalan ağırlıklar sağlayarak tahmini en doğru şekilde yapılmasını sağlar. Ayrıca maliyeti az ve yakın dönemlerin tahminini daha seri yapabilme imkânı vermektedir (Kazan & Tavsamaz, 2014:26). Son zamanlarda yapılan çalışmalar bu yöntemin avantajlarını daha çok göz önünde bulundurmaktadır. Örneğin finansal piyasaların tahmin edilmesi gereken veriler için önemli referans belgeler üstel düzeltme yönteminin kullanılmasını tavsiye etmektedir (Faria vd., 2009:12506).

Üstel düzleştirme yönteminde tahmin yapılırken verilerin durumu bir trende sahip olup olmadığı veya mevsimsel etkilerden etkilenip etkilenmediği metodu belirlemektedir. Üstel düzeltme yönteminin üç temel metodu yaygın olarak kullanılmaktadır. Birincisi basit üstel düzeltme ikincisi holt yöntemi ve üçüncüsü Holt-Winters yöntemidir. Bu yaklaşımların ayırt edici özellikleri zaman serilerinin seviye, büyüme ve mevsimsel etkiler gibi gözlemlenmeyen bileşenler oluşturmasıdır (Billah vd., 2006:239). Üstel düzleştirme metotlarından basit üstel düzeltme metodu, talepte eğilim veya mevsimsel etkilerin bulunmadığı zamanlarda kullanılmaktadır. Holt yöntemini verilerin sadece eğilim ve belli bir trend gösterdiği durumlarda ve mevsimsel etkilerin göz önünde bulunmadığı zamanlarda kullanılmaktadır. Holt-Winter yöntemi ise verilerin sistematik bileşeninin derece, trend ve mevsimsel etkilerin var olduğu tahminlerde kullanılmaktadır (Boltürk, 2013:29-30).

Söz konusu yöntem birçok araştırma konusu için önemli bir model olmuştur. Literatür taraması yapıldığında ilgili model ile iş kazaları, sağlık, dış ticaret, turizm gibi alanlarda muhtelif amaçlara yardımcı olması bakımından tahminler yapılmıştır.

Yayar vd. (2011) A comparison of ANFIS and ARIMA techniques in the forecasting of electric energy consumption of Tokat province in Turkey adlı çalışmalarında Tokat ilinin elektrik enerjisi ihtiyacı ANFIS ve ARIMA teknikleri ile hesaplamışlardır. Abone grupları ve bağımlı değişken olan elektrik enerjisi

tüketimi için yedi farklı tahmin deneyi yapılmıştır. İlin 2011 yılı ilk altı ayı için elektrik enerjisi ihtiyacı ANFIS ve ARIMA teknikleri ile hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar, bu tekniklerin tahmin başarısını göstermek için karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Çalışmada ANFIS yönteminin daha uygun olduğunu tespit edilmiştir. ANFIS ve ARIMA teknikleri ile yapılan çalışma bölgesel bazda yapılmasına rağmen, enerji konusunda kapsamlı ulusal ve uluslararası çalışmalara örnek olması açısından önemlidir.

Choudhury (2014) çalışmasında zaman serileri modelleri kullanılarak Gana gibi gelişmekte olan ülkeler için tarımsal ürün verimi tahmini yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı Gana gibi ülkelerde en verimli tarımsal ürün tahmini yapacak tahmin modelinin tespitidir. Bu bağlamda Simple Exponential Smoothing (Basit Üstel Düzeltme Modeli), Double Exponential Smoothing, Damped-Trend Linear Exponential Smoothing ve Arma modelleri denenmiştir. Çalışma sonunda Arma modelinin diğer zaman serileri modellerine göre daha çok tercih edildiği görülmüştür.

Temuçin & Temiz (2016) çalışmalarında Türkiye ihracat hacmini Holt-Winters ve Box-Jenkins tekniklerini kullanarak tahmin etmeye çalışmışlardır. İhracat verileri TÜİK'ten alınmıştır. Tahmin sonuçlarından elde edilen değerler MAE, MAPE ve RMSE değerlendirme kriterleri ile değerler kıyaslanmış ve değerlendirme neticesinde kullanılan tahmin yöntemlerinden elde edilen bulguların kabul edilebilir hata yüzdesine sahip olduğu bu nedenle tahminlerin doğruluk paylarına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Yiğit (2016) çalışmasında Süleyman Demirel Üniversitesi Hastanesinin serum seti tüketimini tahmin yöntemleri aracılığıyla değerlendirilerek gelecek dönemlere ait serum seti tüketimi tahminini yapmaya çalışmıştır. Bunun için en uygun tahmin modeli belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada talep tahmin araçlarından hareketli ortalama, üstel düzeltme, Holt-Winters ve doğrusal regresyon tahmin yöntemleri denenmiştir. Çalışma neticesinde en düşük MAPE değeri 5 ve en düşük MAD değeri 971 olarak Holt-Winter'in toplamsal tahmin yönteminde meydana gelmiştir. Buna göre yapılan tahminde hastanenin gelecek 12 aylık dönemde serum seti tüketiminin 335.556 adet olabileceği tahmin edilmiştir.

Yağimli & Ergin (2017) çalışmalarında 2005-2016 dönemlerinde meydana gelen iş kazalarının ve iş kazalarından kaynaklı ölen insanların sayıları baz alınarak 2017 yılı için SGK tarafından henüz yayımlanmamış iş kazalarının ve iş kazasından ölen insanların sayıları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Üstel düzeltme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen tahmin sonucunda 2017 yılında 281374 adet iş kazasının meydana gelebileceği tahmin edilmiştir.

Literatürde söz konusu model üzerinden yapılan çalışmalarını incelendikten sonra bu çalışma için yöntem olarak üstel düzeltme yöntemi ve mevsimsel etkiler göz önünde bulunduğundan bu yöntemin holt-winter metodu seçilmiştir. Holt-winter metodu, diğer yöntemler içerisinde daha karmaşık algılanabilen bir

yöntemdir. Çünkü yöntemde veriler kullanılırken mevsimsellik ve trend gibi durumları göz önünde bulundurmasından dolayı formüllerdeki denklem sayısı artmaktadır. Winter yönteminde 3 adet katsayı mevcuttur. Bunlardan a ifadesi düzleştirme katsayısını, b ifadesi trend tahmini düzleştirme katsayısını ve y ifadesi ise mevsimsellik tahmini için düzleştirme katsayısını belirtmektedir. Formül şu şekilde ifade edilir (Soysal & Ömürganülşen ,2010:132);

L_t =Yeni düzleştirilen değer

a =Düzleştirme katsayısı, $[0 < a < 1]$

Y_t = t zamanı değeri

b = Trend tahmini için düzleştirme katsayısı, $[0 < b < 1]$

T_t = Trend tahmini değeri

y = Mevsimsellik tahmini için düzleştirme katsayısı, $[0 < y < 1]$

S_t =Mevsimsel tahmini

p = Tahmin edilecek dönem sayısı

s = Mevsimselliğin süresi

Y^*_{t+p} = p periyot sonrası öngörü değeri

$$L_t = a.(Y_t/S_{t-s}) + (1-a)(L_{t-1} + T_{t-1}) \quad (1)$$

$$T_t = b(L_t - L_{t-1}) + (1-b)T_{t-1} \quad (2)$$

$$S_t = y(Y_t/L_t) + (1-y)S_{t-s} \quad (3)$$

$$Y^*_{t+p} = (L_t + pT_t)S_{t-s+p} \quad (4)$$

Formüllerden eşitlik (1) ve (4) ‘a’, ‘b’ ve ‘y’ ayrı ayrı $[0,1]$ seviyesinde bulunan düzleştirme parametrelerini (ortalama düzeyi, eğim ve mevsimsellik parametreleri) belirtmektedir. ‘p’ tahminin bir sonraki hangi dönemde bulunduğunu gösteren değeri göstermektedir. ‘s’ mevsimselliğin büyüklüğünü gösteren veriyi (bir yıldaki toplam ayları veya her mevsimin sayısını) ve son olarak Y_t değişkenin t zamanındaki mevcut durumudur (Temuçin & Temiz, 2016: 943). Çalışmada mevsimsel etkiler göz önüne alınacağından mevsimselliğin süresi "s" ve mevsimsellik düzleştirme katsayısı "y" nin değer yüksekliği, mevsimsel bileşenlerin mevsimsel değişiklikleri hızlı bir şekilde takip edeceğinden dikkate alınması gerekmektedir(Crevits & Croux, 2016:4).

Bulgular ve Analiz

Türkiye'nin tarımsal dış ticareti tahmininde yöntem ve model seçimi yapıldıktan sonra Eviews8.0 programı kullanılmış olup her bir seri için uygun ETS model spesifikasyonları araştırılmıştır. Model seçiminde mevsimsel özellik ve

döngü olarak aylık bazda 12 döngü aralığı seçilmiştir. Daha sonra AIC (Akaike Bilgi Kriteri) karşılaştırma grafiği ile tüm aday modellerin sonuçları elde edilip olası modeller arasında en uygun model tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Tahmin yapılırken en doğru ve gerçekçi sonuca ulaşmak adına dönem sayısı yüksek tutulmuş ve en ufak değişimin modelde hissedilmesi adına aylık kistas seçilmiştir. Bunun için 1998-2018 arası her bir kalem için 256 veri ile tahmin yapılmıştır. Buda dört ana kalem için toplamda 1024 verinin kullanıldığını göstermektedir.

Tablo 2: Tarımsal dış ticaret ihracat ve ithalat tahminleri (2018/5-2023/1)(Bin Dolar)

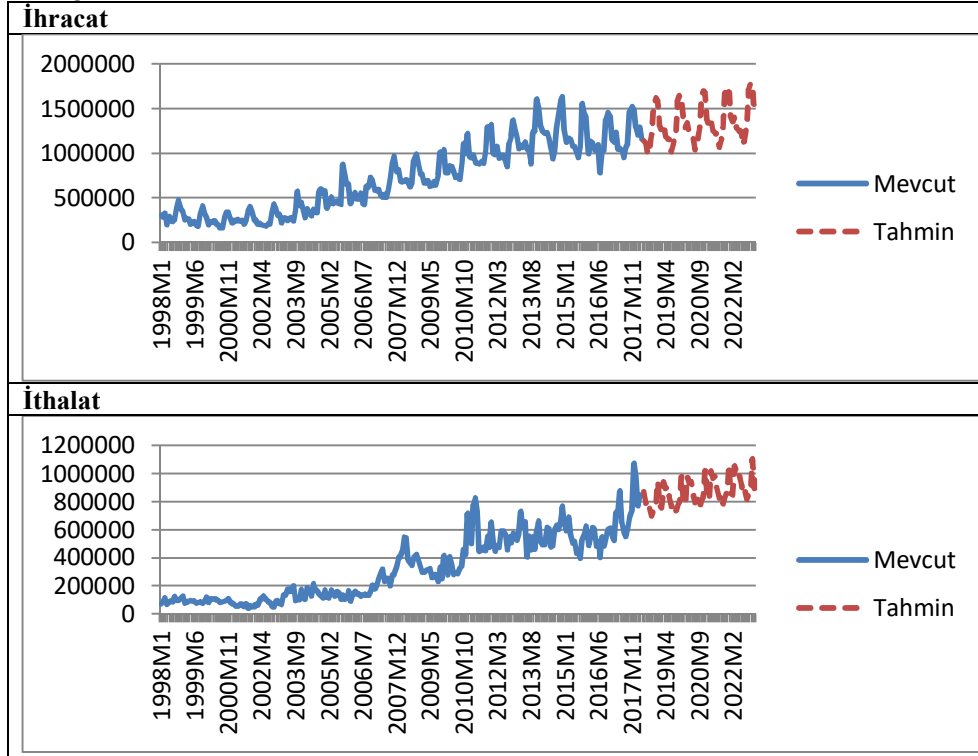
Aylık Dönemler	CHGM		İT		YTH		HBKSYM	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2018M05	1142999	871508	111188	67076	109533	855590	76533	108832
2018M06	1123524	798470	102926	70688	101527	849828	68589	118045
2018M07	993485	734588	92817	69853	94786	821973	64237	112244
2018M08	1069277	753449	115435	66272	98235	762659	67445	106961
2018M09	1207346	699575	111291	67558	101200	680368	62460	91427
2018M10	1560471	742915	105194	64273	109179	653536	63574	95312
2018M11	1620457	772285	96305	65751	123190	712124	68377	114024
2018M12	1590277	947322	103170	64741	124853	732598	80888	107848
2019M01	1304345	766858	103414	56612	117709	707579	78432	105782
2019M02	1259662	756694	105692	62018	124169	721625	89063	108068
2019M03	1311862	940777	118764	62151	137845	850339	88618	116949
2019M04	1193663	895582	101890	71214	112729	846976	84352	117091
2019M05	1172593	908749	114384	68328	113946	902366	88881	124142
2019M06	1152551	832468	105877	72006	105604	896078	79508	134459
2019M07	1019097	765755	95472	71153	98580	866505	74329	127672
2019M08	1096785	785300	118729	67503	102154	803792	77905	121496
2019M09	1238339	729044	114460	68812	105223	716898	72022	103713
2019M10	1600443	774105	108182	65464	113505	688469	73185	107978
2019M11	1661877	804595	99033	66968	128056	750021	78585	129011
2019M12	1630839	986823	106087	65937	129768	771412	92815	121869
2020M01	1337544	798719	106331	57656	122328	744903	89856	119387
2020M02	1291655	788024	108666	63160	129025	759523	101881	121819
2020M03	1345112	979595	122098	63294	143218	894802	101221	131675
2020M04	1223852	932409	104743	72521	117109	891072	96207	131682
2020M05	1202187	945988	117580	69580	118360	949142	101228	139453

2020M06	1181579	866466	108829	73324	109681	942328	90427	150872
2020M07	1044710	796923	98128	72453	102373	911038	84422	143100
2020M08	1124292	817159	122023	68735	106072	844926	88364	136032
2020M09	1269332	758522	117628	70065	109247	753429	81585	115998
2020M10	1640415	805295	111169	66654	117831	723403	82795	120644
2020M11	1703298	836904	101762	68184	132921	787917	88793	143997
2020M12	1671402	1026311	109003	67132	134683	810227	104742	135890
2021M01	1370743	830579	109247	58700	126947	782227	101281	132992
2021M02	1323649	819354	111640	64301	133881	797421	114699	135571
2021M03	1378361	1018411	125432	64436	148592	939266	113824	146401
2021M04	1254042	969235	107597	73828	121490	935167	108063	146272
2021M05	1231781	983228	120776	70832	122773	995918	113575	154763
2021M06	1210606	900466	111780	74641	113758	988578	101346	167286
2021M07	1070323	828090	100783	73753	106167	955570	94514	158528
2021M08	1151800	849014	125318	69966	109991	886059	98823	150567
2021M09	1300325	787996	120797	71319	113270	789960	91148	128284
2021M10	1680387	836488	114157	67845	122157	758337	92406	133309
2021M11	1744718	869214	104491	69400	137787	825814	99001	158983
2021M12	1711964	1065818	111920	68328	139598	849041	116670	149911
2022M01	1403942	862440	112164	59744	131565	819551	112706	146597
2022M02	1355643	850684	114613	65443	138737	835320	127517	149322
2022M03	1411610	1057233	128766	65579	153965	983729	126426	161126
2022M04	1284231	1006066	110450	75135	125870	979262	119918	160863
2022M05	1261376	1020466	123972	72085	127186	1042694	125923	170073
2022M06	1239634	934462	114731	75959	117835	1034829	112265	183699
2022M07	1095935	859257	103438	75053	109961	1000102	104606	173956
2022M08	1179307	880869	128612	71198	113910	927192	109283	165103
2022M09	1331317	817469	123965	72572	117294	826490	100710	140569
2022M10	1720360	867675	117145	69036	126484	793271	102017	145975
2022M11	1786138	901524	107220	70616	142652	863710	109209	173969
2022M12	1752527	1105300	114836	69524	144513	887855	128597	163932
2023M01	1437141	894301	115080	60788	136184	856874	124131	160202

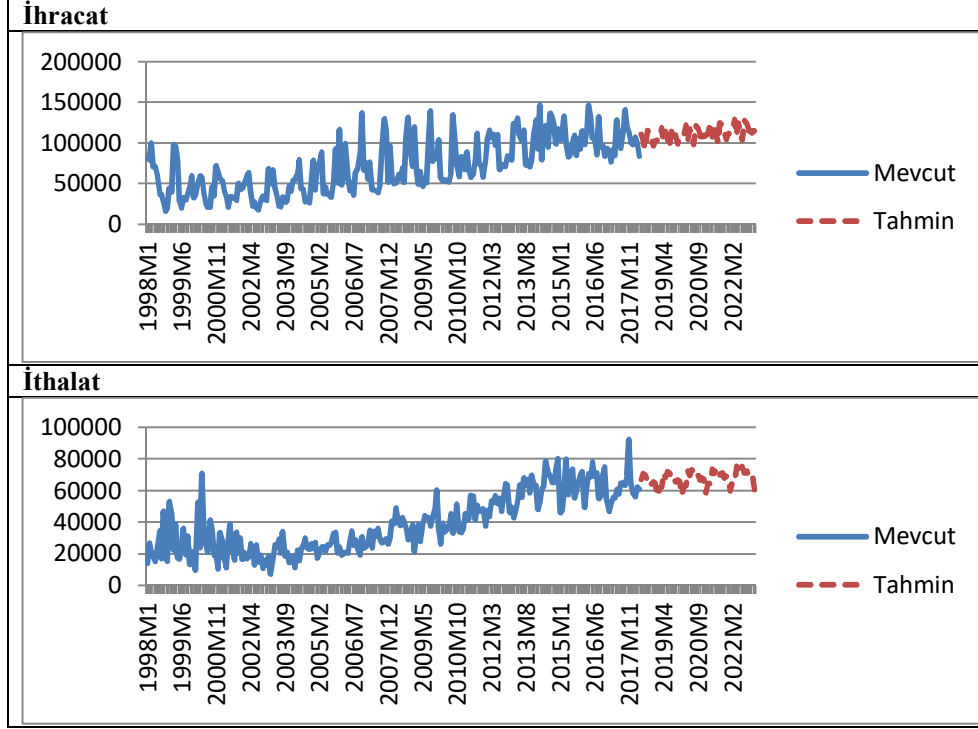
Kısaltmalar: CHGM: Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, İT: İçki ve tütün, YTH: Yenilmeyen tarımsal hammaddeler, HBKSYM: Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar

Veri setindeki tüm veriler aylık bazda programa dahil edildikten sonra Türkiye'nin tarımsal dış ticaretine konu dört ana kalemin 2018/5-2023/1 dönemleri için tablo 2'de ki tahmin sonuçları aylık bazda elde edilmiştir. Tahmin sonuçları elde edilirken tablo 2'den tablo 4'de en genelden en özele doğru olacak şekilde hesaplanmıştır. Bu bağlamda tablo 2'de dört kalem için ayrıntılı tahminlere yer verilirken tablo 4'te doğru yıllık bazda tek kalem üzerinden nihai tahmin verileri elde edilecek şekilde bir akış izlenmiştir. Ayrıca tahmin sonuçları ve tahmin yapılmasını sağlayan önceki dönem verileri dahil edilerek yine tarımsal dış ticarete konu 4 ana kalem üzerinden hem ihracat ve hem ithalat seyrini gösterir şekil 1,2,3 ve 4 elde edilmiştir.

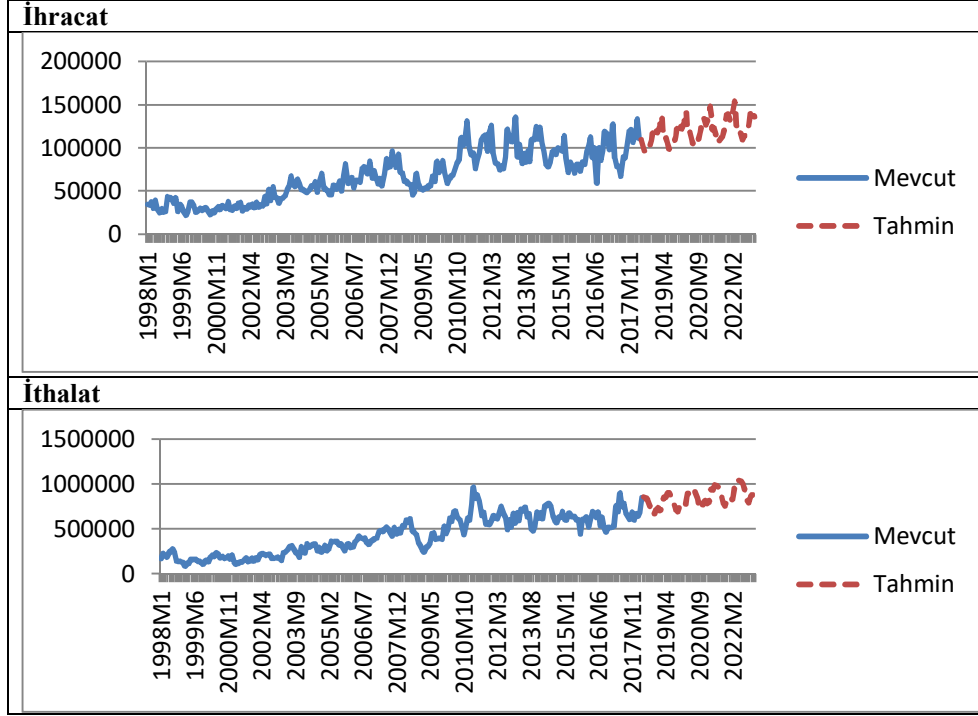
Şekil 1: Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri İhracat ve ithalat kümülatif şekil gösterimi

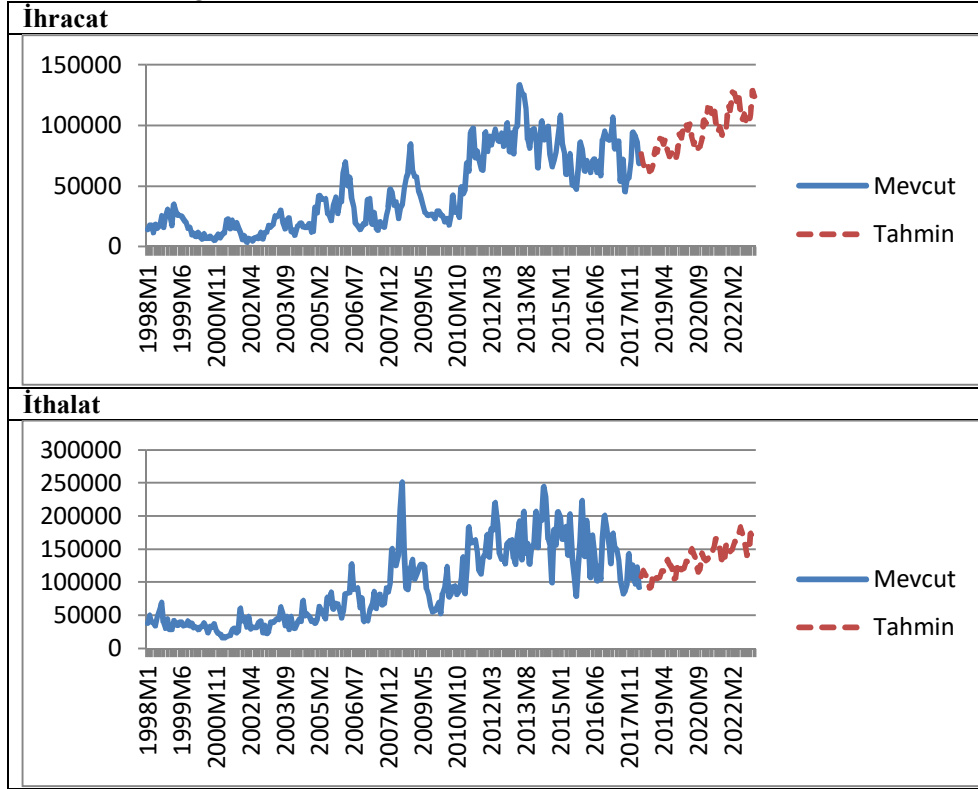
Şekil 2: İçki ve tütün İhracat ve ithalat kümülatif şekil gösterimi

Şekil 3: Yenilmeyen tarımsal hammaddeler İhracat ve ithalat kümülatif şekil gösterimi

Şekil 4: Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar İhracat ve ithalat kümülatif şekil gösterimi

Türkiye'nin tarımsal dış ticaretine konu dört ana kalem üzerinden aylık bazda elde edilen tahminler tablo 3'te yıllık bazda derlenmiştir. Yıllık bazda elde edilen toplam sonuçlar önceki dönem gerçekleşen verilerle karşılaştırılmış ve tahmin sonuçlarının önceki dönem sonuçları ile istatistiksel olarak istikrarlı olduğu gözlenmiştir. 2018 yılı ihracat ve ithalat verileri yıllık bazda hesaplanırken ilk dört ay için gerçekleşmiş veriler, son 8 ay için ise tahmin edilen veriler kullanılmış olup söz konusu yıl için karma bir toplam elde edilmiştir.

Tablo 3'de gerçekleşen tahmin sonuçlarına bakıldığında canlı hayvanlar ve içki-tütün ana kalemlerinde yıllar itibari ile bir ihracat artışı gerçekleşse de aynı şekilde ithalattın da arttığı ve ilgili ana kalemlerde ihracatta ithalat karşısında oransal bir artış yaşanmadığı görülmektedir. Diğer ana kalemler yenilmeyen tarımsal hammaddeleri ile hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlarda ise ithalatın ihracattan yüksek olduğu ve bu iki kalemde tarımsal dış ticaret açığı olduğu gözlemlenmiştir. Her iki kalemde yıllar itibari ile ihracat artışları yaşansa da bu ithalat açığını kapatmaya yeterli olmamış üstüne fark daha da açılmıştır.

Tablo 3: Tarımsal dış ticaret ihracat ve ithalat tahminleri (2018-2023 yıllık bazda) (Milyon Dolar)

Yıl	CHGM		İT		YTH		HBKSYM	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2018*	15.258	9.765	1.227	774	1.329	8.925	892	1.293
2019	15.642	9.946	1.291	798	1.389	9.522	977	1.418
2020	16.035	10.352	1.327	812	1.442	10.012	1.111	1.590
2021	16.428	10.757	1.363	827	1.496	10.503	1.245	1.762
2022	16.822	11.163	1.399	841	1.549	10.994	1.379	1.935
2023**	1.437	894	115	60	136	856	124	160

Kısaltmalar: **CHGM:** Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, **İT:** İçki ve tütün, **YTH:** Yenilmeyen tarımsal hammaddeler, **HBKSYM:** Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar

* İlk dört ay gerçekleşen veri son 8 ay tahmin edilen

** İlk ay tahmin verisi

Tarımsal dış ticarete konu dört ana kalem için tablo 3'te yıllık bazda elde edilen tahmin sonuçları tablo 4'te bir bütün olarak derlenmiş ve Türkiye'nin tarımsal dış ticaret dengesi gerek ihracat ve gerekse ithalat rakamları ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler ile yıllık bazda ihracatta ve ithalatta yüzde değişimler hesaplanmış devamında Türkiye'nin tarımsal dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranları yıllık bazda tahmin edilmiştir. Söz konusu tahminler tablo 1'de mevcut olan önceki dönem ihracatın ithalatı karşılama oranları ile karşılaştırılmış ve bu oranların tarımsal dış ticaretin aleyhine azalan bir seyir izlediği gözlemlenmiştir.

Tablo 4'te 2017 ile 2023 yılları arası ihracattaki yüzde değişim ile ithalattaki yüzde değişim arasında dış ticaret aleyhine bir fark olacağı görülmektedir. Buda 2017 yılı mevcut ihracat ve ithalat verileri üzerinden gerçekleşen değişimin gelecekte tarımsal dış ticarete fazla vermeyeceği sonucunu çıkarmaktadır. Aynı şekilde 2017 yılı için ihracatın ithalatı karşılama oranı %93,9 iken 2023 yılına gelindiğinde söz konusu oranın %87,9'a düştüğü görülmektedir. İhracattaki artış oranının ithalattaki artış oranını karşılayamaması ve her geçen yıl azalan bir seyir izlemesi 2023 yılına doğru ortaya çıkacak ortalama tahmin sonuçlarını tetiklemektedir.

Tablo 4 Tarım Ürünleri Dış Ticaret Tahmini 2018-2023(Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracat Değişim%	İthalat Değişim%	İhracatın İthalatın Karşılama Oranı %
2017*	17.589	18.730	4,3	16,9	93,9
2018**	18.707	20.758	6,3	10,8	90,1
2019	19.301	21.685	3,1	4,4	89,0
2020	19.917	22.768	3,1	5,0	87,4
2021	20.534	23.851	3,0	4,7	86,0
2022	21.151	24.934	3,0	4,5	84,8
2023***	19.533	22.121	3,8	7,7	87,9

*Gerçekleşmiş veri

**İlk 4 ay gerçekleşen, son 8 ay tahmin edilen veriden elde edilmiştir.

*** Ortalama Tahmin

Türkiye'nin 2023 yılı hedeflerine doğru birçok önemli adım atılırken tarım sektörü için ortaya çıkan bu sonucun kabul edilebilirliği sorgulanmalıdır. Her ne kadar tahmini bir sonuç olsa da gerek döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve gerekse son aylarda açıklanan yüksek enflasyon oranları geleceğe yönelik bulunan bulguların pozitif yönlü değişimini zorlaştırmakta ve bulunan tahmini sonuçlarını doğrulamaktadır.

SONUÇ

Tarım sektörü dolaylı ya da doğrudan ekonominin hemen hemen her alanına tesir eden bir sektördür. Türkiye'de dahil Dünya'nın her yerinde bu durum değişmemektedir. Gerek üretim faktörleri için gerekse dış ticaret dengesi için tarım sektörünün rolü çok büyüktür. Bu sebeple tarım sektörünün potansiyelini anlamak ve ekonomik faktörlere etkisi açısından sektörü doğru analiz etmek büyük önem arz etmektedir.

Çalışmada Türkiye'nin tarımsal dış ticaretine konu canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içki ve tütün maddeleri, yenilmeyen tarımsal hammaddeleri ve hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar ana başlıkları ile tarımsal dış ticarete 1998 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranının %116,8, 1999 yılında %130,6 ve akabinde en güncel gerçekleşmiş veri ile 2017 yılında bu oranın %93,9 olduğu SITC,Rev 3 verileri ile elde edilmiştir. Ülkenin son 20 yılına bakıldığında genel olarak tarımsal dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranının ortalama %106,8 olduğu hesaplamalarla tespit edilmiştir.

Mevcut veriler ışığında yapılan tahmin sonucundan 2018-2023 yılları arası ülkenin tarımsal dış ticaretinde bir fazlalığın oluşmadığı gözlemlenmiştir. 2018 yılı için tahmin edilen ihracatın ithalatı karşılama oranı %90,1 ve 2022 yılı için %84,8 ve tüm yıllar ortalama oranından 2023 yılı için %87,9 olduğu tahmin sonuçları ile hesaplanmıştır. Türkiye'nin tarımsal dış ticaret dengesinin aleyhine oluşan bu durumunun en temel sebebi Türkiye'nin dış ticarete üstünlük sağlaması gereken canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ile içki ve tütün maddelerinde yeterli dış ticaret fazlasını verememesidir. Ayrıca tarımsal dış ticarete yeterli üstünlüğe sahip olamadığı ve yıllar itibari ile açık verilen yenilmeyen tarımsal hammaddeler ile hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlarda ihracat artışının ithalat artışı karşısında geri kalması ve gittikçe farkın açılması da söz konusu fazlalığın oluşmamasının temel sebeplerindedir.

Burada belirtilmesi gereken önemli problemlerden birisi de tarım sektöründe kullanılan ithal girdi kullanımınıdır. Özellikle ithal tohum ve gübre kullanımı sektörde açık yaratan önemli sebeplerden birisidir. Bu konuda yerli tohum ve yerli girdi kullanımına yönelik politikaların acilen geliştirilmesi, tarım sektörüne yönelik destekleme programlarının akılcı ve rasyonel bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda yapılan desteklemenin niteliği çiftçiyi özendirme ve teşvik etme açısından önem arz etmektedir. Örneğin Türkiye’de mevcut uygulamada devam eden “Dekar Başına” yapılan destekleme ve teşvikler farklı alanlarda kullanılarak ürün çıktısına yansımamasına hatta ekim yapılmayacak aralarda bile teşvik alınmasına neden olabilmektedir. Ancak ürün başına yapılacak bir teşvik ve destekleme yöntemi söz konusu teşvik ve desteğin alınabilmesi için çiftçiyi doğrudan ürün çıktısını artırmaya yönlendirecektir. Ayrıca ürün başlı teşvik ve desteğin artan oranlı olması ve ürünün cinsine, niteliğine ve önem derecesine göre farklılaştırılması elde edilecek sonucun çok daha faydalı olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aydın, M. & Aydın, B. (2018). Gıda rejimi çerçevesinde Türkiye’nin tarımsal dış ticareti üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 2 (1), 111-130.

Aydın, B. (2009). Tarımsal dış ticarete değişim. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası*, Ankara. www.zmo.org.tr/resimler/ekler/4d45b1519b229c3_ek.pdf. (Erişim Tarihi: 19.07.2018).

Billah, B., King, M., Snyder, R. D. & Koehler, A. B. (2006). Exponential smoothing model selection for forecasting. *International Journal of Forecasting*, 22, 239-247.

Boltürk, E. (2013). *Elektrik talebi tahmininde kullanılan yöntemlerin karşılaştırılması*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Choudhury, A. & Jones, J.(2014). Crop yield prediction using time series models. *Journal of Economic and Economic Education Research*, 15(3), 53-68.

Crevits, R. & Croux, C. (2016). Forecasting robuts exponential smoothing with damped trend andseasonal components. *Semanticscholar*, <https://core.ac.uk/download/pdf/84933237.pdf>. (Erişim Tarihi:19.07.2018).

Demirdöğen, A, & Olhan, E. (2014). Türkiye ve Rusya tarımsal ticaretinin politika değişimi açısından değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20 (1 ve 2), 101-111.

Doğan, A. (2009). Ekonomik gelişme sürecine tarımın katkısı: Türkiye örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (17), 365-392.

Ege, H. (2011). Tarım sektörünün ekonomideki yeri ve önemi. *Tepge Bakış Yayınları*, Nüsha 7.

Erbaş, N. (2016). Tarım sektörünün Yozgat ekonomisindeki yeri ve önemi, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 4. Cilt, 205-215.

Erol, E. (2015). *Türkiye tarımsal dış ticaretinin yapısal analizi ve AB sürecinin etkileri*. (AB Uzmanlık Tezi). Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.

Faria, E.L, Albuquerque, M.P., Gozalez, J.L., Cavalcane, J.T.P. & Albuquerque, M.P. (2009). Predicting the Brazilian stock market through neural networks and adaptive exponential smoothing methods. *Expert Systems with Applications*, 36(10), 12506-12509

Gündüz, M.A., Kalaycı, M. & Fşar, B. (2017). Tarım ürünleri ihracatında döviz kuru ve petrol fiyatlarının etkisi: Türkiye örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 805-819.

Güneş, T. (1994). Türkiye’de tarım ve sanayi ilişkilerinin gelişimi, sorunları ve çözüm örnekleri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2, 46-61.

Kazan, H. & Tavsamaz, A. (2014). Havacılıkta üreyen rutin olmayan (non-routine) işlerin adam x saat tahmini: Gerçek zamanlı bakım kartlarında uygulama. *Alphanumeric journal*, 2 (1), 23-42.

Kıral, T. & Akder, H. (2000). Makroekonomik göstergelerle tarım sektörü, *Türkiye ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, 1, 1-18.

Kourentzes, N., Petropoulos, F. & Trapero, J.R. (2013). Improving forecasting by estimating time series structural components across multiple. *ISF*, Seoul Korea, 23(26), 1-21.

Peker, A.S. (2014). *Türkiye Ekonomisi’nde tarım sektörünün üretim yapısı ve karşılaştırmalı rekabet gücü*. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Soysal, M. & Ömürgönülşen, M. (2010). Türk turizm sektöründe talep tahmini üzerine bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 128-136.

Temuçin, T. & Temiz, İ. (2016). Türkiye dış ticaret ihracat hacminin projeksiyonu: Holt-Winters ve Box-Jenkins modellerinin bir kıyaslaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 937-960.

Türkeç, C. & Çakıcı, M. (2016), Cari açığın çözümü tarımda, *Ekonomistler Platformu*, Sayı 2. <http://www.ekonomistler.org.tr/arsivler/5859>. (Erişim Tarihi: 18.07.2018).

Tarımsal Araştırma Verileri, <https://www.tarimorman.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 15.07.2018).

Yıllara Göre Dış Ticaret. <http://www.tuik.gov.tr>. (Erişim Tarihi:15.07.2018).

Uzundumlu, A. S. (2012). Tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yeri ve önemi, *Alınleri Ziraat Bilimler Dergisi*, 1 (22), 34-44.

Yağımlı, M. & Ergin, H. (2017). Türkiye’de iş kazalarının üstel düzeltme metodu ile tahmin edilmesi. *Marmara Fen. Bilimleri Dergisi*, 4, 118-123.

Yayar, R. & Karkacıer, O. (2003). Tarım Sektörü Dış Ticaret Serileri İçin Model Belirleme ve Gelecek Tahmini (Box Jenkins Tahmin Yöntemi). *GOU Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 89-108.

Yayar, R.& Hekim, M. &Yılmaz, V. & Bakırcı, F. (2011). A comparison of ANFIS and ARIMA Techniques in the forecasting of electric energy consumption of Tokat province in Turkey. *Journal of Economic and Social Studies*, 1 (2), 87-112.

Yiğit, V. (2016). Kamu hastanelerinde medikal turizminin gelişimini etkileyen faktörler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7 (15), 107-119.

Yayın Geliş Tarihi: 13.05.2019
Yayına Kabul Tarihi: 27.05.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.563545>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 981-996
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KARAKOYUNLU, AKKOYUNLU VE OSMANLI ÖRNEKLEMİNE GÖRE XV. YÜZYIL TÜRKMEN DEVLETLERİNDE NESEP VE MEŞRUIYET KURGUSU

*Hamidreza SOHRABIABAD**

Öz

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı devletleri yalnızca coğrafi olarak değil demografik olarak da birbiriyle kesişen bir zemine sahiptir. Söz konusu ortaklık, coğrafya kadar devleti kurup yaşatacak popülasyon üzerinde de bir mücadelenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkmen toplulukların zaman zaman bir siyasi teşekkülde yer alıp hemen akabinde diğerine yönelmesi, vergiden askeri düzene kadar hemen her alanda ciddi sorunlar doğurmuş, nihayetinde iktidarların meşruluğu önemli varoluş problemleri yaşamıştır. Bu bağlamda her üç devletin nesep meselesine ciddiyetle eğilmesi, tarihi kaynaklarda nesepin bir nevi kimlik inşa malzemesi olarak kullanılması dikkat çekicidir. Çalışmamızda dönemin birincil kaynaklarından hareketle Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerinde nesep ve meşruiyet meselelerinin ele alınışı İbn Haldun'un Mukaddime'sinden hareketle değerlendirilecektir. Böylesi bir yaklaşımın aynı zaman diliminde zuhur eden devletlerin siyasi ve mezhepsel rekabetlerini anlamak hususuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Osmanlı Devleti, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Nesep, Meşruiyet.*

EMPHASIS ON LINEAGE AND LEGITIMACY IN TURCOMAN STATES OF XVTH CENTURY ACCORDING TO THE SAMPLE OF AQ- QOYUNLU, QARA-QOYUNLU AND OTTOMAN

Abstract

States of Aq-Qoyunlu, Qara-Qoyunlu and Ottoman have a ground intersecting each other not only geographically but also demographically. The said commonality led a struggle to emerge upon population that would found and sustain the state as well upon geography. The fact that Turcomen communities took part in a political formation (organization) from

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sohrabiabad, H. (2019). Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı örnekleme göre XV. yüzyıl Türkmen devletlerinde nesep ve meşruiyet kurgusu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 981-996.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-5200-1705, hamidreza.sohrabiabad@gmail.com

time to time and immediately after, that they went towards the other posed serious problems in almost all areas from taxes to military order (system), and ultimately legitimacy of governments in power had important existence problems. In this context, it is striking that every three states addressed the matter of lineage seriously and that the lineage was used as a sort of material of identity-building in historical sources. In our study, based on primary sources of the period, we will evaluate consideration (addressing) of problems of lineage and legitimacy in states of Aq-Qoyunlu, Qara-Qoyunlu and Ottoman, from *Muqaddimah* by Ibn Khaldun. It is thought that this sort of approach will contribute to the issue of understanding socio-cultural competitions and common points of states which emerged during the same period of time and intellectual atmosphere of the period.

Keywords: Ottoman Empire, Qara-Qoyunlu, Aq-Qoyunlu, Lineage, Legitimacy

GİRİŞ

Bu çalışmada kroniklerde geçen Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunluların nesep meselesi ele alınarak söz konusu devletler tarafından bu tarz tarih yazımının neden ortaya çıktığı ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Diğer taraftan söz konusu üç devletin Oğuz Han ve çocukları üzerinden kimlik inşası ve meşruiyet kazanma teşebbüslerinin, siyasi yapılanmaya dair getirisi ele alınacaktır. Çalışmanın verileri, dönemin kroniklerinden elde edilmiş teorik alt yapısı özellikle *Mukaddime* eserinin çerçevesi içinde değerlendirilmiştir. Böylelikle birinci el kaynaklardan elde edilen bilgilere, döneme en yakın teorisyenin gözüyle bakmanın varılacak sonuçlarda yanılma payını en az seviyeye düşüreceği umulmaktadır.

Bu bağlamda Akkoyunlu nesebi ile ilgili bilgi veren ve bu devletin esas kaynaklarını oluşturan *Kitab-ı Diyarbekriyye* ve *‘Âlem-ârâ-yı Emînî* isimli eserler incelenmiştir. Karakoyunlu nesebi hakkında bilgi içeren kaynağın aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kaynaklarından biri olması hasebiyle Osmanlı Devleti'ne ayrılan alt başlıkta *Behcetü't-Tevârih* isimli kronikten faydalanılmıştır. Osmanlı hanedanı söz konusu olunca bu hanedanın nesebi hakkında bilgi içeren *Tevârih-i Âli Selçuk*, Âşık Paşazâde'nin *Tarih*'i ve *Düstûrnâme*'ye baş vurarak veriler elde edilmiştir. Bütün bu kaynakların yanı sıra devletlerin nesep iddialarının sonraki dönemlerde diğer devletler nezdindeki yansımalarını görmek babında *Ahsenü't-Tevârih* isimli eserden faydalanılmıştır. Bunların yanı sıra nesep meselesi ve dönemin ruhunu anlamak maksatıyla Oğuzların destan kitabı olan *Dede Korkut Kitabı* da kaynaklar arasında yer almaktadır.

Tebaasının büyük çoğunluğu Oğuz Türkmenlerinin teşkil ettiği ve on beşinci yüzyılın başlarından itibaren Timurlu Devleti karşısında bir varoluş mücadelesi veren Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin söz konusu asırda kimliklerinin omurgasının ve meşruiyetinin esas direğinin Oğuz Han'ı merkez aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda söz konusu devletler Oğuz ve evladı şeceresini benimseyerek kendi hakimiyetlerini Oğuz devletinin mirasçısı olarak göstermeye çalışmışlardır. Bu vesile ile toplum üzerindeki riyasetlerinin Oğuz Han ve evladının riyaseti olduğunu göstererek, diğer Türkmen oymaklarının saygı ve tabiiyetini elde

etmeyi başarmışlardır. Diğer taraftan bu riyaset ve nesep iddiası sayesinde rakip veya düşman devletlerin nesep iddiaları karşısında bir karşı söylem ve duruş inşa ederek hakimiyetlerini yüce nesebe sahip olan atalarının bir mirası olarak göstermiş, devletlerini meşru bir zemine oturtmaya çalışmışlardır.

Devletler, kuruluş aşamasında eldeki bütün imkanlardan yararlanarak “güç” ilkesi etrafında kurulur. Söz konusu aşamada devlet, yasalara uygunluk ve yürürlükte olan yasalarla çelişmemek¹ suretiyle *meşruluk / legitimacy* ilkesi etrafında birinci merhale meşruiyetini inşa eder. Ancak ilerleyen zamanlarda devletin bekası için sadece güç faktörü yeterli olmayacaktır. Başka bir ifade ile bir devletin kuruluşundan istikrar dönemine geçiş süreci, hak sahibi olduğu süjenin vücuda getirilmesiyle mümkün olur. Ancak bu durumda devlet, istikrara ulaşarak devamlılığı elde etmiş olur. Bu merhalede devlet, var olan veya önerilenin insanlar için en iyi ve en istenilen şey olduğunu göstermeye, yasallaştırma ve meşruiyet kazandırmaya dayalı hareket ederek ikinci merhale meşruiyete yani *meşrulaştırma / legitimation* aşamasına ulaşabilir (Ahmedî ve Cevzânî, 2012: 4-5)². Bu bağlamda devletler ister bedevi, ister yarı gelişmiş ve isterse gelişmiş olsun, kendi hakimiyetlerinin korunması için meşruiyetlerini gerekçelendirmek ve hatta meşruiyetlerine inandırmak zorundadır. Fakat meşruiyet ister birinci merhalede olsun ister ikinci merhalede, mahiyeti itibarıyla soyut ve zihni bir olgudur. Bu nedenle her iki merhaledeki meşruiyetin zaman zaman bir diğeri ile tedahül ettiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Lakin buradaki ayırım, esasen birinci merhaledeki meşruluk kavramının daha çok toplum veya topluluklar arasındaki rıza ve ortak menfaatler etrafındaki işbirliği merkezinde oluştuğunu varsayılmıştır. Tıpkı Vinsent’in söylediği üzere bir devletin meşruiyeti, kendi siyasi birimlerinin toplum için en uygun vasıtalar olduğu iddiasını ispatlamak ve kabullendirmekten geçer (Vincent, 1992: 67).

Bu bağlamda İbn Haldun’un Orta Çağ düşünürü olması hasebiyle ve bunun yanı sıra kendi doktrinini, bizim ele aldığımız devletlerle sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan birçok iştirakati olan Orta Çağdaki devletler üzerinden inşa ettiği göz önünde bulundurulursa söz konusu devletlere onun açısından bakmak, teorik yaklaşımlar ile tarihi gerçekler arasındaki yanılığın en az seviyeye düşürülebilir. Bu sebepten İbn Haldun’un devletlerin ortaya çıkmasındaki etkenler ve evreleri göz önünde bulundurarak bu yazı ele alınmış ve sonuç olarak tespit edilen meşruiyet kaynağının incelediğimiz devletler için neden ve nasıl bir meşruiyet oluşturduğu üzerinde durulmuştur.

Devletlerin oluşumu aşaması İbn Haldun açısından ele alındığında, asabiyetin esas rol oynadığı görülür. Asabiyet akraba kabile ve topluluklardan oluşur. Bu kabile ve cemiyetlerden en güçlüsü diğerlerine egemen olur ve bunları kendisine bağlar. (İbn Haldun, 2018: 388).

¹ Buradaki yasalar bahsinde toplumun normları, töre ve gelenekleri de kastedilmektedir.

² Meşruluk / legitimacy ve meşrulaştırma / legitimation kavramları ve açıklamaları hakkında bilgi için bkz. (Güneş, 2005).

Söz konusu en büyük asabiyet sadece hanedan olan (asil aile) ve kendilerinde riyaset bulunan bir kavimde bulunur. Bu durumda onlardan birinin kendileri için reis ve üzerlerine galip olması gereklidir. Şu hâlde en büyük asabiyetin diğer asabelerin tümüne reis olacağı belirlenmiştir. Zira onun mensup olduğu ocak, hepsine galip gelmiştir (Haldun, 2018: 388) Bir topluluk üzerindeki riyaset, bir tek kütükten, belli bir hanedandan aktarılarak devam eder (Haldun, 2018: 339).

Kabilelerin tüm boy ve kolları umumî nesepleri itibarıyla tek bir asabiyet³ teşkil eder. Ancak bu boy ve kollar içerisinde birtakım hususî neseplerin var olmasından dolayı aralarında daha başka asabiyetler de bulunur. Bu hususî asabiyetlerin sağladığı kaynaşma ve dayanışma, umumî asabiyetten daha güçlüdür. Bu hususî nesep sahipleri ihtiyaç zamanında hem umumî ve hem özel nesep sahiplerinin yardımından faydalanırlar. Riyaset veya liderlik işte bu hanedan üyelerinden bir kısmına aittir. Riyaset ise sadece kudret ve üstünlük sonucunda elde edildiğinden dolayı bu nisaptaki asabiyetin diğer asabiyetlerden çok daha güçlü olması gerekir. Ta ki o asabiyet sayesinde başkalarına üstün gelip riyaset tam olarak gerçekleşsin (Haldun, 2018: 338).

Sultan veya hâkimin asabiyet ile başkalarına galip olması gerekmektedir. Bunun tersi mümkün değildir. İşte bu üstünlüğe sultanlık ve padişahlık denir. Bu da riyasetten fazlası ve onun ötesindedir. Zira riyaset beylikten ibarettir ve reis rehberdir. Verdiği kararlar, kendisine tâbi olanlara zorla tatbik edemez, onlara baskı yapamaz. Mülk ise galebe ve zorla hükümet etmektir. Zora ve baskıya dayanan bir idare şeklidir. Asabiyet sahibi her bir rütbeye ve kademeye ulaştınca, onun üstündekini talep eder (Haldun, 2018: 350). Görüldüğü gibi asabiyetin bir sonraki aşaması riyaset ise imkânlar elverdiğinde reis bir sonraki aşamaya, yani güç ve galip gelme yoluyla saltanata doğru yükselmeye meyleder. Veya Haldun'un söylediği üzere “*mülkî tagallüb asabiyetin gayesidir*” (Haldun, 2018: 350).

Burada üzerinde durmamız gereken bir önemli mevzu daha vardır. Kendi toplumunda farklı asabiyetler arasında üstün gelen ve riyasetini saptayan bir aile, karşılaştığı farklı bir asabiyet sahibi ve düşman konumunda olan rakip karşısında acaba ne çeşit bir tutum sergilemelidir? Zira XV. yüzyılda Türk-İslam devletlerinden olan Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı kendi meşruiyetini Cengiz nesebine karşı

³ İbn Haldun'a göre riyaseti sonucunda getirecek asabiyet ve nesep çok önemlidir: “*Birtakım kabilelerin ve asabelerin reisleri, göz diktikleri bazı neseplere girmeye can atarlar. Bunun sebebi ya bahis konusu nesep sahiplerinde mevcut olan cesaret ve kerem gibi fazilet hususiyetidir veya nasıl olursa olsun bir anılama (zıkr) arzusudur. Bu gibi sebeplerle söz konusu nesebe geçerler, dava ve iddia ile o nesebin şubeleri içine tehlikeli bir şekilde atılırlar.*” (Haldun, 2018: 340). Dolayısıyla bu çalışmanın devamında üzerinde duracağımız nesep, soy veya kimlik arayışının tarihi gerçekliğinin öneminden ziyade, devletlerin bu tarz nesepleri benimsemeleri çarpıcıdır.

bir iddia inşa ederek geniş çaplı bir riyaset veya daha doğrusu bir hakimiyet iddiasında bulunmuştur. Ve bu devlet Timur devletidir.

Ortaçağ devletlerinde hakim zümrenin kendi tebaası üzerinde kurduğu meşruiyet, asabiyet sayesinde elde ettiği güç ve riyaseti almak suretiyle gerçekleşir. Ancak bu riyaset genel itibarıyla kendi asabiyetini kabul eden tebaası için geçerlidir. Siyasi yapı, rakip devletlerdeki asabiyet, riyaset ve dolayısıyla meşruiyet karşısında kendi meşruiyetini ispatlamalıdır. Bu bağlamda söz konusu hâkimiyet kendi meşruiyetine bir zemin oluşturarak kendi riyaset veya hakimiyetini tarihi bir geçmişe dayandırmak zorundadır. Böylece geçmişteki bir devletin halefi olma şekliyle kendi devletini ve hakimiyetini meşru kılar. Bu doğrultuda XV. yüzyılda Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi devletlerin meşruiyet kaynakları üzerinde durulması söz konusu dönem ve dolayısıyla devletlerdeki hâkim ruhu anlamak açısından önemlidir.

AKKOYUNLU KRONİKLERİNDE AKKOYUNLULARIN NESEBİ VE MEŞRUIYETİ

On beşinci yüzyıl Oğuz Türklerinin yoğunlukta olduğu Anadolu, Irak, Suriye, Tarihi Azerbaycan ve günümüz İran bölgelerinde hakimiyet kuran üç devletten biri olan Akkoyunlu devletinin nesebi meselesini detaylı bir şekilde ele alan kaynak Ebubekir Tihranî'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* isimli eseridir. Ebubekir Tihranî eserinde Uzun Hasan'ın nesebinden söz ederken kronolojik ve detaylı bir şekilde Uzun Hasan'ı elli dört vasıtayla Bayındır Han ve Gün Han'dan⁴ sonra Oğuz Kağan'a⁵ bağlamıştır (Tihranî, 1977: 25).

Buna ilaveten Akkoyunlu Sultanı Yakub döneminin tarihçisi olan Honcî, *Âlem-ârâ-yı Emînî* isimli eserinin mukaddimesinde Emevî, Abbasî ve Moğol devletlerinden bahsetmiştir. Ona göre Cengiz evladından ve bunların zulmünden

⁴ Oğuz Hanın en büyük oğlu Gün Han'dır ve Kayı boyu bundan mütevaristir. Bayındır boyunun Oğuzların sol kanadına ve Gök Han'a bağlandığı bilinmektedir bkz. (Gökyay, 2004: XXXVIII). Ancak Kitab-ı Diyarbekriyye'nin ve sonraki satırlarda görüleceği üzere Cihanşah'ın naklettiği soy kütüğünde birtakım farklılıklar görülmektedir. Diyarbekriyye'de Bayındır boyu Gün Han'a dayanmaktadır. Bunun yanı sıra Şükrüllah'ın Cihanşah'tan naklettiğine bakıldığında Osmanlı Hanedanı soyunun Gök Han'dan geldiği zikredilmiştir.

⁵ Tihranî, Bayındır Han hakkında açıklamada bulunurken onu İran, Turan, Rum, Şam, Mısır, Frenk, Hitay ve Deşt-i Kıpçak hâkimi olarak zikretmiştir. Yazar ayrıca, Oğuz Kağan'ı İran, Turan, Mısır, Şam, Deşt-i Kıpçak, Hint, Keşmir, Hitay, Türkistan ve yer yüzündeki diğer memleketlerin hâkimi (Tihranî, 1977: 25; Gündüz, 2016: 200) şeklinde göstermiştir. Müverrihin bu tarz bakışı efsanevi ve temsili olsa da Uzun Hasan'ın atası olarak gösterdiği Bayındır Han ve Oğuz Han'ın yer yüzünün hakimleri şeklinde tersim etmesi, Uzun Hasan'a tevarüs eden hakimiyet hakkı açısından manidardır.

sonra, Oğuz Han ailesinden gelen Bayındırlar vasıtasıyla⁶ adalet tekrar yayılmış ve yeni bir düzen bina olmuştur⁷ (Honcî İsfahanî, 2004: 22). Bu doğrultuda tarihçi eserinin diğer bölümünde Akkoyunlu hanedanının nesebine geniş yer vermiştir. Yazar öncelikle seçkin bir hükümdarın *nesepe asaleti* ile *hasepe asaletine* sahip olması gerektiğine vurgu yapmıştır⁸. Devamında ise, Akkoyunlu veya kendi tabiri ile

.. به امداد الطاف الهی از مشرق تبار با اعتبار پادشاه اوغوز دولتی فیروز طالع شد و از کوبد درّی بایندی نور⁶ اقبال در صفحات عالم لامع گشت. نور خلافت که در مغرب بیت حسن تواری یافته بود، الحمدالله از مطلع اهل بیت حسن باز بر عالم تافته است و کهن پیر روزگار جوهر ثمین عدالت و تربیت دین را که در ظلمات سواد آل عباس گم کرده بود، در روز سفید اقبال جدید آق قویونلو باز یافته.

⁷ Honcî'ye göre, Abbasî halifesi Müsta'sım-Billâh'ın Hülâgû tarafından öldürülmesinden sonra hilafet makamı Akkoyunlular veya kendi deyimiyle "Hasan'ın ehli beyti" yani Uzun Hasan'ın evlatlarına aktarılmıştır (Honcî İsfahanî, 2004: 22). Burada iki meseleyi göz önünde bulundurmakta fayda var. İlki, Honcî'inin eseri Yakup döneminde yazılmıştır. Yakub'un söz konusu dönemde sorunlarından biri, hakimiyeti ve meşruiyeti için rakip mahiyetinde olan ve kendi inançsal meşruiyeti etrafında kurumsallaşan Safevî tarikatıdır. Nitekim, Yakup dönemine bu devletin İslami ve özellikle Sünni motiflerle, rakip tarikat veya devletler karşısında dini meşruiyet arayışında olduğunu söylemek doğru olabilir. İkincisi ise Honcî'nin hilafet mevzusunu ortaya atmasına rağmen söz konusu esere bakıldığında bu konuya fazla değinmemektedir. Başka bir ifade ile sanki yazar Akkoyunluların meşruiyet sebeplerinin esas nedenini Oğuz ve Bayındır Han nesebinden olma üzerinden inşa etmeğe çalışmıştır. Öyle ki, yazar hilafet mevzusunu anlatan satırların devamında, sekiz mısradan oluşan Farsça şiirde dinin yükselişini Oğuz hanedanından olan Bayındır boyu sayesinde gerçekleştiğini yazmıştır. Ki burada da esas vurgu bu ailenin nesebi üzerindedir. Ayrıca Honcî'nin mezhebi hassasiyeti, dönemin şartları ve Safevî tarikatı karşısında tutumu ile ilgili bkz. (Sohrabiabad, 2018: 209-210).

الله الحمد نور دولت تافت مه دین باز اوج رفعت یافت
سر زد از مشرق تبار اغوز آفتاب سعادت فیروز
بنگر در بخت بایندر کز صدف گشته است باین در
بر سر تاج ملک افسر باد صدف کون ازو منور باد

⁸ Honcî eserinde bu iki kavramı açıklamıştır. Ona göre *asil nesepe* yedi özellik içermektedir. Bunlardan ilki, nesebinin sultan nesebinden olup seleflerinin pespaye işlerden sultanlığa gelmemiş olması. Tarihçi birinci şarttan sonra Akkoyunluları Oğuz Han neslinden oldukları ve hakan soyundan geldiklerinden dolayı başkalarına üstün görür, ikincisi; hizmetçi bir kadının soyundan gelmemesi, üçüncüsü; nesebi başka neseplerle karışmamış, sultan soyundan olmayan birisi ile evlenmemiş, asil kan sahibi olup namusu kirlenmemiş birisi olması, dördüncüsü; seleflerinin hak dinlere karşı çıkmamış olması, beşincisi; kötü mezheplere bağlı olmaması, altıncısı; seleflerinin soyu şehir hayatından gelmemiş olması, şehirlerde yaşamamış olması, şehirlerdeki kötü huyların ona bulaşmış olmaması, konar göçer hayat tarzına sahip olması ve yedincisi ise; seleflerinin başka bir komutanın emrinde ast olarak hizmet yapmamış olması. Yazar *hasepe asaleti* ve nesebin erdem sahibi olma özellikleri için de yedi şarta değinmiştir. Bunlardan birincisi; kötü mezhep ve huylara sahip olmaması zira bu huylar veraset yolu ile hasebi bozar. İkincisi; şeriat hükümlerini kavrayıp uygulaması için ilim sahibi olması veya alim din adamları ile istişare halinde olması. Üçüncüsü; cesaret,

Bayındırıyye sultanlarının geçmiş ve mevcut sultanlardan daha asil nesep ile daha yüce hasebe sahip oldukları iddiasında bulunmuştur. Yazarın nezdinde, söz konusu hanedan, diğerlerine göre daha mümtaz bir yere sahip olup, diğer hanedanlara göre sultanlık makamına daha layıktırlar. Honcî devamında, Akkoyunlu sultanlarının soyu hakkında ihtisara gider. Ona göre bu hanedanın soyu *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de tafsilatla anlatıldığından dolayı tekrardan kaleme alınmasına gerek kalmamıştır. Bu sebepten yazar, Akkoyunluların soy kütüğü hakkında "*Oğuz Han'ın ulusunu, evladını ve seleflerini kendine tabi kılan ve siyaseti ile hükümranlık bayrağını dünyanın her tarafında dalgalandıran, şanı yüce Hakan, Bayındır Han'ın soyundandır...*" cümlesine yer vermiştir (Honcî İsfahanî, 2004: 23-24). Dönemin Akkoyunlu müverrihi Honcî eserinde Yakup ve oğlu Baysungur ile ilgili bölümlerde yer yer bunları Bayındır boyundan ve Oğuz Han devletinin devamcı ve mirasçısı şeklinde tanıtarak Akkoyunluları Adem'den Bayındır Han dönemine ve bu dönemden Yakub'a kadar⁹ hep hükümdarlar olarak zikretmiştir (Honcî İsfahanî, 2004: 40-41, 49). Hatta Honcî Yakup tarafından oğluna Baysungur isminin verilmesini de Baysungur'un Bayındır Han'ın atalarından olduğu şeklinde açıklar (Honcî İsfahanî, 2004: 208). Bu vesileyle Honcî, Akkoyunlu hanedanı saltanatının babadan oğula veraset yoluyla aktarıla gelen bir hak olduğunu ispatlamak istemiştir. Bu doğrultuda yazar, Akkoyunlu hakimiyetini Oğuz Han'ın hakimiyetinin devamı ve adeta söz konusu hanedanı, devlet kutununun tecellisi olarak göstermiştir.

Kitab-ı Diyarbekriyye'de, Ebubekir Tihranî'nin de Akkoyunlu devletine Oğuz ve Bayındır Han'ın devamı ve mirasçısı gözüyle baktığını fark etmek mümkündür. Tihranî, Uzun Hasan ile Timurlu hükümdarı Ebu Said'in karşılaşmasından önceki durumları ele alırken Uzun Hasan'ın başarısını Oğuz Han ve evladının başarısı olarak görür. Yazar bu karşılaşmadan önce bütün işaretlerin Akkoyunluların galip gelmesi yönünde olduğunu söylerken bütün bu işaretlerin

dördüncüsü; hakimiyeti altında olan ülkeyi kontrolü altına alması ve koruması. Beşincisi; iffet sahibi olması ve tebaanın ırzına sahip çıkması. Altıncısı; şefkat, yedincisi; cömertlik ve tebaayı yaşatması (Honcî İsfahanî, 2004: 24-29).

⁹ Yazar Akkoyunlu sultanları içinde özellikle Sultan Yakub'un soy kütüğü üzerinde daha tafsilatlı bir şekilde durmuştur. Honcî eserinde Yakub'un nesep asaleti bahsinde, onun Oğuz ve Bayındır Han'a mensup oluşunu en önemli kanıt olarak ileri sürerek şu beyitlere yer vermiştir:

شربت لطف جزیل المنن است که چکیده ز نبات حَسَن است
نام نیکوست ز آدم مانده جام عدلی ست که از جم مانده
پدرانش به جهان جمله مهان پشت بر پشت همه پادشهان
گوهر تاج شد آن عالی دُر صدف او اوغوز و بایندر
نسب نامی او از همه پیش حسب سامی او از همه پیش

“Bayındır’ın ruhu, Oğuz ve Baysungur’ın revânına müjde” verildiğini kaleme alır (Tihranî, 1977: 477). Bu açıdan bakıldığında dönemin her iki kalemi Honcî ve Tihranî’nin eserinde Akkoyunlu devleti ve hakimleri Oğuz hükümdarlığının devamı, mirasçısı ve halefleri olarak yansımıştır.

Ancak müelliflerin kaleminde dönem tarihçilerinin mensubu oldukları devletler ve bu devletlerin sultanlar dışında, karşı tarafta yer alan ve özellikle rakip mahiyetindeki devletin tarih yazımındaki soy ve nesep meselesinin yeri de hayli önemlidir. Bu bağlamda Osmanlı tarihçisi Âşık Paşazade’nin 1473 yılında Fatih Sultan Mehmet ile Uzun Hasan arasında gerçekleşen olayları kaleme alırken, Uzun Hasan’ın soyu ve kimliği hakkındaki soruya “*Uzun Hasan Bayındır Han soyundandır*” (Âşık Paşazade, 2003: 266) şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca, Yakub dönemi tarihçisi Honcî, Cengiz ve seleflerinin at koşturması sonucunda Oğuz Kağan’ın¹⁰ evladı ve torunlarının dört bir yana dağıldıklarını söyler. Yazara göre bu sülaleden, Osman Gazi evladı Anadolu’da diğerleri ise Diyarbakır’da büyük devletler kurmuştur¹¹ (Honcî İsfahanî, 2004: 30). Zikredilen Osmanlı ve Akkoyunlu tarihçisinin diğer devletin –ister Âşık Paşazade tarafından Uzun Hasan’ın temsilcisi olan devletin Bayındır Han selefleri olduğu isterse Honcî tarafından Osmanlı’nın Oğuz nesebinden olması– nesebi ile ilgili açıklamaları, devletlerarası ve resmîyette kabul görmüş nesep hakkında bilgi vermesi bu mevzunun söz konusu dönemde yaygınlığını ve önemini göstermektedir. Bütün bunların yanı sıra Dede Korkut destanlarında Akkoyunluların atası sayılan ve bu destanların esas figürlerinden olan Bayındır Han’ın anlatılması bu şahsiyetin destanın yazıya geçirilişi sırasındaki bilinirliğinin bir göstergesidir¹².

KRONİKLERİNDE KARAKOYUNLU VE OSMANLI HANEDANININ NESEBİ VE MEŞRUIYETİ

Karakoyunluların siyasi tarihi ve gelişme süreci hakkında bilgi veren bazı kronikler bu hanedanın kimi üyelerinin zaman zaman kendilerinin Türkmen menşeli oldukları ve bilinçli bir şekilde bu menşei özelliğe vurgu yaptıkları hakkında bilgi

¹⁰ Honcî eserinde genellikle Oğuz Han için sıfat olarak padişah kelimesini kullanmaktadır.

¹¹ Honcî’nin düşünceleri eserinde şu şekilde kaleme alınmıştır:

اولاد و احفاد فیروز پادشاه اوغوز که بواسطه رکضات ملوک چنگیزخانئ در اطراف دنیا تفرق ابادی سبب یافته بودند، هر فرقه به ناحیه ای فتاده و هر جمعی به گوشه ای رو نهاده فرقه ای در روم از اولاد پادشاه عالی مکان، الغازی فی سبیل الله سلطان عثمان تغمده الله برحمته باب استیلا و سلطنت گشوده و فرقه ای دیگر بر ایالت ممالک دیارپکر اکتفا فرموده، قبایل این فرقه را جمعیتی بکمال از میامن افضال ذو الجلال روی نماید. و سرّ البین ممالک و قرّة العین عالم در تحت ایالت و حکومت ایشان در آید.

¹² Dede Korkut destanlarında geçen Bayındır Han’ın Akkoyunlular ile irtibatı, bu destanların yayılma sahası, destanların gerçekleştiği coğrafya ve bu bölgelerin Akkoyunluların siyasi ve askeri hareket alanı ile irtibatı hakkında bkz. (Gökyay, 2004: LXIII, LXXVI; Gündüz, 2016: 201-202)

vermiştir. Örneğin, Ebu Bekir Tihranî, Kara Yusuf Karakoyunlu ile Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu olan Kara Yülük Osman Bey arasındaki savaşları kaleme alırken Kara Yusuf'un Osman Bey'e "...biz her ikimiz de Türkmen'iz. Bu sebepten birbirimize üstün gelmeye çalışmayıp, birbirimizle çekişmemeliyiz. Her birimiz Rum ve Çağatay'daki düşmanlarımızla uğraşalım." şeklinde bir mektup göndermiştir (Tihranî, 1977: 58; Woods, 1993: 85). Ayrıca Rûmlû, Kara Yusuf'un Azerbaycan'ın ele geçirmesi esnasındaki olayları anlatırken yine Kara Yusuf, Türkmen emirlerini bir araya getirip onlara hitaben "...bizim, atalarımızın gelenekleri üzere davranmamız gerek." (Rûmlû, 2011: 143) cümlesini ifade etmiştir.

Fakat burada Karakoyunlu hakimlerinin, hakimiyetin Türk ve Türkmenlere ait olduğu bilincine bağlı buldukları (Turan, 2009: 261) ve kendilerinin Türkmen menşeli oldukları vurgusundan daha ziyade önemli olan, bu hanedanın siyasal rekabet, iddialar ve karşı iddialarda kullandıkları nesep bilgisidir. Bu konuyla ilişkin önemli verilerden birisi, Osmanlı tarihçilerinden olan Mevlana Şükrullah'ın eserinde aktarılmıştır. Şükrullah *Behcetü't-Tevârih* isimli eserinde Cihanşah'ın ağzından Kara Yusuf'un nesebinin kırk birinci göbekte Oğuz'un altı oğlundan biri olan Deniz Alp'a eriştiğini duyduğunu kaydeder. Karakoyunlu sultanı Cihanşah, kendi hanedanını Deniz Alp aracılığıyla Oğuz Kağan'a bağlarken Osmanlı sultanı II. Murad'ın nesebinin Oğuz Han'ın diğer oğlu Gök Alp'a ulaştığını beyan ederek Murad'ın nesebinin daha evla olduğu neticesine varmıştır¹³ (Şükrullah, 1939: 27; Turan, 2009: 262; Gündüz, 2009: 201; Atıcı Arayancan, 2015: 137-138). Bu kaynakta söylenenler Cihanşah'ın ortak geçmiş-nesep üzerinden siyasi ittifakın inşasına başvurduğunu gösterirken, aynı zamanda onun nezdinde nesebin siyasi meşruiyet kaynağı olduğu anlamı çıkmaktadır.

Burada Osmanlı tarihçisi Şükrullah'ın eserine başvurmuşken söz konusu eserin Osmanlı sultanlarının soy ağacı ve nesebini bildiren ana kaynaklardan biri olduğunu da belirtmek gerekir. Fakat bu hanedanın Oğuz ve Kayı boyuna bağlanması meselesi –ister tarihi gerçeklerle örtüşsün isterse siyasi bir rekabet

¹³ Şükrullah eserinde, Cihanşah'tan işittiklerini şu şekilde aktarılmıştır: "...şöyle ki 852 (1449) tarihinde merhum Sultan Murad bu güçsüzü elçilikle Mirza Cihânşah'a gönderdi. Varıp yumuş yerine getirdik. Bir gün şagavul geldi: 'Mirza sizinle yalnız konuşacağınızdan tek olarak gitmelisiniz' dedi. 'İşittik ve baş eğdik' deyip gittik. Konuşma sırasında buyurdu ki: 'Sultan Murad benim ahiret kardeşimdir. Bu kardeşlikten başka da akrabamdır.' Akrabalığın sebebi soruldu. Buyurdu ki: 'Mevlânâ İsmail hanların tarihini okusun; Oğuz tarihini getirsinler.' Mevlânâ İsmail geldi ve Moğol yazısı ile yazılmış bir kitap getirdi. O kitaptan anlaşıldı ki Oğuz'un altı oğlu olmuştur. Adları Gök Alp, Yer Alp, Deniz Alp, Gün Alp, Ay Alp, Yıldız Alp. Mirza buyurdu ki: 'Kardeşim Sultan Murad'ın nesebi Oğuz oğlu Gök Alp'a ulaşıyor. Gök Alp oğulları, Kızıl Buğa oğlu Kaya Alp oğlu Süleymanşah oğlu Ertuğrul'a kırk beşinci göbekte erişmiştir. Kara Yusuf'un nesebi ise kırk birinci göbekte Deniz Alp'e erişmektedir.' Bu iki padişahın nesebi bilinince Mirza buyurdu: 'Kardeşim Sultan Murad'ın nesebi bizim nesebimizden ağadır. Gökle Deniz arasında fark olduğu gibi' (Şükrullah, 1939: 27).

sonucu ortaya atılmış bir iddia olsun¹⁴ – Şükrullah'ın eserinden daha önce *Tevârih-i Âl-i Selçuk* isimli eserde *Yazıcızâde Ali* tarafından 1436 yılında kaleme alınmıştır. Yazıcızâde eserinde Osman Bey'i Oğuz Han'ın büyük oğlu Gün Han'ın oğlu Kayı Han'a bağlayarak (Yazıcızâde Ali, 2017: 23-24)¹⁵ Osman'ın nesebinin Timurlulardan daha yüce olduğunu ispatlamaya çalışmıştır (İnalcık, 2010: 18-19).

Osmanlının nesep meselesi ile ilgili bilgi veren diğer eser ise Âşık Paşazâde'nin *Tarih*'idir. Âşık Paşazâde de eserinde Osmanlının menşeiini Oğuz Han'a bağlamıştır¹⁶ (Paşazâde, 2003: 53). Bunun yanı sıra Enverî'nin *Düstürnâme* (1465) isimli eseri de Şükrullah'ın eserindeki soy kütüğü ile birtakım farklılıklar içerse de yine Osman Bey'in nesebini Oğuz Han'a götürmüştür (İnalcık, 2010: 20).

Zikredilen erken dönem Osmanlı kroniklerinde, Oğuz Han tarafından yönetim hakkı Gün Han'a verilerek Gün Han diğer Oğuz Han çocuklarına önceliklidir. Kayı boyu ise töre gereği Oğuz Han'dan sonra hanlar hanıdır (İnalcık,

¹⁴ Tarihçilerin kroniklerin aktardığı Osmanlı soy kütüğünün tarihi gerçekliği meselesine şüphe ile yaklaştıkları da olmuştur. Bu konu hakkında bk. (İnalcık, 2010: 18; İnalcık, Osman I, 2007: 444). Fakat burada bizim için önemli olan kroniklerdeki aktarılan bilgilerin gerçekliği ve soy kütüklerinin tarihi doğruluğu değil, aktarılan bu nesep bilgilerinin sosyo-politik açıdan işlevi ve amacıdır. Tabiidir ki, Osmanlı hanedanının soy kütüğü hakkında duyulan şüphe başta Timur ve Timurlular olmak üzere diğer hanedanlar hakkında da geçerli olabilir. Nitekim Halil İnalcık'ın efsaneleri tarih yapan güçler arasında kabul etme zorunluluğu ve bunları tanımayan tarihçinin tarihi anlayamayacağı hükmü de bu bağlamda düşünülmelidir (Divitçioğlu, 2015: 25).

¹⁵ Atasından sonra çok zamân Kayı hanlar hanı oldu. Pes bu delil ve erkanca padişâh-ı â'zam seyî-i selâtinü'l-'Arap ve'l-'Acem kâyid-i cüyüşî'l-muvahhidîn, kâtîli'l-kefereti ve'l-müşrikîn sultân bin pâdişâhımız Sultân Murâd bin Mehemmed Han ki eşref-i âl-i 'Osmân'dandur padişâhlığa ensâb ve elyakdur. Oğuz'un kalan hanları urıgından belki çingiz hanları urıgından dahı mecmû'ından ulu asl ve ulu süñükdür, şer' ile dahı 'örf ile dahı. Türk hanları dahı kapusına gelüp selâm virmeğe ve hizmet itmeğe lâyıkdur. Allâhu-te'âlâ bâkî ve pâyidâr kılsun, soyı 'âlem oldukca cihândâr u cihânda vâr olsun. Bi-'nnebiyyin ve âlihi ve hem peygamber -'aleyhi's-selâm- zamânında yakîn zamânda Beyâsi boyından Korkut Ata koydı Oğuz kavminün bilgesi-yidi, ilhâm iderdî. Eytidî: "Âhir zamâna girü hanlık Kayı'na dege, dahı kimesne ellerinden almaya didüğü 'Osman -rahmetü'lâh- neslindendür (Yazıcızâde Ali, 2017: 23-24).

¹⁶ "Nuh Peygamber'in, selam onun üzerine olsun, oğlu Yafes'in oğlu Maçi'nin oğlu Çin'in oğlu Turmuş'un oğlu Yantemür'un oğlu Korluga'nın oğlu Karahul'un oğlu Süleyman Şah'ın oğlu Karalu Oğlan'ın oğlu Amudî'nin oğlu Karaca'nın oğlu Kurtulmuş'un oğlu Çarboga'nın oğlu Sevinç'in oğlu Togar'ın oğlu Baybus'un oğlu Kızıl Boğa'nın oğlu Kamari'nin oğlu Bansup'un oğlu Karahan'ın oğlu Tozak'ın oğlu Aykutluk'un oğlu Karahan'ın oğlu Oğuz'un oğlu Gök Alp'in oğlu Basuk'un oğlu Toktimur'ün oğlu Sugar'ın oğlu Bakıy'ın oğlu Sunkur'un oğlu Kaynitur'un oğlu Togar'ın oğlu Aykolug'un oğlu Sayıntur'un oğlu Kızıl Boğa'nın oğlu Kaya Alp'in oğlu Süleyman Şah Gazi'nin oğlu Ertuğrul'un oğlu Osman Gazi'dir." (Paşazâde, 2003: 53).

2010: 19). Bu konu II. Murad'ın siyasi meşruiyeti ile rakip mahiyetinde olan ve kendi soylarını Oğuz Han'a bağlayan diğer Türkmen devletleri açısından önemlidir. Zira II. Murat bu vesileyle diğer Oğuz haleflerine öncelikli olacaktı. Buna ilaveten *Yazıcızâde Ali* eserinde Osman Bey'in han seçilişi hakkında verdiği bilgiler de bu açıdan önemlidir. Zira bu eserde aktarıldığı üzere Oğuz boylarına mensup Türk beylerinin Osman Bey'i seçme nedenlerinin Kayı Han'ın Oğuz Bey'den sonra Oğuz boylarının hanı olması¹⁷ ve bu vasıta ile Osman Bey'in hak sahibi olma meselesidir (İnalçık, 2010: 19-20).

Yukarıda incelenen Osmanlı kroniklerindeki Osmanlı hanedanının soy meselesi, on beşinci yüzyıl tarihçiliğinin yansımalarıdır. Fakat Safevî Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail, Şah Tahmasb, II. Şah İsmail ve Muhammed Hudabende'nin tahta geçtiği döneminin tarihçisi olan *Hasan Bey Rûmlû*'nun *Ahsenü't-Tevârih* (1577) isimli eserinde de Fatih Sultan Mehmed'in nesebi Kayı Han vasıtasıyla Oğuz Han'a ulaşmaktadır¹⁸ (Rûmlû, 2011: 848). Bu da Osmanlı tarihçisi olmayan ve hatta muhalif veya daha doğru bir ifade ile rakip devlet tarihçisi tarafından Osmanlı'nın soy meselesinin bir sonraki yüzyılda da aynı şekilde kaleme alınması, Osmanlı soyunun diğer devletler nezdinde yansımalarının bir göstergesi olabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse Osmanlı'nın soy iddialarının Safevî tarih yazıcılığı tarafından kabul edilip onaylanmasıdır. Her iki durum da Oğuz nesli üzerine kurulu iddiaların geçerliliğinin devam ettiğini gösterir.

Akkoyunlular başlığı altında Dede Korkut destanlarında geçen Bayındır Han'ın Akkoyunluların nesebi ile bağlantısı kısaca ele alındı. Burada yine Dede Korkut destanlarının on beşinci yüzyılda yazıya döküldüğü göz önünde bulundurularak Osmanlı hanedanı ile ilgili bu esere başvurmak gerekmektedir. Söz

¹⁷ "... ucdaki Türk Begleri, ki Oğuz'un her boyundan uc etrafında Tâtâr şerrinden korkup yaylar ve kışarlardı, rûzigar-ıla karşı Tâtârdan incinenler uca gelüp çoğaldılar. Fi'l-cümle ol illerün begleri ve kethüdaları cem' olup Osman Beg katına geldiler ve meşveret kıldılar. Çok kal u kilden sonra sözlerinün ihtiyârı bu oldu ki eyitdiler " Kayı Han hod mecmû' Oğuz boylarınınun Oğuz'dan sonra ağaları ve hanlarıydı. Ve Gün Han'un vasiyyeti ve Oğuz Tôresi mücebince hanlık ve padişahlık Kayı soyı var-iken özge boy hânlarınınun soyına hânlik ve padişahlık değmez. Çün şimden giru Selçuk sultanlardan bize çâre ve meded yokdur, memleketün çoğı ellerinden çıkdı, Târâr üzerlerine gergi gibi müstevli oldı. Çün merhûm Sultan Alâ'a'd-din'den dahi size safâ nazar olmuşdur. Siz hân olun ve biz kullar Sultânımız hizmetinde bu tarafda gazâyâ meşgûl olalum." Didiler. Osman Bey dahi kabul itdi. Pes mecmû' örü turup Oğuz resmince üç kerret yükünüp baş kodılar. Ol zamanlarda Oğuz Tôresinden bakıyye var-ıdı. Şimdiki bigi top unudulmamışdı. Dolu obalardan kımırân getürdüp Osman Bey'e sağrak sundular..." (Yzıcızâde Ali, 2017: 713-714).

¹⁸ Zikredilen eserdeki metnin orijinali şu şekildedir:

سلطان محمد بن سلطان مراد بن سلطان محمد بن سلطان ایلدرم با یزید بن سلطان مراد خان بن اورخان بن سلطان عثمان بن ارطغرل بن سلیمان بن قیالب که به چند واسطه به اغوز می رسید، در این سال، وفات یافت چنان که گذشت. و او پادشاه عالم و عالم پرور بود و او خلاصه آن دولت و زبده آن قوم بود.

konusu kitapta Korkut Ata, hakimiyetin tekrardan Kayı boyuna geçeceğini ve bu boya mensup Osman neslinin hâkim konumuna geleceğini haber verilmektedir¹⁹ (Ergin, 2018: 73). Metinden hakimiyetin tekrardan Kayı boyuna geçeceği ve sözü edilen Kayı mensuplarının ise Osmanlılar olduğu anlaşılmaktadır. Böylece eserde Osmanlı hanedanı ve devleti, Kayı Han'ın hanlık ve devletin devamı olarak gösterilmiş ve bu vesile ile Osmanlı'nın hakimiyeti meşru bir zemine oturtulmuştur. Diğer taraftan ise devletin tekrardan Kayı boyuna geçmesi meselesine vurgu yapılmıştır. *Dede Korkut Kitabı*nın Oğuz Türklerine ait olma meselesi göz önünde bulundurulursa, eserde geçen bu mesele, devletin Oğuz hanedanından olmayan ve belki de Cengiz soyundan olanlardan -veya bir meşruiyet kaynağı olarak kendi soyunu Cengiz Han'a bağlayanlardan- tekrardan Oğuz Han evladına geri döneceği haberini vererek, Oğuzculuk söylemi merkezinde, Cengiz sülalesinden olanları gayri meşru, Oğuz boyundan olan Osmanlıyı ise meşru bir hakimiyet olarak işaret etmektedir. Buna ilaveten metinde geçen "...kimsene ellerinden almaya..." ifadesinden kasıt, daha önce alındığının bir işareti olarak düşünülebilir. Böyle düşünülürse de söz konusu eser devleti ele geçirmiş Oğuz sülalesinden olmayan bir ötekiden bahsettiği var sayılabilir. Ayrıca bu parçanın söz konusu kitabın mukaddimesinde bulunması da konumuz açısından hayli önemlidir. Zira bu satırlar kitabın tasnif veya yazıya dökülüşü dönemde yapıldıysa Osmanlı'nın Oğuz Han üzerinden bir meşruiyet kaynağı ve kimlik inşası olarak okumak doğru olabilir²⁰.

Bu bağlamda, XV. yüzyıl Osmanlı'nın bulunduğu siyasi atmosferi okumak konunun aydınlığa kavuşması açısından önemlidir. Bu doğrultuda, Halil İnalçık'ın da belirttiği üzere, Osmanlı'nın on beşinci yüzyıldaki esas meselelerinden biri, Timur ve özellikle oğlu Şahruh'un kendilerini Cengiz sülalesinden göstererek nesep iddiasında bulunmalarıdır. Döneminde bir diplomatik tartışma konusu olan bu durum, Osmanlıyı bir karşı iddia ile kendini savunmak zaruretine mecbur etmiştir. Bu sebeptendir ki, Osmanlıyı Oğuz Han'a bağlayan soy kütükleri II. Murat döneminde ortaya çıkmıştır (İnalçık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481), 2010: 155,18; Gökyay, 2004: LXVIII). Nitekim Şahruh'un II. Murad'a nesep üzerinden hakimiyetini kabul ettirme teşebbüsü, *Yazıcızâde Ali*'yi, eserinde Âl-i Osman'ın nesebinin Âl-i Cengiz'den daha yüksek olduğu vurgusuna sevk ettirmiştir (İnce, 2018: 459). Bu bağlamda yukarıda da zikredildiği üzere Dede Korkut kitabının on beşinci yüzyılda yazıya geçirilmesi ve alıntılanan parçanın söz konusu kitabın mukaddimesinde bulunması, Osmanlı nesebinin Oğuz Han'a bağlanması için bir

¹⁹ "Korkut Ata ayıtdı: Ahır zamanda hanlık girü Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman olup kıyamet kopınça. Bu didügi Osman neslidür, işde sürilüp gide yorr..."

²⁰ Dede Korkut'un kehanetindeki rakip devletlerin Akkoyunlular veya Selçuklular olduğu ve ayrıca bu parçanın mukaddime de bir ekleme olup olmadığı ve asaleti meselesi bilim insanları tarafından ele alınmıştır. Bizim burada kaleme aldığımız ancak bir çıkarımdan ibarettir. Bu konudaki fikirler hakkında detaylı bilgi için bkz. (Gökyay, 2004: LXVIII, LXIX).

kaynak mahiyetindedir. Diğer taraftan Osmanlının on beşinci yüzyılda rekabet ettiği devlete karşı meşruiyet kaynaklarından biridir de.

SONUÇ

Devletler zaman zaman, devletin statüsü, devlet bürokrasisinde rol alan karakterlerin sosyo-kültürel menşei, sınırların genişlemesi ve bu sınırlara dahil olan etnik çeşitlilik ve inanç mozaği ve özellikle rakip devletlerin meşruiyet iddiaları karşısında meşruiyet kaynaklarına başvurarak yeni kimlik inşasına çalışırlar. Tabiidir ki meşruiyet tek kaynaklı olamaz²¹. Fakat yukardaki satırlarda görüldüğü üzere on beşinci yüzyıldaki kroniklerde yansıtılan meşruiyet kaynağının nesep ortaklığı üzerinden Oğuz sülalesi ekseninde şekillendirildiği açıktır. Bu da bir taraftan on beşinci yüzyıla hâkim ruhu yansıtırken diğer taraftan Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlının ortaya çıkışındaki dayanağının Türkmenler olduğuna vurgu yapmaktadır. Başka bir ifade ile meşruiyet söylemi ile hedef kitleler arasındaki ilişki bu devletlerin farklı dönemlerde yapılarını ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu dönemlerde bu üç devletin Oğuz Han merkezli meşruiyet kurma teşebbüsleri –ister bu meşruiyet kaynağı tarihi gerçeklere dayansın isterse dayanmasın– söz konusu devletlerin Türkmen kökenli ve Türkmen ahali üzerine kurulmuş devletler olduğunun bir göstergesidir.

On beşinci yüzyıl nesep iddialarına bakıldığında bu meselenin iki cephede oluştuğunu görmek mümkündür. Bir tarafta Oğuz-Türkmen asıllı hanedanların Cengiz Han soyu ve dolayısıyla onun imparatorluğu mirasını temsil eden Timurular arasındaki iddia ve karşı iddialardır. Bu mevzide Cihanşah ile II. Murad arasında olduğu gibi, devletlerin ortak geçmiş ve ortak nesep ekseninde bir ittifak inşasına başvurdukları görülür. Bu noktada hâkimiyetin tekrardan Oğuz'a geçmesi, Oğuz soyuna dayandırılan şecereler göstermektedir ki, özellikle Türkmenlerde soy bilinci ve Cengiz nesli karşısındaki yeniden var olma çabası, son derece bilinçli ve derin bir toplumsal karşılığa sahiptir.

Diğer cephe ise tebaası Türkmenlerden oluşan, tabanındaki halkın aynı sosyo-kültürel, iktisadi ve inançsal özelliklere sahip olduğu ve aynı törenin kodlarına sahip devletler arasındaki rekabettir. Osmanlı ile Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu (İnalçık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481), 2010: 18, 192) ve Karamanoğulları (İnce, 2018: 464) arasındaki nesep iddialarının yol açtığı diplomatik tartışmalar yine bu kapsamda değerlendirilmelidir. Başka bir ifade ile özetlemek gerekirse söz konusu dönemdeki nesep iddiasının bir tarafta kendi ile yabancı öteki (Timur ve Şahruh gibi) arasında ve kendi ile bizden olan ötekiler

²¹ Örneğin; dini meşruiyet başlığı altında gaza, cihat ve bunların rivayet edilen menkıbevi rüyalar ile bağlantısı, Selçuklu varisi olma meselesi ve kılıç hakkı bu dönemin kaynaklarına karşılaşılan mevzuattandır. Bu konuda bkz. (Cide, 2015a; 2015b; İnce, 2018).

(Türkmen asıllı Akkoyunlu-Karakoyunlu-Osmanlı ve Karaman Oğulları gibi) arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Neticede bu yüzyılda nesep iddiası devletler için bir siyasi meşruiyet kaynağı oluşturmuştur. Bu meşruiyet bir yandan rakip veya düşman devlet karşısında hâkimiyeti meşru göstermek için kullanırken diğer yandan ise devletin ilk evrelerinde daha homojen bir tebaa yapısına sahip olan devletler için birleştirici bir güç olmuştur. Bu da asabiyyetin doğurduğu kudret ve kudretin sonucunda elde edilen riyaseti armağan edecektir.

İbn Haldun nazariyesinde zikredilen ve yukardaki kroniklerden de anlaşıldığı üzere söz konusu üç devlette de Türkmen boyları arasında hanedan ve asalet açısından en güçlü olanı –Kayı, Bayındır ve Baranî– egemen olarak etraftaki diğer Türkmen oymaklarını kendine bağlamayı başarmıştır. Türkmenlik asabiyyeti etrafında birleşen bu oymaklardan hususi asabiyyeti daha güçlü olan üç hanedan kendi riyasetlerini güç ve galebe sayesinde saptamış olsalar da bu riyasetin kaynağını meşru bir zemine oturtmaları gerekli görülmiştir. İşte burada Oğuz Han riyaseti ve onun sayesinde özellikle riyaseti onaylanan ve meşru tanınan oğlu/oğulları Gün Han veya Gök Han ve Deniz Han riyaseti bina edilmiştir. Bunun sayesinde bir taraftan kendi tabiiyetinde bulunan, Türkmen oymak ve cemaatleri arasındaki Türkmenlik töresinde mevcut riyaset meşruiyet kazanmıştır. Diğer yandan nesep asaleti, Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında var olan siyasi rekabette (Woods, 1993: 307) karşılıklı meşruiyet söylemi oluşturulmuştur. Ayrıca söz konusu devletlerin ve özellikle Osmanlı hanedanının Oğuz riyaseti üzerinde yoğunlaşması, kendi asabiyyetleri arasında riyasetini kanıtlayan bu hanedanların meşruiyetini nesep ile tartışan düşman/karşıt bir diğer devletin karşısında savunmak amaçlıdır. Zira Osmanlı, Cengiz nesebi üzerine bir söylem oluşturan Timur'un karşısında Oğuz Han nesebi üzerinde durarak kendi soyunun daha ala olduğunu zikretmiştir.

Buna ilaveten söz konusu devletler soy kütüklerini Oğuz Han'a götürerek riyaset hakkının tek bir kütükten, belli aileden aktarıla geldiğini göstermiş ve bu vesileyle hâkimiyeti miras şeklinde tarif etmiştir.

KAYNAKÇA

Âşık Paşazâde. (2003). *Osmanoğullarının tarihi Tevârih-i Âl-i Osmân*. (Y. Kemal, & Y. S. A., Eds.) İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Atıcı Arayancan, A. (2015). Karakoyunluların menşei hakkında bazı görüşler. T. Gündüz ve M. Cengiz (Ed.), *Oğuzlar (Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri)* içinde (ss. 137-140). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Cide, Ö. (2015). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde meşruiyet sorunu ve ilk kaynaklara yansımaları. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 105-126.

Cide, Ö. (2015). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda dinî etki. *Bilimname*, (2015/1), 263-286.

Divitçioğlu, S. (2015). *Osmanlı Beyliğinin kuruluşu*. İstanbul: ALFA.

Ebu Bekir Tihranî. (1977). *Kitab-ı Diyarbekriyye* (II ed.). (N. F. Lugan, Ed.)

Ergin, M. (2018). *Dede Korkut kitabı I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Fazlullah Bin Rûzbehân Honcî İsfahanî, F. b. (2004). *Tarih-i 'Âlem-ârâ-yı Eminî: Şerh-i Hükmrâni-yi Selatin-i Akkoyunlu ve Zuhur-i Safeviyân*. (M. E. Aşık, Ed.) Tahran: Miras-i Mektub.

Gökyay, O. Ş. (2004). *Dedem Korkudun kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Gündüz, T. (2016). *Bozkırın efendileri (Türkmenler üzerine makaleler), III. Baskı*. İstanbul: Yeditepe.

Hasan Bey Rûmlû. (2011). *Ahsenü't-Tevârih* (Vol. II). (A.-H. Nevâyi, Ed.) Tahran: İntişarât-ı Esâtir.

İbn Haldun. (2018). *Mukaddime*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İnalcık, H. (2007). Osman I. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 434-453.

İnalcık, H. (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı sultanları (1302-1481)*. İstanbul: İSAM.

İnce, Y. (2018). II. Murad Dönemi'nde Osmanlı tarih yazıcılığının başlamasında Timurluların etkisi. *SUTAD*, (43), 459-470.

Sohrabiabad, H. (2018). Akkoyunluların mezhepsel eğilimleri üzerine bir değerlendirme. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, XVIII, 203-224.

Şükrüllah. (1939). *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı sultanları tarihi*. (H. N. Atsız, Dü.) İstanbul: Arkadaş Basımevi. Tahran: Tahûrî.

Turan, O. (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devlet teşkilatına medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Vincent, A. (1992). *Nazariyehâ-yı Devlet*. Tahran: Ney.

Woods, J. (1993). *Akkoyunlular aşiret, konfederasyon, imparatorluk, 15. yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine bir İnceleme* . (S. Özbudun, Çev.) İstanbul: Milliyet Yayınları.

Yazıcızâde Ali. (2017). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*. İstanbul: Çamlıca.

Yayın Geliş Tarihi: 21.02.2019
Yayına Kabul Tarihi: 26.03.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.530103

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 997-1010
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MAĞCAN CUMABAY'IN "TÜRKİSTAN" VE YAVUZ BÜLENT BÂKİLER'İN "BÜYÜK DESTAN" ADLI ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA¹

Ahmet DAŞCILAR*

Öz

Mağcan Cumabay ve Yavuz Bülent Bâkiler, farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yetişmiş iki şairimizdir. Mağcan Cumabay, Kazak milliyetçiliğiyle birlikte tüm Türkleri kapsayan bir fikir ve sanat anlayışını savunur. Şiirlerinde birçok tema ile birlikte Türk dünyasının genel durumunu anlatır, Türk milletinin bağlarının birleşmesi gerektiğini dile getirir. Yavuz Bülent Bâkiler, Azerbaycan topraklarından Anadolu'ya göç eden bir soy ağacına sahiptir. Sivas'ta doğan Bâkiler, Türk dünyasındaki gelişmeleri yakından takip eder. Hazırladığı eserlerde ve çıkardığı Kopuz, Orkun gibi dergilerde Türkistan'ı ve Türk dünyasını özlemle anlatır. Şairlerimizin incelediğimiz şiirlerinde kültür birliği, soy birliği, dil birliği gibi açılardan konuyu ele alışları, şiirlerinde öne çıkardıkları Türk dünyasındaki şahsiyetler, üzerinde durdukları coğrafyalar ele alınmıştır. Makalede Mağcan Cumabay'ın "Türkistan" ve Yavuz Bülent Bâkiler'in "Büyük Destan" şiirleri "Türkistan" kavramından hareketle karşılaştırılmış, şairlerimizin bu kavramı ele alışlarındaki ortaklıklar ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mağcan Cumabay, Yavuz Bülent Bâkiler, Türkistan, Büyük Destan, Turan, Türkçülük.

A COMPARISON ON POEMS OF MAĞCAN CUMABAY'S "TÜRKİSTAN" AND YAVUZ BÜLENT BÂKİLER'S "BÜYÜK DESTAN"²

Abstract

Mağcan Cumabay and Yavuz Bülent Bâkiler are two poets who grew up at different times and in different geographies. Mağcan Cumabay, together with Kazakh

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Daşcılar, A. (2019). Mağcan Cumabay'ın "Türkistan" ve Yavuz Bülent Bâkiler'in "Büyük Destan" adlı şiirleri üzerine bir karşılaştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 997-1010.

¹Bu makalede ele alınan konu, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı'ndaki "Çağdaş Türk Edebiyatlarında Ortak Temalar" adlı derste proje olarak sunulmuştur.

*Yüksek Lisans, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3663-8933, ahmetdascilar@gmail.com

² The issues discussed in this article, Istanbul Aydın University Institute of Social Sciences Turkish Language and Literature Master's Degree Program in "Common Themes in Contemporary Turkish Literature" course has been presented in the project.

nationalism, advocates an idea and an understanding of art covering all the Turks. In his poems, he reflects, along with many other themes, the general situation of the Turkish world and states that the ties of the Turkish nation should unite. Yavuz Bülent Bâkiler is from a family that migrated from Azerbaijan to Anatolia. Bâkiler, who was born in Sivas closely follow the developments in the Turkish world. In his works and in magazines such as Kopuz, Orkun longingly describes Turkestan and the Turkish world. In the poems of the poets, we examined their approach to address the issue in terms of unity of culture, unity of genealogy, unity of language, the figures from Turkish world they bring forward in their poems, the geographies they focus on. In this article, Mağcan Cumabay's poem "Türkistan" and Yavuz Bülent Bâkiler's poem "Büyük Destan" were compared in terms of the concept of "Turkestan", to show the similarities and differences in the ways in which our poets deal with this concept.

Keywords: Mağcan Cumabay, Yavuz Bülent Bâkiler, Turkestan, Büyük Destan, Turan, Turkism.

GİRİŞ

Bir şiirin muhtevası, bıraktığı etki ile okuyucunun şair hakkında yorumda bulunabilmesine imkân tanır. Böyle bakıldığında Mağcan Cumabay³ ve Yavuz Bülent Bâkiler'den seçtiğimiz "Türkistan" temalı iki şiir, okuyucu için şairlerimizin şahsiyetleri ve hayatları hakkında önemli ipuçları taşımaktadır. Şairlerimizin ele aldığımız şiirlerindeki temalarda onlara ait izler vardır. Mehmet Kaplan, aynı temayı işleyen şairleri şahsiyet olgusu olarak ayırır. "Aynı temi işleyen iki şair arasındaki şahsiyet farkı, onu ele alış, ortaya koyuş ve ifade ediş ayrılığında görülür." (Kaplan, 2006: 10). Mağcan Cumabay ile Yavuz Bülent Bâkiler'den seçtiğimiz iki şiirde bu şairlerin "Türkistan" kavramına yaklaşımları, soy birliği, dil birliği, inanç birliği ve ideal birliği gibi kaynaklar sebebiyle ortaklıklar taşımakla birlikte şahsiyet olgusu sebebiyle farklılıklar da gösterecektir.

İki şairimizin yaşam öykülerine ve eserlerine dikkat edildiğinde "Türkistan"ın onlar için müstesna bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Onlar birçok eserinde bu kavramı, salt coğrafya olarak ele almamıştır. Bu kavramla mayalanan fikirleri sebebiyle bazı kesimlerden tepki gördüklerini ve dışlandıklarını, ancak içlerinden gelen duyguyu şiirlerine yansıtmaya devam ettiklerini de belirtmek isteriz.

Mağcan Cumabay, Anadolu'da yaşayan Türkleri ve onların mücadelelerini yakından takip eder. Çanakkale savaşı için yazdığı *Uzaktaki Kardeşime* ve Millî Mücadele zaferi sonrası yazılan *Türkistan* şiiri bu noktada önemlidir. Şeriyazdan Elevkenov, Mağcan'ın "Türkistan" şiirini 1920 yılının Nisan ayında Türkiye'deki zaferden esinlenerek yazdığını belirtir. (Elevkenov, 1995: 192). 1923 yılında çıkan şiir kitabından sonra bazı kesimlerin olumsuz tenkitlerine maruz kalan Mağcan'ın

³Türkiye'de yayımlanan çalışmalarda şairimizin adı Mağcan Cumabayulı, Mağcan Cumabayoğlu, Mağcan Cumabaev, Magjan Jumabayef, Magjan Jumabayev, vb. şeklinde de yazılmıştır. Biz Mağcan Cumabay yazımını tercih ettik.

eserlerinin okunması yasaklanır. Kapağan, o dönemlerde Mağcan'ın "geçmiş devirleri överek ferdiyetçiliği yücelttiği", "milliyetçiliği terennüm ettiği" vb. gerekçelerle suçlu bulunduğunu ifade etmiştir. (Kapağan, 2015: 194). Mağcan'ın fikirleri sebebiyle suçlanması gibi "Yavuz Bülent Bâkiler de bir zamanlar Türkiye'de Türkistan ve Azerbaycan'dan bahsetmenin zor bir iş olduğunu ifade etmiştir.(Bâkiler, 2008: 9). Görüldüğü üzere her iki şair de düşüncelerini savunurken zorluklar yaşamıştır. Ancak bu zorluklar onların Türklüğü, Türkistan'ı, Türkçülüğü tema olarak ele almalarına engel olmamıştır. Mağcan Cumabay'ın *Yer Yüzüne, Ural, Ural Dağı, Uzaktaki Kardeşime, Türkistan, Kazak Dili, Tez Varacağım ve Turan'ın Bağrında* gibi birçok şiiri onun Türkistan'ı, milli duyguları, turanı ve Türkçülük düşüncesini anlattığı şiirleridir. Şeriyazdan ELEVKENOV, Mağcan Cumabay'ın bu türde şiirler kaleme almasındaki en önemli sebebin "bağımsızlık arzusu ve sömürgecilere karşı tepki" olduğunu ifade etmektedir. (Elevkenov, 1995: 191). Yavuz Bülent Bâkiler'in *Türkistan, Unuttuğumuz İnsanlar, Karabağ Hasreti, Bizim Türkümüz, Azerbaycan, Sevmek, Büyük Destan* vb. şiirleri de onun Türklük, Türkistan, Türkçülük anlayışının tezahürüdür. Dâhil olduğu Türk Ocağı halkasında tanıştığı Hamdullah Suphi, Galip Erdem, Halide Nusret Zorlutuna ve Arif Nihat Asya gibi devrin önemli isimleri ile tanışması da yetişmesinde etkili olmuştur. Ayvazoğlu bu süreci "Artık o bir Turancı'dır. Kökleriyle bağlı olduğu ve annesi Hayriye Hanım'ın yanık türkölü masallar dünyası içinde tanıyıp sevdiği Azerbaycan'a, Karabağ'a ve bütün Türk dünyasına şiirler söylemeye başlar." şeklinde özetlemektedir. (2007: 134). Burada geçirdiği günler Bâkiler'in Türkçülük ve Türk dünyası sevgisini daha da pekiştirir.

Mağcan'ın *Türkistan* ve Bâkiler'in *Büyük Destan* şiirinde Türk milletinin geçmişten bugüne gelen yüce duruşu işlenir. Her iki şair de şiirlerinde Türk milletinin tarihini ve ait oldukları vatan topraklarını (Altay Dağları) dile getirir. Ferhat Tamir'in "*Mağcan Cumabayef Ölenleri*" (Tamir, 1993) eserinde ve Yılmaz Bacaklı'nın "*Mağcan Cumabay'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*" (Bacaklı, 2014) çalışmasında Mağcan'ın incelediğimiz şiiri müstakil olarak tahlil edilmemiştir. Aynı şekilde Yavuz Bülent Bâkiler'in "*Harman*" eseri üzerine yapılan "*Yavuz Bülent Bakiler'in Harman Adlı Eserinin Biçim ve İçerik Açısından İncelenmesi*" (Batur, 2012) adlı çalışmada da "*Büyük Destan*" şiiri müstakil olarak ele alınmamış "*Harman*" eseri bütüncül bir bakışla incelenmiştir. Çalışmamızda Mağcan Cumabay'ın ve Yavuz Bülent Bâkiler'in birçok ortaklığa sahip olduğunu düşündüğümüz ve "Türkistan" kavramından "Türkçülük"e uzanan bir bakış açısının hâkim olduğu "*Türkistan*" ve "*Büyük Destan*" şiirlerini karşılaştırmaya gayret ettik.

"TÜRKİSTAN" VE "BÜYÜK DESTAN"

Şiir dünyalarında Mağcan Cumabay ve Yavuz Bülent Bâkiler tema yelpazesi geniş olan şairlerdir. Onları ele alıp şiirlerini incelerken sadece Türkistan, Turan temalarından bahsetmek sınırlı bir anlayış olacaktır. Aşk, kadın, gençlik,

vatan, tabiat, Türkçülük gibi temaları ikisinde de görebiliriz. Mağcan'ın *Tileğim, Gülsimge, Kıskı Colda, Carım, Ural, Cavingerдин Cırı* vb. şiirlerinde bunu görmek mümkündür. Şiirlerinin tamamı okunduğunda onun tema dünyası da ortaya çıkar. Aynı şekilde Türkistan ve Turan ile ilgili şiirleri Yavuz Bülent Bâkiler'in bilinen bir yanısıdır, ancak bunların yanında eserleri geniş bir tema yelpazesine de sahiptir. Bayram onun bu özelliğini, "Aşk, gençlik, kadın, kadın sadakati, yalnızlık, tabiat, vatan coğrafyası, gariplik, gurbet, doğduğu şehir Sivas, onun eski ve yeni çehresi, fakirlik, dilenmek zorunda bırakılan çocuklar, kaybolmuş çocukluk, İstanbul gibi konularda yazdığı şiirlerinin de edebiyatımızda önemli bir yeri vardır." şeklinde ifade etmektedir. (2011: 92). Hem Mağcan hem de Bâkiler, şiirlerinde geniş bir tema dünyası yaratmışlardır. İncelediğimiz şiirlerinde öne çıkardıkları ise Türklük anlayışı ve Türkistan sevgisidir.

Hem Mağcan hem de Bâkiler şiirlerinde Kazak ve Türk (Türkiye Türkleri, Anadolu Türkleri) gibi alt kimliklerini dile getirdikleri gibi bir üst kimlik olarak bütün Türkleri birleştiren "Türk" kavramını kullanmışlardır. Mağcan'ın şiirlerinde Kazak kahramanlarından, Kazak halkından bahsetmesi, Bâkiler'in Azerbaycan'a olan özlemini anlattığı şiirleri Anadolu'yu anlatması bu düşüncemizi destekler. Mağcan Cumabay, şiirlerinde dile getirdiği Türkçülük ve kullandığı "Türkistan" ifadesi ile sadece Kazak Türklerini değil Sovyet yönetimi altında varlığını devam ettiren tüm Türk halklarını kucaklar ve onları üst kimlikleri olan Türk kavramının çatısı altında düşünür. *Türkistan* şiirinde Mağcan, bu düşüncesini "Yeryüzünde Turan'a denk yer var mı?/Beşeriyette Türk'e denk millet var mı?" övgüsüyle dile getirir. Koç'a göre, "Mağcan'ın şiirleri esasında halkının, memleketinin kaderine ithaf edilmiştir. Mağcan, sadece Kazak Türklerinin değil bütün Türk halkları için totaliter rejimi reddetmiş, bunun yerine milliyetçi bir kimlik istemiştir. Bu uğurda sürgüne gönderilmiş, hapiste yatmış, kısaca görmediği cefa kalmamıştır." (Koç vd., 2007: 482-483). Onun Sovyet rejimi tarafından tenkit edilen şiirlerinden biri "Yer Yüzüne"dir:

CER CÜZİNE (YER YÜZÜNE)

Cer cüzine er atağım cayılğan.

Can emespin ottan suvdan tayıñan.

Kayratı mol, kandı balak kıranmın,

Kün bolğan çok cavdan cürek şayılğan.

Erkin ıgırıp şıkkam askar Altayğa,

Kırda turıp sadak tartkam Kitayğa.

Talay taygak, tar keşüvde taymağan

Batır cürek, kayrat endi alday ma?!

*Talmai, kayıtpay kamal buzğan kemenger,
Arıstanğa karsı umtılğan mendey er,
Bir barkıldak calpıladağan töbetten
Korkar bolsam, cutsın meni kara cer.*

Yer Yüzüne, “Yer yüzüne yiğit nâmım yayılmıştır; ateşten ve sudan korkan insan değilim. Çok kuvvetli ve ayakları kanlı kıranım. Düşmandan yüz çevirdiğim yoktur. Hür olarak sıçrayıp yüce Altay’a çıkmışım; kırdan durup Çinli’ye yay çekmişim. Birçok kaygan ve dar geçitte kaymayan kahraman yürek ve gayret, şimdi aldatır mı?! Benim gibi yorulmayıp, geri dönmeyip kale yıkan dâhi; arslana hücum eden yiğit, her şeye havlayan ve boş yere oraya buraya koşan bir köpekten korkarsa... Kara yer beni yutsun. (Tamir, 1993: 193). Mağcan’ın daha önce adını zikrettiğimiz şiirlerinde olduğu gibi “*Yer Yüzüne*” şiirinde de Türk tarihi, Türkistan ve bununla ilgili motifler dikkat çekmektedir. Ben diyerek övündüğü bir tarih vardır. Destanlarda anlatılan Altay’a çıkarak Çinliler ile verdiği korkusuz mücadeleyi anlatır. Yavuz Bülent Bâkiler de Mağcan’ın ben diyerek içselleştirdiği Türkistan’ı “*Türkistan*” şiirinde açık bir şekilde yazar. Türk’ün yurtlarından biri olan Türkistan’a karşı ne hissettiğini dile getirir. Bâkiler, kendi ifadesiyle “*Ve Türkistan, benim şiirlerimde, sanki bin yıllık bir hasretin hüznülü çiçeğidir.*”demektedir (Bâkiler, 2008: 42).

*Tanrım, bir gün acaba diyebilecek miyim?
Vuslatın yüzüme nakışladığı nurla
Bir kardeş bahçesine uzanır gibi huzurla
Türkistan’ın toprağına uzandım. (Bâkiler, 2010: 216).*

Mağcan Cumabay’ın 1923 yılında Taşkent’te yayımlanan “*Mağcan Cumabayef Ölenleri*” adlı eserinde yer alan “*Türkistan*” şiiri ve Yavuz Bülent Bâkiler’in ise 1999 yılında Orkun dergisinin bir yarışmasına gönderdiği ve sonrasında 2000 yılında “*Harman*” adlı eserinde yer verdiği “*Büyük Destan*” şiiri, kanaatimizce şairlerin “*Türkistan*” temasını net bir şekilde ortaya koydukları eserleridir. Her iki şair de bu şiirleriyle Türk dünyasını kendi bakış açılarıyla ele alırlar.

Mağcan Cumabay “*Türkistan*” şiirinin daha ilk mısrasında Türkistan’ı “iki dünya(nın) eşiği” olarak tanımlar. Türkistan, Mağcan’a göre Türklerin doğduğu ve öldüğü yerdir onlar için hayati bir konumdadır. Bu duyguyla o, Türkistan’a verdiği değeri net bir şekilde ortaya koyar. Mağcan’ın gözünde Türkistan, Türk’ün doğup büyüdüğü yerdir. Atalarının at koşturduğu, büyük devletler kurduğu, nesillerin gelip geçtiği, en önemlisi de Tanrı’dan gelen bir kısımdır. O, Türk’ü anlatırken “yiğit Türk”der. Mağcan, seslenmek istediği Türk halkına bilinçli bir tutumla yaklaşır ve yaşadıkları topraklara aidiyetlerinin başlıca göstergesi olan geçmişinin fotoğrafını çeker. Şeriyazdan ELEVKENOV, Mağcan’ın Türkistan’ı, “birliği

sağlayacak olan vatan” bilinciyle gördüğünü ve şiirinde bu şekilde dile getirdiğini ileri sürmektedir. (Elevkenov, 1995). Mağcan da şiirine bu bakışla başlar.

Türkistan, iki dünya eşiğidir,

Türkistan, yiğit Türkün beşiğidir.

Türkistan gibi güzel yerde doğmuş,

Türk'e, Tanrı'nın verdiği nasibidir. (Türkistan)

Mağcan'ın “Türkistan” şiirinin ilk mısralarında gururla belirttiği aitlik hissini aynı şekilde “*Büyük Destan*” şiirinin ilk mısralarında Yavuz Bülent Bâkiler'in de dile getirdiğini görürüz. İki şairin şiirlerine köklerinin geldiği yeri göstererek başlamak seslendikleri kitle için önemli bir tercihtir. Yavuz Bülent Bâkiler, şiirin ilk mısralarında şahsiyetinin ortaya çıkardığı birikim ile tarihte geldiği yeri, kendisinin ait olduğu toprakları ve Türkistan'ı sözcükleriyle, bizlere çizer. Ortaya koyduğu bu mısralarda Mağcan'ın şiiri ile benzer bir başlangıç noktası ortaya çıkar. Her ikisi de Türkistan'a önem atfeder Mağcan, büyüdüğümüz dil öğrendiğimiz beşik ile anlatır duygularını, Bâkiler ise topraklarını şahdamarı olarak görür. Ailesinin soyu Karabağ'a kadar ulaşan Bâkiler, atalarının topraklarına hasret duyan bir şairdir. Onun atalarının topraklarına gitmesi Türkistan'ı gezmesi bürokrat olduğu zamana dek süren bir hasrettir. Onun şiirinde Türk tarihi kadar Türkistan özlemi de ön plandadır. Şairin Türkistan'ı anlatan şiirleri ve Azerbaycan özlemini anlattığı “*Karabağ Hasreti*”, “*Azerbaycan Yüreğimde Bir Şahdamardır*” gibi eserleri bu duygularını ortaya çıkarır. Altay dağlarından koparak geldim ifadesi onun Türkistan'a olan özlemini açıkça ortaya koyar. Mağcan gibi o da soyuna duyduğu güveni mısralarına taşır.

Ben, Altay dağlarından koparak geldim

Yüreğimde Türkistan'dan binbir nakış var.

Çok şükür aslım da, neslim de belli

Türk'üm, Müslümanım o dağlar kadar. (Büyük Destan)

Bâkiler, “*Büyük Destan*”da Türkistan'ı anlatırken ve Türk tarihini öne çıkarırken şiirindeki motiflerinde yaşadığı yılların da etkisiyle şiirinde İslami unsurları Mağcan Cumabay'a göre daha fazla kullanır. O, Türkistan gezisinde gördüğü Bibi Hanım Medresesi'nin yıkık halini eski ihtişamının olmayışını ve Taşkent'te karşılaştığı bir doktora hediye ettiği Kur'an'ı ve tepkilerini de hüznü bir şekilde anlatır. “ ‘miş’, ‘muş’ diyorum çünkü bize o şaheserlerin sadece harabelerini gösterdiler. Bibi Hanım Camii'nin büyük kubbeleri çökmüş, minareleri yıkılmış, bazı duvarları ise, yerle bir olmuştur.” (Bâkiler, 2008: 247). Ahmet Kabaklı da Bâkiler'in Türk-İslam terkihiyle şiirlerini kaleme aldığını belirtir. “Lirizmi ile birlikte bir düşünce dünyası da açık olan Bâkiler Türk-İslam-çağ-tarih terkihinin hava ve ilhamı ile yazmaktadır.” (Kabaklı, 1978: 592). Anadolu'da büyümesinin, üniversite yıllarında temas kurduğu Halide Nusret, Arif

Nihat gibi düşünce ve edebiyat insanlarının etkilerinin ve Sovyet etkisinden uzak olmasının Yavuz Bülent Bâkiler'de İslami motifleri kullanmada farklı bir etkisi olduğunu düşünüyoruz.

...Türk'üm, Müslümanım o dağlar kadar.

...Büyüdü benimle mübarek yurdum

...Sonra durgun sulara "bismillâh"larla

Kilim seccadesini serenlerdenim.

...Övdü büyük peygamber İstanbul başbuğumu

Kur'an'la da müjdelendim. (Büyük Destan)

Türkistan'ı anlatırken Bâkiler'in kullandığı İslami motiflerin çeşitli mısralardaki yoğunluğu bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Mağcan Cumabay'ın "Türkistan" şiirinde İslami motifler Bâkiler'de olduğu gibi ilk bakışta dikkatleri çekmez. Mağcan Cumabay, Türk tarihini, Türkistan'ı anlatırken coğrafyaya önem verir. Türkistan coğrafyasını şiirinde yedi dörtlükte geniş bir çerçeveye ele alır. Mağcan, Türkistan'ın adının eskiden "Turan" olarak anıldığını ifade eder, coğrafyayı anlatırken de bu adı kullanır. Turan'ın coğrafyasını duygularını katarak anlatır. Aral, Oks ve Yaksart, Tiyanşan, Altay, Pamir, Kazıkurt, Isık, Balkaş gibi Türk coğrafyasına ait örnekler verir. Kazıkurt Dağı ile Nuh'un gemisi arasında bağlantı kurar. Onun Turan coğrafyasında yaşanmışlıkların izini görmek mümkündür. Mağcan, Turan'ın coğrafyasını şiirinde anlatırken Kazak coğrafyasından izleri de barındırır. Mağcan'ın şiirinde bize tarifi yapılan Turan coğrafyasının çölleri, derya denen ırmakları ve gölleri onun küçüklüğünden beri içinde dolaştığı bildiği hali ile ayrıntılı olarak verilmiştir. Mağcan, vatan olarak gördüğü bu coğrafya öğelerine kendi değerlerini katar. Şiirde, bu yerlerin atalarının sahip olduğu yerler olduğunu hissettirir. "Şair ister dağı, ister bozkırın uçsuz bucaksız enginliğini yazsın hatta gölü veya yaz sabahını, kısa akşam vaktini ister ekin tarlası isterse toprak, güneş, ay hakkında yazsın, her şeyden önce kendi dünya görüşü ile duygularını ön planda tutar." (Koç vd., 2007: 480). Anlattığı coğrafyada dedelerinin mezarlarının olduğunu dile getirir. Övgü dolu sözlerle gözümüzde canlanan öğeler oluşturur.

Turan'ın uçsuz bucaksız çölü nasıldır?

Deniz gibi kıyıları görünmeyen gölü nasıldır?

Turan'ın derya denen ırmakları,

Taşınca, çölü basan seli nasıldır?

*Turan'ın göğe yükselen dağları vardır,
Yüksek başını bembeyaz saçlar örter.
Bağrında nazlı pınar, koşup oynuyor,
Dağın serin damlalarıyla dolup coşuyor.
Rüzgâr esmeyen sapsarı kumlu çölleri var,
Mezar gibi, hiçbir ses yok, ıssız.
Uçsuz bucaksız çölde canlı mı olur?
Geniş kumda cinlerle periler oyun oynarlar.
Turan'ın deniz denecek gölleri vardır,
Aral, dalgalanan uçsuz bucaksız bir deniz.
Bir uçtaki mukaddes Isık Göl'ün,
Bağrında gök yeveli Türk dünyaya gelmiş. (Türkistan)*

Aynı coğrafya ögesini Yavuz Bülent Bâkiler'in "*Büyük Destan*" şiirinde de görmek mümkündür. Yavuz Bülent Bâkiler, Türkistan gezisinde kendi gözleriyle gördüğü ve toprağını öptüm dediği yerleri şiir dünyasında Turan ile ilgili şiirlerinde gösterir. Yavuz Bülent Bâkiler'in "*Büyük Destan*" şiirinde coğrafya, Mağcan'dan farklı olarak belirgin bir kullanımdan ziyade dekor olarak kullanılır. Onun verdiği Türkistan ile ilgili coğrafya öğeleri Mağcan'ın betimlemelerinden farklı olarak ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmamıştır. Yavuz Bülent Bâkiler'in Anadolu'da oluştu Mağcan Cumabay'ın Türkistan coğrafyasına yakınlığı ayrıntıları etkiler. Bâkiler'in Türkistan coğrafyasını gezdiği ve gözlemlerini bir gezi yazısı olarak kaleme aldığı "*Türkistan Türkistan*" onun düşüncelerini ve bakış açısını yansıtmak bakımından önemlidir. Eserinin ön sözünde "*Üsküp'ten Kosova'ya, Türkistan Türkistan* gibi kitaplarımla milletimizin, tarihimizin dünü ve bugünü arasında köprüler kurmaya çalıştım." demektedir (Bâkiler, 2008: 9). Mağcan'da yer alan Seyhun, Ceyhun Bâkiler'in de mısralarında yer alır. Bâkiler, Türkistan'ın dolaştığı dokunduğu yerlerine değinir ve onların Türklere ait olduğunu dolayısıyla onun vatani olduğunu "*Toprağıma bağdaş kurup oturdum*" sözleriyle dile getirir.

*Nevruz toylarımızda ateşler tutuşturdum
Orhun'dan, Seyhun'dan, Ceyhun'dan geçtim
Yol gösterdi kükreyerek bana Bozkurt'um
Atımla hep yan yana, gözelerden su içtim
Baykal'da da çimdim ben, Hazar denizinde de
Toprağıma bağdaş kurup oturdum. (Büyük Destan)*

Mağcan Cumabay'ın, Bâkiler'den farklı olarak Kazak tarihine, Kazak kahramanlarına ayrı bir başlık açtığını görürüz. Onun şiirinde Türkistan, Turan kendisini epik bir anlatımda gösterir. Mağcan'ın ifadesiyle "Turan", daha genel bir tabloyla ifade edilir. Kasım Han, Esim Han, Tevke Han, Abılay Han⁴ gibi isimlerden ve Kazakların güçlü duruşundan bahseder. "*Nazar Han kadar adil han az bulunur,/ Alaş için Esim Han'ın kanunları uygundur.*" Onların bölgede kurdukları devletleri öne çıkarır. Bâkiler'de ise genel Türk tarihi, Alper Tunga ve Fatih Sultan Mehmet gibi Türk kahramanları zikredilir.

*Turan, arslan bir millete vatan olmuş,
Turan'da Kazak'ım da hanlık kurmuş.
Kazak'ın kanunları anlaşılır Kasım Han',
Turan'ın birçok yerini idare etmiş. (Türkistan)*

Her iki şair de Türk kültüründe yer alan motiflere ve Türk devletlerinin kahramanlarına şiirlerinin çeşitli dizelerinde yer verir. "*Türkistan*" ve "*Büyük Destan*" şiirlerinde yer alan motifler, Türk milletinin tarih şuurunu canlandırıcı ifadelerle sahiptir. Mağcan ve Bâkiler Türk tarihinde yer alan kişileri ve onların başarılarını özellikle dile getirirler. Gözlerinde şanlı bir tarih ve şanlı bir millet vardır. Ele aldıkları tarih ve millet Türkistan'a hükmeden bir geçmişe sahiptir. Bu düşünceyle şekillenen şiirlerinde kullandıkları benzer öğelerden birisi de Alper Tunga'dır. Saka Türklerinin adı destanlaşmış önemli komutanı olan Alper Tunga'ya her iki şiirde de atıfta bulunulur. Onun kahramanlıklarından yola çıkılarak Türkistan'da kurulan devlet ve devletin hâkimiyeti vurgulanır.

*Ben ki Alper Tunga'ya gönül verenlerdenim
Yurt uğruna dolu-dizgin göğüs gerenlerdenim
Sonra durgun sulara "bismillâh"larla
Kilim seccadesini serenlerdenim
Yani hem Alpler'denim, hem Alperenlerdenim. (Büyük Destan)
Turan ülkesi de halkı da başka,
Başından fırtına gibi geçen günleri de başka.
Turan'ı tamamıyla idare eden,
Geçmişteki efsanevi han, Afrâsiyâp'tır. (Türkistan)*

Mağcan ve Bâkiler, vatan sevgisi derin ve tarih şuurunu yüksek olan şahsiyetlerdir. Türk tarihinin gücünü göstermek için ifadelerini seçerek kullanırlar. Mağcan, gururla sahiplendiği Turan'a dünyada hiçbir yeri denk görmez. Bu ülkede

⁴Mağcan Cumabay'ın şiirinde adı geçen hükümdarlar 1465 yılında Canibek ve Kerey Han tarafından kurulan Kazak Hanlığı'nın hükümdarlarıdır.

yaşayanların zekâsına, gayretine üstün sıfatlar ekler. Mağcan, şiirinde Turan'a eskiden de saldıranlar olduğunu dile getirir ve sonrasında Türk milletinin şanlı duruşunu ortaya koyar. Bâkiler, milletinin tarihte dost ve düşmana nasıl baktığını dile getirir ve öfkelenişinde dağları ezecek bir güce sahip olduğunu belirtir.

O, ezelden beri sıradan bir ülke değildir,

Turan'ın durumunu bilersen, tarihini anlarsın.

Geçmişte güzel Turan'a heveslenenler,

Keyhüsrev ile Zülkarneyn'dir.

Yeryüzünde Turan'a denk yer var mı?

Beşeriyette Türk'e denk millet var mı?

Üstün zekâ, ateşli gayret, keskin hayâl

Turan'ın yiğitlerine denk olan er var mı?(Türkistan)

Sevsem gözbebeğim olur ne varsa

Öfkelensem, öfkem dağları ezer.

Dilim bazen suların çağlamasına

Bazan da bülbüllerin şakımasına benzer.(Büyük Destan)

Türkler arasında kurt motifi, yaşam ve güç için önemli bir unsurdur. Oğuz Kağan, Ergenekon gibi destanlarımızda bize yol gösterir, güç durumlardan kurtulmamız için devreye giren bir semboldür. Kurt sembolü aynı şekilde devletlerimizin simgesi, bayraklarımızın bir parçası olarak da kullanılmıştır. Türk edebiyatında çeşitli edebi türlere konu olmuştur. Mağcan ve Bâkiler de ele aldığımız şiirlerinde kurt motifini, Türklerin doğuşunu, kökenini ve yaşayışını göstermek için kullanırlar. Mağcan, Cengiz Han'ı, Türk komutanlarını, tarihimizle özdeşleşmiş kurlara benzeterek onlara önem atfeder. Her ikisi de coğrafya ile birlikte kurtların varoluşunu vererek o topraklar ile kurt figürünün bütünleşmesini ortaya çıkarırlar. Bâkiler de kurt motifinin yol gösterici özelliğini hatırlatır.

Nevruz toylarımızda ateşler tutuşturdum

Orhun'dan, Seyhun'dan, Ceyhun'dan geçtim

Yol gösterdi kükreyerek bana Bozkurt'um

Atımla hep yan yana, gözelerden su içtim

Baykal'da da çimdim ben, Hazar denizinde de

Toprağıma bağdaş kurup oturdum. (Büyük Destan)

*Turan'ın deniz denecek gölleri vardır,
Aral, dalgalanan uçsuz bucaksız bir deniz.
Bir uçtaki mukaddes Isık Göl'ün,
Bağrında gök yeveli Türk dünyaya gelmiş.
Cengiz'den Çağatay, Ögedey, Cuci, Töle,
Babalarına çekmişler, hepsi kurt...
Cengiz'in orduyu idare eden iki gözü,
Kaplan Subitay ile gök yeveli Cebe'dir.(Türkistan)*

Mağcan Cumabay'ın "Türkistan" şiirinde ve Yavuz Bülent Bâkiler'in "Büyük Destan" şiirinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da Türk tarihindeki önemli şahsiyetlerin zikredilmesi noktasıdır. Şiirlerde, Türk tarihindeki önemli şahsiyetler ve Türk halkı sadece savaşçı kimlikleri ile değil geçmişte isimlerini duyurdukları hükümdarlık, ilim, sanat ve edebiyat gibi alanlarda, farklı yönleriyle yansıtılır. Her iki şair de dile getirdikleri dizelerle mazideki önemli kişileri, zikrettiğimiz özellikleri ile hatırlatarak parçaların birleştiği bir bütünü yakalanması için çabalar. Türk tarihinde geçmişteki başarılarıyla yaşayan ve ortaya koyduklarıyla övündükleri kişileri öne çıkarırlar. Yavuz Bülent Bâkiler, isimleri zikrederken Türk dilinin tarihini, eskiliğini vurgular ve bu dili kullanan birçok edebiyat adamını da dile getirir.

*İşte bilge Tonyukuk, Kül-Tigin, Bilge Kağan
Hepsi birbirinden daha mübârek
Süzme asaletimin nurdan kefilisi...
İşte Dede Korkut, kaftanı ipek.
Soyumun sopumun bin yıllık dili.*

*Ve Yusuf Has Hacib, Mahdum Kulu, Fuzuli...
Hepsi de peygamber soyunca asil...
Sonra Kaşgarlı Mahmut; gönlüme düşen
cemre*

*Ali Şir Nevaî, Gaspıralı İsmail
Şiiri, bir bakraç süt gibi Yunus Emre!*

*Cengiz Aytmatov ki, Cengiz Dağcı ki
Aydın on dördünden süzülen huzur.
Sabir Rüstemhanlı... ruh kadar eski
Ve daha binlerce nur üstüne nur.*

*Servetim Buhari'nin, Yusuf Hamedani'nin
Ahmet Yesevi'nin nur servetinden
Güzelliğim, merhametim, şefkatim
Hep Şah-ı Nakşibend Hazretlerinden.
(Büyük Destan)*

*Yeryüzünde Turan'a denk yer var mı?
Beşeriyette Türk'e denk millet var mı?
Üstün zekâ, ateşli gayret, keskin hayâl,
Turan'ın yiğitlerine denk olan er var mı?*

*Doğmuyor beşeriyette Cengiz gibi er,
Deha sahibi, derin düşünceli, çelik ciğerli.
Cengiz gibi bir arslanın bir tek adı,
İnsanın yüreğine cesaret verir.*

*Turan'ı boşu boşuna övmüyorum,
Turan, bunlarsız da birçok yabancıya tanıştı.
Evde oturup gökyüzüyle sırdaş olmuş,
Bilgili Uluğ Bey'e yetişen âlim azdır.*

*Şerefli Türk'ün kanı, asil kandır,
Ebu Ali İbn-i Sînâ o kandandır.
Onun ilminin çokluğu sihir sayılmıştır,
Dünyaya hâlâ onun gibi bir âlim gelmiş midir?
(Türkistan)*

“*Türkistan*” ve “*Büyük Destan*” şiirlerinin son mısralarına baktığımızda her iki şairin de şiirlerini sonlandırırken benzer yollara başvurduklarını görürüz. “*Türkistan*”, “*Türkçülük*”, “*tarih şuuru*”, gibi kavramlarla geçmiş döneme özlemi ilk dizeden son dizeye kadar taşıyan bu şiirlerde Mağcan Cumabay ve Yavuz Bülent Bâkiler, Türk milletinin tarihine, saygıyla yâd ettikleri atalarına bir ithaf, hatırlatma vurgusu yapmayı tercih ederler. Bâkiler, son mısralarında Türk tarihini Hunlardan, Türkiye’ye kadar getirir, Türk tarihinin geçmişten yaşadığı güne kadarki kısmını özetler. Türk tarihinde yeri olan “ipek, altın tığ, minyatür, çini, ebru” gibi kelimeleri kullanır. Türk tarihinin çok eskilere dayandığını belirterek şiirde dile getirdiği gibi sadece yetmiş beş yaşında bir cumhuriyet olmadığını anlatır. Mağcan Cumabay da Türklerin sayısız mücadele verdiği ve uzun yıllar yaşam sürdürdükleri toprakları öne çıkarır. Ceyhun ve Seyhun ırmaklarının önemini hafızalardan tekrar gün ışığına çekip çıkarır. Türk milletinin tarihiyle övünmesi için şiiriyle ona seslenir. Böylelikle iki şair de şahsiyetlerinin mayası olan “*Türkistan*” sevgisiyle “*Türkçülük*” düşüncesine doğru bir düşünce penceresi açarlar ve şiirlerini sonlandırır.

Hunlardan, Göktürklerden alıp getirdim

İpek ipliğimi, altın tığımı

Mintanıma minyatürler işledim durdum.

Selçuklu çinisine, gönül mührümü vurdum.

Osmanlı ebrusuyla süsledim yastığımı

Mustafa Kemallerle yeni baştan doğruldum

Kim demiş yetmişbeş yaşıma bastığımı? (Büyük Destan)

Geçmişteki Oks ve Yart, Ceyhun'la Seyhun'dur,

Türkler bu ikisine derya derler.

O iki mübarek suyun kıyısında,

Öyleyse, gitsene dedenin kabrini aramaya!...(Türkistan)

SONUÇ

Mağcan Cumabay’ın ve Yavuz Bülent Bâkiler’in “*Türkistan*” ve “*Büyük Destan*” şiirlerinde Türkçülük fikrini öne çıkardıklarını görürüz. Onların hedefinde şiirleri ile tarih şuurunu uyandırmak vardır. Her iki şiirde de Türk’ün geçmişteki başarılarına özlem, Türk tarihindeki başarılarından dolayı haklı bir gurur hâkimdir. Mağcan Cumabay ve Yavuz Bülent Bâkiler, Kazakistan ve Anadolu gibi birbirinden uzak bölgelerde yetişmiş olsalar da millî kimlik bilinci, tarih şuuru, şanlı geçmişe duyulan özlem, Türk tarihinden seçtikleri kişiler ve çeşitli motifler bakımından ortak bir anlayışı yansıtırlar. Mağcan, *Türkistan*’ı anlatırken “*Turan*” ifadesini kullanır ve ona ait her şeyi coşkulu ve göğsünü gererek anlatır. *Turan*,

onun şiirinde yirmi yedi kez zikredilir. Bâkiler'in şiirinde Türkistan ve Turan sözcükleri sıklıkla kullanılmaz. Mağcan, yaşadığı yıllarda Kazak milliyetçiliğini onun anlayışıyla Türk milletçiliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu anlayışını *Türkistan* şiirine de yansıtır. Mağcan, vatanını, Kazak halkını öne çıkardığı gibi tüm Türk dünyası için de düşüncelerini dile getirir. Türk dünyasındaki diğer şairlerden farklı olarak Mağcan, Türk milliyetçiliğini öne çıkarır. Yavuz Bülent Bâkiler'in Anadolu'da yaşamasının etkisiyle içinde bulunduğu özlem ise atalarının topraklarına gönlünce gidememe duygusudur. Bu duygusunu şiirde birkaç mısra da gösterir. Her iki şair de Türkçülük düşüncesini dile getirdikleri mısralarda Türk tarihinin ne kadar güçlü olduğunu ve Türk milletine denk kimsenin olmadığını belirtirler. Bâkiler, şiirinde Türkmen'im Özbek'im Kazak'ım Kırgız'ım ben diyerek ve daha birçok Türk halkının adlarını sıralayarak hepsinin kendisi olduğunu yani bir bütünün parçaları olduğunu vurgular.

Mağcan ve Bâkiler ele aldığımız şiirlerinde Türkistan coğrafyasına ait Ceyhun, Seyhun, Altay, Hazar, gibi isimlere sıkça dokunurlar. Coğrafya ögesi Mağcan'da geniş bir şekilde anlatılır. Yaptığı betimlemeler ve zikrettiği dağ, ırmak, göl isimleriyle anlatmak istediğini somutlaştırır. Bâkiler, coğrafya ögesine ayrıntılı olarak yer vermez. Şiirlerin muhtevası açısından belirginleşen bu ortaklık Türk halkının tarihini anlatma noktasında da devam eder. Türk tarihinde yer alan sanatçı, ilim adamı, kahraman ve hükümdarlar şairlerimizin "Türkistan", "Türkçülük" temasını bütünleyecek figürlerdir. Türk dünyasının bütününe ele alan ifadeler yer verirler. İki şiirde Bilge Kağan, Tonyukuk, Kül-Tigin, Dede Korkut, Yusuf Hashacib, Mahdum Kulu, Fuzulî, Kaşgarlı Mahmut, Ali Şir Nevaî, Gaspıralı İsmail, Yunus Emre, Ahmet Yesevi, Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı, Sabir Rüstemhanlı, Buhari, Yusuf Hamedanî, İbn-i Sina, Uluğ Bey, Farabî gibi birçok isim zikredilir. Mağcan Cumabay, "*Türkistan*" şiirinde Kasım Han, Nazar Han, Esim Han gibi Kazak kahramanlarından ve hükümdarlarından bahsederek Kazak topraklarına ait isimleri zikrederek Bâkiler'den ayrılır. Türk kahramanlarını anlatırken her iki şair de Alper Tunga'dan bahsetmeyi tercih eder. Alper Tunga'nın yaşadığı devrizihinlerin hatırlamasını sağlarlar. Çizdikleri Türk coğrafyasında ulaşmak istedikleri bir hedef vardır. Bu hedefleri ile Türkistan topraklarına dikkatleri çekerek Türk halkının geçmişten gelen bütünlüğünü ve mazisindeki kudretini dile getirmek isterler. İki şairin şiirlerinde dikkati çeken ortak noktalardan biri de Türk tarihinde yer edinen kurt motifini kullanmalarındadır. Türk halkına yol gösterici özelliği şiirlerde karşımıza çıkar. Bâkiler, "*Büyük Destan*" şiirinde Mağcan'dan farklı olarak İslami motiflere daha sık yer verir. İstanbul'un fethedilmesini dile getirirken Kur'an'da müjdelendiğini belirterek, Fatih Sultan Mehmet'i mısralarında kullanır. Yer yer Mağcan ve Bâkiler "*Türkistan*" ve "*Büyük Destan*" şiirlerinde bir sesleniş ile hatırlatmak istedikleri güçlü mazinin uyandırılmasını amaçlarlar. Şiirlerini okuyanlara atalarını ve topraklarını aramaları gerektiğini belirtirler. Bâkiler, şiirini bitirirken Türk tarihinin çok eskilere dayandığını belirterek şiirde dile getirdiği gibi Türk devletinin sadece yetmiş beş yaşında bir cumhuriyet olmadığını anlatır. Mağcan Cumabay da Türklerin sayısız

mücadele verdiği ve uzun yıllar yaşam sürdürdükleri toprakları öne çıkarır. Ceyhun ve Seyhun ırmaklarının önemini vurgular. Türk milletinin tarihini araması için şiiriyle Türk halkına seslenir. İki şairin şiirlerini nihayete erdirirken ortaya çıkardıkları ifadeler bu düşünceyi destekler niteliktedir. Her ikisi de Türk milletinin bir sesi olarak edebiyat dünyasında yer alır.

KAYNAKÇA

- Ayvazoğlu, B. (2013). *Defterimde kırk suret*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bacaklı, Y. (2014). *Mağcan Cumabeyulu'nun şiirleri üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Bâkiler, Y. B. (2008). *Türkistan Türkistan*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Bâkiler, Y. B. (2010). *Harman*. İstanbul: Size Dergisi Yayınları.
- Batur, B. (2012). *Yavuz Bülent Bakiler'in harman adlı eserinin biçim ve içerik açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Bayram, P. (2011). Yavuz Bülent Bâkilerin küllenmeyen Azerbaycan sevdası. *Neşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011(1), 89-106. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/184869>, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).
- Elevkenov, Ş. (1995). *Mağcan (Ömiri Men Şıgarmagerligi)*. Almatı: Sanat.
- Kabaklı, A. (1978). *Türk edebiyatı (Cilt 3)*. İstanbul: Türk Edebiyatı Yayınları.
- Kaplan, M. (2006). *Şiir tahlilleri (I) "Tanzimat'tan cumhuriyet'e kadar"*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kapağan, E. (2015). *Kazak şiirinde tematik değişimler. (Mağcan Cumabaev'in şiirleri örneğinde)*. *TÜBAR-XXXVII Bahar*, 2015(37). <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/157218>, (Erişim Tarihi: 24.11.2018).
- Koç K., Almagül, İ. & Bolat, K. (2007). *Kazak edebiyatı (II)(Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mirzahmetuli, M. (2004). *Başlangıcından günümüze kadar Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi Kazak edebiyatı*. (Cilt 27-28). Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78579/xv-xviii-asirlardaki-kazak-edebiyati.html>
- Tamir, F. (1993). *Mağcan Cumabayef ölenleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 12.05.2019
Yayına Kabul Tarihi: 27.05.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.563476>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 1011-1019
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

HALİT ZİYA'NIN İZMİR DÖNEMİ UZUN HİKÂYELERİ

Sabahattin ÇAĞIN*

Öz

Halit Ziya Uşaklıgil'in 1880'li yıllarda İzmir'de başlayan ilk tercüme faaliyetlerinin; mensur şiir, hikâye ve roman türlerinde kaleme aldığı eserlerin kuşkusuz onun yazı hayatında olduğu kadar Servet-i Fünun edebiyatının şekillenmesinde de rolü büyüktür. Onun basın hayatındaki asıl faaliyeti 1886 yılında İzmir'de yayın hayatına girmiş olan Hizmet gazetesiyile başlar. Sefile, Nemide, Bir Ölü'nün Defteri ve Ferdi ve Şürekası romanları; Tuhfe-i Letaif başlıklı küçük hikâyeleri; bir roman tarihi sayabileceğimiz Hikâye adlı eseri önce Hizmet gazetesinde yayımlanmış ardından da kitap haline getirilmiştir. Halit Ziya'nın İzmir'deki bu hareketli yazı hayatı boyunca ortaya koyduğu en önemli faaliyetlerinden biri de yine Hizmet gazetesinde yayımlanmış olan uzun hikâyeleridir. Yazarın İzmir yıllarında arka arkaya kaleme aldığı ve kendisinin "kısa roman" olarak adlandırdığı beş eseri vardır: Bir Muhtıranın Son Yaprakları, Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası, Deli, Bu muydu? ve Heyhat. Halit Ziya, kullandığı anlatım tekniklerinde olduğu gibi ele aldığı temalar bakımından da Servet-i Fünun roman ve hikâyesinin ilkelerini İzmir yıllarındaki eserleriyle belirlemiş ve kendini ispatlamış bir yazar olarak İstanbul'a gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halit Ziya Uşaklıgil, İzmir, Uzun Hikâye.

HALİT ZİYA'S LONG STORIES IN İZMİR PERIOD

Abstract

Halit Ziya Uşaklıgil's first translation activities started in İzmir in 1880's and also his prose poems, stories and novels have a significant role in developing his writing career as well as the formation of Servet-i Fünun literature. His actual activity in press started in 1886 in İzmir with the newspaper named Hizmet. Sefile, Nemide, Bir Ölü'nün Defteri and Ferdi ve Şürekası novels; short story book Tuhfe-i Letaif, a novel history Hikâye were first serialized in Hizmet and then published as book. Halit Ziya's long stories which were published in Hizmet are one of his most important writing activities in this lively publishing term. Halit Ziya has five pieces which was written successively in İzmir and named as "short novel" by him: Bir Muhtıranın Son Yaprakları, Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası, Deli, Bu

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çağın, S. (2019). Halit Ziya'nın İzmir dönemi uzun hikâyeleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 1011-1018.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9649-3660, sacagin@hotmail.com

muydu? and Heyhat. Halit Ziya set the principles of Servet-i Fünun novel and short story with the expression techniques and themes he preferred in his İzmir years and went to İstanbul as a self proven author.

Keywords: Halit Ziya Uşaklıgil, İzmir, Long Story.

GİRİŞ

Bilindiği gibi Halit Ziya'nın yazı hayatı İzmir dönemi ve İstanbul dönemi şeklinde ikiye ayrılmıştır. Her ne kadar ikinci dönem onun asıl şöhretini bulduğu bir dönem olsa da İzmir'deki yayın faaliyeti ve yazarlık serüveni de yabana atılacak gibi değildir. Hatta diyebiliriz ki, Halit Ziya İzmir'den İstanbul'a gittiğinde özellikle roman ve hikâyede kendini ispatlamış bir sanatçıdır. Nitekim daha İzmir'deyken hikâye ve romanda kabul edip kullandığı prensipleri İstanbul'a taşımış, Servet-i Fünun roman ve hikâyesinin prensiplerinin belirleyicisi olmuştur.

Halit Ziya'nın İzmir'deki okuma serüveni daha çocukluk yıllarında dedesinin misafirlerine Ahmet Mithat'ın kitaplarını okumakla başlar. *Kırk Yıl*'daki hatıralarından anlaşıldığı üzere o sadece bu okumalarla yetinmez, diğer zamanlarında da Ahmet Mithat'ı okumaya devam eder ve neredeyse yazarın bütün romanlarını bitirir. 1880 yılında girdiği Mechtariste okulunda okuma alanını genişletir, Türk Edebiyatı'ndan Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Şemsettin Sami; Fransız Edebiyatı'ndan Eugene Sue, Paul Féval, Frédéric Soulie, Alexandre Dumas, Jules Verne, Louis Figuier ve Camille Flammarion'u okur. Bu okumalar neticesinde Fransızca'dan tercüme yapar. Bu arada artık İstanbul'daki bazı gazete ve dergilere yazılarını ve tercümelerini yollar.

Ancak bütün bunlar genç Halit Ziya için yeterli değildir. Nihayet 1 Mart 1884 tarihinde 12 sayı çıkacak olan *Nevruz* dergisini arkadaşları Tevfik Nevzat ve Bıçakçızade Hakkı ile çıkarırlar. Uşakızade Mehmet Halit imzasını kullandığı bu yazılarında daha çok fennî tercümelere, Fransız Edebiyatı'ndan Alfred de Musset, Milova, Victor Hugo gibi sanatçılara ve onların eserlerinden yaptığı tercümelere yer verir. George Ohnet'ten tercüme ettiği *Demirhane Müdürü* adlı romanı derginin eki olarak fasiküller halinde dağıtılır. Onun basın hayatındaki asıl faaliyeti¹ 1886 yılında yayın hayatına giren *Hizmet* gazetesidir. Bu defa arkadaşlarından sadece Tevfik Nevzat ile çıkardığı bu gazetede faaliyetini İstanbul'a kesin olarak gittiği 1893 yılına kadar sürdürmüş, gazete, onun adeta eserlerini sunduğu bir kürsü olmuştur. Halit Ziya İzmir'deyken kaleme aldığı çoğu eserini burada tefrika halinde yayımladıktan sonra kitap haline getirmiştir.

Gazetenin ilk sayısından itibaren onun ilk romanı *Sefile* tefrika edilmeye başlanır. Ardından *Nemide, Bir Ölü'nün Defteri* ve *Ferdi ve Şürekâsı* romanları onu takip eder. Halit Ziya bunlarla da yetinmeyerek bir taraftan mensur şiirlerini diğer

¹ Ömer Faruk Huyugüzel bunu "asıl edebî faaliyet" olarak değerlendirir. (Huyugüzel:2010, 22).

tarafından *Tuhfe-i Letaif* başlığı altında küçük hikâye parçacıkları yayımlar. Halit Ziya kendini o derece yazmaya vermiştir ki inceleme alanında *Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransız Edebiyatının Nümune ve Tarihi* ile bir roman tarihi sayabileceğimiz *Hikâye* adlı eserlerini yazar. Fransız Edebiyatı tarihini dışındaki bu eserlerin tamamı önce *Hizmet* gazetesinde yayımlanmış ardından da kitap haline getirilmiştir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in İzmir'deki bu hareketli yazı hayatı boyunca ortaya koyduğu en önemli faaliyetlerinden biri de uzun hikâyeleridir. Yazarın İzmir yıllarında arka arkaya kaleme aldığı ve kendisinin "kısa roman" olarak adlandırdığı beş eseri vardır: *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*, *Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası*, *Deli*, *Bu muydu?* ve *Heyhat*. Bunlardan *Deli*, *Hizmet* gazetesinde tefrika edilirken yarıda bırakılmıştır.

Uzun hikâyeler de tıpkı diğerleri gibi önce *Hizmet*'te tefrika edilmiş, ardından kitap halinde basılmıştır. Halit Ziya bu eserlerini kitap haline getirirken çeşitli sebeplerle onlar üzerinde değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. Bunların içinde en fazla değişiklik, ilk eseri *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* ile son hikâyesi *Heyhat*'ta yapılmıştır. Diğer hikâyelerde ise yazar küçük çaplı değişikliklere gitmiştir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in ilk uzun hikâyesi *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* adını taşır. Günlük tarzında yazılmış olan bu eser, şehrin sıkıntılı hayatından kaçıp bir sahil köyüne sığınan gencin hikâyesidir. Eserin Necip adlı başkişisi, içinde bulunduğu durumdan memnun olmayan, içine kapanık bir gençtir. Kaleme devam etmekten bıkmış, babasının ticarethanesine devam etmektedir. Ancak bu durum da onun canını sıkılmaktadır. Çünkü o, ticarethanenin muhasebesinde rakamlarla boğuşmak yerine herkes tarafından bilinen bir şair, gazeteci olarak tanınmak istemektedir. Bu durum gerçekleşmeyince kâhyasıyla beraber bir sahil köyüne, - insanların oradan ayrıldığı bir mevsimde- yerleşir. Bu onun insanlardan uzaklaşmak isteyen bir mizaca sahip olduğunu gösterir. Ama buraya gelmek de onun derdine deva olmaz ve sıkıntılarından kurtulamaz: "Nihayet buraya geldim. Lakin heyhat!.. Hülya ettiğim istirahat benim için en mühlik, en müthiş zehir oldu." Benzer şekilde eserin daha ilk sayfalarından Necip'in en fazla kullandığı kelimelerin başında "sıkıldım, usandım, eğlenemedim" kelimeleri gelmektedir. Necip'in durumundan haberdar edilen amcasının oğlu onu İstanbul'a götürmek için yanına gelir. Amcaoğlu onun intihar etmesinden korkmaktadır. Aslında Necip, iş hayatında başarılı olan bu amcaoğluyla sürekli kendisini karşılaştırır ve bu karşılaştırmalar sonunda kendini işe yaramaz bir insan olarak görmeye başlar. Buna rağmen amcazade Necip'i İstanbul'a gelmeye ikna eder. Ancak Necip hummaya yakalanarak ölür. Hatıra defterinin sonuna muhtemelen amcasının oğlu tarafından şu not düşülür:

"Heyhat!.. Ey zavallı çocuk!.. Yaşamayacakmışsın. Bir vakitler şiddetle arzu ederek hayatın son dakikalarında teb'id etmek istediğin ölüm, seni müthiş pençesine takarak son nazrası bir niğâh-ı tahassür olan gözlerinden aguş-ı telezzüzatını açan âlem-i hayatı setr etti!.."

Görüldüğü gibi çok sonraları Tevfik Fikret'in şiirlerinde de görüleceği gibi (Sözelimi "Resim Yaparken") Necip, her şeyi ve herkesi bedbaht görme gayreti içindedir:

"Bu iki âşıktan sonra pencereimin önünden yekdiğerine tamamen münafi birçok adamlar geçti. Akşama kadar bunlara birer tercüme-i hal uydurmaya, hepsini bedbaht görmeye çalıştım. İçlerinde bazıları o kadar şen, o kadar şatır idi ki bunları bedbaht yapabilmek için itab-ı zihne mecbur oldum."

Bu hikâye, çeşitli açılardan ilk örnek olma özelliği taşır. Daha sonraları Servet-i Fünun roman ve hikâyesinin aslî temalarından olan kaçış teması ilk defa bu eserde görülecektir. Halit Ziya'nın aynı şekilde *Bir Ölüünün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Heyhat* gibi İzmir dönemine ait diğer bazı eserlerinde bu temayı işliyor olması, sonraki yıllarda kaçış temasını Servet-i Fünun roman ve hikâyesine de taşıdığını göstermektedir. Diğer taraftan hikâyenin hayat karşısında tutunamayan başkişisi Necip, onun daha sonraki eserlerinin başkişileri olan Heyula (*Heyhat*), İsmail Tayfur (*Ferdi ve Şürekâsı*) ve nihayet Ahmet Cemil'in (*Mai ve Siyah*) prototipi konumundadır. Sözelimi Necip'in hayattaki amacını açıklayan şu cümleler Ahmet Cemil'i ne kadar hatırlatmaktadır:

"Düşünüyorum ki ben şu mecmua-yı eş'arı neşretseydim birçok adamların mazhar-ı tahsini olacaktım. İhtimal eserim âsâr-ı edebiyenin mümtazları sırasına geçecekti. Namım insanlar arasında ebedî kalacaktı; lakin *bundan* ne hasıl olacak, *bundan* ne kazanılacaktı? Şan! İnsanların perestiş ettiği hayal!.."

Son olarak günlük tarzında kaleme alınması bakımından da eser Türk edebiyatındaki ilk örnektir ve onu da yine Halit Ziya'nın *Bir Ölüünün Defteri* daha ustalıklı bir şekilde ileriye taşımıştır.

Bu hikâyenin önemli özelliklerinden biri de gazete tefrikasından kitaba aktarılırken eserin büyük bir kısmının ya çıkarılmış ya da değiştirilmiş olmasıdır. Eser henüz tefrika edilirken İstanbul'da bulunan Abdülhalim Memduh'tan bir uyarı mektubu gelir. Bu mektuba göre Halit Ziya bu hikâyesiyle memleketi, hükûmeti, dünyayı batırmıştır, bu yüzden Halit Ziya için menfalarda sürüklenme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu uyarıdan sonra Halit Ziya eseri tekrar okuduğunu, okurken titrediğini, Abdülhalim Memduh'un haklı olduğunu düşünür. Ancak eser üzerinde yaptığımız bir incelemede tespit ettiğimiz üzere bu çıkarılan bölümlerin aslında hiç de sakıncalı ifadeler olmadığını söyleyebiliriz: "... devrin padişahı II. Abdülhamit için söylenen 'vehimli' sıfatının devrin aydınlarına da sirayet ettiğini söylemek mümkündür." (Çağın:2016, 7-21)

İkinci hikâyeye geçmeden önce bu hikâyede geçen bir ifade ile Rabelais'in bir cümlesi arasında gördüğümüz bir benzerliğe de dikkat çekmek istiyorum. Bu hikâyede amcazadenin bakış açısından Necip'in hayat tarzı şu cümlelerle dile getirilmiştir:

“O kadar çok lakırdı söylediği halde benim ahvalimden hiç sual etmedi. Yalnız iştiğalinden bahsettiği sırada , ‘Sen burada neyle meşgul olursun?’ sualini irad etti, lakin bana cevap vermek müddetini bırakmaksızın yine kendisi cevap vererek ‘Neyle olacak? Uyumak, yemek, içmek; içmek, yemek, uyumak; yemek, içmek, uyumak!..’ ”

Halit Ziya bu hayat tarzından *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransa Edebiyatı Dersleri* adlı eserinde Fransız mizah yazarı Rableis’i anlatırken de bahseder. Bu onun yazarlığının ilk yıllarında okuduğu eserlerden faydalandığını göstermektedir.²

İkinci uzun hikâye *Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası*’dır. Hikâyede kısa bir süre önce evlenen iki genç çift anlatılır. Birinci hikâyeye göre oldukça mutlu tabloların yer aldığı bu eserde, eşlerden hangisinin diğerini daha çok sevdiği, aralarındaki sohbetin konusunu teşkil eder. Bunun için evlenmeden önce birbirlerine yazdıkları mektupları okuyarak kimin diğerini daha çok sevdiğini anlamaya karar verirler. Mektuplar karşılıklı olarak okunmaya başlanır. Bu arada birbirlerine şakayla karışık dokundurmalar söz konusu olur. Sonuçta birbirlerini hâlâ sevdiklerine inanırlar ve sonunda kadın kocasının kulağına bir çocuklarının olacağını müjdesini fısıldar.

Halit Ziya’nın birinci hikâyede realistlerin uyguladığı tekniklerden günlük tarzında hikâye yazma gibi, bu hikâyede de aynı anlayışa bağlı olarak mektup tarzını kullandığı görülmektedir. Yazarın bu teknikleri kullanmasındaki amaç kendisi aradan çekilerek, okuyucuyu eserin kişileryle baş başa bırakarak onun üzerinde uyandıracağı gerçeklik duygusunu pekiştirmektir.

Diğer taraftan yine realistlerin kullandığı tekniklerden olan neden-sonuç ilişkisi (determinizm) de bu hikâyenin önemli unsurlarındandır. Okuyucu bir taraftan olayın yaşanan zamandaki gelişimini izlerken aynı zamanda genç çiftin geçmişte yaşadıklarını da mektuplar vasıtasıyla öğrenmiş olur. Başka bir ifadeyle okur aktüalitede görülen davranışların temelde yatan sebepleri hakkında bilgi sahibi olur. Bir olayı geçmişiyile birlikte vermek, kuşkusuz gerçeklik duygusunu arttıracak önemli bir yöntemdir. Halit Ziya’nın diğer romanlarında ve hikâyelerinde de bu ilkeye uyulduğu görülmektedir. Öyle ki bu ilkeye uyması Halit Ziya’nın kısa hikâyelerinin bile hacim bakımından normal boyutlarından daha uzun olmasına yol açmıştır.

Bu hikâyenin dikkate değer taraflarından biri Ömer Faruk Huyugüzel’in de belirttiği gibi diğer uzun hikâyeler içinde mutlu sonla biten tek hikâyeye olmasıdır (Huyugüzel:2010, 85). Bir çalışmamızda belirttiğimiz gibi Abdülhalim Memduh’un *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*’nın tefrikası sürerken yaptığı, “Eğer intihar etmek

² “Rabelais, Seuilly karyesi civarında bir manastıra ithal olunduğu rivayetince burada tahsil edilen: “içmek, yemek ve uyumak; yemek, uyumak ve içmek; uyumak, içmek ve yemekten ibaret” imiş.” (*Uşaklıgil:1913, 38.*)

istiyorsan beynine bir kurşun sıkmak daha kolaydır. Menfalarda mı sürüklenmek istiyorsun? Nedir o yazdıkların? Memleketi batırmışsın, hükûmeti batırmışsın, dünyayı batırmışsın.” uyarısından doğan bir endişeyle bu eser mutlu sonla bitirilmiş olabilir.

Üçüncü hikâye, daha önce de belirttiğimiz gibi yarım kalmış olan *Deli* hikâyesidir.³ Halit Ziya, hatıralarında Şemi Bey adlı bir dostunun “Deli” adının bir önceki padişah V. Murat’ı hatırlatacağını, bunun da başını derde sokabileceğini söylemesi üzerine eserini yayımlamaktan vazgeçtiğini belirtir (Uşaklıgil: 2008, 331-33). Ancak bu bilgi yanlıştır, çünkü eser *Hizmet* gazetesinde sekiz sayı tefrika edildikten sonra yayını durdurulmuş ve bu yüzden yarım kalmıştır.

Bu eserin en önemli özelliği iç içe geçmiş iki olaydan meydana gelmiş olmasıdır. Birinci olay anlatıcının bir müzayedeye katılması ve oradan bir hatıra defterini satın almasına, ikincisi ise bu defterde anlatılan hatıralara dayanır. Birinci olay, anlatıcının yapılacak bir kitap müzayedesine davet almasıyla başlar. Anlatıcı bu daveti alır almaz olaya bir esrar havası katar. Çok merak ettiği halde kitapların kime ait olduğunu öğrenememesi, gece sabaha kadar müzayedenin aklını kurcalaması, müzayedede ilgisini çekecek bir kitap bulamamasına rağmen orada bulunmak için büyük bir istek duyması bu esrarlı atmosferin oluşumunu sağlayan unsurlardır. Müzayede başlar, bütün kitaplar satılır. En son olarak ortaya küçük, yırtık eski kitaplardan oluşan bir yığın getirilir ve bunlar müşterilere “evrak-ı perişan” olarak takdim edilir. Bu “evrak-ı perişan” ifadesi anlatıcının dikkatini çeker ve bu satışa katılır. Evrak-ı perişan’ı almak isteyen bir kişi daha vardır ve sonuçta kırk kuruşla başlayan açık arttırma 200 kuruşla anlatıcıda kalır. Anlatıcı bu sonuçtan sonra rakibine baktığında, onun bulunduğu yerden adeta kaybolduğunu görür. Eve geldiğinde bu kitapların içinde “Hayatım” başlığını taşıyan bir defter bulur ve okumaya başlar ki okudukları hikâyede işlenen ikinci olaydır. Bu defterin yazarı genç bir delikanlıdır. Beş yaşındayken geçirdiği bir boğaz ameliyatı onun psikolojik bir rahatsızlık geçirmesine neden olmuştur.

Görüldüğü gibi Halit Ziya burada da hatıra defteri tekniğinden faydalanarak eseriyle kendisi arasına bir mesafe koymayı başarabilmiştir. Böylece ilk hikâyesi *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*’nda ilk kez kullandığı bu tekniği daha sonra *Bir Ölinün Defteri* romanında ve “Deli”de de devam ettirmiştir.

Realist bir yazar olmasına rağmen Halit Ziya’nın bu eserde mekân tasvirlerine yer vermemesi dikkat çekici bir husustur. Yine diğer hikâyelerden farklı olan bir başka husus da hikâyenin oldukça sade bir dille yazılmış olmasıdır.

³ *Hizmet*, nr. 165-173, 23 Haziran 1888-21 Temmuz 1888.

Halit Ziya her ne kadar bu hikâyesini yarım bırakmışsa da II. Meşrutiyet'ten sonra kaleme aldığı “Üç Mektup” (Uşaklıgil: 2010, 131-152) adlı hikâyesiyle yeniden bu konuyu işlemiştir.⁴

Halit Ziya uzun hikâyelerine üç yıl kadar ara verdikten sonra *Bu mıydı?* adlı uzun hikâyesini 1891 yılında *Hizmet* gazetesinde tefrika ettirir. Bu hikâyenin kişileri olan Zergûn ve Nesibe beraber büyüyen iki kızıdır. Nesibe zengin bir ailenin kızıyken, Zergûn zengin bir aileye evlatlık olarak verilmiş bir çocuktur. Verildiği ailede yaşlı bir kadın ile onun hem zihinsel hem de bedensel olarak sakat olan oğluyla yaşamaktadır. Çocukluktan başlayan bir sevgiden sonra Nesibe, Ömer Refik'le evlenir. Nikâh gecesini evine dönen Zergûn, ailenin akıl hastası oğlu tarafından tecavüze uğrar. Genç adam ertesi gün denizde boğulmuş olarak bulunur. Bu defa Zergûn'a oğlunu kaybetmiş yaşlı bir kadını teselli etmek sorumluluğu yüklenmiştir. Aradan bir zaman geçtikten sonra bir gün anneleriyle birlikte dolaşan Zergûn ve Nesibe bir parkta karşılaşırlar. Bir süre konuştuktan sonra Nesibe'nin de kocasından ayrıldığı, onun da Zergûn gibi mutsuz olduğu anlaşılır. Böylece her iki kız, çocukluklarından beri kurdukları hayallerin bir anda yıkıldığının farkına varırlar. Onlar bir zamanlar birlikte hayaller kuran iki arkadaşken artık birbirlerinin “refika-i yeis”i olmuşlardır.

Bu eserin en önemli tarafı, her ne kadar birbirleriyle kesişmeler de iki kızın kaderlerini ortaya koyan iki ayrı hikâyeden oluşmasıdır. Hikâyenin ilk kısmında Nesibe, ikinci kısmında ise Zergûn öne çıkarılır. Ancak Ömer Faruk Huyugüzel'in de belirttiği gibi “Zergûn ve Nesibe'nin hikâyeleri arasındaki bağlantı da oldukça zayıftır”. Huyugüzel'in bu hikâyeye ilgili önemli saydığımız bir başka tespiti vardır ki o da Halit Ziya'nın iç monolog tekniğini kullanmış olmasıdır:

“*Bu mıydı?*’da yazar kişilerin hayat hikâyelerini anlatırken *Bir İzdüvâcın Tarih-i Muaşaka*’sında olduğu gibi mektuplaşma yöntemini kullandıktan başka iç monolog tekniğine de yer vermiştir. 1896’da yayımlanan *Araba Sevdası*’ndan beş yıl önce bu tekniği ilk defa olarak Halit Ziya Uşaklıgil’in kullanması oldukça önemli bir noktadır. Yazar bu tekniği Zergûn’un zihnî durumunu objektif bir şekilde yansıtmak için kullanır.” (Huyugüzel:2010, 88)

Halit Ziya'nın İzmir’de kaleme aldığı son uzun hikâye *Heyhat* başlığını taşır. Daha önce de belirttiğimiz gibi beş yıl sonra İstanbul’dayken kitap haline getirdiği bu eserde hem dil hem de konu bakımından değişikliklere gidilmiştir.⁵ Yazarın üslubunda meydana gelen değişiklik Servet-i Fünun topluluğunun dil anlayışıyla

⁴ Halit Ziya'nın “Deli” ve “Üç Mektup” hikâyeleriyle Maupassant'ın “Cinnet” (La Horla) adlı uzun hikâyesinin karşılaştırması için bkz. (Çağın:2011, 31-42.).

⁵ Hikâyenin ilk versiyonu *Hizmet* gazetesinde (nr. 613-626, 24 Kânun-ı Evvel 1892-8 Şubat 1893) yayımlanır. Ardından ikinci versiyonunun ilk bölümü *Musavver Fen ve Edep* dergisinde (nr. 1-16, 11 Mart 1899-1 Ağustos 1899) son bölümü de *Resimli Gazete*'de (nr. 14, 5 Ağustos 1899) tefrika edilir. Son olarak 1899’da kitap haline getirilir.

alakalıdır. Konudaki değişiklik ise muhtemelen kitabın yayımlanmasının hemen öncesinde ortaya çıkan meşhur “Dekadanlar” tartışmasıdır.

Bu eserde iç içe geçmiş iki olay vardır. İlkinde dinlenmek için bir sahil köyüne giden anlatıcı, orada gördüğü esrarengiz bir adamla tanışabilmek için gösterdiği çabaları hikâye eder. İkincisinde ise Heyula adı verilen bu esrarengiz adamın köye sığınma sebebi bizzat kendi ağzından anlatılır. Anlaşılacağı gibi bu eserde de kaçış teması önemli bir yer tutmaktadır.

Her iki versiyonda işlenen konu aynıdır. Heyula, Leman adlı bir kız öğrenciye okuma dersleri vermektedir. Bu ders verme yıllarca devam eder. Bir süre sonra kız gelişip serpilir. Heyula kıza karşı duygusal bir yakınlık duymaya başlar. Bir gün kıza Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah* romanındaki duygusal bir sahneyi okuturken hıçkırıklarla ağlar ve durumu kendine yakıştıramayarak evden kaçar, yatağa düşerek hasta olur. İyileştiğinde kız nişanlanmış, dersler de sona ermiştir. Aradan on iki yıl geçtikten sonra eve bir kere daha davet edilir. Bu defa kendisinden Leman'ın kızına ders vermesi istenmektedir. Bu teklif karşısında evden tekrar kaçan Heyula bu sahil köyüne sığınır.

Hikâyenin sonraki versiyonlarında öncekinden daha farklı ve sanatkârane bir dil kullanılmıştır. Aynı şekilde konusunda da bir iki farklılık vardır: İkinci hikâyede Heyula, Leman'a okuma dersi değil, keman dersi vermektedir ve duygusal patlama sahnesi Leman, Ahmet Mithat'ın romanını okurken değil Wagner'in “Geceler” adlı bestesini çalarken gerçekleşir. Yazarın bu değişikliği yapma sebebinin birden fazla olduğunu düşünüyoruz (Çağın,2017, 46):

“Bu değişiklik akla iki ihtimal getirmektedir. Birincisi ilk eserdeki okuma derslerine kız öğrenci, çok küçük yaşlardayken başlamış, bir genç kız olarak serpilip büyümeye başlamasına kadar devam etmiştir. Bu, bir okuma dersi için oldukça uzun süredir. Bu gerçeğe aykırı durumu yazar bu şekilde düzeltmiş/değiştirmiş olabilir. İkinci ve daha kuvvetli bir ihtimal ise bu iki eserin yazılışı arasında meşhur Dekadanlar tartışmasının yapılmış olmasıdır. Bu tartışmaya aktif olarak yazılarıyla katılmayan Halit Ziya tepkisini bu şekilde ortaya koymuş olabilir.”

Bu hikâyede de Servet-i Fünun roman ve hikâyesinin en önemli özelliklerinden olan gerçek-hayal çatışması ve kaçış temalarının eserin en önemli yanını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

1. Halit Ziya'nın İzmir döneminde yazdığı bu uzun hikâyelerin ilkinden sonuncusuna kadar gerek kurgusunda gerekse dilinde ileriye doğru bir gelişme izlenmektedir. İlk hikâyelerde dil bakımından daha sade bir anlatım gözlenmekteyken son hikâyelerde daha sanatkârane bir söyleyişe doğru gidildiği görülmektedir.

2. Aynı durum yazarın kullandığı kelimelerde de kendini göstermektedir. Hikâyelerde giderek Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların arttığı görülmektedir

3. Halit Ziya'nın romanlarında karşımıza çıkan realist teknikler bu hikâyelerinde de kullanılmıştır. *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* ve "Deli"de hatıra defteri tekniği, *Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası* ve *Bu muydu*'da mektup tekniği görülmektedir.

4. Buna bağlı olarak *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*, "Deli" ve *Heyhat*' ta birinci şahıs anlatım, *Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası* ve *Bu muydu*'da ise ikinci şahıs anlatım kullanılmıştır. Ancak bu son iki hikâyede yer alan mektuplarda birinci şahıs anlatım da kullanılmaktadır.

5. Sonraları Servet-i Fünun topluluğunun ana temaları olan gerçek-hayal çatışması ile kaçış temaları bir hikâyenin dışında hepsinde, intihar temi de bir fikir olarak ilk hikâyede görülmektedir. Bu da onun kullandığı anlatım tekniklerinde olduğu gibi ele aldığı temalar bakımından da Servet-i Fünun roman ve hikâyesinin ilkelerini belirlemiş, kendini ispatlamış bir yazar olarak İstanbul'a gittiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Çağın, S. (2011). Halit Ziya'nın yarım kalmış eseri: Deli. *Yeni Türk Edebiyatı*, (4), 21-30.

Çağın, S. (2016). Bir otosansür örneği olarak bir muhtıranın son yaprakları. *Yeni Türk Edebiyatı*, (13), 7-22.

Çağın, S. (2017). Ahmet Mithat Efendi'ye karşı Halit Ziya. *Yeni Türk Edebiyatı*, (16), 31-42.

Huyugüzel, Ö. F. (2010). *Halit Ziya Uşaklıgil*. 2. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (1913). *Tarih-i edebiyat-ı garbiyeden Fransa edebiyatı dersleri*, İstanbul.

Uşaklıgil, H. Z. (2008). *Kırk yıl*. (haz.: Nur Özmel Akın). İstanbul: Özgür Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2010). *Üç Mektup*. (haz. Dilek Soğanoğlu) *Sepette Bulunmuş-Hepsinden Acı* içinde. İstanbul: Özgür Yayınları.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Genel İlkeler

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir. Dergi, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapan teorik ve/veya uygulamalı makaleleri yayımlamayı amaçlar. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayımlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Başka bir yerde yayımlanması amacıyla başvuru yapıldığının, aynıısının ya da benzerinin başka bir dergide yayımlanmış olduğunun tespiti halinde makale değerlendirme sürecinden çıkarılır.

Dergiye gönderilen makaleler, Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olmalıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlar'ını dikkate almaktadır.

Dergiye başvuru, değerlendirme, yayın süreci ve bilgilendirmeler TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki <http://dergipark.gov.tr/deuosbil> adresi üzerinden yapılır. Başvuruda sisteme yüklenecek makale derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'nda (Yazar Rehberi) belirtilen ilkelere, şekil şartlarına, atıf usullerine ve yazıldığı dilin yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş olmalıdır. Sisteme makale ile birlikte taahhütname ve intihal raporu da eklenmelidir.

Yazarlar birden fazla makale için başvuru yapabilirler. Yazarın birden fazla makalesinin kabul alması durumunda, bir ciltte yazara ait yalnızca bir makale yayımlanabilir. Yazarın kabul almış diğer makalesinin basımı ancak bir sonraki ciltte yapılabilir.

Dergi editörleri ve yayın komisyonu üyeleri görev süresince dergide değerlendirilmek üzere makale başvurusu yapamaz ve makale yayımlayamaz.

Yazar ve hakemlerle iletişim DergiPark sistemi üzerinden ve dergiye ait sbedergi@deu.edu.tr adresi üzerinden gerçekleştirilir. Yazarlar ve hakemler iletişim adresi olarak belirttikleri e-posta adresini kontrol etmelidirler.

Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirme aşamasında, editörler ve yayın kurulu tarafından kapsamı, dergi politikası, yazım kuralları, alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı, yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirine zıt görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme başvurulabilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte çift taraflı kör hakemlik politikası gereği gizli tutulur. Hakemler için verilen değerlendirme süresi, hakemin değerlendirmeyi kabul ettiği

tarihten itibaren 15 gündür. Hakem değerlendirmesi tamamlanan makalelerin yazarlarına hakem raporları sistem üzerinden e-posta ile gönderilir. Düzeltme istenmesi halinde hakem raporlarının yazara gönderildiği tarihten itibaren 7 gün içinde düzeltilmiş makale ve düzeltme raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına, editörler ve yayın kurulu karar verir. Basımı uygun görülen makaleler dizgi aşamasına alınır, basımı uygun görülmeyen makaleler ise reddedilir. Yayımlanmayan makaleler, yazara geri verilmez. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Yayımlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergide yayımlanmasından sonra makalenin tüm telif hakları DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış çalışmaların yazarlarına telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanmış makaleler DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi onayı olmadan başka bir yerde yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Dergiye değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar derginin "Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları"nı ve belirtilen telif koşullarını kabul etmiş sayılırlar. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu'nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri "değerlendirme sürecinde veya sonrasında" "reddetme" hakkı bulunmaktadır.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" formatında kayıtlı olmalı ve TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayfasına <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresinden üye girişi yapılarak yüklenmelidir.

Sisteme makale ile birlikte taahhütname ("Makale gönder" sayfasından indirilebilir) ve intihal raporu da eklenmelidir. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı yüzde 10'dur. İntihal tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç (Bibliography excluded) -Alıntılar hariç (Quotes excluded) -5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez. -Raporlar ".pdf" sürümü olarak İthenticate programı çıkışlı olmalıdır.

Yazar bilgileri sisteme eksiksiz olarak girilmeli, birden fazla yazar olması durumunda "yazar ekle" seçeneğinden yazar sıralamasına dikkat edilerek tüm yazarlar eklenmeli ve iletişim yazarı belirtilmelidir. Yazar bilgilerine uluslararası geçerliliği bulunan <https://orcid.org/> adresinden alınacak ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numarasının da girilmesi önerilmektedir.

Makale DergiPark sistemine yüklenirken "Editöre Not" kısmına aşağıdaki bilgiler yazılmalıdır (varsa yazarların editöre iletmek istedikleri notlar da bu alana

yazılabilir): Makalenin yazar sıralamasına dikkat ederek, yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), unvanı, adresi (üniversite, fakülte, bölüm adı bulunmalıdır), email adresi; varsa teşekkür notu; makale daha önce bildiri, tez vb. olarak herhangi bir yerde sunulmuşsa ya da proje/araştırma desteğinden yararlanılarak hazırlanmışsa bu durumu açıklayan Türkçe ve İngilizce not; makalenin türü (araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu vb.); “UAK Doçentlik Sınavına Başvuru Şartları” “temel alan” tablolarından makalenin konu alanına uygun “bilim alanı” ve “kodu”.

DergiPark’a değerlendirilmek üzere yüklenen makale dosyası hakemlerle paylaşılan değerlendirme sürümü olduğundan kör hakemlik politikası gereğince bu dosyada yazar isimlerine yer verilmemeli, ayrıca dosya özelliklerine girilerek yazar bilgileri silinmelidir.

Makalelerin ayrıca posta ile gönderilmesine gerek yoktur.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Makaleler, MS Word programında “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto”, tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ “4 cm”, sol “4 cm”, üst “5,25 cm” ve alt kenarlardan “4,75 cm” boşluk bırakılmalıdır. (Bu ayarlar “sayfa düzeni” - “kenar boşlukları” bölümünden yapılmaktadır). Paragraf başlarındaki girinti “1,25 cm” ve paragraf aralarındaki boşluk önce “0 nk” sonra “6 nk” olmalıdır. (Bu ayarlar MS Word programında “paragraf ayarları” - “girintiler ve aralıklar” bölümünden yapılmaktadır).

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, tam metin, dipnotlar, kaynakça (references) ve -varsa- ekler.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” ve “kalın” yazılmalıdır. “Öz” (Abstract), “Anahtar Kelimeler” (Keywords) başlıkları kalın olmak üzere bu başlıklar ve öz metni “Times New Roman” karakteriyle “10 Punto” ve italik yazılmalıdır. Özler 150-250 kelimedenden oluşmalıdır. Özde, çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az dört, en çok altı tane olmalıdır. Anahtar kelimelerin arasında virgül kullanılmalı, her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, anahtar kelimelere numara verilmemelidir.

DergiPark sistemine yüklenecek ve değerlendirilmek üzere hakemlere sunulacak makale dosyasında kör hakemlik politikası gereğince yazar kimliğine ilişkin ifadelerin bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyasının ilk sayfasında yalnızca, makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

Makalenin ana metni anahtar kelimelerden sonra “GİRİŞ”(INTRODUCTION) başlığı ile başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, sola dayalı, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar sola dayalı, koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıkları da sola dayalı ve koyu ancak sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklarda harflendirme ve numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablo ve şekil başlıkları numaralandırılarak paragraf girintisiyle tablo ve şekillerin üzerinde “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” yazılmalıdır. Tablo, Şekil, Grafik kelimeleri ve numaraları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekil adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, koyu yazılmamalıdır. Örneğin; **Tablo 1:** Tablo Başlığı. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman ve 8 Punto” olmalıdır. Kaynak, şekil ve tablonun altında paragraf girintisiyle başlanarak “Times New Roman 10 Punto” ile kaynakçada olduğu gibi yazılmalı ve sayfa numarası belirtilmelidir.

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6. sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı şeklinde yapılır. Örneğin; (Saaty, 1999: 90). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. Örneğin; (Arslan & Yener, 2016: 22). Kaynak gösterilen çalışma üç ve daha fazla yazarlıysa ilk yazarın “soy ismi vd.” ifadesi kullanılmalıdır. Örneğin; (Tekinalp vd., 2000: 98-99). Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla aralarına noktalı virgül işareti konularak gösterilmelidir. Örneğin; (Ahmet, 2009; Can, 2001; Uysal, 2006). Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c, ...” harfleriyle gösterilmelidir. Örneğin; (Yılmaz, 2008a; 2008b).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve “Times New Roman 10 Punto” karakteriyle verilmelidir.

Metin içi atıflarda ve kaynakçada kullanılan kısaltmalar, referans verilen kaynağın dili gözetilmeksizin, makalenin yazım diline uygun yazılmalıdır. Örneğin; Türkçe makalede “ve”, “vd.”, “Der./Ed.”, İngilizce makalede “and”, “et al.”, “Ed./Eds.” gibi.

Makalede ek verilmesi halinde her bir ek ayrı sayfada olacak şekilde kaynakçadan sonra verilmeli, “EK” başlığı büyük harflerle, koyu ve sola dayalı olarak yazılmalı, ayrıca numaralandırılmalıdır. Ek başlığındaki her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Örneğin; **EK 1:** Ek Başlığı.

Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” (References) başlığı altında alfabetik olarak soy isim sırasıyla gösterilmelidir. Her kaynak paragraf girintisiyle başlanarak yazılmalıdır. Kaynakçada aynı yazarın aynı yıla ait çalışmaları varsa, çalışmanın yapıldığı yılın sonuna “a, b, c, ...” harfleri koyularak sıralanmalıdır.

Kaynakça kısmında da APA stilinde (6. sürüm) kaynak gösterimi yapılmalıdır. Uyulması gereken genel kurallara ilişkin örnekler aşağıda verilmiş olup örneği bulunmayan kaynak gösterimleri için <http://www.apastyle.org/> adresine ya da ilgili kaynaklara başvurulmalıdır.

Kitap:

Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kitap bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Der.), *Critical issues in qualitative research* içinde (ss. 187-209). London: Sage.

Dergi:

Kılıç, G. & Öztürk, Y. (2009). Kariyer yönetimi: Beş yıldızlı otellerde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 45-60.

E-dergi:

Drichoutis, A. C., Lazaridis, P. & Nayga, R. M. Jr. (2006). Consumers' use of nutritional labels: A review of research studies and issues. *Academy of Marketing Science Review*, 2006 (9). <http://www.amsreview.org/articles/drichoutis09-2006.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2011).

Tez:

Çolakoğlu, Ü. (1997). *Konaklama işletmelerinde yönetici-yönetilen ilişkilerinde iletişim stratejileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Huber, E. & Uzun, L. (2000). Dilbilim alanında Türkçe yazılan bilimsel metinler üzerine gözlemler. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Ed.), *XIII. Dilbilim Kurultayı (13-15 Mayıs 1999) Bildirileri* içinde (ss. 201-215). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İnternet adresi:

University of Georgia (varsa yayın yılı). Points of pride.
<http://www.uga.edu/profile/pride.html>, (Erişim Tarihi: 08.09.2011).

Raporlar:

TCMB (1995). *Yıllık Rapor*. www.tcmb.gov.tr, (01.05.2011).

Bikmen, F. & Meydanoğlu, Z. (Ed.) (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci*. Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. İstanbul: TÜSEV Yayınları No:39.

İnternet makale:

Suronovic, M. S. (2005). *International finance theory and policy*.
<http://internationalecon.com/Finance/Fch70/Fch70.php> (Erişim Tarihi: 11.09.2011).

İnternet bildiri:

Temiz, D. & Gökmen, A. (2009). Foreign direct investment and export in Turkey: The period of 1991-2008. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.
http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Temiz_Gokmen_econanadolu2009.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2011).

Makalenin yazımıyla ve atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'nin Güney Sınırında Gerçekleştirilen Kaçakçılık Faaliyetleri <i>Alev GÖZCÜ, Fevzi ÇAKMAK</i>	683
Z Kuşağı İle İlgili Araştırma Eğilimlerinin Analizi ve Eğitime Yönelik Katkıları <i>Elif TAŞLIBEYAZ</i>	715
Pers (Akhaimenid) Bağlamında Sakalar <i>Muzaffer DURAN</i>	731
Hegemonya Kuramı Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımına İlişkin Bir Değerlendirme <i>Mükerrem ÖNLÜ</i>	763
Kam Spiker Türleri Açısından Genel Kanallar ile Haber Kanalları Karşılaştırması <i>Gökmen Hakan KARADAĞ</i>	787
Ekolojik Yaklaşımlı Çevre-Davranış Araştırmalarının Konular ve Teknikler Açısından İçerik Analizi <i>Sema MUMCU, Tuğba DÜZENLİ, Emine TARAKÇI EREN</i>	805
Travma Geçiren Bireylerin Spiritüel İyi Oluşlarının Travma Sonrası Büyümeleri Üzerine Etkisi <i>Dilruba UĞURLUOĞLU, Ramazan ERDEM</i>	833
Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeğinin (SASÖ) Doğrulayıcı Faktör Analizi <i>Mehmet KIRLIOĞLU, Hasan Hüseyin TEKİN</i>	859
Zihinde ve Sanal Mekânda Mahremiyet Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma <i>Derya ELMALI ŞEN, Evşen YETİM, Elif ÖZTÜRK</i>	875
Walter Benjamin ve Diyalektik İmajlar: Sanat ve Sosyal Bilimleri Birleştirmek <i>Ömer KÜÇÜK</i>	893
Exposing The Lack of Gender in Climate Change Campaigns: Evidence from The UK and Turkey <i>Rakibe KÜLCÜR, Susan BUCKINGHAM, Nicola ANSELL</i>	923
Turizm İşletmelerinde İçeriden Öğrenenlerin İşlemleri: New York Borsası Örneği <i>M. Fevzi ESEN, Ayşegül ACAR, Eda KOCABAŞ</i>	943
Üstel Düzleştirme Yöntemi ile Türkiye'nin Tarım Sektörü Dış Ticaret Dengesi Tahmini (2018-2023) <i>Murat GÜNGÜL, Füsun YENİLMEZ</i>	959
Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Örneğine Göre XV. Yüzyıl Türkmen Devletlerinde Nesep ve Meşruiyet Kurgusu <i>Hamidreza SOHRABIABAD</i>	981
Mağcan Cumabay'ın "Türkistan" ve Yavuz Bülent Bâkiler'in "Büyük Destan" Adlı Şiirleri Üzerine Bir Karşılaştırma <i>Ahmet DAŞÇILAR</i>	997
Halit Ziya'nın İzmir Dönemi Uzun Hikâyeleri <i>Sabahattin ÇAĞIN</i>	1011